

Літопис
Ревелюції

ЖУРНАЛ
ІСПИДІТУ
ЦККП(В)У

№ 5

РІК ВИДАВЦЯ ДЕВ'ЯТИЙ
1930 ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
У К Р А І Н И

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ЦК КП(б)У
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
НА УКРАЇНІ (ІСТПАРТ)

ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ КП(б)У ТА ЖОВТ-
НЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ

№ 5 (44)

ВЕРЕСЕНЬ — ЖОВТЕНЬ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1930

Бібліографічний опис
видання вміщено в
Укр. Друку, „Карта
пертуарі“ та інших п.
Української Книжков.

Укрголовліт № 20/жб. 8 II 1929.
Зам. № 1899. Тираж. 3.500.

ЗМІСТ № 5

Стор.

I. СТАТТІ

Рубач М. А.— Проти ревізії більшовицької схеми рушійних сил та характеру революції 1917 р. на Україні	5
Острогорський М.— З історії більшовицької організації Горлівсько - Щербинівського району Донбаса (1901 — 1918 р.р.)	99
Горюхівська.— Від лютого до Жовтня	127

II. СПОГАДИ

Затонський В.— Із спогадів про українську революцію	140
Антонов - Овсієнко.— В боротьбі проти Директорії.	173
Алгасов В.— З боротьби за Жовтень на Сталінщині. (Нарис)	194
Сметанич.— Із спогадів про громадянську війну й перші кроки будівництва радвлади на Полтавщині	236
Локатош І. С.— Стародуб — Чернігів — Київ.	248
Козуб Ів.— Повстання проти гетьманщини та петлюрівщини.	274

III. МАТЕРІЯЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

Обговорення з приводу схеми історії України М. Яворського (промова тов. Свідзінського, довідка тов. Яворського, промови т.т. Городецької, Десняка, Сухино - Хоменка, Фріда Д., Редіна; довідки т.т. Шпунга, Карпенка, Рубача, Сухино - Хоменка, Десняка).	289
Протоколи конференцій РСДРП(б) Горлівсько - Щербинівського району 24/II — 1918 р., 22 — 23/III — 1918 р.	325

IV. КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Критичні статті. Манілов, В.— З приводу антиленінських концепцій історії пролетарської революції на Україні	351
Гехтман.— Апологети дрібнобуржуазного революціонізму	383
Рецензії. Рохкін.— Архив К. Маркса и Ф. Энгельса. М. В - ва Государственное совещание. Громіцький— В. Ежов (С. Цедербаум). — Петр Анисимович Моисеенко. О. М.— В. И. Дмитриева. Так было.	397
• журналах. Р. Г.— „Летописи марксизма“. Шевченко, В.— „Юнацький Рух“. Острогорський— „Каторга и Ссылка“. О - ий — „Красная Летопись“.	408
• в книжках	425

V. ХРОНІКА

• повідомлення про скликання 1 - го Всеукраїнського з'їзду істориків - марксистів	427
• резолюція українського т - ва істориків - марксистів з приводу концепції історії України т. В. Сухино - Хоменка	430
• Про роботу бібліотеки Ін - ту історії партії при ЦК КП(б)У	432
• Резолюція ради українського товариства істориків - марксистів з 30 жовтня 1930 року	434
• Листи до редакції.— Лист т. Скубицького	435

РУБАЧ М. А.

ПРОТИ РЕВІЗІЇ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ СХЕМИ РУШІЙНИХ СИЛ ТА ХАРАКТЕРУ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ НА УКРАЇНІ¹⁾

*(Критика націонал-демократичної платформи та деяких
ухилів від лєнінської схеми історії пролетарської революції)*

Революція 1917 року на Україні (лютнева революція, буржуазно-демократична, яка потім протягом літа все більше й більше переросла в соціалістичну) є складова частина загального процесу розвитку революції „порожденной всемирной империалистической войной“ (Лєнін), революції, що почалася в колишній російській царській імперії.

Як складова частина загального процесу розвитку революції, вона, перебуваючи в органічній взаємодії з усією системою, підлягала в основному загальній схемі революції.

Перед українською революцією насамперед стояли ті ж докорінні завдання, які давно вже повинна була розв'язати буржуазно-демократична революція; поперше; ліквідувати напівкріпосницький політичний устрій, ліквідувати поміщицьке землеволодіння, ліквідувати національний гніт; подруге, нові завдання, які в основному розвинулися, а деякі знову виникли, на новому ступені соціально-економічного розвитку України в епоху розвитку монополістично-фінансового капіталізму в період світової імперіалістичної війни, цебто завдання щодо ліквідації війни та самого капіталізму.

Революція на Україні чи українська революція, відбувалася в своєрідних умовах, утворених попередніми, що виникли

¹⁾ Розділи I, IV, V — цієї статті є оброблені частини доповідної записки, надісланої до ЦК КП(б)У в червні 1929 р. з приводу характеру та типу помилок М. І. Яворського. Розділ II — є оброблена стенограма промови на дискусії в українському товаристві істориків-марксистів з приводу історичної концепції в роботах В. Сухіно-Хоменка.

Про помилки Яворського в освітленні історії України до 1917 р. див. нашу статтю „Ревізія більшовицької схеми рушійних сил та характеру революції 1905 — 1917 р.р.“, що була вміщена в журналі „Більшовик України“ 1929 р. № 17 — 18, стор. 20 — 41.

до 1917 р., особливостями соціально - економічного розвитку України.

Загальний конкретний історичний її перебіг висунув на протязі 1917 — 1920 рр. стільки особливостей, що для правильного розуміння розвитку української революції потрібна окрема додаткова схема, яка, як і всяка схема, має допоміжний службовий характер.

Своєрідність соціально - економічних умов, в яких розвивалася революція 1917 року на Україні в основному полягала: в відносно (порівняно до Великої Росії) більшій капіталізації сільського господарства; відносно більшому розвитку монополістичного капіталу на Україні, переважно західно - європейського; в більшому зв'язку сільського господарства, зрощування його інтересів з промисловістю, що обробляє сільсько - господарську продукцію, з фінансовим капіталізмом взагалі та світовим господарством (через експорт); більшому темпі розвитку індустрії, колоніальному характері розвитку економіки України, що додатково гальмував розвиток її продукційних сил, які перебували в більшій диспропорції з її надзвичайно сприятливими природньо географічними умовами.

Соціально - політичні особливості: відмінне співвідношення класових сил, класової структури України, відносно більша питома вага міської дрібної буржуазії (кустарів, ремісників, службової інтелігенції, декласованих елементів), куркульства та їхня більша самостійна політична організованість в дрібнобуржуазних національних партіях (українських, єврейських та почасти польських), нерівномірний географічний розподіл пролетаріату, відкремленість низки найбільших пролетарських центрів від політичних центрів країни.

Безпосереднє прилягання України до буржуазних країн, той факт, що Україна була одним з вирішальних пляцдармів у боротьбі пролетарської революції з світовим імперіалізмом, відносно збільшувало значення зовнішніх політичних факторів.

Всі ці особливості перепліталися, часто загострювалися, збільшувалися, завдяки одній з важливіших особливостей — наявності української національної проблеми, процесу ліквідації національно - колоніального пригнічення 1917 року.

Всі ці особливості в своїй сукупності привели до такого своєрідного розвитку революції на Україні, який не є провінційальний, краєвий ухил (наприклад, особливості розвитку революції в Тамбовській губер. порівняно з Московською Тульською, або порівняно з Кубанню, Доном, Сибіром — тут особливості були також великі), а який дає таку комбінацію, таке співвідношення внутрішніх класових сил та їхнього

зв'язку з зовнішньо - політичними факторами, що для того, щоб пояснити їх потрібна додаткова схема.

Історія пролетарської революції на Україні особливо складна. Жорстока, уперта громадянська війна тривала тут довго. Пролетаріят з великими жертвами та труднощами переміг своїх ворогів. Частина колишніх ворогів з табору дрібнобуржуазії примирилася з нами, частина тих, що вагалися, а по часті й боролися з пролетаріяттом, перейшла до нас, до радянської влади. Але частина наших ворогів лише примирилася перед нашою силою, частину ворогів було викинуто в еміграцію, частина ворогів знову виростала з дрібнобуржуазного селянсько - куркульського господарства.

Історія щільно зв'язана з політикою, історія — це є політика вчорашнього дня, а „сьогодні“ є продовження „вчора“. Історія пролетарської революції неминуче піднімає, порушить всю суму класових суперечностей подій минулих перших років великої революції¹⁾.

За останні роки під впливом класово - ворожої пролетаріатові буржуазної ідеології в українській марксистській історіографії з'явилася низка історичних теорій і схем українського історичного процесу, в основі чи завершенням яких, всупереч історичній дійсності, є — антиленінська теза про гегемонію української буржуазії в національно - визвольній і революційній боротьбі трудящих мас України та гегемонію дрібнобуржуазії в революції 1917 року й щільно — й органічно пов'язане з цією тезою заперечення провідної ролі пролетаріату, єдиної до кінця послідовно - революційної класи, в революційному рухові й революціях 1905 та 1917 рр., зокрема в розв'язанні національної проблеми на Україні.

В сучасних умовах соціалістичної перебудови мільйонів селянських господарств, в умовах ліквідації куркуля, як

¹⁾ Українська еміграція від гетьманців до Винниченка та Шаповала включно енергійно працює над історією. Видають десятки книжок з історії української революції, друкують статті, мемуари в періодичних журналах і т. ін.

Колишні вожді буржуазно - національного руху та дрібнобуржуазної контрреволюції Винниченко, Христюк, Дорошенко Л., Шульгін, навіть гетьман Скоропадський і т. д. випустили цілі томи з історії української революції, кожний по-своєму її освітлюючи, але всі разом проти пролетаріату та більшовиків. На самій радянській Україні низка дрібнобуржуазних, псевдомарксистських істориків в найбільш крайньому фланку соціально-фашистів (Гермайзе, Слабченко) теж займаються історією України та історією української революції.

Отже низка комуністів, що працюють чи спеціально, чи мимохідь з історії української революції працюють не в безповітряному просторі, а в певному оточенні, оскільки вони знайомі більшою чи меншою мірою з буржуазною та дрібнобуржуазною історіографією.

кляси, та загострення клясової боротьби, коли треба особливо чітко й ясно показати історичне підготовлення диктатури пролетаріату в історії України й керівну роль пролетаріату, що єдино правильно розв'язав усі основні проблеми революції на Україні, зокрема, національну, — ці антимарксистські теорії набувають особливої небезпеки.

Ми в найближчому часі дамо розгляд тих основних контр-революційних схем та концепцій, які є в українській історіографії з історії української революції, *тут же* в цій статті ми розглянемо „націонал-демократичну“ схему Яворського й помилки деяких товаришів, які, хоч і не поділяють низки важливіших помилкових поглядів Яворського й навіть боролися з ними, але в своїх власних працях висунули низку таких помилкових тверджень, часто споріднених, однотипних з помилками Яворського, що, самі того не помічаючи, значно ухилилися від лєнінського розуміння рушійних сил та характеру революції 1917 року.

Ці товариші остільки захопилися, остільки перебільшили особливості розвитку революції України, що фактично вирвали Україну з загального ходу розвитку пролетарської революції, докорінно змінили її рушійні сили, перетворили її в основному в „національну“ революцію з дрібною буржуазією як її гегемоном.

Ці товариші, невірно оцінюючи значення національного питання, як вирішального фактора, надзвичайно перебільшили протиріччя між російською та українською буржуазією, надзвичайно перебільшили революційну роль української дрібної буржуазії. Відсунувши пролетаріат від гегемонії в буржуазно-демократичній революції на Україні, тим самим ці товариші докорінно перекрутили основу лєнінізму та більшовизму в оцінці рушійних сил та характеру буржуазно-демократичної революції.

І. ТЕОРІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ М. І. ЯВОРСЬКОГО

Освітлення революції 1917 року на Україні в Яворського щільно зв'язане з його схемою розвитку реверуху кінця ХІХ та початку ХХ століття.

Наведемо основні моменти цієї концепції попереднього періоду:

1. Намагання затушкувати принципи протиріччя між народництвом та марксизмом.

2. Намагання висунути як основоположників марксизму на Україні народників-лібералів та катедер-соціалістів Драгоманова, Подолинського, Зібера ба навіть Антоновича.

3. Ідеалізація дрібнобуржуазних партій (РУП, УСДРП), намагання наблизити їх до більшовиків, невірне мшчанське освітлення ваги розколу РСДРП.

4. Висування „національного капіталу“, як надклясової революційної сили, та національного, як провідного в системі соціальних рухів, підміна клясової аналізи на націоналістичну.

5. Висування української буржуазії, як окремої рушійної сили буржуазно - демократичної революції в місті, та українського куркульства, як гегемона селянських рухів.

6. Фактичне заперечення керівної ролі пролетаріату на Україні в буржуазно - демократичній революції та затушковування ролі й ваги робітничого руху, який розбуджував селянський рух.

Але для 1917 року помилки Яворського ще збільшуються та заглиблюються. Саме в трактуванні 1917 року — писали ми в одній з попередніх статтів — „ревізія більшовизму досягла свого апогею, теорія двокуркульства дала свої стиглі ягоди“.

Революцію 1917 року на Україні від Лютого до Жовтня М. І. Яворський та деякі інші товариші називають національною революцією або національно - демократичною. Яворський будує свою схему так, що після самодержавства відразу ж почалася *національна* революція. У своїй „Короткій історії України“ Яворський розподіляє революцію 1917 р. на такі етапи: „кінець самодержавства“, „національна революція“, „пролетарська революція“. Теж саме повторює він в іншому підручничкові „Історія України в стислому нарисі“ та в статті „Україна в 1917 — '21 годах“¹⁾.

За вихідний вирішальний пункт аналізу першого періоду революції 1917 року на Україні Яворський та інші товариші беруть національну проблему з погляду боротьби українського та російського капіталу. „Першу фазу української революції — пише Яворський в останній зазначеній статті — можна в цілому визначити як боротьбу дрібного національного капіталу з великим імперіалістичним капіталом на Україні“ (41 том, ч. III, Энц. сл., стовп. 433 — курсив наш. — М. Р.).

Не боротьба пролетаріату та селянства проти буржуазії й поміщиків, проти світового імперіалізму за припинення війни, а боротьба українського капіталізму проти російського. Цим, за Яворським, визначається характер революції. „Національна українська буржуазія, яка, зародившись, ще не зміцніла...

¹⁾ Ця стаття, вміщена в „Энциклопедическом“ словаре Гранат“ (т. 41, ч. III, стовб. 430 — 459), стисло повторно викладає майже всю схему Яворського.

вносила розкол в єдиний буржуазний фронт, *розподіляючи його на два непримиренних табори* — на табір представників чужоземного капіталу (однаково російського, як і франко-бельгійського), що бажав продовжувати на Україні колоніальну політику та на табір української буржуазії“. (Курсив наш, там само стовп. 433 — 434.— М. Р.).

Боротьба української буржуазії проти чужої буржуазії, проти колоніальної залежності за утворення своєї незалежної буржуазної української держави — ось в чому *основна суть революції 1917 року на Україні*. Тому вона — за Яворським і зветься „національною“ революцією. Цей погляд Яворський робить невдалу спробу захищати цитатою з Леніна: „у західній континентальній Європі епоха буржуазно-демократичної революції,— цитує Яворський Леніна,— охоплює досить виразний протяг часу, приблизно від 1789 і до 1871 року. Якраз ця епоха була епохою національних рухів і утворення національних держав...“

У східній Європі й в Азії епоха буржуазно-демократичних революцій лише почалась у 1905 році. Революція в Росії, Персії, Туреччині, Китаї, війни на Балканах — ось ланцюг світових подій нашої епохи нашого „Сходу“. У цьому ланцюзі світових подій лише сліпий може не бачити збудження цілої низки буржуазно-демократичних рухів, *змагань до утворення національно-незалежних і національно єдиних держав*“ (Ленін, XIX том, стор. 107, український переклад „Національне питання, збірник статтів Леніна, ДВУ, 1927 р. стор. 84 — 85).

Цю цитату, ці думки Ленінові Яворський бере за вихідний пункт та основу аналізу революції 1917 року: „для дослідника нашої революції 1917 року — зазначає Яворський — безперечно ця Ленінова формула з її конкретизацією має й матиме *основне вихідне значіння*“ (журнал „Червоний Шлях“, 1927 р., № 2, стор. 108).

У тов. Леніна ця цитата, що її наводить Яворський, закінчується так: „Саме тому, і тільки тому, що Росія, разом із сусідніми країнами переживає цю епоху, нам потрібний пункт про право націй на самовизначення в нашій програмі“. Тов. Ленін цілком правильно підкреслив потребу для партії вірно розв'язати національне питання, для того часу *як одне з важливих питань* буржуазно-демократичного перетворення Росії. Але ж звідси зовсім не виходить, що національне питання повинно брати за вихідний пункт, аналізуючи революцію 1917 року на Україні, як ще раз в другому місці підкреслює Яворський: „вихідним критерієм для всієї аналізу національно-демократичної революції на Україні в 1917 році

безперечно, ще раз скажу, мусить бути для нас оця клясична формула, що її дав нам Ленін..." (там само, стор. 110).

Революція 1917 року на Україні від самого Лютого різнилася від революції Росії (Великоросії), насамперед, тим, що тут вона, крім інших проблем, що відразу постали перед нею (свободи, хліб, мир, земля) повинна була розв'язати національне питання. Революція 1917 року є єдиний процес, що утворюється з низки революційних рухів: робітничого, селянського та салдатського, національного, боротьби з буржуазією, боротьби за мир, за землю, за національне визволення. Але це все нерозривні частини, що перебувають в органічному взаємодіянні, утворюючи єдиний нерозривний діалектичний процес. Український національний рух, що ставив за своє завдання ліквідацію національного пригноблення, ліквідацію колоніальної залежності країни від російської буржуазії та поміщиків (що почав широко розгортатися після перемоги робітників та салдатів у Лютневій революції), втягнувши широкі трудящі маси, можна назвати національною революцією. Але національний рух, чи національна революція не може репрезентувати в цілому всю революцію, особливо для 1917 року, коли буржуазно-демократична революція ще до Жовтня безпосередньо почала переростати в соціалістичну, коли перед нею з самого початку постало завдання ліквідувати імперіалістичну війну й скинути владу буржуазії.

Український національний рух можна назвати національною революцією умовно. Умовно тому, що в українському національному русі, якщо його розглядати в його „чистому“ вигляді, зваживши, що боротьба за землю та боротьба за мир є самостійні проблеми, хоч і щільно зв'язані з національним рухом (бо основні носії його були крім робітників ті ж салдатські та селянські маси), переважали реформістські, а не революційні методи боротьби.

Ленін саме, з погляду національного питання, дав чітке розмежування реформи од революції. „Реформістська зміна — писав він — це така зміна, що не захитує основ влади командної кляси, будши лише попущенням її при збереженні її панування.

Революційна — підриває основу влади. Реформістське в національній програмі не касує всіх привілеїв командної нації, не дає цілковитої рівноправності, не усовує всякий національний гніт. „Автономна“ нація не рівноправна з нацією „державною"... Суть реформізму в послабленні лиха, а не знищенні його... Доречі сказати: автономія, як реформа, принципово відривняється від свободи відокремлення, як революційного заходу. Це річ незаперечна. Але реформа — всім це відомо,—

часто на практиці є тільки ступінь до революції (курсив наш — М. Р.). Саме автономія дає змогу нації, силоміць затримуваний у межах якоїсь держави, остаточно сконструюватися, як нації, зібрати, усвідомити, зорганізувати свої сили...“ (Ленін, т. XIX, стор. 202 — український переклад, стор. 160).

Чи може хтось запевняти, що український національний рух в 1917 році до пролетарської революції не йшов в рямцях „автономізму“ та реформи? Адже тільки по тому, як пролетаріят скинув російську буржуазію, дрібнобуржуазні ідеологи стали „держать“, але не щодо російської, буржуазії, не для національної незалежності, а для захисту капіталізму від пролетарської революції, коли вже саме питання не стояло так гостро, бо пролетарська революція — природня річ була за цілковите самовизначення нації. Але в даному питанні — вказує Ленін — між реформою та революцією нема китайського муру. Український національний рух у масі був революційний, в буржуазній верхівці — помірковано реформістський. А через те, що маси за ввесь перший період революції ще не вирвалися з - під реформістського проводу українських буржуазних верхів, то ясно, що національний рух 1917 року можна назвати „національною революцією“ з певним застереженням.

Розв'язати українське національне питання можна було тільки розгромивши владу російської буржуазії та поміщиків забравши землю в поміщиків, тому першочерговим, вирішальним, був робітничий рух у місті проти буржуазії, боротьба робітників та селянства за землю, за мир та припинення імперіалістичної війни. Українська національна проблема окремо, відірвано від розв'язання цих завдань, не могла бути вирішена. Тому національний рух — „національна революція“ була тільки складовою, підлеглою частиною всієї революції у цілому.

Яворський не показує, що національний рух почав ширитися, мав можливість широко розгортатися під захистом пролетаріату, який переміг у лютому, який був основна сила та організатор революції. Функціональної залежності розвитку національного руху від успіхів пролетаріату, його наступу на буржуазію в Яворського нема. Національний рух виступав у Яворського самостійно, незалежно від загального розвитку революції в цілому. Національний рух є в нього стрижнева основа, а робітничий рух, що розбивав буржуазію та поміщиків і тим самим був основного ворога національного визволення, у Яворського на закутках. Пролетаріят та ради робітничих і солдатських депутатів несподівано виступають у Жовтні, коли доводиться, хоч трошки пояснити, відкіля

взялася пролетарська соціалістична [революція та радянська влада]. Замість того, щоб показати дійсного гегемона всієї революції 1917 року — робітничу класу, насамперед, виявити її ролі, Яворський робить навпаки. Він на перший кін висовує національну проблему, якій підпорядковує інші, вирішальніші проблеми, як то: аграрне питання, боротьбу за мир і т. ін.

Який соціальний зміст укладає Яворський в термін національної" або „національно - демократичної“ революції? Які завдання вона повинна була розв'язати? „Українська національно - демократична революція 1917 р.— пише Яворський — стала на широкий шлях фермерсько - буржуазної революції... *Вивласнення феодалного землевласника до центру зруйнування всіх основ феодалного устрою у виробництві, в першу чергу, хліборобстві, скупчення цілого земельного фонду в руках національної автономної влади для виключно її розпорядження, перерозподіл земельного володіння проміж усієї маси селянства... ось лейтмотив національно - демократичної революції* на її тогочасному історичному шляху“. Ми в іншому зв'язку розглянемо, чи дійсно Центральна Рада „оформляла цей рух на такому шляху“. Зараз же тут відзначимо, що основні думки цієї цитати повторюються і в підручнику „Історія України в стислому нарисі“: „програма вивласнення землі на користь національного фонду,— пише Яворський там,— стала, отже, знов за неодмінну тактику самовизначення українського національного капіталу, стала за неї принаймні в межах буржуазно - революційної Росії“.

„Прийнявши, таким чином, у свою основну справу вивласнення землі та територіяльно - національної автономії, українська дрібна буржуазія і взялася за своє самовизначення.

Оця то дрібно - буржуазна Центральна Рада, що для неї гасло „соціалізму“ було тільки за буржуазний засіб для того, щоб приманити революційні маси до своїх завдань, та *довершити буржуазну революцію в сільському господарстві...*“ (стор. 319).

Яворський не розуміє, що *довершити* буржуазну революцію в сільському господарстві взагалі та особливо 1917 р. ні буржуазія, ні дрібна буржуазія не спроможна, але справа зараз не в цьому. З наведених цитат ми бачимо, що Яворський розуміє національну революцію не тільки, як національний рух, але і як боротьбу селянства за землю і взагалі, як боротьбу за зруйнування всіх основ феодалного устрою у виробництві. Отже, мова ходить, фактично, про всю революцію у цілому,

де національний рух данує над іншими проблемами, визначаючи весь характер революції.

Які ж рушійні сили висовує Яворський в цій „національній“ революції? Хто нею керував? Хто її вів уперед?

РУШІЙНІ СИЛИ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ НА УКРАЇНІ ЗА ЯВОРСЬКИМ

Яворський накреслює три основні рушійні сили революції.
Перша рушійна сила:

Перша рушійна сила національної революції була українська буржуазія та куркульство. „Головний спільник української буржуазії у лавах дрібної буржуазії був заможний куркульський сільський елемент. Поміщицькі, дворянські кола не менше, ніж російська буржуазія, створювала собі СМЕРТЕЛЬНИХ ворогів у колах заможних українських хліборобів (курсив наш, *Енци. слов. стовп.* 434).

Отже, разом з російською буржуазією боролася, як „непримиренний табір“ українська буржуазія. На селі з поміщикам боролися, насамперд, їхні „смертельні вороги“, „заможні українські хлібороби“.

А в другій статті Яворський пише: „таким чином, будівничим українського націоналізму на той раз залишився тільки український дрібний буржуа з своєю програмою національно-демократичної буржуазної революції... Це був на першому пляні оцей суцільний й несучий національний ф'армер, оцей капіталістичного типу глитай... Це був, нарешті, оцей непримиренний не від сьогодні ворог однаково поміщицького та февдально-глитайського господарства, що єдиний порятунок перед ними бачив у повному вивласненні земельної власности, навіть на власному підприємстві... *Це був буржуа, справжній національний буржуа*“... І далі Яворський для підтвердження своєї тези цитує Винниченка: „Наша головна сила опорна була в селянстві й то не у голоті сільській, а в більш заможному селянстві, як більш розвиненому й національно-свідомому“ (М. Яворський, „Червоний Шлях“, № 4).

Отже, ми наявно бачимо як теорія двокуркульства, теорія, за якою селянській буржуазії не страшно було втратити власність на землю, теорія, яка дала змогу Яворському висунути українську сільську буржуазію, як окрему рушійну силу в революції 1905 року, як гегемона та керівника селянських рухів, як ця теорія стає однією з найважливіших підвалин національно-демократичної системи поглядів і схеми революції 1917 року, яка виставляє цю буржуазію для 1917 року за гегемона всієї „національної“ революції.

Друга рушійна сила: „Але й цей чистенької породи український буржуа... міг тільки дати своїм домаганням початковий зміст буржуазної ідеології, формування цієї ідеології, він залишив своєму щирому другові — українській інтелігенції. Оцей український інтелігент... став і тепер його речником і пропагандистом“. Отже, другою рушійною силою національно-демократичної революції — за термінологією Яворського була *українська інтелігенція*. Але ці дві сили були недостатні, щоб розвивати революцію, і Яворський резонно додає, „але ж буржуазна проблема скерована на знищення всіх обмежень для вільного розвитку національної буржуазії не могли обійтись з другого боку без широких селянських мас...“ Тому то потрібна ще третя сила.

Третя рушійна сила: „Оці маси (селянські — М. Р.) і явились на той час третьою рушійною силою буржуазно-демократичної революції на Україні“ (М. Яворський „Червоний Шлях“, № 4, стор. 103)

Хто ж був основною силою серед цих накреслених Яворським трьох сил? „Центральною фігурою національної революції на Україні — дає відповідь сам Яворський — при всьому дрібно-буржуазному складі керуючих органів тієї революції — явився український буржуа, молоденький, не цілком опірений, але справжній буржуа“ (там само, стор. 103 — 104).

Ну, а як же воно з пролетаріатом, може поставити питання, здивований такою схемою читач? Яку він участь брав у революції 1917 року на Україні? За схемою Яворського пролетаріатові на Україні аж до Жовтня 1917 року робити майже нічого.

„Пролетарські маси України — пише Яворський — за *малими вийомками* залишилися на боці в цій чарівній музиці національної екстази. Аграрне питання здебільше не цікавило їх в розрізі селянських домагань, а вже цілком незрозумілою була для них зрусифікованих старою владою проблема національної самостійности України“ (там саме, ст. 96 курсив наш — М. Р.).

Отже, пролетаріят України залишився „на боці“ од буржуазно-демократичної революції. Національна проблема була для нього „цілком незрозуміла“, а аграрне питання в розрізі селянських домагань, за Яворським, не цікавило робітничі маси.

Це тому, мабуть, робітники в сотнях резолюцій ухвалювали постанову про передачу земель селянам. Це тому, мабуть, більшовицька партія, Ленін так уважно вивчав вимоги селянства в земельному питанні. Це тому, мабуть, більшовик

висунули гасло, та у всій своїй пропаганді влітку 1917 року вимагали негайно передати поміщицькі землі селянам, це тому, мабуть, робітники посилали делегатів по селах, по солдатських касарнях, навчаючи, як треба бити поміщиків. Це тому, мабуть, на другому Всеросійському з'їзді Рад більшовики висунули й схвалили есерівський декрет про землю.

Невірно також, що пролетарські маси були так байдужі до національного питання. Чим же пояснити, що більшовицька партія, партія пролетаріату на своїй першій легальній конференції в квітні 1917 року, на VI з'їзді партії у липні, на численних конференціях місцевих, ставила та обмірковувала національне питання. Вірно, що не було достатньої уваги в низці організацій на Україні, що були значні помилки, що до українського національного руху, але робити відціля висновки, що пролетаріат стояв на боці від розв'язання національного питання це значить не розуміти залежності національного питання від інших проблем революції.

Яка ж партія керувала буржуазно - демократичним етапом, за Яворським національною революцією — на Україні. „Українська соціаль - демократія — дає Яворський відповідь — стала керуючою ланкою тієї національної революції... мало зв'язана з пролетарськими масами перед революцією, не емансипована ще й досі від народницьких традицій, вона була найкращим на той час кандидатом на такого трибуна національно - буржуазної революції“ (там само, стор. 103).

Отже, за Яворським рушійні сили національно - буржуазної революції на Україні були: 1) українська буржуазія та куркульство, як гегемон усієї революції, 2) українська інтелігенція, 3) українське селянство — всі ці сили, на чолі з українською буржуазією, під політичним керівництвом української соціально - демократії.

Вся хибність та політична шкідливість цієї схеми особливо велика тому, що Яворський висовує її не тільки для національного руху першого періоду революції (це теж хибно), але й для аграрної революції, для всього буржуазно - демократичного змісту революції 1917 року в цілому. І тут виходять в Яворського чудові речі. Одна справа, коли частина робітників України й окремі більшовицькі організації на Україні не в достатній мірі розуміли національне питання, робили помилки, але за те розуміли, боролися енергійно й правильно розв'язували інші проблеми революції (боротьба за землю, за мир, боротьба з буржуазією) і тому ставали дійсним гегемоном усієї революції у цілому, не зважаючи на помилки в національному питанні, але друга справа є, коли національне питання беруть основою, підпорядковуючи йому інші

важливіші проблеми. Тоді нерозуміння, помилки, в так трактованій проблемі, помилкове ставлення до неї веде до цілком інших наслідків. Тоді за такої схеми пролетаріят України не є гегемон буржуазно - демократичного етапу революції, тоді цим гегемоном логічно виступає українська дрібна буржуазія, куркульство, які стають центральною фігурою революції, під керівництвом української соціально - демократії.

Ось де ми маємо в руках кінець цієї нитки, що тягнеться від офарблення під марксизм М. П. Драгоманова, висунення „основоположниками марксизму“ Зібера та Подолінського, ідеалізації РУП'у, від ретельного підкреслення революційності української соціально - демократії 1905 — 1906 р.р., що начебто „вона близько почала підходити до революційного марксизму“, що „УСДРП поділяла цілком тактику більшовиків і щодо революційної боротьби і щодо аграрного питання і щодо бойкоту 1 - ої Думи“... (М. Яворський, „Історія України“, видання 3, стор. 272). Як бачимо, зовсім не випадково Яворський так прикрашував під марксизм, потім під революційний марксизм та більшовизм спочатку Драгоманова, РУП, а потім українську соціально - демократичну партію. Все це зовсім не випадкові епізодичні помилки, вони зв'язані між собою, вони утворюють базу для національно - демократичної схеми революції 1917 року. Тут ми наявно маємо „політику далекого прицела“, коли для революція 1905 року українська буржуазія висовувалась тільки третьою рушійною силою, то для 1917 р. від Лютого до Жовтня українська буржуазія в Яворського вже є „центральна фігура“ — гегемоном усієї революції.

Чим пояснити, що для 1905 р. хоч формально, визнається гегемонія пролетаріату, а для 1917 р. пролетаріят зовсім залишається „на боці“? Чи може українська буржуазія за цей час стала революційніша?

Механіка Яворського дуже проста. У 1917 році були дві революції: буржуазна в лютому й соціалістична в Жовтні. Друга революція Яворський віддає під керівництво пролетаріату (ясно, що буржуазія на керівництво соціалістичною революцією ніяк не може претендувати). Що ж до першої революції — буржуазної, себто першого етапу революції 1917 р., то тут (а Яворський продовжує цей етап аж до Жовтня, не розуміючи переростання буржуазно - демократичної революції в соціалістичну) керівництво цією революцією передається українській буржуазії. Такий урівняльний розподіл праці для революції 1905 р. ніяк не можна зробити, бо ж тоді б революція була буржуазно - демократична й пролетаріатові зовсім нічого не залишалася б робити. Тому для 1905 р.

Яворський зробив поступку: на селі він також як і для 1917 р. геґемоном зробив куркуля — селянську буржуазію, а для міста все ж таки геґемоном залишив пролетаріят.

Після травневої дискусії 1929 р. Яворський з великими ваганнями в статті: „Про мої помилки в концепції історії України“, визнав низку своїх помилок. „Я помилково визначив — пише він в цій статті — *ролю української буржуазії в цілому в цій революції*. Визнаючи бо правильно цю революцію, як буржуазну... вчинив я помилку, *переоцінивши* в свій час *ролю буржуазії при захопленні влади і 1917 р., а зокрема переоцінивши* *ролю української буржуазії в цій революції, я зробив її рушійною силою національної буржуазно - демократичної революції на Україні обмежуючи водночас* *ролю пролетаріату тільки як рушійної сили соціалістичної революції*, через що й сама проблема *переростання буржуазно - демократичної революції в соціалістичну* так і повисла в мене в повітрі“. („Комуніст від 5 вересня 1929 р. курсив самого Яворського). Яворський визнав тільки те, що висунув укрбуржуазію рушійною силою, в той час, коли він висунув її геґемоном. Він гадає, що тільки „переоцінив“ *ролю буржуазії*. Яворський не зрозумів характеру, *типу* цієї частини своїх помилок. Він гадав, що це епізодичні помилки, не зв'язані між собою, що вони не складають сукупності певної антиленінської системи погляду, що їх можна виправити окремими поправками ¹⁾.

ЯК ОЦІНЮЄ ЯВОРСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ

Коли українська буржуазія, за Яворським, була „центральною фігурою“ буржуазно - демократичного етапу революції 1917 р., коли українська соціаль - демократія була партією, що керувала революцією, то нічого дивного немає в тому, що основною установою, що репрезентувала революцію, що була її політичним центром, Яворський виставив Центральну Раду.

„До шенту зруйнування всіх основ феґдального устрою виробництва... перерозподіл земельного володіння проміж усією масою селянства... *в цьому якраз і була вся революційність Центральної Ради, що оформляла цей рух на отакому шляху*“. („Червоний Шлях“, № 4, стор. 104).

Отже Центральна Рада, що нею керували ідеологи української буржуазії й куркульства, яка була парламентським

¹⁾ А про те як Яворський хтів виправити свої помилки див. статтю Миколи Скрипника „Помилки та виправлення академіка М. Яворського“ (Більшовик України 1930 р., № 2, стор. 12 — 26). т. Скрипник в цій статті не дав загальної характеристики *типу*, характеру помилок Яворського, як певної системи поглядів.]

бльоком буржуазії та дрібної буржуазії та їх відповідних партій, за Яворським, ставила за своє завдання здійснення радикальної буржуазної революції, цебто конфіскацію поміщицьких земель, зруйнування всіх основ фєвдального устрою і т. ін.

Чи так це було? Чи справді таки Центральна Рада „оформляла цей рух на отакому шляху“?

Вся справжня історія революції 1917 р. свідчить протилежне. Раніше, ніж перейти до спростовування цього відповідними історичними фактами, ми наведемо два, у цьому разі, авторитетні свідчення — характеристики Центральної Ради: думку самого голови Центральної Ради — М. С. Грушевського та думку голови уряду Центральної Ради — Генерального Секретаріату — В. Винниченка.

„Розглянемо чесно й одверто всю нашу діяльність — пише 1919 р. В. Винниченко — взяти хоч би таке питання, як земельне, де ми були й повинні були бути найбільш радикальними. І ми в універсалі справді виявили себе радикалами, але... бути в життю такими радикалами не змогли. Переведення в дійсність наших постанов одбувались нерішуче, неупевнено, а огляданнями на поміщицтво, з прислуханням до гвалту фабрикантів та заводчиків. Ми навіть мусіли давати „роз'яснення“ панам - поміщикам. Голова Генерального Секретаріату (цебто сам Винниченко) через кілька днів по випуску універсалу мусив заспокоювати великих землевласників, цукрових заводчиків і інших переляканих панів...“ (В. Винниченко „Відродження нації“, т. II, стор. III).

Це щось, мабуть, не подібне на „зруйнування до щенту всіх основ феодалізму“.

М. С. Грушевський зазначав 1917 року: „з огляду, що різні партії різно думають про полагодження економічної, особливо земельної справи, вона (Центральна Рада) закликала всі партії, групи й верстви (кляси) українські аби вони покищо відложили те, що їх може поділити, чи порізнити... і через те вона викладала вияснення економічної, земельної й харчової справи на пізніше“ (М. Грушевський — Українська Центральна Рада та її універсали, стор. 4).

Українська Центральна Рада у своїй фактичній політиці мало різнилася від Тимчасового коаліційного уряду. Російська буржуазія й російські есери відклали земельне питання до установчих зборів, а Центральна Рада ще додатково добавила до попереднього розв'язання національного питання. Центральна Рада всіма силами хотіла обійти соціально - економічні проблеми, в тому числі й земельну. Центральна Рада обмежувала, вихолащувала селянські вимоги, оформляла їх

більш помірковано, зраджувала селянські вимоги. Вона не була гегемон, проводир селянських мас в їх прагненні до радикального розв'язання земельного питання. Вона пленталася в хвості. Українські есери також як і російські есери, умовляли селян, щоб вони землі не брали до Установчих Зборів, щоб не руйнували поміщицьких господарств. Центральна Рада була революційна в деякій мірі, остільки в ній були репрезентовані широкі селянські та салдатські маси, скільки вона хоч і не рішуче, хоч і непослідовно, але все ж таки боролася в національному питанню з російським імперіялізмом. Революційність мас гальмувала буржуазна куркульська частина Центральної Ради. Центральна Рада виступала в окремих випадках проти тимчасового Уряду під безпосереднім натиском революційних мас, які підстьобували її. А Яворський цю революційність мас переносить на всю Центральну Раду, на її буржуазно - куркульське керівництво. Але це зовсім не випадково, тому що за Яворським українська буржуазія та куркульство ненавиділи поміщика не менше, ніж уся селянська біднота. Конкретна історична дійсність показує буржуазне угодовство Центральної Ради, а специфічне настановлення схеми Яворського потребує підфарбувати гіперболічно перебільшити революційність Центральної Ради.

ЧИ МОГЛА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА ДАТИ ЗЕМЛЮ СЕЛЯНАМ

Відповідно до цього Яворський в своєму підручнику розв'язує питання про те, чи могла Центральна Рада та дрібна буржуазія без керівництва та допомоги пролетаріату взяти землю у поміщиків. Селянство „уперто витягало руки до поміщицької землі. Центральна Рада дати всього цього була неспроможна. Правда, вона спершу обіцяла відібрати землю у поміщиків, вона може й відбрала б її, якби не те, що треба було все таки якось задобрити російську буржуазію за свою автономію“. (М. Яворський — Істор. України“, стор. 324).

Тут Яворський ставить питання трошки обережніше, але все ж виходить у нього, що Центральна Рада з великим задоволенням забрала б землю у поміщиків та дала б селянам, але російська буржуазія заважає, Тимчасовий Уряд не дозволяє. Українська буржуазія, українські поміщики, вони нічого. Дали б згоду, але ось російська буржуазія, ота шкодила справі. І ось, щоб від російської буржуазії дістати національну автономію, треба відкласти земельну справу.

Яворський не розуміє, що віддати землю селянам, конфіскувати її у поміщиків, це зовсім не така проста річ, що 1917 р. цього не можна було зробити в межах буржуазно - демократичної революції.

„Буржуазія чудесно розуміє те, — писав Ленін ще 1907 р., чого не розуміють дрібно - буржуазні балакуни з есерів та лівих меншовиків, а саме, що не можна скасувати приватню власність на землю в Росії й до того без викупу, без велетенської економічної революції, не взявши під загально - народню контролю банки, без націоналізації синдикатів, без низки найнещадніших революційних заходів проти капіталу. (Ленін, т. XXI, стор. 49, II видання).

Але для Яворського це не важить, адже ж за його схемою дрібна буржуазія може довести до кінця буржуазно - демократичну революцію. Яворський прямо пише, що: „Український націоналізм розколовся на праве крило найвне буржуазне глитайське — та на „ліве“ — народницьке — дрібно - буржуазне. Наколи перше вимагало нас тарий пруський зразок ступневого вростання України в капіталізм з глитаєм на чолі, друге прямувало по суті до американського фермерського зразку буржуазної революції до кінця“. Яворський підручник „Історія України“, стор. 334).

Яворський затушковує участь в Ц.Р. української промислової та торговельної буржуазії та дрібних поміщиків. Навіть верхівка куркульства до Центральної Ради у нього стосунків немає. На думку Яворського в ЦР переважно було фармарське „американське“ куркульства — „ліве“ крило, що прямувало до буржуазної революції до краю, що було за керівника національно - демократичної революції. Але історична дійсність заперечує це.

Як же пояснює Яворський половинчасту угодовську політику ЦР щодо російської буржуазії, до антантівського імперіялізму? Як пояснює він згоду ЦР підтримувати імперіалістичний наступ 18 червня, угоду з Тимчасовим урядом та видання другого універсалу, що в значній мірі анулював перший універсал, як пояснює він допомогу Каледінові, боротьбу проти Жовтневої революції?

Ц. Рада сама по собі добра, крім блага робітникові та трудящому селянству вона нічого не хоче, вона що сили боронила б їхні інтереси проти буржуазії, проти поміщиків, проти світового імперіялізму, але основне це створити українську державу, а там уже в ній, мовляв, таке щасливе життя зробимо, що ще й світ не бачив. „Своя“ українська буржуазія тихенька й не шкідлива, вона не скривдить, з нею, мовляв, легко впровадимося. Національне питання є вирішальне питання, а в ньому основне створити українську самостійну державу. Для такої мети треба на все йти — мета виправдує способи, а тому треба *почекати*, відбирати землю, закінчувати війну, боротися проти буржуазії. Цю схему, що нею перейняті були

численні промови ідеологів українського націоналізму влітку 1917 року, в значній мірі переніс Яворський до підручника.

Ц. Рада забрала б землю в поміщиків, але не можна було сваритися з російською буржуазією — „треба було все таки якось задобрити російську буржуазію за свою автономію“, не можна псувати взаємин з російською буржуазією — „щоб її не дратувати, щоб показати свою здатність на справжнього буржуа ЦР „політично“, начебто, нічим не поступаючись зі своїх гасел стала навіть одсувати земельну справу на далеке майбутнє, почала готувати громадську думку про те, що може й негаразд було забирати цю землю від поміщиків та ще й без викупу. (Яворський там таки, стор. 321) Яворський затьмарює голови учнівської молоді іншим варіантом, що виправдує Ц. Раду.

Центральна Рада провадить боротьбу проти пролетарської революції, укладає спілку з Каледіним та Антантою, — приборкує селянський рух, розстрілює сотні та тисячі робітників. Чим пояснити? А дуже просто: „ЦР вже не оглядалася на те, чого вимагало од неї робітництво, чого вимагало незможне селянство. *Вона тепер дбала тільки про одне: за всяку ціну довести до організації власної національної держави до кінця серед загального революційного хвилювання в Росії, досягти остаточного визнання української державности з боку європейських держав, а через те і намагалася довести перед Антантою, що вона не більшовицька й не анархістична влада*“ (там таки, стор. 327, курсив наш — М. Р.).

Отже, ЦР боролася проти українських робітників та селян, уклала спілку з Францією та Англією, тягла з війною не тому, що обороняла свої клясові інтереси, не тому, що обороняла існування капіталізму, не тому, що куркульство боронило свою землю, „а через те“, що вона „дбала тільки про одне — за всяку ціну довести організацію власної держави до кінця“. Для такої мети усі способи корисні. Треба було творити власну національну державу, а решта це витрати виробництва. Мета виправдує способи.

Кілька рядків перед тим Яворський пише, що „національна революція наявно бо почала переходити на контр-революційний шлях. ЦР наявно бо ставала контр-революційним органом.“ — Яворський подає два варіанти молоді. Вибирайте, мовляв: з одного боку ЦР — контр-революційна, а з другого, вона боролась за українську державність. А через те, що останнє для Яворського має „основне вихідне значення“, то зрозуміло стає, якому варіантові віддає він перевагу.

Яворський сам визнав в своєму каятті в статті в „Комуністі“ 5 вересня 1929 року, що він розумів боротьбу пролетар-

ської революції з ЦР, як боротьбу національну: „як боротьбу пролетаріату з ЦР — пише в цій статті Яворський, — мотивував націоналістичним характером ЦР, а не взагалі її контр-революційним становищем щодо пролетарської революції“.

Яворський визнає, що він, по суті (якщо він зрозумів суть свого признання), провадив основну петлюрівську буржуазно-націоналістичну тезу про те, що більшовики боролись з ЦР після Жовтня, потім з Директорією не тому, що вона вела буржуазно-куркульську політику, а тому, що вона була українська.

Не боротьба пролетаріату та біднішого селянства проти буржуазії та поміщиків є в Яворського основне тло історії 1917 — 1918 року, а боротьба великого та дрібного капіталу, двох шляхів капіталізму „пруського та американського“, що в ній куркульство, на думку Яворського, покололося на дві частини, гостро ворожі одна одній. Теорія двокуркульства, що 1905 року перетворила фермерське куркульство в вождя селянських рухів, що 1917 року до Жовтня дає всій національній демократичній революції „центральною постать“ та гегемона, ця теорія двокуркульства виступає і 1917 року, даючи проводиря селянському рухові в боротьбі проти Гетьманщини, проти німецького імперіялізму. „Врешті, ще раз я спліткнувся, — пише Яворський у вище цитованій статті з 5 вересня тут на оцій помилковій теорії двокуркульства, що на ній я намагався з'ясувати й два типи контр-революції на Україні — петлюрівської та гетьманської“. Тут Яворський невірно викладає свій погляд, що він петлюрівщину вважав за дійсно контр-революційну.

Підпору гетьманщини за Яворським становило гетьманське куркульство — „праве крило, наявне буржуазне глитайство, що вимагало на старий пруський зразок ступневого зростання на Україні капіталізму з глитаєм на чолі“. („Історія України в стислому нарисі“, стор. 334).

Ось це глитайське куркульство й було, за Яворським, підпорою гетьманщини, а не бльок буржуазії, поміщиків та куркульства. Російська буржуазія та поміщики, які за гетьманщини лагідненько об'єдналися з українською буржуазією, з українськими поміщиками, з аналізи клясової боротьби на Україні, у Яворського майже зовсім випадають. „*Буржуазія на Україні* — так буквально заявляє Яворський — є в основі своїй чужорідне тіло“ (Енциклопедический словарь Граната, т. 41, ч. 3 стовб. 433). Тут у Яворського випинається етнографічне, націоналістичне настановлення, замість клясової аналізи — дано націоналістичну.

Яворський не розуміє *вагань* українського куркульства. Щоб з'ясувати суперечності між ЦР та гетьманщиною, йому механічно обов'язково потрібні два типи куркульства. Найперше він не розуміє, що ЦР не є непримиренно ворожа гетьманщині. Він не розуміє механіки переростання дрібно - буржуазної контр - революції у буржуазно - поміщицьку за акушерською допомогою німецького імперіялізму. Соціалісти - федералісти, українські самостійники і таке інше, що входили до ЦР, так само активно працювали в гетьмана на найвідповідальніших посадах міністрів, послів, зліва підпираючи гетьманщину, а Петлюра був тільки в опозиції.

Якщо 1917 року верхівка куркульства, „чумазыє“ напів-поміщики (суто капіталістичні, та аж ніяк не фєвдальні), без захоплення ставились до ЦР, що не спромоглася оборонити їхніх інтересів від натиску малоземельного селянства, якщо ця частина куркульства із задоволенням зустріла гетьманщину — „непохитний лад“, то низова частина куркульства, яка щільніший зв'язок мала з селянською масою, яка *заробила* на розгромі поміщицьких маєтків та земель, обстоювала більше Центральну Раду. Тут була різниця не двох *типів* куркульства, а двох крайніх флангів одного і того таки куркульства. Яворський не розуміє, що той самий куркуль, який рішуче підтримував влітку 1917 року ЦР, що обіцяла у другому та третьому універсалі боротися проти анархії та обіцяла „творити лад“, що цей же куркуль ставав в опозицію до ЦР після її „лівого зигзагу“ в четвертому універсалі¹⁾.

Цей самий куркуль, що ставав в опозицію до Центральної Ради, що почав підтримувати гетьмана, міг після скажених продовольчих німецьких реквізицій та карних ексекуцій, які добре зачепили не тільки середняків, але й заможне селянство, міг виступити проти гетьманщини, яку він два - три місяці тому підтримував. А Яворський не зрозумів всієї

¹⁾ Треба мати на увазі, що деякі радикальні ухвали ЦР в аграрному питанні, до яких змусив її натиск мас, зокрема закон про землю та четвертий універсал, що його схвалювалося під вражінням гарматного обстрілу Києва більшовиками, схвалювалося, щоб затримати швидкий відхід від ЦР селянських та солдатських мас, на місця давали селянам легальний титул, закон, щоб відбирати землю. Те, що для ЦР було *маневр*, те на низах перетворювалось, незалежно від бажання ЦР, *проти неї* в тій чи іншій мірі в реальність та *било* по інтересах куркульства, яке до того підтримувало ЦР. Селянські маси ще раніш покинули Ц. Раду, пішли *наліво* від неї. Куркульство теж почало відходити від Ц. Ради, але *направо*, до гетьманщини, від селянської епілки до „хліборобів“, Ц. Рада „повисла в воздуху“. Для буржуазії та куркульства Ц. Рада *стала* „лівою“, „революційною“, для селянства вона була *контрреволюційною*. Німецька окупація, сили німецького юнкера тільки прискорили цей процес клясової диференціації.

складності обставини, всієї діалектичності історичного процесу.

Цей куркуль у своєму тимчасовому хитанні ліворуч не був гегемон селянського руху проти гетьманщини, він був тільки частка загального селянського руху. У 1918 році він міг відогравати тільки певну *дуже обмежену* революційну роллю тільки тоді, коли він виступав разом з усією селянською масою. Відокремлюючись від неї в самостійну силу, він зразу ж ставав контр - революційний. Величезні масові селянські рухи 1918 року — початку 1919 р. відбувалися в умовах боротьби пролетарської революції з західньо - європейським імперіалізмом. Найактивніший елемент селянського руху була біднота, малоземельне селянство та середняцтво, яке виступало під керівництвом пролетаріату й його партії більшовиків, з деякою активною участю лівої, що відкололася частини українських есерів. Куркульство та його ідеологи — праві есери — не були організаторами повстання проти гетьмана, вони тільки *використовували* масовий селянський рух. Селянська біднота малоземельна маса селянства — ось це *центральна* постать селянських революційних рухів, а в Яворського ця центральна постать то є *заможне* селянство, *фармерське куркульство*.

ЧОМУ В ЯВО' СЬКОГО НЕМАЄ ПЕРЕРОСТАННЯ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ В СОЦІАЛІСТИЧНУ

Чи можна після цього дивуватися, що Яворський не розуміє, не бачить *переростання* буржуазно - демократичної революції у соціалістичну. Він сам визнає, що „проблема переростання буржуазно - демократичної революції в соціалістичну так і повисла у мене в повітрі“¹⁾.

Не могло це в нього бути інакше, бо Яворський органічно не розуміє всієї різниці між характером революції 1905 року та 1917 р. Для нього наче не існує світової війни, що органічно виникла з усієї імперіалістичної доби.

Він не розумів, що революція 1917 р. є перша революція, породжена *імперіалістичною* війною, що ця революція є початок світової революції. Коли б ото Яворський у викладі аналізу революції 1917 року підходив до справи з погляду пролетарської революції, тоді б він за *стрижень* узяв би робітничий рӯх, ради робітничих салдатських депутатів, більшовицьку партію, як організатора та вождя революції, зв'язок побітників з селянською біднотою.

¹⁾ Стаття „Про мої помилки в концепції історії України“. „Комуніст“, 5 вересня 1929 року.

Але Яворський, оцінивши революцію 1917 року, як „національну“, через це саме за основну вісь свого викладу бере національний рух, національні дрібно-буржуазні партії, Центральну Раду. Робітничий рух ради робітничих депутатів в його викладі, то просто таки п'яте колесо в возі.

Навіть з проблем буржуазно-демократичної революції аграрну проблему Яворський не виставляє, як основну, *самостійну* проблему, а підкорює національній проблемі, прикриває нею. Звідси, між іншим, у Яворського підміна класової аналізи національною. У салдатському рухові Яворський звертає переважну увагу на участь салдатства у національному русі, а не на боротьбу салдатів за мир, за ліквідацію війни. Яворський розглядає революцію 1917 року аж до Жовтня, як революцію буржуазну, а на Україні національно-буржуазну. Проблеми переростання буржуазної революції у соціалістичну, що почалося в основному в квітня, у боротьбі за мир з перших днів лютого, Яворський не розуміє.

У Яворського в революції 1917 року не видно неможливого селянства. Він не розуміє різниці між двома основними гаслами більшовизму „революційно-демократичної диктатури пролетаріату та селянства“ для буржуазно-демократичної революції та „диктатури пролетаріату та біднішого селянства“ для соціалістичної революції. У Яворського немає майже класової боротьби серед селянства 1917 року. В єдиному національному фронті губляться всі класові розходження різних шарів селянства. У нього революція 1917 року лишається буржуазно-демократичною до самого Жовтня. Другий етап революції під гаслом „диктатури пролетаріату та біднішого селянства“ в Яворського до Жовтня на Україні зовсім не існує. Він не розуміє, що пролетарська революція 1917 року так наблизилася, злилася з буржуазно-демократичною, сплелася з нею, що обидва процеси відбувалися одночасно рівнобіжно, створюючи єдиний процес революції 1917 року. Буржуазно-демократична революція 1917 року розвивалася не так, як ото казав Яворський, що після закінчення буржуазно-демократичної революції почалася соціалістична. Вони розвивалися одночасно, зливаючись в єдиний процес, при чому основне тло після липня створювала пролетарська революція (хоч певну частину проблем буржуазно-демократичної революції розв'язано навіть після Жовтня).

Троцькізм не бачив буржуазно-демократичного змісту революції 1917 року, ігнорував його, перестрибував через труднощі, через незавершену селянську революцію. Камєнєвський опортунізм заперечував наявність переростання

соціалістичної революції в 1917 р., сперечався проти швидкого темпу переростання.

Ленін писав у квітні 1917 року: „хто говорить тепер тільки про революційно - демократичну революцію пролетаріату й селянства, той відстав від життя, той через те перейшов на ділі до дрібної буржуазії проти пролетарської класової боротьби“. На обвинувачення тодішніх правих опортуністів, що потреба боротися за владу „робітників та біднішого селянства“ є троцькістське перестрибування через незавершену ще селянську революцію, Ленін відповідав: „Троцькізм — без царя, а уряд робітників“, це невірно, дрібна буржуазія є, але в ній дві частини; бідніша її частина йде з робітничою класою¹⁾.

„Помилка тов. Каменєва — вказує Сталін у своїх „Основах ленінізму“ — полягає в невмінні помітити та підкреслити різницю між двома частинами дрібної буржуазії, в даному разі й селянства, в невмінні *виділити біднішу частину селянства з усієї маси селянства в цілому*“. А Яворський для революції 1917 р. на Україні робить операцію, яка своєю соціально - політичною суттю є діаметрально протилежна настановленню Леніна. З загальної маси селянства він виділив не селянську бідноту, а куркульство.

НАЦІОНАЛІСТИЧНО - КУРКУЛЬСЬКА СХЕМА, ЗАВУАЛЬОВАНА ПІД МАРКСИЗМ

Яворський розгорнув куркульську плятформу в історії. Він не вдумався в одну „дрібницю“: якщо куркуль був такий революційний, якщо 1905 та навіть 1917 року „перед у селянських повстаннях вело *затужене* селянство, що *найдужче* ненавиділо поміщика“, якщо куркульство було „смертельним ворогом“ поміщика, якщо „селянській буржуазії не страшне було втратити власність на землі“, якщо куркульство „готове було втратити поміщика та його владу в пожежі повстання“, якщо куркульство було „мозком, нервом, автором селянських міркувань про вивласнення приватних власників“, якщо куркульство, організоване в Центральній Раді, ставило своїм завданням „зруйнувати всі основи фєвдального устрою“, то *таке* куркульство повинно бути не ворогом, а першим епільником пролетаріату. Для чого ж пролетаріат так уперто й запекло боровся проти куркульства? Виходячи з схеми Яворського, вся ця боротьба логічно повинна була бути зайва, помилкова.

Як далеко ця схема Яворського від Ленінської оцінки куркульства. „Куркуль — скажений ворог радянської влади, — пише Ленін. — Або куркулі переріжуть безмежно багато

¹⁾ Ленін, т. XIV, ч. 1, стор. 29..

робітників, або робітники нещадно роздавлять повстання куркульської грабіжницької меншости народу проти влади трудящих. Середини тут бути не може. Миру не бути: куркуля можна й легко можна помирити з поміщиком, царем та попом, навіть якщо вони й посварились (а за Яворським куркуль „смертельний ворог“ дворян та поміщиків — М. Р.), але з робітничою клясою — ніколи.

„Куркулі — найзвірячіші, найбрутальніші, найдикіші експлуататори... Ці кровопивці нажилися на народніх злиднях підчас війни... ці павуки жиріли коштом зруйнованих війною, селян, коштом голодних робітників. Ці п'явки пили кров трудящих... Ці вампіри підбирали та підбирають собі в руки поміщицькі землі“.

Такого куркульства в історії України Яворського і вдень з прожектором не відшукаєш. Запекла громадянська війна на Україні, десятки тисяч забитих в клясовій боротьбі з українським куркульством, море крові, нечувані страждання трудящих — всього цього нема „на шляху великої революції“, як лицемірно називає її Яворський.

Помилкові погляди Яворського утворюють націоналістичну куркульську теорію, що має обтрунтувати в історії удавані заслуги куркульства в минулому, претенсії на певну роль в сучасному і право на існування в майбутньому. Вся ця схема дає чудесну ідеологічну основу для сприймання теорії „мирного вростання куркуля в соціалізм“. Ця куркульська теорія Яворського і з'явилася і розквітла не випадково. Вона була відбитком клясової боротьби, складовою частиною натиску українського буржуазного націоналізму, який особливо відчувався в 1926 — 28 роках, в період розвіту націоналістичних ухилів. Шумськизм, хвильовизм, волобуївщина та яворщина — це різні, віддалені від пролетаріату на неоднакову відстань ланки, але ланки одного ланцюга.

Помилки Яворського не є окремі епізодичні помилки, вони органічно пов'язані між собою, мають певний напрямок, створюють струнку систему. У нього не можна натрапити на перебільшення ролі пролетаріату, селянської бідноти тощо. Помилки Яворського мають цілеве настановлення, ось чому відмова Яворського від окремих, навіть важливих, своїх помилок, по суті не розв'язує питання, коли нема визнання, що це ціла націоналістично - куркульська система поглядів, коли нема цілковитої відмови від них.

Яворський, незалежно від свого виключення з партії за своє авантурне контр - революційне минуле, не міг бути в таборі марксистів без цілковитої відмови від своїх помилок. Він не був марксист, бо не виконував основного завдання

історика - марксиста, бо він не то, що не виявляв, але й *затушковував*, ігнорував історичне підготовлювання диктатури пролетаріату, ролю пролетаріату, як вождя революції, що закликав та вів до боротьби за визволення соціально та національно всіх трудящих, всіх експлуатованих. А це — основний обов'язок історика - марксиста. Нагадаємо Ленінові слова. „Науку про класову боротьбу не Маркс створив, а буржуазія до Маркса і для буржуазії, загалом кажучи, вона прийнята. Хто визнає тільки боротьбу клас, той ще не марксист, той, може ще виявитися, не виходить з рямки буржуазного думання та буржуазної політики... Марксист лише той, хто *поширює* визнання боротьби класів до визнання диктатури пролетаріату. В цьому найглибша різниця марксиста від звичайнісінького (та й великого) буржуа. На цьому бруску треба випробовувати *дійсне* розуміння та визнання марксизму“. Яворський не витримує цього випробовування, бо він є справді таки націонал-буржуазний опортуніст. Ленін спеціально для цього типу діячів указував: „опортунізм *не доводить* визнання класової боротьби саме до найголовнішого, до періоду переходу від капіталізму до комунізму, до періоду повалення буржуазії та цілковитого знищення її. В дійсності цей період неминуче є період нечувано запеклої класової боротьби, нечувано гострих форм її (Ленін, т. XXI, стор., 392 — 393, друге видання).

А Яворський своєю теорією двокуркульства, теорією ультра-революційности куркульства затушковує, не змальовує класової боротьби пролетаріату та селянської бідности з селянською буржуазією.

Пролетарська революція, за схемою Яворського, неминуче повинна була бути штучна, „чужорідна“, що її принесли зовнішні та чужі сили, а не що органічно розвинулася з внутрішніх соціально - економічних умов України. Історія є спроектована в минуле політика, політика вчорашнього дня, щільно пов'язана з політикою сьогоднішнього дня.

Історія України Яворського не відповідає історичній дійсності. Вона не пояснює походження, історичної підготовки диктатури пролетаріату. Націоналістично - куркульська теорія та схема, покладена в її основу, схема, до якої був підібраний відповідний ілюстративний фактичний матеріал в цій історії, служили не інтересам пролетаріату. Осць чому послідовне рішуче науково - історичне та політичне викривання помилок Яворського, виживання спадщини Яворського, виживання його ідеологічного впливу є одне з найважливіших завдань всіх істориків - марксистів.

II. РУШІЙНІ СИЛИ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ В ОЦІНЦІ ТОВ. ХОМЕНКА

Оцінка Яворського рушійних сил та характеру революції на Україні не одинока.

На допомогу йому в марксистсько - історичній літературі виступив в низці статтів та в окремій брошурі „Одміни й банкрутство українського націоналізму“ В. Сухино - Хоменко. В деяких питаннях тов. Хоменко розходився з Яворським, гостро суперечив з ним (наприклад, про оцінку революції 1648 р., хоч в цій суперечці він не завжди був правий). Він навіть виступив після травневої дискусії 1929 року зі статтею проти Яворського, в якій хоч і непослідовно і половинчато, але критикував низку важливіших помилок Яворського. Але тов. Хоменко, критикуючи Яворського, на жаль, промовчав, що в своїх власних працях він зробив низку істотних, однотипних з Яворським помилок в освітленні революційного руху на Україні кінця XIX - го й XX - го століть.

Основні вихідні помилки тов. Хоменко зробив в оцінці *рушійних* сил революційних рухів. Тов. Хоменко вважає, що на Україні „з XIX століття на політичну арену виходить вже нова сила — національна буржуазія, яка протягом **ВСЬОГО** століття бере на себе гегемонію в національно-визвольній революційній боротьбі“¹⁾.

Національна буржуазія, на його думку, виступає на чолі таких сил. „Перша сила, що виступила рішуче проти пригнічення української економіки, було наново народжене українське міщанство“.

„Друга сила, яка виступає носієм українських національно-революційних гасел, було козацтво, вільний хлібороб, на шляху капіталістичного розвитку якого стояв поміщик“.

„Третя сила, яка найбільш гостро концентрувала в собі дух національного й соціального протесту проти панівної системи, був (не кажучи вже про закріпаченого селянина — смертельного соціального ворога пана) ще й той капіталістичний елемент закріпаченого селянства, для кого єдиний вихід був у знищенні поміщицької диктатури“²⁾.

Тезу про революційність української буржуазії тов. Хоменко повторює в декількох місцях своєї брошури. Так, наприклад, на сторінці 157 - й він пише: „Буржуазія тепер (цебто 1917 — 1919 рр. — М. Р.) загубила свою колищню ре-

1) В. Сухино - Хоменко „Одміни й банкрутство українського націоналізму“, стор. 94, курсив самого т. Хоменка, крім особливо підкресленого слова „всього“.

2) В. Сухино - Хоменко, там саме, стор. 96.

волюційність, перелякалась могутнього робітничого руху й стала реакційною. (Курсив тов. Хоменка)¹).

Дуже характерно, що, перелічуючи рушійні сили національно - соціальної боротьби, тов. Хоменко основну масу закріпаченого селянства за його власною характеристикою „смертельного соціального ворога пана“ чомусь ховає в дужках, одночасно підкреслюючи, висуваючи наперед не оцю масу покріпаченого селянства, а *капіталістичну*, заможну частину, верхівку селянства. Селянської покріпаченої бідноти взагалі в цій частині схеми тов. Хоменка не існує. Воно, мабуть, на його думку, не відіграло активної ролі в національно - революційній боротьбі ХІХ - го століття.

Так сталося у Хоменка тому, що він не по - марксистському, механічно відокремлює *національно*-революційний рух від загального соціально - революційного руху. Тов. Хоменко не ураховує що, національно - революційного руху окремо від класово - революційного в колоніальній країні не існує. Особливо на Україні де національний склад панівних клас переважно був інаціональним, що український селянин чи робітник, який боровся в *революції* за своє соціальне визволення боровся одночасно і за національне визволення незалежно від того, чи був він національно - свідомий чи ні. Тов. Хоменко не розуміє діалектичної єдності національної й класової боротьби. Тов. Хоменко вчитав по - школярському, що національний рух почав розвиватися особливо широко в епоху розвитку промислового капіталізму. що ідеологом цього руху виступала національна буржуазія. Але тов. Хоменко не розуміє, або не знає різниці істотно відмінних історичних етапів національного руху, в яких роля національної буржуазії неоднакова.

* * *

Ленін указував на „необхідність строго разделять две коренным образом отличные с точки зрения национального движения эпохи капитализма:

¹) Де це побачив тов. Хоменко *гегемонію* національної буржуазії в національно - революційному рухові? Чи, може, Куліш, Костомаров були цими гегемонами (а не Шевченко), чи, може, гегемонію репрезентували автори ренегатського „одзива з Києва“, підписаного *цвітом* української буржуазної інтелігенції, може, цю гегемонію репрезентував В. Б. Антонович, Житецький або Шраг, або для кінця ХІХ століття Шраг, Чикаленко, Семиренко, Яхненко, Леонтович? Хай тов. Хоменко історичними фактами доведе для ХІХ ст. гегемонію в нац.-рев. рухові національної буржуазії, а не представників селянства та *дрібної* буржуазії, *різночинної* інтелігенції.

С одной стороны, это эпоха краха феодализма и абсолютизма, эпоха сложения буржуазно - демократического общества и государства, когда национальные движения впервые становятся массовыми, втягивают так или иначе все классы населения в политику путем печати, участия в представительных учреждениях и т. д.

С другой стороны, перед нами эпоха вполне сложившихся капиталистических государств с давно установившимся конституционным строем, с сильно развитым антагонизмом пролетариата и буржуазии, эпоха, которую можно назвать кануном краха капитализма.

...Конечно, и та и другая эпоха не отделены друг от друга стеной, а связаны многочисленными переходными звеньями, при чем разные страны отличаются еще быстротой национального развития, национальным составом населения, размещением его и т. д.". (Ленін, т. XIV, стор. 102.— 103).

Складність українського національного питання полягає в тому, що на Україні ці „коренним образом различные эпохи“ тісно переплелися, особливо після 1905 року¹⁾, напередодні 1917 року, в період світової імперіалістичної війни, яка була „кануном краха капитализма“.

Тому в оцінці рушійних сил українського національного руху навіть 1905 року не можна виходити лише з першої епохи, а для 1917 р. треба в основному виходити з розстановки класових сил другої епохи.

Для першої епохи роля буржуазії була значною в Німеччині, в Італії, але й там тоді вона не була дійсним гегемоном національного об'єднання. А тов. Хоменко переніс ролю буржуазії з однієї епохи та країни в другу, забувши, що в кінці XIX та в XX столітті буржуазія вже давно виконала свою

¹⁾ Ленін 1905 року оцінював соціально - економічний розвиток Російської імперії в цілому так: „Хозяйственная жизнь страны стала уже во всех ее основных чертах буржуазной, так как гигантское большинство населения живет уже на деле в буржуазных условиях существования: в России капитализм развит теперь значительно выше, чем в Германии 1848 г., не говоря уже о Франции 1789 г., но не подлежит сомнению, что чисто капиталистические противоречия еще в очень и очень сильной степени заслоняются у нас противоречиями культуры и азиатчины, европеизма и татарщины, капитализма и крепостничества, т. е. на первый план выдвигаются такие требования, выполнение которых разовьет капитализм, очистит его от шлаков феодализма, улучшит условия жизни и борьбы для пролетариата и для буржуазии“.

(Ленін, т. VIII, 2 вид.).

1916 р. Ленін писав, що в Росії „новейший капиталистический империализм оплетен, так сказать, особенно густой сетью отношений докапиталистических“. (Ленін, т. XIX, 2 вид., стор. 136).

ролю. Досить згадати відомі оцінки Маркса та Енгельса про ролю німецької буржуазії, навіть для 1848 року¹⁾.

Ну, а як же з пролетаріатом? „В XIX столітті — пише тов. Хоменко — роля трудових мас (пролетаріату, напівпролетаріату) збільшилась в громадському організмові, завдяки неустанній диференціяції розшарування суспільства на два протилежні табори. Росте разом з великою буржуазією і пролетаріат, що починає все більше й більше висовувати свої окремі класові вимоги...

Лише в XX столітті назріли тут сили, що могли й мусили перевести програму буржуазної революції... Але розшарування на цей час стало не зовсім виразно. Підріс і зміцнів пролетаріат, як класа, що усвідомила свої окремі класові інтереси в буржуазній революції... Як класа, що вже ставить на порядок денний свою програму революції соціалістичної.

Стався конфлікт між *номінальним гегемоном буржуазної революції* і її фактичною рушійною силою — пролетаріатом і селянством. Буржуа кидається в обійми поміщицько-феодальної держави й зовсім *відмовляється від боротьби за програму - максимум буржуазної революції* (Угорщина, Китай, Росія, Україна)". (Стор. 158 — 159).

Огже, коли протягом всього 19-го століття буржуазія була гегемоном, то й виходить, що вона навіть боролася за „програму - максимум буржуазної революції“. В XX столітті гегемонія буржуазії починає здавати. Але не зовсім. Все ж таки і в XX столітті буржуазія, за Хоменком, залишається „номінальним гегемоном“. Це залишення „номінальної“ гегемонії зв'язане з тим, до якої класи, за т. Хоменком, переходить від буржуазії фактична гегемонія.

Виникає нове, дуже важливе питання. Кому, *якій класі* віддала свою фактичну гегемонію національна буржуазія? Може пролетаріату? Аджеж тов. Хоменко підкреслював ріст та зміцнення пролетаріату, його класової свідомості? Але це не зовсім так. Пролетаріату доводиться ще почекати.

„Завдяки такій розгубленості й реакційності буржуазії *гегемонія в буржуазних революціях, національно-визвольних*

¹⁾ Тов. Хоменко не звернув уваги на те, що українська буржуазія формувалася з великим запізненням, що ступінь її розвитку був у значній диспропорції з загальним рівнем розвитку капіталізму на Україні. Пролетаріат України виростав в умовах величезного темпу розвитку промислового капіталізму другої половини XIX ст., великої його концентрації. Пролетаріат України зформувався як окрема класа, утворивши свою самостійну партію, значно раніш як українська буржуазія. Пролетаріат виступив на політичний кін як вирішальна класова сила раніш від української буржуазії, зразу ж після селянських народницьких рухів.

руках переходить до рук дрібної буржуазії та її ідеологів, що беруться за здійснення програм буржуазної революції“. (Там саме, стор. 159).

Отже, національна буржуазія свою гегемонію віддає не пролетаріатові, а дрібній буржуазії.

Тов. Хоменко висуває для дрібної буржуазії, як гегемона революції 1917 року, окремі період... „Проходить виразне розшарування: буржуазія стає реакційною силою й входить у союз із поміщицько - феодальними елементами; пролетаріат на другому полюсі, приєднуючи до себе селянські елементи, стає силою, що не тільки стоїть за завершення програми буржуазно - демократичної революції, але й рішуче намагається штовхати її до переростання в соціалістичну революцію. За таких умов дрібнобуржуазним ідеологам, що намагаються перевести революцію за буржуазною програмою й ані кроку більш, доводиться, побачивши пролетарські вимоги й боротьбу, все більше й більше відходити до табору капіталістично - поміщицького, а тим самим і собі забувати про завершення революції, зраджувати їй (Україна, Хіна, Німеччина, Росія). (Ст. 159).

Тов. Хоменко не розуміє, що дрібна буржуазія незалежно від того, чи висував пролетаріат вимоги безпосереднього переходу до соціалізму, чи ні, все рівно не спроможна була керувати та завершувати буржуазну революцію без керівництва, допомоги пролетаріату. 1905 року в буржуазно - демократичній революції основною силою був пролетаріат, який вів за собою дрібну буржуазію, а не навпаки.

Отже, виходить, що в буржуазно - демократичній революції на Україні пролетаріат не був і не міг бути гегемоном революції аж до Жовтня 1917 року.

Тільки тоді, коли революція вже безпосередньо переростала в соціалістичну, Хоменко удостоює й пролетаріат України й Росії стати гегемоном революції: „Залишається єдина сила — пише він — що непохильно, до кінця може провести (мимохідь на шляху до соціалістичної революції) програму демократичної революції, а тим самим і програму національного визволення — це пролетаріат“ . (Стор. 160).

Така в основних рисах за Хоменком схема рушійних сил революційного руху XIX та XX сторіччя до 1917 року.

Майже всі вищенаведені цитати це не випадкові, мимохідь кинуті замітки, а написані в останньому розділі книжки тов. Хоменка, в розділі, який має назву „Висновки“ — цебто це основні тези всієї книжки¹⁾.

¹⁾ В статті „Про українську державність“, що була надрукована в „Комуністі“ з 1 січня 1928 р., Хоменко значною мірою повторив

Але ця схема рушійних сил революції в своїх основних пунктах нічого спільного з більшовизмом і ленінізмом не має. У тов. Хоменко якимось виходить, що *буржуазія* стала контр-революційною тому тільки, що злякалася пролетаріату, а якби не це, вона продовжувала б боротьбу за „програму - максимум буржуазної революції“; *дрібна буржуазія* вагається, потім переходить на бік поміщиків та буржуазії, тому що теж злякалася пролетаріату. Роля пролетаріату виростає в своєму значенні не самостійно, а функціонально, *в залежності* від позиції буржуазії, від дрібної буржуазії. Взагалі в схемі тов. Хоменка переляк від пролетаріату дрібної буржуазії, що дійсно був, відіграє вирішальну роль.

Ленінського розуміння взаємин пролетаріату, буржуазії та дрібної буржуазії в буржуазно-демократичній революції, що виклав він у багатьох статтях, тов. Хоменко або не знає, або він їх не розуміє¹⁾.

цю схему: „Це ж вона (козацька - міщанська дрібна буржуазія) 1917 року, заступивши місце гегемона в буржуазно - демократичній революції (буржуа), плентається в революційному морі, саботує розвиток революції...“ Тов. Хоменко намагається довести, що свою схему він буде тільки для *національно - революційного руху*. Коли його книжка „Одміни й банкрутство українського націоналізму“ розглядає українську історію спеціально з погляду національного руху, то його статті „з приводу особливостей пролетарської революції на Україні“ присвячені вже *всій революції в цілому*. А помилкову схему книжки майже цілком перенесено до статті.

¹⁾ Найбільш стислий виклад Ленінової думки в цьому питанні ми маємо в його конспекті: „Етапы направления и перспективы революции“.

„1. Рабочее движение — пише там Ленін — поднимает пролетариат сразу под руководством РСДРП и *будит* либеральную буржуазию. 1895 — 1901/2).

2. Рабочее движение переходит в активную политическую борьбу и *присоединяет* политически проснувшиеся слои либеральной и радикальной буржуазии и мелкой буржуазии. 1901/2 — 1905.

3. Рабочее движение разгорается в *прямую революцию*, при чем либеральная буржуазия уже сплотилась в конституционную демократическую партию и думает об остановке революции путем соглашения с царизмом, но *радикальные* элементы буржуазии и мелкой буржуазии склоняются к союзу с пролетариатом для преодоления революции. 1905 (*особенно конец*).

4. Рабочее движение побеждает в *демократической* революции при пассивном выжидании либералов и при активной поддержке *крестьянства*, плюс радикальная республиканская интеллигенция и соответствующие слои мелкой буржуазии города. Восстание крестьян побеждает, власть помещиков сломана (революционно - демократическая диктатура пролетариата и крестьянства).

5. Либеральная буржуазия, выжидательная в третьем периоде, пассивная в четвертом, становится прямо контр - революционной“ . (Ленин, т. VIII, стр. 424, 2 вид.).

Ленін вважає, що пролетаріят в кінці XIX століття *розбудив* і буржуазію й дрібну буржуазію, що пролетаріят приєднав її до революційного руху. Ініціатива, активність, керівництво належало пролетаріатові, як гегемону, основній класі буржуазно-демократичної революції. До розгортання значного робітничого руху буржуазія політично спала. Вона не піднімалася на боротьбу з царатом. Дрібна буржуазія була пасивна. В замітці „Буржуазия спавшая и буржуазия проснувшаяся“ Ленін, аналізував ставлення руських соц.-дем. до либералів:

„В 1900 — 1902 г. (будили), в 1902 — 1904 г. г. (размежевывали пробуждающихся) и в 1905 г. (боролись с проснувшимися... предателями)“¹⁾.

В чому істотна відміна ленінської схеми рушійних сил від схеми Яворського, т. Хоменка та інші? За Леніном — буржуазія та дрібна буржуазія „спали“ у кінці XIX століття до того, як розгорнувся широкий робітничий рух під керівництвом соц.-дем. Робітнича класа *будить* буржуазію й дрібну буржуазію, активізує й революціонізує останню. А за схемою Хоменка виходить, що буржуазія була вже революційна самостійно раніше від пролетаріату протягом усього XIX століття аж до 1917 року, що дрібна буржуазія була революційною незалежно від пролетаріату. У тов. Хоменка зовсім немає позитивної залежності революційності дрібної буржуазії від пролетаріату.

Якщо є якась залежність, то зворотня, *негативна*. Самостійна, що раніше була — за т. Хоменком — революційність буржуазії зменшується, а потім зовсім зникає через переляк перед пролетаріатом — „перелякалася робітничого руху“. Те ж саме, але пізніше відбувається з дрібною буржуазією, яка, боячись соціалістичної революції, переходить на бік буржуазії та поміщиків; „будирующей“ ролі пролетаріату тов. Хоменко не розуміє.

* * *

Де вихідний пункт цієї помилкової схеми тов. Хоменка? Переоцінка значення національного питання, ступені, глибини колоніального пригнічення України, звідси висування національного питання як вирішального питання в революції, розв'язання якого насамперед повинно в основному полегшити соціально-економічний розвиток України. Для тов. Хоменка не буржуазія взагалі, а національна буржуазія насамперед є гегемон національно-революційної боротьби. Для тов. Хоменка

¹⁾ Ленін, там саме, стор. 283.

не дрібна буржуазія взагалі виступає гегемоном в революції 1917 року, а, насамперед, українська дрібна буржуазія — „подвійний гніт промислового капіталізму, плюс руського конкурента найгостріше відчував український дрібний буржуа. Відцїля подвійна революційна та національна активність дрібної буржуазії на Україні в цілому, на її українському секторі особливо“¹⁾).

„Дрібну буржуазію треба розглядати окремо — українську й руську... Руська дрібна буржуазія займала навіть більш праву позицію, ніж у Росії, захищаючи старе колоніальне status quo України... Особливо активно виступає в часи революції українська інтелігенція“. (Там саме, стор. 94). Невірне розуміння національного питання так далеко заводить т. Хоменка, що він доходить до чудернацького твердження, що дрібна буржуазія навіть тримала ініціативу революційного руху в своїх руках, штовхала пролетаріат — „Україна мала сильну дрібну буржуазію в місті... Ця дрібна буржуазія була досить активна й міцно тримала до певного часу в своїх руках навіть ініціативу революційного руху й пролетарських мас“ (там саме, стор. 97. Курсив наш — М. Р.)

Отже, дрібна буржуазія, за Хоменком, є дійсний гегемон революції 1917 року. Вона найбільш активна й революційна. Вона тримає в своїх руках ініціативу революційного руху, керує навіть пролетарськими масами.

Чи можна після цього дивуватися, що тов. Хоменко клясово наближає Центральну Раду до Ради робітничих депутатів, перетворює Центральну Раду на орган демократичної диктатури пролетаріату та селянства? Дивуватися нема чого. Це тільки логічний висновок з його схеми рушійних сил революції.

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА ТА РАДИ РОБІТНИЧИХ ТА САЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ. ЧИ БУЛА УКРАЇНЬСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА ДЕМОКРАТИЧНОЮ ДИКТАТУРОЮ ПРОЛЕТАРІАТУ ТА СЕЛЯНСТВА?

Як відомо, по всій колишній Російській імперії і на Україні також, після Лютневої революції 1917 року встановилося двовладдя. Ради робітничих та салдатських депутатів, які в перші дні революції мали всю владу, здійснюючи демократичну диктатуру пролетаріата та селянства, потім, через недостатню свідомість та організованість пролетаріату, завдяки втягненню в революцію відразу після перемоги широких дрібно-буржуазних мас, добровільно передали владу

¹⁾ Сухіно - Хоменко. „І. Р.“, № 4, 1928 р., стор. 83.

буржуазному Тимчасовому уряду, зберігши за собою функції контролю над ним. Фактична сила до самого липня 1917 року була в руках Рад, що спиралися на озброєних робітників та салдатів. Буржуазний Тимчасовий уряд окремої від народу збройної сили не мав. На певний період встановилося двовладдя. Було два уряди: один — Тимчасовий уряд і його органи за місцях, другий — Ради робітничих та салдатських депутатів, які здійснювали, оскільки користувалися своєю фактичною владою, демократичну диктатуру робітників та селян.

Тов. Хоменко вважає, що на Україні відмінно від Росії „Дожовтневі угодовські ради на Україні подвоїлися по російській та українській вертикалі — були Ради робітничих та салдатських депутатів і була Центральна Рада... Центральна Рада стояла дуже близько клясово - партійно і інш. до меншовицько - есерівських рад депутатів... Центральна Рада, як і меншовицько - есерівські Ради депутатів, твердо стоїть на програмі буржуазно - демократичної революції і не гадає навіть про соціалістичний переворот“. (Хоменко „Л. Р.“, № 4, 1928 р., стор. 97).

Отже, тов. Хоменко вважає, що до Жовтня на Україні демократичну диктатуру пролетаріату й селянства (перший партнер двовладдя) здійснювали, репрезентували не тільки Ради робітничих та салдатських депутатів, але й Центральна Рада. „Орган демократичної диктатури — угодовські ради Росії, — повторює тов. Хоменко, — на Україні поколовся за національною ознакою“. („Л. Р.“, № 2, 1929 р., стор. 253).

Чому це так трапилося? Чим доводить своє твердження тов. Хоменко?

„На Україні проходить розкол носія цього фронту демократичної диктатури. Ради депутатів існують, як і в Росії, але майже зовсім без українського села. Все село переходить до Центральної Ради. До неї ж ідуть деякі національні елементи робітництва, вся українська дрібна буржуазія, інтелігенція“. („Л. Р.“, № 4, 1928, стор. 99. Курсив наш — М. Р.).

Чи дійсно в Радах робітничих та салдатських депутатів на Україні не були репрезентовані українські селяни та робітники? Це значною мірою невірно. Салдатські Ради були значною мірою, якщо не в основному, українськими національним складом. В низці міст та губернь України, крім національно - селянських організацій „спілок“, були ще ради селянських депутатів, особливо в степовій смузі України — Катеринославській, Тавричеській та Херсонській губернях, почасти Донецькій та Харківській. Ці Ради селянських депутатів були зв'язані з Радами робітничих та салдатських депутатів. Українські робітники, всі без винятку, були представлені в Радах

робітничих та салдатських депутатів. Представництво в Центральній Раді деякої частини українців - робітників через так званий всеукраїнський робітничий з'їзд було рівнобіжне.

Ці ж робітники ще раніше обрали своїх депутатів до Рад робітничих депутатів, в яких по багатьох місцях були фракції українських соціал-демократів та українських есерів.

Відміна на Україні полягала в тому, що салдатські маси представлені були не лише в Радах салдатських депутатів, але й рівнобіжно в Центральній Раді, як національній організації. Значна частина українського селянства, об'єднаного у „спілки“, під національним прапором, ввійшла в *безпосередню* коаліцію з українською буржуазією, а не з робітничою клясою.

Тут дійсно є відміна від Росії, але не в розколі демократичної диктатури на дві частини, а в розколі частини дрібної буржуазії. Центральна Рада, що здійснювала коаліцію укр. буржуазії, дрібної буржуазії в тому числі частини селянства, а не як Ради—коаліцію пролетаріату та селянства, могла бути лише диктатурою буржуазії над селянством.

Тов. Хоменко ще поглиблює свою помилку тим, що висуває Центральну Раду *революційнішою* за Ради робітничих та салдатських депутатів.

„Орган демократичної диктатури становить орган демократичної революції, то й сталося, що Центральна Рада стала за орган національно-демократичної революції, а Ради *плен-талася в хвості Тимчасового уряду*“.

Чому ж це Центральна Рада була революційнішою за Раду робітничих депутатів? Вихідним пунктом у Хоменка й тут є національне пригнічення України: „Будучи органом колоніальної України, Ц. Рада була в більшій опозиції до Тимчасового уряду, ніж Ради“.

Тов. Хоменко не урахував, що є важливіші питання, які можуть правити за критерій для визначення ступені революційності Ц. Ради та Рад робітничих депутатів. Не можна ідеалізувати Ради робітничих депутатів, в яких більшість належала меншовикам та есерам. Але все таки навіть ці „превращенные в говорильни“ угодовцями Ради в багатьох випадках були революційнішими, як Ц. Рада, бо ці Ради до липневих днів були більш зв'язані з масами, перебувал під безпосереднім натиском робітничих мас і примушені були в робітничій політиці, питанні про війну й мир, земельному питанні виступати радикальніше від Ц. Ради.

Про ці долипневі Ради Ленін писав: „Советы стали образываться уже в Февральской революции... Все сознательные

передовые люди рабочего класса и крестьянства были объединены Советами... Советы выбирались вполне свободно. Советы были настоящими организациями масс народа, рабочих и крестьян. Советы были настоящими организациями громадного большинства народа". Так писал Ленин про Ради в конце липня в статье „Уроки революции“.

Наче б то спеціально для тов. Хоменка Ленин пише: „отделяются фразами, отмалчиваются, увертываются... не хотят подумать о том, что такое Советы рабочих и солдатских депутатов. Не хотят видеть очевидной истины, что поскольку эти Советы существуют, постольку они власть, постольку в России существует государство типа Парижской коммуны“ (Ленин, т. XIV, ч. I, стор. 23). „Советы РС и КД... представляют из себя новый неизмеримо более высокий, и несравненно более демократический тип государственного аппарата...“ (Ленин, т. XXI, стор. 145).

Ленин завжди розрізняв Ради, як тип державного устрою, їх зв'язок з експлуатованими масами від меншовицько-есерівського керівництва, які мали більшість в Радах, завдяки величезній дрібно-буржуазній хвилі, що її підняла революція і втягла в активну політику мільйони дрібних буржуа, що раніше політично спали.

Ленин зазначав, що *угодовці* протистували Ради, перетворили їх в звичайні „говорильні“ й т. інш., але разом з тим Ленин з перших днів Лютневої революції підкреслював величезне значення Рад. „Если бы народное творчество революционных классов не создало Советов, то пролетарская революция была бы в России делом безнадежным“¹⁾. А тов. Хоменко

¹⁾ Ленин, т. XXI, стор. 258, друге видання. Також див. найбільш розгорнуту лєнінську характеристику Рад.

А в іншому місці т. Ленин ще раз підкреслює:

„Если бы народное творчество русской революции, — казав Ленин на VII з'їзді нашої партії, — прошедшее через великий опыт 1905 г., не создало Советов еще в феврале 1917 года, то ни в коем случае они не могли бы взять власть в октябре, так как успех зависит от наличности уже готовых организационных форм движения, охватившего миллионы. Этой готовой формой явились Советы... потому что политическая новая форма была наготове и нам оставалось только несколькими декретами превратить Советскую власть из того эмбрионального состояния, в котором она находилась в первые месяцы революции, в официально признанную форму российского государства — Российскую Советскую Республику.“

Она родилась сразу так легко, родилась потому, что в феврале 1917 года массы создали Советы раньше, чем какая бы то ни была партия успела провозгласить даже этот лозунг. Само народное творчество, прошедшее через горький опыт 1905 г., умудренное им — вот что создало эту форму пролетарской власти“ (Ленин, том XV, стр. 124—125).

плуває Ц. Раду, національний недоскональний орган парламентного типу, з Радами—органами типу Паризької комуни.

* * *

Партія більшовиків протягом березня та квітня замінила гасло демократичної диктатури пролетаріята й селянства на гасло диктатури пролетаріята й біднішого селянства. Всеросійська квітнева конференція 1917 року остаточно потвердила це. Фактична реалізація цього гасла, перехід одного етапа революції до другого етапу, значною мірою визначався впливом більшовиків на маси. Ради робітничих та салдатських депутатів, співвідношення класово - партійних сил в них не є задовільні показники фактичного впливу нашої партії на робітничі та салдатські маси.

В Петроградській Раді більшовики одержали більшість тільки 31 серпня. А Петроградська конференція фабрично - заводських комітетів вперше ухвалила більшовицьку резолюцію 26 травня. А ще в квітневі дні багато десятків тисяч робітників та салдатів демонстрували проти буржуазії та Тимчасового уряду, проти угодовства з буржуазією за владу Рад під гаслами нашої партії.

Загальна демонстрація петроградських робітників та салдатів 18 червня в переважній більшості й проходила під більшовицькими гаслами й прапорами. А на першому Всеросійському з'їзді Рад, що засідав одночасно, більшовики були в незначній меншості. Демонстрація 18-го червня не була парламентською демонстрацією. Революційне кипіння цих сотень тисяч робітників вже через два тижні прорвалося в напівреволюцію — липневі дні.

Що ближче робітнича організація до фабрики та заводу, салдатської касарні, до огнищ революції, тим більше ці організації відбивали революційність мас, ступінь та темп зростання більшовицького впливу. Не дивлячись на те, що Ради безпосереднім зв'язком з масами були одною з найкращих організацій, проте *темп* революційних подій був настільки великий, що реалізація втілення в життя зростання більшовицького впливу відставало, запізнювалося на один - півтора місяці. Ось чому не можна лише по Радах судити про розвиток революції, про зміну співвідношення класових сил.

Ці товариші, які не бачать переростання революції, зменшуючи її темп, ураховують більшовицький вплив лише по Радах, не бачачи інших пролетарських організацій, інших проявів більшовизації мас на заводах, на фронті, в селі. Там часто низові робітники, ще формально належачи до есерів, фактично на практиці виступали проти лінії своєї есерівської партії,

фактично виконуючи більшовицькі гасла. Не можна не зважати на ту дійсно велетенську роботу, яку проробили більшовики й тільки вони проти всіх останніх партій в боротьбі з ними в перший період революції, ще тоді, коли вони були в меншості. Роля й значення більшовиків не починається тоді, коли вони стали більшістю в Радах. Історик - більшовик повинен протестувати, виявити підготовний етап, коли більшовики виступали проти течії, проти всього загального угодовського чаду.

В боротьбі з недооцінкою, ігноруванням ролі та значення рад робітничих депутатів ми підкреслювали їхнє величезне значення, *але треба мати на увазі, що не можна й ідеалізувати Ради*. Не можна відривати ролі та значення Рад від впливу та боротьби за керівництво в них більшовицької партії, від загального ходу розвитку революції. Ради сильні тоді, коли впливово переважають в них не лише представники робітників, але й такі представники, які здійснюють пролетарську політику. А таку політику, яка репрезентує інтереси робітничої класи в цілому, й може здійснювати *лише* комуністична партія.

В перший період революції через недостатню свідомість та організованість пролетаріату завдяки дрібно - буржуазній оборончеській хвилі представниками робітників у Радах в значній мірі опинилися дрібно - буржуазні інтелігенти або опортуністичні елементи робітництва, що перебували під впливом дрібно - буржуазної угодовської ідеології. Пильною, упертою та глибокою роботою більшовики на фабриках та заводах, касарнях, Радах завойовували вплив, підготовляли свою більшість. Без пролетарської революційної партії робітничої класи, комуністичної партії Ради не можуть бути стрижнем революції, підмогою для підготовки повстання, а потім органом диктатури пролетаріату.

Революція в Німеччині 1918 — 19 р. р. тому яскравий приклад. Ради робітничих та салдатських депутатів утворилися там скрізь. Спершу здійснювали одновладдя. Був скликаний всенімецький з'їзд Рад робітничих та салдатських депутатів. Утворено було соціалістичний уряд народніх уповноважених. Революція там стояла на значно вищому рівні, як російська революція в лютеві дні. Проте, відсутність тоді в Німеччині значної впливової комуністичної партії в цих радах призвело спершу до двовладдя, а потім до цілковитої передачі влади через низку дальших етапів блокові німецької буржуазії та дрібної буржуазії¹⁾.

¹⁾ Треба зазначити, що історію Рад робітничих та салдатських депутатів в Німеччині майже зовсім не вивчено. Порівняна аналіза ролі та значення Рад в Росії і на Україні 1917 р. та в Німеччині

Перемогла „Учредилка“, їй Ради передали всю владу, перемогла „демократія“. Ось чому треба *неодмінно* мати на увазі вирішальне значення наявності більшовицької партії для того, щоб Ради були стрижнем революції¹⁾.

* * *

Висуваючи Центральну Раду як демократичну диктатуру робітників та селян, тов. Хоменко робить вирішальну головну помилку в оцінці *клясового* характеру, як Центральної Ради, так і Рад робітничих і салдатських депутатів. „Основна моя теза в характеристиці Ц. Р., — пише тов. Хоменко, — полягає в тім, що Ц. Рада *клясово дуже близьке до жовтневих Рад депутатів тіло*“. І саме ця основна його теза цілком помилкова.

Які кляси були репрезентовані в Ц. Раді й яким клясам належало в ній фактичне керівництво? Ми не будемо тут викладати історію виникнення Ц. Ради. Зазначмо тільки, що утворена вона була з ініціятиви українських буржуазних організацій, українських кадетів (поступовців) за участю українських кооператорів. В Ц. Раді були репрезентовані не лише селяни та салдати, що пізніше увійшли до неї після всеукраїнського селянського з'їзду, а й поміщики, буржуазія, міська дрібна буржуазія — торговці, буржуазна інтелігенція й т. інш. Навіть сам тов. Хоменко визнає, що „навколо Ц. Ради об'єднуються українська дрібна, навіть *середня* буржуазія міст“ („Л. Р.“, № 4, 1928, стор. 97). Але в Ц. Раді була репрезентована не тільки буржуазія, але й українські поміщики в особі самостійників соціалістів, а почасти радикаль - демократів, а соціалісти - федералісти, цебто українські кадети, репрезентували українську буржуазію. Коли Ц. Рада після угоди з Тимчасовим урядом у кінці червня поповнилася представниками національних меншостей, до неї увійшли представники єврейської буржуазії — сіоністи — та представники російської буржуазії — кадети. Ми не розглядатимемо зараз, оскільки правильно й демократично в Ц. Раді було репрезентовано селянство та салдати. Питання в тому, хто їх репрезентував, яка була механіка виборів до Ц. Ради, механіка її конструювання.

1918 — 19 р.р. надзвичайно важлива в науково-історичному відношенні. Вона має дуже велике актуальне політичне значення для вивчення досвіду пролетарських революцій.

¹⁾ Тут треба ще мати на увазі небезпеку іншого виду ідеалізації Рад в момент переходу до збройного повстання, небезпеки „конституційних ілюзій“, опасности подмены вооруженного восстания парламентским решением большинства съезда Советов. (Див. статті Леніна, т. ХХІ, стор. 319 — 362).

В даному випадкові суть не в цьому. Більш правильні демократичні вибори селян та салдатів до Ц. Ради набагато змінити становища не могли б. „Марксисты должны знать,— вчив нас Ленін,— что условия представительства в самом идеальном буржуазном парламенте всегда будут создавать искусственное несоответствие между действительной силой различных классов и ее отражением в представительном учреждении“. Головне при аналізі клясового складу Ц. Ради є дуже незначне представництво в ній робітників. Сам тов. Хоменко пише, що „в Центральній Раді зовсім мале представництво робітництва... В Центральній Раді були представлені елементи найвідсталіших категорій робітництва, а в радах — основні кадри...“ (стор. 252).

А далі т. Хоменко продовжує:

„Головна сила Ц. Ради — дрібна буржуазія, як і в Радах“. Тов. Хоменко не розуміє, що суть революційно - демократичної диктатури робітників та селян не в *перевазі* дрібної буржуазії, а в активній участі пролетаріату. Не можна плутати дрібну буржуазію як клясу з дрібно - буржуазною політикою. Останню за певних умов може проводити й робітничка кляса. В радах на певному етапі переважала дрібно - буржуазна політика, а не дрібна буржуазія. Але головне не в цьому. Бо якраз перевага дрібно - буржуазної політики, перемога угодиства в перший період революції („которая — за виразом Леніна — остановилась, захлебнулась фразой“) підрізала демократичну *диктатуру* пролетаріату й селянства, передавала владу буржуазії Тимчасовому уряду. Дійсна диктатура пролетаріату та селянства, „вся влада радам“, до липневих днів, визначала кінець „двовладдя“, визначала перемогу над угодиством з буржуазією, кінець переваги дрібно - буржуазної політики, відживання шовіністичного чаду. Демократична диктатура пролетаріату та селянства не мислиться без пролетаріату. *Не дрібна буржуазія та її перевага є основна ознака цієї демократич. диктатури в ХХ сторіччі, а перевага, гегемонія пролетаріату.* Ось цієї докорінної відміни тов. Хоменко не розуміє. І не випадково це відбувається в нього, бо у нього дрібна буржуазія більш революційна, ніж пролетаріат. В Ц. Раді була коаліція не робітників та селян, а буржуазії, дрібної міської буржуазії та селян. Політику Ц. Ради, кінець - кінцем, визначав бляок української буржуазії та куркульства. Ц. Рада, до складу якої входила буржуазія й поміщики, буржуазно - куркульські партії, в якій відігравали фактично керівну роль (соціалісти - федералісти весь час входили до Генерального Секретаріату, посідаючи там відповідальні портфелі), не могла бути демократичною диктатурою робітників та селян. Тов. Хоменко,

мабуть, забув, що демократична диктатура є все ж таки диктатура. Вона повинна була брати за зябра якраз і ту буржуазію, що була репрезентована в Ц. Раді. Здійснювати диктатуру над самим собою можна тільки в арабських казках, а не в історії.

Тов. Хоменко, природно, повинен був зменшувати участь української буржуазії в Ц. Раді: „представництво буржуазних елементів не значне й не вони фізично руководять Ц. Р.... Головна сила Ц. Р. — дрібна буржуазія“ (курсив наш — М. Р. „Л. Р.“ № 2, 1929, стор. 252).

Хоч фізика й важлива річ, але кожний розуміє, що справа тут не в фізичному керівництві. Шейдеман і Носке, Томас були не тільки дрібно - буржуазні політики, але й потомні пролетарі й це не заважало їм бути катями робітничої кляси, вірними слугами буржуазії, провадити *буржуазну* політику „пролетарськими руками“. Лідер українських соціалів - демократів, адвокат Порш (до речі сказати, спекулянтом він зробився не в Берліні 1919 р., а ще в Києві з весни 1918 р., про що є точні документи), або есер Ковалівський, дрібно - буржуазні інтелекти могли добре провадити політику української буржуазії. Справа тут не в тому, хто фізично верховодив Ц. Радою, дрібний чи середній буржуа, а яку клясову політику вони провадили. Фактичне керівництво Ц. Р. в вирішальних питаннях належало, кінець - кінцем, українській буржуазії та куркульству. (Хоч і формально українська буржуазія через партію соціалістів - федералістів офіційно брала участь в уряді). Сам тов. Хоменко в іншому місці, суперечачи собі, примушений визнати, що „головна підпора політики Ц. Р., політики обмеження революції на буржуазній програмі, була в тих елементах, що цього хотіли: буржуа, напівпоміщик, куркуль і т. інш. Ті ж селянські та дрібнобуржуазні в великій мірі елементи, що фізично (знову фізика виступає — М. Р.) провадили цю політику, сидючи в Ц.Р. і поза нею, просто й не свідомо пленталися в хвості й власної, й руської буржуазії“. (Там само, стор. 100).

Отже, тов. Хоменко сам визнав, що хоч фізично більшість делегатів Ц. Р. були дрібні буржуа, але політику вони провадили буржуазну. Тільки даремно тов. Хоменко думав, що дрібна буржуазія несвідомо пленталася в хвості буржуазії, зовсім це не випадково. Тут були дуже глибокі коріння, які Ленін ще 1917 року з'ясував ¹⁾.

Аналіза тов. Хоменка від... „фізики“ настільки наївно дитяча, така далека від марксизму, що не варто було б на ній

¹⁾ Див. Ленін, т. XIV, стор. 42.

зупинятися, але, на жаль, тут справа не тільки в марксистській малописьменності, але й у тому, що ці малописьменні доводи обслуговують фактично невірну й політично шкідливу схему.

Тов. Хоменко як Ц. Р., так і Раду робітничих і салдатських депутатів в класовому відношенні вважає за дрібно-буржуазні. Це величезна помилка.

Ради робітничих та салдатських депутатів були спілкою робітничої класи та селянства. Рада була організацією, що об'єднувала представників, визнаваних капіталом, тих, що працюють в підприємствах та установах, та салдатів. В особі службовців та салдатів дрібно-буржуазні настрої в значній масі просякли в Раду, але вся дрібна буржуазія міста й села, як класа, не була репрезентована в Радах. Крім селянства — трудяща, неексплуаторська частина дрібної буржуазії могла мати своїх представників в радах на селі. Але *крамар*, хазяїн кустарної майстерні, експлуатор та торговець не могли мати представників у Раді. Керівництво, гегемонія в Раді належали робітникам, які на певному етапі йшли за дрібно-буржуазною політикою.

Центральна Рада була спілкою буржуазії та дрібної буржуазії, в тому числі й значної частини селянства. В Ц. Р. репрезентовані були експлуатори, капіталісти й навіть поміщики. Керівництво в Ц. Раді належало, кінець-кінцем, не селянству, не дрібній буржуазії, а буржуазії та куркульству. Отже, ми маємо докорінну класову відміну Центральної Ради від тодішніх рад робітничих та салдатських депутатів.

Ради — це коаліція робітників та селян, де гегемонія належить пролетаріатові, їх демократична диктатура.

Центральна Рада — це коаліція української буржуазії, та дрібної буржуазії, міської та сільської, де гегемонія належить буржуазії та куркульству.

Звідси можна зрозуміти всю безглуздість припущення тов. Хоменка про те, що Центральна Рада могла перерости в диктатуру пролетаріату. „З Рад мусив вирости орган диктатури пролетаріату; в Центральній Раді на таке переростання шансів було менше, хоч київські більшовики та Ленін і Сталін і намагалися Ц. Р. зірвати з середини, переробити на орган радянської влади, що теж не було виключено“ („Л. Р.“, № 2, 1929 р. стор. 252).

Отже виходить, що можливість переростання Центральної Ради в орган диктатури пролетаріату, хоч „шансів було менше“, але „теж не було виключено“.

Як це воно Центральна Рада, політику якої, особливо після Жовтня, визначали українська буржуазія та куркульство, могла стати за орган диктатури пролетаріату — самому

тільки Хоменкові відомо. Кожному, не тільки історичу - марксисту, але людині, що хоч трохи зв'язує кінці з кінцями, такий абсурд в голову не прийде. Тов. Хоменко зовсім даремно плутає сюди Леніна й Сталіна. Вони не Ц. Раду намагалися перетворити на орган диктатури пролетаріату чи радянську владу, вони намагалися відірвати від Ц. Р. селянські маси, що ще й шли за нею, завдяки національному моменту. Намагалися відколоти від неї „ліве її крило“, що частково репрезентувало ці селянські маси. Не Ц. Р. потрібна була Леніну й Сталіну, а селянські та салдатські маси, та, на певний час, ліве її крило, „ліві“ есери, що їх частково репрезентували.

Потрібні були, щоб у складних міжнародних соціально-політичних та національних умовах України максимально використати революційну активність українських салдатських та селянських мас.

Радянська влада виростала з Рад робітничих та салдатських депутатів, а не з Цент. Ради. Радянську владу могла організувати тільки більшовицька партія, а не українські ліві есери. Ліва частина Ц. Ради, ліві есери, могли бути тільки *допоміжною* силою.

ЦК ВКП, Ленін та Сталін, що здійснювали його політику, до певного часу утримувалися від збройної боротьби з Центральною Радою не тому, що хоч на хвилину мали будь-які ілюзії щодо класового характеру Ц. Р., а тому, що намагалися максимально збільшити диференціацію в Ц. Р. різних класових сил, що їх вона національно об'єднувала, намагалися розірвати єдиний національний фронт, намагалися утворити сприятливі умови переходу українських „лівих“ есерів на бік пролетаріату. Збройна боротьба з Центральною Радою, на певному етапі цілком потрібна й неминуча в перший час, могла затримати процес класової диференціації в Ц. Р., процес розриву єдиного національного фронту. Вони не хотіли давати зайвого козира українській буржуазії для націоналістичної агітації.

Ленін та Сталін чудово розуміли *неминучість, обов'язковість* збройної боротьби з Ц. Радою, але справа полягала в тому: *коли* її найбільш доцільно було починати.

Твердження тов. Хоменка настільки необґрунтоване й дивне, що він в іншому місці сам відступає: „Центральна Рада,— пише він через одну сторінку,— ідучи за буржуазією, й після Жовтня в Росії не могла навіть хоча б з такими труднощами, як Ради, перерости на диктатуру пролетаріату... Так сталося, що Ради переросли на диктатуру пролетаріату, а Центральна Рада — на диктатуру буржуазної контр-революції“ (там само, стор. 253). Треба було б т. Хоменкові хоч трошки подумати, *чому* це „так сталося“.

Тут виникають питання, що примушує тов. Хоменка танцювати поміж двома стільцями, залазити в націоналістичне болото, ідеалізувати й прикрашувати Центральну Раду, а з другого боку, ігнорувати ролі Ради робітничих депутатів, зменшувати керівну ролі пролетаріату?

Незнайомство з фактичною історією? Механістичність в аналізі? Ідеалістична юридична трактовка низки питань? Поверховість, журналістське наїзництво? Незнайомство з відповідними Леніновими роботами? Недостатня грамотність, як історика - марксиста? Все це в більшій чи меншій мірі властиве тов. Хоменкові, але справа, в основному, не в цьому.

Помилки тов. Хоменка в освітленні революції 1917 року криються в його вихідній помилковій оцінці рушійних сил революції для всього XIX та XX століття, а ця остання криється в неправильній трактовці відносно ваги національного питання.

Все це не дало б таких плодів, таких наслідків, якби не було націоналістичної установки, якби не було перебільшення ролі та значення національного питання, як питання домінуючого, яке визначає характер революції¹⁾.

* * *

Тов. Хоменко приймає „обманчиву поверхню” явищ за їх дійсну суть. На політичній арені з початку 1917 року переважали меншовики, есери, на Україні — українські дрібно-буржуазні партії. За них голосували. Вони певний час мали більшість.

З зовнішнього боку для обивателя ці партії були гегемом. Вони виступали від імені мас і покищо маси їх обирали. Чим же не гегемони? Але питання про гегемонію треба ставити інакше. А чи здійснювали дрібно-буржуазні партії розвиток революції? Вся їхня діяльність в основному полягала в тому, що вони *гальмували* революцію. Вони були не організаторами революції, а її путами, були силою, яка допомагала, а потім була в спілці з контр-революцією.

¹⁾ Помилкова схема рушійних сил революції склалася у тов. Хоменка також під великим впливом китайської революції 1925 — 26 р.р. Тов. Хоменко, не урахував особливостей колоніального становища України, величезної різниці соціально-економічного розвитку, ступеня самостійної і політичної організації пролетаріату, рівня його класової самосвідомості в Китаї та на Україні, наявність на Україні, відмінно від Китаю, протягом 15 років самостійної пролетарської революційної марксистської партії. Не зважаючи на це, він помилково приклав до України майже без змін те співвідношення та розстановку рушійних сил, які склалися в Китаї 1925 — 26 р.р.

Кого можна вважати за гегемона, ватажка революції? Ту класу, яка організовує й розвиває, штовхає вперед революцію, революційні маси всіх пригнічених, яка реально розв'язує ті завдання, що стоять перед революцією. Меншовики й есери, російські й українські, Ц.Р. чи організували вони пролетаріят та селянство для розвитку, поглиблення революції? Чи організували вони пролетаріят для захоплення державної влади (а без цього навіть буржуазно - демократична революція не могла перемогти)? Чи організували вони селянство для конфіскації приватно - власницької землі (а скасування власності на землю це ще не соціалістична революція)?¹⁾ Чи організували вони салдатські маси для припинення імперіалістичної війни? Чи організували вони робітничі маси в боротьбі за поліпшення економічного становища робітничої класи?

Кожний знає, що ці партії не тільки цього не робили, а часто робили протилежне. Ці партії керували масами так, щоб залишити владу в руках буржуазії та куркульства. Ці партії організували селянські маси для того, щоб максимально відсунути ліквідацію приватної власності проти того, щоб зачепити куркульську землю. Ці партії продовжували політику війни, були оборонцями й т. інш.

Центральна Рада іноді приймала радикальні резолюції про мир, про землю. Іноді в ній лунали радикальні промови, але це тільки була поверхня явищ, де була переважно бутафорія, а дійсна суть була зовсім інша.

Тільки тоді, коли революційні маси тиснули так, що нікуди було подітися, тільки тоді, коли революційна творчість мас вже все рівно реалізувала ті чи ті революційні заходи, тільки тоді Ц. Р. оформляла це своїми постановами, але завжди в урізаному поміркованому вигляді.

Навіть в національному питанні революційність, радикальність Ц. Р. була дуже обмежена. Тільки тоді, коли в Жовтневих боях російську буржуазію було розбито, Центральна Рада осмілилася декларувати наявність УНР.

Тільки тоді, коли більшовики вже підписали фактичне перемир'я з німцями, Центральна Рада та дрібно - буржуазні українські партії, плентаючись дрібними кроками навздогін, теж приєднувалися до цього, але з іншою метою — знайти опору в особі німецького імперіалізму.

Тільки тоді, коли більшовицькі гармати трошили Ц. Р., коли селяни фактично вже захопили поміщицьку землю,

¹⁾ „Аграрную революцию — казав Ленін 1917 року — мы“одни сейчас развиваем, говоря крестьянам, чтобы они брали землю сейчас“ . (Ленін, т. XV, стор. 177).

Центральна Рада теж насмілюється з тактичних міркувань винести постанову про скасування власности на землю, але з застереженнями. (Тут в межах цієї статті ми не маємо змоги показати докладніше ті умови й ті обставини, за яких Ц. Р., українські дрібно - буржуазні партії приймали ті чи інші постанови).

Дивно якось коли деякі окремі наші історики - комуністи захоплюються Центральною Радою, висувають дрібну буржуазію як гегемона буржуазно - демократичної революції, роблять дрібного буржуа „центральною постаттю революції“. Тільки робітнича кляса, тільки робітничий рух, тільки Ради робітничих депутатів під керівництвом більшовицької партії можуть бути стрижнем революції.

Вони, а не національний рух, не Центральна Рада, не українські дрібно - буржуазні партії можуть бути основою в аналізі розвитку революції.

Ролю робітничої кляси „пролетариата, как единственного возможного автора победоносной революции“¹⁾, історики - лєнінці нікому не дадуть затушкувати в українській історії.

* * *

Ми цим не хочемо сказати, що всі роботи тов. Хоменка цілком антилєнінські, нікуди не годяться. Навіть в „Одмінах і банкрутстві українського націоналізму“ є чимало сторінок добре, талановито написаних, які вірно освітлюють низку питань, борються з націоналізмом, з підмінною клясовою аналізою націоналістичною. Але одночасно рівнобіжно їм, іноді поруч є величезні помилки, при чому не окремі епізодичні помилки, а такі, що складають в сукупності, як ми вже показали вище, певну невірну нелєнінську схему рушійних сил революції.

Ця схема панує в його роботі й тим зводить на нівець її позитивні частини. Тов. Хоменко в своїй заяві до Ради українського товариства істориків - марксистів визнав дві з найважливіших своїх помилок.

„Визнаю, — зазначає він в своїй заяві, — за помилкове твердження те, що гегемонія в буржуазних революціях, національно - визвольних рухах переходить до рук дрібно буржуазії. Визнаю за помилкове характеристику Ц.Р., як органа демократичної диктатури. Центральна Рада обмеженою (як я писав) демократичною диктатурою не була й не могла буги 1917 року“. Тов. Хоменко, хоч і недостатньо, з великою

¹⁾ Лєнін, т. VIII, [друге видання], „Никакой фальши. Наша сила в заявлении правды“.

упертістю після розгорнутої гострої критики його помилок на дискусії в т - ві істориків - марксистів став на шлях визнання своїх помилок. Чітка й різка критика помилок тов. Хоменка повинна допомогти йому самому до кінця усвідомити те помилкове, що є в його працях, повинна навчити інших не повторювати ці помилки, навчити інших пізнавати такі помилки, виявляти їх, боротися з ними.

Ми сподіваємося, що тов. Сухино - Хоменко чітким і цілковитим відмовленням від своїх інших важливіших принципових помилок створить сприятливі умови для своєї успішної роботи в українській марксистській історіографії. Зробить він це, тоді цілковита товариська підтримка йому забезпечена.

III. ПРО „ЛВУ“ (ОЦІНКУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ, ПРО „МЕНЬШЕВИЗМ НАИЗНАНКУ“)

В оцінці клясового характеру Ц. Р. та щільно зв'язаного з нею українського національного руху, представником якого вона була майже до жовтня 1917 р., ми маємо „ліві“ тенденції, зв'язані з нігілізмом, великодержавністю в українському національному питанні (та почасти з недооцінкою ролі селянства в революції).

VI конгрес Комінтерну в затверджених тезах „про революційний рух в колоніальних країнах“ зазначав, що

„буржуазно - демократична революція в колонії відрізняється від буржуазно - демократичної революції в незалежній країні головне тим, що вона органічно зв'язана з національно - визвольною боротьбою проти імперіалістичного поневолення... *Національний фактор може впливати не тільки на рух робітничої кляси й селянства, але й на позицію решти кляс, змінюючи її в процесі революції.*

Перш за все неможна міська дрібна буржуазія разом з дрібно - буржуазною інтелігенцією спершу в значно більшому обсягові підпадає під вплив активних революційних сил; подруге, позиція колоніальної буржуазії в буржуазно - демократичній революції здебільшого ще двоїста, й її вагання, відповідно ходові революції, ще більше, як у буржуазії незалежної країни (наприклад, у російської 1905 — 1917 р. р.). *Дуже важливо в залежності від конкретних обставин гильно дослідити особливий вплив національного моменту, який значною мірою визначає своєрідність колоніальної революції*“ (стенограф. звіт VI конгресу Комінтерна, вип. VI, стор. 196).

Лютнева революція 1917 року на Україні була буржуазно - демократична, вона протягом літа 1917 року безпосередньо переростала у соціалістичну революцію. Отже ця вказівка VI конгресу Комінтерна має безпосередньо - актуальне значення й для революції 1917 року на Україні. Завдання полягає в тому, щоб виявити відміну позиції української буржуазії та дрібної буржуазії від російської на різних етапах революції 1917 року.

Ленін, цей виключний історик-діалектик неоднаково оцінював (для революції 1905 року й для 1917 року) роль та значення не тільки різних шарів дрібної буржуазії, але навіть різних частин буржуазії. Ленін розрізняв *ліберальну* буржуазію від *радикальної* буржуазії. Ленін 1917 року в дрібній буржуазії розрізняв низку її шарів у місті та селі, які посідали наоднакову позицію в процесі розвитку революції. Українська буржуазія та дрібна буржуазія в буржуазно - демократичній революції безсумнівно були радикальнішими.

Докорінна помилка прихильників теорії національної революції полягає в тому, що вони з цієї *більшої* радикальності української буржуазії та *більшої* революційності дрібної буржуазії зробили докорінно невірний висновок про гегемонію дрібної буржуазії в революції 1917 року, відсунувши в бік пролетаріят. Критикуючи цю величезну помилку, проте, разом з тим не можна *ігнорувати*, відкидати цієї відносно більшої радикальності української та відносно більшої революційності дрібної буржуазії. Українська буржуазія була в опозиції до Тимчасового уряду, вона непослідовно, по - реформістському боролася з російською буржуазією. Українська буржуазія нездатна була на революційні заходи для реалізації вимог українського національного руху. Ті революційні заходи, які проводила Центральна Рада, зроблені були не з ініціативи української буржуазії, а під безпосереднім натиском сацдатеських та селянських мас.

Але чи значить це, що можна ігнорувати опозиційність української буржуазії щодо Тимчасового уряду?

Ленін в аналізі наростання буржуазної революції не нехтував навіть опозиційністю до царату поміркованих лібералів. „Ліберальна буржуазія вступила у нас на контр - революційний путь,— писав Ленін у вересні 1908 року,— но если бы из этой контр - революционности буржуазных либералов кто-нибудь сделал вывод, что их оппозиция и недовольство, их конфликты с черносотенными помещиками или вообще соревнование и борьба различных фракций буржуазии между собою не может иметь никакого значения в процессе наростания нового под'ема, то это было бы громадной ошибкой и

настоящим меньшевизмом наизнанку". (Курсив наш — М. Р. Ленін, т. XI, ч. I, стор. 162).

Як бачимо, Ленін ненехтував навіть опозиційністю контрреволюційних лібералів, що ж казати про куркульство, яке своєю верхівкою утворювало селянську буржуазію, що зросталася з промисловою дрібною та середньою буржуазією, а в своїх низах, в особі заможного селянства — із загальною селянською масою, що - ж казати про радикальну дрібну буржуазію з куркульства ¹⁾.

Помилка Яворського полягала в тому, що він куркульство відірвав від загальної маси селянства. Перетворив його в окрему революційну силу, навіть в гегемона буржуазної революції. Куркульство відогравало на певному *першому* етапі розвитку буржуазної революції *обмежену* революційну роль остільки, оскільки воно виступало разом з усім селянством, проти поміщиків, а не самостійно. Критикуючи цю докірну помилку, деякі товариші помилково починають відкидати будь-яку революційність куркульства в боротьбі з рештками феудалізму, цим самим роблячи іншу протилежну помилку, перескокуючи

¹⁾ Головна частина української буржуазії була на селі, де з українського куркульства енергійно зростала „чумаза“ сільська буржуазія, організована в кооперації, яка починала захоплювати нижчі й почасті середні ланки низки галузей промисловості, особливо тієї, що переробляла продукцію сільського господарства.

Невірно, що української національної буржуазії, як класу, до 1917 року не було, або що вона складалася *лише* з куркульства — селянської буржуазії. Формування української національної буржуазії почалося вже давно. Українську буржуазію підсилювали значні кадри української буржуазної інтелігенції, що обслуговують капіталістичний та державний апарат (земство, залізниця, кооператори тощо.). Українська буржуазія має *відносно* великий зв'язок в сільському господарстві. Але сільсько - господарська та торговельна буржуазія села сотнями каналів переростає в промислову буржуазію (млини, олійні, вовномийки, різні кустарні майстерні та дрібні фабрики). Особливо цей процес збільшення промислового сектора української буржуазії посилювався після 1905 року за років імперіалістичної війни.

Проте, тут треба стеретися іншої крайности, яка малює українську надбуржуазію як класу, що вже давно цілком політично й економічно зформувалася. Це також невірно. Той факт, що більша частина торгівлі та промисловості України перебувала в руках російського, єврейського та чужоземного капіталу, безсумнівно, дуже затримував процес формування української буржуазії. Остання була значно слабша, наприклад, від польської, чеської буржуазії. Економічна сила, ступінь політичної організації української буржуазії не відповідали відносно високому рівневі економічного розвитку України. 1917 року відносно більший зв'язок української буржуазії з селом дозволив їй успішно маскувати свої класові інтереси, допоміг їй повести за собою широкі кола трудящого селянства.

через переростання буржуазно - демократичний революції, через буржуазно - демократичний зміст революції в цілому.

Але основа помилок „лівого“ типу, „меньшевизма наизнанку“ — не в цьому. Основа цих помилок, їх зерно полягає в нерозумінні того основного факту, що Ц. Р. була в основному *дрібно - буржуазна* організація; що Ц. Р. під національним прапором здійснювала коаліцію української буржуазії не тільки з куркульством, але й значною частиною середняцького селяства, що йшло певний час за Ц. Радою.

Ц. Рада провадила буржуазну політку, захищала в умовах пролетарської революції, що безпосередньо наближалася, істотні інтереси капіталізму. Українська буржуазія, будучи органічним складовим елементом в Ц. Р., була дуже впливова в ній, кінець - кінцем, разом з куркульством визначала її політику, *але цю буржуазну політику провадила в основному дрібно - буржуазна Центральна Рада.*

Треба мати на увазі, що дрібна буржуазія це не тільки куркульство. Сюди входили й інші шари селянства й численні кадри інтелігенції і різні шари міської дрібної буржуазії. Дрібна буржуазія — це складний конгломерат різних прошарків, наслідок розкладу, розмивання різних класів.

А деякі товариші бачать в Ц. Раді лише українську буржуазію та куркульство, тільки контр - революційну організацію з самого початку 1917 року до перемоги пролетарської революції. *Всі останні шари української дрібної буржуазії, селянство, крім куркульства, в Центральній Раді, на їх думку, участі не брали.*

В Ц. Р. брали участь дві найбільші дрібно - буржуазні партії: українські есери та українські есдеки. Партія українських есерів, в якій до розколу керівництво належало куркульським елементам, мала в Центральній Раді абсолютну більшість. Разом з формально непартійною, напівесерівською „селянською спілкою“ що була під її безпосереднім керівництвом, партія есерів мала по всіх селах України свої впливові низові організації. Ступінь впливу партії есерів на селі можна бачити на виборах до Всеросійських Установчих зборів, на яких українські есери в листопаді 1917 року одержали 3½ міль. голосів. Це після Жовтневої революції, після значного зменшення впливу українських есерів, що вже почалося. А влітку їхній вплив був ще більший. Вибори до Установчих зборів, звичайно, не відбивали цілковитого співвідношення класових сил. Фактичний вплив більшовиків був значно більший як 10%, що їх вони одержали на Україні на виборах до Установчих зборів, але все таки цей факт є величезний показчик відносного впливу на селі українських есерів. Чи можна відірвати від Ц. Р.

партію українських есерів, яка складала в ній абсолютну більшість? Чи можна сказати, що *лише* куркульство без середняцького селянства брало участь в Ц. Р., брало участь до певного часу в коаліції з українською буржуазією?

Середняцька маса селянства на світі білому і 1917 року існувала, навіть тоді, коли воно йшло за буржуазією. Про це аж ніяк забувати не можна. Середняки певний час ішли за куркульством, ішли в коаліції з буржуазією¹⁾. Але ігнорування *ріжниці* між куркулем та середняком веде до зменшення суперечностей між пролетаріатом та селянською буржуазією — куркульством. Ніяк не можна забувати, що в перший період пролетарської революції на Україні ми *боролися* з куркульством і одночасно *неутралізували* середняцтво.

Середняцька маса яка йшла за нею, теж була репрезентована в Ц. Раді.] Вони не відігравали в ній вирішальної ролі. Ця маса була основою нац. революційного крила, тієї течії, що в дальшому, в кінці 1917 року й 1918 р., почала відходити від Ц. Ради. Ця *середняцька маса взагалі самостійної керівної ролі відігравати не могла. Вона могла йти або за буржуазією, або за пролетаріатом.*

Але ігнорувати середняцтво не можна. Ті товариші, що „р - р - революційно“ оцінюють Ц. Раду, знаходячи в ній тільки буржуазію та куркульство роблять велику помилку. У цих товаришів губиться *ріжниця* між буржуазією та дрібною буржуазією, зокрема *ріжниця* між куркулем і середняком. Середняцька селянська маса в укр. національному рухові у них взагалі кудись зникає.

Докорінна помилка націоналістично-настроєних товаришів, що *ідеалізують* Ц. Р. перебільшують її революційність, полягає

¹⁾ Про угодовств, селянства з буржуазією в перший період революції Ленін писав: „Ошибкой было бы забывать действительность,— писал Ленин в квітні 1917 року,— которая показывает нам *факт соглашения*... факт классового сотрудничества буржуазии и крестьянства... Вся мелкая буржуазия не случайно, а необходимо повернула к шовинизму (оборочеству), к „поддержке“ буржуазии, к зависимости от нее, к боязни обойтись без нее и проч. и т. п.“ (Ленін, т. XIV, ч. I, стор. 31, 34).

Як бачимо, у всій Росії на певному етапі революції селяни були в коаліції з буржуазією „буржуазия держится не только насильем, а также несознательностью, рутинной, забытостью, неорганизованностью масс“ (там саме, стор. 30).

Ця угода селян з буржуазією провадилась „через посредство Советов Р. и С. Депутатов не только формально, но и фактически“ (Ленін).

Особливість України полягала в тому, що угода українських селян та салдатів з українською буржуазією проходила не тільки серед ради, але й, крім того, рівнобіжно (адля значної частини селянства самостійно) під національним прапором в Центральній Раді.

в тому, що вони змазують значення та зменшують участь в Ц. Р. української буржуазії, її керівну роль, одночасно перебільшуючи вплив в Ц. Раді селянства та участь робітників. Дехто, як, наприклад, Хоменко, докотився до того, що перетворив Ц. Р. на демократичну диктатуру пролетаріату та селянства. Для них в Ц. Р. основне, панівне — це селянство, дрібна буржуазія, а не українська буржуазія та куркульство.

Гов. Хоменко, наприклад, пише:

„На Україні по групах (по класах) відбувається розкол — буржуазія йде до Тимчасового уряду, дрібна буржуазія — до Ц. Ради... в якій коли й беруть участь буржуазні ідеологи, вони й кількісно і якісно грали невелику роль („Л. Рев.“ № 4, 1928, стор. 97).

Критикуючи цю помилкову, політично шкідливу характеристику Ц. Р. не можна робити другої помилки — перетворити Ц. Р. лише в бльок буржуазії та куркульства, виключити з її складу салдатів, середняцьке селянство, які хоч і не визначали політики Ц. Р., але, беручи в ній участь, в певній мірі революціонізували її. Деякі товариші відривають селянські та салдатські маси від Ц. Р. мовляв, вони участі в ній не брали (своєрідна навиворот ідеалізація селянства та салдатів, які нібито не могли займатися угодовством з буржуазією, особливо під національним прапором). Національно - революційний рух селян та салдатів, мовляв, у природі *десь*, взагалі існував, але до Ц. Р. ніяких стосунків не мав.

Це невірно. Національно - революційне крило, що ще не оформилося й не відколалося від націонал - реформізму, в Ц. Р. існувало й не могло не існувати якщо взяти до уваги, що в Ц. Р. були кадети, соц.-федералісти, напівпоміщики, соц. самостійники й т. інш. Ці елементи склали праве крило Ц. Ради, яке 1918 року було лівим флангом гетьманщини. *Національно - революційне крило не визначало політики Ц. Р. В Ц. Р. панував націонал - реформізм, підпорядковуючи собі національно - революційне крило.* Але треба не забувати, що навіть у Росії на першому етапі революції 1917 року „гигантская мелко - буржуазная волна захлестнула все, подавила сознательный пролетариат не только своею численностью, но и идейно“ (Ленін). На Україні ж, де міська дрібна буржуазія була значно сильніша й активніша, в умовах національного піднесення, ця дрібно - буржуазна хвиля діяла глибше й довше. Угодовство з буржуазією взагалі, під національним прапором з українською буржуазією особливо, розквітло ще більше, як в Росії, особливо за відносної слабости української частини робітників. Певне відокремлення за національною ознакою між російськими індустріальними

робітниками, політично не зрівнено краще організованими, та українською частиною пролетаріату, відносна політична кваліфікація української частини робітників і їхнє незначне представництво в Ц. Р. не створювало сприятливих умов для консолідації, відокремлення національно - революційного крила в Ц. Р. та в українському національному рухові.

В оцінці значення націонал - реформізму є дві небезпеки, які відзначив VI конгрес Комінтерну: „можливі помилки двох видів: а) нерозуміння відмін між національно - реформістським та національно - революційним напрямком може привести до хвостистської політики щодо буржуазії, до не досить чіткого політичного та організаційного відмежування пролетаріату від буржуазії, до затушковання важливіших революційних гасел (зокрема, гасло аграрної революції) і т. інш; б) недооцінка того спеціального значення, яке має буржуазний націонал - реформізм відмінно від фєвдально - імперіалістичного табору, завдяки своєму масовому впливу в лавах дрібної буржуазії, селянства, почасти навіть робітничої класи, принаймні на перших етапах руху, може повести до сектантської політики, до ізолювання комуністів від трудящих мас і т. інш.“ (стен. звіт. VI конгресу Комінтерна, вип. VI, стор. 138).

VI конгрес Комінтерну, який підсумував досвід революційного руху в національних колоніальних країнах, вважав за свій обов'язок попередити не тільки від недооцінки національно - революційного крила, але вважав за потрібне попередити ігнорацію значення націонал - реформізму: „національна буржуазія не має значення сили, що бореться проти імперіалізму. Але ця буржуазно - реформістська опозиція має своє реальне спеціальне значення й при тому як негативне, так і позитивне для розвитку революційного руху, оскільки вона взагалі має масовий вплив. *Головне є те, що вона затримує розвиток революційного руху, оскільки їй вдається вести за собою трудячі маси й стримувати їх від революційної боротьби* (ось чому т. Хоменко, тов. Річицький дуже помиляються, думаючи, що українська буржуазія в буржуазно - демократичному революційному рухові була самостійна *революційна* сила).

Але, з другого боку, виступи буржуазної опозиції, якщо навіть вони мають неглибокий характер, а проти панівно - імперіалістично - фєвдального блоку можуть мати прискорюючий вплив на процес політичного пробудження широких трудящих мас; конкретні одверті конфлікти національно - реформістської буржуазії з імперіалізмом, хоч і незначні самі собою, можуть за певних умов посередньо стати за причину розгортання навіть великих революційних масових виступів“.

Центральна Рада, безсумнівно, відограла в основному першу затримуючу й в невеликій мірі прискорюючу роль. Суть питання полягає в співвідношенні цих двох ролей, що суперечили одна одній. Якби в Центральній Раді репрезентований був тільки націонал - реформізм, тоді про революційну роль Центральної Ради навіть лінією національного питання в умовах пролетарської революції, що наростала, не доводилося б і казати. Але в тому то й справа, що в Центральній Раді репрезентований був не тільки націонал - реформізм, але й націонал - революційний напрямок, який хоч і не відогравав *керівної* ролі, але був помітний. Тому Ц. Рада на певному етапі в боротьбі з Тимчасовим урядом в національному питанні (хоч і не послідовній реформістській боротьбі) відограла певну обмежену революційну роль.

Треба мати на увазі, що в обстановці пролетарської революції, що наступала, саме націонал - революційне крило, що мало в своїй основі радикальну дрібну буржуазію, саудатів та селян, диференціюється, розкладається на складові класові частини, у правому флянгові, переходячи до націонал - реформізму, до буржуазії, в лівому — до пролетаріату.

Ті товариші, які оцінюють Ц. Раду як *тільки* контр - революційну установу, яка не відограла *ніякої* револ. ролі, не розуміють ваги націон. питання в революції 1917 року.

Ці товариші неминуче скочуються до того, засудженого комуністичною партією, погляду, що 1917 р. твердив, що: „Право наций на самоопределение есть просто фраза без всякого определенного содержания“, що „образование национальных государств в обстановке империалистической эпохи, т. е. эпохи кануна социалистической революции, есть вредная и реакционная утопия“ (з проєкту резолюції т. Пятакова на Всеросійській конференції РСДРП(б) в квітні 1917 року) ¹⁾.

Ці товариші не розуміють, а переважно ігнорують той факт, що Ц. Рада була установа, що репрезентувала український національний рух протягом майже всього літа до Жовтневої революції 1917 року.

Ці товариші, чи хочать вони чи ні, відроджують люксембургіянство в історії української революції.!

¹⁾ Вони забувають тезу Леніна про те, що „без демократической организации отношения между нациями на деле, а следовательно, и без свободы государственного отделения гражданская война рабочих и трудящихся масс всех наций против буржуазии невозможна“. Вони не ураховують, не розуміють, що „положение пролетариата угнетающих и угнетенных наций в отношении к национальному гнету неодинаково и экономически, и политически, и идейно, духовно и т. п.“ (В. И. Ленин, „Новые статьи и письма“, выпуск I, стор. 89 — 91.)

Оцінка Центр. Ради не може бути цілком однаковою для всього періоду її існування з квітня 1917 року до квітня 1918 року, коли її розігнали німецькі імперіялісти, яких вона ж сама закликала.

Революція протягом 1917 року розвивалася, проходячи кілька етапів. В самій Центральній Раді співвідношення класових сил також мінялося, було не зовсім однаково. *Протягом весни та літа 1917 р. до жовтневої революції Центральна Рада відіграла обмежену революційну роль остільки, оскільки вона боролася з російською буржуазією та поміщиками щодо національного питання.*

Ц. Рада *ставала*, була контр - революційна, оскільки обмежувала розвиток буржуазно - демократичної революції. Вона *стала* цілком контр - революційна, виступивши проти пролетарської революції.

* * *

Ми тільки побіжно зупинилися на „ліво“- комуністичній трактовці деяких проблем пролетарської революції на Україні. Треба мати на увазі, що в конкретній ході революції на Україні було чимало „лівих“ помилок щодо національного та селянського питання. Тому дійсно Ленінове навчання складного процесу історії пролетарської революції на Україні може бути тільки в боротьбі на два фронти. 2

IV. ТЕОРЕТИЧНІ КОРІННЯ НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ СХЕМИ

Де коріння націонал - демократичної схеми науково - історично - хибної та політично шкідливої оцінки характеру та рушійних сил революції 1917 року?

Основні коріння такі: 1) нерозуміння відносної ваги різних проблем в буржуазно - демократичній революції на Україні взагалі та в буржуазно - демократичному змісті революції 1917 року; 2) Невірна трактовка колоніальної залежності України та ступеня гальмування розвитку виробничих сил, завдяки національній залежності від Великої Росії; 3) звідси визнання національної проблеми за основну вирішальну проблему буржуазно - демократичної революції на Україні; 4) нерозуміння характеру революції 1917 року, як революції, що задовго до Жовтня почала переростати в революцію пролетарську — соціалістичну; 5) цілковите нерозуміння ленінового вчення про взаємини пролетаріату з різними класовими шарами селянства про три основні гасла комуністичної партії в селянському питанні. 4

ВІДНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА АГРАРНОГО ПИТАНЬ В БУРЖУАЗНО - ДЕМ. РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ

Характерно й природно, що послідовники теорії національної революції, висуваючи на перший план, як основну проблему, національне питання, змазують, ігнорують самостійне значення аграрної проблеми в буржуазно - демократичній революції на Україні, підпорядковують аграрну революцію національній революції.

Націоналізм в історії української революції проявляється, між іншим, в тому, що не розрізняють, змішують в одне й специфічне національне пригнічення й суто клясове пригнічення, підпорядковуючи друге першому замість того, щоб максимально національне переводити в клясове, максимально викривати клясовий зміст національного руху. З цього погляду виключне значення має правильне розуміння відносного значення аграрного та національного руху в революції на Україні. Складність цього питання пояснюється ще й тим, що основні сили обох рухів були в основному селянські маси.

„Аграрный вопрос,—писав Ленін ще 1907 року,—составляет основу буржуазной революции в России и обуславливает собой национальную особенность этой революции. Сущность этого вопроса составляет борьба крестьянства за уничтожение помещичьего землевладения и остатков крепостничества в земледельческом строе России, а следовательно и во всех социальных и политических учреждениях его“ . (Ленін, т. IX, стор. 597).

„Вот этот аграрный вопрос и есть теперь в России национальный вопрос буржуазного развития (термін „национальный“ Ленін вживає в розумінні „народный“— М. Р.), вот, чтобы не впасть в ошибочное механистическое перенесение к нам во многом верного и во всех отношениях крайне ценного немецкого образца, надо ясно себе представить, что национальным вопросом вполне утвердившегося буржуазного развития в Германии было объединение и т. п., но не аграрный вопрос, а национальным вопросом окончательного утверждения в России буржуазного развития является именно аграрный (даже уже крестьянский)! Вот чисто теоретическая основа отличия в применении марксизма в Германии 48 — 68 г. г., примерно, а в России 1905 — 19... г. г.“

„Чем я могу доказать, что у нас национальное значение для буржуазного развития получил аграрный вопрос, а не другой какой-нибудь? Я не знаю, нужно ли даже это доказывать. Я думаю, это бесспорно. Но именно здесь теоретическая основа и именно сюда нужно свести все частные вопросы“ (Н. Ленин лист з 16/XII 1909 р., т. XV). Отже, Ленін гостро

підкреслював, що основною проблемою буржуазно - демократичної революції було аграрне питання, а розв'язання його Ленін завжди органічно зв'язував з ліквідацією царату, залишків кріпацтва, його соціальних та політичних установ.

Тов. Ленін аналізує відносне значення національного та аграрного питання, порівнюючи Німеччину з Росією. Ми маємо з цього приводу також думку тов. Сталіна. В своїй статті „Марксизм и национальный вопрос“ тов. Сталін спеціально аналізує відносне значення національного та аграрного питання, порівнюючи Австрію й Росію: „Росія й Австрія, — пише тов. Сталін, — стоять перед зовсім різними черговими завданнями, в зв'язку з чим і метода розв'язання національного питання диктується різна... Національне питання складає там (в Австрії) вісь політичного життя, питання існування. Не те в Росії... *вісю політичного життя Росії є не національне питання, а аграрне.* Тому доля російського питання, а значить і „звільнення націй“ зв'язується в Росії з розв'язанням аграрного питання, цебто із знищенням кріпацьких залишків, цебто демократизацією країни. Цим пояснюється, що в Росії національне питання виступає не як самостійне й вирішальне, а як частина загального й важливого питання розкріпачення країни“. І далі тов. Сталін ще раз підкреслює: „В Росії національне питання стоїть в зовсім іншій площині. *Не національне, а аграрне питання вирішає долю прогресу Росії. Національне питання — підлегле*“ (І. Сталін — „Марксизм и национальный вопрос“. Збірка статтів, стор. 29 — 30, вид. 1920 р.).

Отже, і Ленін, і Сталін яскраво й чітко підкреслюють підлегле значення національного питання не лише щодо класової боротьби взагалі — це азбука марксизму, не визнавши цього не можна бути комуністом, а й підлегле значення національного питання щодо спеціально - аграрного питання.

Але тут можуть заперечити, що тов. Ленін і Сталін, підкреслюючи переважне й вирішальне значення аграрного питання порівняно до національного, мають на увазі Росію (Великоросію), а не спеціально Україну. Бо Україна була колонією й національне питання в ній відогравало відносно велику роль. Чи не маємо ми тут помилкового механістичного перенесення аналізу з одних умов у другі?

Перше Ленін і Сталін, безсумнівно, у вищенаведених статтях мали на увазі не стільки Великоросію, а головне, національно - пригнічені народи, для яких взагалі національне питання мало велике значення. Звичайно, що спеціально для Великоросії вся ця аналіза не має підстав.

Друге. Не відкидаючи значної відмінни соціально - економічних умов України на кінець XIX — XX століть, що

впливає і з її колоніального становища, ми все ж вважаємо, що ці особливості не такі вже великі, щоб вони вимагали іншої постановки питання щодо значення національного та аграрного питання на Україні. Яворський, наприклад, вважає, що основною проблемою буржуазно - демократичної революції була національна проблема, знищення колоніальної залежності від російського капіталу. Це питання, безсумнівно, мало велике значення, але не воно було основою буржуазно - демократичної революції на Україні. Основна перешкода, основне гальмо розвитку продукційних сил, які реалізувалися в клясовій політичній боротьбі, була аграрна проблема, ліквідація залишків кріпацтва в сільському господарстві, які гальмували розвиток капіталізму, ліквідація кріпацьких залишків у політичному устрої країни. Саме тут, на селі, було найбільше цих кріпацьких залишків, „шлаков феодализма“. Національне питання, певна колоніальна залежність України, відсутність своєї самостійної державної організації безсумнівно також гальмували розвиток продукційних сил України. Але тут треба мати на увазі, що Україна в XX столітті була не відсталою аграрною країною, а значною мірою вже індустріялізованою, при чому не лише в промисловості, але й у сільському господарстві. Україна була однією з найбільш капіталістично розвинених частин колишньої Російської імперії ¹⁾. Тут процес утворення єдиного національного ринку без мита, процес об'єднання української території в основному був вже закінчений. Шляхи сполучення та зв'язки об'єднали Україну в одне ціле вже давно в системі російського капіталу. Фінансовий капітал Західної Європи, що був в значній мірі незалежний від російського капіталізму, розвивав економіку України й нерідко виступав проти колоніальних тенденцій останнього.

¹⁾ Між іншим, не витримують критики глибокі „соціологічні узагальнення“ тов. Ерде з цього питання в його книжці „Революція 1917 года на Украине“. Підсумовуючи економічну характеристику України напередодні 1917 року, тов. Ерде пише: „загальний економічний стан України до революції характеризувався такими рисами: 1) порівняно слабкий розвиток промисловості, недорозвиток капіталістичних взаємин, навіть порівняно з Росією та 2) наявність міцного середняка та куркуля, які „значно сильніші, як куркуль в російському селі“. (Стор. 19).

Обидві перші тези в основному невірні й внутрішньо протириві. В першій тезі тов. Ерде зазначає, що для України характерний „недорозвиток (курсив тов. Ерде) капіталістичних взаємин навіть порівняно до Росії“. В другій же тезі Україну він характеризує „наявністю міцного середняка та куркуля, які значно сильніші, як куркуль в російському селі“. Ми залишаємо на авторовому сумлінні твердження про одночасну наявність і міцного середняка й міцного куркуля, хоч, як відомо, *міцний куркуль з неба не падає, а з'явля-*

Економічна колоніальна залежність України від Росії була обмежена вкладанням капіталів із Західної Європи.

Треба мати на увазі, що національне питання на Україні 1917 року повинно було розв'язати протиріччя вже нового ґатунку, зняти національне пригнічення доби імперіялізму¹. Конкретна історія України ХХ століття показує, що не національне питання було основним питанням громадсько - політичного життя України.

Ці помилки Яворського в деякій мірі повторює й т. Річицький. Він називає революцію також і національною, в інших місцях „національно - аграрною“ та „національно - аграрною, буржуазно - демократичною“. Тов. Річицький, порівняно з Яворським, робить значний крок вперед, підкреслюючи й аграрний характер перших періодів розвитку революції 1917 року на Україні, але тов. Річицький не зазначає підлеглого значення національного питання.

Сила аграрного руху, аграрної революції була така велика, що сам Річицький цілком слушно зазначає, що: „основа українського народу — селянство — піднялося в революцію не в ім'я національно - політичних вимог... уже національний конгрес в квітні 1917 року наочно довів... що селянські маси й гасло автономії розуміють як вимогу землі“ (Анд. Річицький, „Центральна Рада“, стор. 21 — 22), але, на жаль, це правильне твердження не вплинуло в потрібній мірі на визначення Річицьким характеру революції, він не зазначає підлеглого значення національного руху¹).

В програмі Комінтерну ми маємо чітке розмежування значення аграрного та національного руху в революції. В розділі „Основні типи революції“ програми зазначено, що „країни із середнім рівнем розвитку капіталізму (Еспанія, Португа-

ється за рахунок розкладу середняка. Але суть не в цьому. Як може бути, щоб при більш слабому на Україні розвитку капіталістичних взаємин український куркуль був „значно сильніший“, як куркуль російського села“. Тут тов. Ерде безовісно наплутав. Правда, що „куркуль на Україні сильніший як, куркуль в російському селі“, але він сильніший і численніший тому, що капіталістичні взаємини на селі на Україні, капіталізація сільського господарства України в цілому значно вище, як, у Великоросії.

Відсталість економіки України, та відсталість, що є одна з основних тез націоналістичної історіографії, теза, яка історично повинна обґрунтувати штучність, передчасність пролетарської революції на Україні, її чужорідність те, що її перенесли окупанти з півночі, а не органічно виросла з внутрішніх українських соціально - економічних умов — ця теза заплутала і т. Ерде.

¹) Про помилки т. Річицького в освітленні характеру та рушійних сил революції 1917 року дивися нашу рецензію на його брошуру „Центральна Рада“ (Літопис Революції № 3—4, 1930 р., стор. 257—270).

лія, Польща, Венгрія, Балканські країни і т. інш.), з наявними значними залишками напівфеодальних взаємин у сільському господарстві, з певними мінімумом матеріяльних передумов, потрібних для соціалістичного будівництва з ще незавершеним буржуазно - демократичним переутворенням (на нашу думку, до цієї групи країн належала й Україна) й у цьому типі країни згідно програми аграрна революція взагалі відограє найбільшу роль, а інколи й вирішальну“.

Тут таки в програмі ми знаходимо, що в другій групі країн „колоніяльних та напівколоніяльних країн (Китай, Індія) та країн залежних (Аргентина, Бразилія та інш.)... центральне значення має тут боротьба з феодалізмом, докапіталістичними формами експлуатації та послідовно переведена аграрна революція селянства — з одного боку, боротьба з чужоземним імперіялізмом за національну революцію — з другого“ (стеногр. звіт VI конгресу Комінтерну, вип. VI, стор. 37).

Отже, навіть в Індії та Китаї, де національне питання відограє більшу роль, як на Україні, аграрна революція та боротьба з чужоземним імперіялізмом за національну незалежність ставиться як рівноцінні проблеми.

Але чи можна порівнювати рівень економічного розвитку 1914 — 1917 р. р. в Китаї, Індії з Україною? Хіба національний рух відогравав тут однакову роль? Хіба колоніяльна залежність України від Великої Росії такою ж мірою гальмувала її економічний розвиток, як, наприклад, колоніяльна залежність Індії від Англії. Очевидно, національно - колоніяльне питання на Україні відогравало меншу роль.

Вирішити аграрне питання також як і вирішити національне питання не можна було, не поваливши царату, монархії, поміщицької влади: „Не обойти, не отодвинуть вопроса о власти нельзя, ибо это именно основной вопрос, определяющий все в развитии революции, в ее внешней и внутренней политике“ (Ленін, т. XXI, стор. 142).

Але найголовнішою економічною основою сили поміщиків було насамперед володіння багатьма мільйонами десятин землі, які були величезною підмогою для експлуатації, для перекачки в свої кишені сотень мільйонів карбованців. Робітник Ізмайлов в другій державній думі яскраво висловив цей факт: „Я думаю, що не помилюся, якщо скажу, що за землею ховається щось інше, інша якась сила, яку кріпосники - дворяни бояться втратити разом з землею, це, панове — влада“. Ленін процитував цю промову, відзначаючи: „трудно представить себе что - либо более рельефное и меткое“. Українському селянинові було не легше, коли замість великоруського або польського поміщика землею володіли Скоропадський,

Харитоненко та інші українські поміщики. Національне та колоніальне пригнічення було також чималою, дуже значною підпорою царату, поміщиків, але основною підпорою було володіння землею, кріпосницькі рештки в поземельних взаєминах, — тому аграрна революція була більш вирішальною проблемою.

Але це ні в якому разі не значить, що національно-колоніальна проблема маловажлива, другорядна й т. інш. Охочі так тлумачити безсумнівно знайдуться, особливо серед тих, для яких національне питання це взагалі тільки непримна спадщина, від якої треба якось позбутися, яка не має великого значення.

Висуваючи аграрну проблему, як більш важливу, ми вважаємо за потрібне підкреслити одночасно велике значення національно-колоніального питання взагалі й, зокрема, з погляду ліквідації кріпацтва в сільському господарстві — особливо.

Ленін звертав увагу на те, що „если бы русскому капитализму некуда было расширяться за пределы территории, занятой уже в начале пореформенного периода, то это противоречие между капиталистической крупной индустрией и архаическими утверждениями сельской жизни (прикрепление крестьян к земле и проч.) должно было бы быстро привести полное отменение этих учреждений, полное расчищение пути для земледельческого капитализма в России. Но возможность искать и находить рынок в колонизируемых окраинах (для фабриканта), возможность уйти на новые земли (для крестьянина) ослабляет остроту этого противоречия и замедляет его разрешение“ (Ленін, т. III, стор. 485).

Посідання нових земель було по суті в більшості випадків колоніальним грабуванням чужих земель, що їх до того часу посідали „інородці“. Безжалісне виселення од річок, зручних шляхів сполучення, віднімання кращих родючих земель у киргизів, татар, українців, башкірів, якутів, черемісів т. інш., що супроводилося справжнім грабуванням майна, особливо після повстань, все це було чималою підтримкою кріпацтва та царату. Національна та аграрна проблема щільно зв'язані взагалі між собою, ще більше переплітаються для деяких народів СРСР, у яких колоніальне грабування відняло землі, що їм раніше належали. Національна проблема тут висувається на перше місце, бо розв'язання тут аграрного питання для пригніченої національності насамперед упирається в ліквідацію колоніального гніту. Тут „загальнонародній“ національний зміст буржуазно-демократичної революції, його питома вага значно збільшується, виступаючи на перший план. Але ж цілому для всієї колишньої Російської імперії, в тому числі

й для України, аграрне питання має більше значення, як національне ¹⁾.

Треба ще мати на увазі, що відносно значення аграрного та національного питання неоднакове для всіх країн і неоднакове для окремих країн в різні етапи їхнього розвитку від буржуазно - демократичної революції до соціалістичної ²⁾. Де-хто з товаришів, хто не розуміє значення національного питання, хто мав або має великодержавний або люксембургіанський ухил, можуть ухопитися: „а! національна проблема 1917 року не була основною й вирішальною, отже помилки в національному питанні не такі великі й не відіграють великої ролі!“ Це не так. Ми тут мусимо підкреслити, що з того, що національна проблема є підлегла, зовсім не знімається велике значення національного питання. Не треба забувати, що підлегла проблема в окремі моменти може набувати великого значення, іноді відігравати вирішальну роль. В історії української революції ми маємо саме такі приклади.

Треба мати на увазі, що остаточне розв'язання національної проблеми розтягається на значно більший термін, як розв'язання земельного питання. Ленін нас учив, що: „при капитализме уничтожить национальный (и политический вообще) гнет нельзя. Для этого необходимо уничтожить классы, т. е. ввести социализм. Но, базирясь на экономике, социализм

¹⁾ Деякі товариші закидають нам „відрив“ національного питання від аграрного, що, мовляв, вони так щільно зв'язані між собою, що не можна розглядати їх окремо, не можна аналізувати відносне значіння цих двох проблем. Ми чудесно розуміємо глибокий, щільний, органічний зв'язок національного та аграрного питання, особливо в Росії. Але це не визначає, що національна та аграрна проблема є те саме, що їх не можна розрізняти. Ми, розрізняючи ці дві проблеми, весь час не забуваємо про їх щільний зв'язок. Характерно, що саме про „відрив“ і т. інш. галасують ті товариші, для яких національне питання є вирішальне питання, для яких аграрне питання є питання, підлегле національній проблемі.

²⁾ Тут треба мати на увазі, що все це питання має значення лише для буржуазно - демократичної революції. Пролетарська революція знімає його, бо робить його підлеглим, розв'язує мимохідь і те й інше. На Україні це питання відносно важливіше, бо завершення буржуазно - демократичної революції, завдяки низці причин, затяглося на два роки після перемоги пролетарської соціалістичної революції. В країнах, де буржуазно - демократична революція вже відбулася, де аграрне питання в основному розв'язане, але залишився або знову виник національний гніт доби імперіалізму, там національне питання відіграє як рівняти до аграрного, вирішальну роль. Також після перемоги пролетарської революції, коли аграрне питання вже розв'язане, національне питання порівняно до аграрного зростає в своєму значенні. Революція, втягуючи в соціалістичне будівництво широкі трудящі маси через розвиток націон. формою культури, робить його органічним складовим соціалістичного будівництва.

вовсе не сводится весь к ней. Для устранения национального гнета необходим фундамент — социалистическое производство. Перестроив капитализм в социализм пролетариат создает возможность полного устранения национального гнета; эта возможность превратится в действительность только („только!“) при полном проведении демократии во всех областях“ (Ленін, т. IX, стор. 185).

Радикальне розв'язання аграрного питання — лінією ліквідації приватної власності на землі, націоналізація землі, американський шлях розвитку можливі в рамках капіталізму, а національне питання залишається не ризв'язаним ще значною мірою навіть у першому періоді диктатури пролетаріату.

Національне питання найбільш докорінно розв'язується в процесі величезного масштабом соціалістичного будівництва, в процесі більш рівномірного, доцільнішого перерозподілу промислових виробничих сил, згідно економіко - технічних географічних умов країни; в умовах соціалістичної перебудови сільського господарства, радикального знищення, відірваності, замкнутості селянства від міста, в індустрії, в процесі величезної демократизації політично - громадських надбудов.

Аграрне питання, як буржуазний захід, вже давно розв'язане, а національне питання — ще ні. Тут ціла низка історичних ускладнень, що гальмують темп його здійснення та остаточне розв'язання.

Але чи можна звідси робити висновок для 1905, 1917 р.р., *мієї* конкретної історичної обстановки, що тоді українська національна проблема (а не взагалі національне питання в Китаї, Індії, Польщі) була вирішальна, основна. Деякі товариші кажуть, що така постановка питання показує недооцінку національного питання. Ми тут не ставимо питання, що аграрне питання важливе, а національне ні. Вони, ці обидва питання, важливі. Але мова ходить про те, яка з цих двох проблем буржуазно - демократичної революції на Україні (а не взагалі поза часом та простором) є докорінна, вирішальна. Відсутність такої постановки питання затягло низку товаришів в націоналістичне болото, привело до підміни класової, соціально - економічної аналізи націоналістичною, буржуазною, юридичною (теорія української державності).

Ті товариші, які закидають це, не розуміють *мінливого співвідношення в значенні цих двох питань в процесі розвитку революції*, механічно переносять пізніші пропозиції на раніші, в буржуазно - демократичний період революції, коли аграрне питання ще не було розв'язане, коли воно було важливішим, порівняно до національного. При чому підкреслюємо, що справа ходить не абстрактно про співвідношення національного #

аґрарного питань „поза часом та простором“, а конкретно про українську національну проблему, а не взагалі про національне питання протягом 1915 — 1917 р. р. до перемоги пролетарської революції ¹⁾).

Відносна вага національного та аґрарного питання була вже інша, наприклад, у Польщі. Тут, на нашу думку, національне питання для цього періоду відносно відогравало значно більшу роль з цілої низки конкретно - історичних причин. Тут еволюція аґрарних відносин лінією „пруського“ шляху розвитку капіталізації сільського господарства поміщицького й селянського була остільки велика, що „американський“ шлях розвитку в межах буржуазної революції був уже не реальний. Для Польщі, соціально - політичний та економічний організм якої був розірваний на три значні частини між Росією, Німеччиною та Австро - Угорщиною, для неї національне об'єднання, утворення самостійної держави, відогравало таку велику соціально - економічну роль, що вага національного питання в Польщі була відносно більша, як на Україні. Ми не маємо тут змоги дати ширшу аналізу щодо Польщі. Для Австрії тов. Сталін напередодні світової, війни просто писав, що вісью політичного життя було національне питання. Ми даємо лише побіжний приклад, ми підкреслюємо, що тут потрібна конкретна історична аналіза цього питання щодо Польщі, Чехії та інш. країн, а не взагалі балачки про значення національного питання у всесвітньому масштабі, без урахування конкретної історичної обстановки та особливостей ²⁾).

¹⁾ Складність виживання національного питання навіть після перемоги пролетарської революції видно із такої лєнінної вказівки: „Пока существуют национальные и государственные различия между народами и странами,— а эти различия будут держаться еще очень и очень долго, даже после осуществления диктатуры пролетариата во всемирном масштабе,— единство интернациональной тактики коммунистического рабочего движения всех стран требует не устранения разнообразия, не уничтожения национальных различий (это — вздорная мечта для настоящего момента), а такого применения *основных* принципов коммунизма (советская власть и диктатура пролетариата), которое бы *правильно видоизменило* эти принципы в *частностях*, правильно приспособляло, применяло их к национально - государственным различиям. Исследовать, изучить, отыскать, угадать, схватить национально особенное, национально - специфическое в *конкретных* подходах каждой страны к разрешению *единой* интернациональной задачи, к победе над оппортунизмом и левым дсктринерством внутри рабочего движения, к свержению буржуазии, к учреждению советской республики и пролетарской диктатуры — вот в чем главная задача, переживаемая всеми передовыми странами“ . (Лєнін, т. XXV, стор.229).

²⁾ З цього приводу Лєнін писав:

„Безусловным требованием марксистской теории при разборе какого бы то ни было социального вопроса является постановка его в определенные исторические рамки, а затем, если речь идет об одной

Але Україна початку ХХ сторіччя була зовсім в інших умовах. Національне питання тоді до Жовтневої революції не було основною вирішальною проблемою. Це є історичний факт, який треба зрозуміти та пояснити, який не можна заперечувати. Той політик або історик, який скаже, що в революції 1905 та 1917 р. р. в цілому або для селянства національне питання було важливіше за питання про землю, той не знає історичної дійсності або дивиться на ті часи окулярами 1923 — 1929 р.р., коли аграрне питання вже розв'язане, а національне, міняючи свій характер, набрало у процесі соціалістичного будівництва величезної ваги. Набрало величезної ваги тому, що без культурного піднесення мільйонів трудящих соціалізму будувати не можна, а розвиток пролетарської змістом культури, можливий тільки в національній формі. Іншого шляху розвитку соціалістичної культури немає.

V. ПРО ОСОБЛИВОСТІ КОЛОНІАЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

(В зв'язку з теорією національної революції)

Питання про колоніальність України, питання про правильне визначення особливостей, ступеня, глибини колоніальної залежності України має не лише безпосереднє відношення до теорії національної революції, але й є вихідний пункт її. В питанні про колоніальність України ми маємо помилки двох родів: одні відкидають колоніальну економічну залежність України, зводячи все питання до того, що царат гнітив, гальмував розвиток української культури, освіти, школи, літератури, мистецтва, що, мовляв, це, звичайно, якоюсь мірою негативно впливало на економічний розвиток України. Але що ці обставини не дають ще підстав визначати Україну як колонію, що спеціально економічного колоніального пригнічення України не було ¹⁾).

Другі, навпаки, вважають Україну за таку колонію, як Індія, Єгипет, Туркестан. Ці товариші вважають, що російський капіталізм „всермерно и всячески“ гальмував розвиток продукційних сил України. Що Україна була колонією й російського і західньо-європейського капіталу. Ці товариші

стране (например, о национальной программе для данной страны), учет конкретных особенностей, отличающих эту страну от других в пределах одной и той же исторической эпохи“ (Ленін, т. ХІХ, стор. 102).

¹⁾ Ми не говоримо про тих великодержавників, які взагалі відкидають самостійність українського народу, для яких сама постановка питання про колоніальність України неприйнятна, для яких український нарід є лише племенне відгалуження „єдиного русского народа“, а українська мова є лише одна з місцевих говірок.

наосліп повторюють основні висновки й цифри українських буржуазних націоналістів, зокрема Порша, одного з лідерів українських соціал-демократів. Вони не намагаються навіть критично проаналізувати ступінь певності його цифр та висновків ¹⁾.

Якщо перший погляд є вібиток великодержавних тенденцій і відкидає конкретні історичні факти, то другий погляд є відбиток націоналістичних тенденцій, що обгрунтовують теорію національної революції. І перша й друга теорії історично невірні. Національне пригнічення України не обмежувалося питаннями культури (мова, школа, література, мистецтво), навіть зовнішня аналіза економічного розвитку України показує низку справжніх рис колоніального розвитку.

Зазначимо тут важливіші. Крім питань культури, що мають також, кінець - кінцем чимале економічне значення ²⁾, ми спостерігали майже цілковиту відсутність текстильної промисловості ³⁾, безсумнівно недостатній розвиток машинобудівельної... відсоток машинобудівництва всієї імперії, відносно більший податний ⁴⁾ прес з акцизом, що збирав щорічно близько 250 міль. карб.; несприятлива для низки галузей промисловості тарифна, залізнична та митова політика; вилучення з господарства України для загально - імперських потреб непропорційно високої частки (близько $\frac{2}{3}$) активного балансу України по

¹⁾ В цьому питанні не зовсім вірна характеристика колоніальності України яка є в стислому нарисі тов. Воїна „Історія КП(б)У“. Див. „Україна — колонія російського й міжнародного капітала“, стор. 13 — 15.

²⁾ До 1917 року середній відсоток письмених на Україні склав 18% при 22% в середньому для всієї імперії та при 32 — 35% для промислових районів Росії (М. Авдієнко „Народна освіта на Україні“, стор. 9).

³⁾ Слабий розвиток текстильної промисловості на Україні, що пояснюється насамперед в основному колоніальним становищем України, великодержавною політикою великоруського торговельного промислового капіталу, проте не може бути пояснений, особливо для кінця XIX і XX століть, лише цим. Тут відіграло певну роль також питання про кваліфіковану робочу силу й не менш важливе питання про відносну вигідність вкладання капіталів, в текстильну промисловість порівняно до вугільної та металургійної. Треба також мати на увазі, що до текстиля Україна була в залежності не лише від російського капіталу, але й від польського. Більшу половину мануфактурного ринку України постачали польські текстильні фабрики. Тут цікаво проаналізувати, чому текстильну промисловість Польщі не придумав російський торговельний та промисловий капітал, адже Польща також була російською колонією.

⁴⁾ Між іншим, аналізуючи податкове пригнічення України, визначення різниці між сумою податків, що їх стягали з України, та видатків, що повертали Україні, неправильно ураховують суму військових видатків. На території України війська, військових фортів і т. інш. від

зовнішній торгівлі (що дорівнював приблизно 400 міль. крб).— для сплати відсотків по зовнішніх позиках. Ці останні чинники в значній мірі затримували капіталовкладення в обробну промисловість, в індустріалізацію сільського господарства.

Сукупність всіх цих фактів дає цілковиту підставу визначати Україну як колонію. Ленін, перераховуючи колонії та пригнічені нації Росії, поруч з Польщею та Фінляндією ставив Україну. Пояснюючи езопівську мову, яку примушений він був вживати через цензурні умови друкування свого „Імперіялізма“, — писав: „Внимательный читатель легко представит вместо Японии Россию, вместо Кореи — Финляндию, Польшу, Курляндию, Украину, Хиву, Бухару...“ (Ленін, т. XIX, стор. 77, друге видання).

З початку 1917 року до лютневої революції Ленін писав: „Наша партия не боится заявить публично, что она встретит сочувствием войны или восстания, которые Ирландия могла бы начать против Англии, Марокко, Алжир, Тунис — против Франции, Триполи — против Италии, Украина (курсив наш — М. Р.). Персия, Китай — против России и т. д.“.

Як бачимо, Ленін вважав Україну за колонію, а український народ за пригнічений народ. (В. І. Ленін. „Новые статьи и письма“, стор. 25).

В іншому місці: „Мы особенно ненавидим свое рабское прошлое и свое рабское настоящее, — писав Ленін 1915 року, — когда те же помещики, споспешествующие капиталистам, ведут нас на войну, чтобы душить Польшу и Украину“. І в тій самій статті Ленін зазначає: „Не дело демократов (не говоря уже о социалистах) помогать Романову, Бобринскому, Пуришкевичу *душить* Украину и т. д.“. (Н. Ленін, 2 - видання, т. XVIII, стор. 82).

Ленін в суперечці з „лівими“ люксембургіянцями підкреслював відсутність серйозної різниці для Росії між колоніями та пригніченими залежними націями. „В Росії, — зазначав Ленін, — ее особенность как раз та, что между нашими „коло-

носно було мало порівняно до Польщі, Прибалтики та інш. прикордонних районів колишньої Російської імперії. Тому видатки на військові потреби, що відбувалися на території України, та підраховання при визначенні чистого сальдо, що збирали його з України без повернення, непропорційно малі.

Визначаючи чисте „колоніальне“ сальдо, треба урахувувати видатки України на військові потреби, виходячи з відсотку населення України, її економічної моці й т. інш., а не з розрахунку тих військових видатків, які фактично робилося лише на території України. Якби Україна була на початку ХХ століття самостійною буржуазною державою, то її військові видатки, у всякому разі, були б не менші, а, безсумнівно, ще більші. Приклад ми маємо в буржуазній Польщі.

ниями“ и нашими угнетенными нациями разница неясна, неконкретна, нежизненна... для русского социалиста должно быть ясно, что для России особенно нелепо пытаться провести какое-либо серьезное различие между угнетенными нациями и колониями“. (Там само, стор. 229).

Але Ленін, який підкреслював пригнічення України, відсутність значної різниці між пригніченими залежними націями та колоніями, в питанні про самовизначення разом з тим він не змішував всі колонії в одну кашу. Він розрізняв колонії та пригнічені нації з погляду ступені їхнього соціально-економічного розвитку, розвитку продукційних сил: „капіталізм в Польше, Финляндии, Украине, Эльзасе,— писав Ленін,— несомненно развивает производительные силы и сильнее и быстрее и самостоятельнее, чем в Индии, в Туркестане, в Египте и других колониях чистейшего типа... В Европе у зависимых наций есть и свой капитал и легкая возможность на разнообразнейших условиях добыть его“. (Ленін, т. XIX, стор. 255).

Україна також, як і Польща, Фінляндія, за Леніним, не була колонією „чистейшего типа“. Україна не була аграрним додатком до метрополії. Рівень економічного розвитку як промисловості, так і сільського господарства України був не нижчий, як у Великоросії. Теза про те, що російський капіталізм всіяко гальмував розвиток продукційних сил України, вірний лише почасти. Треба мати на увазі, що надто багато російських капіталів було вкладено в сільське господарство та промисловість України, що багато російських капіталістів та капіталізованих поміщиків було надто зацікавлено в економічному розвитку України, що в кінці XIX та в XX столітті інтереси територіальної буржуазії були значною силою, що протистояла інтересам великоросійського (головне, московського) торговельно-промислового капіталу. Інтереси промислового капіталу Донбасу, Кривого Рогу, правобережжя, чорноморського узбережжя — вугілля, руди, металю, цукру й т. інш. — були дуже значною величиною¹⁾. Можна дати низку яскравих прикладів, коли „Продамет“, „Продуголь“, торговельний капітал Одеси та інших портів України й навіть аграрії-цукрозаводчики гостро виступали на захист економіки України в галузі залізничого та промислового будівництва, в галузі тарифної та митної політики.

Позиції територіальної буржуазії зміцнювалися західно-європейським фінансовим капіталом. Сотні мільйонів чужозем-

¹⁾ „Прикордонні“ східні райони, зокрема Донбас російська буржуазія вважала за руську територію, а не українську.

них капіталів, вкладених в промисловість України, об'єктивно зміцнювали самостійність України щодо російського капіталізму. Чужоземні капітали були досить сильні й впливові в Росії, щоб перемагати національно - колоніальні тенденції російського промислового капіталу щодо України. Чужоземний капітал вкладали в виробництва, які давали найбільший прибуток, і це був вищий критерій, який перемагав опір російського промислового капіталу.

Подвійна залежність України і від російського, і від чужоземних капіталів, певна конкуренція чужоземних та російських капіталів деякою мірою зменшувала утиск України, робила її економіку більш маневровою. *Все це ні в якому разі не знімало колоніального становища України. Вона залишалася, як і раніше, колонією, але це посилювало позиції територіяльної буржуазії і особливо позиції української буржуазії, що переважно зростала на основі швидкого темпу капіталізації сільського господарства, яка розвивалася в промисловості, що обробляла сільсько - господарські продукти та кооперації. Все це зміцнювало український національний рух, збільшувало диспропорцію, загострювало суперечності між економічною самостійністю України, що зростала, та політичним національним пригніченням її.*

Якщо до 1905 р. факт переваги в промисловості України галузей, які виробляли напівфабрикати, робило українську промисловість допоміжною, підлеглою (хоч тут треба мати на увазі, що від 75 до 85% вугілля, руди, чавуну, криці перероблялося й споживалося в самій Україні), то потім, разом з розвитком синдикатів та трестів, з розвитком монополістичного капіталу становище почало мінятися. Промисловість, що виробляла напівфабрикати, починала диктувати свої ціни, свої умови.

Тут почала відчуватися й та тенденція, яку підкреслював Ленін, цитуючи Кестнера: „Промышленность, обрабатывающая сырые материалы (а не полуфабрикаты), не только извлекает выгоды в виде высоких прибылей, благодаря образованию картелей к ущербу для промышленности, занятой дальнейшей переработкой полуфабрикатов, но и стала по отношению к этой промышленности в известное отношение господства, которого не было при свободной конкуренции“. (Ленін, т. XIII, стор. 255).

Правда, це була тенденція, яка ще не знайшла своєї цілковитої реалізації, але треба мати на увазі, що за спиною української металургії, вугільної промисловості й т. інш. стояли могутні чужоземні капітали. Це також вносило нове у взаємини України та Великої Росії.

Деякі товариші вважають, що просунення чужоземних капіталів у промисловість України посилило її колоніальну залежність, що, мовляв, Україна зробилася колонією не лише Росії, але й західньо-європейського фінансового капіталу. Ми вважаємо цю думку в значній мірі невірною й поверховою. Перше, чи була Україна колонією західньо-європейського капіталу? Це не зовсім вірно. Україна була колонією Росії. Франко-бельгійський та інші чужоземні капітали вкладалося на Україну під певним контролем Росії. Не треба забувати, що Росія *політично* не була колонією західньо-європейського фінансового капіталу. Вона була до світової війни *економічно* в значній залежності від Західньої Європи. Це утворювало й певну політичну залежність. Ця залежність була неоднакова протягом останніх 40 років до світової війни. Але *не кожна залежність* визначає, що дана країна є вже колонія й економічно й політично. Визначення Росії до 1914 року *в цілому* як колонії, безсумнівно, є величезне перебільшення її залежності. Росія була все ж таки досить самостійна, щоб *політично* не бути колонією Західньої Європи. Саме факт підлягання України Росії робив Україну тим самим більш незалежною щодо західньо-європейських капіталів; треба мати на увазі, що на Україні діяли чужоземні капітали багатьох держав, що конкурували між собою. Україна була в залежності від західньо-європейського фінансового капіталу, останній був дуже зацікавлений в українських справах і впливовий в них. Але це ще не значить, що Україна була колонією західньо-європейського фінансового капіталу. Умовно Україну можна було б назвати максимум напівколонією західньо-європейського капіталу.

Подвійна залежність України — колоніальна від Росії та напівколоніальна від Зах. Європи—за наявності суперечностей між російським та чужоземним капіталом, за умови відносно високого технічного рівня промисловості України зменшувало гальмування розвитку її продукційних сил. *Це не знімало ще факта колоніальної залежності України, не полегшувало національних суперечностей, але не тому, що збільшувало нац. колоніальний гніт України, а тому, що зміняло співвідношення сил, що боролися, посилювало позиції української буржуазії порівняно до російської.* За Леніном „капіталізм в... Україне несомненно, развивает производительные силы и сильнее и быстрее и самостоятельнее, чем в Индии, Туркестане“. Вкладання чужоземних капіталів розвивало на Україні продукційні сили швидче не тільки від Індії, Туркестану, але швидче самої метрополії — Великої Росії. Ось чому Україна відносилась до тих пригнічених націй Європи, які Ленін

характеризував як „политически *требовательные*“. (Ленін, т. XIX, стор. 256).

„В Европе большей частью зависимые нации капиталистически развитее, чем в колониях, но именно это вызывает больший отпор национальному гнету...“. (Там само, стор. 255).

Безсумнівно, між 1905 та 1917 р. р. соціально - економічна база українського національного руху збільшилася, протиріччя загострилися. Але звідси не можна робити висновок, що російський капіталізм „всемерно“ й всіляко мав можливість гальмувати економічний розвиток України. Якщо це було б так, то тоді ці національні протиріччя були б вирішальними, основною вибуховою силою, тоді національне пригнічення було б основним гальмом розвитку продукційних сил України. Звичайно, тоді революція на Україні 1917 року повинна була бути на першому етапі *національною* революцією. Ось чому дуже важливо, розглядаючи питання про національне пригнічення України, показати діалектичний процес цього розвитку, показати, що ми мали не лише гальмування, не лише всіляке затримування, але й значний розвиток, що його стримати російський капітал вже не мав можливості.

Прихильники теорії національної революції перебільшують ступінь колоніальності України, ступінь та глибину її національного пригнічення, не урахувавши в достатній мірі специфічні особливості історичних взаємин України та Великої Росії ті великі зв'язки та взаємодії, які були в розвитку України та Великої Росії.

* * *

Якщо взяти всю суму соціально - політичних та економічних причин, що гальмували розвиток України, то значна частина їх не є наслідок колоніального становища України, а є типова, загальна для всієї Російської імперії, в тому числі й для метрополії — Великої Росії. Великокоруських селян та робітників не на багато менше висискували великоруські поміщики та капіталісти, як українських, але на Україні був ще додатковий національно - колоніальний прес. *Цю додаткову національну експлуатацію не можна замазувати та підфарбовувати.* Але, з другого боку, не можна всю систему клясового та національного пригнічення, в якій специфічно - національне пригнічення (що мало також клясовий характер) було лише складовою частиною, не можна видавати, освітлювати всю цю систему *лише* як національно - колоніальне пригнічення. Те пригнічення українських трудящих мас, яке є спільне й для великоруських трудящих мас, не можна відносити до специфічно *національного* пригнічення.

Досить порівняти відносне становище політичне й економічне *індійського*, єгипетського селянина та робітника з правовим та економічним становищем *англійського* селянина та робітника, щоб стала ясною вся величезна різниця в цьому питанні, з одного боку, між Англією та Індією, з другого—між Великоросією та Україною. Англійські робітники, особливо їхня верхівка, підготовувалися за рахунок колоніального поверх-прибутку. Англійський робітник мав привилейоване становище щодо свого колоніального товариша. Чи можна це сказати про взаємини великоруського та українського робітника? Хіба становище політичне, правове руського робітника та селянина було набагато краще, як українського робітника та селянина?

Тут нерідко доводиться чути енергійні заперечення. А чому склад робітників на Україні був переважно російський, хіба до 1917 року російські робітники не мали переваг перед українським? Хіба тут не виявлялося національне пригнічення? Ми не відкидаємо наявності значних проявів великоруського шовінізму в питанні про комплектування робочої сили в окремих місцях. Ми не відкидаємо певного (на окремі шари іноді значного) тиснення великодержавницької ідеології й на російських робітників. Але ми рішуче заперечуємо, вважаємо за зовсім невірне, що суперечить історичній дійсності, коли російських робітників на Україні показують як *колонізаторів* та русифікаторів. Ці товариші забувають, ігнорують дійсну історію розвитку промисловости на Україні.

Нагадаємо тут декілька фактів. Коли в 70 — 90 - х р. р. почалося бурхливе будівництво Донбасу, чому в шахту, на домни не йшов український селянин, а в масі своїй пішов під землю, на найжахливіші умови роботи, умови початкового нагромадження, пішов „колонізатор“, „угнетатель“, великоруський пролетаризований селянин. Чому Юз та інші французькі, англійські (а не російські) капіталісти примушені були в Донбасі на копальнях платити спеціальну так звану „орловську“ сімейну надбавку пришим „кацапам“. Чому місцеві ближчі українські селяни не йшли спочатку на шахти, металургійні заводи? Тут потрібна глибша аналіза відносного економічного становища українського та великоруського селянина кінця XIX століття. Тут, очевидно, має велике значення питання про вільні ще на Україні для колонізації землі й т. інш. Поки були ще вільні дешеві землі, український селянин не хотів і міг ще не йти на жахливі умови безжалісного визиску на тодішніх шахтах, копальнях та заводах. Великооруський селянин центральної нехліборобської, нечорноземної смуги *примушений* вже був йти. Вичерпання порівняно вільних дешевих земель, подорожчення землі примусило й українського селянина

піти на завод, в шахту, хоч і тоді значні маси українського селянства воліли краще переселятися в далекий Сибір, Туркестан і інш., де посідали нові землі¹⁾.

Кваліфікованих же українських робітників не було, більше було великоруських почасти через попередній колоніальний розвиток України, а також дуже слабкий до цього розвиток індустрії на Україні. Не треба забувати, що при швидкому темпі розвитку української важкої індустрії найбільш кваліфікованих робітників взагалі не можна було знайти навіть у Росії, їх привозили із Західньої Європи. Французька, німецька мова зовсім не були рідкістю в кінці XIX та початку XX століть на заводах, шахтах та копальнях Донбасу, Катеринослава та Кривого Рогу. Перевагу російських робітників у промисловості України не можна пояснити головне, виходячи з колоніального становища України в кінці XIX століття. Остання, безсумнівно, відограла певну ролю, але не вирішальну.

* * *

Теорія національної революції щільно зв'язана з питанням про ступінь, тип колоніальності України. Ті товариші, які, з одного боку, відкидають теорію національної революції, а з другого — перебільшують, невірно характеризують ступінь її національного пригнічення, не зв'язують кінці з кінцями, фактично ллють воду на млин українського шовінізму. Ті товариші, які відкидають колоніальність України, зводячи її національне пригнічення лише до проблем культури, ігноруючи економічний зміст українського національного питання, ллють воду на млин російського буржуазного націоналізму.

VI. ПЕРЕРОСТАННЯ БУРЖУАЗНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ В СОЦІАЛІСТИЧНУ ТА ПИТАННЯ ПРО РАДИ

Лютнева революція була буржуазна, або буржуазно-демократична, революція. Жовтнева революція була соціалістична, або пролетарська, революція. Відтинок часу між лютим та жовтнем був період переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Буржуазно-демократичний зміст революції переплітався з соціалістичним змістом. Це були два рівнобіжних органічно зв'язаних між собою процеси, які в сукупності складали єдиний процес революції 1917 року.

¹⁾ Тут дуже цікаво було б вивчити національне пригнічення українських селян підчас переселення. Чи давали великоруським селянам більші привилеї, кращі землі й т. інш. Між іншим, треба мати на увазі, що у Сибір переїздила переважно не селянська пролетаризована біднота, а середняки та малоземельні селяни.

Не було такого становища, що, мовляв, закінчилася буржуазно-демократична революція, *потім* почалася соціалістична. Ні.

Буржуазно - демократичний зміст революції ще далеко не закінчився, не вичерпав себе, а вже починалася соціалістична революція. Що ближче до Жовтня, тим соціалістичний зміст революції все більше й більше висувався на перший план, стаючи все більше й більш вирішальним в загальному ході революції. Розвиток революції між лютим та жовтнем пройшов через низку великих етапів: квітневі дні, червневі дні, липневі дні, корніловське повстання й т. інш. Якщо в лютому й зразу після лютневої революції буржуазно - демократичний зміст революції переважав і ми можемо говорити про переростання бур.-демокр. змісту революції 1917 року то через певний період пролетарський зміст революції почав переважати над буржуазно - демократичним. Жовтнева революція *реалізувала* й оформила цю перевагу пролетарського соціалістичного змісту. Але цю перевагу ми мали й до Жовтня.

Тут виникає питання, коли, в який етап ще до Жовтня пролетарський соціалістичний зміст революції переважав? Вияснення цього питання дуже важливе й тому, що низка товаришів вважала, що революція в цілому до самого Жовтня була буржуазно - демократичною; вони, ігноруючи процес переростання революції, не намагаються навіть розглянути, в яких основних питаннях насамперед ішло це переростання. Зокрема це питання має велике значення для заперечення теорії національної революції.

„Непосредственной и ближайшей задачей революции в России были задачи буржуазно - демократические...“ (стор. 363).

„Буржуазно - демократическое содержание революции, это значит очистка социальных отношений (порядков, учреждений) страны от средневековья, от крепостничества, от феодализма.

Каковы были главнейшие проявления, пережитки, остатки крепостничества в России к 1917 году? *Монархия, сословность, землевладение и землепользование, положение женщины, религия, угнетение национальностей...* (курсив наш — М.Р.). Это все — содержание буржуазно - демократической революции...

Мы решили вопросы буржуазно - демократической революции походя, мимоходом, как „побочный продукт“ нашей главной и настоящей, пролетарски - революционной социалистической работы“ (том XVIII, стор. 363).

„Мы довели буржуазно - демократическую революцию до конца, как никто. Мы вполне сознательно, твердо и неуклонно.

продвигаемся вперед к революции социалистической, зная, что она не отделена китайской стеной от революции буржуазно-демократической" (стор. 363).

„Первая перерастает во вторую. Вторая (т. е. социалистическая) решает вопросы первой. Вторая закрепляет дело первой“ (стор. 366).

Ленін, підкреслюючи процес переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, одночасно відмічає *вузлові пункти* цього переростання в декількох варіантах, формулюючи соціалістичний зміст революції 1917 року.

В статті „О значении золота теперь и после полной победы социализма“ Ленін відзначає: „*Пролетарская или социалистическая, ее (революції — М. Р.) работа сводится к трем главным видам:*

1. Революционный выход из империалистической всемирной войны, разоблачение и срыв бойни двух всемирных групп капиталистических хищников; это доделано с нашей стороны вполне.

2. Создание советского строя формы осуществления диктатуры пролетариата.

3. Экономическое строительство основ социалистического уклада“ (Ленін, т. XVIII, II ч., стор. 411 — 412).

В іншому місці на цю ж тему Ленін пише, що в першому етапі, суто політичному, від 25 жовтня до 15 січня, до розгону „Учредилки“, „мы сделали гигантски многое сверх буржуазной революции для социалистической, пролетарской революции.

1. Мы развернули, как никогда, силы рабочего класса и по использованию им государственной власти.

2. Мы нанесли всемирно ощутимый удар фетишам мещанской демократии, учредилке и буржуазным „свободам“

3. Мы создали советский тип государства, гигантский шаг вперед после 1793 и 1871 г. г.“ (том XVIII, ч. I, стор. 353 — 354).

В світлі цих лєнінових вказівок ми ясно бачимо, що соціалістичний зміст революції ми мали задовго до Жовтневої революції (боротьба за мир, за ліквідацію імперіалістичної війни). Боротьба Рад за владу, часткове переростання Рад в тому чи іншому місці в органи влади, втручання в управління промисловістю, контроль над виробництвом, що переростає в захоплення підприємств.

Ось чому надзвичайно важливо прослідкувати ролю та значення Рад їх поступового перетворення більшою чи меншою мірою на органи державної влади для розуміння ходу переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну.

Боротьба за мир почалася, особливо в масах, безпосередньо з самого початку лютневої революції¹⁾.

Ленін неодноразово підкреслював, що переростання революції почалося задовго до Жовтня 1917 року:

„Да, революция наша буржуазная, пока мы идем вместе с крестьянством как целым... Но в 1917 году, с *апреля месяца задолго до Октябрьской революции*, до взятия власти нами, мы говорили открыто и разъясняли народу: остановиться на этом революция теперь не сможет, ибо ушла вперед страна, шагнул вперед капитализм, дошло до невиданных размеров разорение, которое потребует (хочет ли этого кто-нибудь или нет) вперед шагов к социализму...“ (т. XV, стор. 508).

Ленін вважав, що буржуазна революція звичайного, а не селянського типу закінчилася зразу після лютневої революції.█

„До февральско - мартовской революции 1917 года государственная власть в России была в руках одного класса, именно: крепостнически - дворянского, дворянско - помещичьего, возглавляемого Николаем Романовым. После этой революции власть в руках *другого* нового класса, именно *буржуазии*. Переход государственной власти из рук одного в руки другого класса есть первый, главный и основной признак *революции* как в строго - научном, так в практическо - политическом значении этого понятия.

Поскольку буржуазная или буржуазно - демократическая революция *закончена*“ (Ленін, т. XIV, ч. I, стор. 28).

В іншому місці Ленін вказує: „Государственная власть в России перешла в руки нового класса, именно буржуазии и обуржуазившихся помещиков. Постолько буржуазно - демократическая революция закончена“.

В третьому місці, в доповіді на Петроградській загально-миській конференції, Ленін знову повторює: „Буржуазная революция в России закончена, поскольку власть оказалась в руках буржуазии“ (Ленін, т. XX, 2 вид., стор. 176).

11 вересня 1917 року Ленін з приводу цього ж питання пише: „Теперь монархия свергнута. Буржуазная революция завершена постолько, поскольку Россия оказалась демократической

¹⁾ „Нельзя высочить из империалистической войны,— писал Ленін в квітні 1917 року,— *нельзя* добиться демократического нена- сильственного мира без свержения власти капитала, без перехода государственной власти к *другому* классу, к пролетариату.

Русская революция февраля - марта 1917 года была началом превращения империалистической войны в войну гражданскую эта революция сделала *первый* шаг к прекращению войны“ (т. XIV, ч. 1, стор. 46).

республикой с правительством из кадетов, меньшевиков, эсеров". (Ленін, т. XXI, стор. 111).

В *квітні* Ленін висунув замість старого гасла революційно-демократичної диктатури пролетаріату та селянства, що діяло в буржуазно-демократичній революції, *нове* стратегічне гасло: „Диктатура пролетариата и беднейшего крестьянства“, цебто гасло дійсне для пролетарської соціалістичної революції. Але це не значить, що це *нове* стратегічне гасло було вже цілком в основному реалізовано зразу ж у *квітні*. На шляху реалізації цього гасла, боротьби за його здійснення ми мали низку допоміжних гасел, низку перехідних етапів. І одним з таких допоміжних перехідних гасел, що полегшували здійснення основного генерального, було „влада Радам“, в яких більшість належала ще дрібно-буржуазному бльоку меншовиків та есерів.

Треба мати на увазі, що Ленін, зазначаючи, що буржуазна революція *закінчена*, мав на увазі революцію *звичайного* типу, цебто революцію, що передає владу буржуазії, а не робітникам та селянам. „Действительность показывает нам,— пише Ленін в *квітні* 1917 року,— и переход власти к буржуазии („законченная“ буржуазно-демократическая революция обычного типа) и существование рядом с настоящим правительством побочного, которое представляет из себя революционно-демократическую диктатуру пролетариата и крестьянства. Это последнее „тоже правительство“ *само* уступило власть буржуазии, *само* привязало себя к буржуазному правительству“. (Ленін, т. XXI, стор. 111).

Звичайна буржуазна революція передавала владу буржуазії. Але Ленін завжди розрізняв буржуазну революцію *звичайного* типу від селянської революції, як одного з видів буржуазної революції ¹⁾.

¹⁾ Розглядаючи особливості характеру революції літа 1917 року, переростання, що відбувалося, треба мати на увазі своєрідність тієї буржуазно-демократичної революції, яка переростала в соціалістичну. Ще революція 1905—06 р.р. Ленін характеризував як селянську одміну буржуазної революції: „Всякая крестьянская революция,— писав Ленін,— направленная против средневековья, при капиталистическом характере всего общественного хозяйства есть буржуазная революция. Но не всякая революция буржуазная есть крестьянская революция. Возможна, буржуазная революция в стране со значительным крестьянским населением и однако такая революция, которая отнюдь не является крестьянской революцией, т. е. такая, которая не революционизирует специально касающихся крестьянства поземельных отношений, и выдвигает не крестьянство в числе сколько-нибудь активных общественных сил, творящих революцию. Основной источник неверностей всей тактической линии Плеханова и шедших за ним меньшевиков в первый период русской революции (т. е. в

Ленін просто зазначав, що, говорячи про „закінченість“ буржуазної революції, він не має на увазі селянської революції: „но не грозить ли нам опасность впасть в суб'єктивизм из желанія „перепрыгнуть“ через незавершенную, неизжившую еще крестьянского движения революцию буржуазно - демократического характера к революции социалистической?“ (Ленін, т. XX, стор. 104). Отже Ленін просто вказує, що революція буржуазно - демократичного характеру селянського типу не завершена ще, не віджила себе.

Ленін підкреслював, що гасло, що його він висунув, „вся власть Советам“ не є ще безпосередньо соціалістична революція, не є ще диктатура пролетаріату. Багато товаришів не розуміють, що одновладдя Рад того періоду не є ще соціалістична революція, що не можна плутати владу Рад, більшість в яких належить меншовикам та есерам, та влади Рад, в яких більшість належить більшовикам.

Перше — це *ще* переростання бур.-дем. революції в соц - ну.
Друге — це *вже* в основному початок соціалістичного етапу.

ПРО ОДНОВЛАДДЯ РАД РОБІТНИЧИХ ТА САЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ ТА ПРО ДВОВЛАДДЯ

Прихильники теорії національної революції ігнорують взагалі ролі та значення в революції на Україні рад робітничих та салатських депутатів.

Стрижнем революції вони беруть не робітничу класу, робітничий рух та його організації — Ради робітничих депутатів та партію робітничої класи більшовиків, а національно — дрібну буржуазію, національний рух та його організації — Центральну Раду та партії есдеків та есерів. В чому виявляється недооцінка значення Рад робітничих депутатів?

1) В ігноруванні того факту, що перші дні революції вся влада належала Радам робітничих та салдатських депутатів, що Ради *потім добровільно передали* цю владу буржуазії. Одновладдя робітників та салдатів в перші дні революції в основних центрах країни порушує схему про революційність буржуазії та гегемонію дрібної буржуазії.

2) Ігнорування факту *двовладдя* до липневих днів, ігнорування того факту, що в більшості українських міст, крім

1905 — 1907 г.г.) состоит в том, что они совершенно не поняли этого соотношения между буржуазной революцией вообще и крестьянской буржуазной революцией“. (Ленін, т. IX, стор. 538).

Ленін далі підкреслював, що більшовики виділили „понятіє крестьянской революции, как одного из видов буржуазной революции, победа которой воплощается в революционно - демократической диктатуре пролетариата и крестьянства“.

Києва та фронтової смуги, реальна сила належала Радам, а не буржуазії, що деякі Ради на Україні фактично ще до Жовтня здійснювали одновладдя.

3) Що одновладдя Рад, в яких більшість належала меншовикам та есерам (наприклад, Миколаїв), не значило ще, що була диктатура пролетаріату, а була лише революційна демократична диктатура пролетаріату та селянства.

4) Нерозуміння Рад робітничих депутатів, як особливої форми державної влади типа паризької влади, як організації, яка репрезентує лише визискувані трудящі маси, яка була найглибше зв'язана з масами як „новый, несоизмеримо более высокий, несравненно более демократический тип государственного аппарата“.

5) Ігнорування зростання впливу більшовицької партії в Радах робітничих та солдатських депутатів, нерозуміння співвідношення класових сил всередині Ради, що змінилися. Змалювання українських Рад до Жовтня, як *тільки* дрібно-буржуазних, меншовицьких і т. інш. Відкидання, замазування *одновладдя* робітників та солдатів в перші дні революції та *двовладдя* до липневого етапу революції.

Наведемо важливіші лєнінові вказівки з приводу цих питань.

Лєнін неодноразово відмічав той факт, що з початку революції влада була в руках Рад, що тільки через певний час Ради віддали владу буржуазії.

„Только на месте здесь мы уже узнали,— писав Лєнін,— что Совет рабочих и солдатских депутатов отдал власть Временному Правительству... Это и есть диктатура пролетариата и крестьянства“ (т. XX, стор. 176).

І далі Лєнін зазначає: „В высшей степени важной особенностью русской революции является то, что Петроградский Совет Солдатских и Рабочих депутатов... *добровольно* передает государственную власть буржуазии и *ее* Временному правительству, *добровольно уступает* ему первенство, заключив с ним соглашение о поддержке его, ограничивается ролью наблюдателя и контролера“ (Лєнін, т. XIV, ч. I, стор. 40).

Лєнін в багатьох місцях звертав увагу й підкреслював факт двовладдя в перший період революції: „Самой главной особенностью нашей революции, особенностью, которая наиболее настоятельно требует вдумчивого отношения к ней, является создавшееся в первые же дни после победы революции *двоевластие*“.

Лєнін, готуючи партію та робітничу класу до рішучої боротьби з Тимчасовим урядом, природно й неминуче підкреслював силу та значення останнього. Для успіху цієї боротьби

треба було з особливою різкістю підкреслювати ворожу силу, потребу максимальної мобілізації сил, щоб скинути її. І тут численні ленінові вказівки про значення Тимчасового уряду та сили буржуазного партнера двовладдя якось затьма-рили у деяких товаришів інші не менш численні ленінові вказівки про те, що вирішальна сила все ж таки належала *другому* партнеру двовладдя — Радам робітничих та солдатських депутатів. Про це Ленін просто каже: „Нельзя забывать,— писал Ленин,— что фактически в Питере власть в руках рабочих и солдат; насилие над ними новое правительство не производит и не может произвести, ибо ни полиция, ни особой от народа армии, ни стоящего над народом чиновничества нет. Это факт. Это именно такой факт, который характерен для государства типа Парижской коммуны“ (Ленін, т. XIV, стор. 30).

Силу Рад потверджують і представники буржуазії. 12 березня Верховний головнокомандувач генерал Алексеев в телеграмі генералу Брусилову зазначає: „Временное правительство не имеет реальной силы, фактически сосредоточенной в руках Совета депутатов. Какое бы ни было распоряжение правительства, оно может появиться в свет только при согласии Советов“ (Стенограф. звіт I-го Всеросійського з'їзду Рад, стор. 456).

Отже, клясовий ворог цілком потверджує ленінову думку про те, хто був фактичною силою в перший період революції.

„В ряде местных Советов, особенно рабочих, роль Советов оказалась особенно большой,— писал Ленин в травні 1917 року,— создалось единовластие; буржуазия разоружена полностью и сведена к полному подчинению; повышена заработная плата, сокращен рабочий день при неумеренном производстве; обеспечено продовольствие, начат контроль за производством и распределением; смещены все старые власти; поощряется революционная инициатива крестьян и в вопросе о власти (смещение всех старых и создание новых властей) и в вопросе о земле“ (Ленін, т. XX, 2-е видання, стор. 235).

Таких Рад, де було одновладдя, звичайно, була меншість. Але двовладдя було загальним правилом.

Цю силу в основному Ради зберегли аж до липневих днів.

„Никто, ни один класс,— писал Ленин в кінці липня 1917 р.,— ни одна серьезная сила не могла бы тогда, с 27 февраля по 4 июля, воспротивиться и помешать переходу власти к Советам“ (Ленін, т. XXI, стор. 34).

* * *

Чому Ради спочатку *віддали* владу, а потім до липневих подій не взяли її назад?

Двовладдя встановилося після дуже короткочасного одновладдя Рад в перші дні революції, коли революція „втянула в движение неслыханно громадное количество обывателей“ (Ленін).

Коли „миллионы и десятки миллионов, политически спавшие десятки лет... проснулись и потянулись к политике. А кто такие эти миллионы? большей частью мелкие хозяйчики, мелкие буржуа... Гигантская мелко - буржуазная волна захлестнула все, подавила сознательный пролетариат не только своей численностью, но и идейно, т. е. заразила, захватила очень широкие круги рабочих, мелко - буржуазными взглядами на политику“. (Ленін, т. XIV, стор. 41).

Це „клясове значення“, клясове пояснення двовладдя, звичайно, суперечить тебрії націон. революції, згідно якій гегемонія належить дрібній буржуазії, яка „веде революцію“.

М. І. Яворський, т. т. Хоменко й Річицький цією дрібно - буржуазною хвилею приховують, топлять у ній гегемонію пролетаріату. Вони забувають, що ця хвиля була викликана, що ці мільйони дрібних хазяйчиків, дрібних буржуа були розбуджені до політичного життя робітничою клясою, робітничим рухом. Вони зовнішність політичного життя приймають за основну дійсність¹). Вони цю дрібно - буржуазну хвилю, що тимчасово знизила рівень революції (щоб потім політично, переваривши значну частину цієї дрібної буржуазії, рушити вперед з іще більшою армією), що відсунула її трохи назад від „чистої“ революційної диктатури пролетаріату та селянства до угодовства з буржуазією, до добровільної передачі влади, до встановлення двовладдя. Вони цю хвилю прийняли за вищий гребінь революції, а дрібну буржуазію — за гегемона революції. На Україні ця велетенська хвиля в своїй значній частині була національно - українська. „Національний екстаз“ втяг до неї ще поміркованіші, буржуазні елементи. В цій хвилі в єдиному національному фронті знайшли своє

¹) В жовтні - грудні 1905 року, коли буржуазна революція ще не перемогла, дрібний буржуа, обиватель, хазяйчик, що теж, не люблячи царат, поміщиків, бажали перемоги революції, проте, були боягузи, оглядалися, чи не переможе царат, чи не постраждають вони. Революція тоді вже втягла порівняно широкі кола дрібної буржуазії, дрібно - буржуазної інтелігенції, але все таки вони не давали тону революції, не вони йшли на збройне повстання.

Але після перемоги в лютому, коли царат було розбито — „революционером“ легко було бути.

Більшість „мартовських“, есерівсько - меншовицьких діячів, які в березні - липні відгравали роллю трибунів, ораторів, ідеологів, які репрезентували велетенську дрібно - буржуазну хвилю, в інших умовах одверто далі ліберальних фраз не пішли б.

впливове місце навіть українська буржуазна інтелігенція кадетського типу — соціаль - федералісти, навіть дрібні поміщики, навіть попи та духівництво. Тов. Хоменко помиляється, стверджуючи, що революційно - демократична диктатура пролетаріату та селянства розкололася на дві частини за національною ознакою. Розкололася за цією ознакою саме ця дрібно - буржуазна хвиля, а не демократична диктатура пролетаріату та селянства.

* * *

Для Леніна одновладдя Рад робітничих та солдатських депутатів зовсім не значило ще диктатуру пролетаріату, *якщо в цих Радах більшість належала дрібно - буржуазним партіям меншовиків та есерів*. Одновладдя таких Рад було не диктатура пролетаріату, а перехідний етап до неї, переростання до соц. революції. Це ще революційно - демократична диктатура робітників та селян.

„Если бы я сказал „без царя и правительство рабочих“ эта опасность мне бы грозила. Но я сказал не это, я сказал, что другого правительства (не считая буржуазного) не может быть, помимо Советов рабочих, солдатских, батрацких и крестьянских депутатов“ (Ленін, т. XX, стор. 104).

Ленін просто заявляє, що до липневих днів влада Рад це зовсім не диктатура пролетаріату: *„без царя, а диктатура пролетариата, — пише Ленін 7 травня, — ну это был бы скачок через мелкую буржуазию*. Но мы говорим: помогай революции через Совет рабочих и солдатских депутатов“ (Ленін, т. XX, стор. 253, Курсив наш — М. Р.).

Ленін заявляє, що гасло „переход всей власти к Советам“ был лозунгом ближайшего шага, непосредственно осуществимого шага... Это был лозунг мирного развития революции, которое было с 27 февраля по 4 июля возможно“ (Ленін, т. XXI, стор. 34).

Для цього переходу, для цього етапу революції, Ленін в суперечці з Каменєвим підкреслював: „Я не только не рассчитывал на немедленное перерождение нашей революции в социалистическую, а прямо предупрегаю против этого, прямо заявляю в тезисе № 8... „не введение социализма как наша непосредственная задача. Не ясно ли, что человек, рассчитывающий на немедленное перерождение нашей революции к социалистической, не мог бы восстать против непосредственной задачи введения социализма“ (Ленін, т. XX, стор. 170). Отже, одновладдя Рад „вся власть Советам“ до липневих днів, це ще не диктатура пролетаріату.

Така реалізація для 1917 р. демократичної диктатури пролетаріату та селянства була *можливий*, а не *обов'язковий* етап. Якщо б обновладдя Рад до липня навіть здійснювалося, воно було б однаково короткотерміновим етапом до диктатури пролетаріату та біднішого селянства, але ігнорувати цей *можливий* етап було б принципово невірною.

Липневі дні є переламний момент революції. Липнева криза виявила, що меншовики та есери настільки зв'язалися з буржуазією, а буржуазія настільки була контр-революційна, що про мирний розвиток революції не могло бути й мови, що передавати владу Радам, у яких більшість належала меншовикам та есерам, значило б зрадити революцію. Наша партія тимчасово знімає гасло „вся влада Радам“.

Ленін у відомій статті „К лозунгам“, що написана зразу ж після липневих днів, зазначає: „Политическое положение в России теперь после 4 июля коренным образом отличается от положения 27 февраля — 4 июля. Тогда, в этот миновавший период революции, господствовало в государстве так называемое „двоевластие“ ...

„Цикл развития классовой и партийной борьбы в России с 27 февраля по 4 июля закончился. Начинается новый цикл, в который входят не старые классы партии, не старые Советы, а обновленные огнем борьбы. Нужно глядеть не назад, а вперед“ (Ленін, т. XXI, стор. 37 — 38).

Отже, липневі дні були переламним моментом для переростання революції. Після липневих днів ми можемо говорити про те, що гасло пролетарської соціалістичної революції, висунуте в квітні (диктатура пролетаріату та біднішого селянства, що все більше втілювалося в життя з квітневих днів до липневих, починаючи з липневих днів), було вже не тільки загальне стратегічне гасло, але й гасло, яке безпосередньо повинно було здійснитися в житті через встановлення диктатури пролетаріату. Буржуазно - демократичний зміст революції віддав переважне значення пролетарсько - соціалістичному змістові. „Революционный пролетариат, — писав Ленін, — после опыта июля 1917 года и должен самостоятельно взять в свои руки государственную власть — вне этого, победы революции *быть не может*. Власть пролетариата, поддержка его беднейшим крестьянством или полупролетариатом — вот единственный выход“ (Ленін, т. XXI, стор. 37 — 38).

Пролетарська соціалістична революція перемогла в жовтні, але в процесі переростання підготовки революції пролетарський її зміст (гегемонія більшовицької партії в робітничій класі, в салдатських масах) зробився переважним над буржуазно - демократичним ще до 25 жовтня. Переламним моментом

в цьому відношенні були лишневі дні та корніловщина. „За 2 місяця с 3 юлія по 3 сентября,— писав 3 вересня Ленін,— ход классової боротьбы и развитие политических событий подвинули всю страну вперед, вследствие неслыханной быстроты революции, настолько, насколько длинный ряд лет не мог бы подвинуть страны в мирное время без революции и войны. *Все очевиднее выясняется, что события 3 — 5 июля были переломным пунктом всей революции*“ (Курсив мій — М. Р.) (Н. Ленін. Проект резолюції про поточний політичний момент, т. XXI, стор. 137).

Липневі події, розправа з більшовиками, досвід корніловщини, остаточно закріпили за більшовиками робітників та салдатів не тільки Пітера, але й провінції. Правда, треба мати на увазі, що гасло „вся влада Радам“, в яких більшість належить меншовикам та есерам не остаточно й цілком себе віджило. Ленін зразу після поразки корніловщини від імени партії 1 — 3 вересня заявив: „*Лишь как исключение, лишь в силу особого положения, которое очевидно продержится лишь самое короткое время, мы можем предложить компромисс... Компромиссом является с нашей стороны наш возврат к дошольскому требованию „вся власть Советам“, ответственное перед Советами правительство из эсеров и меньшевиков*“¹⁾. (Курсив наш — М. Р.).

¹⁾ Наведену цитату Ленін закінчує так: „Теперь и только теперь, может быть всего в течение нескольких дней или на одну - две недели такое правительство могло бы создаться и упрочиться вполне мирно... Может быть это уже невозможно? Может быть. Но если есть даже один шанс из ста, то попытка осуществления такой возможности все таки стоила бы того, чтобы осуществить ее“ (Ленін, т. XXI „О компромиссах“, стор. 133 — 134).

Ленін вертається до цього питання 26 вересня, 15 вересня: „Ни о каком сопротивлении Советам теперь не могло бы быть и речи, если бы не было колебаний с их стороны. Ни класс не посмеет поднять восстания против Советов, ни помещики с капиталистами, проученные опытом корніловщины, уступят власть мирно перед ультимативными требованиями Советов... взят всю власть, Советы могли бы еще теперь — и, вероятно, это последние шансы обеспечить мирное развитие революции“ (Ленін, т. XXI, стор. 227).

Але тут треба мати на увазі, що в той же день Ленін писав свій відомий лист до тов. *Смілги* про підготовку повстання в Петрограді та Фінляндії, про неминучість збройного повалення влади Тимчасового уряду. Тут треба мати на увазі, що низка Ленінових висловлювань кінця вересня та початку жовтня в питанні про мирне здобуття влади не відбиває цілком його дійсного погляду, бо Ленін вважав за потрібне *маскувати* підготовку роботу до збройного повстання, яке вже тоді почалося. Ленін писав у листі до Центрального Комітету 12 вересня: „Получив большинство в обоих столичных Советах рабочих и солдатских депутатов, большевики могут и должны взять государственную власть в свои руки... На очередь дня поставит вооруженное восстание

Мирний розвиток революції зробився неможливий. 31 серпня та 12 вересня в Петроградській та Московській Радах більшість одержали більшовики. Те саме і в низці провінціальних пролетарських центрів... Влада Рад, в яких більшість належала пролетарській партії, 1917 року становила безпосередній перехід до пролетарської революції, диктатури пролетаріату¹). Тепер „лозунг“ вся „власть Советам есть ни что иное, как призыв к восстанию“ (там само, стор. 323), заклик до соціалістичної революції.

Отже весь процес розвитку революції 1917 року від Лютого до Жовтня умовно з погляду переростання можна розподілити на три періоди: *перший* — від лютого до 4 липня, коли ще переважав буржуазно-демократич. зміст; *другий* — від 4 липня до 31 серпня до корніловщини, це *переходовий* етап і *третій* період від 2 вересня до 25 жовтня — період *безпосередньої* підготовки пролетарської революції, коли вже виявлялася *первага* соціалістичного змісту революції над буржуазно-демократичним.

За Леніном у вересні ми мали безпосередню підготовку перемоги соціалістичної революції.

В цей період (вересень — жовтень) говорити про перевагу буржуазно-демократичного змісту в революції 1917 року не доводиться. Така була історична дійсність. Але не для прихильників теорії національної революції. Для них буржуазно-

в Питере и Москве (с области). Завоевание власти, свержение правительства. *Обдумать, как агитировать за это, не выражаясь так в печати*“ (Там само, стор. 194). І за два дні 14 — 15 вересня Ленін пише до ЦК нашої партії свого відомого листа „Марксизм и восстание“. Тут він прямо каже, що пропонування меншовикам та есерам компромісу та бльока було значною мірою *тактичним маневром*, що зміцнював позиції більшовиків, показуючи масам, що *всі шляхи мирного* розвитку революції, крім повстання, *вичерпано*, що іншого виходу немає. „Мы даем всему народу выход, показав значение нашего руководства всему народу „в дни корниловские“, затем предложив компромисс блокистам и получив отказ от них...“ (Там само, стор. 197).

¹) Правда, тут треба мати на увазі, що мирний розвиток революції Ленін вважав за можливий ще майже до кінця вересня. „Мирное развитие какой бы то ни было революции вообще вещь редкая и трудная, ибо революция есть наибольшее обострение самых острых классовых противоречий, но в крестьянской стране, когда союз пролетариата и крестьянства может дать... мир, а крестьянству всю землю, в такой стране исключительный момент мирного развития революции при переходе всей власти к Советам возможно и вероятно“. „Если есть абсолютно бесспорный, абсолютно доказанный фактами урок революции, то только тот, что исключительно союз большевиков с эсерами и меньшевиками (курсив наш — М. Р.), исключительно немедленный переход всей власти к Советам сделал бы гражданскую войну в России невозможной“ (Н. Ленін „Русская революция и гражданская война“, т. XXI, стор. 206).

демократична революція на Україні віддає своє переважне значення соціалістичній десь там далеко після Жовтня.

Для них основне 1917 року була „національна“, або в кращому випадкові „національно - аграрна“ революція, а пролетаріят та місто в значній мірі були „чужорідним“ тілом. Оскільки основними носіями національної та національно - аграрної революції були селянські маси, село, то ясно, що оцінку темпу переростання роблять вони відповідно до розвитку революції на селі.

Цю схему намагаються підсилити левінськими цитатами. „В стране, — цитує тов. Хоменко Леніна, — где пролетариату пришлось взять власть при помощи крестьянства, где пролетариату выпала роль агента мелкобуржуазной революции, наша революция до организации комитетов бедноты, т.-е. до лета и даже осени 1918 года была в значительной степени революцией буржуазной...

Мы осуществляли в виде законов то, что было напечатано в эсеровских газетах... то, что трусливая мелкая буржуазия обещала, но сделать не могла... Но когда стали организовываться комитеты бедноты — с этого момента наша революция стала переходить в революцию пролетарскую... Комитеты бедноты были переходной ступенью...

Мы увидели, что в деревне (курсив наш — М. Р.) летом 1918 года началась и произошла Октябрьская революция, только тогда мы стали на свой настоящий пролетарский базис, только тогда наша революция не по прокламациям, не по обещаниям и заявлениям, а на деле стала пролетарской“ (Ленін, т. XVI, стор. 105 — 106).

Тов. Хоменко зазначає: „як важко відбувався процес переростання демократичної революції на соціалістичну і в Росії можна бачити з того, що до літа (а то й до осені) 1918 року навіть Жовтнева революція була значною мірою буржуазною“¹⁾.

За тов. Хоменком виходить: що ж казати про переростання революції на Україні, коли навіть у Росії, навіть Жовтнева революція була значною мірою буржуазною аж до осені 1918 року? А на Україні комітетів бідноти, як відомо, не було аж до весни 1919 року.

Тов. Хоменко, пробуючи довести від... Леніна, робить, м'яко висловлюючись, передержку, не лояльно пояснює Леніна.

Розгорнувши XVI том Леніна на стор. 105, ми знаходимо, що Ленін (у звіті Центрального Комітету на IX з'їзді РКП, свідки тов. Хоменко взяв цитату), переходячи до тої частини

¹⁾ „Л. Р.“, 1929 р. № 2, стор. 254 (курсив наш — М. Р.).

доповіді, яку процитував тов. Хоменко, зазначає: „Я хотел бы вкратце коснуться вопроса продовольственного и *вопроса о деревне*“.

Отже тов. Ленін давав в цьому місці оцінку не всій революції в цілому, а революції на селі.

Про це тов. Ленін просто зазначив: „В деревне летом 1918 года началась и произошла Октябрьская революция“

А тов. Хоменко хоче пояснити й характеризувати цією цитатою *всю* революцію в цілому.

М'яко висловлюючись, це не дойляльно.

Пролетарська революція на Україні перемогла ще в грудні 1917 — січні 1918 р. р.

Соціалістичний зміст революції 1917 року взяв перевагу над буржуазно - демократичним і на Україні ще до Жовтня 1917 року. Перемога пролетарської революції — реалізація цієї переваги через низку ускладнюючих питань розтяглася на 3 — 4 місяці більше, як у Великобританії¹⁾.

Пролетарська революція на Україні з великими труднощами, але вщент розбила українську буржуазію та дрібно - буржуазну контрреволюцію. А Яворський вважає, що: „захоплення Києва Червоною армією закінчилося перемогою пролетаріату над незрілою українською буржуазією. Але не був переможений український капіталізм“.

Пролетарську революцію було розбито на Україні в березні — квітні 1918 р. не *внутрішніми* силами буржуазної контрреволюції, а головне *зовнішньо* - політичними силами німецького імперіялізму²⁾.

Забувати цього факту не можна. Оцінювати сили пролетарської революції на Україні не можна лише по наслідках боротьби на весні 1918 року.

¹⁾ Не можна ігнорувати процес *завершення* бурж. - демокр. революції після Жовтня. Ленін на питання „Чи була тоді (Жовтень — 1917 р. — Січень — 1918 р.) революція буржуазною?“ дав відповідь: „Конечно, да, — *постолько*, поскольку законченным делом нашим было довершение буржуазно - демократической революции, *поскольку* еще не было классовой борьбы внутри крестьянства. Но в то же время мы сделали гигантски многое *сверх* буржуазной революции, для социалистической пролетарской революции“ (том XVIII, ч. 1 - я, стр. 353).

Ця ігнорація якраз характерна для „лівих“ комуністів, для тих, що „р...революційно“ оцінюють націонал - революційне крило українського руху, не розуміють його ваги для успішного завершення буржуазно - демократичної революції. — А тов. Хоменко забуваючи, що це завершення було „побочным продуктом“ соціалістической „главной работы“, перетворює його на основне для революції.

²⁾ Хоч на Україні *внутрішні* та *зовнішні* сили контрреволюції тісно зв'язані, але все ж треба мати на увазі, що ці сили *були* різні.

ПРО КЛЯСОВУ БОРТЬБУ СЕРЕД СЕЛЯНСТВА ТА НЕВТРАЛІЗАЦІЮ СЕРЕДНЯКА

Але навіть на селі після Жовтня революція була буржуазно - демократичною *лише* в значній мірі, а не цілком. Переростання й там давно вже почалося. Переростання буржуазно - демократичної революції в соціалістичну на селі, за багатьма Леніновими вказівками визначалося ступенем розколу селянської бідноти та куркульства, ступенем підготовки пролетаріату до керівництва селянською біднотою до об'єднання з нею.

Боротьба з куркульством на селі почалася не після Жовтневої революції, вона почалася й не після Лютневої революції. Вона *продовжувалася* після Лютневої революції, бо була й до неї. 1915 року Ленін, підсумовуючи „великое десятилетие 1905 — 1915 г. г.“ писав: „Расслоение крестьянства усилило классовую борьбу внутри его, пробудило очень многие политически спавшие элементы, приблизило к городскому пролетариату сельский“ (Ленін, т. XVIII, стор. 317, 2- е вид.).

Влітку 1917 року поглиблення аграрної революції означало також посилення боротьби з куркульством. Ще влітку аграрна революція своєю значною частиною була спрямована проти куркульства, ще тоді селяни насамперед забирали ту куркульську землю, яку куркулі орендували у поміщиків. Не можна забувати, що куркульське господарство розвивалося не лише на *власній* (надільній та купленій) землі, але допоміжно й на орендній. Революція 1917 року ще до Жовтня, ще влітку, зробивши докорінний перерозподіл *орендного* фонду, ударила насамперед по *орендній* частині куркульських земель, зачепивши цим *значні* шари куркульства.

Після Жовтня боротьба ще більше посилилася. *Якщо до літа* 1918 року боротьба з куркульством, що посилилася й розгорнулася, *боротьба в середині селянства ще все ж не складала, не утворювала основного тла революції на селі, якщо основною була боротьба проти поміщиків „всього“ селянства* (селянства „взагалі“), *то влітку 1918 року, після розгрому поміщиків, основним зробилася боротьба в середині селянства, що, між іншим, загострилася в боротьбі за використання поміщицьких земель та реманенту, за використання наслідків буржуазно - демократичної аграрної революції.*

Ніяк не можна забувати про процес поглиблення, розгортання боротьби в середині селянства ще напередодні Жовтня проти куркульства, який ішов *одночасно й рівнобіжно* з боротьбою *всього селянства проти поміщиків.*

„Своеобразие текущего момента в России, — писав Ленін ще 20 (7) квітня 1917 року, — состоит в *переходе* от первого

етапа революції, давшого власть буржуазії в силу недостаточної сознательности и організованности пролетаріата — *ко второму* ее етапу, который должен дать власть в руки пролетаріата и *беднейших* слоев крестьянства.“ Товариші, які відсувають переростання революції на Україні на після Жовтня, які визнають революцію 1917 року до Жовтня національною, або національно - аграрною революцією, не можуть органічно зрозуміти (доки стоятимуть на своїй помилковій позиції) лєнінської тези про два етапи революції. Не можуть, бо висування на першій плян, як вирішальної, національної проблеми неминуче веде до нерозуміння, до змазування ролі та значення біднішого селянства, до нерозуміння величезного значення того факту, що ми готували Жовтневу революцію не під гаслом спілки робітничої класи з усім селянством, а під гаслом спілки пролетаріату з біднішим селянством.

Тов. Сталін підкреслює, що треба „визнати основну різницю між стратегічним гаслом першого етапу революції (буржуазно - демократична революція) та стратегічним гаслом другого етапу революції (пролетарської революції), визнати, що в період першого етапу революції ми йшли разом з усім селянством за буржуазно - демократичну революцію, а в період другого етапу революції ми йшли разом з біднішим селянством проти влади капіталу, за пролетарську революцію... Інакше не можна було б пояснити той факт, що до лютого 1917 року ми вели роботу під гаслом революційно - демократичної диктатури пролетаріату та селянства, а після лютого 1917 року це гасло замінили (у березні — квітні 1917 року — М. Р.) на гасло соціалістичної диктатури пролетаріату та біднішого селянства“.

Яворський, тов. Хоменко та деякі інші товариші думають, що пролетаріат ішов разом із селянством у цілому, із селянством „взагалі“ аж до *завершення* буржуазно - демократичної революції, аж до *вичерпання* буржуазно - демократичного її змісту. Вони не розуміють, що для того, щоб довести „до кінця“ буржуазно - демократичну революцію, потрібна *посередня* перемога пролетарської соціалістичної революції, а підготовка її, організація її сил (квітень — жовтень, на Україні — грудень) були єдино можливі не під гаслом спілки з селянством взагалі, в цілому, а під гаслом диктатури пролетаріату та біднішого селянства за невтралізації середняка.

„Для того, щоб завершити буржуазну революцію,— писав Сталін,— треба було *спочатку* скинути в Жовтні владу буржуазії і утворити владу пролетаріату, бо тільки така влада здатна завершити буржуазну революцію, а щоб поставити в Жовтні владу пролетаріату, треба було підготувати й органі-

зувати до Жовтня відповідну армію, здатну скинути буржуазію, здатну встановити владу пролетаріату... Таку політичну армію ми могли підготувати й організувати *лише* під гаслом: спілка пролетаріату з найбіднішим селянством проти буржуазії за диктатуру пролетаріату“ (Сталін, „Питання ленінізму“, стор. 410).

Ці товариші не розуміють об'єктивної потреби та неминучості *другого* гасла спілки пролетаріату з *найбіднішим* селянством при неутралізації середняка. Цей етап, це гасло зникає якось у них, його прикривають третім *пізнішим* гаслом „спілкою з середняком“, *третьім* гаслом, що стало переважним, головним *після* значного початкового зміцнення радянською владою своїх позицій, коли *вагання* середняка вже відносно значно зменшилися та послабилися¹⁾.

Цілковите нерозуміння умов та характеру процесу переростання революції, зокрема, її рушійних сил на цьому етапі 1917 року та на початку 1918. Звідси дика реакційна теза про те, що Центральна Рада та есери здатні були здійснити буржуазно - демократичну революцію до кінця, про те, що Центральна Рада була демократична диктатура пролетаріату та селянства, про те, що дрібна буржуазія вела буржуазно - демократичну революцію, була її гегемоном; звідси нерозуміння того, що куркульство *задовго* до завершення буржуазно - демократичної революції зробилося контр - революційною

¹⁾ Тут, на нашу думку, можна знайти пояснення одного з основних об'єктивних труднощів у переведенні правильної національної політики для 1917 — 18 — 19 р.р. на Україні. Національне питання органічно зв'язано з селянським. „Национальный вопрос — вказує т. Сталін — нельзя отождествлять с крестьянским, ибо, кроме вопросов крестьянских, нац. вопрос включает в себя еще вопросы нац. культуры, национальной государственности и пр. Но несомненно также и то, что основу национального вопроса, его внутреннюю суть все же составляет вопрос крестьянский“ (И. Сталин, стр. 222 — 223).

На Україні, де місто було в основному російське або русифіковане, а село українське, національне питання було більш зв'язано, більш репрезентовано селянством як, наприклад, у Чехії, Польщі, Латвії.

На Україні не можна відірвати національну політику від політики щодо селянства в цілому. Українська селянська біднота, пролетаризовані сільські шари були найбільша симільовані, русифіковані. 1917 — 1918 р. вони були *найменш* національно активні. В добу спілки пролетаріату України (переважно складом російського та русифікованого) з селянською *біднотою*, при неутралізації середняка основне друге гасло, для першого етапу пролетарської революції, не з достатньою гостротою висувувало національну проблему. Вона більш гостро постала в процесі переходу до 3 - ього гасла міцної спілки пролетаріату з середняцькою масою селянства.

„Середняк скиглив і вагався між революцією та контр-революцією — пише Сталін,— поки скидали буржуазію, поки влада рад

силою, що багато важливіших завдань буржуазно - демократичної революції 1917 — 18 р. р. вирішено було в боротьбі з куркульством.

„Як можна заперечувати, що декрет про націоналізацію землі, скасування приватної власності на землю, заборону купівлі - продажу землі тощо, не зважаючи на те, що його не можна визнати за декрет соціалістичний, здійснювали у нас в умовах *боротьби з куркульством, а не спілки з ним*“. (Сталін — „Основи ленинізма“, стор. 409).

Це твердження Сталіна цілком відповідає Леніновій думці. „Можно ли верить тому, что говорят богатеи? Нет. Они не для народа хотят земли, а для себя. Они и теперь уже набрали себе и купчей земли, и с'емной, да им еще мало. *Значит деревенской бедноте недолго придется идти вместе с богатеями против помещиков. Только первый шаг мы можем вместе с ними делать,* — писав Ленін про куркульство, — а там придется идти в разные стороны. *Вот почему нужно ясно отделить этот первый шаг от других шагов и от нашего последнего главного шага*“ (Ленін, т. IX, стор. 349).

Ленін, аналізуючи ступінь революційності куркульства, визнавав обмежену революційність лише для *першого* кроку буржуазно - демократичної революції. Ленін відокремлює цей *перший* крок не тільки від „останнього головного шага“, цебто від пролетарської революції, але й від „*других* шагов“ в розвитку буржуазно - демократичної революції, в процесі переростання буржуазно - демократичної революції в соціалістичну.

ще не зміцніла, через те й доводилося його неутралізувати. Середняк почав повертати до нас, коли він почав переконуватися, що буржуазію скинено „серйозно“, що влада рад міцнішає, що куркуля перемагають, що Червона армія починає перемагати на громадянських фронтах. Саме після такої зміни стало можливе третє стратегічне гасло партії, що його дав Ленін на VIII парт. з'їзді, спираючись на бідноту й встановлюючи міцну спілку з середняком — вперед за соціалістичне будівництво“. (І. В. Сталін. „Питання ленинізму“ стор. 413).

Не можна *змішувати* національне й селянське питання, але ж особливо на Україні, не можна *відривати* національну політику від різних етапів політики щодо селянства.

Національна програма нашої партії, її політика в національному питанні має *самостійне* значення. „Право нації на самовизначення“ й інші основи нац. політики не змінюються від наявності різних етапів у селянському питанні. Але реалізація, здійснення національної політики на Україні завдяки її особливостям, безперечно, в певній мірі залежало від політики в селянському питанні. Що більше, що глибше трудова маса селянства втягується в соціалістичне будівництво, тим більшого значення набувало національне питання — взагалі розвиток національної формою пролетарської змістом культури, зокрема аж до, в майбутньому, початку процесу злиття націй.

Простою ревізією ленінізму (цілковитим нерозумінням ленінізму для молодих більшовиків) є твердження, що куркульство, заможне селянство було революційним, ішло разом з пролетаріатом до кінця, до завершення буржуазно - демократичної революції. Ці товариші підкреслюють, перебільшують той факт, що куркульство інколи почасти непослідовно — підтримувало пролетарську революцію в боротьбі з *февдалізмом*, проти реставрації поміщиків, *оскільки* воно виступало разом з усією селянською масою, але ігнорують той основний факт, що куркульство виступало проти пролетарської революції у вирішальних основних проблемах навіть буржуазно - демократичної революції. Вони забувають, що саме на Україні розгорнута боротьба з куркульством розгорнулася *раніше* як у Великоросії. Пролетарська революція на Україні вже в грудні 1917 та січні 1918 р. виступала в збройній боротьбі не лише проти російських та українських поміщиків та буржуазії, але й проти *куркульства*, організованого в Центральній Раді, в селянських спілках. Клясова боротьба серед українського селянства була ускладнена двома поміщицько - буржуазними реставраціями (гетьманщина, денікінщина), які довший час існували ніж у Великоросії, та національним моментом. Але на Україні вона раніше виступала на поверхню в *справжній громадянській війні*.

ОСНОВНІ РИСИ НАЦІОНАЛЬНО - ДЕМОКРАТИЧНОЇ СХЕМИ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ

Зробимо деякі підсумки. Які основні загальні риси національно - демократичної схеми в оцінці характеру та рушійних сил революції 1917 р.?

Перше. Недооцінка темпу та ступеня розвитку промислового капіталізму на Україні, його значного переростання в монополістичний капіталізм. „В России капитализм стал монополитическим, об этом Продуголь, Продамет, Сахарный синдикат и проч. свидетельствуют достаточно наглядно“ (Ленін, т. XXI, стор. 186). Всі ці трести перебували на терені України.

Недооцінка впливу світової війни на господарство, на економіку України, лінією ще більшого розвитку монополістичного капіталу. „Война за 3 года потащила нас вперед лет на 30“ (Ленін, т. XXI, ст. 111). Звідси нерозуміння великих змін, які світова імперіялістична війна внесла в характер революції 1917 року, в темп її переростання в соціалістичну революцію.

Друге. Помилкове визнання революції 1917 року, як в основному національної або національно - аграрної революції,

що органічно зв'язана, з одного боку, з недооцінкою ступеня розвитку промислов. та монополістичного капіталізму на Україні, переоцінкою ступеня та глибини колоніальної залежності України, нерозуміння особливостей колоніального становища України, з чим зв'язано висування національного руху як основи вісі революції і підпорядкування їй останніх проблем, підпорядкування клясових конфліктів національним, а з другого — з нерозумінням *відносного* значення національної та аграрної проблеми в буржуазно - демократичній революції взагалі та в добу переростання останньої досоціалістичної революції зокрема.

Третє. Відкидання 1917 року *двох* етапів революції, переростання революції в соціалістичну до Жовтня 1917 року. Оцінка Жовтневої революції, як революції в основному буржуазно - демократичної, — нерозуміння, що 1917 року націоналізація землі вже неможлива була в рямцях буржуазно - демократичної революції. „Если земли будут конфискованы, значит господство банков подорвано; если инвентарь будет конфискован, значит господство капитала подорвано“ (Ленін, т. XXI, стор. 112).

Четверте. Перебільшення революційности дрібної буржуазії, висування української буржуазії та дрібної буржуазії для 1917 року гегемоном революції. Фактичне відкидання, ігнорування керівної ролі пролетаріату в буржуазно - демократичній революції на Україні.

Нерозуміння *будируючої* ролі пролетаріату щодо дрібної буржуазії. Нерозуміння *функціональної залежності* революційности дрібної буржуазії від розмаху революції в місті, від розмаху робітничого руху.

П'яте. Ідеалістично - юридичне трактування ролі держави, як стрижня історичного розвитку. Висунення на перше місце ролі національної держави незалежно від її клясового змісту.

Шосте. Висування Ц. Р., як стрижня революції та нерозуміння стрижневої ролі Рад Робітничих і Салдаських депутатів, як органів типу Паризької комуни, які під впливом, а потім *переважним* керівництвом більшовицької партії, були основною організацією, що відбивала розвиток революції.

Відкидання одновладдя Рад в перші дні революції та двовладдя до липневих днів.

Сьоме. Ігнорування, недооцінка клясової боротьби, що зростала в *середині* селянства, замазування нерозуміння гасла „спілки пролетаріату та біднішого селянства“, як основного гасла в процесі підготовки пролетарської революції.

Нерозуміння, що без попередньої перемоги пролетарської революції не можна завершити буржуазно - демократичну

революцію. Ігнорування того факту, що багато важливіших завдань буржуазно - демократичної революції здійснювалося не в спілці з куркульством, а в боротьбі з ним.

Восьме. Змазування, історичної підготовки диктатури пролетаріату. Ігнорування впливу, *допомоги* російського пролетаріату соціальному визволенню трудящих України взагалі та національному розкріпаченню зокрема.

Вищезазначені основні (далеко не всі) риси національно - демократичної трактовки революції 1917 року в своїй сукупності складають націонал - демократичну схему.

Ця схема, незалежно від доброго бажання авторів, оборонців та прихильників тих чи інших важливіших частин цієї схеми робить неможливим для 1917 року на Україні переростання буржуазної - демокр. революції в соціалістичну, робить пролетарську революцію штучною, „чужорідною“, зовні нав'язаною. Ця схема суперечить історичній дійсності й є політично шкідлива. Від неї треба відмовитися й що швидше, що послідовніше й рішучіше — тим краще.

(Закінчення буде)

ОСТРОГОРСЬКИЙ М.

З ІСТОРІЇ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОРЛІВСЬКО-ЩЕРБІНІВСЬКОГО РАЙОНУ ДОНБАСА (1901—1918 р.р.)¹⁾

В момент Жовтневого перевороту в Петербурзі влада в ГЩР вже біля 2-х місяців фактично належала раді Р. Д. Захоплення більшовиками державної влади в Петербурзі, Москві й ін. містах викликало бурхливі радощі серед робітників ГЩР. Так, на горлівських копальнях № 5 та 8 загальні збори 5000 робітників та службовців одноголосно

„вітають повалення уряду Керенського й шлють свій повний братерського почуття привіт революційним робітникам та салдатам Петрограду й Москви. Ми робітники... готові всіма силами підтримувати робітників, салдатів, що повстали... Глибоко обурені проти правих есерів та меншовиків, що в тяжку хвилину революції не пішли з пролетарською партією, а підтримували Керенського, Савенкова та інших корнілівців, що одверто хотіли придушити революційний робітничий рух. З обуренням одвертаємося від тих, хто в тяжку хвилину боротьби революційного пролетаріату залишає лави робітників та революційних салдатів і селян. Ми пильно слідкуватимемо за вашою боротьбою й на перший ваш заклик організуємо свої бойові революційні батальйони й пошлемо їх вам на допомогу. Хай живе революція робітників та селян“²⁾.

¹⁾ Продовження. Початок див. „Л. Р.“ № 4, 1929 р. Через те, що назва району довга далі ми наводитимемо її скорочено — ГЩР. Всі дати, що зустрічаються в статті наведено за старим стилем. Курсив всюди наш — М. О.

²⁾ „Донецкий Пролетарий“ № 10, 12 листопада 1918 р. В № 22 цієї ж газети з 11 грудня 1917 р. вміщено таку резолюцію робітників північно-микитівської копальні № 2 з 18 листопада 1917 р.: „Підтримати владу Ради народніх комісарів всіма, що їх маємо в своєму розпорядженні силами та засобами. Ми вітаємо Леніна, а також і інших інтернаціоналістів, як стійких борців і сподіваємося, що мир справедливий всьому світові перебуває в певних руках... Вітаємо Раднарком за те, що він вступив на шлях активних дій за мир. Хай живе мир всьому світу. Хай живе Рада робітничих та селянських депутатів. Хай живе третій Інтернаціонал“.

Не менша готовність підтримати пролетарську революцію утворену нею владу виявилася й в другій резолюції, що її одноголосно ухвалили 1500 робітників ртутної та вугільної копальні, в якій сказано: „Заслухавши доповідь товаришів з Петрограду—Кривоносова та Сильченка про теперішнє становище, ми робітники та майстри з глибини шахт вітаємо й висловлюємо цілковите довір'я другому Всеросійському з'їздові Рад РС і СД, а також і створеній ним владі в особі народніх комісарів, яку ми підтримуватимемо всією робочою бойовою міццю“...

Так, реагували під керівництвом більшовиків, робітники ГЩР на Жовтневий переворот в центрі країни. Цитовані вище резолюції виявляють ставлення робітників лише 5 з 10 найбільших копалень ГЩР. Решти резолюцій, на жаль, розшукати не пощастило й це з документального боку утруднює можливість зробити загальний для всього ГЩР висновок. Проте спогади учасників¹⁾, значно поповнюють цю прогалину й цілком правдиво стверджують, що ставлення робітників решти копалень ГЩР було не менш революційно - витримане, ніж робітників, резолюції яких ми вже цитували. Але робити висновки за резолюціями — це не значить судити по ділах. А тому звернімося до діл.

З Жовтневим переворотом хронологічно цілком збігається робота більшовиків щодо підготовки виборів до Установчих зборів, яка заслуговує на велику увагу. Три документи, що зберіглися й належать до цього періоду, дають деякі цікаві подробиці про те, як ця робота проходила²⁾. Правда, документи

¹⁾ Див. збірник „Борьба за Октябрь на Артемовшине“, стор. 143.

²⁾ Наводимо тут (і далі, за матеріялами Істпарту ЦК КП(б)У короткий витяг із протоколів засідань ГЩК:

З 14 жовтня 1917 року: „Про установчі збори ухвалено: організувати інструкторські курси... зібрати в понеділок 16 о 2 - й годині дня на ртутній — збори всіх агітаторів... В неділю 22 на всіх копальнях влаштувати мітинги й пустити кружки на фонд виборів до У. З., для чого притягти всю агітаторську колегію... При кожному копальному комітеті організувати юридичні комісії, щоб давати довідки щодо виборів до У. З.“

З 18 жовтня 1917 року: „на питання про агітаторів ухвалено пропозицію тов. Грузмана, щоб в розпорядженні ГЩК було три агітатори з Щербинівки, Нелепівки та Північної, три — від вугільної та ртутної та 2 — з інших копалень. Агітаторів оплачуватимуть з коштів комітету до 12 листопада. Щождо питання про курси, вирішено влаштувати 3 - хденні курси: 20, 21 та 22 жовтня. Лекції такі: 1 — завдання У. З. та техніка виборів, 2 — земельне питання та політика партії; 3 — демократіяна республіка, форми правління та державна влада. Лектори — товариші Грузман, Смоляков та Амільохін. Т. т. Стожку, Смолякову та Амільохіну поручається бути на мітингу робітників селянських шахт у суботу 21“.

ці відбивають лише технічний бік справи, цебто ту підготовчу роботу, яку більшовики розгортали в ГЩР. Але навіть ці подробиці добре показують, оскільки серйозно більшовики готувалися до боротьби підчас виборів до Установчих зборів.

Цікавіший в цьому відношенні 3 - й документ, який доводить, що ГЩК¹⁾ провадив цю роботу не лише в рямцях свого робітничого району, але захопив у орбіту своїх дій значну частину селянства всього околицьного бахмутського повіту, цебто 30 сіл. В цьому випадкові більшовики добре розуміли, що для того, щоб забезпечити цілковиту перемогу соціалістичної революції, робітничка класа повинна своєчасно й діяльно притягти на свій бік трудове селянство.

Успіхові більшовицької роботи щодо підготовки виборів до У. З. сприяло також і те, що в самий розпал передвиборної агітації в ГЩР приїхав перший кандидат до У. З. від Катеринославської губернії — Г. І. Петровський, — про наслідки перебування якого говорить така кореспонденція:

„Цими днями робітники ГЩР мали велику радість, яку подарував нам своїм приїздом випробований борець за свободу, що перший від нашої партії підняв прапор „війна війні“, колишній голова с.-д. фракції більшовиків у Державній думі — т. Петровський. Він своєю присутністю запалив і зігрів душі кількох тисяч робітників. Його дуже зворушливо приймали, він із сльозами на очах відповідав на довгі бурхливі оплески й вигуки: „Хай живе тов. Петровський...“ Він зробив доповідь про свою діяльність у Державній думі, зазначаючи, що фактично

Особливо цікавий протокол засідання ГЩК разом з агітаторами 19 жовтня 1917 р. В ньому зафіксовано: „всі села, що прилягають до району розбити на 3 райони: 1) — села Зайцево, Бахмутівка, Ходимово, Хреніково, Зайцево, Вершина - Зайцево, Миколаївка, Покровська, Курдюмівка, Клинове, 2) третя рота, чотирнадцята рота, п'ятнадцята рота, Аксимвка, Баранівка, Бекленішево, Корсунь та Байрак — село, 3) Смолянишево, Петрівка, Щербинівка, Нелепівка, Залізна, Скотова, Авдієвка, Ясиновата, Ново - Бахмутівка, Клішино та Шулькіно (всі села). Вирішено притягти таких агітаторів — Горлівського району Седов, Колесніченко, Новицький, Амелюхін, Холодний, Стожок та Григор'єв; Щербинівського району — Острогорський, Свіриденко, Гладуєнко, Огнєв, Щербак, Кондак, Матвієнко та Герасімов. Вирішено було, щоб агітатори між собою розподілили й виробили маршрут. Кожний агітатор повинен вести денник і записувати, коли й де провадить мітинг, який був виступ, яка тема, скільки було слухачів і як поставилися до промовця. Бажано, щоб агітатори одержували посвідки від місцевих селянських комітетів про відвідування села. При комітеті утворити бюро й вести денник“.

1) Цю скорочену назву треба читати так: Горлівсько - Щербинівський Районний комітет більшовиків.

робітники, салдати та селяни були завжди з нами; вплив меншовиків та соц.- революціонерів був мнимий і затьмарював класову боротьбу. Тов. Петровський в кінці своєї доповіді закликав всіляко підтримувати владу Рад... тепер час не слів, а діла. Тов. Петровський відвідав у нашому районі Шербинівку, Нелепівку, ртутну, вугільну та ст. Микитівку. Тут призначено було доповідь меншовика. Товариші, побачивши Петровського, довго його вітали й він перед кількатисячною масою слухачів, що зібралися в 3—4 класі вокзала, зробив свою доповідь. Меншовики розгубилися... втекли, чим і показали масі, що вони не виявляють її волі... Маса йде завжди з революційною партією дії¹⁾.

Завдяки чудесній організаційно - технічній підготовці більшовиків та добре проведеній агітаційній кампанії, вони мали не менш блискучі наслідки. Ось коротенька, але досить переконлива довідка про голоси²⁾, подані за партії, що виставляли своїх кандидатів до У. З.:

Назва партій Назва копалень	Українськ. б'лок	Есери	Меншовики	Більшо- вики
Нелепівка	—	13	16	1673
Північна	24	90	8	1446
Щербинівка	102	430	—	3175
Вугільна	177	103	7	1573
Ртутна	356	226	6	1365
Байрак	—	—	—	1600
№ 5 „Южно - руск. Об-ва“	205	666	12	1503
Горлівка № 1	25	615	313	4740
Р а з о м	889	2143	362	17075

¹⁾ „Донецький Пролетарий“ № 8 з 10 листопада 1917 р. Допис Донецького Лазаря — „Приезд тов. Петровського“. За псевдонімом „Донецький Лазар“ заховався небіжчик Лазар Смоляков.

²⁾ Наводимо за даними газети „Донецький Пролетарий“ з 1 грудня 1917 р. Довідка ця неповна, бо в ній немає даних про Горлівку № 8 та про всі дрібні селянські шахти ГЩР. Тут зовсім вже не доводиться говорити про цензові — за віком та статтю — обмеження виборчих прав за законом Тимчасового уряду, інакше наслідки вийшли б ще більш показові на користь більшовиків.

З 20469 голосів, показаних в цій таблиці, за більшовиків подано 84%, есерів — 10%, український блок — близько 4½% та меншовиків трохи більше — 1%. Ці далеко не повні, але вельми красномовні дані показують, що пророблена більшовиками робота мала чималий успіх: робітничі маси ГЩР в переважній більшості йшли за більшовиками, як перед виборами до У. З., так і підчас них.

На жаль, нам не пощастило знайти документальних даних про те, які були наслідки голосування за більшовицький список на селгах, де ГЩК провадив перевиборну роботу. Проте, учасники в своїх спогадах¹⁾ зазначають, що там більшовики мали деяку перемогу, хоч і не в таких розмірах, але теж показову з того погляду, що переведена серед селянства робота також не пішла на марне: більшовикам пощастило закріпити за собою революційно - настроєні елементи села.

ГЩК в основному, слідом за ленінськими гаслами, провадив свою тактику щодо У. З., ніяк не перебільшуючи значення цього зборища, ні з боку його соціальної природи взагалі, ні з боку того переважно есерівського складу, в якому його обрали. Оскільки це вірно — видно, наприклад, з резолюції робітників вугільної та ртутної копалень з 14 грудня 1917 року. Між іншим, в ній сказано:

„Установчі збори зустрінуть з нашого боку підтримку, якщо вони підтвердять всі декрети Ради народніх комісарів і продовжуватимуть її революційну політику. Ми не визнаємо всієї влади за У. З., а така повинна належити ЦВІК Рад Р. С. та С. Д.“²⁾

Ця резолюція, цілком відповідала більшовицькій лінії, яка знайшла свій концентрований вислів у тезах Леніна, що остаточно визначали тактику більшовиків щодо У. З.³⁾ Цитований витяг звичайно не дає вичерпливої мотивіровки, але її важко вимагати від робітничих зборів того часу. Проте в основному вона відповідає генеральній лінії, яку проводила тоді більшовицька партія на чолі з Леніном і ще раз показує,

¹⁾ Див. збірник „Борьба за Октябрь на Артемовщине“, стор. 137 — 138.

²⁾ „Донецкий Пролетарий“ № 48 з 31 грудня 1917 р.

³⁾ В п. 18 цих тез говориться: „єдиним шансом безболізно розв'язати кризу, що утворилася через невідповідність виборів до У. З. та волею народу... є... безумовна заява У. З. про визнання радянської влади, радянської революції, її політики в питанні про мир, про землю, про робітничий контроль, рішуче приєднання Установчих зборів до лав ворогів кадетсько-калединської контрреволюції (див. твори В. І. Леніна т. XXII, 1929. стор. 131 — 134).“

оскільки політика ЦК більшовиків спиралася на реальну волю революційних робітничих мас.

Проте, ця резолюція відбивала лише позицію найбільш передових у класовому відношенні робітників ртутної та вугільної копальень.

Правда, є великі підстави гадати, що й решта робітників ГЩР ставилася до У. З. також, як і на вищеназваних копальнях. Досить категоричне підтвердження цього можна знайти в матеріялах загально-донбаського з'їзду Рад та ревкомів, що відбувся 15 січня 1918 р. в Микитівці. Цей з'їзд яскраво відбив настрої не тільки робітників ГЩР, але й всього Донбасу щодо „учредилки“, рішуче ухваливши розпуск останньої!).

* * *

Справедливість вимагає зазначити тут і інше ставлення незначної частини робітників ГЩР до У. З., що виявлялося в зв'язку з зовсім іншим питанням, до висвітлення якого ми підходимо. Як відомо, в тому ж грудні 1917 р. Центральна Рада провела свою кампанію виборів до українських Установчих зборів. Цікаво прослідкувати, як реагували на це робітники ГЩР. Великого матеріялу про це ми не маємо, але ось що сказано в кореспонденції північно-микитівської копальні:

„В народньому домі, загальні збори заслухали доповідь комісії про вибори до українських Установчих зборів. Після довгого обміна думками винесено було резолюцію такого змісту: ми, робітники та мешканці названої копальні до скликання Всеросійських Установчих зборів не визнаємо ні українських і ніяких інших Установчих зборів. Вважаємо, що всерос. У. З., на які повинні з'явитися представники трудового народу як пригнобленого пролетаріату, так і незаможного селянства від усіх національних груп, відповідно до їх кількості, розв'яжуть мирно й пляново право й свободу на самовизначення народів і на скликання їхніх Установчих зборів, не перериваючи всеросійського руху потягів та транспорту хліба, вугілля, гасу й ін., як це робить російська, українська, кавказька та ін. контрреволюційна буржуазія, щоб посварити робітничі та селянські маси й тим загубити братерство, єдність, свободу та революцію“²⁾.

Треба сказати, що висловлені в резолюції надії на всеросійські У. З., які „розв'яжуть мирно й пляново право й сво-

¹⁾ „Літопис Революції“ № 5 - 6, 1927, стор. 143.

²⁾ „Донецкий Пролетарий“ № 42, 23 грудня 1917 р.

боду на самовизначення народів та на скликання їхніх Установчих зборів — далеко не здійснилися... Резолюція ця є деяке відображення вельми розповсюджених тоді й шкідливих ілюзій, що жили й серед частини більшовиків та робітників ГЩР про те, що У. З. сприймуть соціалістичну революцію, визнають за вищу державну владу радянську систему й т. ін. Ілюзорність цих настроїв трошки пом'якшується тим, що цитовану резолюцію ухвалено на початку грудня, коли робітники не були ще зовсім переконані в тому, яку саме позицію посяде „учредилка“ щодо радянської влади, та й самі тези ЦК більшовиків, що вичерпливо схарактеризували У. З., та ставлення до них робітничої класи були оголошені лише в середині грудня 1917 року. Проте, відкидати помилковість такої трактовки значення У. З. — ніяк не можна.

Негативну позицію в відношенні до українських У. З., що кидалася в вічі, треба пояснити саме в світлі цього ілюзорного ставлення до всеросійських У. З. як таких (цебто як до „головної учредилки“), а не з якихось упереджених великодержавних тенденцій, бо принципу національних Установчих зборів взагалі ця резолюція не відкидала¹⁾. В той же час робітники названої копальні, перше ніж дати свою згоду на скликання українських У. З., цілком резонно хотіли перевірити свої ілюзії й практично подивитися на те, що їм власне може дати скликання „головної учредилки“. З другого боку, негативне ставлення до українських У. З. робиться зрозумілішим тому, що ініціатор цього скликання Центральна Рада вже в той час посідала одверто контрреволюційні позиції до пролетарської революції, коли одверто входила в згоду з Каледіном і своїми універсалами намагалася не дозволити провозити до РСФРР харчових та інших споживних вантажів, не кажучи вже про низку інших контрреволюційних актів Ц. Р., на що й натякали в своїй резолюції північно - микитівські шахтарі. Вони чудесно розуміли, що українські У. З., скликані за цих умов Центральною Радою, будуть одверто підтасованим буржуазно-націоналістичним зборищем, цілком скерованим проти пролетарської революції. Тому резолюція, прикриваючись не зовсім вдаю формулювкою щодо всеросійських У. З., висловилася проти українських У. З., замість того, щоб бути проти як тої, так і другої „учредилки“.

Деяка нерозвиненість основних положень в настроях робітників північно - микитівської копальні цілком спокутувалася позиціями робітників ртутної та вугільної копалень.

¹⁾ Авторова оцінка резолюції з цього погляду спірна. Неправильна трактовка національного питання в цій резолюції очевидна. Ред.

Наведемо тут кілька цікавих довідок. Так, наприклад, робітники олександрівської (вугільної) копальні на загальних зборах 19 листопада 1917 р., обговорюючи питання про поточний момент та дії Ц. Р., ухвалили:

„Протестувати проти наклепів Ц. Ради на більшовиків як на російських так і українських, справжніх оборонців волі пролетаріату та незалежного селянства... проти допомоги контрреволюції Каледіна та кампанії; Центральна Рада, тримаючи свій нейтралітет, дає можливість ворогам народу придушити російський, а також і український пролетаріат... проти походу Ц. Р. на Ради Р. С. та С. Д... Заявляємо, що Ц. Р. не висловлює наших інтересів робітників та незалежних селян, коли наш спільний ворог загрожує нам всім, як великоросам, так і українцям -- відвертає нас від спільного ворога, чим відновлює національну ворожнечу, вигідну лише для ворогів народу, а не для пролетаріату та селян. Ми вимагаємо від Ц. Р. змінити таку політику й вважати ради за виразників наших інтересів, а не за шкідливі елементи... *Вимагаємо центральної влади на Україні, в особі рад робітничих, селянських і солдатських депутатів.* Хай живе радянська влада, хай живе революція, хай живе Інтернаціонал“¹⁾.

Цікаве в цій резолюції те, що ще за місяць до утворення всеукраїнського радянського центру (ЦВКУК утворено 11 — 12 грудня 1917 року) робітники двох найбільших та передових підприємств ГЩР вже 19 листопада вимагали повалення Ц. Р. і переходу державної влади на Україні до рук рад. Але цим, як побачимо нижче, не обмежилось й справи пішли значно далі. Ось що написано в одній кореспонденції:

„У нас у Микитівці організувалася група українських більшовиків. Ми колектив РСДРП ртутної та вугільної копалень поставили собі за мету боротися з українськими шовіністичними партіями. До нашої групи вже почали прибувати члени. Нашу організацію ми спробуємо

¹⁾ „Донецкий Пролетарий“ № 46 з 29 грудня 1917 р. В тій же газеті № 48 з 31 грудня 1917 р. робітники цих же копалень 14 грудня казали: „Ми висловлюємо своє обурення з Ц. Р., що допомагає Каледіну. й закликаємо всіх робітників, селян та солдатів об'єднатися навколо своїх рад. Радянська влада як в Росії, так і на Україні, несе визволення всім трудящим без різниці національностей. Боротьба з Каледіном є чергове завдання всіх робітників, селян та солдатів, бо панування Каледіна несе з собою загибель революції, гніт капіталістів та поміщиків. Геть контрреволюціонерів!“

поширити й на інші копальні в нашому районі, а вас, товариші, просимо поставити своїм завданням — видавати газету українською мовою, що дуже для нас потрібно¹⁾.

Слова цього колектива про розповсюдження організації „українських большевиків“ на копальні всього району сказані були недурно. Про це свідчить таке:

„Українські соціально-демократи, інтернаціоналісти, більшовики ГЩР, що з'їхалися 24 грудня на копальні Ауербах та К-о та обговоривши поточний момент та ставлення до Ц. Р. на Україні, визнають її дії за контрреволюційні, що підтримують буржуазію всіх країн та поневолюють український народ бідніших селян та робітників. Ми, українські більшовики, як справжні борці за самовизначення всіх націй, заявляємо, що ніяких розпоряджень, що походять від Ц. Р. ми не визнаємо, а визнаємо й виконуємо розпорядження... української Ради Р. С. та С. Д., яка утворилася в Харкові, яку ми визнаємо за найвищу владу на Україні й її завжди ми готові підтримати, оскільки рада відповідатиме інтересам незаможних селян та робітників на Україні. Ухвалено одногосно. Голова Н. Дубовий“²⁾.

Резолюції ці були не тільки висловом довір'я та визнанням ЦВКУК на словах, але й на ділі. Обіцянка підтримати ЦВКУК, як вищий орган радянської влади на Україні, була здійснена в кінці того ж грудня 1917 р., коли з ГЩР на ст. Лозову б-ки послали перший добре озброєний червоногвардійський загін, що склався з 400 робітників під командою тов. Жлоби. Цей загін, разом з червоними частинами, що були під командою тов. Єгорова, оперував проти гайдамаків³⁾. Але цим

¹⁾ „Донецкий Пролетарий“ № 47 з 30 грудня 1917 р. Про те що підголоскам Ц. Р. недобре жилося в ГЩР, про це пише „Робітничка газета“ (що виходила в Києві) № 214, яка скаржить на свої невдачі серед робітників, що походять нібито від утисків більшовиків і т. ін.

²⁾ Донецкий Пролетарий“ № 62 з 20 січня 1918 р. В № 56 цієї ж газети з 13 січня 1918 р. майже те саме говорять про центральну радянську владу на Україні й робітники вугільної копальні Ауербаха, які „заслухавши доповідь делегатів з Харкова від Центрального Виконавчого Комітету України ухвалили: вітати Раду робітничих та солдатських депутатів і висловити цілковите довір'я Центральному Виконавчому Комітетові Р. С. та С. Д., якщо вони виконуватимуть народню волю“.

³⁾ Див. про це збірник „Борьба за Октябрь на Артемовщине“, стор. 147, 269, 281, 291 та 383.

не вичерпується безпосередня бойова участь робітників ГЩР та Донбасу в громадській війні проти Ц. Р.¹⁾

Щождо виникнення організації „українських більшовиків“ в ГЩР, то цей факт настільки цікавий сам по собі, що на ньому треба зупинитися докладніше. Перш за все, що викликало до життя цю організацію: чи була вона справою націоналістично - настроєних більшовиків, чи група ця виникла під впливом елементів, що в процесі революції влилися до більшовицької організації з лав дрібнобуржуазних партій? Чи брав участь в цій справі ГЩК, чи група виникла в наслідок недостатньо чіткої національної політики останнього? Ось питання, на які треба відповісти²⁾.

В основу відповіді на це питання треба покласти, перш за все, наведені вище резолюції про ставлення до Ради та центральної радянської влади на Україні. Основний характер цих резолюцій, витриманий більшовицький дух яких поза всякими сумнівами, такий, що факт виникнення групи „українських більшовиків“ не є несподіваний. Справа в тому, що нечисленні організації дрібнобуржуазних шовіністичних партій, що існували в ГЩР в зв'язку з клясовою боротьбою на Україні, що посилилася, стали сміливішими й повели одверту розкладницьку антирадянську роботу.

На ртутній та вугільній копальнях, як в центрі ГЩР, діяльність шовіністичних груп була найбільш різко протиставлена більшовикам. В цьому можна перекоонатися ось із чого: блок українських націоналістичних партій, підчас виборів до Установчих зборів зібрав у ГЩР, як спершу здається, небагато, всього близько 4 $\frac{1}{2}$ % або 889 голосів, але з них на долю вугільної та ртутної копалень припадає 533 або 60% загальної - районної кількості голосів, поданих за цей блок. Щоправда, ці 533 голоси у відношенні до загальної кількості голосів, поданих підчас виборів до У. З. на ртутній та вугільній копальнях, складають всього лише 14% (в той час, як більшовики одержали близько 77%, есери—близько 8,5% а меншовики не одержали навіть 0,4%) не так вже й „страшні“... Але беручи на увагу сусідні копальні — Горлівську № 5, де була організація УСДРП з 48 членів³⁾, що збрала 230 голосів, щербинівську та північну, де „український блок“ зібрав 126 голосів,

¹⁾ Великий, але досі нерозроблений матеріал про це лежить в Істпарті ЦК КП(б)У.

²⁾ Ми не маємо якихось інших даних, крім вищенаведених, а тому наша аналіза в основному носитиме характер логічних посилок та висновків, а в деяких випадках доведеться звернутися і до пам'яті: того, хто пише ці рядки.

³⁾ „Борьба за Октябрь на Артемовшине“, стор. 95.

і, нарешті, близькість шовіністичного гнізда в Бахмуті — все це підбадьорювало шовіністів і вони в загальному ході національної боротьби по всій Україні, звичайно, могли зростати й серйозно шкодити переможному розвитку пролетарської революції, що вони власно й намагалися робити агітацією на названих копальнях. Цей факт вимагав якогось рішучого протиставлення з боку більшовиків і вони почали діяти. В порядку розгортання цієї дії й народилася група „українських більшовиків“.

Про те, що група ця не була ділом ні націоналістично настроєних більшовиків, ані шовіністичним відгуком елементів, що прийшли з інших партій, на користь цього нібито свідчить той факт, що ініціатива організації такої групи виникла на тих копальнях, де постійно перебував і ГЩК. Перебування останнього, звичайно, передбачає деяку участь його в цій справі. Але якщо навіть припустити, що названа група організувалася всупереч бажанню ГЩК, то районна конференція¹⁾ „українських більшовиків“, що відбулася 24 грудня 1917 року ніяк не могла пройти без участі керівного партійного органу в районі — ГЩК. Нарешті, той факт, що на чолі цієї районної конференції стояв такий старий більшовик, як тов. Дубовий Н. І., який у той час не робив жодного політичного кроку без ГЩК, все це дозволяє зробити висновок про те, що виникнення групи „українських більшовиків“ відбулося за безсумнівної участі ГЩК, що було в той же час ніби безпосередньою

¹⁾ Одним із учасників цієї конференції був автор цієї статті, що робив доповідь про причини й мету утворення ЦВК Рад України. Наведену вище резолюцію цієї конференції було ухвалено на доповідь автора, хоч її розробив і запропонував не він, через те, що автор (і деякі інші члени ГЩК, які, правда, склали меншість) якраз у той час дещо не розуміли з національної концепції на Україні, про що вже докладно сказано в журналі „Л. Р.“. № 2 за 1928 р. Погляди автора, як томилькові, не мали підтримки цієї організації і ці погляди не можна приписувати всьому ГЩК більшовиків, як це намагалися й намагаються ще й зараз зробити деякі історики, але про це мова далі. В авторській пам'яті збереглися деякі загального характеру подробиці щодо організації „українських більшовиків“. Група ця не була самостійною організацією, вона утворилася в середині загально - районної організації на правах її внутрішнього відділу; завдання групи були лише агітаційно - пропагандистські, цілком скеровані на боротьбу з українськими шовіністичними партіями; організаційно групу було представлено в ГЩК одним чоловіком — тов. Дубовим Н. І. До групи входили не тільки „старожитні“ українці з національності або ті що володіли укровою, але й всі члени партії, що цікавилися взагалі нац. питанням. Група проіснувала короткий час: з кінця грудня 1917 р. до середини квітня 1918 р., ще до окупації ГЩР німцями, коли й ліквідувалася.

практичною відповіддю останнього на націоналістичну контр-революцію буржуазної Ц. Р.¹⁾.

Такі причини виникнення та історія „українських більшовиків“. Чи була участь ГЩК в цій справі правильна чи ні, — це інше питання й на нього ми спробуємо зараз дати відповідь. Підходячи до цього питання із принципового боку, виникнення названої групи вказує, на мою думку, що ГЩК в цілому безсумнівно правильно урахував національний момент в революції на Україні; проте, форми, в які вилилася ця позиція — організація групи „українських більшовиків“ — не відзначаються належною ясністю.

Таким чином сказане тут щодо оцінки політики ЦР, ставлення до центральної радянської влади на Україні і особливо факт утворення групи „українських більшовиків“ — все це було швидше деяким перегибом у бік переоцінки небезпеки націоналістичної контрреволюції на Україні 1917 — 18 р.р., ніж недооцінки її.

Цей наш висновок цілком заперечує дуже погану теорію т. Д. Ерде, який у главі 13 своєї книжки — „Революція на Україні“ черним на білому (на щастя дуже погано й непереконливо) намагається довести, що „к боротьбе всеукраїнського советского центра с радой, Донбасс относился равнодушно, как к чужому делу“.

Але це ж саме обвинувачення підтримує і дехто ще і ґрунтуються вони по другій лінії, а саме, що Донбасівські більшовики, підтримуючи ідею виникнення Донецько - Криворізької радянської республіки, недооцінювали все ж ЦВКУК і його боротьбу не вважали за свою боротьбу. Ми вже висловили на сторінках „Л. Р.“²⁾ деякі попередні і загальні характеру погляди на це питання. В додаток до них залишається тільки зазначити, що обставини, які попереджували та супроводили виникнення Всеукр. Радянського центру та ДКР, показують нам справу так, що розходження в питанні про національне

¹⁾ Ця стаття двічі була на перегляді у т. Н. І Дубового: перший раз до здачі її до редакції і вдруге перед друкуванням, редакція знову надіслала її тов. Дубовому. В першому випадкові автор докладно розмовляв з т. Дубовим взагалі щодо змісту статті й зокрема про „українських більшовиків“. Тов. Дубовий цілком підтвердив все написане в цій статті, як при першому так і при другому її перегляді. Виникнення такої групи в ГЩР не уявляє собою нічого незвичайного, бо історія знає своєрідні (але да невеликий масштабом) рух організації „укр. більшовиків“, в чому легко переконатися, переглядаючи більшовицькі газети кінця 1917 р. та початку 1918 р. на Україні. Рух цей є безсумнівно наслідок шукання організаційних шляхів, якими повинна розгортатися більшовицька національна політика. Див. також „Л. Р.“ № 5 1918 р. мою полеміку з т. Ерде — „Языком фактов“.

²⁾ „Л. Р.“ № 2, 1928 р. ст. 335 — 340.

самовизначення українського народу були тоді серед більшовиків по всій Україні.

Той факт, що окремі Донбасівські більшовики і ГЩР пристали до так званої правої течії (до організації ДКР) в цьому історичному спорі знаходить собі пояснення в загальних коріннях цих суперечок, але головним чином в тому, що в особі ДКР вони бачили найбільш закінчений вислів ідеї, закладеної виникненням ЦВРК Донбасу¹⁾. Ці більшовики розглядали ДКР не більше як загальний революційно - адміністративний центр двох басейнів²⁾. Про те що це так, а не інакше — свідчить той факт, що ДКР було об'явлено в кінці січня 1918 р., а ЦВРК виник в перших числах грудня 1917 р.

Щождо самих низових донбасівських більшовицьких організацій в цілому, то справедливо вимагає сказати, що вони навіть не думали ні про яку ДКР і виникнення останньої для більшості цих організацій було зовсім несподіваною справою.

Очевидно, що за винятком небагатьох окремих харківських та катеринославських більшовиків³⁾, серед більшовиків ГЩР не було таких, які організацію ДКР розуміли б, як засновання якогось центру, направленого проти ідеї української радянської республіки. Навпаки, в наведених вище резолюціях більшовицької організації та робітників ГЩР просто і певно, без всяких застережень, сказано, що вони визнають за вищу владу на Україні лише ЦВКУК, якому обіцяли і на ділі подалі рішучу підтримку в збройній боротьбі проти контрреволюційної ЦР.

Вже кілька років якоюсь дикістю та анахронізмом звучить таке безглуздя, що збройна боротьба з ЦР була чужою для

¹⁾ Історію цього центра викладемо нижче.

²⁾ „Борьба за Октябрь на Артемовщине“ стор. 145 та той самий № та стор. „Л. Р.“. Виникнення ДКР прихильно зустріли в ГЩР ще й тому, що цей радянський центр був для робітників своїм класовим апаратом влади, незрівняним з ганебною пам'яті південним обласним комітетом рад, в якому господарював дрібнобуржуазний блок соціал - угодовців, через що цей Обласком за весь час свого існування не був бойовим органом Донбасу. Історію цього засилля соціал - угодовців, на жаль, ще не освітлено в нашій пресі, а в цьому є велика потреба.

³⁾ Вони то головним чином і брали активну участь в оголошенні Донбаса та Криворіжжя радянською республікою. Щождо більшовиків ГЩР—делегатів обласного та 1-го Всеукр. (цебто об'єднаного обласного з'їзду з революційною частиною Київського „Всеукраїнського з'їзду“, скликаного ЦР в грудні 1917 р.) з'їзду, то вони безсумнівно підтримували цю ідею, не виявляючи протестів ніякої ініціативи; остання цілком походила від харківців та катеринославців.

Докладніше див. про це мою полеміку з Д. Ерде в „Л. Р.“, № 2 та 5 за 1928 р.

Донбасу справою, в той час, як факти, уперті факти, наведені тут, говорять, що ця боротьба була, як із усією іншою контр-революцією, основним клясовим обов'язком більшовиків та робітників ГЩР¹⁾, що й виконали вони з великою революційною честю.

Звичайно, що навіть нечисленні донбасівські більшовики своєю позицією в даному питанні відбивали не тільки свій особистий погляд, але й погляд тої частини партійної та робітничої маси, в якій ці настрої безсумнівно жили. Життя показало, що ця позиція (організація ДКР) в цілому була помилковою, і з яких би міркувань окремі донбасівські та горлівсько-щербинівські більшовики не приєднувалися до правої течії в національному питанні, вони безсумнівно зробили помилку, або в кращому випадкові підтримували помилкову лінію харківських та катеринославських більшовиків. Тому наш виклад історії, того як окремі більшовики ГЩР дійшли до цієї помилкової позиції треба розуміти не як захист їхньої лінії, а як безсторонню аналізу причин та обставин, що сприяли сприйманню ідеї виникнення та підтримки ДКР.

Якщо ж окремі більшовики ГЩР підтримували ідею ДКР, то цього зовсім не слід узагальнювати й казати, що вся партійна та робітнича маса даного району, а тим більше всього Донбасу у всьому сліпо довіряла або наслідувала їх.

Тому, основний факт залишається безсумнівним фактом: ніхто не має ніяких підстав і ніхто не має права обвинувачувати більшовицьку організацію та робітників ГЩР і Донбасу в цілому в ігноруванні боротьби за радянську Україну.

Все наведене тут без всякого перебільшення дозволяє сказати, що революційний Донбас вільний від цього обвинувачення²⁾.

¹⁾ Звідси, в значній мірі, і весь Донбас, бо ГЩР був в той період найбільшим кількісно і революційно передовим з усього Донбасу; ГЩР безсумнівно яскравіше від усіх відбивав настрої шахтарських мас всього басейну. До того ж докази Д. Ерде, що характеризують весь Донбас, збудовані на думці лише одного з активних робітників ГЩР— тов. Казимірчука та на мосму виході з членів ЦВКУК, а не на якихось інших, що заслуговують на більшу увагу, фактах. Про те, що ці факти не дуже великі взагалі і неправильні зокрема, можна судити по тому, що небіжчик Лазар Смоляков був також представник ГЩР в ЦВКУК, і не в приклад авторові цієї статті не хитався в національному питанні і своєю позицією безсумнівно відбивав основну більшовицьку лінію ГЩР.

²⁾ Від редакції. Відзначаючи правильність авторових заперечень проти ігнорування величезного загального для радянської України значення боротьби Донбасу, як пролетарської частини України за диктатуру пролетаріату, редакція зазначає неправильність і дискусійність трактовки автором помилок в національному й селянському

* * *

Щождо питання про партійне об'єднання в загально-українському масштабі, то за відсутністю будь-яких документів, або зафіксованих спогадів, тут, на жаль, *не можна* визначити конкретне ставлення ГЩК до цієї справи. Проте, на мою думку, воно не могло бути негативним вже тому, що саме об'єднання радянською лінією зустріло, як видно було вище, рішучу підтримку з боку ГЩР. Треба зазначити, що керівник більшовицької організації ГЩР небіжчик тов. Грузман був незмінний член ЦК КП(б)У першого й другого скликання і перестав ним бути тільки через свою передчасну загибель. Те ж саме треба сказати і про другого, теж покійного робітника ГЩР — більшовика Л. Смолякова, що був кандидатом до членів ЦК КП(б)У другого скликання, а до того весь час активно працював на завдання першого ЦК КП(б)У.

Наскільки великий був потяг ГЩК взагалі до великого партійного та радянського об'єднання — на цьому треба зупинитися докладніше. Саме з цього погляду було б зовсім неправильно обійти мовчанкою історії двох таких органів, як центральний військово-революційний комітет та центральний штаб Червоної гвардії Донбасу, що були організовані з ініціативи ГЩК більшовиків.

З ідеєю загальнодонбасівського об'єднання ГЩК, а особливо покійний Грузман, носився мало не з моменту утворення комітету (точніше з появи в ГЩР Грузмана). Актуальність цього об'єднання особливо гостро відчули після офіційного захоплення більшовиками влади в ГЩР, цебто на початку вересня 1917 року. Не дурно ж в одному з цитованих вище протоколів з 14-го жовтня 1917 року є така постанова:

„Для зв'язку з іншими партійними організаціями скликати конференцію в Бахмуті; скликати конференцію 1-го листопада. Норма представництва така: від 150 до 300 — один представник, від 300 до 600 — два, більше 600 — три; для цього послати делегатів до Бахмуту, Юзівки, Макіївки, Дружківки, Константинівки, Краматорівки та ін. Виконати доручено виконавчій комісії“¹⁾.

Судячи з протоколів ГЩК з 9 листопада 1917 року, конференція ця відбулася в призначений час, але в протоколі на

питаннях щодо України з боку окремих партійних організацій Донбасу й особливо з боку їх верхівки, зокрема, в питанні про організацію Донецько - Криворізької Республіки.

¹⁾ З матеріалів Істпарту ЦК КП(б)У.

довідь Грузмана про неї — немає зафіксованих даних, крім дуже неясної постанови, що стосується одразу, очевидно, декількох питань:

„Вимагати від ЦК скликати негайно з'їзд партії і повідомити про це катеринославський комітет та обласний комітет“¹⁾.

Проте і в цьому випадкові спроба ГЩК утворити загальнодонбасівське об'єднання як і раніше не мала успіху. Причиною цього перш за все була слабкість більшовицьких організацій сусідніх районів, з якими ГЩК намагався об'єднатися. Вони, очевидно, просто не довіряли ініціаторам об'єднання, що у останніх, як і у них самих сусідніх організацій, знайдеться достатньо сил, що здатні будуть керувати загальнодонбасівським партійним об'єднанням, чого й справді не було.

Наявність же губерніяльного партійного центру в Катеринославі та обласного — в Харкові плекала в сусідніх більшовицьких організацій рідко здійсниму мрію про допомогу з боку цих центрів у вигляді надсилки на тимчасову роботу „хороших ораторів“, лекторів і т. ін. З другого боку, обидва ці партійні центри, очевидно, не давали ніяких директив щодо загальнодонбасівського партійного об'єднання, через що останнє, фактично, далі добрих побажань не йшло.

Для того щоб ця довідка не внесла зайвих кривотолків, треба пояснити, до чого, власне, зводився проєкт ГЩК про організацію загальнодонбасівського партійного та радянського об'єднання. Коли ГЩК свою роботу довів до найвищого апогею і 30 серпня 1917 року районний з'їзд рад оголосив себе єдиною владою в ГЩР, то тут зразу й особливо гостро відчували неналагодженість зв'язку з своїми губернським та обласним центрами, які, перебуваючи далеко від Донбасу та до того ще й дуже заняті місцевими катеринославським та харківськими справами, природно, не могли нічим реальним допомогти ГЩР. В районі уперто ходили чутки про прибуття сюди великої військової частини (яка хоч і пізно, вже після Жовтня, а все ж таки прибула), — потрібна була організація бойових сил не лише в рямцях району, але й у загальнодонбасівському масштабі, чого ні губернський ні обласний центри не робили й своєчасно робити не могли через велике віддалення від периферії і через запізнення інформацій з місць.

¹⁾ З матеріалів Істпарту ЦК КП(б)У. Прот. зас. ГЩК з 9 листопада в Щербинівці.

Тому ГЩК намагався поставити питання про вихід низових донбасівських організацій з різних губерніяльних центрів та про створення свого донбасівського губерніяльного центру, що мав би зв'язок з обласним партійним комітетом (у Харкові) від усіх більшовицьких організацій Донбасу. Як би не було, але деяка косність самих більшовицьких організацій кількох сусідніх районів, мовчазне ставлення до цієї справи губерніяльних та обласного центрів, нарешті, примусили ГЩК тимчасово відмовитися від свого задуму ¹⁾.

Але ГЩК одночасно провадив цю ж саму справу і з другого боку, цебто намагався налагодити загальнодонбасівське об'єднання лінією рад, що мали також губерніяльні та обласні центри, які перебували там саме, де й партійні. Ці радянські центри майже всі були в руках дрібнобуржуазних угодовців, були ще менше чулі до своєї периферії, а якщо і робили щось, так це — вселяю фальсифікували дійсну волю робітничих мас, яких нібито об'єднували. Але і цією лінією ГЩК не відразу досяг бажаних наслідків і весь час натикався на різні перешкоди.

Особливим гальмом в цій справі був, так званий, районний центр рад, що перебував у Юзівці й об'єднував собою такі підрайони, як самий Юзівський, Макіївський, Єнакіївський, та Константинівський (останній включав у себе Константиівку, Краматорську, Дружківку та станцію Залізу, тепер Фенольну). Меншовики, що досить довго сиділи, як в районному Юзівському, так майже й у всіх названих підрайонних центрах, неодноразово скликали підрайонні та районні з'їзди рад, на яких по-зрадницькому викривляли волю робітничих мас, що вони їх „представляли“. Так продовжувалося до листопада 1917 року, коли під впливом Жовтневого перевороту і дальших за ним подій більшість названих рад вийшла з-під угодовського впливу й меншовицькі районні та підрайонні „центровики“ опинилися в становищі „генералів без війська“.

Тільки тепер утворилася та сприятлива кон'юнктура, за допомогою якої ГЩК зміг, нарешті, реально поставити питання про загальнодонбасівське об'єднання радянською лінією. Цю ж саму потребу відчували також і сусідні райони, які побачили, що губернійський та обласний центри не можуть об'єднати їх по-справжньому для тієї збройної боротьби, яка вже носилася в повітрі. Так, до ГЩР прибула з румунського фронту (вже

¹⁾ Грузман продовжував цю роботу й за гетьманського підпілля, але так і не закінчив народженої ним ідеї, через його трагічну смерть. Як відомо, Донбас, як адміністративно-господарська і т. ін. одиниця, остаточно сконструювався лише 1919 р.

згадувана нами) третя кінна дивізія, в складі 16.000 багнетів, під командою генерала Бискупського; через той же район, як і через низку інших на Дін цілими зграями пролітали озброєні банди білогвардійців, слідом за якими йшли величезні транспорти озброєння, умундирування, медикаментів і т. ін. На райони Донбасу, що розташувалися на території області війська донського та сусідні з ним (станція Іловайська та Ханженково, копальні Ясинівська, Макіївська, Прохорівська, Юзівська та ін.) вже почали налітати козацькі банди, що руйнували ради та розстрілювали робітників, виганяючи їх з названих копалень та місць в сусідній з ними ГЩР.

Отже, Донбас наближався до сутички з каледінською контрреволюцією і ГЩР, перебуваючи в безпосередньому територіальному сусідстві з Доном, повинен був готуватися до збройного опору ворогові, що насувався. Але сили ГЩР були не такі вже великі, щоб вони могли взятися до виконання цього завдання. Потрібне було термінове загальнодонбасівське об'єднання всіх революційних організацій. Проте, створення останнього все ще було зв'язане з великими труднощами. По багатьох непереобраних до листопада радах (наприклад, в Єнакіївській і інших) ще сиділи угодовці, які не йшли на заклик ГЩР до об'єднання і як і раніше кивали на відповідні губерніяльні центри, з якими вони, мовляв, зв'язані.

Але, не дивлячись на все це, треба було діяти швидко й рішуче. Тому ГЩР на спільній нараді з представниками бахмутських більшовиків (тут же був присутній і Г. І. Петровський) на початку листопада поставив питання про скликання загальнодонбасівської конференції ревкомів та рад (де ревкоми ще не існували). Конференція ця далеко не в повному представництві від усього Донбасу відбулася на початку грудня, виділила з свого складу центральне бюро військово-революційних комітетів, яке за місяць організувало центральний штаб Червоної гвардії Донбасу — щоб координувати управління всіма збройними робітничими силами, а також для керівництва боротьбою проти донської контрреволюції. Дальшу історію й роботу цих перших загальнодонбасівських центрів уже висвітлено на сторінках „Літопису Революції“¹⁾.

* * *

Весь попередній виклад стосувався, головним чином, до аналізу фактів зовнішньої політичної діяльності більшовиків ГЩР. Цікаво тепер вяснити, який вигляд мала сама партійна

організація ГЩР в організаційному та середпартійному відношеннях у післяжовтневий період? Про це не зберіглося достатньої кількості потрібних документів, але дещо все ж таки є і на цьому цікаво буде зупинитися тут докладніше.

Ось, наприклад, звіт про дебати¹⁾, про дебати на доповіді з місць на „приватній партійній нараді“ з делегатів на обласні — з'їзд рад та партійну конференцію. Ця нарада відбувалася в Харкові 8 — 9 грудня 1917 року, на якій делегат ГЩР тов. Лапін сказав:

„Район в 36 тис. чоловіка²⁾ 4 тис. більшовиків, але платять членські внески не більше половини. Не вистачає партійних робітників, можна було б зробити багато, але в парторганізації нерозбериха. Ні в раді, ні в професійних спілках ми не стоїмо на належній височині. Пропонує втікачів від Каледіна направляти до них, а також прислати інструкторів Червоної гвардії“.

Другий делегат тов. Смоляков Л., говорячи про профрух в ГЩР, зазначав:

„Більшовики діяльно працюють, але без пляну, без загальної ідеї. Сподівається, що тепер, з новою організацією — справи підуть краще. Вплив наш у роботі величезний. Більшовики є скрізь у правліннях. Професійні спілки... ледве животіють. Платять членські внески добре, але введено відрахування через підприємства. Робітники вже запитують, яка ж користь від цих профспілок і все це тому, що немає робітників. А між тим ми сила скрізь, вплив наш величезний, район цілком більшовицький. Працюють більшовики, а не „партія“.

Треба зазначити, що обидва ці делегати в своїх виступах безсумнівно притемнили фарби, бажаючи цим примусити обласком більшовиків командирувати до ГЩР кількох політично освічених і письменних партробітників, в яких дійсно тоді почували гостру потребу. Трохи іншу картину бачимо у виступі третього делегата ГЩР:

„В Донбасі ми не так вже бездіяльні в роботі в професійних спілках. Тов. Магідов ставить нам за приклад петербурзців, але порівняйте культурний рівень наших

¹⁾ Надруковано в „Донецком Пролетарии“ № 32 з 10 грудня 1917 р.

²⁾ Тут безсумнівна помилка, що трапилася, очевидно, тому, що т. Лапін назвав цифру лише горноробочих найбільших копалень ГЩР, не урахувавши дрібних шахт, різних заводів та підприємств допоміжного характеру. Загальна кількість робітників у ГЩР 1917 року була не менше 50 тис. чол.

донецьких робітників і петербурзьких робітників. Після цього ви зрозумієте, що ми все ж таки працюємо багато. Правда, ми всі каменярі нашого власного будинку, але і каменярі без керівників будівлі не збудують. Дайте нам керівників, тоді наші спілки розквітнуть швидко й повно, Меншовицька небезпека, а також і есерівська — митичні, вплив серед робітників виключно більшовицький. Ми не заслуговуємо докорів, повторюю: працює не партія, в докір їй, а працюємо ми, більшовики. Ми працюємо дуже в політичному напрямі, але в профспілках нам працювати важче, бо серед нас мало свідомих сил, творчих робітників. Треба лише дивуватися тій самодіяльності, що виявляється в Донбасі без всякого керівництва з боку профспілок. Без усякого керівництва ми вже стоїмо перед шостигодинним робочим днем, а все це тому, що більшовицький вплив живе в масах і не усвідомлений навіть самими масами. Дайте нам сили для профроботи! Пропонує звернути увагу на копальні комітети, вони не менше цінні в нашій боротьбі як профспілки. В Пітері, каже товариш, — багато молодих робітників, що нічого не роблять, пришліть їх до нас, тут для них широке поле для діяльності. Культурні завдання величезні, робота в цій галузі безмежна. Хочете відданих дисциплінованих, організованих робітників, працюйте над розвитком свідомости робітничих мас. Нам потрібні керівники навіть для того, щоб виловити сили розкидані серед нас¹⁾.

Таким частково уявлялося середпартійне становище в ГЩР на грудень 1917 року. Характерною його рисою була відсутність добре підготовлених робітників, потрібних для всіх галузів багатогранної в ГЩР роботи після Жовтневого перевороту. В кількатисячній парторганізації ГЩР таких робітників було, на жаль, дуже мало, їхніх сил не вистачало, щоб упоратися з невідкладними завданнями, що їх висувало життя в такому великому промисловому і робітничому районі, як Горлівсько - Щербинівський.

Нечисленна інтелігенція копалень замість підтримати радянську владу — саботувала. На копальні почали прибувати

¹⁾ „Донецкий Пролетарий“, № 32 з 10 - го грудня 1917 р. Вираз, що двічі зустрічається в цитованому звіті, що працює не партія, а більшовики, є просто невдачна передача дійсного сенсу слів делегатів, що виступали на нараді. Це речення треба розуміти так, що з величезної кількості членів організації активно працювало кілька десятків. Останній виступ третього делегата ГЩР — належить авторові цієї статті.

вигнані з різних місць анархісти різних толків та напрямків, що почали свою зрадницьку пропаганду — „анархія — мати порядку“. Частина нестійких у класовому відношенні робітників потрапила на анархо - зрадницький шлях і по різних місцях ГЩР почалася „експропріаторська“, точніше, просто грабіжницька діяльність цих банд, бо вони грабували не лише заможне населення — торговців і т. ін., але були випадки пограбування й націоналізованих підприємств.

На кордонах ГЩР, суміжних з Доном, в кінці грудня йшла кривава боротьба з каледінськими бандами, що забрала з району величезну масу членів партії і найбільш відданих, свідомих непартійних робітників. Все це утворило умови, за яких внутрішнє життя ГЩР було віддано самому собі і воно стихійно розвивалося, утворювало сприятливе поле для діяльності соціально - та анархо - зрадників, що саботували й зривали всі заходи районних органів радянської влади.

Економічне становище ГЩР було важке, як у відношенні технічного стану виробництва та управління підприємствами, так і у відношенні забезпечення робітників зарплатнею, харчуванням та речами першої потреби. Енергійне переведення робітничого контролю, що почалося ще в червні 1917 року, вже до жовтня привело до того, що директора та частина технічного персоналу кількох підприємств втекли, за директивою своїх правлінь, з копалень, залишивши їх на призволяще, цебто не виконуючи своїх обов'язків щодо постачання технічними матеріалами, харчуванням, грошима і т. ін.¹⁾ На грудень 1917 року це становище стало загальним для всіх найбільших підприємств ГЩР: хоч копальні ще працювали, але робітники не одержували заробітної платні і дуже часто харчувалися; насувався голод.

Становище промисловості в ГЩР було неможливе і більшовики ще з моменту Жовтневого перевороту оголосили від імени районної ради всі підприємства державними, з чим безсумнівно поспішили, прискоривши втечу адміністраторів, що ще залишалися, хоч більшовики і не мали іншого виходу з того становища. В грудні 1917 року на всіх копальнях існували вже робітничі правління підприємствами, створенні з органів робітничого контролю, рудкомів (фабзавкоми) та профспілок. Але ці управління підприємствами, що не мали технічних та грошових засобів, при організованому саботажі значної частини технічного персоналу, в обстановці боїв з каледінцями, бандами анархо - грабіжників та голоду, що насувався, були

¹⁾ Див. збірн. „Борьба за Октябрь на Артемовщине“, стор. 116—118 та 141

безсилі налагодити безперервне життя виробництва; копальні та шахти тільки диміли, добування ж вугілля катастрофічно зменшувалося, а в момент підходу каледінців до кордону ГЩР, коли робітники тисячами пішли на фронт — майже зовсім припинилося.

В обстановці всіх цих труднощів і боротьби з ними пройшов і січень. Протягом останнього відбулися значні полегшення: першій вибух донської контрреволюції було ліквідовано, Каледіна розбили в пень. В самому ГЩР в лютому 1918 року анархо-бандитів було цілком ліквідовано, вилучаючи ці банди, розстрілюючи окремих завзятих керівників анархо-бандитів та висилаючи з ГЩР деяких з них під „чесне слово“ ніколи більше не робити „експропріацій“. Невідомо чи дотримали вони свого „слова“ за межами району, але анархо-грабунків у ГЩР більше вже не було.

Для боротьби з саботажем та контрреволюцією всередині району було утворено революційний трибунал, який, фактично виконуючи роль справжньої надзвичайної комісії, чимало зробив щодо ліквідації саботажу спеців та інтелігенції копалень і боротьби з контрреволюційними елементами взагалі.

Але ніяких поліпшень в економічному житті району не було та й самі перспективи на це поліпшення були неясні й непевні. Головним лихом була відсутність грошей на виплату зарплатні та харчування. В іншому ж житті найбільшого націоналізованого виробництва ГЩР ще якимось пульсувало, завдяки колосальному напруженню волі та енергії більшовицької організації та основного, організованого кадру старих шахтарів, вірних своїй партії. Проте, систематична недодача робітникам зароблених грошей, що їх з великими труднощами діставали в Харкові та в Петербурзі, призвела до того, що ціла низка переважно дрібних та середніх кам'яно-вугільних підприємств повернули їх власникам. Але це не врятувало становища, бо ці останні й не думали викладати кошти на відновлення ними ж зруйнованого або напівзруйнованого виробництва. Шахтовласники тільки утворювали видимість роботи на повернутих їм підприємствах, чекаючи на „швидкий кінець більшовиків“, що в деяких випадках знов привело до повторної націоналізації. Контрибуції, що їх наклали на дрібних підприємців, поміщиків та куркулів не допомагали, а незабаром їх і брати ні з кого було, бо великої буржуазії в ГЩР зовсім не було.

Звичайно, всі ці труднощі, що почалися з' Лютневої революції, ще більш загострилися після прихода до влади більшовиків, і не могли не відбитися на середпартійному стані біль-

шовицької організації як у якісно - моральному, так і в кількісному відношенні. Громадянська війна, що почалася, господарсько - промислові труднощі, продовольча криза, анархо - бандитизм т. ін.— треба просто сказати — внесли велику дезорганізацію в лави організації і з неї почали виходити елементи, що їх випадково захопила революційна хвиля. Це замішання ще збільшилося, коли німецьке військо безупинно просувалося на північ Росії і коли постало питання про підписання сепаратного миру з німецьким імперіялізмом. Кількісний відхід нестійких елементів з лав організації ще збільшився. Таким чином політичні та економічні труднощі першого післяжовтневого періоду в ГЩР природно супроводилися і кризисним процесом усередині більшовицької організації.

Цю кризу одмітила й районна більшовицька конференція, що відбулася 24 лютого 1918 року ¹⁾, яка підсумувала досвід всієї роботи, що пророблена була з моменту Жовтневого перевороту до підписання Берестівської угоди. Основними питаннями, що їх обговорювала конференція, були: середпартійне становище („доповіді з місць“ та доповідь „про діяльність партії в районі“) та про Брест - Литовський мир (доповідь „про поточний момент“).

На перше питання представники з місць і особливо сам доповідач про діяльність партії в районі (автор цих рядків) безсумнівно впали в песимізм, коли цілком природний кризисний стан організації, який утворився в зв'язку з тим моментом, що його переживала вся партія в цілому, що тоді була майже на межі розколу,— трохи непродумано називали „розкладом“ та „розвалом“. Цей же непродуманий термін „розвал“, на жаль, ліг в основу ухваленої резолюції про середпартійне становище. Таким чином, якщо порівняти все сказане на адресу організації в попередніх статтях з різко песимістичною резолюцією названої конференції, не урахувавши обставин, що викликали панічний настрій в організації, безсумнівно на перший погляд утворюється якась, нічим не пояснимо, протиріччя. В дійсності ніякого протиріччя немає: більшовицька організація ГЩР безсумнівно в той період переживала велику затяжну кризу, але не „розвал“, як її песимістично назвала районна конференція, за недостатньо продуманою пропозицією доповідача.

В другому питанні конференція також зробила велику помилку, ставши в більшості своїй на бухарінську по суті опортуністичну та антибільшовицьку позицію „лівого“ кому-

¹⁾ Протокол цієї конференції, який уявляє чималий інтерес, публікуємо як додаток № 1 в розділі „Матеріяли та документи“.

нізму. Таким чином організація вперше схилила з простого ленінського шляху, яким йшла з самого початку Лютневої революції. Треба проте констатувати, що одверто ліво - комуністичну резолюцію¹⁾, яку виробив був з доручення конференції районний комітет, ухвалено було більшістю лише 4 - х проти 3 - х голосів.

В основі цього викривлення ленінської лінії більшовицької організації ГЩР лежить безсумнівна помилка її керівників. Ця помилка керівників організації збігається з тою нездоровою оцінкою, що їй було дано на організаційне питання (середпартійне становище).

В наслідок ці дві помилки, що обумовлюють одна одну, ні в якій мірі, звичайно, не сприяли швидшому переборенню кризисного стану організації, бо конференція не дала правильної політичної установи в основному питанні моменту — про сепаратний мир з Німеччиною. Хоч організація в основному й швидко одужала від „дитячої хвороби лівизни в комунізмі“ і за свідченнями учасників ще в березні усвідомила помилковість своєї позиції, жорстоко засудивши своїх керівників за допущення ними антибільшовицький ухил, що звів організацію з ленінського шляху. Надхненці цього ухилу також широко визнали свої помилки, але попередити їхні наслідки не мали вже сил.

„Лівокомуністичні“, по суті опортуністичні настрої все ж залишилися жити в лавах організації, і встигли пустити коріння в робітничі маси. Коли підписали в Брест-литовському сепаратний мир з німецькими імперіялістами, в лавах організації та робітничої маси було кілька часткових рецидивів після недавно перенесеної хвороби, правда, не дуже небезпечні, проте вони потягли за собою новий, спершу невеликий кількісний відхід з лав більшовицької організації, але потім він збільшився в зв'язку з новими труднощами економічного характеру, гострою громадянською війною з Центральною радою та окупацією Донбасу, що тоді насувалася. За цих умов з лав організації, як і з всієї партії, пішли всі боягузи та елементи, що випадково прийшли до партії, уступаючи місце основним кадрам, її бойовій старій гвардії, що не боялася в минулому і в майбутньому ніяких труднощів і яка не губилася від своїх помилок.

В обстановці такого напруженого становища в ГЩР, 19 березня 1918 р. зібралася остання районна конференція більшовиків²⁾, що обговорювала такі три доповіді: про діяль-

¹⁾ Друкуємо як додаток № 2 в розділі „Матеріали та документи“.

²⁾ Уривок прот. цієї конф. — доповідь та дебати про діяльність ради друкуємо як дод. № 3 в розділі „Матеріали та документи“.

ність районної ради, про 7 - й Всеросійський з'їзд партії та про становище в комітеті.

Неповний матеріал про цю конференцію, який зберігся, освітлює тільки перше питання — про діяльність ради. Доповідь, дебати та прикінцеве слово цього протоколу несуть на собі ознаки колишньої хвороби, паніки та розгубленості перед подіями, що вже минули та ще насуваються. Основним стрижнем цих настроїв були не зовсім ще пережиті суперечки в раді на питання про берестейський мир, про методи роботи ради, якій у процесі боротьби з анархією та саботажем часто доводилося вживати надто крутих диктаторських заходів, які й проводив спеціальний апарат, що називався — „рада сьоми“. Ця „рада сьоми“ дійсно мала надзвичайні диктаторські повноваження, якими жорстоко провадила боротьбу з усіма вільними й невольними ворогами та шкідниками пролетарської революції. Жорстокі заходи „ради сьоми“, природно, викликали невдоволення м'якотілих партійців, це невдоволення відбив доповідач від ради, який, між іншим, сказав: „рада впала в крайність, що виявилася в організації „ради сьоми“ та надмірній пильності щодо створення Червоної армії“, називаючи далі цю роботу помилкою.

Навпаки, зовсім неприпустимою помилкою було саме таке небільшовицьке тлумачення діяльності ради. Помилкою було також і те, що рада безсумнівно трохи одірвалася від робітничих мас і не зуміла вчасно мобілізувати їхньої підтримки в своїх жорстоких заходах, чим і викликала цілком слушні докори робітників. В цьому, а також і в тому, що деякі керівники ради ще продовжували відстоювати бухарінські позиції „священної війни“ проти німецького імперіялізму й полягали політичні помилки ради, на які зазначали делегати, що виступали на конференції, справедливо обвинувачуючи раду в невиконанні директив партії. Одночасно деякі дивні, на перший погляд, виступи делегатів конференції не позбавлені підстав і базуються на різній партизанщині, як з боку своїх домощених органів адміністративної та військової влади, так і з боку численних партизансько - червоногвардійських штабів, що бували проїздом в ГЩР. Останні, забуваючи про те, що вони перебувають в робітничому районі, своїми самочинними діями, як то: конфіскаціями, контрибуціями та реквізиціями, безсумнівно вносили елементи розкладу та паніки в робітничу, а звідци і в партійну масу.

Постанови конференції на друге та третє питання не збереглися, але учасники запевняють, що саме на цій конференції усвідомили помилку, що її зробила попередня конференція. На доповідь делегатів 7 - го з'їзду партії ухвалено було гостру

резолуцію, яка засуджувала керівників організації ГЩР за ухил, в питанні про мир, що вони допустили, і цілком схвалювала постанови з'їзду партії на всі питання.

* * *

Щождо кількісного стану організації на 19 березня 1918 року, то кількість членів її, як показує протокол останньої конференції, становила 1.507 чол. Таким чином організація з моменту свого останнього оформлення (з 1915 року) і щодо кількісного складу пройшла цікавий шлях. Так, 1916 року перед загальнорайонним страйком вона нараховувала 400 членів, перед Лютневою революцією понад 1.200, в квітні 1917 р. — 1.450, в грудні того ж року — 4.000 (деякі учасники запевняють, що між квітнем та груднем організація нараховувала значно більше і перед самим Жовтнем досягала 7 тис. членів) і в березні 1918 р. — 1.507 членів. Характерно зазначити, що темп зростання й виходу членів організації ГЩР в цілому не відставав від загального темпу кількісного розвитку всієї партії. В періоди успіхів — організація ГЩР кількісно зростала, в періоди ж тимчасових відходів та поразок партії, вона кількісно зменшувалася. Причини зменшення зростання за описуваний період вже досить освітлені вище, залишається тільки підтвердити, що загальновідомі труднощі соціалістичної революції в період 1918 — 19 р.р. примусили вийти з організації величезну кількість її членів, що захоплені були першими хвилями революції і не витримали важкого пресу громадянської війни, що почалася.

Пройшовши такий шлях свого кількісного розвитку, організація ГЩР прийшла до того свого кількісного стану, в якому вона легалізувалася 1917 року, зберігши свій старий, підпільний кістяк. Все, що випадково ввійшло до організації, ходом подій було відсіяно, викристалізувавши той основний кадр партійців, який, не дивлячись ні на які важкі моменти в країні і зв'язані з ними труднощами в роботі партії — як і перше продовжував цілком віддавати себе справі боротьби за перемогу соціалізму.

* * *

В березні 1918 року в ГЩР закінчилася надзвичайно велика і цікава робота, яку фактично почали більшовики, ще з самого Жовтневого перевороту, робота щодо організації районної ради народного господарства. Оскільки широко задумано було цю роботу, видно з протоколу конференції представників

усіх фабрично - заводських громадських організації з 22 — 23 березня 1918 року, який друкуємо в кінці статті ¹⁾, як кращий доказ виконання директив лютневої партійної конференції ГЩР ²⁾.

Проте недовго, всього не більше місяця довелося працювати райраднаргоспові, бо окупація ГЩР німцями та гайдамаками поклала тимчасовий кінець діяльності не тільки цього органа, але і всій системі радянської влади в ГЩР взагалі.

В кінці березня на початку квітня 1918 року ГЩР знову перетворився на один з вузлових озброєних пунктів проти дальшого просування об'єднаних військових сил австро - німецьких окупантів та гайдамаків. Недалеко північного та північно - західнього кордону ГЩР знову закипіли останні криваві бої, але кількісно й технічно більші сили ворога, хоч і з великими для них втратами, швидко примусили відійти червоні загони.

Наближення окупантів примусило почати термінову евакуацію: з ГЩР почали вивозити всі цінності, запаси харчування, виробничо - технічну сировину та устаткування. Вивоз всього цього з ГЩР зв'язаний був з великими труднощами, а інколи навіть протестами й протидіями з боку окремих відсталих і несвідомих робітників. Але завдяки дружній і енергійній роботі більшовицької організації всі перешкоди безболісно й швидко подолали. Більшовицька організація ніяк не розгубилася і на зустріч небезпеці, що йшла, готувалася до опору, про що краще за все свідчить така резолюція:

„Ми, члени Російської Комуністичної партії більшовиків, робітники націоналізованих ртутної та вугільної копалень, обговоривши сьогодні, 25 - го березня 1918 р., на своєму партійному зібранні питання про грізну хмару світового імперіялізму, що насувається... яка може придушити радянську владу, поневолити робітників та селян вільних федеративних республік Росії, України та ін., повернути поміщикам землю, фабрикантам — фабрики, банкірам копальні та заводи й дати можливість німецькому імперіялізму відновити поліцейський та жандарський лад на Україні та донецькій республіці — за допомогою російської та української буржуазії в особі петлюр, винниченків, поршей та інших... вирішили не кидати зброї і в кожний грізний час готові виступити на захист україн-

¹⁾ Див. додаток №№ 4 та 5 в розділі „Матеріяли та документи“.

²⁾ Дивись додаток № 1, де в резолюції про середпартійний стан є такий пункт: „партійному комітетові доручаємо зайнятися розробкою питань економічного життя“...

ського, російського та всього світового пролетаріату й боротися до останньої краплі крові проти банд, що йдуть проти радянської влади і несуть з собою поневолення пролетаріату всього світу. Хай живе всесвітній пролетаріат. Хай живе всесвітня революція. Смерть гнобителям народу“¹⁾.

Урочиста заява більшовиків не кидати зброї не була пустим звуком. В 20 числах квітня 1918 року, коли німецьке військо зайняло станцію Микитівку, робітники дуже неприємно зустріли „гостей“. Червоногвардійські загони з горлівських, щербинівських та снакієвських гірників уперто захищали свої жовтневі здобутки. Під Микитівкою німцям дали бій, в якому загинуло 13 горлівських гірняків. Але встояти проти добре озброєних та дисциплінованих загонів окупантів, повстанці не могли й відійшли, залишивши шахти та заводи німцям²⁾.

Більшовики, що залишилися в районі, мужньо вступили в довгу смугу. німецько - гетьмансько - петлюрівського, а потім і білогвардійсько - денікінського підпілля, яке своїм страхіттям далеко залишило десь позаду царські часи³⁾. Проте освітлення цього періоду більшовиків і боротьби робітників не входить в рямці цієї статті і залишається до другого разу.

¹⁾ „Донецкий Пролетарий“ № 111 з 4 - го квітня 1918 р.

²⁾ „Борьба за Октябрь на Артемовщине“ стор. 293.

³⁾ Деякі подробиці про це дивись назван. збірник стор. 293—304 та 379.

ВІД ЛЮТОГО ДО ЖОВТНЯ

(З історії КСМ)

Робітничі соціаль - демократичні гуртки, що існували до війни на підприємствах Одеси, за роки війни поповнилися робітничою молоддю. Гуртки ці поруч із самоосвітою розповсюджували літературу, брали участь у масовках, допомагали проводити страйки й навіть змогли допомогти робітникам м. Миколаєва, що страйкували. За допомогою одного з гуртків, що складався виключно з молоді, пощастило провести страйк кравців 1916 року.

В цих гуртках брали участь крім непартійної молоді і більшовики, пізніше організатори одеської комуністичної спілки молоді т.т. Урицький, Златопольський, Учитель (Краров), Гімельфарб, Поляк Р., Ларський Г., Шнайдерман (Крайній), Гольдшмідт (Шмідт) та інші.

Отже напередодні Лютневої революції ми маємо частину молоді організовану в соціаль - демократичні гуртки.

Але більшовицького партійного керівництва в цей період не було. Лютнева революція застала одеську партійну організацію невідготованою, що пояснювалося цілковитим розгромом організації в період імперіялістичної війни. Потяг з боку молоді до організації був великий і на підприємствах, де працювали більшовики—цей потяг був скерований в належному напрямкові. Вже в кінці березня 1917 року на Молдаванці, на заводі Розенфельда, де працювало близько 100 підлітків, засновано було колектив робітничої молоді. Через короткий час засновано було осередок робітничої молоді на заводі Співак та Співакова (на Пересипі). До цього осередку робітничої молоді увійшло 50 підлітків.

Тут треба зазначити, що Пересипський район РСДРП, в якому переважала робітнича більшість, перший з райкомів в квітні 1917 року ухвалив організувати спілку молоді. В цьому районі, як і в інших, меншовики не мали особливого впливу. Організувати спілку доручили молодим партійцям, які за дуже короткий час організували 50 — 60 підлітків - робітників віком

від 16 — 18 років. Пересипський райком РСДРП асигнував кошти на відозви до робітничої молоді і обіцяв підтримувати в роботі.

Перші вимоги колективів робітничої молоді були економічні. Проте, швидко колективи почали виставляти вимоги, щоб ввели представників молоді до завкому. На заводі Співак та Співакова колективи склали список кандидатів до завкому, виставили своїх представників і добилися, що їх список прийняли.

* * *

В Одесі, як ми вже зазначали, і до і підчас війни було багато гуртків молоді. Переважно були це гуртки учнів, різних „соціалістичних“ відтінків. Після революції ці гуртки об'єдналися в загальноучневу спілку — „спілка учнів соціалістів“ (СУС). Під впливом різних політичних течій СУС розколовся на кілька угруповань: частина приєдналася до більшовиків, частина — до есерів та мєншовиків. Була також група, що не виявила своєї політичної позиції. Такий склад СУС'у визначав і характер роботи. Влаштували мітинги на різні політичні теми й далі цього справа не йшла. Така робота ні в якій мірі не могла задовольнити ядро спілки, що складалося з більшовиків. Швидко постало питання про притягнення до спілки робітничої молоді. Спроби змінити роботу СУС'у почали з того, що перейменовували його в спілку соціалістичної молоді. Але, оскільки назва не могла змінити змісту роботи спілки, то питання поставлено було так.

Більшовики, що працювали в ССМ, запропонували увійти до ССМ для того, щоб за допомогою робітничого ядра можна було реорганізувати ССМ. Пересипська група прийшла компактною масою й відіграла першу роль. Так званій правій частині ССМ — це, звичайно, не сподобалося і в спілці почалися чвари.

Перші суперечки, які виникли тоді, були про назву спілки, що цілком визначала б склад організації та її дальшу роботу. Робітнича частина, та ті, що співчували більшовикам, уявляли собі, що в спілці основним ядром повинні бути робітники, а учні — оскільки вони поділяють погляди робітничої класи. Учні, навпаки, вважали (за невеликим винятком), що вони повинні відігравати першу роль. Перемога залишилася за робітничою частиною спілки.

Суперечки, що виникли з приводу цього питання на одних зборах, привели до того, що робітнича частина спілки та ті, що їй співчували, пішли з цих зборів. Збори було зірвано. Після довгих суперечок збори відновили й робітнича частина спілки,

виступивши компактною групою, перемогла. Спілку перейменовано було на „спілку соціалістичної робітничої молоді“ (ССРМ). До нового комітету¹⁾ увійшли товариші: Шнайдерман, Урицький, Гімельфарб, Учитель, Зак, Ігнат, Деречин, Югов та інші.

На цьому зібранні суперечки в спілці не закінчилися, бо частина учнів не погодилася з постановою зборів про перейменування спілки. Ще деякий час тривали суперечки в литанні про передачу справ та коштів новому комітетові. Нарешті, на одних зборах молоді учнів, що входили до спілки відбувся розлам. Частина учнів пішла до ССРМ, друга частина, що не схотіла скоритися більшості, вийшла із спілки.

ССРМ насамперед взялася до складання статуту. Складено його було на основі зразкового статуту спілок молоді, вміщеного в „Правді“.

ССРМ у своїй першій відозві²⁾ до „Молодых рабочих и работниц“ гостро підкреслює потребу організуватися для того, щоб „разом з нашими дорослими товаришами, добиватися звільнення всієї робітничої кляси від капіталістичного тягара та експлуатації“. ССРМ у своїй відозві закликала об'єднатися під прапором ССРМ. Спілка зверталася також і до інтелігентської молоді, що визнає „за єдиний вихід боротьбу робітничої кляси всіх країн з капіталістичним ладом“.

В цій відозві спілка просить молодих партійних робітників допомогти спілці „підготувати з молодих робітників активних робітників соціалістичних партій“. Партійних робітників закликали приходити з пропагандою своїх партійних програм. На це треба звернути особливу увагу, бо вона (відозва) знову говорить про те, що більшовицьке керівництво було недостатнє. Ми маємо спілку робітничої молоді, серед керівників якої є більшовики, нарешті, ми в цей час маємо більшовицьку партійну організацію з своїм органом „Голос пролетаря“, а між тим робітнича молодь об'єднана в ССРМ закликає представників різних партій агітувати за свої програми серед членів спілки.

Слабе більшовицьке керівництво у спілці відбилося й на дальшій роботі спілки. Після реорганізації почали велику, головним чином, культурноосвітню роботу. Проводили бесіди, читки, доповіді та дискусії на різні теми з представниками різних партій. Намічаючи плян цієї роботи, природно, повинні були виникнути суперечки: в якому напрямі треба провадити всю роботу? Опортуністична частина спілки вважала,

¹⁾ На початку червня 1917 року.

²⁾ „Известия СРД“ № 112 з 20 серпня 1917 року.

що спілка повинна розвинути плянову культурну роботу, розраховану насамперед на членів спілки. Більшовицька частина спілки вважала, що вся політосвітробота повинна бути підпорядкована одній ідеї — „оволодіти масами робітничої молоді за допомогою партії в боротьбі за владу Рад“.

„Боролися дві програми: меншовики та есери стояли за абстрактну громадсько - політичну освіту та книжне навчання в гарячий та гострий період боротьби. Більшовицька частина, виходячи із завдань цієї боротьби, вимагала політичної освіти, розрахованої на широку робітничу масу“. В період суперечок запросили представників партій більшовиків, меншовиків та есерів, але ні до чого договоритися не пощастило.

Організаційну роботу спілка провадила в напрямі зв'язку з окремими заводами, фабриками, організувала колективи робітничої молоді на них та організувала райони молоді на околицях міста. Восени 1917 року спілка нараховувала близько 500 чоловіка.

Спілка підтримувала зв'язок з організаціями Миколаєва та Херсона, для чого спеціально виділено було бюро зв'язку. Восени робота, що все більше розгорталася, пішла зовсім іншим напрямком. В цей час Одеська організація, працювала в дуже напружених обставинах. Пролетаріят Одещини під керівництвом більшовиків готувався до наступних боїв за радянську владу.

ПЕРШИЙ ПЕРІОД РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В ОДЕСІ

Складні обставини за наявності трьох влад у місті: рад робітничих та салдатських депутатів, української ради та думи примушує всю партійну організацію, а разом з нею й спілку СРМ, що в той час вже значно поповнилася більшовицькою молоддю, перебувати в стані бойової готовності.

І треба сказати, що організація бойової дружини молоді при штабі одеської Червоної гвардії — є одна з славних сторінок у роботі одеської організації ССРМ. Спогади дружинників говорять про те, що їх не дуже добре зустріли в штабі Червоної гвардії, що, очевидно, треба пояснювати недовір'ям до молоді. Але ідея бойової дружини, куди приймали за рекомендацією 10 дружинників, ідея боротьби та вірності пролетарській революції, ентузіазм, „дисциплінованість молоді, точне виконання всіх розпоряджень командування Червоної гвардії дуже швидко змінили ставлення до нас червоногвардійців і нас визнали за рівноправних членів Червоної гвардії“.

Перше бойове хрищення дружини молоді відбулося за

кілька днів до грудневих боїв в Одесі ¹⁾, щось із 20 охочих² на пропозицію штабу Червоної гвардії не дозволили гайдамакам вивезти з гаражів автомобілів. Операцію цю виконали успішно. В наслідок: 26 полонених гайдамаків, 1 офіцер, така ж кількість гвинтівок та шабель, кілька наганів. Цей випадок цікавий тим, що вперше частина дружинників заволоділа справною зброєю, якої вона досі не мала. Другим не менш значним виступом дружини було виконання завдання штабу Червоної гвардії захопити автомобілі та зброю, що були на заводі Арпса під командою двох сербських сотень добре озброєних, але вороже настроєних до виступів робітників. Операція закінчилася захопленням 46 автомобілів, 4 мотоциклів, 485 гвинтівок австрійського зразку та 15 ящиків набоїв.

Обеззброєння гайдамаків було гаслом до виступу останніх 1 грудня 1917 року. Грудневі бої тривали три дні. І за цей час дружина була у самому вогні, виконуючи всі покладені на неї штабом Червоної гвардії завдання. В грудневі дні дружина мала й перші втрати в особі тов. Вігмана та інших. Але ці втрати ще більше зміцнили її, ще більше підготували до наступних січневих боїв одеського пролетаріату за владу рад.

Січневі бої, що почалися 16, закінчилися 18 перемогою одеського пролетаріату. Але перемога ця дісталася нелегко. Багато загинуло робітників червоногвардійців у боротьбі за радянську владу. Чимало втрат мала й дружина молоді. З числа дружинників у січневі бої забито було Альошу Златопольського, одного з організаторів ССРМ, Полякова та інших. Бойова робота дружини на цьому не закінчилася. Чимало дружинників пізніше були славними бойцями Червоної армії.

Та ж частина спілки, що не ввійшла до дружини, продовжувала свою роботу. Організаційно спілка за цей час дуже зміцніла й виросла. Особливо сильною була спілка в профспілках шкіряників, металістів, кравців. Завдання юнацького руху на цей час були визначені зовсім точно, але дискусії на питання про назву ще тривали в спілці.

Крім широко - поставленої культосвітроботи, налагоджено було й економроботу. В центральній раді профспілок був представник молоді, але головну роботу провадилося в осередках на місцях. До досягнень у цій галузі треба віднести скасування декрета ради про звільнення всіх підлітків з виробництва. Декрета видано було очевидно, щоб боротися з експлуатацією підлітків. Дівчата - підлітки одержували 30 — 40 коп. на день, а хлопці 40 — 60 коп. при поденній оплаті плаці. Доробку не

¹⁾ Жовтень в Одесі почався лише 18 січня 1918 року. В грудні 1917 року були сутички між гайдамаками та Червоною гвардією, військами Центральної ради та одеських рад.

було зовсім, бо відрядно працювати могли лише дорослі робітники. Отже, для того, щоб існувати, молоді доводилося надсилу працювати, намагаючися кількома надурочними годинами збільшити свій тижневий заробіток на 40—50 коп. Але оскільки іншого способу збільшити заробіток не було, то декрет про зняття з роботи зустріли великим протестом і його довелося скасувати.

Всю культурну та економічну роботу спілки виконували меншовики та есери, що залишилися в спілці, бо найбільш активна частина по-більшовицькому настроєної робітничої молоді пішла до дружини, яка в період радянської влади нараховувала близько 200 чол. Центром, що об'єднував роботу, був у цей час так званий Центральний Комітет Спілки. На кінець перебування радянської влади в Одесі спілка більш за все турбувалася дружинними питаннями. Під напором контрреволюції краща частина спілки пішла з міста разом з одеським пролетаріатом. Відходячи з міста, спілка випустила таку відозву:

ДО ЮНАКІВ ПРОЛЕТАРІВ ¹⁾

Від бойової дружини спілки соціалістичної робітничої молоді міста Одеси.

Молоді робітники!

Надійшов останній і рішучий час. Дні проходять за днями, а ми ганебно коримося кривавим хижакам. Хіба для того ми проливали кров свою на барикадах, хіба для того ми пробивалися на світлий шлях соціалізму, передаючи владу до робітничих рук, до рук рад, хіба для того, щоб віддати все, що ми здобули, без усякого опору нахабним зрадникам „вільного“ українського народу та їхнім вільним спільникам німецьким імперіялістам.

Бойова дружина організованого молодого пролетаріату м. Одеси спілки соціалістичної робітничої молоді закликає всіх:

Молоді робітники, станьте молодими бойцями!

Годі мітингувати!

Годі резолюцій!

Геть слабодухих, що ганблять нашу велику робітничу справу!

Прокляттям затавровані раби прокинуться, але буде пізно. Ми ж, молоді бойці, з гарячою вірою в нашу пере-

¹⁾ „Голос Пролетарія“ з 8/III — 1918 р., № 114.

могу, перемогу добра над злом, не здригнувшись підемо на захист революції.

Бойова дружина спілки соціалістичної робітничої молоді вже довела одеському пролетаріатові, як вона вміє боротися за інтереси робітничої кляси.

Грудневі та січневі бої на вулицях Одеси вирвали з наших лав чимало молодих, сильних, здорових душею й тілом переконаних соціалістів.

Нас ніщо не зупинить.

Три дні тому, розгорнувши червоні прапори, пішов на кривавий бій з німецькими полками бойовий загін нашої дружини.

Жодного порожнього місця в наших лавах!

Всі молоді робітники, що можуть носити зброю, до нас!

Ми організуємо нові загони, що зможуть завжди відбити контрреволюцію.

До зброї, молодий пролетаре!

Помстимося за наших, що загинули в бою з ворогами, сміливих молодих товаришів!

На барикади!

Наближається рішучий час перемоги!

За червоний прапор всевітньої революції! За Інтернаціонал!

За світле майбутнє, що належить нам, молодим робітникам!

До бойової дружини спілки робітничої молоді приймають молодих робітників, що можуть носити зброю, що твердо вирішили із зброєю в руках або перемогти, або вмерти за свободу.

Мінімальний вік для вступу — 18 років.

Потрібна рекомендація якоїсь пролетарської організації.

Записують щодня з 10 години ранку до 6 год. вечора в штабі дружини Лизаветинська, 12.

Жодної хвилини не гайте. До зброї, до боротьби, юний пролетаре!

Штаб бойової дружини
спілки соціалістичної робітничої молоді м. Одеси.

АВСТРО-НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ

Після приходу австро-німецьких „гостей“, як вони спершу себе називали, в місті завмерло все політичне життя. Партійна організація більшовиків пішла у підпілля. Проф-

спілки захопили меншовики та есери, що намагалися вислужитися перед владою і зраджували на кожному кроці робітничу клясу. Недовго існувала й рада робітничих депутатів, до якої ніби то прихильно ставилася спершу „влада“. І нарешті першого травня, який вся Одеса зустріла „на тлі багнетів“, вже вся робітнича маса переконалася, з ким вона має справу і на якій сюрпризи може сподіватися від австро-німецьких жандарів.

Робота всіх соціалістичних організацій припинилася. ССРМ продовжувала виключно свою культурно-освітню роботу. Більшовики, що залишилися серед членів спілки, розуміли, що легальній культосвітроботі треба покласти край. Треба організувати робітничу молодь для наступних боїв. 18 — 19 травня скликали конференцію робітничої молоді, на якій були присутні представники 7.200 молодих робітників та робітниць.

На порядку денному стояли питання: 1) поточний момент, 2) організація робітничої молоді, 3) про безробіття та 4) про газету „Молодой рабочий“.

Найцікавішим питанням конференції було питання про організацію рад робітничої молоді, які повинні були стати постійним органом, що охороняв би й захищав інтереси юнацької та дитячої праці. Для утворення цієї ради робітничої молоді на конференції обрано було спеціальний організаційний комітет (раду робітничої молоді не було організовано, бо ідея її утворення виявилася нежиттєвою).

Конференція робітничої молоді в Одесі закінчилася протестом проти розгону австрійською владою міського самоврядування.

Обласний центральний комітет ССРМ, утворений щоб налагодити роботу, куди входили представники великих колективів робітничої молоді, не міг об'єднати спілки, не міг налагодити роботи. Потрібні були якісь особливі форми для того, щоб зберегти робітничу молодь у спілці, бо в цей час помітно було деякий відхід, що пояснювався формами та методами роботи, а також становищем радянської влади, що була напередодні відходу.

Активісти більшовики, що працювали в підпіллі, на одних загальнонімецьких зборах поставили питання руба: бути чи не бути. Працювати — значить іти в підпілля; продовжувати легальне існування, — значить не працювати. Разом з більшовиками були ліві есери та анархісти. Ця частина вимагала активної роботи проти окупантів та поміщицької влади. Меншовики та есери висловилися проти підпілля, віддаючи перевагу легальній освітній роботі.

„Молодой рабочий“¹⁾, судячи з характеру статей не мав певної міцної позиції в питанні про дальше існування ССРМ, що пояснювалося складом редакції, складом керівних робітників. В першому номері в передовій писали:

„На сторінках „Молодого рабочего“ ми провадитимемо ідею, що є керівною в нашій діяльності, ідею соціалістичної підготовки робітничої молоді та піднесення її культурного рівня. Наш орган повинен освітлювати потреби молодих робітників та робітниць для того, щоб дати можливість будівникам нового життя підготуватися до свого призначення“... І далі автор статті закликає молодь іти „до мети, яка дає красоту життю й найцінніше — характер та енергію. Ви повинні пам'ятати, що, лише об'єднавшись навколо своєї молоді робітничої організації, ви зможете здійснити своє призначення стати ковалями вашого майбутнього, викувати краще життя“.

Отже, як ми бачимо, що перед робітничою молоддю не ставлять конкретних завдань: боротьби за владу рад, а туманно закликають її до мети, яка „дає красоту життю“ і т. ін. В інших статтях до молоді кажуть: „Активна політична боротьба за соціалізм не діло молоді, що не має ще достатньої підготовки. Не діло молоді тому, що запорука перемоги робітничої класи не тільки в її революційності, в якій молоді відмовити не можна, але й у свідомості. Свідомість же приходить після багатьох років серйозної політичної самоосвіти“. Автор зовсім не ставив собі конкретних завдань у галузі завоювання можливості мирно будувати й вчитися. Далі автор писав, що „захоплення молоді питаннями „поточного моменту“ та „політикою“ в вузькому розумінні не можна не вважати за негативні явища“.

Автор однієї статті дуже захищав погляд: *непартиїности* в спілці. Доводив, що спілка, готуючи свідомих борців за соціалізм, не повинна „з перших же кроків отруювати своїх членів отрутою партійної нетерпимости“, не повинна допускати серед себе фракційности. І тоді спілка зможе перемогти „лінію, на якій намагаються закріпитися „партійні юнці“.

Ми навмисне навели цілу низку цитат з першого номеру „Молодого Рабочего“ для того, щоб ясно було, оскільки нетерпиме становище було в спілці, оскільки вистигла потреба розламу.

¹⁾ 1918 р. вийшло 2 номери „Молодого рабочего“, один у квітні, другий у травні.

Реакція, що все збільшувалася, наближала час розколу. До першого травня спілка випустила другий номер „Молодого Рабочего“, в передовій якого закликала молодих робітників та робітниць вийти на демонстрацію під прапорами спілки. В цьому номері знов таки конкретно завдань робітничої молоді не виявлено. Молодь закликали стати за джерело бадьорости для старших товаришів, але що вона повинна була робити для того, щоб допомогти старшим товаришам у боротьбі, не відомо. В дальших статтях перед молоддю, об'єднаною в колективи, поставлено було завдання: „всебічно захищати інтереси молодих робітників на фабриках та заводах і скрізь, де користуються з найманої праці молоді“. Поруч з цим колективи повинні були вести культосвітроботу та об'єднувати робітничу молодь навколо спілки соціалістичної робітничої молоді.

Останні два місяці спілка ледве жила. Причина цього — реакція, яка примусила припинити навіть культурницьку роботу. Остання губконференція ССРМ нічого конкретного не дала, бо пройшла під гаслом потреби зберегти легальну роботу, а реакція, що збільшувалася, не давала можливости цю роботу провадити. З цього часу ССРМ фактично перестала існувати.

В кінці липня скликано було збори, на яких поставлено руба питання „що робити“? Різні частини спілки по-різному розуміли завдання. Більшовики, ліві есери, анархісти настоювали на активній підпільній роботі проти окупантів. Меншовики, есери були за легальну політосвітроботу.

Перемогли більшовики та ліві есери.

Нова організація прибрала назву „Молодий революційний Інтернаціонал“ — „Моревінт“. Потім з'явилося невеличке об'єднання „Спартак“, що його організував комуніст, але було воно чисто інтелігентською організацією. Про існування та роботу групи „Спартак“ докладних відомостей немає.

Основним гаслом „Моревінта“ було об'єднання всіх революційно-радянських угруповань для боротьби з реакцією, що насувалася, при чому роботу цю мислилося, перш за все, як боротьбу збройну „з револьвером, з гвинтівкою та бомбою в руках“. Політичне обличчя „Моревінта“, яскраво визначилося в передовій газети „Факел¹⁾“. Редакція писала: „Неодержуючись ніякої партійної програми, а об'єднуючи навколо себе всіх, хто стоїть на радянській платформі, наш орган освілюватиме життя трудящих України“... „Питання про владу може бути розв'язане лише на користь диктатури трудових мас“...²⁾.

¹⁾ „Факел“ вийшов лише в лютому 1919 року.

²⁾ „Десятилетие Одесской комсомолки“. Збірник. Стор. 22.

Робота „Моревінта“ щільно стикалася з роботою вже організованої в серпні 1918 року комуністичної спілки молоді. Треба зазначити, що багато т. т. в своїх спогадах плутають роботу „Моревінта“ з роботою комуністичної спілки молоді. Інші взагалі забувають, що комуністична спілка молоді організувалася майже одночасно з „Моревінтом“. Очевидно причиною цієї плутанини є перебування деяких комуністів в лавах „Моревінту“. Крім того, нелегальні умови існування багато сприяли тому, що дуже обмежена кількість товаришів знала про деталі роботи тої чи іншої організації.

В серпні (1918 року) відбулася перша нелегальна конференція, що поклала початок організації одеського комсомолу. Лави комсомолу спершу поповнювалися колективами робітничої молоді, що існували при профспілках шкіряників, кравців та ювелірів. На конференції виділено було комітет з п'ятьох осіб, до якого увійшли: Ларський, Міронов, Учитель та інші. Комітет негайно встановив зв'язок з підпільною більшовицькою організацією, щоб одержати директиви для підпільної роботи.

Головною роботою комсомолу з доручення парторганізації була військова розвідка. Розвідку, що нею керував тов. Южний, збудовано було за принципом п'ятирок. П'ятеро мали свого старшого, якому вони доповідали про все, а п'ятеро старших безпосередньо мали зв'язок з товаришем Южним, кого виділив на цю роботу підпільний комітет партії. Основна робота розвідки: дислокація, прибуття, відправка та напрямки військ. Крім того, розвідці доводилося охороняти всі підпільні збори, конференції. Роботу проробляли дбайливо. Треба сказати, що цю роботу провадили виключно члени комуністичної спілки молоді за винятком кількох окремих партійців. Одночасно комуністична спілка готувала конференцію. Треба було підрахувати сили.

На конференції було дуже мало делегатів.

1. Осередок профспілки: Великого Металіста та завод Вальтуха — 25 чолов.

2. Осередок профсп. Малого Металіста 5 — 6 чол.

3. „Ігла“ 20 — 25 чолов.

4. Осередок профспілки Шкіряників 12 — 15 чолов.

5. „Ювелірів“ 5 — 7 чолов.

6. Два невиробничих колективи по 5 чолов.

7. Окремі члени спілки 5 чолов.

Представництво було 1 на 5, значить на самій конференції було 20 — 25 чоловіка. На порядку денному стояли питання: 1) Доповідь комітету та теперішні завдання спілки. 2) Вибори комітету.

Наприкінці німецької окупації комсомол виконував всю технічну роботу партії: розповсюдження газет і розклейка листівок (метеликів) тощо. Все це треба пояснити безсумнівно добрим партійним керівництвом, хоч цього спеціального терміна в той час не було, бо в той час різко визначити межу між партійцями та комсомольцями було важко: багато комсомольців в той час були кращими партійцями підпілля. (Тов. Учитель — член партії з 1916 р. Гімельфарб — член партії з 1916 р., Дарський та інші). До першої річниці Жовтневої революції одеська організація вийшла заарегованою та з'єднаню.

За підпілля були й втрати. В річницю Жовтневої революції на французькому бульварі заарештували розвідку. Провал був великий. Слідом за ним сталося ще кілька провалів. Але через неорганізованість та безладдя, що були тоді серед австрійського війська, саме напередодні від'їзду його з Одеси всім товаришам за більшу чи меншу суму пощастило звільнитися, або перевестися з контррозвідки до в'язниці, а звідти звільнитися під час приходу до міста Григор'євського війська напередодні приходу французів (у січні). Так чи інакше за цей період не було особливо значних втрат.

Безладдя серед австрійського війська чудесно використали партійні та комсомольські організації. Особливо остання в кінці року провадила велику бойову роботу і, скористувавшись з розкладу серед австро-німецького війська, накупила для підпільної організації силу зброї і це дало можливість добре озброїти підпільну дружину молоді, що нараховувала в своїх лавах близько 100 чоловіка. Керівником штабу дружини був робітник металіст тов. Файнберг, якого пізніше Колчак розстріляв у Сибіру.

Революція в Німеччині 1918 року дала можливість партії, а з нею й комсомолу провадити велику політичну роботу серед австро-німецького війська. Комсомольці розповсюджували літературу, газети, що їх видавав підпільний комітет більшовиків, революціонізуючи цим окупантів.

Німецьку окупацію та уряд Скоропадського заступила директорія та англо-французька окупація плюс білогвардійці.

В дні усобиці в місті, де наявність сил петлюрівців, французів та білогвардійців організували так звані три зони, це відповідно використали партійна організація та комсомол. Обласний партійний комітет намітив такі шляхи використати усобицю: включити партизанські загони до петлюрівського війська, всіма силами намагатися вигнати білогвардійців з Одеси, використати момент, щоб озброїти робітників.

12 грудня (1918 р.) скликано було, невідомо точно з чибі ініціативи, мітинг робітників, на якому пощастило виступити

представникові Обласкому тов. Клименкові, який виголосив чудесну промову на тему про радянську владу. Після його промови вирішено було цілим мітингом іти й звільнити політв'язнів. Натопч з цирку пішов до в'язниці і звільнив всіх, що були там, в тому числі партійців та комсомольців.

Сутичка між петлюрівським військом та білогвардійцями, яких підтримували французи, дала можливість озброїти робітників. Особливо велику роботу провів комсомол. За допомогою дружини молоді пощастило захопити з арсеналу дуже багато зброї, частину якої роздали робітникам, а частину заховали в надійному місці. В той же час вели переговори з петлюрівським військом, щоб одержати зброю на випадок поразки французів та білогвардійців. 18 грудня петлюрівці відійшли з Одеси, здавши багато зброї підпільній організації.

(Далі буде)

ЗАТОНСЬКИЙ В.

ІЗ СПОГАДІВ ПРО УКРАЇНСЬКУ РЕВОЛЮЦІЮ¹⁾

ПІД НІМЦЯМИ

В Москві дістали помешкання й негайно створили свій секретаріат.

Почалася робота щодо відправки на Україну підпільників та встановлення зв'язку як лінією партійною, так і лінією ревкомів. Роботу провадилося рівнобіжно. Дарма, що до дев'яти ки входили й ліві есери, робота вся фактично була в наших руках. На Україну ми посилали мало не самих комуністів і намагалися всі підпільні ревкоми захопити в свої руки.

Треба сказати, що великої чіткості в роботі не було. Робота ревкомівська щодо підготовки збройного повстання раз - у - раз перепліталася із звичайною, суто партійною підпільною роботою. Певніше, був ухил, може несвідомий, не дуже навіть продуманий, всю партійну роботу на Україні скерувати на лінію підготовки повстання, що видавалося дуже близьким.

На цей час уже стався гетьманський переворот. Бутафорську Центральну Раду замінив ще бутафорніший гетьман. Фактично Центральна Рада загинула ще в січні 1918 року, бо, повернувшись назад із німцями, вже не мала жодного впливу в країні. Фактично всім керував барон Мум, що формально був на Україні за німецького посла. Центральна Рада спробувала була щось писнути за демократію, а її й прихлопнули.

Кінчила вона зовсім безславно. На те засідання, де обговорювали конституцію Української Народньої Республіки, прийшов німецький лейтенант і, скомандувавши, „руки вгору“, оголосив, що Раду розпущено. З'їзд „хліборобів“ (поміщиків та багатих глитаїв, де за голову був граф Гайден) оголосив, що на гетьмана України обирається Павла Скоропадського, правнука останнього з українських гетьманів, який теж носив це знаменне скоропадківське прізвище.

Цікаво, що одним з формальних приводів до розгону Ц. Ради була так звана „справа Доброго“.

¹⁾ Продовження. Початок див. „Л. Р.“ №№ 4, 5 — 6 за 1929 р.

Рада була цілковито оперетковим урядом. Захопивши Україну, німцям „есерівська демократія“ була вже непотрібна.

Промисловці та великі землевласники почали одверто організовуватись для встановлення сталого буржуазного ладу, глузуючи з радівської конституції, а навіть з українського націоналізму.

Українська демократія, безсила дати опір німецьким фаворитам, пішла на кумедний „таємний арешт“ одного з головних діячів „Протофісу“ (організація промисловців, торговців та фінансистів) власника цукроварень Доброго. Цього Доброго було за секретною постановою Генерального Секретаріату таємно викрадено з помешкання. Німці, дізнавшись, начиснули, примусили його звільнити і, розігнавши ЦР, притягли опереткового прем'єр - міністра Голубовича до карної відповідальності.

Розгон Центральної Ради все таки частково зміцнив її позиції.

Де в кого склалося вражіння, що Рада неповинно постраждала, і коли б не ті німці (що вона сама їх запросила і що старанно замовчувалося), то все було б інакше вийшло.

Проте широкі маси, не згадуючи вже про робітництво, зненавидівши і німців-окупантів, і гетьмана, потяглися до нас.

З гетьманом повернулися на свої мастки поміщики, що їх була вигнала революція. Почалися екзитуції, на села наклали величезні самовільні штрафи за шкоду, що сталася поміщикам підчас заколотів. Почалися карні експедиції. То в тому, то в іншому повіті України спалахували селянські повстання. Влада трималася на самих лише багнетах, та ще й до того багнетах чужоземних.

Радовці вели подвійну гру. Наскільки гетьманат першими часами на зовнішній погляд все ж таки дотримувався українства (це було потрібно для мети германської політики), частина радовців згоджувалася працювати з ними. В кожному разі саботажу не було. І в той же час вони намагалися набути собі політичного капіталу на лютости гетьманського ладу щодо селянства.

Та рядовий селянин за Центральну Раду, ба навіть за Україну й чути не хотів. У Росії революція перемогла, звідтіля поміщиків вигнали, і український селянин звідтіля ж сподівався допомоги і найчистішою українською мовою писав свої прохання, надсилаючи їх без жодної конспірації з власноручними підписами до російської мирної делегації, називаючи там себе руським, і прохав більшовиків допомогти йому визволитися з біди.

Це був своєрідний момент гострого переламу селянських настроїв. Селяни поспіль вважали себе за більшовиків, раз - у - раз відхрищувалися від усього українського. І в той же час виявляли велику активність...

Той самий селянин, що був байдужим свідком героїчної боротьби передових загонів робітничої кляси з німецьким імперіалізмом та гайдамаками, тепер сам збройно боровся.

Іншу картину являло собою міське робітництво. Все найкраще, найактивніше пішло на Царицин, на Вороніж, на Москву. З пролетаріатом розправа була жорстока. Було зроблено „кровопускання“. Промислові райони були знеслені. В революційність селянства вони не вірили, пам'ятаючи недавній досвід...

Робітництво, звичайно, також тягнулося до радянської влади, але тягнулося по - іншому. Вони в більшості, особливо в промислових районах, сподівалися від неї безпосередньої допомоги. Очікували, коли то прийде Червона армія та визволить їх. Самі не мали сили повстати.

З цього постав де у кого ухил в інший бік: не треба жодних ревокмів, не треба готуватися до збройного повстання. Потрібна довга вперта робота в справі організації підпільних осередків для привичної підпільної праці того ж самого типу, що й за царату:

— Треба підсилювати партію!

Щодо підсилення партії, то всі були згодні, але тільки ліві (не слід змішувати їх з лівими комуністами в російському масштабі; я сам, приміром, був за Берестейський мир і взагалі проти лівих комуністів російських, але належав до лівого крила комуністів українських) під підсиленням партії розуміли те, що вона має керувати тим повстанням, яке ось - ось спалахне, керувати, щоб використати якомога краще революційну енергію селянських мас.

Праві ж під підсиленням партії часто розуміли те, що треба зректися навіть самої думки про збройну боротьбу. Рятувати партію — це вони розуміли так, що не втручатися ні до якої „авантюри“, а обмежитися підготовкою нових кадрів партійних підпільних робітників у робочих кварталах.

Розходження у нас з правими було величезне. Перебільшення і з одного і з другого боку були також чималі. Від очевидного перебільшення своєї сили і навіть пуччизма у лівих і до знеславлення всього селянського руху, як суто глитайського у правих (міркування тов. Епштейна - Яковлева за десяти - десятиників, де він доводив, що в селянському русі, на який ми сподіваємося спертися, керівну роль відіграють глитаї, які мають кожний більш як по десять десятин і що, значить, нам з селянами не по дорозі).

Праві, безумовно, були тісніше зв'язані з пролетаріатом, але із знесиленою його частиною, що зневірилася й пасивно сподівалася, коли північні товариші принесуть йому радянську владу, а в той же час не вмiла й охоти не мала стати на чолі української селянської стихії...

Та на цю тему треба писати в інших обставинах.

Тут зупинятися на історії наших суперечностей між правими та лівими комуністами українськими я не збираюся.

Ожж ми почали організовувати роботу як партійну, так і повстанську на самій Україні.

Одночасно взялися до організації збройної сили в неутраляній зоні. Утворювати регулярні частини ми, звичайно, не могли. Мимоволі захоплювалися партизанщиною й захоплювалися нею здорово. В цей час взагалі у всіх було чимало задержуватости.

Пригадую, колись т. т. Бубнов з П'ятаковим написали інструкцію в справі організації партизанських загонів і зайшли до Троцького погодити з ним якісь військові справи. Троцького не застали вдома й залишили йому зазначену інструкцію з написом:

— Будівничому армії регулярної від організаторів армії партизанської. Побачимо, чия буде зверху!

І розписалися — „Бубнов, П'ятаков“.

Та, проте, з них взагалі були ліві комуністи і в російському розумінні цього слова.

Фактично роботою в українському масштабі керувало ліве наше крило. В правих, під впливом принципових суперечок про ролі робітничої кляси та селянства, а також про термін, коли має спалахнути на Україні революція, знову воскресла тенденція відокремитися й провадити свою Донецько - Криворізьку роботу самостійно. Відокремлювалися по старій пам'яті й одесити, що було силкувалися деякий час затримати в Москві свій Румчерод (так скорочено звався об'єднаний комітет румунського фронту та Чорноморської фльоти).

Одночасно довелось, звичайно, втягнутися й у московську роботу.

Мені знову в Москві на довший час затриматися не довелось. Ми одержали відомості, що на Волзі, між Саратовим та Самарою, зібралось чимало українців, які евакуювалися туди. Під натиском німців вони проїхали туди з ешелюнами, з усім майном, порозселивалися на дачах і не роблять діла, а граються в радянську владу. Наприклад, десь під Самарою було переобрано Полтавську раду. Переобрані не погодились й зняли галас.

Рада розкололася на більшість та меншість...

Такі чутки ходили по Москві; мене послали перевірити й ліквідувати радянських українських дачників. Заразом тов. Свердлов дав доручення подивитися, що являють собою волзькі організації як партійні, так і радянські.

Треба сказати, що „простота норівів“ у травні 1918 року ще була дуже велика. Центральний комітет партії жодного апарату не мав, все діловодство його містилося в записній книжці Якова Михайловича Свердлова, а цілий учрозпод — у його, правда, на прочуд багатій, пам'яті. Зв'язки з місцями як радянською, так і партійною лінією були випадкові, махровим цвітом процвіла славнозвісна „влада на місцях“. Отож тоді я й винайшов згадану вище Саратовську Радянську Федеративну Республіку і почув від її голови тов. Антонова теорію неpotрібності партії.

Наші українці справді розкошували собі на Волзі. Довелося декого завстидати, де на кого натиснути, деякі організації розпустити... Вони виправдовувалися тим, що не мали вказівок, і багато дехто охоче згодилися піти на українську партійну роботу в підпілля. Завербував кого можна було на Україну, переговорив з місцевими організаціями. В них також починалися тривожні дні. В Саратові саме перед моїм приїздом було ліквідовано виступ анархістів, і знову наближалися якісь підозрілі загани. Підчас мого виїзду було мобілізовано партійців зустрічати їх.

В Самарі, куди ми приїхали з тов. Куйбишевим, я мало не потрапив до рук чехословаків: виявилось, що проскочив з Самари останнім потягом, а вже другий був захоплений на Сызранському мості, бо чехословацькі загани підняли повстання. Я про це довідався лише в Москві.

ФРАНЗОЛЯ

В Москві відразу стало неспокойно. Чехи були силою, проти якої ми не мали кого виставити. Щастя наше, що вони були не такі дуже сильні. Це дало змогу в боротьбі з ними створити й загартувати Червону армію.

Наступ чехів відчувся насамперед на продовольчому фронті. Москвичі й без того голодували, а тут, відколи почалися бої на Волзі, і зовсім скрутно стало. Жили пайками. Тепер дивно згадати, неначе не сами це переживали. Я сам одержував тоді найбільшу пайку, яку тільки можна було, у першій будинку Рад: чверть фунта хліба на день та обід із двох страв. На перше — вода, що відгонила воблюю і що значило, що в воді варилася вобла. На друге — та сама вобла, абз, щоб бути цілком точним, половинка вобли. Одна тонесенька половинка. Різалася воблу завжди поздовж, отже здалеку можна було

подумати, наче цілу рибу дають. Ще видавалося на день одну грудочку цукру рафінаду.

Це була привілейована пайка. А багато люду й того не мали.

Вже в другому будинку Рад іноді замість хліба видавалося так само чверть фунта сонячничкового насіння. Здорово голодно було.

Робітничі околиці ремствували. Обиватель ще якось перебивався. Ще не заборонено було приватної торгівлі, крамниці, ятки повні були харчів, та все це було неприступно дороге. Трудящі ж жили самою лише пайкою, а бували дні, коли пайки й зовсім не видавалося. Як ми тоді втрималися?

Мене тоді Московський комітет раз - у - раз використовував для виступів на заводах, найчастіше в залізничних майстернях. Залізничники надто чогось бузили.

Мене самого чотири рази били, в різних місцях.

Взагалі сантиментальне уявлення, що нібито кожний пролетар зокрема завжди поза часом і просторінню є героєм революції, завзятим та надійним борцем і оборонцем її — мало відповідає дійсності. Пролетаріят має свій авангард в особі комуністичної партії, має основний індустріальний масив, що в решті підтягується за авангардом, витягує, не вважаючи на труднощі, тягар велетенських завдань, та хвіст, що лишається десь позаду і раз - у - раз занурюється в міщанське болото. В англійців досі переважає хвіст. В нас, дякувати щасливому збігові обставин, встигла зформуватися міцна голова. Але хвіст і в нас був.

1917 року, коли все бурхливо здійснювалося проти тягару життя, ми цей рух уміли скерувати проти урядового центру, проти Тимчасового уряду. А як ми взяли владу, незадоволення, природно, йде проти нас. А причин для незадоволення було більш, ніж треба.

Проте, про багато причин не варто й казати. Пригадується стара анекдота про короля французького Генриха IV. Кажуть, як він виїздив до якогось міста, дзвоні не дзвонили, хоч того вимагав звичай. Король обурився й зажадав від єпископа пояснень.

— Ваша величність, до цього спричинилося чотирнадцять обставин. Поперше, у місті після війни не лишилося дзвонів...

— Досить,— промовив король,— решта тринадцять мені не цікаві.

Отож і в нас даремна річ шукати й перелічувати причини незадоволення, коли населення в масі своїй не одержувало навіть і чверти фунта хліба на день, стояли безконечні черги виснаженого голодного люду, але хліба не було.

Москва голодувала. Як і завжди, найгірше бузили не найгоłodніші, а порівняно краще забезпечені, в цьому разі залізничники, що мали можливість „помішочничати“ чи то легально, чи нелегально. Це саме явище закономірно повторюється в кожному громадському русі. Як людині вже зовсім погано, то вона терплячіша, ніж тоді, коли ще боїться втратити те мале, що має.

По інших заводах та майстернях, oprіч залізничників, бунтувалися насамперед жінки. Винуватити їх не можна. Ще гірше відсталі, ніж їхні чоловіки, жінки - робітниці не знали, куди їм податися й протестувати взагалі проти всього. Все свідоміше, все активне з заводів немилосердно відряджалосся на фронт.

Ми трималися своєю організованістю, своїм авторитетом, що його набули підчас війни та перевороту, та ще тим, що меншовизм у наших робітничих кварталах ніколи не мав сили. Ми в останньому перемагали витриманістю клясової лінії.

В Угорщині, видно, вийшло інакше. Там комуністи були значно слабші, угодовці мали старі зв'язки й традиції в робітничтві. І коли настала скрута, керівництво, наробивши спочатку „лівих вибриків“ щодо селянства, врешті само схибнулося в бік есдеків і програло революцію.

Але й нам скрутно було. Ой, як скрутно! Навіть у серці революції, в Червоній Москві, по деяких заводах промовцям просто не давали говорити.

Пам'ятаю, в Олександрівських залізничних майстернях головував якийсь підозрілий „позапартійний“, навколо були меншовики та есери, здебільша праві. Ліві хоч і йшли ще з нами, та вже тоді підносили голову й розпочинали демагогію з приводу Берестейського миру. Вони вважали, що ми мусимо відповідати за чехословацьке повстання, яке остаточно відрізало промислові центри від хліба:

— „Якби не було Берестейського миру, то й чехи не повстали б“.

Обурена юрба, забувши, як вона сама жадала миру, ладна була слухати й лівоесерівських балакунів. А меншовики злорадісно шипіли:

— Ось що вам дала радянська влада... Ось задля чого робили ви криваву Жовтневу революцію.

Комуністам не давала говорити організована група меншовиків, есерів та просто білогвардійців.

Як виходив хто з наших товаришів, здіймався шалений галас, промовця стягали з катедри, іноді й били.

Коли я спробував виступити, такий самий прийом було уготовано й мені. Вже хтось за ноги тягнув мене з катедри. Вгримуючи рівновагу, я випадково потрапив рукою до кешені,

де була біла франзоля, що її допіру привіз мені якийсь товариш з України.

Миттю виникає плян. Затримуючися що є сили на підвищенні, я вихоплюю булку й показую її юрбі. Величезні тритисячші збори ахнули від несподіванки... Очі запалали. Перше, ніж встигли отямитися (адже могли сказати; „отакі комуністи, сами булки їдять“, а тоді б усе пропало), кричу на все горло:

— Товариші, знаєте, звідки цей білий хліб? Він з України. Я тільки оце звідти приїхав. Хочете знати, як там люди білий їдять хліб?

— Ну, як з України, то кажи...

Меншовики схаменулися, були спробували перешкоджати, та натовп зацікавився:

— Хочемо слухати, хай говорить....

Хтось схотів мене перевірити, чи не брешу я, що з України. Кричить мені по - українському якусь фразу. Звичайно, я відповідаю. Значить не брешу. Щодо українських обставин, то мене не зіб'єш: спеціально на цьому ділі сидів.

Починаю їм розповідати, що робитися на тій нещасній Україні під чоботом німецьких окупантів та місцевих поміщиків. Розповідаю про карні експедиції по селах, про сотні робітників, повішених на ліхтарях у Катеринославі, розповідаю про голод у робітничих кварталах. Бо білі булки там для буржуазії. Для буржуазії там усе, а робітники під льокавтом. Фактів у мене в руках було чимало. Слухали більше години.

— Так що, — кажу, — хочете розгрому радянської влади, хочете, щоб цей хліб білий „по - українському“ заживати? Юрба мовчить, чути окремі вигуки:

— Ні, краще вже перетерпіти...

Далі вже не перешкоджали комуністам говорити й дали висловитися нашому основному промовцеві, присланому з району з діловою доповіддю про практичні заходи в справі постачання харчів робітникам майстерень.

Свою білу булку я віддав якійсь жінці, невимовно виснаженій, з чорними глибокозапаленими очима фанатика, що стояла біля катедри і, простягаючи малу дитину, кричала промовцям комуністам:

— Візьміть його, я вже більше не можу. Будьте ви прокляті з вашою радянською владою.

Треба було бачити, як нещасна дитина вхопилася за ту булку і як задродивилися на неї всі, що стояли навкруги, навіть дорослі люди. Жінка розплакалася і все примовляла:

— Я вже не можу витримати. В мене вже двоє померло, цей останній, а хіба ж він доживе? Я сама знаю, що ваша правда, та я вже більше не можу.

І. з'їзд КПУ

У липні одночасно з V з'їздом Рад зібрався наш I з'їзд комуністичної партії України. Суперечок було чимало, ліві здобули невеличку перевагу в ЦК нового складу. Праві взяли реванш тільки в питанні про „Революційну дев'ятку“. Вони були проти збереження цієї фікції Радянського Уряду за межами України і з погляду своєї концепції, що революція розвинеться не швидко, вони мали рацію.

Ліві також не вважали за потрібне обстоювати „Дев'ятку“, бо з есерами нам треба було розірвати й революційний центр, що мав координувати дії обох партій, був непотрібний.

Розрив з есерами стався через їхні авантюристичні вихватки в Москві, де вони забили графа Мірбаха. Липневе повстання в Москві, сталося цілком несподівано. Якби не те, що в есерів не було жодної сили, тим більше зв'язку з масами, а надто в Москві вони, може, і могли б наробити багато шкоди.

З боку комуністів усе було мобілізовано. Став під рушницю в цілковитому складі й наш український з'їзд, і цікаво, як ставилися ліві есери до лівих комуністів, а надто до нас, українців.

З боку лівих комуністів, і українських, і російських, звичайно, вагань не було, не було й надії в есерів притягти їх на свій бік — це просто була есерівська дурнота. Але й самі ліві есери до нас ставилися дуже запобігливо. Так, наприклад, їм пощастило захопити в полон т. Фрунзе та Бубнова. Бубнов із властивим йому апломбом вимагав, щоб його негайно відпустили, бо він не хоче задля есерівських дурниць переривати свою роботу (а він вже вів відділ військової роботи на Україні). Есери негайно його звільнити, ба навіть дали йому авто. Одночасно випустили й тов. Фрунзе, що тоді жодних стосунків з Україною не мав.

Взагалі есери поводитися надзвичайно по-дурному, наче малі діти...

Звільнившись із полону, т. Бубнов запропонував нашій компанії скласти невеличкий загін, щоб переслідувати есерів, які були вибиті з міста, й відступали Володимирською сошею. Нашвидку зорганізувавшись й захопивши з собою загін якоїсь продвільної сотні, ми рушили навздогін есерам. Перейшли ми верстов із двадцять, та вже їх не догнали. В одному тільки місці була зав'язалася невеличка перестрілка.

Згодом я довідався, що ми тоді мало не захопили одного з головних керівників цього бунту, тов. Сабліна Юрочку. Він переховувався в домі над дорогою, куди ми заходили. Якби його тоді було спіймано, то, звичайно, був би розстріляний або

на місці, або, в крайньому разі, в Москві, як порозстрілювано інших лівих есерів, організаторів повстання (в той час вагав у нас не було). За рік Сабліна було заарештовано десь на Україні, він сидів у Харкові. Карати його за минуле вже не було рації, а хлопець він по суті добрий. Одною з найгірших його вад було те, що він „по молодості лет“ дуже кохався в авантюрах... і в шоколяді.

Ми з тов. Антоновим - Овсієнком поручилися за нього, витягли Сабліна з в'язниці й поставили на роботу в армії. Згодом він уступив до комуністичної партії й дотепер з нами працює. Останній раз зустрівся з ним під Кронштадтом, також у бою, але вже не як вороги.

З характерних моментів цієї доби хочу зупинитися на одному цікавому факті, що його, здається, в літературі ще не освітлено.

Есерів було розгромлено, більшовики лишилися єдиною партією революції.

Такий стан речей тепер нам видається цілком природним, інакше нібито й бути не може, але року 1918 думали інакше. Тоді ще дуже сильні були пережитки старого революційного уявлення, що кожна соціальна група повинна бути представлена окремою політичною партією. Селянство являє собою соціальну групу не цілком класово визначену й не одностайну, значить доконче мусить існувати якась селянська партія. Комуністична партія робітничої класи не може брати на себе обслуговувати в партійному розумінні селянство, навіть ті його шари, що йдуть поруч робітничої класи.

Як немає есерівської партії, то треба її вигадати.

І ще до того, як же ми самі залишимося? Якщо ЦК РКП підбало, і цілком правильно, знайти прибічників серед самих лівих есерів (частина останніх була проти авантур й гостро виступала проти свого ЦК), якщо Ільїч через того самого Свердлова був спробував замість лівих есерів утворити нову народницьку революційно - комуністичну партію (чи щось подібне до цього), це робилося на те, щоб довести зовнішньому світові, що в нас сталася не сутичка двох керівничих партій, а просто авантурний виступ есерівських верхів, не підтриманий своєю масою, — то партійна периферія наша, і навіть дуже відовідальні товариші, які стояли на керівничих стійках, прийняли тактичний крок за принцип і вважали, що без такої або іншої відміни есерів нам, у нашій селянській країні, взагалі існувати неможливо.

Це відбулося й на нашому I з'їзді КПУ. Я, як доповідач у справі стосунків з іншими партіями, якраз вніс пропозицію про цілковитий розрив з есерами і просту заборону широких

бльоків з будь-якими партіями. Звичайно, мова йшла за лівих есерів. Я доводив, що вони, як партія революції, вмерли, і що нам немає рації вигадувати їхніх заступників, а доведеться взяти на себе цілий тягар влади й керівництва революцією. На жаль, первочатковий текст резолюції не зберігся.

Пропозицію було при першому голосуванні прийнято за основу, але далі на мене напали і праві і ліві (П'ятаков і Епштейн). Характерне було саме їхнє мотивування: обидва погоджувалися, що не можемо ж ми бути єдиною партією революції. Але, як виявилось, — можемо.

Моє простолінійніше і, як виявилось, правильніше розв'язування справи пояснювалося в той час не політичною моєю далекозорістю, а меншим політичним досвідом, тим, що я вільніший був від усяких традицій порівняно з старими підприємцями.

Старі традиції, бодай найреволюційніші, іноді перешкоджають бачити дійсність, коли обставини раптом змінюються.

ВСІЛЯКІ НЕСПОДІВАНКИ

Незабаром довелося нам забиратися з Москви. Наша діяльність ставала надто помітною й незручно було тримати нас у Москві. Радянський Уряд не дуже то підтримував нашу роботу, а надто військову. На нашу партизанщину поглядали дуже косо й нам доводилося здобувати спорядження для тих частин, що формувалися у ворожій зоні, конспіративно не лише від німецького посольства, але й від Наркомату Військових Справ. У великій допомозі нам став, як пригадую, тов. Фрунзе, що був тоді за округового військового комісара в м. Ярославі (тоді там була військова округа). Це робилося з особистої приязні до Бубнова, а щодо відчитності, то взагалі тоді це діло стояло погано. Навіть і не знали, де і що в нас є.

Нам довелося перенестися з центром до Орла. П'ятакова було переведено знову на роботу в Держбанк, і я поїхав до Орла на посаду секретаря ЦК КП(б)У. За головних агентів на кордоні були: в Курську — тов. Андрій Іванов, в Орші — тов. Дробніс. Станіслав Косіор сидів у Києві, поїхав з Орла туди й тов. Бубнов. Тов. Яковлев - Епштейн подався до Харкова боронити „основні позиції партії від натиску лівих товаришів“.

На вересень, коли пульс життя бився швидше, було призначено II з'їзд КП(б)У. Праві на той час мобілізували всі свої сили. Наші хлопці встигли наробити чимало дурниць, захопилися близькістю революції, селянського повстання й т. ін. В серпні наші ліві зробили невелику спробу перейти в загальний наступ, оголосивши широке повстання по всій Україні. До речі, пригадується кумедний епізод — наказ керівника

партизанських сил на Чернігівському напрямку т. Кропив'янського, який кінчався гаслом... з богом за радянську владу. Полковник Кропив'янський. (Він дійсно був полковником військового часу, що не вадило йому стати завзятим партизаном, щож до таких „деталів“, як марксизм, то він в тім тоді не дуже розбирався). На цьому вчинку частини наших лівих, ми зазнали поразки на ІІ з'їзді. ЦК РКП, будши непевний, що ми знову не викинемо якого коника, взяв рішуче курс на наших правих.!

До нового ЦК від лівих увійшли тільки П'ятаков та я, та й то ми категорично відмовилися там працювати.

Я повернувся до Орла передавати справи новообраному секретареві, тов. Квірінгові, і наготувався їхати на підпільну роботу до Катеринослава. У Києві, звичайно, мене надто багато народу знало, в Харкові також, а Катеринослав тим був цікавий, що хотілося поборотися з правими не тут, у закордонному представництві, а на місці, в масах. Та правим товаришам якраз цього то й не хотілося, вони досить ревно пильнували своїх позицій від просякання „злочинних“ елементів. Це їм надто треба було робити, бо на Україні справа підходила до кінця. Починали вже ворухитися й робітничі райони, нам, приміром, дуже швидко пощастило опанувати Харковом, дарма, що там сидів тов. Епштейн. Т. Квірінг категорично відмовив мені в командировці до Катеринослава й запропонував закордонну командировку до Відня, куди мали посилати радянську місію і треба було мати в її складі українця. Я категорично відмовився й намирівся їхати до Катеринослава *зовсім* нелегально. Зв'язки в мене були з усією Україною, товариші знали мене особисто й я був певний, що в Катеринославі швидко зв'яжуся з ким треба. Не заборонить же мені ЦК працювати, а надто, що керівництво центру було в ті часи далеко слабше, ніж тепер, та й дисципліну партійну інакше розумілося й інакше тлумачилося. Тоді було цілком можливо, що член ЦК, обраний на з'їзді, відмовляється прийняти цю роботу, також цілком можливо було, що член партії їде не туди, де його посилас комітет, а туди, куди йому самому більше хочеться.

Приблизно такий ступінь дисципліни тепер дебудь у французькій компартії.

Затримка була з грішми. Квірінг мені, звичайно, грошей не дав. Сподіватися, що в Катеринославі я зможу знайти собі заробіток, було безглуздя. Довелось поїхати в Москву до т. П'ятакова, що, як на те, був за керівничого Держбанку. Я не сподівався можливості просто взяти з банку скільки треба буде на тих лише підставах, що знайомий з керівничим банку, та деякі можливості в нас були (правду кажучи, ми, ліві, перед-

бачали можливість того, що праві нас притиснуть, і дечим забезпечили себе на про всякий випадок).

Такі тоді були звичаї, „из песни слова не выкинешь“.

Приїхавши до Москви, шукаю П'ятакова. Кажуть, він пішов на сесію ЦВК. Йду до другого будинку Рад, де відбувалися ці збори. Засідання ще не скінчилося, і в дверях стикаюся з т. Свердловим, він здивовано дивиться на мене.

— Як, ви ще тут?

— А де ж я маю бути? Я налагодився був на Україну їхати, та Квірінг не пускає.

— Які дурниці, як не пускає? Хіба ви не одержали телеграми негайно виїздити до Києва?

Тут уже я остовпів. Їхати до Києва негайно, де мене кожний собака знає — цілковите безглуздя. До складу російської делегації заводити члена колишнього Українського Уряду — більш ніж дивно. Хочу з'ясувати це у Свердлова, та він кудись страшенно поспішає й тільки похапцем кидає:

— Мануїльський телеграфом вимагав вашого приїзду, щоб там уряд оголосити, т. Сталін вам докладніш розповідь... І зник.

Розшукав я П'ятакова, розпитую, в чому річ. Мануїльський справді тоді був у Києві за заступника Раковського у мирній делегації РСФРР до гетьманського уряду.

П'ятаков також нічогосінько не знає й не може пояснити. Із Сталіним у той же день зв'язатися не пощастило. На ранок, нарешті, спіймав його, кажу йому, щоб швидше розповів, у чому річ.

Т. Сталін поволеньки, як завжди, каже:

„Чекай, довідаєшся. Поїдемо до Ільїча об одинадцятій годині“.

Так я нічого від нього й не добився. Доки сиділи ми в нього в Наркоматі, прийняв він чергову доповідь, ще там якийсь розпорядження зробив і, нарешті, сіли в авто й поїхали до Кремля.

По дорозі Сталін казав:

— Тепер, власне кажучи, відпало вже. Не розшукали, та й взагалі спізналися. Почалася гетьманська революція. Гетьман захитався й має впасти. Був такий момент, що можна було в Києві оголосити радянську владу, так Мануїльський сповіщав і вимагав, щоб ви з П'ятаковим приїздили. Та становище швидко змінилося, почалося повстання проти гетьмана українських націоналістів з Петлюрою на чолі. Тепер уже ви в Києві не потрібні...

— Чому ж тоді звернулися до нас з П'ятаковим, а не до ЦК КПУ?

ЦК РКП, боячися лівого комунізму російського і простого авантюриництва з боку лівих українських комуністів, коли обстановка була не досить визначена, коли треба було вичікувати й бути надто обережними,—спирався на правих. А коли слід було швидко й енергійно вдарити, використавши при цьому спалахнуле селянське повстання, ЦК викликало лівих.

З Ільїчем у нас була довга, на цілу годину, розмова про те, що нам тепер робити. Він вимагав якнайточніших відомостей про наші зв'язки на Україні, про характер руху, запитував, що являє собою Петлюра. Разів зо два він повторив те саме запитання:

— Як виключити німців, ви власними силами з рештками гетьманців та петлюрівців упораєтесь?

Я певний був, що впораємось.

Ільїч, на здогад цього, зацікавився, чи збереглися наші формування в неутральній зоні. Він знав, що між українцями, лівими та правими, йшла за це вперта боротьба. Праві хотіли ці частини зліквідувати, хоч би тут що. Така була проста пропозиція тов. Епштейна на першій засіданні ЦК КПУ після II з'їзду, де я був на початку, зацля того, щоб заявити, що категорично відмовляюся там працювати. На цьому засіданні головував Сталін і він якраз гостро висловився проти розформування військових частин.

Виявляється, т. Ленін про все був добре поінформований. Він насамперед запропонував негайно як слід узятися до наших дивізій:

— Це добре, що вони збереглися,— сказав він,—їх тепер треба використати як слід.

Ухвалено було утворити вже тепер радянський Уряд на Україні. Стало питання, кому бути за голову. Я висунув кандидатуру П'ятова. До цієї кандидатури Ільїч поставився не дуже то прихильно. Іншого він нікого не називав, але потім каже:

— Та нічого, тепер ліві комуністи не являють собою небезпеки (мова, звичайно, йшла за російських лівих комуністів). Германська революція все покрила, тепер кожен дурень розуміє, що ми мали рацію підписувати Берестейський мир. Мабуть, що кандидатура П'ятова попередньо обговорювалася на ЦК, бо Ільїч тут таки на цьому погодився остаточно.

За решту складу доручено було домовитися мені та П'ятову із Сталіним.

Одночасно ухвалено було негайно утворити групу війська курського напрямку із штабом у Курську. На чолі її мала стати Реврада. Це була Сталінова думка, він сам казав:

— Вся влада Реврадам, уряд — буде по тому, коли просу-
немось на Україну.

Намічено було, що членами до Ревради ввійдемо ми з
Сталіним. Найважче стояла справа з командувачем. Нікого
не було цілком підходящого. Зупинилися на Антонові-Овсієн-
кові, хоч проти нього були великі заперечення, найбільше
Ільїч вагався. Не пам'ятаю, кого ще пропонували, але това-
риші, видно, зовсім були неспіваючі, на них не зупинялися,
тому й не лишилися в пам'яті.

— Боюся, що не вигорить у вас з Антоновим, — казав
Ільїч, — нема в нас таких, хто б розумівся на військовій справі,
будуть нас за це колись бити, і не раз.

Умовилися, що ввечері я зустрінуся з Сталіним і приведу
П'ятакова. Побіг розказати Юркові, кинув він свій банк, по-
чали міркувати, що далі робити.

Правду кажучи, справа видавалася нам легшою, ніж воно
потім вийшло у дійсності. Я сам, пам'ятаю, уявляв собі, що
наш український селянин добре навчений гірким досвідом і
що нам у найближчому майбутньому не доведеться рахуватися
з ваганням мужицької стихії, та й на германську революцію
сподіванки покладалися великі. Видавалося цілком можли-
вим, що справа там піде так само швидко, як і в нас.

Часи були веселі.

І У ВАГОНІ

Не відтягаючися, ми на другий же день вирушили вагоном
тов. Сталіна до Курську. До Орла було переказано, щоб усі
члени ЦК КПУ, хто там був, нас зустрічали. Там перебував
Квірінґ і випадково опинився тов. Артем.

Сталін, не розповідаючи їм у чому справа, запропонував
взяти потрібні речі й сідати до нашого вагону, що йшов до
Курську, їхати, Ми з П'ятаковим мовчимо, наше діло ма-
леньке.

Ті здивувалися, вони прибули вже з чемоданами, і ми
рушили далі.

Яку Москві тов. Сталін не квапився розповісти мені в чому
річ, так само й тут він зачинився собі в купе, сказавши, що
ділова розмова буде після обіду, в Курську.

Наші гості сиділи в салоні. Вже як там вони почувалися,
не знаю. Запитати б у нас із П'ятаковим, так взаємини тоді
такі були, що ми також не пішли б до них розпитувати. На
ґрунті принципових розходжень ми дійшли вже були до того,
що, звичайно, воліли не розмовляти.

В Курську принесли нам обід, пообідали, ще й чайку по-
пили (в Курську далеко ситніш було, як у Москві).

Аж тільки після цього Сталін загадав прибрати зі столу, зачинити двері і сказав:

— Тепер розпочнемо.

До справи підійшов він без жодної передмови:

— ЦК РКП ухвалив утворити Радянський Уряд з... (тут була павза) з П'ятаковим на чолі.

Ця звістка була в такій мірі несподіванкою для правих наших товаришів, що вони просто остовпіли. Справді, ще й місяця, здається, не минуло, відколи їм пощастило, ще й до того за допомогою ЦК РКП (на II Всеукраїнський з'їзд спеціально проти нас було відряджено тов. Каменева) розбити „ліваків“, як вони нас прозивали, тільки - тільки вони, здавалося, покінчили з усіма „авантюрами“, і ось на тобі:

„ЦК РКП ухвалив“...

А коли ЦК РКП ухвалив: — заперечувати годі...

Ще з ЦК КПУ можна було в справі партійної дисципліни сперечатися, а з ЦК РКП жартувати не доводилося — щодо цього, то правила в нас завжди були суворі.

Було кілька секунд мовчанки, нарешті, тов. Артема, як людину найекспансивнішу, прорвало. Що він думав, хто його знає, але раптом вихопився:

— Та, звичайно, що П'ятова, він і чужі мови знає...

Це було так кумедно, що я не втримався й пожартував.

— І на роялі не погано грає...

П'ятаков штурхнув мене в бік, а сам закашлявся, т. Сталін, наче нічого не сталося, спокійно провадив далі:

— Одночасно ЦК РКП ухвалив утворити Ревраду групи курського напрямку. До Ревради ввійдуть: я, Затонський та командувач, тов. Антонов.

Це вже остаточно вивело наших товаришів з рівноваги: не досить того, що П'ятова становлять головою, так ще й Антонова в командувачі. У тов. Антонова з нашими правими, а надто з тов. Артемом, як я вже раніш згадував, були старі рахунки, та, правду кажучи, тут могли бути й ділові заперечення. Ті загони, що ними тов. Антонов командував на Україні наприкінці 1917 та на початку 1918 року, не завжди можна добром згадати. Справа, звичайно, була не в самому тов. Антоновім, а в тій об'єктивній обстанові загального безглуздя та плулатини, яка тоді була неминуча. Та, як дорела історія, з тов. Антонова командувача так і не вишло, що не шкодить йому бути добрим робітником і чудовим товаришем.

Проти тов. Антонова відразу посипалися заперечення. На ньому, можна сказати, відвели душу. Ми з П'ятаковим уже промовчували. Нам краще було не втручатися. Сталін слухав - слухав, а далі питає:

— А кого ж ви пропонуєте?

Скільки пригадую, запропонували тов. Кожевнікова, він згодом командував групою війська в Донбасі. Сталін знову в упор:

— Це пропозиція серйозна?

Ті зніяковіли.

— Ну самі ж бачите, другого немає. ЦК РКП також так міркував і ухвалив, що за командувача лишається тов. Антонов.

На цьому засідання й скінчилося. Як опинився в Курську тов. Антонов, уже не пам'ятаю. Його штаб розташувався у вагонах на ст. Курськ. Тут же лишився й вагон українського Уряду, той самий вагон, у якому привіз нас тов. Сталін. Сам т. Сталін дуже скоро виїхав, залишивши заступником по Реврадї тов. Артема.

НАШІ ТА НІМЦІ

Ми з Артемом домовилися, що він більше буде працювати над справами постачання армії, а я візьмуся до політроботи. Жодних відділів постачання, політвідділів тоді не було. Функції політкомісарів та військоматів перепліталися й переплутувалися. Взагалі з боку організаційного була цілковита плутанина.

Щодо нашої армії, то до нас, у курську групу, ввійшли дві наших партизанських дивізії та ще прикордонна бригада. Здається, більше нічого й не було.

Що являли собою наші дивізії? Що хочете, тільки не регулярні частини. Перша перебувала в районі Зернова, на півночі Чернігівщини, друга — у Львовському напрямку. Дивізії складалися з партизанів, що під натиском німців переходили на радянську територію. А що постачання їм мало найбільше характер випадковий і живилися вони як самі знали, то зрозуміло, що й дисципліна їхня була в найпервіснішому стані. Жили з того, що тягли з України, або здобули в неутраляльній зоні. Дуже небагато приставляли ми їм з півночі. Табір наших частин найбільше скидався на Запорізьку Січ.

Наших правих, відколи ті запропонували порозпускати дивізії, партизани зненавиділи так, що їм і повернутися туди просто було небезпечно. Зате нас частини знали й любили.

Насамперед взялися ми до обліку своїх сил, на скільки можна було урахувати при біжучому складі партизанських формувань. Організували деяке регулярне постачання, придбали бойового запасу, підсилили комуністичний склад, на скільки це було можливо, в частині військомів.

Тут у нас розходження не було, щодо дальшого, то почалися суперечки.

Коли було утворено групу курського напрямку, здавалося, що події розгортатимуться надзвичайно швидко, а тут загальмувалося.

Гетьман з Києва втік. До Києва урочисто, із дзвонами та архиерейським молебном на Софійському майдані ввійшла „соціалістична“ Директорія. У Харкові полковник Балабачан оголосив себе прихильником нового ладу (Харкову, як і завжди пощастило), боїв у ньому не було: гетьманці просто перефабрикувалися на петлюрівців — та й край.

Тимчасом на інших фронтах, у Латвії та Естонії, для Червоної армії утворилося дуже важке становище. Ще гірше було на дінській ділянці, що проти Краснова. Там, під Вороножем, була просто якась згублива країна: наші частини перших військоматських формувань ставали необстріляні до бою. Їх били, вони врозтіч. Підходили свіжі частини, перестривали втікачів, самі в пригнобленому настрої починали битися й також не витримували.

Сили до чорта було витрачено на цій ділянці і все надаремно.

Ми з Антоновим настоювали, щоб ударити від Лиски, через Харків та Куп'янку, вважаючи, що тільки флянковим рухом можна збити дінський фронт. Ми не мали жодного сумніву, що на Україні матимемо щире співчуття населення і зможемо підсилити нашу армію.

Петлюрівців у Харкові, власне, не було. Це були рештки гетьманських полків, що геть чисто порозвалювалися. Єдине, що нас непокоїло, то були німці.

Ми пропонували з німцями якось погодитися і ставати до бою з петлюрівщиною. Наші партизани горіли бажанням швидше повернутися додому, і ми певні були того, що вони битимуться добре.

Та Москва тоді вже вагалася.

Тов. Вацетіс, тодішній Головком, категорично заперечував творення нового фронту. Він казав, що не може ради собі дати й з тими, що вже є.

Треба зауважити, що обережний Вацетіс, ще як ми були в Москві, сперечався, щоб не утворювати групу українського напрямку. І це, виявляється, його була думка, вже як поступка щоб дати таку назву. Спочатку просто мали казати „Український фронт“.

Чічерін, рахуючися з обставиною, з наказу ЦК РКП почав намацувати ґрунт у Києві, в Петлюри.

РСФРР, що була тоді в обставинах дуже скрутних, ладна була начебто визнати Директорію на Україні, щоб розв'язати собі руки на інших напрямках. Директорія також була

не від того, щоб розпочати переговори з Москвою, аби виграти час.

Курська група висіла в повітрі...

Ми з Антоновим домагалися рішучих дій. Артем, використовуючи це, представив нас Москві, як певних авантюристів, якомога домагався, щоб Антонова було змінено.

Тимчасом ми взялися за німців.

Німецьке військо, що було на Україні, революція захопила несподівано. Власне, справжнього революційного руху серед нього, по суті, не було.

З німцями вийшла кумедна історія. Щоб захопити й утримати бурхливу Україну, звідкіля держави Середньої Європи протягом останніх років свого існування живилися, довелося посунути мало не півмільйонову армію. Щоб ця армія не революціонізувалася в обстанові невпинних, повстань німецьке командування дозволило, ба навіть зобов'язало солдатів відсилати щотижня пакунки з харчами на батьківщину. Потроху їм на це давалося кошти, а найбільше німецькі солдати самі торгували, виписуючи з батьківщини дрібну галanterію, ножі, голки, деяку мануфактуру й вимінюючи це все на Україні. Словом, жили з комерції.

Взагалі, як не зважати на клопіт від повстанців, що не такі вже страшні були великим частинам, які стояли по містах (поодинокі, або малими купами німці не ходили), то жилося окупантам на Україні непогано. Від революції вони були майже забезпечені. Але як їх почали відряджати на Західній фронт, в жахливу обстанову окопної війни, з усіма розкошами газів, танків, авіо, важких набоїв та інших „досягнень культури й цивілізації“, то ті дивізії, що прийшли з України, перші, як кажуть, відмовилися ставати до бою.

Окупація України боком вилізла німцям на протилежному Західньому фронті.

Але тут, на самій Україні, військо трималося порівнюючи міцно, а що його оточували з усіх боків вороги, то перша звістка про революцію на батьківщині їх налякала й приголомшила. Вони боялися, що вже їм не вийти звідкіля — знав кіт, чиє сало з'їв.

Солдати полохливо тулилися до начальства, гадаючи, що, тільки задержавши міцну організацію й військову дисципліну, зможуть якбудь перебратися на батьківщину. В солдатській раді, що виникли тут не знизу, а були утворені телеграфним наказом з центру, увійшло чимало офіцерів. Київська рада солдатських депутатів дійшла до того, що першими часами була боронила гетьмана, і, тільки спираючися на німецьку артилерію, міг гетьман протриматися ще декілька день у Києві,

коли його облягла селянська армія. Керували тією армією петлюрівці, та більшовицькі загони, які були під впливом та керівництвом більшовиків і т. ін., також брали участь у селянському повстанні проти гетьмана.

Харківські німці були менш визначені й ми аж ніяк не знали, що їм робити. На чолі був салдат Вольрабей. Стояв там перший армійський корпус. Харківські товариші швидко зв'язалися з німецькими радами. Ці останні, не знаючи, на чиїм боці буде перемога, на всякий випадок запобігали ласки в комуністів.

Та перепустити через Харків червоне військо німцям було страшно, вони намагалися втримати в своїх руках залізничні колії, якими їм треба було відступати. Ні про що інше, окрім того, щоб добре відступати, німці й не думали. А становище для них було непевне, вже йшли чутки, що Польща перегородила їм дорогу, що німецькі ешелони там роззброюється, грабується, а часом і винищується...

Ми запропонували харківським німцям перевезти їх радянською територією через Латвію до Східної Пруссії, обминувши Польщу. Це було їм дуже принадно, та разом із тим вони боялися, чи не підведуть їх більшовики. Адже за більшовиків розповідалося стільки жахів і сами харківські німці на власні очі бачили трупи своїх товаришів, що їх повбивали українські повстанці - більшовики.

БІЛГОРОДСЬКА ПРИГОДА

Німці топталися на одному місці й не пускали нас на південь. В самому Харкові було їх тисяч десять. Невелика зала стояла у Білгороді. Ми почали з Білгородських німців.

Спочатку були встановили з ними перемир'я, їздив до них Семен Шварц, про щось умовився з ними, та командуванню військового нічого не сказав. Ми нічого не знали, зробили пересування своїх частин, підвели їх ближче до Білгороду. Німці побачили в цьому порушення умови, підписаної з тов. Шварцем. Вони почали стріляти й пагнали наших.

Та гірше було те, що дуже обурилися й зневірилися в наших обіцянках.

Щоб подлагодити справу, наставилися ми поїхати до них. Зробили дуже по - дурному: майже без попередження прибули до них разом: П'ятаков, я, тов. Міра, що тоді була за секретаря уряду (тепер вона військову академію скінчила), ще декілька чоловіка, вже не пригадую, хто саме...

Приїхали до Білгороду, можна сказати, несподівано. Зустріли нас не так, щоб надто вже тепло. Затримали, забрали у нас зброю, — щоправда, варті петлюрівській нас не видали.

дарма, що вона вимагала цього, але що з нами мають діяти протягом довгого часу, ми не знали.

Цікава риска: прийшов до нас отой самий вартовий, поведився дуже задиркувати, і все ходив навколо нас, наче той кіт коло клітки з канарками так би й з'їв, якби дозволили суворі на вигляд, при всій своїй внутрішній розгубленості, німці. Я поцікавився, звідки він такий узявся, заговорив до нього по - російському, а він, з типовою вологодською вимовою, але українською мовою відповів:

— Не розумію.

Як я перейшов на українську мову, то він зробив вигляд, наче не хоче розмовляти. Я глибоко переконаний, що по - українському він нічогосінько не розумів, що просто був гетьманець, який перефарбувався на щирого українця.

А щодо гетьманців, то українці з них були досить таки „липові“, в них українство було самим лише лицемірством та грою.

Години зо три тримали нас у комендантським приміщенні на вокзалі.

Ми вимагали, щоб нас було допущено до ради салдатських депутатів. Офіцер - комендант категорично відмовився. Нарешті через якогось з салдатів (у них дисципліна все ж таки розхиталася на цей час) нам пощастило викликати представника місцевої салдатської ради.

Прийшов старий салдат, комітетчик, видно, рядовий. Ми потроху - потроху зав'язали з ним переговори й досягли, нарешті, що сьогодні буде скликано термінову нараду й нам дано буде змогу виступити. Ми, звичайно, били на те, що дамо їм змогу проїхати на батьківщину.

На засідання ради повели нас під вартою. По дорозі ми зайшли до ресторану пообідати. Хоч і під конвоєм, ми тут почували себе значно краще. На вокзалі, в комендатурі приходили до голови думки, що так і загинути можна, і, головне, ні за цапову душу.

В раді становище наше раптом змінилося. За півгодини, як почав свою промову П'ятаков, що справді вмів говорити по - німецькому (Артем мав рацію, знання мови тут придалося), обличчя салдатських депутатів стали зовсім іншими, зникла примушеність у виразі.

В них чутно було товаришів. Офіцери сиділи, як сичі, ще гірше лютилися, та вже не сила їхня була щось збити.

Під кінець засідання прибув з Харкова представник корпусної ради. Ми ще з ним перебалакали, погодилися, що вони пришлють до Курську делегацію на переговори з нами.

Нас тепло відправили до самого потяга. На вокзалі, чекаючи паротяга, ми вже зовсім по-товариському розбалакалися з салдатами, які там були, лише комендант, що спочатку так брутально зустрів нас, і тепер крутився тут, був лихий, як дзюдзя, тільки зубами не клацав. Видно, шкода йому було, що не вдалося прикінчити нас перше, ніж ми зв'язалися з радами.

Вартового не видно було.

В такий то спосіб пощастило нам досягти того, що німецька рада прислала до нас у Курськ делегацію, як до офіційного Радянського українського уряду.

Розпочалися довгі переговори.

Спочатку провадив їх я, і, признатися, не дуже то вдало. Я зробив спробу розшарування німців. Спробував спертися на революційну меншість проти офіцерні. Але німецька делегація на це тільки вуха нашорошила. Вони боялися всього — боялися Польщі, Антанти, що могла не подарувати їм цих переговорів з більшовиками, — і самі переговори вони хотіли провадити таємно.

Побачивши, що це діло не вигоріло, ми змінили тактику. Переговори було доручено Квірінгові з тим, що він не торкатиметься високих матерій, не полемізуватиме, не вноситиме розкладу, а подбає, бодай шляхом поступок з нашого боку, про те, щоб наше війське було пропущено на Україну.

Німці не заперечували проти Куп'янки, аби лише залізничної лінії не чіпати, що по ній вони мали відступати.

Ось тут у нас і почалися великі суперечки з Артемом.

НАСТУП

Німці все марудили, ми вважали, що слід їх підігнати, трохи натиснувши. Артем мав це за авантуру. Чи то він справді так думав, чи то (можливо й це) він користався цим проти Антонова, тільки він завзявся категорично. Взаємини загострилися до тієї міри, що нарешті Артем виїхав до Москви домагатися зміни командування.

Ми з Антоновим почасти були й раді з того. Від'їзд Артема розв'язав нам руки, а треба зауважити, що в Харкові становище погіршувалося — Балабачан розпочинав одвертий похід проти комуністів і взагалі проти робітництва. Пішли розстріли без суду, чимало товаришів уже наклало головою.

Харківське робітництво відчуло неминучість рішучих дій і вимагало, щоб його вести до бою. Почався загальний страйк, на прочуд удалий. Оголошено було страйк геть чисто всього, аж до електрики і водопостачання на три доби.

Цікава подробиця: німці цікавилися не так початком страйку, як його кінцем:

— Що ви можете зробити страйком, ба навіть повстанням,— казали вони,— ми не маємо жодного сумніву...

— Ще б пак: вони ж і переговори з нами вели тільки тому, що знали наш вплив на залізниці. Ми навіть могли б спинити рух, якби того схотіли.

— Та чи зумієте ви той страйк на призначений термін закінчити?

Виявилось, зуміли.

Вольрабе розповідав мені, що він з годинником у руці сидів, відвернувши кранта та виключателя й, майже точно у призначений час засвітилося світло й пішла вода.

Німці остаточно були переконані, що як робітництво з наказу більшовиків не лише починає, але й припиняє страйк, то значить більшовики — сила.

Та самим страйком діло не могло обмежитися. Назривала збройна сутичка і харківські товариші вимагали від нас допомоги.

Одержано було записку з Харкова від самого тов. Епштейна, що як ми не відкриємо фронту, то вони однаково мусять виступити, і тоді їх, звичайно, буде розбито.

Це розв'язало нам руки остаточно. Правда, у мене в кешені лежала щойно отримана від тов. Вацетіса директива — в жодному разі без його розпорядження не наступати й не виступати. Проте ця записка з Харкова давала нам моральне виправдання, а надто ми глибоко були переконані, що наш тил попереду фронту, що там, на Україні, ми поповнимо свою армію тисячами добровільців. Там дістанемо ми й харчі, і обоз, і навіть військовий припас.

Ми урахували політичний стан країни, урахували настрій селянства, те, що й селянство, не згадуючи вже за робітництво, швидше тягнутиметься до нас, ніж до Петлюри. До того ж не хотіли давати змоги Директорії закріпитися технічно й організаційно.

Головно командував Вацетіс усього того не міг усвідомити. Не дуже ясно уявляв собі це й тов. Чічерін. Він саме на той час розпочав переговори з Київською Директорією і дуже на нас ображався. Декілька разів скаржився в ЦК РКП, що ми йому шкодимо... (А ми свідомо рвали йому дроту з Москви до Києва. З наказу П'ятокова наша дивізія перейняла якихось делегатів з Києва до Москви, вони до Москви не доїхали).

Ми ж бо такі були партизани.

Ми були такої думки, що обстанову треба самим утворювати, і, скориставшись з харківської записки, дали наказа про

виступ одночасний обох наших дивізій, одної на Київ, а другої на Харків.

Діяльність телеграфу Курськ — Москва завчасно було припинено, щоб нас за хвіст не шарпали.

Настрій підвищений, хоч і неспокійний: все ж таки, біс його знає, як справа скінчиться, найменша невдача — і, опріч того, що справа загине, накладемо й сами головами, — адже Троцький під той час на південному фронті десятками розстрілював за порушення дисципліни.

І півгодини не проминуло, коли одержується телеграму з Воронежа:

— До вас їде Троцький.

Становище „пікове“...

З Троцьким у нас старі суперечки, це він пустив крилате словечко „До Києва треба йти через Ростов“.

Ми висунули версію протилежну: „До Ростова йти треба як не через Київ, то через Харків“.

Троцький надав виїмкового значіння південному фронтові і був проти того, що Україну втягалось до війни. Ми з ним за це сперечалися ще в Москві, а тепер принесла його лиха година саме коли не треба.

А надто незручно було тов. Антонову, його становище і без того було дуже хистке. Чого поїхав до Москви тов. Артем, ми добре знали.

Та що його робити. Чекаємо. Години через три приїхав Троцький.

Антонов доповідає про відданий наказ. Троцький перебиває:

— А наказ від Вацетіса є?

Ми кажемо:

— Ні.

А вже про заборону я мовчу.

— Ви Серпухов (ставка Головкама) сповістили?

Антонов мовчить, а я кажу:

— Немає зв'язку...

— Щоб за п'ять хвилин був.

Також тямиться на справі...

Кажемо Авсємові Володимирі Християновичу, що був у нас тоді за начальника штабу:

— Зв'яжіться з Серпуховим і сповістіть.

Троцький тимчасом починає нас сповідати. Говорить гостро й різко за нашу огидну партизанщину, що ми фактично являєм собою державних зрадників, бо наражаємо країну на страшенну небезпеку. Кидає:

— Коли харківські товариші зчинять повстання, не розраховувавши сил, і будуть розбиті, то сами будуть винні. І ви

не смієте покликатися на їхні дурниці, виправдуючи порушення мого наказу...

Словом, інтермецо не таке, щоб дуже вже приємно. Сидимо, слухаємо.

Дуже швидко з Сєрпухова відповідь: „Наступ припинити негайно, про виконання сповістити“.

Троцький підводиться й заявляє:

— Цього наказу виконати.

Ми також підводимося. Антонов мовчить, шукаючи виходу. Я різко заявляю:

— Ось, що, Лево Давидовичу. З нами робить, що хочете, але ми глибоко переконані, що робимо правильно й гру виграємо. Та справа не в тому: ви знаєте, наші частини — це партизани, що рвуться на батьківщину. Якийсь час ми могли стримувати їх від виступу, та раз наказу дано й вони вже про нього знають, то їх годі тепер стримати. В кожному разі ми того робити не збираємося. Як вірите в свою силу, спробуйте сами їх зупинити. Ми відмовляємося.

Троцький на секунду замислився й питає:

— А коли віддано наказу й чи дійшов він уже до частин?..

Приносимо довідку з телеграфу, що наказу одержано, і, судячи по часу, він відомий уже не в самому лише штабі дивізії.

— Ну, що ж, раз діло розпочато, треба постаратися його виграти — каже Троцький, міняючи тон.

Ми взялися підраховувати, якої нам негайно треба допомоги та що можна дати.

Виявилось, що, oprіч військового припасу й двох - трьох панцерних потягів, та ще в перспективі одної дивізії, що формувалася в Курську, дати зовсім нічого.

Подякували й на цьому. Троцький почав прощатися.

— Але пам'ятайте,— кинув він, відходячи,— ви відповідаєте головами...

З такого кінця інциденту з Троцьким ми, признатися, раді були більше, ніж раділи б з якої перемоги.

Діялося це все пізно вночі. Сидимо, не спимо, чекаємо звісток з фронту. Все залежить на харківському участку від Білгороду.

На наше щастя, вдалося. Ми наступили на білгородських німців, вони були спробували відстрілюватися, та незабаром здрефили й кинулися тікати.

ПОЇХАЛИ ДО ХАРКОВА

Як перші втікачі з'явилися в Харкові, там почалася цаніка. Далі пішло саме так, як ми сподівалися: німці, що морочили нам голову з переговорами більше, як два тижні, зразу

погодилися на наші умови і другого дня ми мали оповіщення від харківської німецької ради, що вона на все згодна. З Балабачаном ми мали бій під Козачою Лопанню і вже тут відчули, як зустрічає нас Україна.

Селяни добровільно, з власного почину, приставили нашому військовій харчі, перевозили його саньми на поході, в самім бою підвозили набої, допомагали нам як мога, видаючи розташування ворожих сил.

Сотнями почали з'являтися добровільці, що негайно йшли в бій. У ворога ж, навпаки, почався швидкий розклад.

Дорога на Харків була відкрита. Ми з Антоновим, не гаючи часу, причепивши до паротяга два вагони, один наш, штабний, другий з командою матросів чоловіка з двадцять, поїхали до Харкова.

Частини наші пройшли повз Харків до Люботина, верстов за двадцять від нього, де зосереджувалися знову Балабачанові, гайдамаки. В самому Харкові наших сил не було жодних, тільки десять тисяч озброєних до зубів німців.

Приїхали над вечір. Глянули — на вокзалі німецькі стійкові, наряди невеличкої команди озброєних німців. Перші думки: а лихо його знає, чи не буде пригоди гіршої від Білгородської?

Та німці вже не ті. Це вони до нашого приїзду почесну варту виставили. Зустріли, відрепортували, все як годиться. Ми лишилися на вокзалі — куди його поночі йти — а наші й „братішки“ (команда матросів) все ж таки пройшли в місто. Ну, звичайно, їм весело було, може де й підпили трохи. Настрій, у кожнім разі, підвищений.

Тут же таки на вокзалі назустріч їм німецький офіцер... у погонах...

Матроси наші офіцера в морду, зірвали погони, йому самому наклали по потилиці.

Прибігають, німці:

— Караул, скандал...

Німці, замість рішучої відсічі, підтриманої збройною силою, широким прохають нас віддати наказа, щоб наше військо їх не чіпало...

Ми погодилися з німцями на тому, що негайно пішлемо по місті змішані патрулі з наших „братішок“ і німецьких солдатів. А офіцери щоб не ходили вулицями, не драгували.

Так і зробили. Всю свою команду розпустили.

Іде трійця: два німці, а між ними наш матросик. Всі червоні стрічки одягли, німці також....

Харківський обиватель дивиться й остаточно торопіє:

— Диви, вже німці поробилися більшовиками... Значить, проти рожна не полізеш.

Хлопцям дали суворого наказу поводитися обережніше. Німецькі офіцери потроху почали сами з себе скидати погони, не тільки боючись наших червоноармійців, але, щоб не дратувати й своїх салдатів, які почали набиратися наших поглядів на ознаки офіцерської гідності.

Радошам харківського робітництва кінця - краю не було. Весело було зустрітися з товаришами, які перебували тяжке підпілля.

Взялися ховати тих, хто був розстріляний до нашого приходу в Харків, на майдані, що зветься зараз Тевелевським по імені члена ЦК, що його там поховано.

Ми своїх частин, наскільки пам'ятаю, не виводили, вийшли сами тільки робітничі організації та німці поприходили стрункими колонами. Ціла їхня велика залога вийшла.

Тимчасом над'їжджає й Артем. Його місія в Москві мала успіх: він досяг того, що Антонова взято, і везе наказа про це.

Та ми з Харкова, у той самий день, як прибули туди, послали сповіщення начальству та привітання ЦК РКП і одержали з Москви телеграму, що наказ про звільнення Антонова касується.

Артем був у дорозі й не знав про це. Ми також промовчуємо. Телеграму одержали, і нікому не розповідали про це, щоб не сіяти дезорганізаційних думок.

Зустрілися з Артемом на засіданні Раднаркому. Він, з таким виглядом, наче його хата з краю, каже Антонову:

— Ось вам, Володимире Олександровичу, пакет з Москви, — і подає наказа про звільнення.

Я глянув з - поза плечей Антонова, що то за папір, і простягаю Артемові телеграму, яку одержали:

— А ось телеграма на ім'я Ревради з Москви.

Антонов перечитав наказа, Артем — телеграму. Вся сцена відбулася без слів, присутні не знали, в чому річ.

Артем стримав себе, тільки прикусив губи, та, звичайно, не можна сказати, щоб вз'ємени від того покращали.

Насамперед треба було з Харкова випроводити німців. Хоч які вони були лояльні та розгублені, покладатися на них не слід було.

Як я вже згадував, ми їм обіцяли відправити їх через радянську Росію, і то зі зброєю в руках. Москва на це було згодилася, та на той час, коли ми взяли Харків, настрої Москви, не знаю, з якої вже причини, змінився. Словом, ми одержали наказа перше, ніж садовити німців у вагони, забрати їм усю зброю.

Спробуй забрати! Ми боялися навіть натякнути на це.

Німці за зброю трималися міцно: поперше, вони нас боялися, а подруге і головне, вони розуміли, що збройною силою доведеться їм пробиватися на просторі між радянською Росією та Німеччиною. У Харкові були й відомості, що поляки намагаються поширити свій вплив на Литву, і значить нашим німцям вільного проходу додому не лишиться.

Ми заявили Москві свій протест, що не можна ж таки так політику вести і, нарешті, погодилися, що німцям дозволено буде з собою частину зброї перевезти. Не пам'ятаю, скільки саме, здається, половину, але й ту зброю будуть везти окремим ешелюном, і німці одержать її лише на західньому кордоні РСФРР.

Це максимальне, на що згоджувався центр. Ми його розуміли, у нас уже був досвід з чехословацькими ешелюнами, які також нібито їхали додому, а по дорозі зняли повстання...

Важко було все це німцям витлумачувати. Спочатку вони дуже образилися, насторожилися. Але згодом пещастило переконати їх, а надто, що іншого виходу в них однаково не було.

Перший ешелюном дуже потерпів, виїжджаючи, і тільки в дорозі, як побачив, що всюди на станціях їх зустрічають з музиками та привітальними демонстраціями, вони розм'якли.

Словістили з дороги своїх, що всім можна їхати...

Ми дістали від них чимало різної амуніції, всі гармати, більшу частину кулеметів. Розпрощалися по-дружньому з тим членом комітету, що визволив нас у Білгороді. Ми з ним на спогад зброєю змінялися: він повіз із собою мого бравнінга, а в мене ще й досі є його парабелюм.

На західньому кордоні віддали німцям, як годиться, їхню зброю, і вони рушили в похід.

Цікаво, що найгірше зустріли їх їхні ж таки земляки.

У Ковні, як писали наші харківські німці, за голову німецької ради салдатських депутатів був генерал Гофман. Не знаю, чи не той то Гофман, що диктував нам Берестейський мир. У кожному разі, генерал, і, здається, той самий... Ковенська рада відмовила армійському корпусові у будь-якій підтримці. Ідучи до Литви, нашим німцям довелося самим перешивати колію залізниці й їхати далі російським потягом, бо Ковно відмовилося дати їм ешелюном закордонної вужчої колії.

1-й армійський корпус перешив більш як сто верстов колії і, зібравшись в кулак під Ковном, похідним ладом увійшов до міста.

На засіданні Ковенської ради наші харківські німці виступали, як справжні революціонери, громидили офіцерів та генералів.

Між іншим, вони нам писали з дороги, що ще в потязі, під нашим добрим впливом, салдати почали викидати з м'якчх вагонів офіцерство і вмщати туди слабих та кволих.

Добра зустріч, влаштована їм у Росії, після дружніх переговорів з червоноармійцями, революціонізувала 1 - й корпус і ми мали відомості, що, вже прибувши до Пруссії, перед тим, як розпустити себе, рада 1 - го корпусу прийняла гостру резолюцію проти листопадового уряду в Німеччині й вимагала встановити радянську владу.

Майже з десяток німців, що були пробілися на батьківщину, потім поодиноці перебралися назад і вступили до лав Червоної армії.

ПРАВИ Й ЛПВИ

Німців ми повідправляли, наступ наш розвивався більш ніж вдало, але в Харкові, у верхах, наші справи були погані. Точилася далі то приглушена, то одверта боротьба. Група т. Артема хотіла усунути Антонова хоч би тут що.

Одного дня праві наважались зробити переворот.

Артем висунув на місце Антонова тов. Ворошилова, що тільки прибув на Україну з Царицину. Ми з П'ятаковим не дуже навіть заперечували проти Ворошилова, але Троцький тільки перед тим зняв його з Царицина і нам було сказано:

— В кожному разі — не Ворошилова.

Наше становище було виграшне. Самим нам жодних чвар розводити не треба було. Сказано „Антонова можна“, — значить хай буде Антонов. Значить, треба яко мога допомагати, аби діло йшло гаразд.

Іронія долі: товариші з Кривдонбасу, які ще так недавно й чути не хотіли за ЦК КПУ й називали самостійністю та націоналізмом самий факт утворення КПУ — Комуністичної Партії України — вони ж таки раптом виявилися найзавзятішими прихильниками її суверенности:

— Годі ЦК РКП втручатися до українських справ: тут господарем повинен бути ЦК КПУ.

Як то кажуть, немає того лихого, що на добре не вийшло б: ЦК КПУ вперше став для них авторитетним центром.

Не визнавали його якраз ми, дійсні його фундатори, але не визнавали не в принципі, а просто ми, як я вже казав ще на другому з'їзді КПУ, що ЦК цього складу обрано неправомірно, і сами відмовилися ввійти до нього. Я був у Харкові на засіданні ЦК всього разів зо два, та й то із застереженням, що прибув лише з метою інформаційною й відмовляюся брати участь у голосуванні та нести відповідальність за його постанови.

Тепер це видається диким, але „із песни слов не выкинешь“. Такі були звичаї бурхливого 1919 року.

Отож, одержавши з Москви відмовлення про призначення Ворошилова, ЦК КПУ ухвалило проте Антонова зняти, а на його місце посадити Ворошилова.

Сказано — зроблено. По військових частинах було післано, не пригадую вже за чийм підписом і в якій формі, наказа про призначення Ворошилова командувачем і наказ від імени цього останнього.

Ми з тов. Антоновим довідалися про це із запитання однієї наших дивізій, яка поцікавилася, в чому річ.

Було велике обурення з такого суто партизанського вчинку, і негайно за нашими спільними (П'ятакова — як голови уряду, Антонова — як командувача, та моїм — як Члена Реввійськради) підписами дано було телеграфом спростовання.

Словіщаємо, що Антонова ніхто не знімав, що наказ, одержаний по частинах, є непорозуміння.

Частини захвилювалися. З дивізії, що була десь на Полтавині, ми одержали запитання, чи не треба прислати до Харкова полк на підтримку радянського уряду (цебто нас із П'ятаковим).

Я це наводжу, щоб показати, яке було становище і які були звичаї того часу.

Зрозуміло, ми від підтримки відмовилися, доброго прочухана давши за таку пропозицію.

Побачивши, що Антонова зняти не вдасться, доки ще покінчать із нами, артемівці всі сили скупчили на тому, щоб зняти П'ятакова. На одному засіданні Раднаркому було поставлено про голову Раднаркому й ухвалено: П'ятакова, як такого, що не користується довір'ям ЦК КПУ, зняти, а на його місце призначити тов. Артема.

Ми застерegli свою окрему думку, запропонувавши знову таки звернутися до ЦК РКП. Повинен завважити, що хоч уряд добирали, на перших принаймні початках, ми самі з П'ятаковим, проте ми не стежили за фракційністю і якось так вийшло, що швидко ми оцинилися в меншості.

Після згаданої постанови уряду становище утворилося зовсім неможливе. Артем почав підписуватися, як голова, але П'ятаков не здавав уповноважень і, як де було треба, то розпоряджався, як голова.

Пригадую, між іншим, що ми до того ставилися гумористично, сповістили Москву й вичікували, як Москва розв'яже заплутаний український вузол.

Наше становище було виграшне, а артемівці аж вогонь кресали.

Жили ми тоді в Харкові, в готелі „Метрополь“ (теперішня „Красная“); там же відбувалися й засідання Уряду. Будова того готелю така, що з кімнати засідань, коли двері відчинені, через сходи та клітку ліфту все ясно чути на горішньому поверсі.

Одного разу мешканці „Метрополю“ почули розгніваний голос котрогось із видатних членів уряду:

— Та П'ятакова з Затонським просто заарештувати треба...

Чутки поширювалися швидко... Дійшли вони й до нашого відому. Ми під той час мирно попивали собі чай у компанії комсомольців (на засідання Раднаркому, поки Москва не розв'яже справи, ми не ходили). Ми з П'ятаковим посміялися, не надаючи тому великого значіння.

Та, як і завжди, бійка вгорі знаходить собі відбиток на периферії, і вже всупереч нашій волі (я певний, що всупереч і волі членів уряду інших фракцій) справа мало не набула серйозного значіння.

Тов. Якимович, що був тоді за харківського коменданта, артемовець, нащось поставив навколо „Метрсполу“ озброєну варту. Під цей час із штабу було відправлено до нас мотоцикліста з донесенням.

Штаб телефоном запитує мене, чи одержав я пакета. Відповідаю:

— Ні...

В штабі захвилювалися, бо дехто бачив варту мало не з панцерниками під готелем.

Послали розвідку, яка встановила, що мотоцикліста заарештовано. Як на те, Авсем не міг нас телефоном із штабу дозвонитися. Він вирішив, що нас захоплено, і про кожний випадок викликав збройну силу, яка підлягала безпосередньо штабові.

Мало не почалися військові дії. А ми з Юрком все ще надовали... Перерва телефону справді тим і пояснювалася, що ані в моїй, ані в кімнаті П'ятакова нікогисінько не було.

Добре, що я — на цей раз уже сам — подзвонив до т. Авсема, цікавлчись долею пакета. Чую його голос:

— Так ви з Юрком вільні?..

— Нічого не розумію.

— Ми вже думали, що вас затримано, і я вже приготувався щось робити.

Наказали ми йому негайно припинити. На тому справа й скінчилася.

Паке мотоцикліста було заадресовано до голови Раднаркому П'ятакова. Дбайлива Якимовичева варта, визначаючи за голову Раднаркому тов. Артема, перекреслила „П'ятакову“.

надписала „Артемові“ й надіслала останньому. А що та справа найбільше до мене стосувалася, то Артем переслав її мені, тільки вже аж уранці.

Мало не другого дня одержуємо звістку з Москви:

— До вас іде за голову тов. Раковський.

Москва вирішила, що т. П'ятакова доведеться зняти, але й Артема краще не залишати. Ухвалено було прислати нейтральну людину.

Ми з Юрком вирішили не заперечувати: раз ЦК РКП пропонує, хай так і буде.

Раковського ми знали тільки з чуток. Я випадково якось зустрічався з ним перед тим у Петрограді, в Смольному. Знали ми його за європейця і цікаво нам було, як він себе почуватиме, потрапивши якраз на цю колотнечу. Щиро кажучи, звичаї в нас подібні, як у македонських комітаджей. Ми ще, пригадую, сміялися, що Раковський сам болгарин з походження й народився в Македонії, то йому видасться неначе повернувся він на давно покинуту й забуту батьківщину.

Артемівці трохи борюкалися, спочатку вважаючи Раковського за зовсім непридатного.

І справді, цей виглядсований європеєць спочатку дивною плямою видавався на нашому дикому тлі.

І я сам, признатися, спочатку думав, що навряд чи він витримає таку марку. Проте ми з П'ятаковим ухвалили підтримувати його яко мога.

Перше засідання уряду приймало Раковського не дуже гостинно. Пам'ятаю, всі його пропозиції геть чисто було провалено. Довелося оголосити перерву до другого дня.

Раковський протягом тієї одної доби виявив чудеса дипломатичної спритності, провадячи переговори з кожним зокрема.

Найменше клопоту було йому якраз з нами, бо ми на все були згодні. Ми тільки заперечували його тенденції — в кожному комісаріяті утворити колеґію. По деяких комісаріятах на чолі ставилося zarazом по два, по три наркоми. До речі, тоді було вирішено справу з назвою уряду. Мою пропозицію — затримати для України назву Народнього Секретаріяту — було відкинуто. Ухвалили називатися Раднаркомом (а до того ми жили без назви, просто як Радянський Уряд).

При цьому Раковський увесь час пильнував, щоб нікого не образити — ні правих, ні лівих. Склад Раднаркому було значно поширено через притягнення кількох товаришів, що їх тоді в Харкові не було, приміром — Бубнова, який сидів тоді у Києві.

Кількість правих та лівих у Раднаркомі було приблизно урівноважено, та ще до нього ввійшло декілька лівих україн-

ських есерів та робітників, яких привіз із собою Раковський з Москви, приміром, тов. Шліхтер,—і Раковський почав швидко підсилюватися.

Незабаром ми відчули, що він уже добре орієнтується в нашій плутаній обстанові.

У нас, у Раднаркомі, вже жодних сутічок не було. ЦК РКП дав директиви Раковському підтримувати Антонова, і питання про зміну командування на Україні більше не порушувалося.

Тов. Антонов став уже за одноособового Командувача без Реввійськради.

Мені доручено було Наркомосвіту, а яку роботу взяв на себе тов. П'ятаков — не пригадую. Артемові було дано новоутворений Наркомат агітації та пропаганди.

(Продовження далі)

В БОРОТЬБИ ПРОТИ ДИРЕКТОРІЇ¹⁾

Поразка петлюрівців під Вінницею — Жмеринкою, по-вела до цілковитого розпаду Директорії та уряду Остапенка. Відрізані від Одеси, звідки чекали на французьку допомогу, деморалізовані постійними поразками та одверто ворожим ставленням основних народніх мас, — петлюрівці розійшлися хто куди. „Головний отаман“ С. Петлюра поїхав до Ровна, щоб організувати контр - наступ на Київ і тим спасти вапнярську групу (запорізький корпус своєї армії).

Розпад петлюрівської влади намагалися використати „соціалістичні“ партії. 21 - 22 березня в Кам'янці зібрався „трудо-вий конгрес“ з кількох членів „трудового конгресу“, що колись засідав у Києві, та десяток депутатів з околиць селян та місцевої залоги.

Конгрес, під головуванням М. С. Грушевського, зажадав: 1) щоб Директорія негайно припинила переговори з францу-зами в Одесі й почала переговори „з більшовицьким урядом Росії й України“ на умовах федерації української республіки з іншими соціалістичними державами, визнання українського характеру української держави, легалізації українських со-ціалістичних партій, вивод російського війська з України та утворення Директорією нового тимчасового українського ра-дянського уряду на основі згоди українських соціалістичних партій (постійний уряд обере другий всеукраїнський з'їзд рад); 2) для переговорів утворити уряд з УПСР та УСДРП; 3) при-пинення бойових дій.

Потім представники 3 українських соціалістичних партій (с - р. центр, с - д. та незалежники) разом з „трудо-вим конгресом“ та „козацькою радою“ кам'янецької залоги утворили „комітет охорони республіки“, на чолі з В. Чехівським (не-залежник). Але цей комітет не проіснував і тижня, бо не мав за собою ніяких реальних сил. 27 березня він оповістив про

¹⁾ Продовження. Початок див. „І. Р.“ за 1929 р. №№ 4, 5 — 6 та 1, 2, 3 - 4 за 1930 р.

свою самоліквідацію, а на другий день до Кам'янця приїхав отаман Хомадовський, якого послав член Директорії П. Андрієвський, щоб навести „порядок“. Він заарештував деяких членів „комітету охорони“.

Заарештованих привезли до Ровна, де представники зазначених партій вели переговори з С. Петлюрою.

5 квітня представник ЦК укр. с.-р. (центр) та укр. с.-д. правих подали Петлюрі (в Ровно) такі умови: 1) Директорія повинна складатися, під головуванням Петлюри, з представників по одному від двох зазначених партій та від Галичини; 2) прем'єр - міністр, призначений у згоді з вищеназаними партіями, утворює раду міністрів; 3) уряд повинен прагнути припинення внутрішньої громадянської війни, миру з радянською Росією, не підписувати наступательних союзів проти радянської Росії, легалізації всіх соціалістичних партій, „оскільки вони не діють проти суверенності ЦНР“, негайно організувати „трудові ради“, переговори з державами Антанти й ін. можна вести лише на основі визнання самостійності УНР, невтручання в її внутрішні справи та виводу війська з України. Якщо договір з французами в Одесі вже підписав уповноважений УНР, то його санкціонує Директорія лише після затвердження його новою радою міністрів (рада міністрів має взагалі більше прав, як це було за попередніх урядів щодо Директорії).

Цей документ свідчить про великий відхід у. с.-р. (центр) та у. с.-д. (правих) від кам'янецьких вимог. Знову „трудові“ ради, жодного слова про радянський український уряд і вже згода на переговори з Антантою.

Петлюра прийняв ці умови й 9 квітня оголошено новий кабінет міністрів (з Б. Мартосом на чолі), в ньому, проте, спершу був лише один у. с.-р. (Ковалівський), пізніше ще три, але на невідповідальних постах, — всі основні пости в руках с.-д., 12 квітня кабінет опублікував свою декларацію. В ній говориться про двох ворогів трудової України — поляках та „комуністичний уряд Росії“, які з різних боків напали на Україну, щоб „грабувати українське селянство“. Новий уряд протягує руку до всіх „повстанців“, що повстали проти „російських комуністів“. Цей уряд за мир, але спершу чужоземці повинні припинити втручання до внутрішніх справ України, він „урочисто заявляє, що не покличе на допомогу собі чужої військової сили“. У внутрішній політиці — демократичний лад, організація „трудових рад“, щоб контролювати діяльність місцевих влад, не допускати єврейських погромів, допомога „при першій же змозі“ фабрикам та заводам відновити роботу, переведення „демократичної земельної реформи“, поміщицьку землю

віддають без викупу селянам; допомога безробітним від організації державних робіт; свобода профспілок.

Ця декларація соціал-демократичного уряду Мартоса звертається до куркульських повстань і просякнута духом контрреволюційної „демократії“, цебто буржуазної республіки. Цей курс нового уряду лише зміцнів після того, як до складу цього уряду увійшли галицькі с-д.— Безпалко та Темницький.

Проте, рештки колишнього остапенського уряду та члени Директорії, як П. Андрівський, вважали й цей кабінет Мартоса за надто радикальний і не визнали його. Не визнав нового уряду й отаман Оскілко, командувач волинською групою (штаб у Ровно), оточений „соціал-самостійниками“ та народніми республіканцями (начальник штабу Оскіллка,— старий генерал Агапов,— одвертий гетьманець). Оскіллка найшов підтримку у галицького державного секретаріату. Пізніше ці чвари в петлюрівському стані перейшли в одверту усобицю.

На перше квітня наша розвідка нараховувала в Петлюри регулярного війська 25.500 багнетів, 2.100 шабель, 80 легких, 9 важких гармат та 13 панцерних поїздів.

В північному (коростенському напрямкові) зосереджено було близько 6500 багнетів, 800 шабель, 29 легких, 1 важка гармата та 5 панцерних поїздів.

В південно-західньому (головним чином, Житомир-Бердичівському напрямкові) близько 9000 багнетів, 700 шабель, 20 легких та 4 важких гармати та 3 панцерних поїзди.

В запіллі (біля Ровна й т.ін.) близько 5000 багнетів 8 легких та гаубична гармата.

В південному (Вапнярка) близько 5000 багнетів, 600 шабель, 20 легких, 4 важких гармати та 5 панцерних поїздів.

На початку квітня південну групу ворога ми ліквідували. Частину з них ми взяли в полон, головна ж маса перейшла до Румунії, де їх обеззброїли й звідти вони переїхали до Галичини.

Ворог інтенсивно провадив мобілізацію та формував нові військові одиниці, кадрами для яких були галичани.

На 7 квітня: 1) Сарненсько-Коростенський напрямок — біля Сарн 56 та 61 піхотні полки, біля Ровно 14 піхотна дивізія, що формувалася (41 та 42 полки), штаб 9 корпусу та 19 піхотної дивізії. Там же ударний полк отамана Оскіллка (з галичан), 28 інженерний полк та частини сірожупанників, що тільки що приїхали з 6-ма гарматами; 2) в Житомирському районі: на північ від Коростишєва — 2 залізничний полк, 51 наливайківський полк, окремий залізничний курінь, панцерний поїзд та близько 15 гармат, на ст. Житомир бліндажований по-яг з двома гарматами; 3) в Шепетівському напрямкові на ст. Полонне бригада піхоти та резервна дивізія.

Точніші відомості про шепетівську групу на 15 квітня: „ворог покопав шанці в районі Шепетівки на висоті 223, що за 2 версти на південний схід від Шепетівки. У Шепетівці 2 ворожих панцерних поїзди, 2 панцерних автомобілі та 2 сотні кінноти. Вздовж залізничного шляху в розстрільні полк січових стрільців, 2 легких батареї, 2 важких гармати. В районі ст. Долбуново та Дубно селяни, що повстали, зруйнували залізницю на Радзівілов та Ровно. Поїзди ворога далі з Долбунова пройти не можуть. Ворог збирається в районі Славути — близько 1000 січових та 1000 мобілізованих. У м. Борисові, на південний захід від Шепетівки, стоїть близько 1000 січовиків“.

На 24 квітня: „Північна ділянка (Сарни - Новоград - Волинське). В Сернах шпавив 19. В Коростенському районі збираються сили петлюрівців, щоб іти на Коростень через Злович - Наваки та Шершні - Мелені.

Очевидно, це частини 17 піхотної дивізії, що тут діє. В Житомирському напрямкові група Бєня в складі 2 залізничного полка, окремого запорізького куреня та 51 наливайківського полка з 4 легкими гарматами. В цьому ж районі 4 дивідко-стрільний полк січових стрільців.

Штаб 9 корпусу отамана Оскілка з 4 полками січових стрільців з Ровна перейшов до Кременця. В Ровно близько 6 полків січовиків (очевидно 14 резервної дивізії, що формувалася).

Західня ділянка (Новоград - Волинське - Гусятин). Помітно скупчення ворожих сил в районі Ізяславля. Район Ізяславль - Славути займає піхотна дивізія січовиків кількістю близько 2500 багнетів з артилерією та 2 панцерними автомобілями; в Ізяславлі кінний полк близько 400 шабель, Острозі — 2 дивізія січових стрільців у кількості близько 2000 багнетів з артилерією. Разом у Ізяславському районі зосереджено війська близько 5000 чоловіка з 20-ма легкими та 2-ма важкими гарматами. На ділянці залізниці Славути - Шепетівка ходять два панцерні поїзди. В Проскурівському напрямі в районі Староконстантинів - Миколаїв оперує група в складі 10 та 11 сотень Стародубенського полка (всього 300 чоловіка) та 1 - і юнацької школи (150 чол.) з 2 батареями (10 гармат) та саперна сотня.

В резерві групи перебуває гайдамацький кінний полк. Встановлено, що до Збаражу (15 верстов на північний схід від Тарнополя) прибуло 6 ешелонів галичан (піхоти), щоб іти проти Волочиську.

Але помітно було й деякий рух поляків у напрямі на Луницю. Розвідка, що її ми провели на початку квітня, встановила, що польські авангарди висунулися на лінію залізниці Виде-

бор - Стахов - Давидгород - Столін - Альбшаня - Плотниця. Мета наступу, очевидно, захопити вузлову станцію Луїниця.

Щоб спостерігати ворога й протидіяти його просуванню, ми організували особливу річну фльоту.

Які настрої на початку квітня були в лавах петлюрівського війська, про це яскраво свідчить такий документ, як „деклярація“ корпусу січових стрільців, що її підписали 25 березня Коновалець та Мельник. Документ цей неодноразово відтоді опублікований був, викликаний потребою галицьких бойовиків виправдати себе в очах українських трудящих мас від обвинувачень в реакційності. В деклярації просто говориться: „змучені важкими боями, змучені недовір'ям народу, який думав, що січові стрільці хочуть підтримати ті сили, що намагаються поневолити український трудовий нарід, січові стрільці відійшли, щоб переорганізуватися й з новими силами рішуче й твердо, як завжди, вдарити на всіх, хто посмів зазіхнути на здобутки революції українського народу“.

Деморалізація глибоко пройшла в лави петлюрівського війська. Але протирадянські куркульські повстання, що почалися й широко розгорнулися на Київщині, підбадьорили петлюрівців. Оживає бойова діяльність майже переможеного ворога. Утворюється, як уже сказано, новий петлюрівський уряд і знову з ліквідацією „соціалістичних захоплень“, знову дрібно-буржуазно - демократичне.

Вище вже згадувано, що, розповідаючи голові радянського уряду про певну пляновість куркульського повстання, командукр зазначав, що повстанням очевидно керує певна політична партія, інакше не можна пояснити його характеру та розмірів. Відомості, що їх одержали пізніше, цілком потверджують це припущення.

З „соціалістичних“ партій України лише українські есери (ліві) — боротьбісти цілком стали на радянську плятформу й підтримували радянський уряд України, обраний на 3 Всеукраїнському з'їзді рад (березень 1919 р.).

На 5 з'їзді своєї партії (6 — 8 березня) вони прийняли комуністичну програму й вирішили всіляко підтримувати радянську владу.

„Незалежні“ с-д. в своєму органі „Чергоний Прапор“ ще 6 лютого 1919 р. в дні, коли наше військо ввійшло до Києва, писали про можливість своєї участі в радянському уряді за умови: 1) „Якщо всі офіційні органи вищої влади, не тільки українські, але й російські, визнають незалежність та самостійність української соціалістичної республіки, 2) якщо на Україні твердо проводитимуть національний і соціальний курс і офіційною мовою буде українська“.

На цій позиції вони й закріпилися.

Ще непримиреннішими була „Всеукраїнська рада селянських депутатів“ та українські есери (центральної течії).

28 лютого 1919 року Центральний комітет у. с-р. (центр) оголосив заяву, в якій зазначено: „кон'юнктура вимагає відмовитися від переведення соціальної революції на Україні через пролетарську диктатуру в чистому вигляді. Лише поширення соціальної бази та встановлення диктатури трудового селянства й робітників забезпечить твердий курс соціальної революції і не дозволить небажаних ускладнень, від яких може виграти буржуазія та контр - революція“. Відповідно до цього вони вимагали перевести в радах пропорційне представництво від „трудоного“ селянства та робітників та „демократизації“ рад: прості й таємні вибори, забезпечення прав партійних меншостей і т. ін.

Окружний З'їзд рад робітничих та селянських депутатів, що відбувся 24—25 березня 1919 р. у Києві, став по суті на платформу с-р. центровиків — він вимагав забезпечити в радах більшість за селянством (але куркулів позбавляти виборчих прав), децентралізації радянської влади та цілковитої незалежності української соціалістичної республіки.

Окремі незалежники були не від того, щоб спробувати домовитися з комуністами на Україні, але практики (такі як Зелений) зірвали ці переговори, виступивши одверто проти радянської влади.

Пізніше ми вияснили, що куркульські повстання на Київщині та Чернігівщині підняли, за певної відповідальності Центральних комітетів українських есерів (центр) та незалежних с-д.

На початку квітня 1919 р. соц. дем. незалежники, українські с-р. (центр) та у. с-д. (праві) склали у Києві договір, за яким визнали потребу боротьби з „окупаційною“ російською комуністичною владою“, утворили Тимчасовий уряд — „Рад у республіки“ та „Головну військову раду“. Місцева влада повинна бути в руках рад, утворених, на основі пропорційності, трудовими елементами. Керівництво повстанням належало: Центральному революційному комітетові та місцевим ревкомам, які є тимчасові органи влади.

Договір підписали представники означених партій (по двоє), але умовно, бо ЦК у. с-д. не було в Києві. Новий уряд протиставлялося Директорії (Петлюрі), він стояв (на словах) на платформі радянської влади й соціалізму. Але праві с-д. утворили тимчасом, за договором з Петлюрою, свій уряд (в Ровно); вони не визнали наведеного вище договору.

Під офіційним керівництвом названих партій куркульські повстання широко розвилися на початку квітня в тилу війська нашої першої армії.

Розвиток бандитського руху... Якщо 5 квітня ми зазначали київському окрвоєнкому тов. Богданову:— „Даремно нервуетеся. Дати вам панцерний поїзд „Руднев“ не можна — піде на фронт. Взагалі: 1) краще формуєте артилерію для фронту; 2) притягніть до права всіх військових комісарів крім київського за боягузтво; 3) не чіпайте фронту. Що міцніший фронт, тим спокійніший тил. Перемога на фронті відразу зіб'є пиху куркульні“...

І на пропозицію начштаба укфронту (8 квітня) про створення, для охорони залізниць України, двох спеціальних бригад з артилерією та кінною сотнею в кожному полку — відповідали: „Не організовані сили, а бандитські ватаги працюють. Сійки частини їх легко розжинуть. Польової артилерії залізницям нетреба, потрібні панцерні площадки, дрезини, допоміжні поїзди. Загального штабу нетреба. На кожну армію — залізнична бригада. Потрібні також залізничні роти, щоб замінити саботажників“. Вже 11 квітня командукр примушений був повідомити командувача київської групи війська: „Вчорашньою постановою уряду придушення куркульського повстання покладено на командування. І я вам наказав взяти в свої руки справу цього придушення в районі вашої групи (звичайно, включаючи Київ). Сьогодні о 20 - й годині подати мені точну доповідь про те, що ви вже виконали та про плян ваших дій на майбутнє“.

Бандитський рух настільки зміцнів, що довелося названий вище панцерний поїзд „Руднев“ передати для охорони залізничної колії Київ - Казатин і навіть запросити під Київ фронтові частини. Ось низка характерних звідомлень про становище в Києві.

„В Старих та Нових Петровцях збираються сили під загальною командою Струка кількістю близько 1500 — 2000 чоловіка. Струк та Зелений встановили зв'язок через села, що поблизу Боярки. Післаний, щоб виявити становище біля Межигір'я загін зупинити за 8 верстов від Києва біля села Коноплянки. Загонові запропонували здатися. У відповідь загін почав стрілянину з пароплавів. Село Калиновичі горять. Вранці прийшли ніби то представники загону Струка, двоє в офіцерській формі, які скликали селянську молодь на сход. На сході, на якому було чоловіка 800, вони запропонували почати повстання й розправитися з „жидами“. А потім з'єднатися з Струком та Зеленим і рушити на Київ. Їхню пропозицію сход прийняв і почав переводити в життя. Для цього всіх євреїв сигнали в одну халупу й почали розправу.

10 квітня. Банди з місцевих селян сіл Вишгород, Межигір'я — Петровці 9 та вночі проти 10 квітня зібралися в Пушій Водиці й вранці 10 квітня прийшли до Куренівки, де й почалася кулеметна перестрілка бандитів з посланим на придушення загоном та командою особливого призначення корпусу ВУЧК¹⁾. З обох боків невеличкі втрати, при чому бандитів зупинили, а кількох взяли в полон. Їхня відзнака: біла пов'язка на рукаві. На Сирці банда чол. 60 почала стрілянину по нашій команді. Наші погнали бандитів і захопили в полон 14 чол. Щоб ліквідувати повстанські банди в районі Куренівка - Межигір'я та Петрівці послано загін з 24 та 36 стрілецьких полків під командою тов. Лихача (ком. 1-х піхотних курсів). Для охорони порядку викликано до штабу київської округи (Банківська 4) комендантську команду, чоту латиської караульної сотні, інструкторські піхотні курси та загін київської Надзвичайної комісії. Для захисту залізниці та станції Київ 1 пасажирський, товарної та Київ 2 пост Волинський, залізничний міст через Дніпро та ін. призначено 3 панцерних поїзди та 23 стрілецький полк. Всім районам та районним комендантам наказано охороняти всіма силами свої райони від бандитів, грабігелів та погромів. Комуністичний сторожовий полк пройшов містом з музикою в зразковому порядку. Командувач війська групи тов. Мацилевський видав наказ про заборону ходити містом після 10 годин вечора, а також влаштовувати на вулицях мітинги та збори з наказом розстрілювати на місці бандитів та грабіжників, та затриманих із зброєю без законного дозволу. О 18 - й годині збірна частина, що склалася з 15 прикордонного полка, китайців та латишів, Куренівку та околиці звільнила від банд. Наше військо просувається далі у бік Пушої Водиці та Вишгорода. Банди не витримують натиску. Настрій наших військ хороший...

В районі сіл: Ново - Петрівці, Старо - Петрівці, Вишгород, Валки, Демідов та частина сіл Горенки, Мастиці та м. Гостомель, що на північ та північний захід від Києва розповсюджується сильний куркульський рух проти радянської влади. На чолі руху стоїть штаб, що за всіма даними перебуває в Києві“.

Пізніше одержано було такі подробиці про бандитський напад на Київ: „Загоном, що наступав на Київ 10 квітня, командував якийсь полковник. У нього було 5 офіцерів помічників. Повстання призначено було на 9, але, не мавши зв'язку з київськими бандитатськими організаціями озброєні куркульські загони не наслідилися почати наступу на Київ. 10 - го ж

¹⁾ Див. про куренівське повстання „Л. Р.“ № 5-6 за 1929 р•

київські погромні організації були готові виступити на вулицю й після приїзду з Києва делегатів до штабу загону, що наступав на Київ з боку Пущі Водиці та Приорок — почався наступ. Видано було наказ висадити в повітря міст на річці Ірпень на світанку 10 квітня.

О 2-й годині вночі проти 10 квітня пішла бандитська розвідка для зв'язку з бандитськими організаціями в Києві. Збірним пунктом банд призначено було дачу на Приорці „Кинь Грусть“, де після збору всіх загонів о 3-й годині повинні були дати умовний знак до повстання — три гарматні постріли з київського арсеналу по надзвичайній комісії, одночасно треба було випустити три ракети. Ракети пустили, а гарматних пострілів не було.

З Києва годині о 7 ранку 10 квітня трамваєм привезли вагон ївентівок та набоїв до Куренівського парку. У виступі вночі проти 10 квітня брало участь 180 — 250 чоловіка озброєних, решта без зброї, але з мішками на пограбоване майно. Весь день такі загони йшли з Вишгорода до Подолу...

Дано було телеграфний наказ другій банді, що оперувала на лінії залізниці Київ - Бахмач висадити в повітря міст на Київ - Воронізькій залізниці. Бандити мали на думці поспувати всі шляхи, що ведуть до Києва й поспувати всі мости на цих шляхах.

Настрій по всіх селах, а саме: Ново - Петрівці, Старо - Петрівці, Валки та Вишгород одверто протирадянський.

Частина бандитів, що їх розбили біля Приорки, відійшла на південний захід від Києва через село Белічі у село Білгородку, що за 3 верстви на захід від ст. Боярка, південно - західною залізницею.

11 квітня вранці з півдня Дніпром прибула й висадилася на Печерську біля зазначеного мосту банда зеленівців близько 400 чоловіка й почала перестрілку з нашою залізничною охороною.

Загони, що оперують в районі Куренівки очистили від повстанських банд Пущу - Водицю. Частина повстанців розбіглася й відходять вони в напрямі на села Гостомель - Петрівці.

Таким чином, бандитський напад на Київ 10 квітня був досить добре підготовлений і широко задуманий.

Тривога в Києві збільшувалася ще й від неможливості наших частин: не один це був випадок з „комуністичним полком“, що розбігся після першої ж сутички з організованою бандою. (В київській залозі нараховувалося близько 3400 багнетів з 3 гарматами. Але все це були ще нові, недавно сформовані частини).

Саме підчас невдачі київської залози одержуємо таке повідомлення: „Тільки що ми одержали шифровану телеграму

від т. Щорса. Щорс її одержав від Боженка: „Дружина моя соціалістка, 23 роки. Вбила її ЧК м. Києва. Терміново телеграфуйте розслідувати про її смерть, дайте відповідь через 3 дні виступимо, щоб розправитися з ЧК, дайте відповідь; інакше не переживу. Заарештовано 44 буржуя, знищено буде ЧК. Не ховайте від влади приїзду“. „Прошу вас негайно запросити голову Надзвичайної комісії тов. Лациса розслідувати убивство дружини тов. Боженка й повідомити до 10-ої години ранку нас, щоб ми могли запобігти ще одному сумному випадкові, що може статися“.

Боженко „батько“ таращанців погрожував, що піде з фронту (стояв біля Чуднова) на Київ, щоб помститися за свою дружину, яку хтось підло забив. Досить було якомусь провокаторові сказати пошепки командирові таращанців, що її вбила ЧК, щоб цей товариш - комуніст загорівся бажанням розправитися з бойовим органом радянської влади.

Це характерне свідчення про напруженість тодішньої обстановки та непевність настроїв у нашому війську. З великими труднощами відповідальнішим нашим товаришам (здається Затонському) пощастило заспокоїти буйного „батька“.

15 квітня командгрупи Мацілецький доповідав: „Я приступив до командування військом, в зв'язку з повстанням банд Зеленого та інших Київської губернії, в Києві та його околицях, яким до мене керував воєнрук Губвоєнкому тов. Павлов та інші військові фахівці, які, зазнавши поразки, віддали ворогові 6 гармат з кіньми, набоями, кілька кулеметів, багато забитих та поранених з 22 полку та інших частин. Мені довелося перевести один 6 полк з фронту й ліквідувати банди, що збиралися в районі станції Корніна, Матилівки, м. Василькова та звільнити залізничний шлях, де банди ворога було розбито у пень. Ворог втратив понад 3000 забитих і багатьох поранених, близько 50 кулеметів та багато гвинтівок. Полки, які я прийняв, розкидані посотенно, на протязі 250 верстов, штаби полків залишилися без своїх сотені, маючи при собі 1 чи 2 сотні й тепер доводиться мені збирати їх, переводячи всі сотні до своїх полків. Тил і досі нічого не організував, щоб закріпити за нашим військом весь зайнятий простір, політичних робітників армії й тилу обмаль. До цього додаю список частин, які я прийняв.

„Для ліквідації всіх банд в районі м. Києва та околиць, та Зеленого я наказав і виконують — спершу звільнити район від Корніна по річці Ірпеню, Макаров, Бородянка ст. Петрівці, Вишгород, район Василькова, Фастова, Біла Церква; наші частини займають вихідне положення до з'єднання всіх сотень до своїх полків, яких швидко з'єднати не можна після такого

хаосу, який зробив вознрук Павлов та його компанія. Прошу вашого впливу через уряд, щоб звернути увагу на Чернігівську та Полтавську губернії, а також швидко привозили все потрібне для нашої армії, не вважаючи ні на які грошові витрати на армію, залізничникам, селянським комбедам, лише тоді переможе революція.

Потрібна література на село в величезній кількості¹⁾.

І в дійсності становище на „внутрішньому фронті“ київської групи залишалось важким. Якщо в районі Фастова на 9 квітня куркульське повстання було ліквідовано, то банди Зеленого ще трималися в районі ст. Ракітіно — Миронівка. Проти них діяли частини Богунського і на 20 квітня ніби то звільнили смугу біля залізниці Миронівка — Біла Церква.

За повідомленням київського повітвоземкому з 14 квітня: „Київський повіт. З загальної кількості — 21 волость київського повіту тепер маємо зв'язок лише з волостями: Борщагівською, Білгородською, Макарівською Вишівською, Будаївською та Хотовською, в інших волостях повстанські банди. На південь від Будаївської та Хотовської волостей вся місцевість перебуває в руках банд Зеленого. Бородянську та Гостомельську волості зайняли повстанці.

З політичного боку весь повіт треба вважати за неблагонадійний, бо скрізь у великих розмірах провадиться агітація, головним чином, антисемітська, проти комуни й ніби то утисків віри.

В економічному відношенні найближчі до Києва волості перебувають в дуже важкому становищі, по багатьох селах майже зовсім немає хліба, засіяти цілком навряд чи пощастить.

Культурно - освітня робота тільки починає поволі налагоджуватися. Головне гальмо — цілковита відсутність досвідчених агітаторів - організаторів. Взагалі за весь час агітатори встигли побувати по всіх волостях, але організувати комуністичний осередок пощастило лише в одній. Бібліотеки та читальні відкрито в 3 - х волостях.

Бородянську волость очищено від повстанців, по селах починають заспокоюватися, хоч ще деякі села дуже неблагонадійні. Бородянка - Київ полагоджено, за винятком моста через річку Ірпень, який спалили.

В Білгородській волості, порівнюючи, все спокійно, хоч є організовані петлюрівськими офіцерами загони, штаб яких перебуває в с. Скітське. Тепер ці взагони нічим себе не виявляють.

¹⁾ Мова оригіналу — Ред.

Вислано загін в 100 чоловіка, щоб обеззброїти населення. В Хотовській волості все спокійно. У Велико - Дмитрівській волості загопи Зеленого не пускають до Києва ніяких продуктів. Польові роботи скрізь у розпалі, засівають великі площі.

Уманський повіт. В Умані вибухло повстання серед залогових частин. Загін, що прибув з Винниці повстання ліквідував. Повстанці з зброєю розбіглися по селах і звідти знову загрожують.

Чигиринський повіт. Повстання бандитів у повіті придушено.

Сквирський повіт. Повстанський виступ у повіті придушено. В районі Корніна виступ ліквідував 6 полк. За повідомленням Сквирського воєнкома 6 полк бешкетує. Салдати Богунського полка знесилені фізично й розбиті морально. Червоноармійці зривають кокарди, говорячи, що це „жидівська зірка“.

З повідомлення, № 2 (з 19—26/IV) Центрального бюро зв'язку та інформації при Наркомвоєн:

„Київський повіт. За винятком деяких волостей у повіті повстанський рух. Старо - Петрівська волость, що повстала прислала своїх делегатів до Гостомеля й закликає приєднатися до походу на Київ проти Центральної влади, яка „нічого спільного з інтересами селян не має“. Сход, що зібрався, вирішив приєднатися. Загін повстанців пішов до Пущої Водиці. Волосного комісара забили повстанці. Частину Макарівської волости обеззброїло радянське військо. Петлюрині прибічники та куркулі втекли з своїх сіл. Верстви за три від Макарова місцеві куркулі, в кількості 300 чоловіка озброєні й мають кулемет.

В селі Абрамовці перебуває бандитський штаб в кількості 200 чоловіка. Банди тероризують населення й проводять мобілізацію.

У с. Кагарлик селяни озброїлися хто чим міг і прогнали зеленівців.

Штаб повстанців, що оперують у районі Княжича, перебуває в с. Жернівці. По селах будаївської та вітмевської волостей з'явилися загопи числом близько 60 чоловіка, що грабують і накладають контрибуції, вбивають євреїв.“

Головні сили Зеленого розташувалися в Трипільлі (800 чоловіка, 2 гармати, 30 кулеметів“). На єврейське населення м. Ржищева Зелений наклав контрибуцію в 200 тисяч карбованців та 300 пар чобіт. Зеленівці „незалежні більшовики“ стоять за Ради, але домагаються для України влади українців, а не великоросів. Вони радше запросять союзників, як підлягатимуть російським комісарам. У містечку Ржищеві Виконком визнає владу Зеленого. В політичному відношенні

становище в повіті несприятливе. Провадиться велика агітація проти комуни, євреїв та радянської влади. Куркулі та не-свідомі бідняки легко підпадають під вплив агітаторів тому, що бояться комуни. Треба на ділі показати селянству, що радянська влада — влада бідніших. В органах влади ненадійний елемент, наприклад, в Макарівській волості голова Виконкому місцевий куркульський заправило. Виконком нічого не робить, одверто бажаючи дискредитувати радянську владу. Не вживають заходів, щоб попередити вбивства та грабунки. В комітетах бідноти заможних селяни, тому що бідний, але чесний робітник не має можливості віддатися цілком роботі тому, що дуже низька оплата членів комітету. Землі заможних селян обробляють, а бідняки не мають ні хліба, ні насіння на засів. Відчувають гостру нестачу в живому й мертвому реманенті.

Васильківський повіт. В деяких частинах повіту заспокоюють ся. На васильківський повітовий з'їзд, Рад що відкрився в Білій Церкві 27 квітня прислали своїх представників і села, де досі тривали заколоти. В селах Піски та Здоровка спокійно. Агітаторів зустрічають приязно. В м. Василькові спокійно. Зеленівців, що були за 10 верстов від міста, відкинута до Обухова. Зеленівці почали переговори з васильківським Ревкомом, при чому заявили, що вони проти євреїв, але не проти радянської влади.

У Фастові спокійно. Більша частина населення винесла резолюцію підтримувати радянську владу. Між Казатином, Білою Церковою та Ольшаницею відновлено телеграфний та телефонний зв'язок. За Ольшаницею залізнична лінія зруйнована.

З політичного боку становище в повіті погане. Зеленівці ведуть посилену агітацію, скрізь антисемітизм. Заразилися не тільки селяни й червоноармійці, але навіть члени та голови виконкомів та комуністи з центру. З великим зусиллями агітаторам пощастило заснувати комітет бідноти в с. Застугні. В складі його 9 середняків та 6 безземельних.

В Мотивілівській волості по селах селяни несвідомі й настроєні проти комуни та євреїв. Тільки біднота, під впливом пропаганди, починає розуміти, що радянська влада захищає їхні інтереси. Наслідки агітації виявилися в утворенні комуни на поміщицькій землі в с. Салтанівці. У Фастові комуністична партія та „Бунд“ ледве животіють. Виконком складається з малонадійних елементів; заступник військового комісара брав участь у бандитському повстанні.

Канівський повіт. м. Богуслав зайняли повстанці та селяни сіл Медвін, Ісайка та ін., під командою прапорщика Коломійця. Населення Богуслава пограбовано. Ідейно

керував повстанням с-р. Пірховка, колишній член українських установчих зборів. Забито 50 червоноармійців. Повстанці взяли 40 заложників з єврейського населення. Радянське військо, що на кілька годин зайняло Богуслав, примушене було відійти.

Радомисльський повіт. Більшу частину повіту охопило повстання. В межах повіту оперують банди Струка та Соколовського. Між Маліном та Будою банди Соколовського силою мобілізують селян, загрожуючи розстрілом. Банди неодноразово намагалися пролізти до м. Маліна. Охорони міста немає. Місцева міліція з 15 чоловіка бешкетує. Щоб заспокоїти повстанців до Нової Буди послали загін червоноармійців 11 прикордонного полка. В районі Чорнобилі - Горностайпіль - Іванково населення під владою банди Струка. Струк організував у Іванківському районі спілку інвалідів, до складу якої ввійшли одверті погромники та контр - революціонери. В розпорядженні Струка близько 1500 чоловіка, по 500 чоловіка в Горностайполі, Чорнобилі та Іванкові. Артилерії Струк не має. В районі було кілька погромів. Єврейське населення розграбовано й живе по лісах. Струк об'явив мобілізацію.

В політичному відношенні повіт неблагонадійний. Влада в руках ревкомів чорносотенного складу, які провадять енергійну антирадянську пропаганду. Проте, в районі Ірша - Іванково серед селян спостерегається розкол. У с. Пухарі населення проти комуністичної пропаганди, але не проти радянської влади. Спостерегається невдоволення з засилля місцевих куркулів, які таємно спекулюють продуктами, а біднота голодує.

Сквирський повіт. Перепившись, селяни обстріляли пост у передмісті м. Сквирі. Виступ ліквідовано. У Володарській волості голова волвиконкому організував контр - революційний виступ. В с. Березна куркульське повстання організував колишній офіцер Омельченко. Повстання під Карнином придушено. Банду, що намагалася пробратися із васильківського повіту, розігнано. Вживається заходів до ліквідації повстань. В Шубенецькій волості, відрядженому загонової населення здали 20 гвинтівок, 300 набоїв, у м. Сквирь — спокійно. У повіті розпочали польові роботи. Мало комітетів бідноти; є виконкоми й ревкоми.

Таращанський повіт. Тараща. Ставищем, як і раніш, володіють банди, які грабують населення. Район виступів більшає.

Уманський повіт. Повстання під впливом есерівської агітації у частинах залоги ліквідовано. Більшу частину повстанців буде відіслано до Катеринославу та Києва, верховодів розстріляно. Культурно - освітню роботу у місті та повіті провадиться посилено.

Черкаський повіт. Черкаси — в 33 волостях організовано воєнкоми. Славлення червоноармійців, до селян та робітників хороше.

Чигиринський повіт. У повіті контр - революційні виступи ліквідовано.

І одночасно звідусіль галас — нема літератури, нема робітників. Навіть наш славний Богунський полк утомлений беспереривними боями, послаблений в своїх кадрах, діставши поповнення із місцевих політично - невихованих елементів і той захитався. І бойовий 6 - й зіткнувшись з контр - революційними бандами та міським міщанством почав явно розкладатися. В середині квітня його частини вчинили погром у околиці Б.- Церкви Комполка, вживши крутих заходів, припинив погром.

Ми вживали рішучих заходів, щоб прочистити лави наших частин. Так, видано було наказу не приймати до радянського війська колишніх петлюрівських та ін. офіцерів.

Треба відзначити, що повстання здійснювалося під такими гаслами¹⁾:

„1. Україна повинна бути незалежна в національно-культурному та економічному відношенні, що ж до федерації, то така повинна бути вільна, тобто без всякого примусу та гніту від інших націй.

2. Вся влада хай належить на місцях робітничим, селянським радам, а в центрі — раді без будь - якої партійної диктатури.

3. Влада на Україні повинна пробувати в руках місцевих людей — українців (всі що живуть на Україні), нам не потрібні захватчики та спекулянти на комунізм.

4. Кому ніхто силою не повинен заводити, якщо на це немає згоди народу.

5. До соціалістичних республік всього світу ми ставимось як до рідних нам братів, особливо до радянської Росії, і будемо допомагати їм всіма силами наскільки цього будуть вимагати інтереси соціальної революції, але без втручання в їхні домашні справи. Коли ж нам потрібна буде допомога, то вони також повинні нам допомогти, але з нашої згоди.

6. Щодо церкви, то хоч ця справа сумління кожної людини, ніхто не має права глузувати з віри народу“. Характерна і така відозва до селян Полтавщини того ж ревкому:

¹⁾ Взято з відозви поширеної від імени Центрального Ревкому на початку квітня (1919 р.).

„Брати - селяни! Всім вам відомо, як знущаються з нашого бідного народу партія російських та жидівських комуністів. Вони грабують вас, знущаються з вас. Хліб та всяке збіжжя вивозять до Москви. З віри нашої та церкви сміються. На Правобережжі селянство вже повстало й жене з своєї землі грубистників на Москівщину, але зупинка за вами. Брати - полтавці! Піднімайтесь ж із зброєю в руках і розправляйтеся як слід з комуністами, бандитами, перш за все розганяйте банди Богунського із Золотоноського та Переяславського повіту, який спочатку пристав було до нас, бо хотів здобути слави, але потім зрадив продався жидівсько-кацапським комуністам. Вперед же, брати, на ворога, чи то комуну. Хай живе селянство України. Рятуйте свої хати та скрині від банд комуністів. Хай живе радянська незалежна Україна. Політичний комісар всеукраїнського ревкому Грудницький. Ставка. 1919 р. 10 квітня“.

Ця відозва потверджує тако ж щирість Богунського і прихильність до радянської влади. Він довів це між іншим і неухильними діями проти Зеленого.

10 квітня Богунський повідомляв командукра, що він розпочав ліквідувати банди на правому березі Дніпра, в тому, числі, крім Зеленого, і нової, що об'явилася у м. Медведівці Черкаського повіту.

І знову захвилювалися товариші.

З Черкас (8 квітня) надійшла телеграма з проханням утворити ревштаб, для придушення банд.

Ми відповідали: „Черкаси. Розенману. Ніяких революційних штабів, інакше віддам під суд усіх. Всі вказівки дано військовим начальникам. Ваша справа велика — зберігати порядок у самих Черкасах і Золотоноші й організувати пляномірну агітацію. Зоставте свої нерви в порядку, а шанобство в кишені й не втручайтеся не до своєї справи. Про інше вам передасть член воєнради (719)“.

Однак, черкаські товариші домагалися:

„Утворившись через надзвичайні обставини воєревштаб у Черкасах у складі голови виконкому Піонтковського, воєнкомом Рябоконея та уповноваженого Раднарком для постачання армії Ройзенмана просить вас особисто до апарату 10 квітня, о 10 годині дня для надзвичайно важливих переговорів. Черкаси, 9 квітня о 3 г. 30 хв. Воєревштаб — Піонтковський, Рябокінь, Ройзенман“.

Ми відповідали:

„Ні з яким штабом говорити не буду. Командує Богунський, при ньому представник реввоєнради т. Рославлев. Своїм втручанням утворюєте плутанину. Я указав Рославлеву заарештувати всіх хто буде заважати військовим операціям, як я їх наказав. Ваша справа — агітація та організація внутрішніх сил, а не узурпація командування. Комфронта — Антонов“.

1-го квітня Богунський повідомляв із Черкас:

11 квітня вранці ділянку залізниці Городище - Миронівка очищено від повстанських банд, які розбіглися праворуч шляху Козин ліворуч — на Богуслав, де провадять мобілізацію людей. Біля Миронівки стався бій, де забито декілька чоловіка повстанців. З нашого боку втрат немає. Канівський повіт успішно очищається від банд. Призначаю за начальника охорони дороги Черкаси - Б. Церква Ботилу. Банди рвуть дроти. Тримаю зв'язок з Білою Церквою“.

Того ж дня прямим дротом із Черкас повідомляли про ускладнення в Золотоноші через дії, що їх вчинив Інтернаціональний полк, який розброїв охорону вокзала, і заарештував командира 2-го полку. Організовано слідчу комісію, від Богунського вимагають пояснень у діях, про які від подав звіт до Києва (у головного ком.).

Командукр наказав окрвоєнкому вжити заходів, щоб припинити цю дію, що зриває роботу бригади Богунського й перевести 1-й Інтернаціональний румунський полк замінивши частини Богунського, що виступили на фронт (11/IV № 746 ЛК).

Щоб урегулювати питання про це, до голови української ЧК Лаціса ми відрядили 18/IV т. Рославлева.

Ще 24 квітня повідомлялося: „На Зеленого провадиться наступ. Ми зайняли Малі й Великі Ольшаниці та Гудимівку близько Обухова. Обстрілювали Трипілля з флотилії. Ворог відповідав із гармат“.

Отже, куркульські повстання на Київщині зовсім не придушено. Куркульські повстання в нашому тилу зв'язують не тільки місцеві формування, але й бойові фронтові частини.

Становище на фронті Київської групи було до середини квітня блискуче. На Коростенському напрямку ворога остаточно зломали. 12/IV ми зайняли Житомир, де захоплено було 4 гармати, понад 10 кулеметів, 1 аероплци, 150 полонених тощо. Ворога енергійно переслідували в напрямку до Новоград - Волинського. Одначе, жива сила ворога в значній мірі, вирвалася зпід удару. (В із'яславі ми захопили до 500 полонених).

В Галицькому напрямі ми успішно розчищали свій фланк від Бесарабії, вийшовши до Дністра, і проринулись за

Волочиське, де взято 8 справних і 100 несправних гармат, 100 вагонів гарматних набоїв, 60 вагонів заліза та ін.; на ст. Ярмолинці — 200 гармат та 14 кулеметів; у Проскуріві — 170 справних гармат.

На 14 квітня дислокація частин київської групи була така:

1) *Коростенська ділянка*. Штаб командира бойової ділянки т. Мазурова — Коростень.

1 - й Богунський полк — сс. Могильне, Вигов, Кутице, Краснопіль, Білощиця.

4 - й Ніжинський полк — Коростень, Бехи. 151 - й піхотний полк — Радомисль, 11 - й прикордонний полк — Буча; 20 - й український полк — Коростень.

2) *Житомирська бойова ділянка*. Штаб командира дивізії Щорса — Бердичів, 2 - й таращанський полк — Чуднов, Пулин. 3 - й Новгород - Сіверський полк — Житомир.

Штаб 2 - ої особливо - дієвої бригади т. Покуса — Кочерево; 16 - й п. стрілецький полк, 22 п. стрілецький полк; окремих дієвий кавалерійський дивізіон — Житомир.

Штаб 1 - і окремої стрілецької бригади — Бердичів; 9 - й стрілецький полк, 10 стрілецький полк та 21 — Житомир. 1 - й Волинський полк — Чуднов, Троянов; 5 - й кін. полк (із особливої кінбригади) — Солотвин.

3) *Проскурівська бойова ділянка*. Штаб ділянки командира 2 дивізії т. Ленговського — Вінниця, 5 - й стріл. полк — Шепетівка, 7 - й полк — Проскурів — Ярмолинці. 8 - й полк — Комарівка (станція залізниці біля Бар); 14 - й Миргородський полк — Черторія — Н. Миропіль — Шепетівка, Чигиринський полк Волочиське.

Штаб особливої кінбригади Крюковського — Жмеринка, 1 - й кін. полк — Шепетівка, 2 - й кін. полк — Бар, сотня басарабських повстанців — Нова Ущиця; 1 - й полк червоного казачства — Із'яслав, Шепетівка.

Резерв. 6 - й полк — Київ, Васильків; 3 - я приордонна дивізія (12, 13 та 14 полки) — в Кліві; 3 - я стрілецька дивізія (23 та 36 - й полки) — теж у Кліві.

Треба сказати, що така дислокація, звичайно, не відповідала бойовій обстанові. Бездіяльні були значні сили біля Коростеня і між іншим, не зважаючи на рішучі вказівки командура, як, наприклад, були дані з 9 - го квітня:

„1. Треба прискорити зміну 1 - го та 4 - го пп. зазначеними вам частинами прикордонної охорони. До вашого відома — для цієї ділянки залізниці з розпорядження т. Зайцева, формується залізничний полк, який повинен бути готовий за тиждень.

2. Панцерний поїзд № 10 відрядить на Катеринослав у розпорядження Скачка.

3. У зв'язку з нашими успіхами під Шепетівкою та Прокуровим та успіхами у придушенні повстання бандитів - куркулів, 1 - й і 4 - й полки є змога перекинути з Коростеня до головного напрямку. Біля Коростеня досить відгородитися од Сарн і наступати на Новгород - Волинський“.

А проте становище несподівано ускладнилося під Шепетівкою. В офіційних звеленнях говориться про дальші успіхи, але пробиваються й інші нотки.

Над вечір 14/IV.

„На Сарненському напрямку взято містечко Олевське. На захід від Шепетівки точиться упертий бій з ворогом“.

На ранок 15/IV.

„Наші частини й далі посуваються на Новоград - Волинський. В районі Шепетівки бій з ворогом триває“. І раптом з'ясувалося, що під Шепетівкою ми зазнали серйозної невдачі.

Отже, Командукр запитував:

„Негайно донесить всі обставини невдачі у перших боях під Шепетівкою. Чому частини т. Шмідта, не діставляли харчування три дні перед цими боями? Чому загаялися з налагодженням мосту біля Чуднова та втратили зв'язок із сусідами? Як вели себе панцерні поїзди „Руднев“ та „Ворошилов“ у цих боях“?

Із звідомлень, виявилось, що невдача наша під Шепетівкою сталася через несподіваний перехід одного із батальйонів 14-го Миргородського полку на бік ворога (Комполка П'явка захоплено й розстріляно) і справді поганим постачанням наших частин. Наші панцерні поїзди поводили себе зразково.

18 квітня Командукр указував командирові групи:

„Ворог концентрує сили до Шепетівки, загрожує Старо - Константинову у Ковелі деяке скупчення поляків. Категорично наказую виконати негайно попередній наказ — почати заміну 1.-го та 4.-го полків біля Коростеня прикордонними полками, обмежуючись у бік Сарн вибухом пари мостів та розбором колії. Посилити Шепетівську групу й домогтися обійти ворога біля Ровно, розвинути загрозу на Тарнопіль. Охорону залізниці посилити“.

І того ж дня:

Із повідомленої мені дислокації і, нарешті, повідомленого нарису боїв під Шепетівкою, бачу: 1) частини 1 - ої дивізії стоять на другорядних напрямках, 2) припущено, як найнедо-зволенише, розгром частин другої дивізії, ніякої підмоги туди не було своєчасно дано.

Наказую: 1) 3 - й полк спішними поїздами або підводами везти до Шепетівки на підмогу частинам другої дивізії призначивши командувача Шепетівської групи, 2) 1 - й або 4 - й,

подсувавши шляхи та мости в напрямку Сарни (верстов 20 від Коростеня) спішними поїздами або підводами направити до Житомира з Коростеня для посилення одної з груп, зважаючи на обставини, 3) 12 - й прикордонний, замінивши іншими частинами, направити на Коростень. Про це негайно донести з копіями своїх розпоряджень“.

Перевіривши віданні розпорядження групи, Командукр констатував:

„Нема розпорядження богунцям негайно приготуватися до від'їзду на Житомир і далі в розпорядження Щорса. А це дуже важливо. (Між іншим, командгрупою наказував — Житомирській групі — взяти Новоград - Волинський і ударити у фланк ворогові під Шепетівкою. На посилення Шепетівської групи послано панцерний поїзд Табакошвілі та Волинський піхотний полк“.

17/IV оперативне звітлення про успішне просування наше від Житомира до Новоград - Волинського, про бої на 10 верстов на захід од Шепетівки; про успіхи в напрямку Гусятина та артилерійські бої в напрямі на Тарнопіль.

18/IV повідомлялося про те, що наші частини зайняли Кам'янець - Подільське. На 20 були в наших руках Новоград - Волинський та Гусятин, де ворог залишив багато трофеїв.

У Коростенському напрямку — ворог у даніці біжить на Сарни. Успіх на Ровно розвивається.

Але до 23 квітня бої ще тривали в околицях Шепетівки. Про ці бої прямим дротом повідомлялося у поїзд Командукра:

„До 12 години 23 квітня ворог почав наступ через Підлісці на лінію розташування наших частин біля Шепетівки. Енергійною контр - атакою його було відкинуто на лінію Шурівці та Топор'є і далі до Из'яславля. Одночасно наступав на лінію Вербівці - Грицеве звідки відкинуто його завдавши великих утрат за Чотирбоки. Ми захопили багато кулеметів та гвинтівок. Ворог має більше як 200 чол. забитих.

З допиту полонених і з документів забитих видно, що проти нас в районі Чотирбоки оперує полк 28 - й Максима Залізняка, а 29 - й, які підійшли після невдалого наступу до Из'яславля, в районі Підлісці наступав 26 - й Чорноморський полк та 200 стрільців. У містечку Ляхівці стоїть загін Боденка. Інші частини ворога — тобто 2, 3, 4, 5, 6 полки перебувають у районі Из'яславля та Шепетівки“.

24 квітня знову додатково повідомлялося:

„Коломия, Станіслав — влада більшовиків. Налагоджено уже зв'язок з ними. Район Теофіль - Ямполь - Улановці (біля Дубно) зайняли п'євстанські частини. Біля Шепетівки наші підійшли до Хорина. Активних дій ворог не вживає.

Шляхи залізничні дуже поруйновані. Мобілізовані розбіглися, заважають операціям банди, які швидко ліквідуємо“.

До кінця квітня повідомлялося таке:

„1. Всі шляхи й колії між Новоград - Волинським та Коростенем, а також між Житоміром та Коростенем, очищені від петлюрівців, які кидаючи гармати, кулемети та гвинтівки у воду частиною тікали на Олевське, частиною розійшлися по лісах та селах. В районі Турчанки ворог зіпсувавши 2 панцерних поїзди, кинув їх. 26/IV ми зайняли станцію Білогоровичі.

2. Бої біля Шепетівки ще тривали, відбито наступ ворога від Шепетівки та Ровно до Новград - Волинського; 2 петлюрівських полки на Ровенському шосе тікали, втративши до 300 чол. забитих, 3 гармати та кулемети; на північ від Старо - Констянтинова ворога відкинуто з великим втратами.

3) в Тарнопольському напрямі — перестрілка, ми дійшли старого державного кордону й закріпилися на ньому.

Повстання у петлюрівському тилу підривало їхню боєздатність і сприяло успіхові нашого війська. На кінець квітня ми майже цілком здійснили найближчі завдання, поставлені перед І українською радянською армією — зламавши живу силу, ворога, ми, майже цілком підійшли до колишнього старого державного кордону. Сусідня одеська армія розчистила все узбережжя до Крима і лівий берег Дністра від решти петлюрівських армій.

Події величезної ваги настигли на це й в Центральній Європі. Повстали радянська Баварія, радянська Венгрія, всі контрреволюційні сили кинулись, щоб придушити молоді незміцнілі радянські республіки. На червону армію України покладалася велика історична відповідальність. Ми цю відповідальність розуміли й кидалися на допомогу робітникам Венгрії та Баварії.

Але в нашому тилу було неспокойно. Тривожно було й на сусідньому південному фронті.

АЛГАСОВ В.

З БОРОТЬБИ ЗА ЖОВТЕНЬ НА СТАЛІНЩИНІ¹⁾

(Нарис)

ВІД ЛЮТОГО ДО ЖОВТНЯ

Звістки про лютневі події в Петербурзі до Юзівки дійшли 26 лютого. Тут в цей час вже існувала соціаль - демократична організація, що об'єднувала й меншовиків (як оборонців, так і інтернаціоналістів) і більшовиків. А проте меншовиків - інтернаціоналістів, не кажучи вже про більшовиків, було дуже мало. (За матеріялами Сталінського істпарту досі ще не пощастило скласти списка більшовиків, що належали до юзівської соціально - демократичної організації до лютого 1917 р.)²⁾

Увечері ж 26 лютого с.- д. скликали в приміщенні страхового відділу головної контори юзівського металургійного заводу³⁾ засідання президій страхового комітету та комітету допомоги сім'ям тих, що пішли на війну. На цьому засіданні були присутні також і уповноважені від цехів. В цьому засіданні взяло участь 20 — 25 чоловіка, в тому числі Мишкін та Легкий оборонці, Довгополов, Булай та Трояновський (меншовики - інтернаціоналісти) та Каганович (більшовик). Головував Волгін — голова комітету допомоги сім'ям тих, що пішли на війну.

¹⁾ Ці нариси складено на підставі матеріялів головним чином Сталінського Істпарту та по часті Сталінського архівного управління.

²⁾ До лютого в Юзівці працював тов. Каганович, теперішній секретар ЦК ВКП(б). До травня 1917 року в Юзівській організації були: Залмасв, Алфьоров, Петро Зайцев, Корнієнко, Рижов, Волосевич та Олекса Щетинін. Не з'ясовано, хто з них працював в Юзівці до лютневого перевороту.

³⁾ Юзівський завод та низка копалень навколо Юзівки належали Новоросійському товариству вугільного, залізного та рейкового виробництва (1871 р.). В мирний час завод випускав: чавун, крицю, рейки, балки, сортове, листове та дахове залізо, чавунне та крицеве лиття, конструкції, мости, крокви, копри та ін. До березня 1917 р. на заводі було 13.000 робітників з них, близько 400 полонених. На копальнях Новоросійського т - ва було також понад 13.000, з них понад 2.000 полонених.

На порядковій денному поставлено було питання про поточний момент. Збори затяглися до пізньої ночі.

Несподівано на засідання з'явився місцевий пристав Синковський з двома околдочними та двома городовиками. Дехто з учасників зборів думав навіть, що готується арешт, але виявилось, що пристав прийшов вітати з переворотом і запропонувати свої послуги. Він же повідомив, що в місті з ініціативи мешканців організується комітет охорони. На чолі цього комітету стали Тамарович (начальник пошти) та Шишкін (інспектор народніх шкіл). Пристав, щоб зберегти свою посаду, поспішив почати зносини з робітниками й увійти в їхнє довір'я. Йому запропонували залишити збори. Щоб в'яснити становище, до комітету охорони вирішили надіслати делегацію в складі: Булая, Трояновського та Легкого.

На другий день 27 лютого на заводі по цехах відбулися збори робітників та вибори до Ради робітничих депутатів. Рада з своїх членів обрала Виконком, який виділив кілька секцій.

Комітет охорони був не життьовий і зразу ж розпався. Охорона міста була в руках секції міліційного комісаріату. До цієї секції входили: Желондек, Зноєк, Петренко, Легкий, Матюха, Поляк, Цепков, Нефедов, Короткін, Єфімов, Кравцов, Клюєв¹⁾, П'ятченко, Киктенко, Сапельніков, Крекшін, Гуляйченко, Корогодін і інш. Поліцію було обеззброєно. Налякані переворотом пристав та околдочні не чинили опору. Тільки в гуртожиткові городовиків двоє городовиків несподівано вчинили опір і двічі вистрілили, але переконані своїми друзями, швидко припинили його. Пристав поспішив зникнути з Юзівки²⁾.

В Юзівці, таким чином, як і скрізь у Росії, повалення царату відбулося швидко й без усякого опору з боку його обронців.

Перехід міліції до рук робітників уявляв собою досить характерне для Донбасу явище. Так відбувалося й по багатьох інших робітничих районах Сталінської округи. Але далі робітники, через „дбайливість“ меншовиків та есерів, випустили міліцію з своїх рук.

Тимчасово на начальника Юзівської міліції призначено було інженера Желондека, пізніше посаду начальника міліції зайняв робітник Зноєк, який,— за словами автора спогадів,

¹⁾ Васька Клюєв — юзівський злодій та хуліган, що проліз до секції й міліції під маскою робітника.

²⁾ Про перші дні лютого в Юзівці найбільше матеріалів є в спогадах меншовика Легкого та колишнього меншовика - інтернаціоналіста—Булая.

тов. Осипова; що був 1917 р. членом юзівського Виконкому, — „потім вдавав з себе пристава“.

До березня на юзівському заводі було обрано цехові комітети, з яких пізніше й склався перший заводський комітет. Першим головою заводського комітету був Басов. Після організації цехових комітетів почався запис до спілки металістів.

Керівниками юзівської с.-д. організації були інженер Горбуненко та Мишкін (обидва оборонці), за секретаря був Ларіонов. Керівниками групи меншовиків - інтернаціоналістів були подружжя Конторович, Трояновський та Довгополов. С.-д. організація, що вийшла з підпілля, з березня містилася на Ларінській стороні в будинкові Петрова. На травень 1917 р. в юзівській с.-д. організації було близько 200 чоловіка, але більшовиків з них було лише 7 чоловіка.

12 червня з ініціативи, головним чином, Залмаєва, більшовики вийшли з юзівської с.-д. організації¹⁾. Всього вийшло 14 чи 13 чоловіка, серед них були: Залмаєв, Алфьоров, Петро Зайців, Корнієнко, Рижов, Волосевич, Олекса Щетинін, Толмачов, Коваль, Годос, Певцов, Окунь та Єфанов. Увечері 12 червня в садку будинка, в якому жив Залмаєв, відбулися збори більшовиків. На цих зборах утворено було Юзівський комітет партії більшовиків та переведено вибори президії. На голову обрали Залмаєва, на секретаря — Дмитра Корнієнка (з залізничного цеху заводу). Потім всі пішли до приміщення Зайцева, який жив на 7 лінії²⁾ і там продовжували засідання: між іншим, там же зібрали поміж себе гроші на поточні витрати. На другий день вранці більшовики найняли приміщення для комітету на 7 лінії в будинкові 45 і вивісили об'яву про те, що тут міститься комітет більшовиків. Тут трапився цікавий інцидент, що характеризує страхи обивателів перед більшовиками 1917 р. Тов. Єфанов в своїх спогадах з цього приводу пише: „Домохазяїн, побачивши нашу об'яву, підняв галас „звільняйте, будь ласка, приміщення. У мене діти й хвора дружина“. Довелося шукати нове приміщення. Швидко перейшли на першу лінію в будинок Гольберга. В цьому приміщенні й перебували до Жовтня“.

Більшовицька організація поступово збільшувалася; до неї швидко приєдналося ще 5 чоловіка і через місяць вона вже нараховувала в своїх лавах понад 50 чоловіка. Щоб поширити свою діяльність на найближчі копальні, комітет скликав районну

¹⁾ За спогадами Єфанова — 12 червня; у Коваль у своїх спогадах пише, що 17 травня.

²⁾ В Юзівці вулиці називаються лініями та проспектами. Проспекти мають різні назви, а лінії позначаються нумерами: перша лінія, друга й т. д.

конференцію, в якій взяли участь Смолянка, Вітка, Прохорівка, Богодучівська, Калачівська та Григор'ївська копальні¹).

В зв'язку з наступом на фронті (18 червня) та проривом німецького фронту есери та меншовики 25 червня в Юзівці влаштували демонстрацію²). В демонстрації повинні були взяти участь сусідні копальні. Демонстранти пішли за місто за перший ставок, де вже приготовлено було трибуну для мітингу. Демонстрація проходила під угодовськими гаслами. Більшовики вийшли на демонстрацію з своїми прапорами, на яких було написано: „Вся власть радам робітничих, селянських та салдатських депутатів“. „Геть десять міністрів - капіталістів“, „Геть імперіялістичну бойню“.

Спершу більшовицька група йшла в кількості 50 — 60 чоловіка, але потім до них приєдналися більшовики з Смолянки, Риківки, Пастухівки, Берестівки й дехто з непартійних з заводу та копалень. Таким чином, склалася група чоловіка 100. Появу на демонстрації більшовицьких прапорів есери та меншовики зустріли вороже. Ідучи, й, особливо на ставку, більшовики розкидали проклямації, надруковані в друкарні єнакіївського заводу³), в якій серед робітників було кілька більшовиків. Під свист, лайку, та крики — „німецькі шпигуни“ й інше — струнками лавами йшли юзівські більшовики з своїми прапорами.

Таке ж вороже ставлення до себе зустріла й група більшовиків Путилівки⁴). Путилівські есери та меншовики не пустили їх до загальної маси демонстрантів, що йшли з Путилівки до юзівського ставка для участі в загальній демонстрації. Путилівські більшовики з гаслами на своїх прапорах: „геть братовбивчу війну, хай живе мир“, „геть десять міністрів - капіталістів“, „вся влада радам“ — могли йти лише в хвості демонстрації на певному віддаленні від інших демонстрантів. Коли прийшли до ставка, керівники путилівських робітників не пустили більшовиків до загального строю, а примусили їх стати окремо позаду всієї демонстрації.

Коли юзівські більшовики підійшли до трибуни і, як і інші групи демонстрантів, повернули в її бік свої прапори, крики проти них збільшилися. Деякі групи демонстрантів, здавалося, от - от кинуться на більшовиків. Так і трапилося. Гасло до

¹) Про історію виникнення юзівської більшовицької організації написано в спогадах Єфанова та Коваля, учасників відходу більшовиків від соціал - демократичної організації.

²) Деякі автори спогадів — Булай (Юзівка) та Куліков (Путилівка) помилково відносять демонстрацію до першого травня.

³) Єнакієво відстоїть від Юзівки на 50 кілометрів залізницею.

⁴) В Путилівці (відстоїть верстов за 7 від Юзівки) підчас війни збудовано було завод „Русского Общества“, що був ніби філією Путилівського заводу в Петербурзі.

нападу на більшовиків подав есер і відомий місцевий хуліган Васька Ключев¹⁾, що працював тоді в міліції. З криком: „геть німецьких шпигунів“ він закликав натовп зривати більшовицькі прапори. На майдані пролунали крики: „геть більшовиків“, „геть“, „рви прапори“, „бий їх“. Дехто з натовпу кинувся віднімати прапори, що були в руках Коваля та Павла Алфьорова. Держаки прапорів поламали, прапори вирвали; Зайцева, що намагався вчинити опір, обеззброїли та набили. Одному товаришеві, латишу, з путилівської групи, що держав прапор, розбили голову. Юзівських більшовиків Волосевича та Рижева потягли топити до ставка. За словами Коваля більшовиків врятувало те, що начальник міліції Зноєк наказав заарештувати більшовиків. За спогадами Єфанова, заарештовано було 15 чоловіка. Пізніше Зноєк доводив, що він наказав заарештувати більшовиків, щоб спасти їх від самосуду натовпу.

Тов. Залмаєв (Юзівка) та тов. Мельніков (Берестівка) протиснулися до трибуни й вимагали від голови мітингу, есера, інженера Гусева дати їм слово. Одночасно й частина робітників вимагала показати, що було написано на більшовицьких прапорах, інші робітники вимагали, щоб дали більшовикам висловитися. Меншовик - інтернаціоналіст Трояновський заявив протест проти нападу на більшовиків; есер Шуб також настоював дати слово більшовикам. Але лідер юзівських меншовиків Мишкін кричав, що зрадникам не можна давати говорити. Зрештою слово більшовику Залмаєву дали, але крики, що весь час не вгавали, не давали йому говорити. Закінчилося тим, що Залмаєва за ноги стягли з трибуни. Підчас мітингу заарештовано було Терехова (Берестівка), а після мітингу — Дурман та двох сестер Вишнякових (більшовички Щеглівського району). Серед заарештованих кінною міліцією були поранені натовпом — латиш та тов. Куліков (обидва з Путилівки).

Пізніше, з розпорядження юзівського виконавчого комітету всіх заарештованих було звільнено. Після нападу на більшовиків, на засіданні юзівської ради робітничих депутатів голова мітингу — есер інженер Гусев, розмахуючи перед аудиторією шматками порваного натовпом більшовицького прапору, виступив з промовою проти більшовиків, називаючи їх, „німецькими шпигунами“. Між меншовиками та есерами на цьому засіданні були суперечки. Меншовики на цей раз виступали проти зривання більшовицьких прапорів.

Опис нападу на більшовиків підчас демонстрації дано було в катеринославській більшовицькій газеті „Звезда“. Нумер

¹⁾ Цей Васька Ключев пізніше працював в контр - розвідці Шкуро й чимало катував заарештованих. Зрештою його розстріляли свої ж білогвардійці.

„Звезди“, в якому вміщено було допис події 25 червня в значній кількості примірників одержали в Юзівці. Міліція турбувалася. Начальник міліції Зноєк та згадуваний вже вище Васька Ключев, зробили трус в приміщенні комітету більшовиків, і забрали частину газет¹⁾.

Били більшовиків та тих, що їм співчують і в інших місцях теперішньої Сталінської округи. Наприклад, на рутченківській копальні (відстоїть верстов за 7 від Юзівки)²⁾ на одному мітингу, що на ньому виступав керівник рутченківської есерівської організації Ігнат'єв (з Петрограда), набили робітника Нестерова, що насмілився говорити проти війни. На мітингу сталася бійка, при чому частина робітників захищала Нестерова³⁾.

В Юзівці та її околицях 1917 р. бували й арешти більшовиків. Так, наприклад, одної неділі на юзівському базарі було заарештовано 3 більшовиків за роздачу більшовицької літератури⁴⁾. З розпорядження виконкому заарештованих звільнили. Більшовик студент Суглицький (з Петербургу), що працював на Путилівці, був заарештований і просидів в юзівському управлінні міліції 6 днів; потім його звільнили під розписку з обов'язком не вести більшовицької агітації і не виступати на мітингах. В тій же Путилівці, після виступу на одному мітингу, було заарештовано й вислано з території заводу інженера Суріса, що разом з Суглицьким стояв на чолі путилівської більшовицької організації⁵⁾.

Поступово роля юзівського виконавчого комітету, через тактику меншовиків та есерів, стала зменшуватися. У Виконкомі працювали меншовики, есери та непартійні; більшовиків, з вимоги есерів, до Виконкому не пускали. Керівним органом в Юзівці стала міська дума. Рада робітничих депутатів відійшла на другий плян. Найбільшу кількість голосів у думі мали есери, потім меншовики, потім обивателі й, нарешті, четверте місце мали більшовики. [До [міської [думи входило

¹⁾ Опис демонстрації 25 червня зробили ми за спогадами Коваля, Терехова та Кулікова, а також за спогадами Булая та Рашевського. Згадуваного номера „Звезди“ в Сталіно ми не знайшли.

²⁾ Тут і в інших місцях статті віддалення зазначається по мапі, якщо не обумовлено інакше. Користувався я мапою Сталінської округи (масштаб 1 дюйм — 3 версти), що її видало Сталінське окрстатбіро 1926 р.

³⁾ Із спогадів самого тов. Нестерова, робітника рутченківської копальні.

⁴⁾ Із спогадів тов. Осипова.

⁵⁾ Із спогадів тов. Кулікова, члена путилівської організації більшовиків 1917 р.

6 більшовиків: Залмаєв, Алфьоров, Зайцев, Коваль, Толмачов та Висоцький¹⁾).

В Юзівці також, як і в інших місцях, звістки про корнілівський виступ зробили чималий вплив. Юзівський Виконком запропонував більшовикам послати своїх представників до Ради й Виконкому й вирішив утворити комітет для боротьби з контрреволюцією. До комітету ввійшли від більшовиків: Яків Залмаєв, Зайцев та Алфьоров; від меншовиків: Осипів та ще один студент, а від есерів — інженер, що приймав гарматні набої. На голову комітету обрали Залмаєва. Ніякої збройної сили комітет, очевидно, не мав²⁾).

Після ліквідації корніловщини в Юзівці починають робітничі відходи від меншовиків; зростає більшовицька партія³⁾).

* * *

Ще до захоплення влади пролетаріатом, в багатьох місцях робітники почали переводити явочним порядком 8-годинний робочий день.

Теж відбулося й на юзівському заводі. Доменний та мартенівський цехи перейшли явочним порядком на 3 зміни, цебто, здійснили 8-годинний робочий день; 16 жовтня й рейкопрокатний цех предбачав перейти на 8-годинну зміну. Ще 8 жовтня Новоросійське товариство, якому належав юзівський завод, мав на думці звільнити робітників. На прохання харківського комісара праці з складу тимчасового уряду головнокомандувач Новоросійського товариства в Юзівці Свіцин відклав звільнення до 14 жовтня. В справах сталінського архіву збереглися деякі документи, що стосуються конфлікту, який виник між робітниками та заводоуправлінням. Ось, наприклад, лист Свіцина з 7 листопада 1917 р. комісарові праці до Харкова:

„7/X. 1917 г.
Харьков

Господину Комиссару Министерства Труда
Милостивый государь,
Иван Францевич!

Вы изволили обратиться ко мне сегодня с просьбой отсрочить назначенное на 8/X — 1917 г. объявление о расчете всех рабочих Новороссийского Общества, в виду предстоящего завтра приезда господина министра труда К. А. Гвоздева.

¹⁾ Із спогадів тов. Осипова та Коваля.

²⁾ Із спогадів тов. Осипова.

³⁾ Із спогадів тов. Коваля.

При этом Вы выразили надежду, что сознательное отношение рабочих к серьезности момента, переживаемого не только промышленностью, но и всю страну, возьмет верх и широкие рабочие массы захотят подчиниться разумным требованиям, при которых только и возможно дальнейшее существование промышленности.

Вы рассчитываете равным образом на скорые и определенные действия правительства в этом отношении. Хотя опыт последних месяцев доказал обратное, однако, в расчете на возможность осуществления Ваших ожиданий, и из чувства уважения перед тяжелою задачею, выпавшею на Вашу долю, а равно в виду ожидаемого приезда господина министра труда К. А. Гвоздева, мы находим возможным продолжать срок получения нами окончательного ответа от рабочих до 14 октября с/г. При этом, прошу Вас иметь в виду, что каждый день приносит нам ныне свыше 100.000 рублей убытка; поэтому, если бы, несмотря на нашу отсрочку, рабочие все же не приняли условий, предъявленных нами, то это причинило бы нам только дополнительный убыток в размере около 1.000.000 рублей и все таки мы должны были бы после указанного срока рассчитать всех рабочих. Поэтому, прошу Вас, в случае неполучения от рабочих удовлетворяющего нас ответа к 14 октября — оказать нам содействие по покрытию убытков, которые произойдут вследствие отсрочки расчета рабочих на одну неделю, согласно Вашей просьбы.

Прошу принять уверения в моем уважении.

Главнокомандующий Новороссийского Общества в Юзовке А. Свицын

Копії цього характерного для буржуазії листа Свідчин надіслав багатьом урядовим особам, в тому числі й комісарові міліції та військовому начальникові, в Бахмуті (готуйтеся забрати на війну звільнених робітників), а потім господарським організаціям у Харкові та професійним спілкам у Юзівці.

12 жовтня 1917 року професійна спілка конторських робітників у Юзівці, спираючись на факт переведення робітниками 8-годинного робочого дня на юзівському заводі та копальнях, виступила з вимогою про переведення безперервного 6-годинного робочого дня для конторських службовців¹⁾.

Дальші спроби спілки примусити заводоуправління ввести 6-годинний робочий день для службовців не мали успіху. Вже

¹⁾ Відношення правління профспілки конторських службовців у Юзівці з 12 жовтня 1917 року до виконавчого комітету Ради робітничих депутатів. (Сталінський архів).

після Жовтневого перевороту загальні збори членів спілки ухвалили, що з 4 грудня службовці заводів та копалень Новоросійського товариства переходять явочним порядком на 6-годинний робочий день. Заводоуправління загрозувало звільнити службовців.

Конфлікти між службовцями заводу та заводоуправлінням почалися ще за керенщини. У червні 1917 року був конфлікт з приводу прийому за протекцією на посаду якогось службовця при чому йому дали вищий оклад за інших службовців, що працювали вже кілька років на заводі й яких обійшли. До 1917 р. ніхто з службовців проти цього не посмів би протестувати. Тепер цей факт викликав обурення службовців. 12 червня відбулися загальні збори службовців матеріальної служби. На зборах виступив член Ради робітничих депутатів Воробйов. Начальник матеріальної служби А. А. Невіновський відмовився дати зборам пояснення з приводу того, що сталося. Загальні збори одногolosно винесли протест і звернулися за підтримкою до професійно їспілки конторських службовців міста Юзівки¹⁾.

Загроза Свіцина 14 жовтня звільнити робітників не могла здійснитися. З телеграми округового інженера юзівської гірної округи В. Ц. Белова ми довідаємося, що заводоуправління мало на думці 18 жовтня звільнити робітників матеріального цеху, а 31 жовтня доменного.

А між тим 25 жовтня відбувся переворот. Тепер закрити завод для адміністрації було справою дуже важкою.

* * *

Але подивимося раніше, як відбувалася лютнева революція по інших робітничих центрах Сталінської округи. Найбільший робітничий центр в Сталінській окрузі після Юзівки є Макіївка, що відстоїть за 10 верстов від неї. Макіївські робітники спершу були під впливом меншовиків. Металісти більше співчували меншовикам, а гірники шахти „Софія“ — більшовикам. Спершу в Макіївці була тільки спілка металістів, до якої входили й гірники. В квітні чи травні 1917 р. на зборах у садку Русько - Донецького товариства засновано було спілку гірників, що потім містилася в будинкові Мартишенка. На чолі її стояли більшовики. Головою спілки був Іванов, секретарем Горихоль. До Макіївського Виконкому входили меншовики,

¹⁾ Протокол загальних зборів службовців матеріальної служби Новоросійського товариства з 17 червня 1917 р. та лист голови загальних зборів до правління спілки конторських службовців м. Юзівки. (Сталінський архів). †

есери й більшовики. В цьому відношенні Макіївка значно відрізнялася від Юзівки, де до корніловщини більшовиків до Виконкому не пускали¹⁾).

За царату Макіївку вважали за слободу й входила вона до Таганрозької округи Области війська донського. В Макіївці стояла окрема козака сотня. До війни донське козацтво, крім полків, мало ще 6 окремих козачих сотен, що стояли: в Новочеркаському, Ростові, Таганрозі, Макіївці, Суліні, та в Богородському Московської губернії. 1917 року макіївською козакою сотнею командував осаул Чернецов, вельми контрреволюційно настроєний козачий офіцер.

Макіївські більшовики ввесь час вимагали від окривконкому обеззброїти козачу сотню, але меншовики й есери заперечували проти цього; у наслідок слушний момент для роззброєння прогавили.

26 серпня в Макіївці переобрали райраду; в новому Виконкомі більшість мали більшовики та ліві есери. На голову районного Виконкому обрали старого більшовика Рябцева, на заступника — керівника макіївських лівих есерів Леконта. 27 серпня в Макіївці відбулася демонстрація з нагоди півріччя з дня повалення царату. Саме в цей час одержали телеграму про виступ Корнілова. У відповідь на це ухвалено було негайно готуватися до охорони.

Між тим, підприємці, почали зменшувати розміри виробництв та зменшувати зарплатню. 12 вересня в Макіївській гірній окрузі об'явлено було страйк гірників. Страйк проходив під гаслами: „геть тимчасовий уряд“, „геть Каледіна“²⁾.

10 жовтня до Макіївки прибуло 2 ешеліони з колишніми новочеркаськими жандарями, околдочними та городовиками, на чолі з Закутіним, колишнім помічником начальника харківської каторжної в'язниці. Вони розмістилися в будинкові для приїжджих донецького товариства (біля села Макіївки). Каледін хотів замінити міліцію макіївського гірного району, що підлягала Виконкомові, своєю державною вартою. Як тільки довідалися про приїзд до Макіївки загону донської державної варти, робітники, озброївшись хто чим міг, зібралися в кількості близько 10.000 чоловіка й пішли до Виконкому. Голова Виконкому Рябцев і заступник Леконт пішли для переговорів з державною вартою. Перевага була на боці державної варти, яка мала кулемети в той час, як робітники мали всього лише кілька десятків гвинтовок; крім того, козаки, що стояли в Макіївці, під команду Чернецова могли ліквідувати опір робітників.

¹⁾ Про Макіївку див. спогади Жеребного та Мишіна.

²⁾ А. М. Каледін — царський генерал; в червні 1917 року його обрали на отамана Донського козачого війська.

Але макіївські козаки, як потім виявилось, не хотіли виступати й підтримувати козаків, жандарів та городовиків. Ці настрої серед рядових козаків примусили Чернецова зберегати неутралітет. Державна варта, очевидно, не була певна в перемозі своїми силами й, не сподіваючись на підтримку з боку макіївських козаків, не зважилася одразу ж стати до бою з робітниками. Тому представникам виконкому пощастило переконати прибулих, щоб уникнути кровопролиття, повернутися назад.

Приблизно за тиждень після цих подій у Макіївці відбулася райконференція копальних рад, на якій обрано було 3 делегатів на наступний другий Всеросійський з'їзд рад робітничих та салдатських депутатів. На конференції розгорнулася боротьба з меншовиками, при чому меншовики зазнали поразки. Обрали: більшовиків — Малишенка (Берестівка) та інженера Бажанова (Макіївка)¹⁾ та лівого есера Леконта (Макіївка). 20 жовтня макіївські делегати прибули до Петербургу.

Найбільший вплив у дожовтневий період 1917 р. в Сталінській окрузі більшовики мали на Берестово - богодухівській копальні (верстов за 3 від Юзівки). Тут більшовики з самого лютого весь час мали за собою робітничу більшість.

Берестово - богодухівська копальня має за собою славне минуле. Ще 1905 року, підчас повстання в Горлівці, Берестівка перша послала озброєний загін на допомогу горлівським робітникам.

Організацію більшовиків на Берестівській копальні засновано було ще 1912 р. До лютого перевороту в організації працювали такі товариші: Терехов, Сенін, Ермоленко, Філатов, Мельніков, Кириленко, Малишенко та Головня.

Про лютневий переворот в Берестівці стало відомо 5 березня. На другий день відбувся мітинг, на якому виступали Кириленко та Малишенко. Після мітингу організовано було демонстрацію. Пішли на Пастухівську копальню, що поруч з Берестівською. Там теж улаштували мітинг. Виступали: Буханін, Мельніков, Малишенко, Кириленко. Потім пішли на інші сусідні копальні. Ввечері повернулися назад на Берестово - Богодухівську копальню. Тут обрали тимчасовий виконавчий комітет, ради робітничих депутатів. До нього ввійшли: Мельніков — інженер (тепер працює в Харкові у ВРНГ), Малишенко — робітник свердляр, Кириленко — забойник, Терехов — слюсар-мойки (тепер секретар Центрального к-ту КП(б)У) та п'ятий тов. з Петербургу — слюсар механічної майстерні. Вибори до Ради

¹⁾ Т. Малишенко останній час був за секретаря осередку в Смолянську, В. М. Бажанов працював потім в ЦПКП (Центральне правління кам'яновугільної промисловости) та в Кузнецькому басейні в Сибіру.

було переведено на початку квітня. В Берестівці було утворено партійну раду, що об'єднувала 7 околиць: 1) Берестово - богодухівську, 2) Пастухівську, 3) Горшківську, 4) Григор'ївську, 5) Ігнат'ївську, 6) Владикавказьку та 7) Щеглівську (Божеську). Виконком обрано було з 7 чоловіка: на голову виконкому обрали Мельнікова, на заступника голови — Малишенка та Буханіна, на секретаря — Єрмоленка, а на членів — Терехова, Кириленка та Муращенко.

Щоб поширити свій вплив, організований у травні берестівський партійний комітет більшовиків встановив зв'язок з Ростовом та Таганрогом, зв'язавшись також з Юзівкою, Макіївкою та Прохорівською. Берестівський виконавчий комітет ради робітничих депутатів відрядив Мельнікова та Малишенка до Макіївки з пропозицією скликати загальну конференцію берестівської та макіївської ради та об'єднатися. Пропозицію було прийнято; об'єднання відбулося й у травні утворено було Берестово - Кальміуський район¹⁾. У виконкомі більшовики мали більшість: на голову виконкому обрали більшовика Рябцева, від Берестівки до складу виконкому ввійшли: Малишенко, Мельніков та Буханін. Берестівські більшовики намагалися свій вплив поширити також і на Юзівку, де більшовики були слабші від меншовиків. На допомогу юзівським більшовикам кілька разів приїжджав Мельніков, робив доповіді та виступав на зборах, як опонент. Берестівська партійна організація вела енергійну роботу й на ближчих до берестівської копальнях. Мельніков та Малишенко часто виїжджали на копальні²⁾. На інших копальнях Сталінської округи найбільший вплив мали більшовики на Прохорівці (за 6 верстов на південний схід від Юзівки), Софіївці (за 10 верстов на південь від Юзівки) та Чулківці (за 8 верстов на південний схід від Юзівки)³⁾.

На прохорівській копальні 5 березня 1917 р. обеззброїли поліцію й утворили робітничу міліцію. Копальний комітет, що організувався ще ввечорі 3 березня, призначив на комісара міліції Кіреєва. В кінці квітня організовано було районний виконавчий комітет, який об'єднував Прохорівку, Риківку, Моспінські копальні, Ауербаха та інші. Центром була Прохорівка. До районного Виконкому входили лише есери та меншовики; головою був есер Чикин. В кінці квітня на Прохорівці

¹⁾ Кальміус — невеличка річка, вона перерізає теперішню Сталінську округу з півночі на південь і вливається в Озівське море біля м. Маріуполя. За царату та Тимчасового уряду р. Кальміус була за кордон між Катеринославською губернією та краєм війська донського.

²⁾ Про Берестівку — див. спогади Терехова.

³⁾ Запис спогадів Сотникова.

утворилася й більшовицька організація, до якої входили: Ляпін, Рашупкін, Артюхов, Сєдаков та інші¹⁾.

Енергійну роботу вели більшовики в Рутченківці (відстоїть верстов за 7 на захід від Юзівки). Тут спершу було всього лише два більшовика: Голіков та Баканін; більшовицька організація виникла місяців за два після лютого перевороту й складалася з 5 чоловік: Голікова, Баканіна, Мирошникова, Безсонова та ще одного товарища. Потім з фронту повернулося кілька салдатів - більшовиків. Есери й меншовики проти більшовиків повели кампанію й їм пощастило добитися від ради утворення особливої комісії для боротьби з більшовизмом та анархізмом. Ця комісія всіляко намагалася заважати роботі більшовиків, зокрема розповсюдженню більшовицької літератури. У березні більшовицька група в Рутченківці мала 10 чоловік, а пізніше зросла до 35—50 чоловік. Ця група розповсюджувала свою діяльність і на робітників братської копальні, копальні „Ольга“ та інш., що належали Рутченкові, а також на селян села Рутченково²⁾.

На Путилівці (відстоїть верстов за 7 від Юзівки на північ) ще до лютого перевороту була більшовицька група, до якої належали: Суглицький (студент з Петербургу), Селєзнев, Жилін, Начовкін, Лямін, Журавльов та Куліков. До неї потім приєдналася група латишів з 6 чоловік, на чолі якої були т. т. Озел, Блас та будівельний інженер, Суріс. Таким чином група складалася з 14 чоловік. Після лютого більшовицька група повела кампанію вербування в члени своєї організації. В наслідок до організації ввійшло ще чоловік з 60, але майже всі вони були ненадійними й швидко почали виходити з організації. В липні путилівські більшовики збирали гроші на друкарню ЦК більшовиків, зруйновану в Петербурзі підчас липневих подій. В серпні до Путилівки прибули з Петербургу робітники - більшовики: Шанкевич, Матусевич, Горячев, Салдаткін, Мухін та Чернишев; поволі кількість членів організації збільшилася до 70 чоловік. Але треба зазначити, що путилівська більшовицька організація в дожовтневий період не мала впливу серед путилівських робітників. Це видно хоч би з таких двох фактів. Путилівські більшовики не змогли примусити меншовиків та есерів допустити більшовиків на юзівську демонстрацію 25 червня на рівних правах з іншими учасниками демонстрації: більшовикам довелось йти в хвості на деякому віддаленні від усіх—це поперше, а подруге, путилівські більшовики не змогли

¹⁾ Матеріяли сталінського істпарту.

²⁾ Із сьогадів товаришів Безсонова та Кабанова.

запобігти арештові тов. Суріса та висилки його з території заводу.

На Путилівці в дожовтневий період між робітниками заводу та заводоуправлінням без кінця тривали суперечки в питанні про зарплатню. 4 жовтня 1917 року путилівські робітники послали до правління „Русского общества“ в Петербурзі, якому належав путилівський завод, делегацію з 6 чоловік, щоб скласти колективну умову безпосередньо з правлінням. До складу делегації входили; 3 есери, 2 меншовики та 1 більшовик. Головою делегації був один з есерів — Кочегура, голова Путилівської ради робітничих депутатів. Делегації пощастило підписати умову¹⁾.

Невеличкі організації більшовиків були також на Вознесенці (12 верстов на захід від Юзівки) та трудівській копальні 15 верстов теж на захід від Юзівки). На Вознесенській копальні (нині Петровська копальня) провадили роботу Рассолюк, Космінський та робітник Безпалов. На трудівській копальні провадили роботу — Сотніков, Блохін та Заскалов²⁾.

БОРОТЬБА ЗА ЖОВТЕНЬ НА СТАЛІНЩИНІ

В перші дні після Жовтневого перевороту в Петербурзі Юзівка була відрізана від центра.

Була затримка й у доставці телеграфних відомостей. Начальник пошти Тамарович систематично затримував телеграми з Петербургу та інших місць, де були відомості про переворот. Це примусило членів юзівського виконкому Залмаєва (більшовик) та Булая (меншовик - інтернаціоналіст) піти до Тамаровича й вимагати від нього, щоб він повідомив про одержані телеграфом відомості про події в Петербурзі. Тамарович в цьому відмовив. Тоді Залмаєв та Булай заявили йому, що він заарештований. Це вплинуло. Відразу ж знайшлися дві телеграми з Петербургу про переворот. Більшовики збиралися Тамаровича розстріляти, але меншовики відстояли. Справа закінчилася для Тамаровича лише чотирьохденним домашнім арештом¹⁾.

Очевидно, на початку листопада, за старим стилем, в м. Бахмуті, при повітовій раді селянських депутатів та бахмутській раді робітничих та салдатських депутатів утворився Вій-

¹⁾ Із спогадів т. т. Кулікова, Мозалевського та Кошевенка. Спогади Кулікова надруковані були в стійній газеті Сталінського району з 7/XI, 1927 р. № 1.

²⁾ Запис спогадів тов. Сотникова.

³⁾ Із спогадів тов. Булая.

ськово - революційний комітет¹⁾. Очевидно, перший наказ Бахмутського ревкому був цей:

„Доводиться до відому всіх громадян бахмутського повіту, що при повітовій раді селянських депутатів та бахмутській раді робітничих та салдатських депутатів утворено повітовий Військово - Революційний Комітет з представників повітової ради селянських депутатів, бахмутської ради робітничих та салдатських депутатів, залогової військової ради, полкового комітету, української військової ради, залогової ради червоноармійських депутатів, районних революційних комітетів (горлово - щербинівського, юзівського, єнакіївського, дружківсько - косянтинівського, лисичанського, дебальцівського та гришинського), всіх соціалістичних партій м. Бахмута, начальника залози та військового комісара.

Надзвичайними умовами революційного моменту продиктована потреба зосередити вищу владу повіта в повітовому Військово - Революційному Комітеті.

Всі розпорядження військових та цивільних (повітового комісара, повітового начальника міліції) влад без санкції Військово - Революційного Комітета не дійсні.

Право пересування війська в повіті та оголошення місцевостей на військовому стані належить лише повітовому Військово - Революційному Комітетові. Військово - Революційний Комітет, спираючись на силу залози, гарантує громадянам міста революційний лад.

Але, в зв'язку з пересуванням козаків, частину залози з стратегічних міркувань буде пересунуто й усунуто від охорони революційного порядку. Військово - Революційний Комітет рішуче пропонує громадянам всього повіту, міст, сел та виселків терміново організувати бойові загопи та Червону армію самоохорони.

Стратегію Новочеркаська вже знати. Козаки, що наступають, знищують всі демократичні організації і всі,

¹⁾ Тов. Харечко в своїх виготовлених до друку спогадах „Боротьба за Жовтень в Донбасі“ стор. 2 (копія переховується в Сталінському іспарті) — помилково вважає за день організації бахмутського військово - революційного комітета 13 (21) листопада 1917 р. Безсумнівно, бахмутський ревком було утворено раніше, бо ще 9 листопада видано було наказу по пересування війська за підписом військового комісара Назарова та бахмутського повітового військово - революційного комітету, який ми цілком наводимо нижче. Цей наказ було надруковано в № 52 „Известий Юзовского Совета рабочих и солдатских депутатов“ з 16 листопада 1917 р.

здобутки революції, заводячи військову диктатуру та царський стан облоги.

Військово - революційний комітет вживає найсуворіших заходів, щоб попередити наступ козаків та юнкерів.

Військово-революційний комітет, спираючись на збройну силу революційної залоги та підмогу, що надходить, боронитиме до смертного кінця великі здобутки робітничої та селянської революції від зазіхань контрреволюції Керенського, Корнілова, Каледіна.

Повітовий Військово - революційний комітет при повітовій раді селянських депутатів та бахмутській раді робітничих та солдатських депутатів¹⁾.

9 листопада 1917 року військовий комісар Донецького басейну прапорщик Назаров видав такого наказу:

„Цим доводжу до відома населення та війська м. Бахмута та його повіту, що віднині всі накази й розпорядження, щодо пересування й командировок війська та об'явлення місцевостей на військовому стані в межах Бахмутського повіту видаватиму я, як військовий комісар з обов'язковою санкцією повітового Військового-революційного комітету при раді солдатських, робітничих та селянських депутатів і лише в окремих випадках — за моїми розпорядженнями. Ніякі інші розпорядження військові частини не повинні виконувати.

Військовий комісар Донецького басейну прапорщик *Назаров*

Бахмутський повітовий Військово - революційний Комітет.

м. Бахмут. 9 листопада 1917 року²⁾.

Бахмутський ревком був коаліційний: до нього входили також меншовики й есери. Спершу мешовики, есери та бундівці відмовилися від участі в організації ревкому, а потім, за вимогами українських соціалістів, що входили до ревкому, меншовики та есери також увійшли до ревкому. В Юзівці ревком був також коаліційний, але в Макіївському ревкомі більшовицьке керівництво було забезпечено³⁾.

¹⁾ „Известия Юзовского совета рабочих и солдатских депутатов“ 16 листопада 1917 р., № 52. Дати наказу не зазначено.

²⁾ „Известия Юзовского Совета рабочих и солдатских депутатов“ 16 листопада 1917 р., № 52.

³⁾ Див. Т. Харечко „Борьба за Октябрь в Донбассе“. Спогади стор. 2.

В Юзівці й після Жовтня продовжували виходить „Известия Юзовского Совета Рабочих и Солдатских Депутатов“, одверто меншовицького напрямку; газета виходила тричі на тиждень: вівторками, четвергами та суботами. „Известия“ про-рокували „неминучий крах нової більшовицької авантури. „Спроба меншости,— писали „Известия“,— силою багнетів та кулементів нав'язати свою волю більшості демократії, вичер-пає себе швидко, блискавично. Вже й тепер видно, що карта Леніна бита“¹⁾.

Разом з тим „Известия“ намагалися заповнити свої шпальти різними контр - революційними резолюціями, що ними тоді мен-шовики та есери, що сиділи по різних спілках, товариствах, комітетах та установах, буквально засипали редакцію. Та ж сама маленька групка меншовиків, що стояла на чолі цілої низки спілок та установ могла за короткий час подати досить велику кількість таких резолюцій.

Службовці м. Юзівки намагалися, по змозі, допомагати контрреволюції. Ось, наприклад, телеграма, яку послали вони розбитим у Москві контрреволюціонерам.

„Москва, Рудневу.

Правління професійної спілки службовців м. Юзівки висловлює свій глибокий протест проти силуваного роз-гону купкою безвідповідальних авантюристів московської міської думи, обраної на основі чотирьохвостки, яка є плід упертої боротьби низки поколінь і увінчена (?) великою російською революцією“²⁾.

Ось ще одна телеграма такого ж приблизно змісту:

„Царськосельск, Плеханову.

Правління професійної спілки службовців м. Юзівки висловлює своє глибоке призирство насильникам, що на-зивають себе представниками робітничо - селянського уря-ду за вчинене насильство над особою ветерана російської революції та фундатора російської соціал - демократичної

¹⁾ Із статті меншовика А. Ерманського — „Спасайте революцію“ в № 52 „Известий“ з 16 листопада 1917 р.

²⁾ Див. „Известия Юзовского Совета рабочих и солдатских депу-татов“, № 52, 16/XI—1917 р. Треба сказати, що есерівська московська дума брала активну участь в збройному повстанні в Москві проти рад-янської влади. Руднев — московський міський голова, правий есер. В грудні 1905 р. есер Руднев („Бабкін“) брав активну участь у повстан-ні московських робітників проти царату, а в листопаді 1917 р. правий есер Руднев стояв на чолі офіцерського повстання проти робітників.

робітничої партії — Георгія Валентиновича Плеханова й шле йому своє щире співчуття з приводу нанесеної йому моральної образи та перенесеного ним хвилювання¹⁾.

Банківські чиновники Юзівки матеріально підтримували петербурзьких контрреволюційних чиновників, що страйкували проти радянської влади²⁾.

За спогадами т. Кулікова, в Юзівці після Жовтня відбулася нарада власників підприємств, на якій вирішено було нібито для охорони копалень та заводів запросити на підприємства козаків в кількості, що відповідає б кількості робітників на кожному підприємстві. На Путилівку, наприклад, треба було запросити дві сотні козаків. Коли козаки прибули на ст. Юзово, що в 3 верстах від Путилівки та за 7—8 верстов від м. Юзівки, путилівські робітники терміново скликали збори, на яких ухвалили не пускати на завод козаків. До того ж робітники вимагали від управителя заводу інженера Недачина відмовитися від прийому козаків. Недачин примушений був задовольнити вимоги робітників і, щоб полагодити це питання, поїхав до Юзівки. Путилівські робітники всією масою рушили на ст. Юзово. Там вони влаштували мітингі із козаками. Мітингі пройшов дуже вдало. Козачих офіцерів навіть заарештували після мітингу. В наслідок — козачий ешелон виїхав з Юзово³⁾.

1) „Известия Юзовского Совета“, № 52 від 16/XI, 1917 р. Жовтнева еволюція застала Г. В. Плеханова в Царському Селі. Плеханов стояв на крайньому правому крилі меншовиків. До Жовтневої революції він ставився вороже й виступив з одвертим листом до петроградських робітників. Підчас боротьби з Красним царськосельські морці зробили в нього трус, при чому шукали зброю. 5 листопада Раднарком видав декрета: „Про охорону майна та недоторканість особи громад. Плеханова“.

2) Як відомо, після захоплення влади пролетаріатом всі колишні царські чиновники, атакожнабрані Тимчасовим урядом, застрайкували. Застрайкували й банківські службовці. В справах сталінського архівного управління є документи про допомогу контрреволюційних банківських чиновників Україні, а зокрема, Юзівки, петербурзьким чиновникам. На 20 січня 1918 р. у Києві рада київської контори державного банку скликала з'їзд службовців банківських філій на Україні, на якому передбачалося утворити організацію краєвої спілки. На цей з'їзд з Петербургу приїхав заступник голови Всеросійської спілки службовців державного банку В. В. Пахаревський, вельми контрреволюційно настроєна людина. Цей Пахаревський став головою організаційної комісії для скликання з'їзду. 9 січня 1918 року рада товариства київської контори звернулася до всіх філій банку на Україні з відозвою про допомогу пертербурзьким контрреволюціонерам, що ведуть боротьбу проти радянської влади.

3) Спогади Кулікова в скороченому вигляді були надруковані в стінній газеті сталінського районного партійного комітету № 1 з 7 листопада 1927 р.

Як повідомляє тов. Харечко в своїй статті „Борьба за Октябрь в Донбассе“, 16 листопада на нараді представників бахмутського та горлово-щербинівського комітетів більшовицької партії, що відбулася в Микитівці, вирішено було утворити донецький ревком; для цього виділено було бюро з 3 товаришів, якому доручили скликати з'їзд ревкомів Донбасу. З'їзд ревкомів відбувся 17 грудня в Микитівці. На з'їзді було 15 делегатів від таких ревкомів: Горлово - Щербинівського Юзівського, Макіївського, Дружківського, Костянтинівського, Краматорського, Ханженково - Харцизького, Чистяківського, Луганського, Мар'ївського та Іловайського. Східні райони Донбасу вже зайняли каледінці й тому не могли надіслати своїх представників. З'їзд обрав „Бюро військово - революційних комітетів Донбасу“ з п'ятерох чоловік. Персонально до бюро ввійшли: Грузман, Хільков, Понамарьов, Харечко та Сирцов (останніх 3 обрали заочно). Пізніше тов. Сирцова замінив Є. Трифонов. Бюро ревкомів Донбасу перебувало в Микитівці. 5 січня 1918 р. (очевидно за новим стилем) бюро військово - революційних комітетів організувало центральний штаб Червоної гвардії Донецького басейну (Центроштаб). З приводу утворення Центроштабу Бюро випустило таку вказівку:

„До всіх робітників Донецького басейну!

Визнаючи за потрібне поставити на міцну основу всю справу формування Червоної гвардії та керівництва нею, Бюро військово - революційних комітетів Донецького басейну ухвалило:

1. Утворити центральний штаб Червоної гвардії Донецького басейну з представників петроградського, московського та місцевих червоногвардійських загонів, на який покласти справу утворення Червоної гвардії.

2. До Червоної гвардії приймати товаришів — робітників, що подадуть рекомендації заводського комітету, дадуть обіцянку підлягати революційній дисципліні, виконувати точно всі бойові накази й розпорядження командирів і готових без хитань переносити всі небезпеки походного життя.

3. Записувати до Червоної гвардії доручається заводським комітетам всіх заводів та копалень Донецького басейну. Заводський комітет утворює з робітників свого підприємства бойову дружину, до якої входить 10% загальної кількості робітників даного підприємства. Потім ці дружини повинні негайно піти на зборні пункти: 1) штаб рутної копальні, 2) південна копальня ст. Микитівка

Південних залізниць. На зборних пунктах дружини одержують повне походне лаштування та умундирування, а потім розподіляються на участки фронту.

4. Щоб розвинути максимальну боєздатність та стійкість робітничих батальйонів, останні повинні зберегати суворий порядок та справжню пролетарську дисципліну. Червоногвардієць, що порушить дисципліну та вносить заколот в лави товаришів карається судом батальйонного трибунала за революційними законами. Служба в Червоній гвардії віднині об'являється святою повинністю революції. Це положення набирає сили з дня його оповіщення.

Бюро Військово - революційних комітетів
Донецького басейну.

5 січня 1918 р. ст. Микитівка¹⁾“.

На особливому становищі була східня частина теперішньої Сталінської округи, що входила тоді до складу Области війська Донського. Ще за дожовтневого періоду донська козача, офіцерська, контрреволюційна верхівка, не бажаючи розлучатися зі своїми козачими привілеями намагалася позбутися впливу робітників і тимчасово відокремитися від Росії в самостійну державну одиницю. Таку політику й вів царський генерал Каледін, обраний в червні 1918 р. донським отаманом. Відповідно до часу й щоб опертися на рядове козацтво, офіцерська верхівка й Каледін проводили своєрідний козачий демократизм. Так, наприклад, заведено було виборче начало.

Після Жовтня в Новочеркаську (адміністративному центрі Донської області) почали збиратися генерали, офіцери, юнкери й навіть кадети. На Дону під прикриттям козацтва відбувалося формування білогвардійських частин. Ініціатива цього йшла від генерала Алексеєва, що приїхав 2 листопада 1917 р. до Новочеркаського. Новочеркаськ дуже швидко став вогнищем не тільки донської контрреволюції, а й всеросійської. Приїзд на Дін генералів та офіцерів (не козаків) викликав велике незадоволення серед широких кіл козацтва. Каледіну довелося запропонувати, найбільш відомим своїми контрреволюційними виступами, генералам тимчасово виїхати з Новочеркаську. 6 грудня до Новочеркаська приїхав ватажок військової контрреволюції відомий генерал Корнілов. Крім того, з Москви до Новочеркаську приїхали представники національного центру (Трубецький, Струве, Федоров, Львов Н. Н., Белоусов та Мілюков). Трійка — Алексеєв, Корнілов та

¹⁾ З рукопису Харечко, стор. 3 — 8. Відозву про утворення Центрштабу було надруковано потім у „Віснику української народної республіки“ № 11, за 1918 р.

Каледін так розподілили між собою обов'язки: Корнілов взяв на себе командування білою армією, Каледін — козакою армією, а Алексєєв відав фінансами та справами внутрішніх та зовнішніх зносин. Між Алексєєвим та Корніловим відбувалися постійно суперечки. Корнілов був послідовніший контрреволюціонер та монархіст, як Алексєєв. В кінці грудня білі мали в своєму розпорядженні такі військові одиниці: корніловський полк, офіцерський та георгіївський батальйони, 4 батальйони артилерії, інженерну сотню, офіцерську кінну сотню та сотню гвардійських офіцерів. В зв'язку з ростом незадоволення серед козацтва проти білогвардійців у середині січня 1918 р. Алексєєв та Корнілов зі своїми штабами переїхали до Ростову¹⁾.

* * *

Головне завдання, що стояло перед робітниками після Жовтня було озброєння.

Озброєння робітників почалося ще в дожовтневий період одразу ж після корніловщини. В Сталінський окрузі до корніловщини, здається, тільки на одній Ясинівській копальні провадилося озброєння. За зброєю робітники зверталися до Петербургу. Привезено було 140 гвинтовок та 5 ящиків набоїв. В останніх числах вересня ясинівська Червона гвардія нараховувала в своїх лавах понад 400 чоловіка. В зброї почувалася велика нестача²⁾.

В зв'язку з корніловщиною на багатьох копальнях почали організовувати загони Червоної гвардії. Місяців за 3 — 4 не було, здається, жодної копальні в теперішній Сталінській окрузі, яка не мала б свого червоногвардійського загону. До Жовтня було досить важко добувати зброю; після Жовтня одержати зброю було легко, але стало дуже важко її привезти, головне, через транспортні неполадки. Бувало, що зброя й пропадала. Так, наприклад, трапилося із зброєю, що її одержали для Риківської копальні (за дві версти від Юзівки, але вже в Донській області). За зброєю від Риківської копальні послали т. Мезенуєва. Зброю він дістав і послав про це телеграму риківській раді. Але про одержання телеграми стало відомо не

¹⁾ Див. мемуари білогвардійців: А. І. Денікін „Как началась борьба с большевиками на юге России“, А. С. Лукомський — „Зарождение добровольческой армии“ та С. В. Денісов — „Начало гражданской войны на Дону“, Передруковано ці матеріали з деякими скороченнями в збірнику „Начало гражданской войны“, уложив С. А. Алексєєв. ГІЗ, 1926 р.

²⁾ З матеріалів сталінського Іспарту.†

тільки робітникам, але й макіївським козакам. Коли робітники прийшли на ст. Щегловку (за 6 верстов від Риківки), щоб одержати гвинтовки, козаки несподівано напали на робітників і майже всі гвинтовки захопили. На другий день козаки оточили Риківку й зробили труси та арешти серед робітників¹⁾.

В Юзівці організувати загін Червоної гвардії доручено було Залмаєву та Андрію Ковалю, братові більшовика Ковалю. Андрій Коваль унтер - офіцер, приїхав з румунського фронту й залишився в Юзівці для роботи. Офіційно Андрій Коваль належав до меншовицької організації. Над організацією юзівського загону Червоної гвардії працював і меншовик Полунов, який пізніше брав участь у наступові червоних на Макіївку, Матвіїв Курган та Микитівку. Меншовики засудили участь Андрія Ковалю та Полунова в організації Червоної гвардії та загрозували їм виключенням із партії. Щоб одержати зброю іздали від юзівської ради більшовики Зайцев та Алфьоров²⁾.

* * *

29 жовтня вранці на Ясинівській копальні одержали телеграму про переворот. Відбувся мітинг. Підчас мітингу з'явився Чернецов зі своїми козаками, щоб обеззброїти ясинівській загін і Червону гвардію. Але йому не пощастило примусити козаків виступити, й спроба обеззброєння провалилася. Мітинг продовжувався. Козаки змішалися з натовпом і, замість сутички, відбулося братання робітників з козаками. Коли козаки від'їжджали, загін Червоної гвардії виражав їх з музикою та співом³⁾.

Але внести розклад серед козаків, що стояли в Макіївці не пощастило. Дальші події (за спогадами Р. Я. Морозова) відбувалися так: 2 грудня 1917 року Чернецов з розпорядження Каледіна, заарештував голову макіївського Виконкому Рябцева, Леконта та ще одного товариша; заарештованих відправили до новочеркаської в'язниці. 6 грудня вранці, загін Чернецова з двома кулеметами рушив на щеглівську копальню зайняв її й розігнав Раду.

Про це негайно повідомили телефоном берестівський виконком, з розпорядження якого дали тривожний гудок. Робітники з гвинтовками швидко зібралися до Ради. Військовий відділ вирішив прийняти бій з загonom Чернецова. Начальник червоногвардійського загону на Щеглівці М. Богалев повів сві

1) З матеріалів сталінського музею.

2) Із спогадів більшовика Ковалю, брата Андрія Ковалю.

3) Із матеріалів сталінського іспарту.

загін до ст. Щеглівка № 1. Попереду загону послано було розвідку з 6 чоловіка на чолі з тов. Есауленком. Наступ мав успіх. Козаки від бою ухилилися й відійшли в напрямі на економію Груцького, що недалеко від Макіївки, Берестівський загін повернувся на копальню. Але місцеві шпигуни інформували Чернецова про пересування червоногвардійських загонів¹).

І ось 19 грудня о 5 годині ввечора загін козаків чоловіка з 200, під командою Кабанова з двома тридцятиметровими гарматами та кількома кулеметами зайняли Берестово-богодухівську копальню. Загін розташувався в економії копальні на ночівлю. Вночі проти 20 грудня озброєні червоногвардійці відійшли з копальні через завод Руського товариства до Юзівки. Вночі в економії копальні серед козаків сталася паніка. Козак, що стояв на варті випадково вистрілив, поранив собі руку й підняв крик. Козаки, думаючи, що це напад, кинулися в вікна. Всі повтікали, покидавши коней на стайнях. Тільки через три години порядок біло відновлено.

20 грудня о 8 годині ранку на Берестівську копальню прибув другий загін козаків, на чолі з осаулом Чернецовим та полковником Балабіним, які привезли з собою наказ, за підписом Балабіна, приблизно такого змісту:

„Наказую всім громадянам протягом двох годин здати всю вогнепальну зброю. Після зазначеного терміну будуть зроблені труси. Особи, у яких знайдуть зброю, будуть суворо покарані, аж до розстрілу“.

Комуністам та червоногвардійцям, що залишилися на копальні пощастило весь час підтримувати між собою зв'язок. Вирішено було збройного опору не чинити, а зброю, що була, заховати. Так і зробили. Прийшов термін зазначений у наказі. Балабін наказав зібрати робітників до помешкання школи. Улаштували збори. Балабін, звертаючись до робітників, казав: „Ви робітники повинні працювати, а ми козаки вас захищати й за вас воювати“.

Після закінчення зборів почалися труси, які тривали 5 годин. Найшли лише одну гвинтівку.

В 20 числа грудня козаки почали наступ на Прохорівку. В спогадах що є в сталінському Істпарті про напад козаків на Прохорівку, чимало протиріч. Справа, очевидно, відбувалася так:

¹ Шпигуни білих: Кінцель М. (завідувач матеріального відділу), Ветров (син городовика), Остахов (конторник (бста), Демкович (завідувач над полоненими) та інш.

20 грудня Чернецов послав на Прохорівку, щоб обеззброїти робітників, 50 козаків на чолі з офіцером Сутуловим (колишній начальник новоросійського розшуку) та слідчим офіцером Шведовим - Яковлевим. Сутулов з'явився до приміщення прохорівської міліції і вимагав від начальника міліції тов. Киреева, щоб той здав справи. Киреев негайно повідомив про це Ревком та раду робітничих депутатів. Представник Ревкому тов. Ухін, що прийшов для переговорів, перш за все поставив умову, щоб Сутулов вивів озброєних козаків з приміщення міліції. Здається, це було виконано. Тимчасом робітники дали тривожні гудки. Почали збігатися робітники із зброєю в руках. Почалася перестрілка між робітниками та козаками. Трьох козаків забили, а офіцера Сутулова поранили. Серед робітників поранили в обидві ноги Володимира Маркіянова, який швидко помер від ран. Козаки втекли, покинувши привезеного ними слідчого Шведова-Яковлева, якого робітники спершу затримали, а потім відпустили¹⁾. Вночі проти 24 чи 26 грудня²⁾ загін Чернецова, залишивши заслон у Макіївці, повів наступ на Прохорівську копальню. Знову пролунали тривожні гудки. Працювали телефони. Про наступ козаків стало відомо на найближчих копальнях. Червона гвардія Горшківської, Берестівської та Ігнатівської копалень, Юзівки та Рутченківки виступила на допомогу прохорівцям. Начальник Кальміуського району Прокіп Михайлович Нестеров уміло організував опір³⁾.

Тимчасом з півночі надходили загони на підтримку червоних. До Микитівки прибули частини під командою

¹⁾ З матеріялів сталінського Істпарту.

²⁾ Дату 24 грудня зазначає тов. Харечко в згадуваній вище статті. Навпаки, тов. Терехов днем цього наступу козаків у своїх спогадах називає 26 грудня. В спогадах тов. Боднара вказано зовсім іншу дату — 4 січня 1918 р., очевидно, за новим стилем. Залишається поки невиясненим, про який наступ козаків на Прохорівку говорить тов. Боднар: чи про наступ, що ми відносимо до 20 грудня, чи про наступ 24 грудня, (за спогадами т. Харечка), а чи 26 грудня (за спогадами т. Терехова).

³⁾ Нестеров не більшовик. За одними спогадами він меншовик, за другими — есер (за спогадами Терехова). Очевидно, при наскоці козаків на Прохорівку 1 січня 1918 р. Нестерова захопили козаки й повезли. Після відходу їх з Макіївки труп Нестерова знайшли в Макіївці в козачих касарнях; за іншими даними — в Макіївській балці. (Спогади т. т. Терехова, Боднара та інш.).

Тов. Харечко в згадуваній вище статті „Борьба за Октябрь в Донбассе“ подає такі подробиці про напад на Прохорівську копальню: „Число козаків, що прибули на Прохорівку, було 400 чол. Козаки вимагали від робітників видати членів Ради та червоногвардійців. Тривожний гудок на Прохорівці підхопили й сусідні копальні. З усіх боків рушили на Прохорівку червоногвардійські загони. Бій тривав 6 годин. Козаки відійшли (див. стор. 4 рукопису т. Харечка).

тов. Сиверса. Вони мали завдання вести наступ на Таганрог та Ростов через ст. Іловайську. Друга група партизан, під командою т. Сабліна через Родаково - Луганськ вела наступ на Новочеркаськ. Військо Сиверса складалося з революційно настроєних двох фінляндських полків, однієї батареї артилерії та кінної сотні. Крім того, прибув потяг постачання із зброєю та умундируванням. 25 грудня штаб Сиверса прибув на ст. Ясиновату й почав керувати наступом на Макіївку й далі на Іловайську. Козаки засіли в економії Груцького, де ввечорі їх і обстріляла наша артилерія. Одночасно на Макіївку вели наступ і юзівсько-макіївські червоногвардійські загони під командою тов. Потапова. Вночі козаки відступили. В економії Груцького червоногвардійці забрали 150 коней із сідлами. За спогадами Терехова козаки відійшли пішки спершу на с. Кутейниково, а потім почали відходити в напрямі на Таганрог. Останнє вельми сумнівно. Навряд чи зі ст. Кутейниково макіївські козаки рушили на Таганрог. Вони або залишилися в районі ст. Кутейниково, або ж взяли участь у наскокові на Дебальцево. Вранці 26 грудня червоногвардійці зайняли Макіївку. Але в Дебальцеві та Ханженківці був розгром. 28 грудня через зраду деяких залізничників на Дебальцево наскочив загін козаків під командою Чернецова. В Ханженкові через зраду фінляндських полків, що почали мітингувати та обирати делегатів для мирних переговорів з козаками, зазнав поразки перший полк Червоної гвардії Донбасу, що нараховував близько 2000 багнетів. Все це примусило Сиверса відійти назад до Микитівки. Козаки повернулися на копальні Ханженківського та Макіївського районів і повели наступ на Ясинівську копальню¹⁾. Стріляли по копальні з гармат та кулеметів. Ясинівці, в кількості 40 чоловіка, 4 години стримували натиск козаків, але вийшли всі набої й ясинівцям довелося відступити. Вдершись на копальні, козаки вирізали 17 робітників, розстріляли кілька десятків військово - полонених, зарубали одного 60 літнього діда сторожа, витягли хворого робітника й розстріляли. Зайнявши Макіївку, козаки зарубали двох робітників біля будинку макіївської ради й розбили самий будинок. Зробили багато масових трусів²⁾.

31 грудня розвідка червоногвардійців Берестівської копальні виявила, що козаки займають Марківську копальню. Розвідка, повертаючись, заїхала до козацьких касарень у Макіївці й виявила багато залишеного козаками фуража. Червоногвардійці відчували гостру потребу в фуражі, бо мали

¹⁾ За одними даними це було 30 грудня, за другими — 27 — 28 грудня.

²⁾ Із статті тов. Харечка, стор. 16, та рукопису тов. Кабанова.

коні, що взяли в козаків після їхнього відходу з економії Груцького. А, між тим, 1 січня 1918 р. козаки вже повернулися до своїх касарень. Але цього берестівські червоногвардійці не знали. Вранці 1 січня розвідка берестівського загону в складі 5 чоловіка — Ракутіна, Коломійцева, Мурзіна, Лособика та Соприкіна пішла, на чолі з Ракутіним, до козачих касарень по фураж.

Ранок був туманний. Розвідка непомітно для себе наблизилася до воріт касарні й її захопили козаки. Товариш Коломійців спробував був вчинити опір, але тут же його застрілив з нагану козачий офіцер¹⁾. Решту 4 заарештували й посадили до кордегардії. Хвилини за десять до заарештованих прийшло 5 чоловіка офіцерів. Почали допитувати. Допитуючи били. Суданіякого не було. Після допиту повели розстрілювати. Розстрілювати вирішили по черзі й таким чином, щоб трупи падали до шурфу. Першого розстріляли тов. Мурзіна. Його поставили біля самого шурфу. Пролунало команда. Випал, і Мурзін²⁾ упав до шурфу. Другим взяли тов. Лособіку, але Лособика ввіймав момент і встиг упасти до шурфу раніше, як пролунали постріли. Козаки це помітили, наблизились до шурфу й зробили ще кілька пострілів, але тільки поранили Лособіку в руку. Третім розстріляли тов. Ракутіна³⁾. Останнім розстрілювали Саприкіна⁴⁾, який не чекаючи на команду „плі“ почав тікати. Йому пощастило одбігти сажнів 300 — 400 і тут його застрелили.

Падаючи у шурф, Лособика вдарився головою й всім тілом — глибина шурфу сажнів 20. Пролежавши в шурфі у воді години зо три, Лособика прийшов до свідомості. З великими труднощами по виїмках ствола йому пощастило вилізти на поверхню. Туман ховав його. По дорозі до Берестівської копальні тов. Лособіку зустріла друга розвідка червоногвардійців з цієї таки копальні й допомогла йому дійти додому. Із слів тов. Лособіки й відомі подробиці, загибелі Ракутіна та його товаришів. Трупи забитих залишалися лежати в шурфі. Родичам забитих не дозволили взяти трупи, щоб поховати їх. Потім,

¹⁾ Андрій Лазарович Коломійців 16 — 17 років, коногін шахти № 14 Берестово - богодухівської копальні, виходець із селян. Співчував більшовицькій партії, виконував різні партійні доручення.

²⁾ Мурзін — 19 років, робітник Берестівської копальні, вантажник, член партії з 1917 р. Походить з Курської губернії.

³⁾ Ракутін Федір Петрович із селян с. Денісової, Пушкінської волости, Мединського повіту, Калузької губернії. Народився 1889 р., шатхар, кріпильник. Член партії більшовиків з 1917 секретар осередку Берестово - богодухівської копальні. 1917 р. був за нач. міліції.

⁴⁾ Саприкін Михайло — гірний десятник, член партії більшовиків з 1917 р., салдат старої армії, служив міліціонером.

коли козаків вигнали пощастило знайти в шурфі труп Ракутіна та Мурзіна, труп Саприкіна знайшли в макіївській балці, а труп Коломійцева знайшли закопаним у гної. Трупи цих товаришів, а також і начальника районної міліції Нестерова, який знайшли ще раніше, поховали на цвинтарі Берестово-богодухівської копальні¹⁾.

1 січня козаки вдерлися на Прохорівську копальню й вчинили повний розгром у канцелярії міліції, розбили шафи, столи й розкидали архів. Такий же розгром козаки вчинили й у Ревкомі і в районній Раді. Після цього вони відійшли в макіївські касарні.

На цей час організації есерів та меншовиків майже розпалися, більшовицька ж організація нараховувала вже велику кількість членів, керівником її був тов. Ращупкін²⁾.

2 січня вранці козаки зайняли Берестово - богодухівську копальню³⁾.

Загони червоногвардійців відступали з півдня та сходу на північ в напрямі на Горлівку та Микитівку; в цій останній стояв штаб Сиверса та містилося бюро ревкомів Донбасу. Через те, що лінія Ясиновата - Кринична — Путепровод — Горлівка були під загрозою нападу з боку ворога, деякі червоногвардійські загони перекинули околишнім шляхом на ділянку Юзівка-Андріївка-Очеретино-Горлівка. В Горлівці зосередилися значні червоногвардійські частини. В Микитівці відбувалося оформлення з багатьох дрібних червоногвардійських загонів 1 - го юзово-макіївського - кальміуського робітничо - селянського полка, під командою тов. Потапова. З 2 до 5 січня видавали зброю та умундирування. 5 січня під командою М. А. Кабанова відправлено було розвідку в напрямі Пантелеймонівка-Путепровод - Кринична й далі через копальню Бурса до Макіївки. На цьому шляху доводилося вступати в перестрілку з козачими роз'їздами що відступали. Робітники й селяни скрізь радісно зустрічали червоних. Особливо яскрава зустріч була в с. Зеленопілля (за 7 верстов від Макіївки). 6 січня Макіївку зайняли червоні; товариша Кабанова призначено було на коменданта її⁴⁾.

Разом з тим 6 січня вияснилося, що козаки залишають лінію Ханженково - Кринична - Ясиновата. Тепер, вдруге, червоні просувалися дуже обережно⁵⁾.

1) Про загибель розвідки див. спогади тов. Терехова.

2) З матеріалів сталінського Істпарту.

3) Із спогадів тов. Терехова.

4) Із спогадів тов. Кабанова.

5) Із спогадів Харечка, стор. 16 та 17 рукопису.

* * *

В війську Каледіна відбувався розклад. Революційно - настроєні кубанські козаки, що поверталися з західнього фронту, підштовхнули донських козаків розійтися з фронту по своїх станицях. Це примусило загони юнкерів та офіцерів скоротити лінію фронту.

7 січня Ханженково - Харциськ - Іловайську зайнято було червоними остаточно. 11 січня червоні зайняли ст. Амвросієвку; швидко після цього зайняли ст. Успенку та Закадичну. Білі стягували сили до залізниці й чинили сильний опір. Вночі проти 14 січня між ст. Матвіїв Курган (за 45 верстов від Таганрогу) та роз'їздом Ряжне почалися бої. Червоні наступали, білі захищалися. Бій почався о 2 годині вночі й закінчився о 8 годині вечора, в наслідок якого білі відступили. Штаб Сиверса переїхав з Амвросієвки на ст. Матвіїв Курган, ведучи наступ на ст. Марцево. Треба зазначити, що успенці¹⁾ та матвіво - курганці активно допомагали червоним частинам Сиверса. При своєму відході зі ст. Матвіїв Курган вони висадили в повітря залізничний шлях у запіллї білих, чим скористувалися червоногвардійці й цілком знищили ворожий ешелю. Швидко до білих надійшли свіжі сили й червоним довелося трохи відійти. В боях під Матвіївим Курганом, між іншим, загинуло 6 чоловіка з путилівської більшовицької організації, з них 2 латиші, та 4 росіяни, в числі цих 4 був і студент Суглицький, керівник путилівської більшовицької організації. Путилівців, що загинули поховали на майдані в Путилівці²⁾.

Таганрозьким білим фронтом в той час командував генерал Кутепов. 17 січня юнкера ще займали ст. Марцево. В цей день в Таганрозі вибухнуло повстання робітників. Бої йшли між червоногвардійцями Таганрога з одного боку та офіцерами й юнкерами, якими командував полковник Мастика—з другого. Угодовська, меншовицька - есерівська, таганрозька рада робітничих депутатів, намагаючись замирити їх в дійсності лише допомогала білим, що були дуже зацікавлені в перемир'ї.

¹⁾ 1905 р. в Успенці були аграрні заклоти. 1905 р. слобода Успенка на 5 тис. чоловіка мала 4 тис. десятин малопродатної землі, а поміщик Бишлер мав 18 тис. десятин землі, при чому землі Бишлера оточували селянські садиби з 3 боків. В серпні 1906 р. відбулася сутичка між черкесами, що охороняли економію Бишлера та селянами. В наслідок барський двір було розбито, економію спалено, а ввечері спалили скирти сіна в степу. За допомогою козаків, що прибули, заарештовано було біля 100 чоловіка. Але селяни - революціонери внесли заклот серед козаків; заарештованих довелося звільнити. Тоді надіслали до Успенки дві з половиною сотні салдатів та дві сотні козаків. На цей раз вдалося заарештувати чоловіка 40.

²⁾ Із спогадів тов. Кулікова.

Вночі проти 20 січня юнкери втекли з Таганрогу, але бої в околицях Таганрогу тривали ще й закінчилися лише 28 січня. 28 січня радянське військо почало наступ на всьому фронті. Білі відходили просто на Ростов, залишаючи Таганрог з боку. 4 лютого до Таганрогу ввійшло радянське військо ¹⁾.

Таким чином на початку лютого 1918 р. від білих було звільнено всю західню частину Донбасу. В східній частині Донбасу білі затримались на кілька днів більше. 10 січня з'їзд фронтових козаків станиці Кам'янської оголосив війну Каледіну. Чернецов, вибитий з макіївського району, пішов проти козаків, що збунтувалися. 15 — 17 січня Чернецов зайняв Зверєво, Лиху та Кам'янську, але 20 січня в бою з революційними козаками загін його розбили, а його самого взяли в полон. Денікін в своїх спогадах „Как началась борьба с большевиками на юге России“ пише:

„захист Новочеркаська лежав цілком на партизанському загоні, осаула Чернецова, що складався переважно з молоді - учнів. В особі цього хороброго офіцера засередився начебто весь дух донського козацтва, що згасає. Його ім'я повторюється з гордістю й надією. Чернецов працює у всіх напрямках: то розганяє раду в Олександрівську - Грушівському, то замиряє макіївський копальний район, то захоплює ст. Дебальцево, розбивши кілька ешелонів червоногвардійців та захопивши всіх комісарів. Успіх завжди з ним. Про нього говорять і свої й радянські згадки, навколо його імені народжуються легенди, й більшовики дорого оцінюють його голову“.

Генерал Денісов в своїх спогадах „Начало гражданской войны на Дону“ називає Чернецова „безсмертним донським партизаном“.

21 січня донські революційні козаки розстріляли Чернецова. Каледінщина розкладалася. 28 січня Каледін видав свого останнього наказу, в якому офіційно засвідчив цілковитий розклад серед донської контрреволюції. 29 січня Каледін покінчив з собою. За два тижні Новочеркаськ було взято.

* * *

Тимчасом в Юзівці становище більшовиків було нестійке. Виконком був більшовицький. Головою його був тов. Залмаєв, заступником його — тов. Алфьоров—обидва більшовики.

¹⁾ „Октябрь в Таганроге“, вид. Іспарту та окружному ВКП(б) 1927 р. Стор. 34 — 37, 41 — 42, 49, 51 та 55.

Меншовики та есери мали за собою міську думу, що продовжувала ще існувати в Юзівці, значну групу в юзівській раді та міську міліцію, на чолі якої стояв меншовик Легкий. Щоб протидіяти меншовикам та есерам в Юзівці довелося об'явити військовий стан. В рукопису Харечка ми читаємо з цього приводу:

„Центроштаб ухвалив у згоді з керівниками місцевої ради об'явити військовий стан. Соціяль - зрадники підняли галас, вимагали скликати раду й пропонували скасувати військовий стан. Рада більшістю, хоч і незначною, відхилила їхню пропозицію. Тоді вони почали на підприємствах скажено цькувати більшовицький Виконком і, головним чином, голову його Залмаєва. Підбадьорювало цих базік ще й те, що в їхніх руках була деяка озброєна сила — міська міліція, що нею керував меншовик Легкий та есер Ключев. Приводом до виступу було заступництво Залмаєва, за якогось Тулупова, заарештованого міліцією. Есеро-меншовики, на чолі з міліцією, зібрали перед Виконкомом великий натовп народу й намагалися „низложити“ голову. Уславлені „повстанці“ розраховували на цьому заробити політичний капітал і добитися більшості в раді, а потім вже одверто продовжувати боротьбу проти організації Червоної армії. Центроштаб розпорядився розігнати натовп, обеззброїв міліцію й заарештував її начальство. Крім того, вирішено було розпустити контрреволюційну думу та заарештувати активніших меншовиків та есерів. Проти цього запротестували місцеві виконкомівці - більшовики. Вони доводили, що такі репресії можуть викликати повстання мало не всіх робітників заводу проти радянської влади. Центроштаб погодився з переляканими юзівськими товаришами і, як вже через день виявилось, зовсім даремно. Цю поступку сприйняли есеро-меншовики як слабкість Центроштабу, а тому вони ще з більшим нахабством та розв'язністю продовжували боротьбу. На засіданні ради 12 березня вони добилися відкриття об'єданого засідання ради та міської думи для обговорення питання про обеззброєння міліції. При цьому більшовики не тільки не покинули цього чудного зборища, в якому брали участь кадети - думці, а навіть стояли на чолі його, ввійшовши до складу президії. Есеро-меншовики виступали з наклепами на Червону армію, Центроштаб та Виконком і, нарешті, запропонували резолюцію, в якій вимагали: скасувати військовий стан, закрити газету „Донецкая Правда“, розпустити Червону армію та замінити її бойовими дружинами з членів всіх соціалістичних

партій, вигнати Центроштаб і навіть вносили пропозиції заарештувати голову Залмаєва, який, до речі сказати, напередодні цього засідання ганебно втік з Юзівки в невідомому напрямі. Цю одверто контрреволюційну резолюцію прийнято було 66 голосами проти 28, що голосували за більшовицьку резолюцію. Після цього голова цих зборів Алфьоров заявив, що він складає з себе повноваження заступника голови ради, доки слідча комісія не знімить з нього всіх обвинувачень¹⁾.

Таким чином, есеро - меншовики, в спілці з думськими кадетами, получивши за свою резолюцію більшість і добившись, за допомогою брудних наклепів одставки голови, захопили в свої руки раду. Керівники юзівської більшовицької організації досить розгубилися. Тоді Військово - революційний комітет Донбасу вирішив вжити рішучих заходів — розпустити раду й об'явити нові вибори. Крім того, негайно було скликано юзово - макіївську районну конференцію рад, яка схвалила цілковито дії Центроревкому та Центроштабу й заявила протест проти нерішучої політики юзівської ради. Конференція обрала районний Виконком, так званий, ЦВК рад юзово - макіївського району, що складався майже цілком з більшовиків²⁾. Мавши підтримку району, Центроревком кинув всі свої агітаторські сили на перевибори ради. Есеро - меншовики були розбиті майже по всіх цехах заводів. В наслідок виборів більшовики в новій раді одержали переважну більшість. Есеро-меншовицькі лідери—бартангови, шуби, мишкіни, галузіни й інші втекли з Юзівки. Соціяль - угодовський, а в умовах громадянської війни, контрреволюційний кадетський виступ було ліквідовано³⁾.

Уривки з спогадів тов. Харечка потребують низки поправок та доповнень. Перш за все, про міліцію. Міліція дійсно була в руках меншовиків та есерів, але твердження тов. Харечка, що вона працювала під керівництвом меншовика Легкого та есера Ключова, вірно лише в відношенні до першого: Легкий був начальником міліції. Есер, місцевий злодій та хуліган Ключов лише працював у міліції, але керівником її ніколи не

¹⁾ „Донецкая Правда“ з 14 березня 1918 р. (Примітка т. Харечка).

²⁾ Ось за яких обставин був утворений ЦВК рад району, що виконував в той момент відповідальні завдання щодо зміцнення радянської влади. Отже помиляється Ф.Зайцев, який називає в своїх спогадах ЦВК „мертвонародженою дитиною Центроштабу“. (Примітка т. Харечка).

³⁾ Стор. 28, 29 та 30 рукопису т. Харечка — „Борьба за Октябрь в Донбассе“.

був. Юзівську міліцію було лише формально радянізовано. Міліцію треба було взяти до своїх рук. Це можна було зробити або шляхом поступової цілковитої реорганізації міліції, або шляхом негайного обеззброєння старої міліції та утворення нової. Вирішили обеззброїти. Чому треба було вжити саме цих заходів — даних не маємо.

Обеззброєння відбулося за таких обставин. Більшовицька робітнича дружина перебувала в колишніх козацьких касарнях. Поблизу очевидно були й касарні кінної міліції. Між робітничою дружиною та кінною міліцією почалася перестрілка. Одні автори спогадів зазначають, що першою почала стріляти міліція, другі — (як, наприклад, Легкий) стверджують, що голова Виконкому Залмаєв перший повів наступ на міліцію. На ранок кінну міліцію було обеззброєно; людських жертв не було, але забито було 5 коней кінної міліції. Після цього Залмаєв з групою дружинників з'явився до управління міліції і вимагав від начальника міліції Легкого, щоб той здав зброю й справи. Після того, як Легкий здав справи, його заарештували й посадили в козачі касарні.

Тепер про Тулупова. Тулупов був дуже близький до анархістів; один час він був головою гришинської ради. В загонах анархістів, звичайно, бувало багато бандитів та шахраїв; анархісти не боролися з ними, а, навпаки, часто захищали їх і всіляко їм потурали. Таким чином близькість Тулупова до бандитів легко встановлюється. Важко думати, щоб Тулупов сам займався бандитизмом. В очах юзівських більшовиків Тулупов був анархістом, а не бандитом. Юзівські більшовики вважали Тулупова за революціонера й захищали його; деякі анархісти тоді брали активну участь у червоногвардійських загонах. Захист більшовиками анархіста Тулупова, нібито причетність його до бандитів, родинні стосунки Залмаєва та Тулупова й т. інш. вдало використали меншовики, зокрема, Легкий, для боротьби проти більшовиків під видом боротьби з заступництвом Залмаєвим Тулупова. Низка нетактовностей, що їх допустив Залмаєв, значно полегшили задачу меншовиків. Поговір вважав Тулупова за бандита; лютість же проти бандитів серед юзівських робітників була дуже велика.

Треба сказати, що в Юзівці за керенщини існувала „профспілка“ бандитів та злодіїв. Історія цієї цікавої організації така. Після повалення царату звільнили не лише політичних в'язнів, але й кримінальних. В Юзівці при Виконкомі утворили для цього особливу комісію в складі старшого прокурора, двох юристів та одного члена Виконкому (від Виконкому входив Булай — меншовик - інтернаціоналіст). Комісія, головним чином, займалася справою звільнення та ув'язнення криміналь-

них та улаштуванням їх. Звільненні кримінальні дали обіцянку не грабувати й не красти в межах юзівського району. Разом з тим, кримінальні передбачали утворити свою організацію але вимагали, щоб комісія звільнила й тих 5 чоловіка рецидивістів, яких комісія не вважала за можливе звільнити. Проте, Виконком зрештою задовольнив прохання про звільнення рецидивістів. Бандитсько-злочинських ватажків було звільнено. Так утворилася організація бандитів та злодіїв, до якої входило близько 300 чоловіка. Головою цієї своєрідної „спілки“ був відомий юзівський бандит Нікулін. Яка була офіційна назва цієї організації нам встановити не пощастило. „Спілка“ містилася в будинкові донського гірного інституту. Злочинство в Юзівці дійсно припинилося, але в околицях значно збільшилося. Так тривало місяців зо два. Але швидко ідилія закінчилася. На одних зборах „профспілки“ кримінальники винесли резолюцію, в якій вимагали не заважати їм розправитися з тими особами, що їх переслідували за царату, зокрема, кримінальники збиралися вбити місцевого фахівця розшуку — слідця Янусова. Виконком вирішив розпустити „спілку“. У відповідь на розпуск „спілки“ кримінальники демонстративно за одну ніч зробили 22 грабунки, з них 2 з убивствами. Крім того, бандити Ткаченко та інші вчинили замах на комісара Легкого й поранили його в праву руку ¹⁾.

Після Жовтня грабунки збільшилися. За одну ніч у с. Старо - Михайлівці на млині кол. Грецького забито було за надзвичайно звирячих умов 42 чоловіка робітників та селян; на хуторі Березках Гришинського району вбито було цілу сім'ю з 8 чоловіка; пограбовано Селидівське кредитове товариство й інш. Всі ці вбивства, а особливо вбивство на млині в Старо - Михайлівці, викликали величезне обурення. В Юзівці міліція затримала бандита Некрасова з двома бомбами та 3 револьверами. На допиті Некрасов назвав імена своїх спілників і вказав на участь в бандитизмі Тулупова та начальника червоногвардійського загону на Бреславській копальні Грачова. Юзівська міліція одержала за підписом Залмаєва, який був головою Виконкому, мандат на право арештів серед бандитів. Але Залмаєв, видаючи мандата міліції, не знав, що міліція передбачає заарештувати Тулупова та Грачова. Міліцію, що приїхала на Бреславську копальню обстріляли червоногвардійці.

Колишній начальник міліції меншовик Легкий, що стояв на ворожій позиції у відношенні до більшовиків, так описує

¹⁾ Про „профспілку“ див. спогади Легкого та запис спогадів Булая.

в своїх спогадах цю сутичку: „Після того, як прибули ми на Бреславські копальні, Грачов спровокував перед Червоною гвардією (звістку) про появу козаків у нашій особі. Червона гвардія лягла в шанці й почала стрілянину по нас. Ми підняли мандат і покидали зброю. Кричали, що ми свої, але Грачов командував стріляти; 4 з нас було забито: Гуляченко, Корогодін, Янус та Букреїв, а мене було поранено. Після повороту до Юзівки ми звернулися до Центроштабу Червоної гвардії з проханням заарештувати Тулупова, але через родинні стосунки Залмаєва з Тулуповим нам у Центроштабі відповіли, що Тулупова заарештувати не можна й зараз же мені наказали негайно розстріляти Грачова, Некрасова та інших співучасників цієї банди, за винятком Тулупова“¹⁾.

Із спогадів Легкого не видно чи розстріляли тих осіб, чи ні. В раді робітничих депутатів Легкий зробив про ці події доповідь. Для слідства в справі Тулупова та інш. обрали спеціальну комісію. Комісія встановила вину Тулупова; Центроштаб дозволив заарештувати його. Його заарештували²⁾. Наскільки нам відомо, Тулупову потім дали можливість виїхати. В своїх спогадах Легкий обеззброєння міліції ставить в безпосередню залежність зі справою Тулупова. Легкий стверджує, що Залмаєв у відповідь на арешт Тулупова пред'явив міліції обвинувачення в невиконанні наказів Центроштабу та його, народного комісара Залмаєва³⁾.

Розстріл Грачовим 4 співробітників міліції, історія з Тулуповим, арешт Легкого, що користувався великою популярністю серед робітників, дали можливість меншовикам та есерам організувати контрреволюційну демонстрацію проти більшовиків. Чутка про арешт Легкого швидко рознеслася. На другий день вранці на юзівському заводі пролунав тривожний гудок. Робітники деяких цехів пішли з прапорами та революційними піснями до будинку міліції вимагати звільнення заарештованого Легкого. Попереду йшли робітники механічного цеху, де тоді особливо багато було меншовиків. Коли меншовицька демонстрація наблизилася до будинку міліції, до робіт-

1) Із спогадів Легкого, стор. 4 та 5.

2) Із спогадів Легкого.

3) Легкий в своїх спогадах в кількох місцях називає Залмаєва народним комісаром. Як відомо, після Жовтня в багатьох місцях утворювалися свої місцеві ради народних комісарів. Це навіть викликало потребу видання спеціальної постанови Раднаркому, яка забороняла органам місцевої влади називатися народними комісарами. В Юзівці, очевидно, не було свого Раднаркому. У всякім разі ніяких слідів про це не залишилося. Можливо, Залмаєв входив до складу Раднаркому в якомусь іншому місці. Проте, можливо, що в даному випадкові Легкий просто щось наплутав.

ників приєдналися й деякі громадяни-обивателі. Почався мітинг. Підчас промови Алфьорова чи Зайцева Ф., зараз не пам'ятаю, пролунав провокаційний постріл, яким випадково було поранено в ногу одного хлопчика. Це ще більше піднесло настрій маси: почалися крики, що стріляли з вікна міліції. Натовп вимагав здати зброю. Натовпові запропоновано було обрати кількох чоловіка представників; це заспокоїло. Обрали кількох робітників, на чолі з Можаровим, які й почали переговори від імени демонстрантів. На цьому меншовицька демонстрація й закінчилася. Натовп почав розходитися. Але невеличка група знову почала кричати: „здавай зброю!“. За спогадами Рижова у відповідь на цю вимогу червоногвардійці відповіли випалом з верхнього поверху міліції. Майдан зразу ж спустів.

Тепер про Залмаєва. Після описаної демонстрації робітників Залмаєв зразу ж виїхав з Юзівки. Це привело до виключення Залмаєва юзівською організацією з партії, не дивлячись на те, що Залмаєв був активним робітником протягом цілого року його перебування в Юзівці.

* * *

Очевидно в березні, а може й у лютому, в Юзівці утворилася нова президія партійного комітету й навіть, здається, новий партійний комітет в цілому. В справах сталінського Істпарту переховується оригінали протоколів 3 засідань президії комітету, написані рукою секретаря комітету тов. Корнієва. В протоколі першого засідання дати не зазначено, друге засідання відбулося 28 березня 1918 р., а третє засідання відбулося 3 квітня. До складу нової президії входили: Гордон (голова), Певцова та Сила (заступники голови), Корнієв — (секретар) та Колотухін (скарбник). В протоколах є кілька постанов про Залмаєва. В протоколі першого засідання наведено 2 телеграми про Залмаєва, що їх послала юзівська організація— одну до Маріуполя, другу до Харкова. В першій телеграмі говорилося:

„Прохання телеграфно повідомити вам (?) Совдепам предбаченим шляхом Якова Васильєвича Залмаєва про його арешт з зазначенням документів, що є в нього вашої ради й його так приміт: високий на зріст, сутулий, шатен. Юзівський комітет РКП(б). Члени президії: Колотухін, Корнієв“.

В другій:

„Харків. Обласний комітет РКП(б).“

Доводимо до вашого відому, що про члена обласного комітету Якова Васильєвича Залмаєва юзівський комітет РКП(б)

вібрав документальні відомості, що його компрометують; а тому просимо ніяких документів зазначеній особі не видавати. Юзівський комітет РКП(б). Члени президії Колотухін, Корнієв“.

В протоколі з 3 квітня написано: „На питання про Залмаєва вирішено послати телеграми до Маріуполя, Харкова та Петрограду й вмістити витяг з протоколу в газеті „Донецкая Правда“. Телеграми надіслано такого змісту: „Юзівська організація РКП(б). Виключено з партії Якова Васильєвича Залмаєва“. Наведена постанова значиться в протоколі з 3 квітня під літерою „А“ в поточних справах, але в тому ж протоколі з 3 квітня під літерою „В“ значиться ще таке: „витяг з протоколу 29/III—1918 р. 1), вміщений в газеті „Донецкая Правда“: „Заслухавши доповідь від комісії, що розслідувала справу Залмаєва й всебічно обговоривши її, збори ухвалили виключити Я. В. Залмаєва з партії за порушення партійної дисципліни: він покинув свій пост у відповідальну хвилину й цим погрішив проти партійної етики“. На цьому закінчуються матеріали про Залмаєва в сталінському Істпарті. На чому взагалі закінчилася вся історія з Залмаєвим — нам невідомо. Здається, Залмаєв потім був відновлений у партії.

* * *

Після Жовтня надзвичайно важко було із зарплатнею для юзівського заводу та його копалень. Щось місяців зо 3 юзівські робітники не одержували зарплатні. З Харкова допомоги не було. Юзівський Виконком вирішив вжити надзвичайних заходів. Вирішено було заставити в місцевих банках чавун та руду, що належала заводіві. Член Виконкому Осипов так розповідає про це:

„Нарешті ми знайшли один вихід. Ми вирішили викликати всіх управителів банків і заставити їм чавун та руду. Ми утворили комісію з 2 чоловік і скликали нараду. Представники банків не погодились прийняти в заклад запропонований крам і сказали: „Ви не націоналізували його й не маєте права заставляти, а ми не маємо права чужу власність брати під заставу. Скільки ми не говорили, нам не вдалося їх переконати. Я вирішив зробити перерву на 5 хвилин, поговорив з товаришами. Після перерви заявив

1) Такого протоколу президії комітету немає. Є поточок № 2 з 28 березня 1918 р., але там про Залмаєва нічого немає. Крім того, є протокол № 3 з 3 квітня 1918 р. Можливо, що 28 березня було засідання комітету й тут ходить мова про протокол засідання комітету, а не президії. Можна ще передбачати, що засідання президії 28 березня, — помилково названо 29 березня, — розглядало питання про Залмаєва, але постанова випадково не потрапила до протоколу засідання президії.

таке: знаєте, що, громадяне, ми представники Виконавчого комітету за наслідки знімаємо з себе всяку відповідальність; ми вам пропонуємо негайно зробити об'яву, за підписом представників виконавчого комітету та директорів банків, що ви забезпечуєте випущені нами бони для сплати зарплатні, а ми будемо агітувати, щоб селяни брали їх за продукти. Якщо ви не приймете нашої пропозиції, то ми знімаємо з себе всю відповідальність за наслідки. Робітники вимагатимуть грошей, а ми вкажемо на вас, що ось, мовляв, директори саботують і не хочуть давати. Вони погодилися. Ми почали друкувати власні гроші в своїй заводській друкарні й сплатили зарплатню робітникам¹⁾.

Дату цієї розмови представників Виконкому з директорами банків нам не пощастило покищо встановити. Очевидно, ця розмова відбулася в січні 1918 р. З наведеної нами довідки в „Каталогі бон и дензнаков России РСФСР, СССР, окраин и образований“ виданому радянською філіялістичною асоціацією виявилось, що юзівський відділ державного банку 1918 р. випустив грошові знаки вартістю в 1 крб., 3 крб., 5 крб., 10 крб., та 25 крб.²⁾ Очевидно, зразки всіх цих знаків збереглися в достатній кількості примірників. Виготовлено юзівські гроші надзвичайно невдало. Нам не доводилося бачити грошей, гірше зроблених як юзівські.

Щоб зміцнити радянську владу, з ініціативи Центроревкому та Центроштабу на 3 квітня 1918 р., в Юзівці було скликано перший з'їзд рад юзівського, макіївського та кальміуського районів. Засідання з'їзду відбувалося в одному з юзівських театрів. На з'їзді найбільше було більшовиків та лівих есерів. Меншовики та есери також були на з'їзді, але виступати вони не зважилися. З'їзд обрав Центральний Виконавчий комітет (по суті, всього лише районний) з 7 чи 5 чоловік. Серед обраних були: більшовики Кочубей, Солдатенко, Євдокимов (Єгоров) та Г. Кошевенко та один чи два лівих есера. В Юзівці в цей час був і Центроштаб (містився він на першій лінії, в теперішньому палаці праці) та районний штаб (містився в будинкові Богомолова). Взаємини між ЦВК та Центроштабом були нормальні. З районним штабом бували часто конфлікти. Районний штаб провадив безладні ревізиції, що вело до підриву авторитету червоногвардійських частин, до ЦВК часто надходили скарги

¹⁾ Із запису спогадів тов. Осипова. Короткі витяги з спогадів т. Осипова вміщалися в стінній газеті сталінського районного партійного комітету з 7 листопада 1927 року № 1.

²⁾ Видання за редакцією Ф. Г. Чучина, вид. 3, Москва, 1927 р. див. №№ 4332 — 4336.

на реквізиції. Меншовики та есери використовували в своїй боротьбі з більшовиками незадоволення робітників з цих реквізицій. В зв'язку з цим дехто вийшов з робітничих дружин. ЦВК ухвалив, щоб реквізиції провадилися тільки з його дозволу. На цьому ґрунті з районним штабом був конфлікт. Районний штаб в середині квітня заарештував члена ЦВК Кочубея. Кочубея привели до районного штабу. Партизанські настрої та відсутність дисципліни, що були в цьому штабі, загрожували життю Кочубея. Тільки присутність в районному штабі т. т. з Центрштабу спасла Кочубея. Його звільнили. Кочубей вночі скликав надзвичайне засідання ЦВК. На цьому засіданні вирішено було доручити Центрштабові перевірити склад районного штабу. Постанову це було виконано, в наслідок чого кількох чоловік усунули з районного штабу. ЦВК проіснував всього лише 18 днів, бо Юзівку швидко зайняли німці¹⁾.

* * *

15 березня австрійці зайняли Одесу. 16 березня німецький загін увійшов до Києва, а 30 березня німці взяли Полтаву. Треба було приступати до евакуації. Центрштаб з цього приводу видав такого наказу²⁾:

„До всіх совдепів, ревкомів та штабів Червоної армії Донецького басейну.

Контрреволюційні банди німців та гайдамаків, розстрілюючи всі здобутки революції (банди гайдамаків та

¹⁾ Стаття Г. Кошевенка — „18 днів ЦИК (а?) Юзовского, Макеевского и Кальмиуского районов“. (Із спогадів учасника) „Диктатура труда“ з 7 листопада 1927 року, № 256.

²⁾ Копія цього наказу зберігається в справах сталінського архіву. Наведено цей наказ також в згадуваній вище статті Харечка, при чому посилається він на „Известия Енакиевского совета рабочих депутатов“ за № 72, 1918 р. Наказ, очевидно, видано було в квітні, але якого числа нам встановити покищо не пощастило. Порівнюючи текст наказу, що переховується в справах сталінського архіву з текстом наведеним в статті Харечка, ми виявили деякі, досить помітні, розходження. Ми навели наказ за копією текста, що знайшли його в справах сталінського архіву, при чому в дужках поставили ті місця з наказу, наведеного в статті Харечка, які мають іншу редакцію. Самий характер різниці в текстах такий, що їх не можна однести на рахунок помилок та пропусків, що, звичайно, бувають при переписуванні. Очевидно, тут ми маємо дві різні редакції наказу, з яких одна є перша. Принаймні, в тексті, що його наводить т. Харечко, дається наказ готувати евакуацію („треба підготовлювати евакуацію банків казначейств та поштових цінностей“), а в тексті, що взяли ми в сталінському архіві вже дають наказ евакуювати („треба евакуювати банки, казначейства та поштові цінності“). Чи вірне наше передбачення про наказ в двох редакціях, з яких друга була дана пізніше вже при наближенні німецького війська, за це повинні сказати керівники Центрштабу.

австро - німців розстрілюють та ліквідують всі здобутки Жовтневої революції), просуваються в Донецький басейн. Наші загони, нашвидку обучені й слабо організовані не витримують натиску й відходять. Але нехай знають тимчасові переможці, що донецький пролетаріят (що пролетаріят) зустрине їх як катів, а Червона армія, що відступає переформувавшись стрункими батальйонами, не забариться виступити (не затримуючись стрункими батальйонами виступить) на захист залишених сімей. Щоб послабити сили ворога (послабити ворога), Центроштаб Червоної армії Донецького басейну пропонує всім совдепам та рэвкомам негайно приступити до евакуації запасів зброї (вугілля, металів) та хлібних вантажів, Не гаючи жодного дня евакувати банки, казначейства та поштові цінності (треба підготовляти евакуацію банків, казначейств та поштових цінностей). В тих містах, та виселках де є приватні друкарні (є друкарні) та папір, об'явити їх власністю радянської республіки й також негайно (і негайно) почати евакуацію. Не повинні залишитися (залишатися) ворогам жодного аркуша паперу, жодної літери набору. В останній момент відходу треба зняти всі телеграфні апарати та апарати центральних телеграфних станцій. Всі направляються (все направляти) головним чином за маршрутом Дебальцево, Зверєво та Царяцин, а частково Таганрог — Ростов та інша частина Луганське — Міллерово та Вороніж. Відмовлення від евакуації збільшить сили ворога й розглядатиметься, як величезний злочин перед революцією й тими, хто життям своїм стримує натиск катів (перед революцією).

Голова Центроштабу Харченко
Секретар Грузман“

В зв'язку з наближенням німців, з Юзівки треба було перш за все евакувати цінності та військово - артилерійський завод, що поблизу Караванної. Постановою ЦВК юзово - макіївського району на комісара евакуації цінностей юзівських банків призначений був А. Самилін. 14 квітня банківські цінності вивезені були з Юзівки до Саратова за маршрутом: — Юзово - Зверєво - Лиски - Балашов - Саратов. Маршрут був вказаний центральним штабом Червоної армії Донецького басейну. 27 квітня Самилін вивезені цінності здав Саратовській філії народного банку¹⁾. Евакувати артилерійський завод доручено було тов. Салдатенкові. Щоб навантажити майно, потрібні

¹⁾ Лист Самиліна до юзівського виконкому в 24 лютого 1929 р. (сталінський архів).

були гроші, а їх не було. Тоді вирішено було наложити контрибуцію на буржуазію Юзівки. Таким шляхом пощастило добути потрібні гроші. Але, не дивлячись на енергійну роботу, цілковито закінчити евакуацію не встигли. Німці були вже близько. Опір вчинити не було зовсім можливості. В наслідок сутички робітничих дружин з німецьким військом біля ст. Єленівка було кілька десятків чоловіка забито¹⁾.

21 квітня з Юзівки виїхала рада робітничих депутатів, а 22 квітня в бойовому порядку відійшов і загін кінної районної міліції²⁾.

Ті самі люди, що так настирливо закликали робітників до боротьби з німцями, кричали про захист батьківщини, про повинність перед союзниками та про німецький імперіалізм, тепер вітали німців і раділи з їхнього приходу. Робітник цементного заводу у Амвросіївці, Ісидор Головченко, в своїх спогадах говорить: „1918 року, коли я повернувся з фронту, довелося бути на робітничих зборах вперше, коли Есауленко виступав і докоряв салдатам за те, що вони кинули фронт і не захищали своєї батьківщини. Ми думали, що він піде, коли треба буде допомогати Червоній армії, а вишло навпаки. Як тільки прийшли німці, Есауленко з хлібом-сіллю вишов їх зустрічати“³⁾

Відступати робітничим загонам довелося з боями. По до розі на Царицині довелося відержувати запеклі бої з німцями, а особливо з білогвардійським козацтвом. В літературі є лише опис шляху луганського загону на Царицині⁴⁾. Опису відходу юзівських та макіївських загонів поки ще немає. Не знайшли ми їх і серед записів спогадів, що є в справах сталінського Істпарту. Але є описи окремих епізодів з цього відходу. Ось, наприклад, уривок із спогадів учасника відступу тов. Рижєва, що малює ті надзвичайно важкі умови, за яких доводилося відступати деяким групам. Наводимо уривок цілком.

„Відступаючи з Юзівки від німців, Червона гвардія взяла маршрут на Ростов і після великих боїв частинам Червоної гвардії та робітничій дружині пощастило пробитися на Царицині, а наша частина залишилася між Суліним та Новочеркаськом. Після довгих і запеклих боїв з козаками й німцями нас оточили й розбили. Багато попало в полон до німців — чоловіка 600. Козаки, під вартою привели нас до Володимирської станиці, де, насамперед, нас роздягли. Не дивлячись на те,

1) Г. Кошевенко — „18 днів“.

2) За матеріалами сталінського Істпарту.

3) Хто такий цей Есауленко з матеріалів не видно. Очевидно — правий есер або меншовик.

4) „Гражданская война“ (1918 — 21). А. Каменський — „От Донбасса к Царицыну“. т. 1. М. 1928 р. вид. „Военный Вестник“.

що йшов великий дощ, голих і босих, а також поранених направили до Костянтинівської станції; ми називали її кривавою станцією. Весь шлях від Володимирської станиці до Костянтинівської засіяний був трупами. Полонених, хто не міг іти або відставав, рубали на місці. В станціях жінки плакали на вулицях, дивлячись на наші порубані та схилявлені тіла. Нарешті нас проігнали до Костянтинівської станиці, вишукували всіх на вулиці. підійшли офіцери й почали бити до смерті першого, хто тріпав під руку, а потім повели нас до церкви і посадили, бо після довгого переходу, голоду та бійки багато з нас не могли стояти. Насунулися присмерки, нас поставили по троє й повели до в'язниці. Порід нами жахлива картина: в два ряди стоять офіцери з шаблями з таким розрахунком, щоб пропустити нас через стрій шабель у двір в'язниці. Подали команду: „бігом у ворота в'язниці через шабельний стрій!“ Ми щільно притулилися один до одного, почали перебігати по 3 чоловіка. Лязг кричі й стогін скалічених людей, що падали з одрубаною рукою й розбитою головою змішалися в один гул. Нарешті кривава розправа закінчилася. Всіх, що залишилися живими, розташували у дворі в'язниці й наказали лежати й не підніматися під загрозою розстрілу. Кожний повинен був йти до столу, де сидів офіцер через стрій озброєних палками козаків і бігти до столу під удрами палок доти, доки біля столу не впаде. Тоді офіцер кричить: „годі“, пише прізвище й відпускає назад. Після парадки нас повели в порожній сарай, призначений на зсиання хліба. Поставивши варту, заперли двері й почали мучити голодом та згагою. Люди змучилися від спраги, бо година була жарка, а сарай дерев'яний. Почали гамувати спрагу своєю сечою. Половина з нас лежала майже непритомна. Той, хто почував себе сильніше, почав стукати кулаком у двері, просячи: „одчиніть, або зарубайте!“.

Вночі прийшли п'яні офіцери й почали питати вартових: „чи не подохла ще червона наволоч“. Вартовий сказав, що ми просили води. За кілька хвилин чуємо відчиняють двері й гукають: „виходь пити воду!“ Хто сидів близько біля дверей перший кинувся й тут же був зарубаний; решта почали тікати від дверей, але офіцери хапали за руки й ноги, витягали на двір і тут же рубали. Так тривало майже цілу ніч. Одні п'яні офіцери йшли, а інші приходили. Ранком нас вшикували у дворі, щоб переписати й судити. Двір і стіни сараю були забризкани кров'ю, але трупів не видно було. Нам запропонували хто хоче колатами для забитих, того звільнять. Пам'ятаю одні з Юзівки на прізвище Дубогрой пішов колатами й більше не повертався.

Пізніше пам'ятаю один вартовий сказав, що всіх хто копав ями, теж зарубали. Минуло кілька спокійних днів. Потім пройшла чутка, що нас більше не рубатимуть, а судитиме суд захисту Дону. Але ось відчинилися двері, увиходить один офіцер, як зараз пам'ятаю, худий, високий і почав проповідувати любов до ближчого й згадав христові заповіді; дехто з товаришів розплакався й почав просити, повзаючи на вколюшках у офіцера прощення й свого звільнення. Чуючи офіцерові слова любови нібито стало трохи легше, а може більше не битимуть, не вбиватимуть і ми почали прохати хліба й води. Раптом у офіцера заблищали очі, вихватив він наган і почав стріляти в нас аж поки не витратив всіх набоїв, але він був дуже п'яний, тож не багатьох поранив. Потім нас навантажили на баржу й одвезли на острів, де були старі казарні австрійських полонених. Там води було з Дону скільки завгодно, але хліба давали не більше $\frac{1}{8}$ фунта на день. Почали пухнути, пішла цинга. Деякі товариші намагалися втекти через Дін, але були забиті. Нарешті, приїхала якась комісія з військових та цивільних і нам об'явили, що нас поженуть назад до Олександро-Грушівського, де й судитимуть за законом.

За кілька днів після цього нас висадили на беріг і під вартою калмиків направили до Олександро-Грушівського. По дорозі повторилася та ж самісінька історія. Гнали як худобу; тих, що відставали добивали й тут же кидали на дорозі.

До Олександро-Грушівського нас прибуло небагато, майже, всі побиті й поранені. Нас розмістили в семінарії, де вже багато було заарештованих. Нас почали годувати й лікувати самі мешканці, але виснаження було велике й повторилася епідемія цинги. Люди лежали як чурбани, медичної допомоги не було. Пам'ятаю, наш юзівський тов. Шпраков в котельно-мостового цеху помер від цинги.

Деяким заарештованим пощастило втекти. Була спроба зробити повстання, але його придушили. Багатьох розстріляли. Після цього посилити варту кулеметами, й нас почали судити швидко. Декого відпускали, але більше засуджували на каторжні роботи та до розстрілу. Я потрапив до категорії каторжних і відбував кару на пароманівській копальні, звідки втік і прослужив у Червоній армії до 1922 р.⁽¹⁾.

22 квітня 1918 р. німці зайняли Юзівку.

Центральна Рада в цей час доживала свої останні дні; 29 квітня німці розігнали Центральну Раду й проголосили генерала Скоропадського гетьманом „всієї України“. Почалася скоропадщина.

¹⁾ Стінгазета сталінського район. парт. комітету № 1, 7/XI 1927 р.

СМЕТАШЧ

ІЗ СПОГАДІВ ПРО ГРОМАДЯНСЬКУ ВІЙНУ Й ПЕРШІ КРОКИ БУДІВНИЦТВА РАДВЛАДИ НА ПОЛТАВЩИНІ

(1919 — 1920 р.р.)

В момент звільнення Полтавщини од німців та гайдамаків із полтавського підпілля вийшов уже цілком утворений партійний комітет і зараз же був зорганізований Ревком. Це відбулося першими числами січня 1919 р. До складу ревкома увійшли т. т., майже всі цілком колишні члени виконкому та ревкому Полтавщини в 1918 р. У ревкомі працювали т. т. Дробніс Я. Н., Микита Алексєєв, Пантелеймон Свистун, Антоніна Робсман, (Вагранська), С. М. Махлах, Барсуков та інші.

Із активних працівників у цей період провадили велику роботу т. т. Ганенко, Стасюк, Йосип Левін, Жєня Михайлова (Рябицька), що була секретарєм губкома партії, т. Гойхєр — член бюро губкома¹⁾ та Микола Тарногородський.

З моменту організації ревкому почалася жива творча робота коло організації радянської влади, коло підготовки до виборів у ради та до губерніяльного з'їзду рад.

Губерніяльний з'їзд рад (другий) було призначено на останнє числа квітня. В перєдз'їздівській період, як у місті, так і у повітах, провадилося колосальну роботу в усіх галузях радянського будівництва.

Зв'язок губерні з периферією налагоджений був добре. Як ревком, так і надзвичайна комісія були добре зв'язані в усіма великими заселеними пунктами. Пригадую, що колегія надзвичайної комісії у складі голови т. Барсукова, Житомирського, Масленнікова, Койфмана та Сметанича працювала день і ніч, тижнями не виходячи із приміщення ЧК. Найменший рух по губерні, що ще не зовсім очистилася від

¹⁾ Загинув потім на Поділлі.

ворожих елементів, негайно мав своє відображення в надзвичайній комісії.

На периферії до деякої міри було все таки спокійно й цей період ознаменувався тільки двома великими подіями. Точно тепер не пригадується, коли, одного разу, вночі, під час мого чергування ми дістали повідомлення про те, що Миргород захопили гайдамаки - чорнохвостники. Негайно було дано розпорядження виїхати спеціальному загоні до Миргорода, на чолі з тов. Семеном Литвиновим. Загін виїхав негайно ж. Проте, до його приїзду гайдамаки, на чолі з колишнім офіцером Несеврою ¹⁾ встигли розгромити Миргородську ЧК й забити голову її тов. Анатолія Литвина та ще трьох співробітників ЧК, які були захоплені в приміщенні й до захоплення хоробро оборонялися. Загін моментально повстання ліквідував, ініціаторів його захоплено й привезено до Полтави ²⁾.

Незабаром після цього сталася друга подія. Це був випадок з арештом голови Червоногвардійської повітової ЧК. З приводу цієї справи спеціально виїхав на Полтавщину уповноважений ВУЧК т. Жмудський. З відомостей, що їх мала Полтавська губчека, голова повітової Червоноградської ЧК Черненко щодо населення дозволяв собі свавілля, чинив насильства й навіть був зв'язаний з ватагою бандитів.

Після арешту, в Полтаві, під час очної ставки з 12-літнім хлопчиком, що залишився живий із вирізаної сем'ї, Черненко було викрито в тому, що він брав участь у цьому злочинстві. Згідно з постановою колегії ЧК він був розстріляний.

Пригадую, що частими гостями у Полтавській ЧК були в той час — відомий письменник В. Г. Короленко та його сестра Івановська — уповноважена політичного Червоного хреста, що існував тоді в Полтаві, і на чолі якого почесним головою був В. Г. Короленко. Їхні одвідини до нас зводились до клопотань за того чи іншого заарештованого.

До кінця квітня був проведений з великим піднесенням губерніяльний з'їзд. Але спокійна робота Губвиконкому тривала дуже недовго. Як відомо, незабаром почалася на Полтавщині григор'євська авантюра. Банди Григор'єва захопили й розгромили Кременчук, де загинуло багато товаришів та їхні сем'ї. Банди, майже без перешкоди, дійшли потім до Кобеляк. В Полтаві була мобілізована вся партійна й громадська увага на боротьбу проти григор'євщини, і все ж йому вдалося підійти до Полтави майже на 20 верств. Діставши

¹⁾ Несевра 1918 р. брав участь у розгрому Полтавської Ради депутатів.

²⁾ Їх потім було розстріляно.

відкоша під Полтавою, Григор'єв із своєю бандою вийшов за межі Полтавщини.

Одначе, Полтавщина не зразу налагодила в себе роботу. Радянський апарат по периферії, де був Григор'єв, був зірваний і деморалізований. В інших місцях він теж лише налагоджувався. До того ж незабаром до Полтави почали доходити відомості про наступ Денікіна. Після здачі Харкова ці відомості уже були реальною загрозою.

Наприкінці червня (1919 р.) Полтава зіткнулася з безпосередньою небезпекою. В різних напрямках ворожі частини перебували від Полтави за 100—120 верстов. Отже, треба було за цілковитого спокою згортати радянський апарат. Ухвалено було постанову про часткову евакуацію до Лубен. При чому в самій Полтаві для організації оборони та радянської роботи залишено низку товаришів (Алексєєва, О. Маслика, Баскакова, Робсман, Н. Вагранського, Дробніса, Ж. Михайлову, С. Козюру, Сметанича; в повітовому виконкомі залишилися Стасюк та Сосновський).

В той же час був зорганізований штаб війська Лівобережної України, куди входили — командувач війська тов. Худяков, члени Реввоєнради Євгенія Бош, Дробніс та Ю. Коцюбинський.

Був також зорганізований надзвичайний воєнно-революційний трибунал Лівобережної групи війська. На голову трибуналу було призначено тов. Шмельова, на членів — тов. Ганенка, Сметанича й потім Н. Рудаєва.

Місто в цей період являло собою військовий табір. Взад і вперед через місто проходили різні частини війська. В той же час місто спустіло, бо вся партійна організація була або на фронті, або ж, як уже зазначено, виїхала до Лубен.

Пригадую, що на фоні тих воєнних подій Трибунал розглядав надзвичайно цікаву справу. На лаві підсудних сидів увесь партійний комітет повітової організації м. Зінькова, якого обвинувачувано в тому, що з його постанови було застрілено члена місцевої партійної організації т. Ф. Руденка, запідозрюваного безпідставно у зраді. Справа тривала протягом декількох днів до самого моменту зайняття Полтави денікінцями, через що й не була закінчена. Обвинувачені із лави підсудних пішли на фронт і пробували там на найнебезпечніших місцях.

Протягом майже двох з половиною тижнів Полтава, оточена білими, відбивалася так удало, що після 16 днів, проведених у виключному напруженні, коли більшість із нас дні й ночі перебували на фронті й у Виконкомі на роботі, здалося, що настав край, що нам пощастить відбити Полтаву.

Ми були так певні, що навіть ухвалили були постанову й провели негайно в життя — повернути евакуйованих із Лубен до Полтави. Отже, Полтава почала оживати. Ворог був одбитий під Харковом і в другому напрямку — під Червоноградом. В місті панувала тиша й виключна дисципліна.

Я в цей час, крім роботи у Виконкомі, працював ще в трибуналі й у особливому відділі. На чолі цього відділу zostався в цей період тов. В. Гарін, а я був його замісником. Пригадую також, що з допомогою одного товариша, на прізвище Дмитрієва, ми викрили досить велику організацію із колишніх офіцерів. Організація ця мала добрий зв'язок з Харковом, діставала звідти розпорядження й готувалася до організації влади в Полтаві.

Отже, однієї ночі ми, разом з тов. Гаріним, об'їздивши всі нелегальні квартири, заарештували всіх змовників і цим ліквідували можливу небезпеку.

Всім здавалося, що по ліквідації цієї організації стало спокійніше в місті; з поверненням із Лубен товаришів з відділами Виконкому, стало легше працювати, й деякі з нас, що не спали підряд по три ночі, нарешті, могли відпочити. Але спокій цей був перед загрозою. Останні дні 26 — 28 і, нарешті, 29 липня в самому місті стало неспокійно; безпричинна стрілянина день і ніч порушувала спокій; почалися грабунки. Під цей час сталася маловідома подія — напад на письменника В. Г. Короленка ¹⁾. Коли ми дістали відомості про напад на квартиру Короленка був відряджений туди начальник карного розшуку, проте, на місці вже нікого не було.

Щоб попередити розгул бандитизму, щоночі в ці останні дні Дробніс, Козюра, Гарін В., Сметанич і я обходили або об'їздили різні кінці міста. Надзвичайний революційний трибунал виносив найсуворіші репресії за карні злочинства полтавських бандитів.

Але ніщо вже не змогло врятувати становища. Капітуляцію Полтави прискорив відхід з фронту частин Богунського, Кості Матяша, та Фе - ге - те. Останній через те, що втік з фронту потрапив до надзвичайного революційного трибуналу. Щождо Богунського та К. Матяша, то Реввосрада ухвалила

¹⁾ Бандитам стало звідкись відомо, що В. Г. Короленкові залишено велику суму грошей. І ось одного разу, ввечері, на М. Садовій вул., де проживав Г. В., підійшли до його будинку два бандити. На їхній стук вийшов сам Г. В. Уже потім він мені розповідав, що як тільки відчинив двері, бандити почали вимагати грошей і наставили на нього револьвера. В. Г. спокійно рукою одвів наган одного із бандитів, наставлений на нього, але раптом почувся постріл і куля із одведеного револьвера застряла у дверях. Бандити перелякались і кинулись тікати.

їх розстріляти. Як відомо, Богунського було розстріляно, Матяша ж його товариші з УПСР відстояли.

Почався відступ. В сторону Києва та Лубен потяглися частини війська. В місті було повно народу. День і ніч на вулицях міста був рух. Їхала артилерія, чітко по брукові цокотіла кіншота й утомлено йшла запилена піхота.

29 липня (1919 р.) на південний вокзал упав перший гарматень. Комендант вокзалу тов. Корольков зміг врятуватися тільки плавом через річку під гарматним обстрілом. Пригадую, що 29 липня був чудовий день. Стояла спека. Не йнялося віри, що за 20 — 25 верстов точиться бій, ллється кров.

Я зайшов до Виконкому й у цей момент стало ясніше чути близькі постріли. Тут зустрів М. Алексєєва, Женю Михайлову уже готових до евакуації. Коли я запитав, яке становище на фронті, то М. Алексєєв відповів, що бій точиться уже на станції. Дорогою в сторону київського вокзалу йшла строката стрічка полтав'ян, червоноармійців. Ми виїхали з Полтави.

Вечері, від'їхавши за 35 верстов, полтавська телефонна станція на наше запитання відповідала, що місто денікінці вже зайняли.

1 серпня всі полтавські робітники зібралися в Лубнах.

Була переведена мобілізація товаришів на фронт. А незабаром довелося здавати Лубни, потім Кременчук і, нарешті, вся Полтавщина опинилася в руках білих.

* * *

Треба сказати, що денікінська влада на Полтавщині почувалася тільки по залізницях та в межах міських центрів та й то не зовсім спокійно. Партизанські загони Федорченка, Огія часто виходили на лінію залізниць, підходили до міст і іноді примушували білогвардійські загони тікати. Протягом жовтня партизани із місцевих селян два рази вривалися до Полтави. Так, 4 жовтня 1919 року партизанський загін, на чолі з тов. Бібіком, поставивши перед собою завдання визволити із тюрми товаришів, засуджених на смертну кару, увірвався до міста, розгромив тюрму й визволив до 40 чоловіка ув'язнених.

Через декілька днів до Полтави підійшов із своєю партизанською бригадою Огія, який випустив на місто з 100 гарматнів.

Листопад 1919 р. позначався загальним переламом на червоному фронті; почався павальний наступ на цілому фронті. Не минуло й місяця, як перший радянський полк 11 грудня вступив до Полтави. За день до цього — 10 грудня — вийшов із підпілля полтавський губпарком.

Зразу ж було організовано бюро Губкома з 3 товаришів, на

чолі з головою тов. Міроновим та секретарем тов. Хуторок. Бюро Губкому відразу ж взяло на себе провід партійною роботою по місту та губернії. Надзвичайно тяжко доводилося працювати через відсутність зв'язку з місцями та брак робітників. Тов. Міронов і Хуторок напочатку весь тягар роботи несли на собі. 12 грудня був вже випущений перший номер полтавської газети „Власть советов“ і декілька листовок; налагоджено експедицію для розповсюдження літератури по місту, влаштовано цілий ряд митингів як у місті, так і на полтавських станціях залізниці. З виключним піднесенням пройшов митинг 14 грудня, скликаний в театрі. Театр не міг вмістити всіх тих, які бажали привітати командирів регулярних частин Червоної армії та партизанських загонів. Пригадую, що надто палко привітали своїми виступами командира другої повстанської бригади тов. Огія. Між іншим, були чутки та розмови про те, що Огій із своїм загonom виступав проти Червоної армії. Ось про це довелось звернутися спеціально з листом до газети „Власть советов“ з 16 грудня. Була також з приводу цього постанова Полтавського Губкому, де відзначалося, що тов. Огій із своїм загonom працював в цілковитому контакті з партійними органами.

* * *

Першими ж днями, до скликання ради робітничих, червоноармійських та селянських депутатів утворено Воєнно - революційний комітет Полтавщини. Крім більшовиків, до нього ввійшли представники боротьбистів та борбистів. На першому організаційному засіданні обрано було на голову Ревкому тов. Микиту Алексеєва, на замісника тов. Сердюка¹⁾. Далі до Полтави почали прибувати відкомандировані із частин Червоної армії товариші, які працювали на Полтавщині до денікінщини.

На засіданні бюро Губкому було на голову обрано товариша Дробніса, на замісника — Міронова, секретарем зосталась тов. Хуторок.

Згодом, згідно з наказом Реввоенради південного фронту, до виконання обов'язків голови Губревкому вступив Дробніс; Буценко й Коцюбинський були призначені членами Ревкому.

З перших же днів виходу із підпілля Губкому та організації Ревкому видно було, що розпочалося громадське, професійне, культурне й партійне життя. 14 грудня на зборах

¹⁾ На завідувача відділу управління призначено тов. Алексеєва, відділу харчування — т. Кондратка, охорони здоров'я — тов. Натансона, фінансів — Івасенка, соціального забезпечення — Сердюка, на відповідального редактора газети — тов. Міронова.

Центропрофу до його правління обрано було Трохименка, Берковича, Ігнатенка, Котлярова, Барнбейма, Гройсмана та Рибкіна. Досі професійний рух у Полтаві був у руках меншовиків, які засіли у правліннях спілок. Водночас довелося мобілізувати громадські, професійні та партійні сили для боротьби проти профспілкових „незалежних“ у Центрпрофі, що залишилися в спадщину від денікінщини.

Після великої роботи, проведеної в низових професійних осередках, ролю Центрпрофа та його меншовицьких вождів незабаром стало видно кожному членові профспілки. Окремі професійні організації почали ухвалювати протести проти політичної лінії Центрпрофу. Було виділено спеціальне бюро для організації комосередків у профспілках. У пресі провадилося також пояснювальну кампанію. Улаштовувалося мітинги на тему: „Основні течії в професійному русі“.

Культурне й громадське життя виявилось в цей час різними напрямками. Крім центрального робітничого клубу при Центрпрофі, майже при кожному профспілковому об'єднанні був свій клуб. Пляново організувалося в громадських місцях великі мітинги - диспути на різні теми. В театрах міста працювали українська, руська, єврейська трупи. Вся Полтавщина поволі почала відживати, відновлялися партійні та громадські органи. По всіх районах - повітах були організовані ревкоми. Щоправда, треба сказати, що склад ревкомів не завжди був досить працездатним через представництво різних партій¹⁾. Зв'язок з периферією Полтавщини налагоджувався; діяльність Губкому та Губревкому поширювалася. Із Кременчука до Полтави перебрався Губком комсомолу. Губревком в той же час закінчував своє остаточне оформлення та організацію відділів. До президії Ревкому увійшли — Дробніс (голова),

¹⁾ До складу перших ревкомів на Полтавщині у повітах ввійшли такі товариші: Полтавщина — повітовий голова ревкому т. Буценко, члени т. т. Черняк та Приходько, крім того, до ревкому входили від партії лівих есерів (боротьбистів) Федорченко, від українських боротьбистів — Коломієць. В Гадяцькому повіті ревком було організовано із 3 товаришів: Домашенка й Яковенка — комуністів-більшовиків, та Дерявка — боротьбиста. В Лубнах ревком організував політвідділ 60 дивізії: на чолі ревкома стояв більшовик тов. Ладоха. У складі Лохвицького ревкому були т. т. Луценко, Красцошапка та Мінькевич. У Миргороді — голова ревкому й зав. відділу управління тов. Нефоросний, воєнком т. Волощенко. В Кобеляках ревком вийшов із підпілля у складі Алмазова, Дрейзіна, Слонімського; потім увійшли до ревкому ще комуністи — т. т. Стрюков та Шевченко. У Зінькові на чолі відділів ревкому були т. т. Кривошеев, Потепух, повітвоєнком т. Іванов. Після визволення від білих, були організовані ревкоми у Прилуках, Хоролі, Пирятині та Кременчуці.

Алексєєв (заступник голови), голова повітового виконкому Полтавщини Буценко, від боротьбистів — Головка, від борбистів — Ганенко.

Треба сказати, що, налагоджуючи радянську роботу в усіх галузях будівництва під знаком об'єднання всіх трудящих навколо радянської влади, надзвичайно тяжко на продуктивності роботи позначалася двозначна поведінка боротьбистів та меншовиків. Велику увагу й багато сил довелося віддавати на боротьбу проти епідемії заразних хвороб. Так, на 24 грудня (1919 р.) по шпиталях м. Полтави нараховувалося хворих 1648 чоловіка. Епідемії так посилювалися, що довелося організувати спеціальну надзвичайну комісію (на чолі її був тов. Мазлах.)

Діяльність Губкому Полтавщини була спрямова з одного боку до утворення стійкої, бойової, перевіреної партійної організації, з другого — до проведення заходів для боротьби з шовіністичними ухилами боротьбистів, для боротьби з меншовиками у професійних спілках і для організації пролетаріату міста та села.

Першими ж днями діяльності губкому (19/XII) ухвалено було постанову про перереєстрацію членів партії. 22 грудня з постанови Губкому, було розіслано всім повітовим паркомом обіжного листа № 1. Лист пояснював завдання чистки партії від чужих елементів та відзначав потребу відрядити на фронт т. т., що працювали у підпіллі без зв'язку з ревкомом. Отже, полтавську організацію було розпущено. Прийом провадили уповноважені від Губкому трійки за особливими заявами з додатком спеціального анкетного листа. В наслідок чого в лавах полтавської організації залишилися віддані й придатні для партії люди.

Паралельно з діяльністю більшовицького Губкому на Полтавщині розвивав свою роботу Губком боротьбистів. Не зважаючи на згоду з приводу організації ревкому, не зважаючи на добросусідські взаємини, часто не тільки окремі боротьбисти, але й боротьбистські мало численні організації, претендуючи на керівництво, пробували виявити свою самодіяльність, протиставляючи себе більшовицьким організаціям. Під прапором боротьби за комунізм вони отже фактично скочувались до боротьби проти радвлади. Так, наприклад, навіть з приводу постанови Губкому про входження в ревком представника від боротьбистів, їхній губком ухвалив був таку постанову: „Одним із головних умов успішного розвитку соціалістичної революції на Україні має бути організація авторитетної влади за принципом децентралізації“. У статті, уміщеній 24 січня 1920 р. в газеті „Власть советов“, т. Мазлах відзначав, що „партія боротьбистів несе проповідь невдоволення від радянської

влади, проповідь її „помилко“, проповідь боротьби з нею, проповідь шовінізму“. В інших статтях на адресу боротьбистів відзначалося, що ці останні цькують комуністів, грають на грубих національних почуттях тощо. Щоб охопити роботою молодь, Губком боротьбистів розпочав був організувати комуністичну юнацьку спілку, так званий, КЮС, паралельно нашому комсомолові. Надто чітко визначилася роль й фізіономія боротьбистів підчас підготовки до виборів у Раду, як також і підчас самих виборів. Пригадується, що боротьбисти пробували представити себе як українську комуністичну партію, мовляв, у Росії влада за більшовиками, а на Україні — за боротьбистами.

В той же час починались вже окремі виступи на селі проти радянської влади. Особливо непокірно було в Васильцівській волості, де господарювали куркулі. Продрозкладку в цій волості не виконувалося. Було забито голову ревкома — комуніста Мілояніна, а потім міліціонера. Врешті, викрито проти радянської влади змову, після чого відбувався процес у справі Засенка. Процес розпочався в 20 числах квітня 1920 р. На лаву підсудних було посаджено 16 чоловіка (Засенко — білий офіцер, Животков та інші). Змова полягала в тому, що протягом деякого часу губревком та інші радянські органи Полтави почали поштою діставати від імени 3 повстанського полку, за підписом командира полку Шило, накази про відступ з Полтави. Водночас у повітревкомі дістали відомості про те, що у Васильцівській волості організується якийсь повстанський загін. Швидкими рішучими заходами учасники організації були виявлені й негайно заарештовані. Підчас арешту було відібрано заготовлені пов'язки для командного складу повстанського загону, печатку 3 повстанського полка та заготовлений наказ куреневі розібрати залізничу колію на випадок відступу „кацапів“.

Процес тривав декілька днів і притяг до себе велику увагу робітників та селян. На цьому процесі робітники та селяни наочно побачили до чого ведуть шовіністичні настрої та неоформлені шукання боротьбистів. Процес скінчився присудом розстріляти Засенка й Боровика.

* * *

20 січня 1920 р., назабаром після проведення переєстрації, відбулася губерніяльна партійна конференція. На конференції були представники всіх повітів. Першу доповідь заслухано було тов. Міронова про діяльність губпарткому за нелегальний період його існування, потім тов. Хуторок зробила доповідь

про діяльність Губкома за легальний період до моменту скликання конференції. Були зроблені доповіді про діяльність губревкома й про поточний момент та завдання партії.

23 січня обрано новий губерніяльний партійний комітет. До складу його увійшли: Дробніс, Коцюбинський, Муравник, Радченко, Цюпа, Миронов, Гвоздецький, Хуторок, Пугачевський, Мазлах, Вагранська, Алексеєв. На кандидатів обрано т. т. Садового, Розіна, Рижка, Козюру й Пилипенка. На пленарному засіданні обраного комітету на голову обрано Дробніса, секретаря — Міронова й розподілено відділи Губпарткому. Отже, розпочалася плянова повсякденна робота над зміцненням радянської влади.

Надто негаразд під цей час стояла справа в професійних спілках та окремих робітничих організаціях. Як уже вище було сказано, меншовики, засівши ще від часу денікінщини, завдяки своїм демагогічним виступам, посіли досить міцне становище ¹⁾.

Засівши у Центрпрофі, робітничому клубі, маючи в кожній спілці своїх людей, вони почували себе вільно. Треба було вжити заходів, щоб змінити утворене становище та звільнити робітничу класу Полтавщини від вождів, які не виявляли волі пролетаріату.

Ще 13 січня було скликано загальні збори членів комосередку профспілок. На цих зборах вислухано доповідь бюро про роботу у профспілках і ухвалено таку резолюцію: „Загальні збори членів комосередків профспілок, комуністів та прихильних, вважають, що єдиний шлях ведення плодотворної роботи, це притягти комуністів членів профспілок до роботи в цих спілках. Збори звертаються з пропозицією до партійного комітету КП(б)У вжити репресивних заходів до т. т., що відмовляються брати участь у профспілковій роботі“.

24 січня на загальних зборах членів робітничого клубу питання про перевибори правління почали провадити в життя. На обговорення загальних зборів надійшло два списки кандидатів до членів правління: один список від комуністів, другий — від групи безпартійних, за якими виступали меншовики. Із списку більшовиків до правління пройшли т. т.: Гольдвассер, Кримська, Пальчиков та Хуторок. Із списку другого — Барнбейм, Гройсман і Козаков. Більшість правління робітничого клубу становили більшовики.

31 січня відбувся пленум Центрпрофу, де гостро постало

¹⁾ За ватажків полтавського меншовизму були: Трохименко, Барнбейм (потім комуніст), Бернович і Гройсман,

питання про те, що керівники Центрпрофу не відбивають настроїв робітничих мас. Отже, правління Центрпрофу примушено було оголосити себе розпущеним. В цей час відбувалися збори для виборів на безпартійну конференцію; водночас на цих зборах ставилося питання про вибори до Центрпрофу. Збори відбувалися з виключним пожвавленням. В наслідок до Центрпрофу було обрано 14 комуністів, 3 борбистів й 2 безпартійних. Меншовики, розпочавши кампанію протесту проти участі у конференції червоноармійців, виступали як безпартійні, але всіюди мали недовір'я від пролетаріату. Тепер на їхні демагогічні пропозиції майже ніхто не приставав.

З невеликим запізненням безпартійна конференція розпочалася 9 лютого. Склад конференції, за даними мандатної комісії, був такий: 50 більшовиків, 55 прихильних, боротьбистів та прихильних до них — 13, борбистів та їх прихильників — 32, меншовиків — 11, безпартійних — 153, правих есерів — 3, анархістів - індивідуалістів — 1, українських с.-д. (незалежників) — 3, поалей - ціон — 4, нез'ясованих 12 та 170 червоноармійців.

На всі доповіді розгорнулися широкі дискусії. Пролетаріят Полтавщини, обговоривши діяльність ревкому, його відділів піддав роботу критиці, відзначив дефекти та ін.

Конференція обрала комісію для виборів до міськради в складі т. т. Алексеєва, Пугачевського, Денисенка, Ганека та Маціяка. Другого дня з пропозиції делегації конференції влаштовано було недільника, де взяло участь понад 700 чоловіка.

Зараз же після закінчення безпартійної конференції відбулися перевибори Центрпрофу. До складу правління Центрпрофу обрано було таких т.т.: Алексеєва, Дробніса, Єфімова, Гольдвассера, Аболіна, Браїлка та Івасенка. За кандидата обрано тов. Барнбейма.

17 лютого відбулася профспілкорова конференція. Не зважаючи на всі намагання меншовиків протиставити свою резолюцію, конференція ухвалила резолюцію комуністичної фракції. Підчас виборів до губерніяльної президії профспілок більшість представництва належала більшовикам. Роля меншовиків після цієї конференції в професійному русі на Полтавщині зовсім занепала.

Водночас із губерніяльною конференцією відбувався з'їзд комсомолу Полтавщини. Із доповідей на з'їзді виявлено порівнянню слабкість комсомольської організації. Перед конференцією постав цілий ряд питань про втягнення до комсомолу селянської молоді, про методи роботи на селі, про роботу в місті серед учневої молоді та про притягнення до комсомолу робітничої

молоді. На конференції було дано певний політичний та організаційний напрямок дальшій роботі комсомолу.

Всі ці з'їзди та конференції відбувалися за обставин виключно напружених зусиль цілого партійного та радянського апарату. Відновлення зруйнованого господарства, боротьба з пошестями, харчова та паливна кампанія, організація та зміцнення радянської влади — всі ці питання стояли перед кожним членом партії, перед кожним свідомим робітником і селянином, як питання життя й смерти радянської влади.

Настала смуга партійного та радянського будівництва за нових обставин.

ЛОКАТОШ І. С.

СТАРОДУБ — ЧЕРНІГІВ — КИЇВ

(Спогади про 1918 — 1919 р.р.)

Молода радянська Україна, що не встигла ще набратися сил після лютої сутички з Центральною Радою, не змогла протиставити сильним технікою німецьким полкам свої червоні пролетарські полки, і поза своєї волі та бажання у березні 1918 року з боями розпорочених червоних загонів, чисельно слабих, слабих організованістю та технікою, обстоюючи кожний клапоть землі, мусила була залишити межі України.

Влітку 1918 р. в Києві за проводом більшовиків відбулася підпільна конференція керівників партизанських загонів, що оперували на Правобережжі та Чернігівщині. На конференцію прибуло близько 30 делегатів.

Конференція накреслила й розв'язала низку конкретних заходів, що зв'язували й поєднували між собою загопи, договорилася про погодженні дії загонів, тсбто про те, щсб прагнути завдавати ворогові одночасно ударів, щоб примусити німецьке командування виставляти для придушування більші сили, а їх не вистачало,— цим створити труднощі для придушування повстання.

Загопи здебільшого носили назву своїх місцевостей: Наддніпрянський, Гуманський, Фастівський, Сквирський, Городнянський, Новгородсіверський, Ніженський, Семенівський, Таращанський, тощо.

Керівники їх були т.т.: у Семенівці — брати Луганці, Зубов, Квятек, Щорс; у Новгородсіверському районі т. Черняк; у Ніжені — Кропив'янський, у Таращанському загоні — Гребенко, Баляс та інш. Таращанський загін почав свої постанські дії в кількості 15 чоловіка й швидко перетворився на могутню, близько 10 тисяч чоловіка, бойову одиницю, з декількома десятками кулеметів, двома гарматами. Цей загін проробив чимало операцій, безстрашних нападів на великі німецькі загопи та бази.

Із цих партизанських загонів були загони і Червоногвардійські, наприклад, Семенівський загін, що кількісно був невеликий — близько 300 чоловіка, але установка його була справжня червоногвардійська. В ньому було понад 20 чоловіка комуністів, переважно робітників, досить високо стояли дисципліна та політична досягність.

Бачивши масове зростання повстань на Україні, німці, що часто терпіли поразки від партизанських загонів, вирішили посилити своє військо в районах, охоплених повстанням, вигнати партизанів з рідних місць і тим самим позбавити їх бази, бази, що поповнювала загони людьми та постачала харчами.

Тиснені сильними німецькими полками партизани, переходячи в лісах, пересувалися в напрямі до радянського кордону, зв'язуючися з тими загонами, що пішли раніше.

Мавши всілякі труднощі, терпівши втому й голодування (доводилося в лісі жити листям та корінням), загони, потопивши гармати та почасти громіздке озброєння в річках, розпустивши слабосилих до дому, пробилися до кордону на неутральну смугу районів Курської та Брянської губернь.

З неутральної смуги повстанські загони робили напади на німецький тил, і цим створювали конфлікти між німецьким командуванням та урядом РСФРР. Особливо відзначаються своїми великими операціями напади на Новгородсіверськ за проводом т. Примакова і на Стародуб таращанським загonom за проводом т. Боженка (робітник - столяр Київського Арсеналу). Ці напади дуже деморалізували німецьке військо.

Прагнення серед бійців повернутися на Україну чим далі зростало й вилилося в масові резолюції, що вимагали від Револуційного Комітету організувати плян бойових наступальних дій. Ці резолюції вручали т.т. П'ятакову, Бубнову, Затонському, та інш., що об'їжджали неутральну смугу. Це прагнення бійців відновити радянську владу на Україні дуже енергійно підтримували селяни та мешканці містечок та міст неутральної смуги. Вони охоче добровільно ходили в глибокий тил німців та гайдамаків на розвідку, приносили різні відомості про військові перегрупування та озброєння, зв'язувалися з місцевою людністю, підготовляли їх до організації повстання, як почнуть наступати червоні загони.

Реввійськрада, виконуючи директиви ЦК, терміново приступила до організації розрізаних партизанських загонів в окремі військові одиниці: дивізії, бригади, полки тощо.

Налагоджували постачання умундирування, зброї та медикаментів.

Дано таку директиву:

„До командувача особливої повстанської дивізії тов. Кропив'янського. Листопада 21 дня 1918 р.

У вашому розпорядженні залишаються: богунці, тарашанці, штабні сотні й команди, в тому числі й ніженська сотня. Із артилерійських частин до вас належить: чота при богунцях і чота з батареї т. Зюки.

Ваш район дій — Чернігівська губерня та Гомельський район. Треба, щоб ви мобілізували революційні сили цього району, поповнили ними свою дивізію і організували особливі повстанські групи.

Завдання забезпечити курський напрямок з боку Києва — захопити головні залізничні вузли — Гомель, Конотоп, Бахмач та Крути, а також, по змозі, Чернігів та Ніжен. Бажано дійти вузла Дарниці, щоб точно стежити за групуванням ворожого війська в Києві.

Реввійськрада Антонов, *Затонський*

Нач. Штабу *Зіллер*“.

Тут за перших намірів реорганізувати, натрапили на труднощі, що гальмували цю реорганізацію. Кожен загін, що мав зброю, вважав її за власність загону і не погоджувався, щоб її рівно розподілити, особливо кулемети та гармати, і тільки під загрозою роззброєння лишки передавалося формованим об'єднанням. Більшість загонів були справді озброєні, як то кажуть, з ніг до голови. На 300 — 400 чоловіка бійців, крім наганів та гвинтовок, що були у кожного, було ще 10 — 20 кулеметів. Коли робили загальний облік, їх ховали; отже облік був невірний, а тільки орієнтовний.

У зв'язку з наказом Реввійськради про реорганізацію частин, довелося натрапити ще на одну традиційність. Загони вимагали, щоб їм залишити їхні старі назви і хоча загін діставав нове найменування полку чи сотні, проте, він і далі звався по - старому (наприклад, ніженська сотня тощо).

Територія нейтральної смуги була розбита на райони, і ті загони, що були в цьому районі, належали до одного командування.

Перший район — Чернігівська губерня з Гомельським районом; місце перебування штабу дивізії — Почеп. Другий район — Курська губерня із штабом дивізії у м. Льгові.

У першому районі, згідно з директивами Реввійськради, мала зформуватися перша українська радянська дивізія з завданням — скінчивши формування, почати наступ на Україну і зайняти Конотоп, Бахмач, Гомель, Чернігів та Київ. На

начальника дивізії призначено т. Кропив'янського, колишнього начальника ніженського партизанського загону. Характерно, що навіть у вищого комскладу був такий сильний партизанський дух, що всупереч директиві дивізія звалася „Особлива повстанська“ і хоч не один раз наказувала Реввійськрада іменуватися тим ім'ям, яке їй дано, так цю директиву і не виконали, аж поки не усунули т. Кропив'янського.

Дивізія розформовується на бригади. Прийняти дивізію від т. Кропив'янського наказано було мені. Реввійськрада дала директиву зробити прискореним темпом реорганізацію та переформування загонів, запровадивши навчання і організувати розвідувальні дії в німецькому запіллі. В наслідок переформування до складу першої бригади увійшли: 1-й Богунський полк, 2-й Таращанський, 3-й Новгородсіверський, кінна сотня, Ніженська сотня, що обслуговувала штаб бригади. Але бригада вже тоді нараховувала близько 5 тисяч бійців, 3 батареї, 4 кінні сотні і щось із 50 кулеметів, тобто по суті все таки залишалася дивізією ¹⁾.

Організували політвідділ дивізії на чолі з тов. Рог (жінка) її теж за партизанські звички швидко відкликали до Курську, а замість неї призначили т. Панафідіна, на помічника його т. Шкляра і на секретаря т. Нужного. Політвідділ широко розгорнув посилену виховну роботу. При подиві організували газету „Красный Воин“, — керував нею т. Шкляр. При полках було організовано, так би мовити, політвідділи, щоб проводити політвиховну роботу. На чолі їх стояли військоми. Зразково поставлено було роботу в Богунському полку: виходила полкова газета, дисципліна була на належній височині, організовано постійний полковий суд. Все це пояснюється складом полку, де були переважно робітники з великим проشارком комуністів.

Коли в Німеччині вибухнула революція, то богунці почали організувати „братання“ з німецькими салдатами, роз'ясняли їм про ті події, що сталися, бо офіцери заховували від салдатів про революцію, що йшла в Німеччині. Богунці цим відіграли величезну роль у розкладі та деморалізуванні німецьких салдатів. До німців посилали делегації, постачали їм літературу німецькою мовою, де закликали салдатів не слухати офіцерів, кинути зброю й повернутися на батьківщину. Делегація богунців повставила вимогу німецькій раді салдатських депутатів: 1) жодної підтримки гайдамакам; 2) залишити

¹⁾ Реввійськрада наше поєднання вважала за бригаду, а на місці ми, як і раніше, вважали себе за дивізію, тому там, де в спогадах згадуємо про дивізію, мова, звичайно, ходить про бригаду.

в цілості зброю та склепи; 3) протягом 3 - х день виїхати з України не висаджуючи в повітря мостів та залізниць.

Німці жодної відповіді не дали, а коли залишали село Лишиці висадили мости й спільно з гайдамаками закріпилися в Клинцях. Богунці, переслідуючи німців, заявили їм, що не хочуть воювати з ними, а битимуть тільки гайдамаків. Два батальйона богунців пройшли німецькі застави. Тоді німці ударили їм у тил, розпочався бій в наслідок якого богунці мусили з втратами відступити на старі позиції. Таращанський полк, використовуючи замішання серед німців, зробив напад на місто Стародуб, очистив його від німців, закріпився в ньому і продовжував формуватися.

Дивізія (бригада) категорично заборонила полкам діяти самовільно. До Старобуду перевели штаб дивізії.

2 грудня 1918 року за № 45 від Реввійськради дістали наказа: зосередити бригаду в районі Стародубу, далі до самого Києва робити глибоку розвідку, використовувати для розвідки місцеву людність, зв'язатися з другою дивізією, що була у Льгові, налагодити зв'язок з західними частинами на лінії Борисів — Менськ. Таким чином дільницю дій бригади лінією Гомель — хутір Михайлівський визначено понад 100 кілометрів.

Бригада, хоч і не виявлено було ставлення німців до питання про військові дії, проте на всій дільниці безупинно провадила з ними чимдалі жвавіші переговори про роззброєння і збереження нейтралітету. Щільно стикаючися з ними і стежачи за їхніми діями бригада поставила собі завданням не припустити, щоб вони зробили шкоду шостенському пороховому заводу, а також відрізати їм шлях відступу і, хоч би що, захопити залізницю Бахмач — Гмель, якою відходили з України ешелони німецького війська. Бригада, зайнявши відправну позицію почала готуватися наступати всією лінією. З'ясувалося, що, крім тих німців, які відходили спереду нас, була Черноморська дивізія гайдамаків, числом близько 9.000 чоловіка, добре технічно озброєна, але панічно настроєна в зв'язку з від'їздом німців.

10 грудня 1918 року за № 65/лк Реввійськрада наказала бригаді розпочати наступ, щоб завдати ворогові головного удару на лінії Семенівка — Бахмач — Городня — Чернігів.

11 грудня рушили в наступ.

Таращанський полк під командою тов. Боженка йшов у центрі, на правому фланку — Богунській під командою т. Щорса і на лівому фланку — Новгородсіверський, під командою т. Черняка. До Новгородсіверського полку приєднали також загони Павеліна та Бібікова. Гайдамаків вибито з по-

виції на всій дільниці, з німцями у бойові сутички не вступали, а, навпаки, сприяли їхній евакуації. Частини зайняли Кролевець, Семенівку, Шістку. Відрізано першу залізничу колію, що нею посувалися німецькі ешелони з хутора Михайлівського до Новозибкова. Німці надіслали делегацію — просили пропустити. Відповідавши, ми виставили вимогу цілком роззброїтися. Після довгих переговорів німці, нарешті, погодились на те, щоб здати 50% зброї якщо їх пропустять. На цьому й погодились.

Одержавши від німців гармати та гвинтівки російського зразку, командування бригади наказало богунцям, якнайшвидше зайняти місто Новозибкове, щоб цим самим остаточно опанувати залізничні вузли лінії Новгородсіверськ — Новозибкове і, закріпивши їх за собою, рушити далі і зайняти другу залізничу магістраль Бахмач — Гомель. Ця магістраль була важливий стратегічний пункт і, опанувавши її, можна було легше виконати основний план операції — зайняти Київ. У Новозибкові богунці, підтримані ліворуч таращанцями, ліквідували гайдамацькі частини, що засіли там, звільнили остаточно цей район від ворога, примусили німців швидко евакуюватися. Німці навіть залишили панцерний поїзд імені Леніна, що його раніше відбили в богунців.

Ця перша операція, яку успішно виконали богунці, справила величезне вражіння й піднесла революційний дух і серед бойців і серед людности, що скрізь зустрічала з великим ентузіазмом і гостиністю частини бригади. Почався масовий приплив охочих. За цей перехід частини швидко вирости, бригада нараховувала вже близько 11.000 бойців.

Ніженська сотня перетворилася на 4 - й полк з 2 тисячами бойців, а із Семенівської сотні теж зформували полк під командуванням т. Несміянова¹⁾.

Він почав виконувати самостійні бойові операції. Зброї було досить тому, що охочі, які приходили, мали свою зброю, а ту, що її відібрали у німців, зберігали при полках та дивізії.

Населення м. Семенівки — кустарі - шевці — запропонували свої послуги постачати дивізії взуття. Зразу пообіцяли 3 тисячі пар і згодом до 10 тисяч пар. Ця допомога революційної бідноти була дуже до речі, бо ж бійці були босі, або в постолах.

Ближчі до Семенівки села провадили, за постановами сходів, розкладку на харчі, одержу та прислалали охочих на підводах з червоними стрічками на дугах, привозили зібрані речі та добровольців.

¹⁾ Несміянов згодом зрадив ради й перейшов на бік Петлюри.

За такого прихильного настрою селянства, політвідділам і особливо комунарам доводилося працювати, безперестанно закріплюючи досягнення мітингами й культурно - освітньою роботою.

Політвідділи також допомагали населенню будувати радянську владу, виділяли робітників для провідної роботи. Ці працівники працювали до прибуття працівників із тилу і коли ті приїжджали, їм передавали справи, а військові товариші, що відставали на час до приїзду їх, доганяли потім свої частини. Тижнева стоянка бригади в цих районах зробила дуже багато для радянської сілі.

Через те, що охочих чим далі приходило більше, бригада виросла швидко до розмірів дивізії і піднесла клопотання перед Реввійськрадою фронту про реорганізацію її на дивізію.

5 грудня 1918 р. Реввійськрада пише:

„Тов. Локатошеві. Дорогий товаришу! Пропонуємо вам вже тепер подбати, щоб знайти собі заступника на посаду комбрига. Бригаду передасте за особливим наказом Реввійськради. Треба дійти до того, щоб полки відмовилися од манери залучати собі артилерію та кінноту. Усі ваші вимоги в межах штатів будуть негайно виконувати. З тов. привітом, реввійськрада радянської армії України — Антонов, Затонський, Артем“.

Того ж таки 5 грудня 1918 р. за № 77 друге сповіщення:

„До командира 1 - і бригади 1 - і радянської дивізії тов. Локатоша.

Для того, щоб примусити німців прийняти наші умови, щодо переїзду через радянську Росію, дуже важливо зіпсувати залізничу колію між Гомелем і Бахмачем. Тому пропонуємо вам негайно вжити заходів, щоб висадити залізничий міст на Десні або інші мости та зіпсувати цю залізницю.

Реввійськрада Антонов.
Начальник штабу Зіллер“.

Наказ № 77 про попусування залізниці виконано тільки в одній частині. Обмежилися тим, що зіпсували колії, щождо мосту, то командування дивізії визнало за можливе успішно провести операцію з німцями і не зриваючи мостів, мавши уже на практиці в операції, коли займали залізничу колію Новгородсьверськ - Новозибків, що німці погодилися роззброїтися на 50%.

Хоч мали й неясну відповідь, проте, розпочали реорганізувати бригаду на дивізію. Організовано дві бригади: перша — із Блугунського й Таращанського полків, під командуванням т. Шурса, і друга — в складі III-го Новгородсіверського, IV Ніженського й Брянського прикордонного полку, що тільки-но прибув, під командою тов. Богенгарда, що згодом передав командування бригадою т. Ковтунові, а сам і далі командував полком.

10 грудня 1918 р. за № 65/лк одержано наказу, де говорилося:

„Питання про відновлення назви дивізії після інспекції вашої бригади. Підготуйте кадри для інших полків дивізії. Відкиньте старі назви, повинні бути тільки „перший“, „другий“ тощо полк, інакше вимогальні відомості не прийматиметься.

Збережіть апарат управління дивізії і виділіть особливі команди зв'язку та інженерну частину.

Даремно воловодитеся з німцями. Так і Новозибков займете через два тижні. Цей напрямок мало цікавий для нас. Новгородсіверську групу посильте.

Треба стежити за ворогом у Шостенському заводі та Воронежі, перешкоджати евакуації цього заводу, постарайтесь зайняти Сосницю й укріпитися в ній. Підтягніть командувача колишнього Новгородсіверського полку Черняка, щоб не надсилав сповіщення поза вами. Сповістіть про наслідки надісланого Вам розпорядження про розслідування в справі невиконання наказу Реввійськради про пересунення бригади Примакова до Курського. Повторюємо — всю вашу увагу на шляхи до Чернігова, Бахмача і т. д.

Реввійськрада *Затонський, Антонов.*

Нач. штабу *Аусем*“.

Поки ми реорганізовувалися на дивізію, ворог групував свої сили в двох стратегічних пунктах.

Гайдамаки, під керівництвом великого числа офіцерів, становили добірні частини і групувалися в районі Городня - Чернігів. Петлюрівці групувалися в районі Кролевець—Конотоп—Бахмач. До цих пунктів було стягнуто досить багато загонів і об'єднано їх у дивізію під керівництвом полковника Палія, з панцерними поїздами. Петлюрівці широко розвинули агітацію серед людности й наших частин, випускали метелики й розсилали агентів, агітували, що нібито провадять спільні дії проти гетьмана. На Чернігівщині цей провокаційний підхід

не зустрів жодної прихильності. Щодо районів Прилуки, Пирятин, то вони майже були резервуаром для формування петлюрівських загонів, але, завдяки тому, що своєчасно туди політвідділ дивізії надіслав у підпілля розвідників - бійців, що походили з тих місцелостей, вплив їхній зустрів відсіч. Вони пішли туди з більшовицькими метеликами, які закликали не піддаватися провокації. Небезпеку зменшено, людність вагалася. Наші розвідники, влившись у формованні петлюрівцями загоно, провадили агітацію за те, щоб загоно перейшли на бік рад¹⁾. Після перших боїв спостерігалосся, що загоно масами переходили на чолі з командирами на наш бік (загін Гергуля тощо).

В районі Кролевця петлюрівці надіслали свою делегацію до нашого Новгородсіверського полку для переговорів і пропонували перемир'я та діяти спільно. Це був лише тактичний маневр, бо петлюрівці перед цим закликали все населення до рішучої збройної боротьби з „Совдепєю“.

Командування полку розпочало переговори, що тривали кілька день. Наш полк поставив такі пропозиції: на чолі частин стоять наші командири та комісари, залишаються наші назви частин. Їхні бійці вливаються в наші частини, а їхні командири йдуть у тил, щоб „формувані“ запасні частини під нашим керівництвом. Петлюрівському командуванню потрібні були ці переговори, щоб затримати наш наступ, виграти час, щоб закріпити свої позиції і сконцентрувати нові частини, які прибули до цих пунктів та підтягнути резерви з району Полтавщини.

Дивізія, довідавшись про ці переговори, негайно припинила їх і усунула війська полку. До інших полків також надіслали нових воєнкомів, що приїхали від Реввійськради. Тов. Ісакович був відряджений до 2-го Таращанського, тов. Шафранський до 1 - го Богунського, замість т. Барабаша, а тов. Барабаш до 4 - го Ніженського, де й командира тов. Несміянова замінив тов. Гергуль.

На правому фланкові дивізія має зв'язок з частинами, що зайняли Гомель, на лівому нема жодного зв'язку, тому що 2 дивізія, зайнявши Харків, і закріпивши його за собою, пішла в Київському напрямкові через Полтавщину і тому верстов на 60 стався розрив. Не дивлячись на це, залізничні пункти були все ж таки під нашим наглядом.

Добровільці чим далі все більше прибували до дивізії. Згідно з директивами Реввійськради, в Семенівці розпочали формувати задасний батальйон. На командира баталь-

¹⁾ Справа була, звичайно, ширше й складніше й не обмежувалася лише питанням про розвідників.— Ред.

йону призначено тов. Рубінштейна. Батальйон проходив навчання й одночасно виконував окремі завдання дивізії під керівництвом начштабу тов. Фатєєва.

Саме тоді з Реввійськради надіслано в розпорядження дивізії тов. Гребенка, якому доручено було формувати кінний полк для наступної операції в районі Чернігова та Ніжена, де передбачалося захопити склепи із сідлами та амуніцією, а коней легко можна буде зформувати із запасів у населення, бо коней у цьому районі було багато, а населення ставилося до нас прихильно.

Після того, як богунці взяли Чернігів тов. Гребенко почав швидко формувати полк. Населенню за приводжуваних коней видавали квитки із зазначенням скільки коштували коні. Платили ж за них згодом плательщики з Реввійськради фронту.

Тов. Маруні доручено було організувати відділ розвідки при дивізії. Згодом відділ розвідки також виконував функції особливого відділу. У ворожому запллі виконував серйозні доручення тов. Зіболотний.

Полки, закінчивши укомплектовувати свої лави добровільцями та зброєю, дістали від дивізії наказа зайняти пункти: Городню, Чернігів — Сосницю, Конотоп — Ніжен. Гомель уже зайняло сусіднє радянське військо. Тому дивізії була змога завдати противникові удару більшими й сильнішими групами. На Городню із станції Злинка направлено було богунців, а з району м. Чуровичі через с. Жабчичі пішли таращанці. Ніженський полк мав півести наступ на Сосницю — Бахмач. Новгородсiверський полк через те, що затяглися переговори з петлюрівцями, відстав од загальної лінії наступу і мусив був виправити це, і для того швидко пішов у наступ через Кролевець — Конотоп на станцію Ічня. Прикордонному полкові, що нещодавно прибув, поставлено завдання — зайняти м. Короп і в ньому закінчити своє формування.

Перед початком посування від Реввійськради надійшло розпорядження з 25 грудня 1918 р. № 107:

„З німцями 20 - го корпусу дійшли згоди про те, що вони звільняють увесь район до 10 - ти верстної смуги перед залізничною колією Бахмач — Гомель. Ми залишаємо право переходити цю лінію в разі за нею будуть ворожі нам угруповання. В зв'язку з цим треба: зберегти основний напрямок до Городні, Сосниці та до Чернігова, просуватися до них, не гаючи часу й не втрачаючи зв'язку з німцями. Ні в якому разі не розкидатися по всьому району, який перейде сам собою, якщо ми виграємо головний напрямок.

Залізницю Новозибков - Новгородсіверське треба розчистити й прийняти до свого відання.

Реввійськрада — Антонов, Затонський“.

Наприкінці грудня 1918 р. полки розпочали другу частину операції. Цей рейд відзначається героїзмом у бойових діях Таращанського полку під Городнею та Ніженом, Богунського — під Черніговом і 4-го Ніженського — під Бахмачем¹⁾. Таращанці, опанувавши залізничну колію в районі ст. Низківка, почали перешкоджати німецьким ешелюнам посуватися на Гомель і вимагали цілком здати зброю. Німці заперечували. Отже сталася збройна сутичка з ними. В кількох пунктах розібрали залізничну колію і декілька німецьких ешелонів, що йшли вночі, пішли під насип. Багато німців загинуло. Таращанці мали невеликі втрати. Німців у збірних вагонах відвезено до Гомеля, але далше їхнє просування спинили богунці, що підійшли. Лише після переговорів з німецькою делегацією з умовою, що німецьке військо надалі цілком додержуватиме неутралітету, німців пропустити далі.

¹⁾ Від редакції. В той час, коли червоні партизанські частини вели наступ на петлюрівське військо з півночі, для захвату важливіших стратегічних пунктів (Чернігів, Конотоп, Бахмач), в той час в „тилу“ петлюрівців підіймалася проти них хвиля селянських повстань. Про те, що діялося в тилу у петлюрівців в цьому ж районі, вміщємо цікавий уривок із спогадів т. Юнака.

„В цей час (як виявилось пізніше) в центрі петлюрівського руху на Полтавщині, зокрема на Прилуччині, було не все гаразд. Численні повстанські загони (полки тощо), які утворилися підчас останнього повстання проти гетьманщини та німців, розбились на два ворожих табори, з них один за петлюрівців, другий — рапнянський за більшовиків, за встановлення радвлали. В Прилуцькій залозі в той час було близько 5000. На чолі залоги стояв з доручення української Директорії, з галичан, отаман Гавришко, який вів шалену боротьбу з більшовицьким рухом та ввів білий терор. Першим загинув від цього терору активний більшовик Олександр Бособрод. Петлюрівці вночі проти 19 грудня, спочатку заарештували командира панцерного загону М. Юнака, обеззброїли весь цей загін, який повернувся того дня до Прилуки з під м. Лохвиці, на підтримку більшовиків. Петлюрівці спочатку мали перемогу над більшовицькими загонами. Парафівський більшовицький загін на чолі з Петром Ковтуном і Салко, при таємній умові з кіннотою додержували неутручання, вночі проти 28 грудня лихим наскоком на Прилуку обеззброїли головні сили петлюрівців „гонтовців“ і штаб отамана Гавришка, якому через вікно з другого поверху будинку в самій білизні пощастило втекти. З в'язниці були звільнені ув'язнені більшовики. Після обеззброєння петлюрівців було оголошено радвлалу на Прилуччині й скликано на 31 грудня з'їзд рад. Українська Директорія оголосила прилуцьку залозу поза законом, про що надіслала до міської думи телеграфне повідомлення з вимогою скласти зброю й видати зачинщиків повстання. В цей час з пирятинської петлюрівської залоги, де петлюрівського війська було близько 3000 — 4000 чоловіка,

Таращанці, заручившись неутралітетом німецького батальйону, що стояв на станції Городня, вибили із станції гайдамаків, розбили їх як слід, захопили понад сто коней із сідлами та полонених, закріпилися на станції і послали розвідку до міста. Гайдамацька делегація, що прибула із Городні на станцію, запропонувала таращанцям приєднатися та боротися за владу народньої республіки. Таращанці і собі виділили делегацію для переговорів, і ця делегація поїхала до міста гайдамаків і поставила там свої вимоги боротися за владу рад під керівництвом компартії, в лавах Червоної армії. Гайдамаки заарештували їх. Довідавшись про арешт своєї делегації, таращанці, розлютовані провокацією, під керівництвом тов. Кабула, з підтримкою артилерії розпочали наступ на Городню. Зав'язався скажений бій, що тривав понад 20 годин. Тут ворог зосередив добірні офіцерські частини, давав відсіч нашим частинам, що наступали, і намагався сам наступати, сподіваючися тим самим закріпити за собою підступи до Чернігова - Києва.

вислали 7 делегатів до прилуцької більшовицької залоги. З цього приводу відбулася залогова військова нарада. На нараді делегати петлюрівці, доводячи свої думки про безпідставність більшовицького руху на Україні та даремні сутички, намагалися, щоб уся зала стала на бік української Директорії і боронила укупі з ними „незалежність“ України. Військова нарада, твердо стоючи на платформі рад, з цим не погодилася й делегувала до пирятинської залоги т. М. Юнака, Ткаченка та Крикливого з певною метою вплинути на пирятинську залогоу й перетягти її на бік більшовиків. В заключному своєму слові т. Юнак на нараді сказав, між іншим, що петлюрівці дійдуть до своєї мети лише через більшовицькі трупи. Нарада тривала цілу ніч 30 і ранок й 31 грудня. В цей час до Прилуччини залізницею надходило трьома ешелюнами з гарматами численне добре озброєне надійне петлюрівське військо на чолі з полковником Павлюком. Петлюрівці до м. Прилук надійшли о 10 годині вечора 31 грудня.

Тов Юнак, поїхавши до пирятинської залоги, був заарештований на ст. Линовиця петлюрівським військом, що наступало на Прилуччину. Петлюрівські делегати зловтішно промовили заарештованій прилуцькій делегації: „ну, тепер ми шагнем через ваші трупи“. Заарештованих вивели з вагону, повели до штабу полковника Павлюка, який сказав: „розстріляти“, а потім — „ваші документи“. Потім додав: „тому, що ви делегати, тільки тому вас не розстріляю; їхати до Пирятини забороняю, а доставлю вас до Прилук де й відпущу“. Петлюрівці, зайнявши ст. Прилуки, заарештовану делегацію відпустили, а по місту відкрили гарматний вогонь. В цей час у театрі „Міраж“ провадився швидко скликаний (повідомий) з'їзд рад. Під керівництвом т. т. Селюка Євдокиму, Желікова, Мейера (відважний, відданий справі пролетаріату підпільник, загинув потім влітку 1919 р. в боях проти петлюрівщини) й інш. 29 Борзенський полк прилуцької залоги кількістю близько 3 тисячі бойців, який був на 99% більшовицький стояв від м. Прилуки за 45 верст у Згуровській цукроварні, своєчасно до Прилук прибути не встиг. За начальника Прилуцької залоги був Петро Ковтун, який не

Підчас бою до таращанців підійшов Богунський полк і сильним натиском ворога було розбито. Ворог залишив полонених і трофеї, а рештки його панічно тікали в напрямку до м. Седнева. Захоплено 120 кулеметів і артилерію.

Зайнявши Городню, наші зараз же випустили всіх політичних ув'язаних і звільнили свою делегацію. Організували ревком.

Таращанці рушили на Сосницю допомогти 4-му Ніженському полкові, що мав там кілька днів бою з сильними петлюрівськими загонами. 30 грудня 1918 р. Сосницю дружним натиском взяло радянське військо, також з полоненими і трофеями. Звідси таращанці рушили через ст. Міна та річку Десну, щоб зайняти м. Борзну, ст. Крути й Ніжен. Після того, як Богунський полк зайняв Крути-Ніжен, йому стало легше провадити операцію в районі Чернігова; бо ж ворогові був відрізаний шлях евакуюватися залізницею, а лівофлянковій групі, що мала завдання зайняти Бахмач - Ічня, полегшення було в тому, що закривався зв'язок ворога з Києвом. Полки, наче змагаючися, щоб швидше виконати завдання дивізії, самостійно завдають ворогові дошкульних ударів. Ворог втрачає багато людей, залишає нам трофеї.

використавши всіх можливостей, щоб дати відсіч петлюрівському наступу, — розгубився, залого не привів в бойову готовність, а, взявши з собою 15 кіннотчиків, зник з ними, аж у Сосницю. В цей час зраджена кимсь кіннота була заперта в подвір'ї на ланцюг. Командир кінноти Гергуль не знав на який бік стати і це спричинилося до того, що кіннота залишилася петлюрівцям. Кіннотчики потім розбіглися. Вся залага була розпорошена і не знала, що діється в місті. Під впливом стрільнини з гармат залага хаотично відступала з міста й тільки частина панцерного загону на чолі з т. Юнаком та Парафіївська сотня з т. Салком, взявши з собою багато зброї та 4 кулемети в значно безздатному вигляді відступали до Переволочні, а потім на Парафіївку, пройшовши 60—70 верстов. Ми одержали відомості, що 29 Борзенський полк, який з Згуровки вирушив до м. Прилуки злав без бою зброю петлюрівцям на с. Туровці. Частина прилуцької залаги, що відходила, зорганізовавшись й поповнившись кількома бійцями, відступила з Парафіївки й пішла на зустріч червоному військові, щоб об'єднатися з ним і потім спільно наступати проти петлюрівців. Загін, що відступав, налічував близько 500 стрільців та 75 кіннотчиків з 4 кулеметами „Максима“: з собою загін взяв багато різних харчів, особливо сала та цукру на цукроварні в Парафіївці. Самий перехід відбувався без будьяких втрат людьми через залізницю: Бахмач - Київ, Бахмач - Ічня - Парафіївка і Бахмач - Гомель через ст. Бондарівка. Загін, посуваючись з Прилуччини на північ, зайняв село Високе біля ст. Бондарівка Конотопської округи, де розвідка виявила, що в селі пиячить петлюрівські офіцери які й були обеззброєні. Із свідчень офіцерів стала відомо, що на станції Бахмач, та Макошино — перебуває численне петлюрівське військо, а на самій ст. Бондарівка петлюрівський загін кількістю близько 400 бойців з 4 кулеметами. Цей загін ще напередодні був сосницькою залогою, звідки він відступить. На станції були також і німці — чоловіка 200.

Були й невдалі виступи.

Тов. Юнак, комбатальйона 4-го Ніженського полку, щоб швидше просунутися до Бахмачу, сів з батальйоном у вагони й поїхав на ст. Бахмач. Петлюрівці, що були в Бахмачі, підпустили його на територію станції, виждали поки батальйон виліз із вагонів, а потім відкрили по батальйону снажений кулеметний та біглий гарматний вогонь. Тов. Юнак і бійці не розгубилися, а, викинувши білого прапора, розпочали з петлюрівцями переговори, закликали їх до своїх лав і доводили, що політика Петлюри та Директорії зрадницька. Петлюрівці, бачивши безвихідне становище нашого батальйону, використали цей момент і знову відкрили убивчий вогонь. Батальйон, потрапивши у таку смертельну пастку, мусив був безладно відступити, залишивши багато забитих та поранених. Пораненому комбатові Юнакові всеж пощастило врятуватися. Комісар полку т. Барабаш з невеликою групою бійців, будиши відрізаний, мусив заховатися в запілля ворогові в напрямку до станції Ічня. Ця невдала операція батальйону наочно довела всім бійцям та командирам, як шкідливо одноособово розпочинати операції поза загальним пляном¹⁾. Петлюрівці, захопившись перемогою над одним нашим батальйоном, гадали,

Петлюрівці й німці були обеззброєні. Взято багато різної зброї, кулемети, електричні ліхтарики, одяг, коні і навіть походна кухня з готовою їжею. Загін, ще пройшовши 9 верстов, зайняв село Мале - Устя на р. Дісні, в напрямку на Сосницю й зупинився. Другого дня загін, довідавшись, що Сосницю напередодні зайняв Ніженський полк, зв'язався з ним, а також і штабом дивізії, який перебував в с. Корюковці. Характерно, що цей наскок з тилу був настільки несподіваний для петлюрівців, що вони й німці не встигли не тільки приготуватися до оборони, але навіть і повідомити телеграфно свої штаби, що стояли на ст. Бахмач та Макошино. Тільки після закінчення цих операцій петлюрівці й німці одержали відомості про події. Ранком другого дня з Макошино петлюрівське військо, на чолі з полковником Шаповаловим, повело наступ на ст. Бондарівку, німці повели наступ зі ст. Бахмач. Між німцями й петлюрівцями почався бій з гармат і кулеметів. Були втрати людьми. Бій припинився лише тоді, коли ті й другі виявили, що тих, які обеззброїли петлюрівців та німців, на ст. Бондарівка вже й духу немає. Більшовицькі заколоти на Прилуччині дезорганізували тил в стратегічній бойовій ділянці Бахмацького напрямку петлюрівського війська. Прибуття прилучської залоги, що була добре озброєна, значно посилило лівий наш фланк, групивійська Бахмацького напрямку, і дало можливість тарашанцям звернути в бік від залізниці через ст. Мена, повести наступ і зайняти м. Борзну, а потім Крути і Ніжень і в свою чергу відтягнути петлюрівське військо з Крелевецького й Котопського напрямків, а 4 Ніженському полку доформуватися“.

¹⁾ Від редакції. З приволу цієї бойової операції тов. Юнак пише (за своєю відповідальністю) таке:

„Другого дня прилучька залога, яка мала за мету з боєм вертатися на Прилуччину, щоб об'єднати всі більшовицькі сили й формувати

що розгромили якусь основну частину радянського війська і вже почали розробляти плян переходу до наступу.

Оточивши ворога, наші частини почали твердо наступати і після упертого опору петлюрівців зайняли Бахмач. Тут ворог, як бойова одиниця був знищений остаточно. У полон забрано весь людський та кінський склад. Пощастило втекти полковникові Палієві та отаману Ангелу. Все майно ворога перейшло до наших частин. Захоплено близько 60 гармат, 200 кулеметів та багато динтовок з набоями. Характерно, що невелика група, яка пішла з військомом тов. Барабашем, після невдалого нападу на Бахмач у тил ворогові, встигла зв'язатися з підпільною більшовицькою організацією і загонами у Парафіївці. Звідти вона повернулася до Бахмачу, привівши із району Парафіївки сильний загін у повному озброєнні на чолі з командиром т. Гергулем, що відколовся від петлюрівців і розгромив їхній штаб. Після такої блискучої перемоги тарашанці, залишивши другу бригаду на закріплених пунктах, почали наступати на Крути, де після годинного бою захопили у полон понад 400 петлюрівців і багато трофеїв. У Борозні до нашого батальйону приєднався повстанський загін із 500 чоловіка на чолі з т. Петровим. З цього загону складено було 3-й батальйон. Спинилися в цих пунктах, щоб трохи перепочити.

нові й міцні військові одиниці на боротьбу з петлюрівщиною за встановлення радвлади на Україні. В с. Малє - Устя на своїй військовій нараді залага була перетворена в особливий парафіївський повстанський полк радянських військ України, на чолі з командиром тов. Юнаком. Цей парафіївський полк, одержавши наказ зайняти ст. Макошино й розібрати залізничу колію між станціями Доч і Бондарівка, пішов виконувати ці бойові завдання трьома колонами. Одна колона зайняла ст. Бондарівку й розібрала залізничу колію, друга пішла на Макошино й третя на с. Бондарівку. На цій посованій ділянці сталося крушення потяга з німецьким військом, яке пересувалося з Бахмача на Гомель, де скунчилося 8—10 німецьких ешелонів із своїм штабом дивізії того корпусу, який відступав з харківського напрямку. Німці повели наступ на ст. Бондарівку й захопили трьох кіннотчиків з розвідки парафіївського полку. Вжити контр-заходи без сутички зупинили наступ німців. Взяті у полон кінну розвідку зі зброєю та кінними німці звільнили, а також прийняли ультимативні вимоги про одержання порядку й виконання всіх розпоряджень залізничої адміністрації.

Залишати в своїх руках ст. Бондарівку в той час не було потреби, крім того, й недоцільно було розпорощувати сили, а тому перша колона, залишивши ст. Бондарівку, разом з третьою колоною пішла на допомогу другій колоні на ст. Макошино, де вже йшла сутичка між німцями, які, займаючи ст. Макошино, охороняли залізничий міст через річку Десну. Після прибуття останнього війська, дійшли згоди з німцями щодо охорони мосту та пропуску німецьких ешелонів.

Щоб вяснити кількість петлюрівського війська в бахмачському, конотопському та прилуцькому напрямках з м. Сосниці 4 Ніженський полк відрядив у розвідку „Варю“, яка, на перевеликий жаль, обмежу-

Уже в дорозі із Реввійськради дістали надто запізненого листа:

„Тов. Локатоше!

Лист ваш з 18 грудня нас здивував. Очевидно, якийсь вираз, що його вжив у телеграмі т. Аусем вас зачепив. Дорогий товаришу, прийміть запевнення в тому, що я особисто й вся Реввоєнрада ставимося до вас із цілковитим і незмінним довір'ям. На ознаку цього й за виявлені вами бойові властивості призначається вас на начальника 1 - й радянської української дивізії.

Відповідні документи та вказівки надсилаємо.

Реввійськрада *Артем, Затонський, Антонов*“.

Нарешті, офіційно була оформлена дивізія.

У районі Чернігова згрупувалися великі сили 50 петлюрівського корпусу.

Богунський полк після того, як зайняв Городню, посадив піхоту на селянські підводи та й рушив на Чернігів. Мавши поперед полку кінну розвідку й штаб полку, в дорозі, біля м. Седнева полк зустрів серйозний ворожий опір, що поставив

валася лише розшуком свого нареченого, який відступив з Сосниці з петлюрівським військом. Повернувшись назад, вона дала неправдиві відомості про петлюрівців на ст. Бахмач.

Після заняття м. Чернігова та Ніжена постала потреба зайняти стратегічну залізничну магістраль ст. Бахмач. Виходячи з цього, дивізія видала наказа зайняти ст. Бахмач. 18 січня 1919 р. парафіївці, разом з другим батальйоном Ніженського полку, повинні були повести наступ, щоб оволодіти ст. Бахмач. Для цього другий батальйон 17 січня повинен був зайняти ст. Посилевку, відкіля й повести наступ на Бахмач, але цей батальйон і другого дня не прибув. Тоді тов. Юнак, відрядивши кінну сотню, 70 багнетів в напрямку ст. Бальмачівка, щоб полсувати залізниці й відрізати відступ петлюрівцям на Приллуччину, а також позбавити їх можливості одержати підмогу з Прилуків, де було скупчено військо полкозників Пазлюка та Шаповалова з панцерними потягами—вранці 19 січня виступив з с. Шаповалівки на селянських підводах, узяв ст. Доч, звідки й повів наступ на ст. Бахмач. Розвідка встановила, що на ст. Бахмач перебуває численне петлюрівське військо добре озброєне. Петлюрівці на станції поставили застави й пускали вгору ракети. Перед станцією полк поділено було на три колони. З них дві колони, щоб охопити петлюрівців з фланків, під командуванням т. т. Салка та Сидоренко, а остання на чолі з тов. Юнаком, пішла в центрі головного наступу. Ця колона зайняла с. Бахмач, а потім ворота залізниці й, поставивши кулемети, чекала повідомлень з фланків про операції. В цей час петлюрівці намацали третю колону й випустили багато ракет. Була 10 - та година вечора. Одного з команди зв'язку було поранено. Колона злякалася й почала відходити, залишаючи кулемети з кулметчиками. Думати про відступ не можна було, бо одвести військо, яке

собі заданням відстояти Чернігів. Ворог кілька разів переходив до контратак, але богунці всі їх відбили. Біля м. Седнева богунці петлюрівців розбили й всі тікали по шосе до Чернігова. Взято багато полонених, весь обоз, багато коней, одну гармату, 6 кулеметів та близько 40 чоловіка забитих. Зайнявши м. Седнев, богунці переслідували ворога безпосередньо аж до Чернігова й спинилися переночувати за 6 верстов від Чернігова. Розрубили пляна як взяти Чернігів, і о 2 год. ночі богунці виступили, щоб виконати його. Один батальйон на чолі з тов. Кащевим був надісланий обійти місто, а коли вже обійшли, полк усім складом в голову і в тил розпочав рішучий наступ на місто. Петлюрівці не сподівалися такого швидкого маневрування нашого війська, тим паче не чекали на нас із тилу, розгубилися, пробували зробити опір, але безрезультатно. Опинившись замкнені, петлюрівці після годинного бою живцем були захоплені й місто перейшло до наших рук. Тут захоплено дуже багато полонених, щаб з усіма документами на чолі з генералом, командиром корпусу, важкі гармати, панцерноавтомобільну колону з 4-х панцерних машин, 40 вантажних автомобілів, штабний склеп з харчами, зброєю та всі технічні засоби корпусу. Захоплено також корпусову радіотелеграфну станцію, що зразу з моменту захоплення почала обслуговувати дивізію й зараз же переслала звітлення

пішло охоплювати з флянків було вже пізно, а коли б це й сталося, то можливо привело б до цілковитого знищення цих колон. Треба було виграти деякий час, щоб розпочати бій (хвилини 10 — 15). Віддавши наказ колоні, що злякалася, залягти на дорозі, а кулеметчикам не відступати з їхніх позицій і бути готовими до бою, сам тов. Юнак, користуючися темною нічю, виступив попереду своїх кулеметів з промовою до петлюрівців, доводячи їм їхні політичні помилки, а також зазначаючи, що петлюрівці на Україні є лише живий труп і доживає останні дні. Пропонував скласти зброю й поєднатися до ратяньського війська. Умовними знаками тов. Юнака повідомили, що петлюрівців обійшли з обох флянків і тоді тов. Юнак, не перестаючи промовляти, почав з ординарцем відступати до своїх кулеметчиків, до яких не встиг дійти кроків 10 — 12; петлюрівським випадом він був тяжко поранений. Ординарець залишився живий, бо встиг добігти до кулеметів. Бій жорстокий тривав цілу ніч. Петлюрівців вибили із станції. Насвітанку з великою поразкою вони відступили в Прилуцькому напрямку, потім зупинилися й почали гарматний обстріл ст. Бахмач. Петлюрівське військо складалося з двох тисяч з кількома десятками кулеметів та гарматами. Парафілівців було близько 700 чоловік з 6 кулеметами та великою кількістю бомб системи Новицького. Намісці бою петлюрівці залишили дуже багато різної зброї та кулеметів. З боку парафілівського полка було втрачено забитимита пораненими, всього 6 чоловік, та потрапив у полон до петлюрівці командир 3-ої сотні тов. Холод, який близько підійшов до петлюрівці і хотів кинути бомбу, але не встиг; його вдарили прикладом і взяли в полон, а потім у в'язниці в Прилуках забили. Підчас бою були втрачені й серед громадян, забито було кілька полонених, які поверта-

до Москви й Курську, до штабу фронту, про взяття Чернігова, подавши докладно відомості про трофеї.

Саме тоді Таращанський полк провадить запеклий бій за опанування м. Ніжену. Петлюрівці, розлютовані великими невдачами, вживали тут розривних куль, але ці заходи не спинили натиску радянських бійців і після шостигодинного бою таращанці вдерлися в місто й зайняли його.

Таким чином після того, як частини дивізії зайняли пункти Чернігів - Бахмач - Ніжен, відкрився безпосередній вихід радянському військові до Києва. Петлюрівська черноморська дивізія й 50 корпус були цілком знищені. І якщо окремих невеликим групам пощастило втекти в напрямку до Києва, то вони теж були добиті й їх взято в полон в районі Козелець - Димерка підчас дальшого наступу дивізії.

Ми почали готуватися наступати на Київ. Командир таращанців тов. Боженко, робітник київського арсеналу, передав із Ніжена через переодягнених розвідників листа до своїх товаришів - арсенальців. В листі сповіщалося про наступ радянського війська на Київ, пропонувалося робітникам бути напоготові, й всіляко перешкоджати Петлюрі евакуюватися; як же він оборонятиме Київ, то вдарити йому в тил. Відповідь дістали на 3 день. Робітники просили не гаятися й швидше

ліся до - дому з австрійського полону. Замість тов. Юнака, що вибув із строю, командування на себе прийняв тов. Салко.

Щоб уникнути непотрібних втрат від гарматного обстрілу петлюрівців, тов. Салко відступив до ст. Доч. Тов. Юнак залишився в приміщенні одного залізничника.

Другого дня на ст. Бахмач прибув нач. дивізії тов. Локатош, за наказом якого була заарештована „Варя“, але потім звільнена. Ніженці, разом з парафіївцями, під командою тов. Преображенського, прибули на ст. Бахмач, де чекала їх кінна сотня, й того ж дня 20 січня повели наступ на с. Більмачівка. Петлюрівці відступили до ст. Ічня, прийняли вихідне становище, одержали підмогу з Прилук людьми та панцерними потягами.

В цей час на станції Більмачівка в ешелюнах була велика кількість полонених, що повертались з німецького полону. Тов. Преображенський запропонував їм негайно звільнити залізницю й вони рушили до найближчого села.

В цей час розпочався бій між нашим військом та петлюрівцями, але петлюрівці, помітивши (на дворі була ніч) велику колону людей, прийняли їх за військо, що оточило їх з фланків (в дійсності це були полонені, які йшли на село й зовсім не хотіли втручатися до бою, тим більше, що вони й зброї не мали) злякалися й відступили до м. Прилук. Після бою парафіївці пішли в села Парафіївку, Городню, Ржавець тощо. До Парафіївки надіслано було тов. Барабаша, який потім повернувся з частиною кол. Парафіївського полка, яка увійшла до складу Ніженського полка як 3 - й батальйон. Замість тов. Преображенського на командувача 4 Ніжинського полка, з пропозиції команди тов. Ковтуна, призначено було тов. Гергуля“.

приходити. Вони готові. Богунці й собі зв'язалися з київськими робітниками, а дивізія зв'язалася з київською більшовицькою організацією, де працювали т.т. Бубнов, Майоров, А. Іванов та інші. Мавши добрий зв'язок у підпіллі, командування дивізією завжди мало відомості про дії петлюрівського командування.

Сили Петлюри складалися: із нашвидку зформованої 3 дивізії — 7 тисяч багнетів, підкріплення — галицької дивізії — 6 тисяч багнетів і решток чорноморської дивізії та 50 корпусу, близько 1 тисяча багнетів. Разом — близько 14 тисяч багнетів. Петлюра цими частинами закріпив підступи до Києва, розташувавшись у селах Димерці, Гоголеві, Броварах, і сам виїхав до Димерки, щоб безпосередньо керувати операціями оборони Києва.

Саме коли дивізія готувала оперативні дії, щоб наступати на Київ, Реввійськрада фронту надіслала таку директиву:

„До начальника першої української радянської дивізії тов. Локатоша.

Із звідомлення розвідки, щодо цього додається, ви побачите, що в Києві спішно формується нові частини й переформовується старі.

Особливої уваги заслуговує 3 петлюрівська дивізія числом близько 7 тисяч багнетів, галицька близько 6 тисяч і чорноморська, що ви її розстрожили.

Треба, щоб ви вели цильну розвідку в самому Києві й в напрямку до Одеси - Кишенева. В Проскуріві залізничники наші. Було б бажано зв'язатися з ними й заручитися їхньою допомогою, щоб вони перешкоджали довозити військо з Кишенева та Галичини.

Караульний батальйон у Клинцях зорганізовано. Навряд чи знадобиться у Чернігові. Полк Чижика буде відряджений до Вас. Беленковичеві наказано приєднати зформовані частини до вашої дивізії. Ви їх озбройте.

Про панцерний поїзд розпорядження зроблено.

Вашому начальникові операційного відділу вчора роз'яснено, що посування до Дарниці полегшується після заняття лінії Остер - Козелець. Від Козельця можна перервати залізницю біля Бобровиці.

Згодом Вам треба було б посилити правий фланк, підтягнувши до нього всю першу бригаду.

Треба своєчасно добути пляни Києва та околиць.

Реввійськрада Антонов - Овсієнко, Артем,
Затонський, Вишневецький.

21 січня 1919 р. № 34“.

Дивізія спрямувала свої дії для глибокої розвідки в напрямку Одеса - Кишенев - Проскурів. Звідти надійшли відомості про формування петлюрівських частин. Завдання розвідки перешкодити цьому формуванню й пересуванню галицьких частин.

Перші відгукнулися проскурівські залізничники, з ними встановили регулярний зв'язок, і через станцію Проскурів петлюрівські ешелони посувалися з залізничними катастрофами й з різними перешкодами. Дивізійна підпільна розвідка, що нею керував тов. Маруня, збирала відомості про військові поєднання противника, поширювала літературу в заплілі, зв'язувалася з підпільними партійними організаціями та загонами, організовувала й керувала в заплілі підпільними загонами. Отже, в підплілі робилося величезну роботу.

Зв'язок дивізії з полками був недосить добрий через те, що посувалися не лінією залізниці, а в бік од неї, телефонні й телеграфні станції були поцсовані, коли ворог відходив. Тому я з військомом тов. Панафідином виїхав до частин, щоб виробити на місцях розташування полків, пляна операцій для зайняття Києва для кожного полку і щоб виявити стан бійців.

У Чернігові на нараді дано настановлення щодо дальшої операції і зроблено огляд бійців. Ентузіазм їхній, хоч вони були напіводягнені, після низки перемог був такий великий, що зайве стояння вважали вони за безділля, тільки й чути було серед бійців „дайош Київ і Петлюру“.

Формування кінного полку проходило успішно. В ньому було щось понад 600 шабель, а через два тижні вже понад 800 шабель. Полк ретельно проходив навчання.

У Ніжені таращанці також нудьгували за Київом. Тут довелось підчас загально - армійського мітингу почути вимогу негайно рушити вперед через Київ на Таращу, бо таращанці мали відомості із тилу, що з їхніми рідними жорстоко розправляються поміщики та куркульня. На трибуні з'явився боєць, вийняв із кишені одержану із Таращі писульку, прочитав її й заплакав. З усіх боків почулися крики: „дайош Таращу!“.

Коли я приїхав на станцію Мена, де був 1 - й батальйон Таращанського полку, то й там чути було те саме: „дайош Київ — Таращу!“.

Поінформувавши в Гомелі тов. Мануїльського про становище дивізії і доставши від нього вказівки про дальшу політичну лінію, я доручив начштабові тов. Фатєєву скласти оперативного наказу дивізії для взяття м. Києва й передав йому привезені з собою накреслення дій кожного полку.

18 січня 1919 р. за № 16 дивізія розіслала оперативного наказу по полках для виконання. Предбачалося, що всі частини почнуть наступ 22 січня. Дістав завдання й новий, формований у Чернігові, 1 - й радянський кінний полк. Після того, як зайняли залізничні вузли Гомель - Бахмач, — налагодили зв'язок з Харковом, де вже була Реввійськрада і всі українські радянські урядові органи. Штаб дивізії перейшов до Ніжана й теж налагодив кращий зв'язок з частинами дивізії. Тому ця операція проходила вже за нормальніших обставин.

Оперативне завдання передбачало: не допустити, щоб петлюрівці зірвали мости через Дніпро біля Києва; визначено пункти, де спинятися частинам у місті; на коменданта міста призначалося т. Панафідіна, на його помічника т. Щорса. Водночас відряджено розвідників до Києва повідомити підпільні організації більшовиків про початок наступу. Випробували лід на Дніпрі: виявилось, що він видержить тільки одиноких піших, але ніяк не годиться для переходу артилерії.

Довідавшись про посування радянського війська до Києва, селяни з околиць сід Чорнобиля, Остра та інших з'явилися до полків і пропонували свої послуги бути за провідників бо ж вони знали, де можна було перейти по льоду. Послуги бідноти прийнято й провідники залишилися при полках.

Дістали відомості, що петлюрівська дивізія наказу Петлюри не виконала й за Дніпро на визначені позиції не виступила. В ній було багато прихильників радянської влади. Тоді Петлюра відсилав дивізію в тил для „перереформування“, але більше як половина її розбіглося й поховалося в місті, чекаючи на радянське військо.

Петлюра вирішив оборонятися з „вірними“ йому ще галичанами й рештками куркульства з чорноморської дивізії.

22-І 1919 р. послки, перекомплектувавшись, виступили.

Богунці, посуваючися із Чернігова по шосе, у Козельцях зустріли опір петлюрівців, що уперто відстоювали місто. Після недовгого бою Козелець був зайнятий, ворог утік, залишивши трофеї і 400 полонених. Взявши Козелець, богунці вирушили до Димерки, де були зосереджені добірні „синьожупанники“. Перша підійшла до Димерки 4 сотня богунців й вступила в бій з нерівною силою — майже дивізією ворога. Не витримавши натиску, сотня почала відходити, чекаючи, коли надійде допомога — основні сили полку.

Таращанський полк було перевезено з Ніжана залізницею. Висадився він на роз'їзді Мокрець. Звідти почав наступати на село Димерку, йдучи на допомогу богунцям. Зав'язався лютий бій, в наслідок якого петлюрівців вибито було з Димерки. Вони покvapливо відступали на станцію Бровари, залишивши

забитих, поранених і цілу сотню полонених. Під Броварами зав'язався останній, що вирішив долю Києва, бій. Частини, що склалися з галичан, стійко оборонялися, але рішучі обхідні дії богунців і таращанців і тут зламали ворога.

Розбитий Петлюра панічно тікав через Дніпро до Києва, залишивши багато полонених і важку батарею. Наші частини, переслідуючи ворога, взяли під обстріл мости, щоб ворог не зірвав їх. Ночувати спянилися коло Дніпра.

Кінний полк переправився за допомогою селян по льоду біля Чорнобиля й підходив до Києва з півночі.

5 лютого навітанку на ст. Бровари приїхали потягом т.т. Антонов - Овсієнко, Щаденко, я й Панафідін. Наші полки з батареями стояли наготові й могли розпочати гарматний обстріл міста в перший - ліпший час. Ворог уперто мовчав.

Після двогодинної наради з комскладом ми прийшли до того висновку, що ворог у зв'язку з великим невдачами відмовився дати бій під Києвом і евакуюється. Були гадки, що ворог хоче зробити нам пастку, пустити на лід, відкрити по тих, що переправлятимуться, ураганний вогонь, зайнявши дуже вигідні позиції на київських висотах.

Саме тоді до нас прибула на санітарному автомобілі від тимчасового міського „самоврядування“ делегація. Вона сповістила, що петлюрівці, відступивши з Броварів, не спинившись, пеквапливо залишили місто в напрямку до Фастова, виставивши панцерний поїзд на посту Волинському і почали замість того, щоб обороняти, обстрілювати Київ з далекобійних гармат.

Зробивши розпорядження частинам рушити шосею до Києва й займати раніш визначені пункти, ми, разом з делегацією, на автомобілях виїхали до Києва. Полкова кінна розвідка, що раніш за нас увійшла до міста, зайняла вокзал і захопила полонених, які не встигли сісти у вагони. Ця розвідка охороняла місто.

У приміщенні колиш. думи уже засідав ревком, що оголосив себе за владу незадовго до нашого приїзду. Ревком готував на думському майдані зустріч тим частинам, що підходили до міста.

На коменданта міста призначено було т. Щорса, на помічників йому 2 члени ревкому. Розіслано квартир'єрів, щоб вони знайшли приміщення для війська у стратегічних пунктах міста.

Через годину полки мостом та по льоду увійшли до міста. Так, 5 лютого 1919 року Київ став радянський.

Другого дня до Києва приїхали з Харкова члени радянського уряду — т.т. Раковський, Скрипник, П'ятаков, Затонський, Коцюбинський та інші. Поповнили ревком і послалили

партійний комітет більшовиків, що тоді складався тільки з підпільників — А. Іванова, Майорова та Бубнова.

Відходивши, петлюрівці заявляли, що залишають Київ на короткий час і що, закінчивши формування свого війська, повернуться знову до Києва. Вони залишили всі склепи з умундируванням та зброєю. Як німцям, так і петлюрівцям насправді ж під сильним натиском радянського війська не було часу думати про евакуацію, а треба було тікати, рятуючи свої голови.

Із того багатства, що залишилося, Реввійськрада дозволила взяти для дивізії із склепів по 2 комплекти умундирування на людину та на місяць харчів. Решту майна на склепах передано новому організованому Губвійськоматові.

На вокзалі серед ешелонів, щерть набитих хлібом та зброєю, знайшли цілий потяг з печевом та варенням. Від імени дивізії це все відправили у подарунок дітям м. Москви.

У Києві дивізія мала відпочинок близько два тижні. Частини, умундирувавшись, набрали справжнього червоноармійського вигляду. Провадилося навчання й разом з тим дивізія поповнювалася добровільцями - робітниками київських заводів.

Цю стоянку теж хотіли використати й ті петлюрівські агенти, що їх багато залишилося в місті. Вони провадили серед наших частин розкладницьку роботу, поширювали різні безглузді чутки й провокували на погромні дії. Так, вони пустили чутки, що в комендатурі міста заправляють євреї й що вони знущаються із заарештованих таращанців. Такі чутки збуджували таращанців. Вони в складі близько батальйону без командирів, у повному озброєнні, рушили до комендатури, щоб розгромити її. Цей виступ ледве пощастило попередити мені з тов. Панафідіним і довести їм, що на чолі комендатури стоїть старий богунець, Щорс, і що всі ці чутки брехня. Заарештовано й розстріляно близько 30 чоловіка.

Другий випадок був у запасному батальйоні (що потім називався 22 радянський полк). Батальйон був скомплектований із ненадійного складу. До батальйону увійшли полонені петлюрівці, куркульня і навіть кримінальний елемент; цей елемент підбурив батальйон на повстання. Вимагали, щоб усунути командира т. Рубінштейна, мотивувавши це тим, що він єврей. Батальйон саме тоді вивели з Києва до Василькова для того, щоб почистити його лави.

І от там саме й вибухнуло повстання. Частина батальйона вирушила до штабу з вимогою замінити тов. Рубінштейна, а друга частина пішла грабувати містечко. Для втихомирення вислали полк таращанців. Виїхав туди й я з т. Панафідіним.

Після довгих переговорів видано зачинщиків, коло 90 чоловіка.

Реввійськрада не могла залишити ці дії без уваги й скоро після цього ми дістали з приводу цього наказу:

„Лютого 15 дня 1919 р. № 77/лк. До начальника 1 - і української радянської дивізії.

Тов. Локатошеві наказуємо:

1) У частинах дивізії всі частини повинні бути урівнені щодо постачання та харчування та доведені до штатів і до озброєння.

2) Звернути особливу увагу на 3 і 4 полки та на наново зформований запасний батальйон (потім найменованого 22 укр. рад. полк), перевести в них ґрунтовну чистку ненадійного елементу та підучити їх.

3) У частинах, що перебувають у резерві, провадити систематичне щоденне навчання 4½ години на день.

5) Дістати командний склад, добравши підготованих людей, що здатні виконати покладені на них обов'язки.

Щодо цього — особливо має потреби 4 полк та запасний батальйон.

13) Звернути увагу на те, щоб припинити в частинах безцільну стрілянину та запровадити потрібне заощадження набоїв.

15) Із полкових та дивізійних баз вилучити всі харчі невстановлені для харчування червоноармійських частин (печево, варення тощо) і відправити до Москви від імени дивізії як подарунок дітям трудової бідноти.

Реввійськрада Антонов, Щаденко“.

Після того, як провели чистку, частини в дальших боях спокутили свою провину.

Частини Беленковича прибули до Києва. Тепер 1 радянська дивізія вже нараховувала близько 20 тис. багнетів із сильним технічним озброєнням, був організований відділ постачання, дивізійне артилерійське управління, дивізійний шпиталь, радіостанція, вагон - друкарня дивізійної газети та інше.

Дивізія дістає назву „44“ і переходить у безпосереднє підлягання тут організованої І радянської армії на чолі з т. Мацілетським і нач. штабу т. Дубовим. 20 лютого вона виступила з Києва в напрямку до Фастова для дальших бойових операцій проти петлюрівщини на правобережній Україні. 6 березня, діставши інше призначення, я передав командування дивізією т. Щорсові.

Не можна обійти мовчанкою тих червоних героїв, червоноармійців та командирів, що відзначилися своїм героїзмом. Вони своїм умінням та рішучістю виводили частини з важких моментів бойової обстановки, записавши до історії чимало славних сторінок. Ось далеко неповний список цих товаришів:

Квятек ¹⁾ — старий революціонер, більшовик, син залізничника. Кощев — червоний командир-самородок, селянин с. Леб'язого на Полтавщині. Досить було йому ринутися із словами: „братва, — вперед“, і всі як леви кидалися на ворога. Кравцов І. К. — робітник-столяр із Чернігова. Гофман С. — робітник із Бердичева, старий революціонер і більшовик з 1918 р. Гермаш К. — селянин з Харківщини. Алтухова Соня — героїчно билася на барикадах у лавах київських робітників-арсенальців, потім за німців відступила з червоногвардійським загоном і виконувала в дивізії найсерйозніші доручення розвідчиці в тилу ворога та передавала також в підпілля більшовикам комуністичну літературу. Клименко П. — селянин Чернігівщини. Н. помнящий — старий партизан-селянин. Потоцький Н. — робітник заводу кол. Нефільда, Бердян. району, старий партизан. Ромашенко А. — один із ветеранів-організаторів таращанців, брав участь в умілому виведенні з лісів на кордон таращанців. Тищак П. — селянин Чернігівщини, червоний партизан. Яковленко А. — робітник Конотопського заводу, доброволець-партизан. Вельдре Ж. — червоногвардієць з Харкова, робітник. Волков Ф. — селянин-партизан. Семенов — син робітника-скляра Харківщини, ветеран-партизан-гарматчик. Тодулевич — робітник-коваль харківського паротягобудівельного заводу, червоноармієць. І багато, багато інших.

Для характеристики вмілої спритності червоних бойців, що виводять із безвихідного стану, можна навести один приклад. Наводимо один з багатьох спогадів командира тов. Кравцова І.:

Насвітанку на село Загальці петлюрівці, відкривши гарматну стрілянину, почали наступ. Тому, що був близько ворог, я поліз до свого караулу, щоб довідатися, в чому річ; будши за сто кроків від петлюрівців, що строчили по мені з кулемета, я побачив, що наш караул оточений і перебуває під безперервним вогнем з кулемету в безвихідному стані, як і сам я. Спробував я повернутися й, повзучи, добратися до своєї сотні, але не туди, — кулемети обсіпають мене дощем, помітивши мій рух. Тоді я закри-

¹⁾ Тепер — командир 44 дивізії.

чав: „Стой, не стріляй і раптом підвівся на цюги, ставши обличчям до ворога. Петлюрівці припинили стрілянину й говорять мені: „А хто свої? Я в них запитую: „якого куреня?“ Петлюрівці відповідають: „Другого куреня чорноморського кошу“. „А ми першого куреня“ — відповідаю їм і, обернувшись, побачив, як розстріляна нашої сотні вибалком наближається до мене.

Петлюрівці почали між собою радитися й я чув їхню розмову: „Це, мабуть, чи не наші“. Я, побачивши нашу сотню поблизу себе, із багнетом наруку кинувся вперед з криком: „Богунці, ура!“ Не встигли петлюрівці збагнути в чому річ, як богунці вже спритно працювали багнетами та прикладами й в наслідок цього — без жодного пострілу ворога взято живцем“.

І таких епізодів безліч.

Відзначимо і деяких героїв, що загинули в боях за справу пролетаріату:

Щорс І. А. — селянин Чернігівщини, начдив.

Боженко В. І. — робітник - столяр київського арсеналу, комполку.

Кабула П. І. — селянин із села Бикова, Білоцерківської округи, комполку.

Крейнер. Б. — кулеметник.

Хомиченко — безстрашний гарматчик.

Соколовський А. }

Зотов }

Довгалевський }

Концев }

Катков }

Овсяніков }

Гавриченко }

замучені білополяками 1919 р.

забито в боях.

і багато інших, що їхні імена занесено на мармурову дошку історії славної 44 дивізії.

Такий був шлях боротьби проти гетьманщини й петлюрівщини 1918 р. українських робітників і селянської бідноти, що організувалися в першу радянську дивізію.

КОЗУБ ІВ.

ПОВСТАННЯ ПРОТИ ГЕТЬМАНЩИНИ ТА ПЕТЛЮРІВЩИНИ ¹⁾

(Нотатки з історії повстанського руху в Переяславському,
Пирятинському та Золотоноському повітах. Кінець 1918 —
початок 1919 р.р.)

I

Спочатку декілька попередніх побіжних заміток.

Спомини наші починаються з тих часів, коли в колишніх повітах Переяславському, Пирятинському та Золотоноському, постало питання про переділ поміщицьких та інших земель місцевими земельними комітетами ²⁾. Це розпорядження оживило й наш закуток. Помітна за перших часів революції селянська байдужість зникла. Біднота радо вітала розподіл землі, куркульство розгубилося; одна дрібніша частина куркульства пішла за біднотою, намагаючись і собі округлити клаптики землі коштом поміщика, друга разом з поміщиками, зачувши небезпеку своєму добробуту, протестувала.

Комітетчики в окремих місцях у супроводі юрби бідноти, чи то даючи писульки, чи просто з сажнями в руках, ходили

¹⁾ Від редакції. В спогадах тов. Козуба зовсім не видно більшовицької організації та її впливу на селянський рух. Автор не зрозумів ролі, наприклад, Богунського й Гайдамаки.

Проте, ідейний і організаційний вплив і керівництво партії, її гасла мали велике значення й фактично кінець - кінцем визначали зміст та характер значної частини селянського руху проти гетьманщини в його основі, а потім і селянський рух проти Директорії, проти петлюрівщини.

²⁾ Утворюючи тимчасові волосні комітети, Тимчасовий уряд („Временное правительство“) в кінці квітня й на початку травня 1917 р. дав розпорядження і про організацію земельних комітетів. Ці земельні комітети Тимчасового уряду під впливом вимог біднішого й середняцького селянства почали вже наприкінці літа 1917 року ділити поміщицьку й великих куркулів землю.

по полю й міряли землю, ділячи її без складної, як кажуть селяни, „рихметики“. З цього часу й починається в нас вже гостра боротьба між біднотою та куркульством.

Збільшовичені фронтовики, повертаючись додому, розпочинають боротьбу з націоналістичними елементами українського села, стикнувшись з ними найбільш гостро на виборах до Установчих зборів. Було помітно, що перевага була на боці більшовицької течії, яка в більшості сіл брала гору. Тільки в деяких селах перевага була на боці „селянської спілки“, яка тоді була єдиним серйозним конкурентом останніх. Щож до інших партійних угруповань, то вони були зовсім непомітні, хоч їх і було чимало.

На терені цих повітів, як і скрізь по Україні, засновувалось ще вільне козацтво, але не всюди воно було тим, чим хотіла його мати українська буржуазія. Саме „козацтво“ в багатьох місцях складали вояки царської армії, бідаки з походження, що, повернувшись з армії, не мали чого робити через злидненість свого господарства, яке тоді вкінці розвалилося.

Такий склад козацьких організацій, повторюємо, в багатьох місцях цих повітів — бо частина вільного козацтва була дійсною буржуазно - куркульською контр - революційною організацією, — такий склад в багатьох місцях, як і треба було сподіватись, став проти тих, хто хотів використати їх, як живу силу, захищаючи себе. Майже всі колишні вільні козаки в цих місцях потім опинились в партизанських загонах, що протягом 1918 та 1919 р. р. вели уперту боротьбу з різними контр - революційними силами.

* * *

Відомо, що наприкінці 1917 р. та на початку 1918 року по всій Україні прокотилася хвиля повстань і „жовтневих“ боїв проти Центральної Ради.

Було захоплено залізниці та великі міста. В нашому районі, проте, панувала тиша. Влада сільська та волосна, без перевиборів, корилась більшовицьким наказам, а земельні комітети, підбадьорені переворотом, ще ретельніше в розгорнутому виді взялися до розподілу землі. Утворилася, замість невиразної поліційно - міліцейської сили, справжня міліція з бідноти.

Зачувши гасла, що їх принесла більшовицька радянська влада — „Бий поміщика“ тощо, селянство в наших місцях цілими лавами кидається знищувати рештки поміщицьких маєтків. Селяни почали розбирати панське майно, Прот

найкращу частину реманенту та другі цінні речі поміщицьких маєтків часто - густо захоплювали куркулі.

Біднота хоч і не відставала, але вона скоріше собі забирала речі споживання, тобто таке, що можна було взяти на плечі. Завязяті ж куркулі приїздили по майно цілими валками підвід.

Незабаром влада видала наказа припинити грабування маєтків; призначено було комітети, які подекуди вживали заходи, щоб повернути майно та утворити сільсько - господарські комуни. Деяко пощастило, звичайно, повернути, але не все, бо на репресії влада не пішла. По деяких маєтках вирішено було продати весь дріб'язок селянству, але ж через безгрошів'я бідноти більша частина майна знов потрапила до рук заможніших селян.

Весна 1918 р. застала селян на полі з сажнем. Землю міряли, переміряли й переділяли.

Аж ось почали ширитися чутки й про прихід війська Центральної Ради з німцями, а невдовзі прибуло й саме військом.

Знову бої по залізницях, бої за великі міста. Наш закуток ще живе й дише радянськими розпорядженнями. Контр - революційна зграя зразу ж відчула, звідки дме, й дуже швидко зорганізувавшись в міцну організацію „хліборобів - власників“, озброїлася і, обравши делегатів, послала їх настановляти гетьмана. Німецькі багнети стали в пригоді „хліборобам - власникам“; маючи таку підтримку, вони заходилися відновлювати свої маєтки, своє господарство, не спиняючись перед будь - якими заходами. Тому не дивно, що гасло „всі проти німецького ставленика - гетьмана“ й одностайна думка позбулася гетьмана, знову розворушили селянські маси.

В цих повітах ще й тоді мало відчувалась зміна влади й частенько можна було спостерігати, що гайдамацьке військо, відновлюючи панські маєтки, захоплювало місцевих діячів радянської влади, як вони міряли землю, або виконували адміністративні обов'язки.

Гайдамакам допомагали куркулі, складаючи часто брехливі списки тих, хто брав участь у грабуванні маєтків, і взагалі „ненадійних елементів“. Почалася доти невідома „шомполізація“.

* * *

Травнева „шомполізація“ 1918 р. заганняє революційний актив села у підпілля; це й стає приводом до активної боротьби з підпілля, а далі й до одвертого збройного повстання проти куркульсько - поміщицької реакції.

Якось швидко, майже в кожному селі почали засновуватися підпільні організації¹⁾.

Молодь стихійно займала позицію рішучої збройної боротьби з поміщицько-куркульськими елементами. Траплялися й особи, які пізніше перекидалися до табору Петлюри, Денікіна та в інші протирадянські організації.

Найбільша частина підпільників були незаможні селяни, молодь та вояки, що повернулись з фронту; — частина — середняцького елемента, іноді траплялися й куркульські сини, та хоч молода й невелика, але завзята незаможницька інтелігенція. Бракувало лише в достатній кількості партійних ватажків.

Завзята й щира робота карних загонів все глибше й глибше загонила в підпілля стійкі елементи й примушувала виходити з організацій нетривалих. Боротьба без порядної зброї й певної практики була досить тяжка, бо добре озброєне військо, за допомогою куркулів, викривало кубла підпільників, немилосердно їх винищуючи. Зв'язки не тільки між сільськими підпільними організаціями, а навіть між гуртками підпільників того ж самого села, були досить кепські. В кінці липня зменшилися не тільки терористичні акти, яких часто вживали підпільні організації, але й завмерла будь-яка стихійна організація підпільних сил. Це було на спаді літньої повстанської хвилі на Україні (поразка повстання на Правобережжі — Звенигородщина тощо) й напередодні нового її піднесення.

II

Проте, не довго довелось чекати подій, які б знову розворушили активи підпільників.

У перших числах серпня через усю Переяславщину та частину Пирятинщини й Золотонощини перейшов партизанський загін Гребенка²⁾. Цей загін тікав до Росії після поразки

¹⁾ Підпільні бойові організації заснувалися в таких селах: в с. Капустинцях, Фарбовані, Демках, Плужниках, Карлищині, Нехайках, Бирлівці, Ковалівці, Кононівці, Богдарівці, Черняхівці та інш. Пирятинський повіт; в Ташані, Пологах, Яненках, Вергунах, Хоцьках, Виповзках, Віненцях, Каратулі, Помоклях, Стов'ягах, Войтові та інш. Переяславський повіт; — в Золотоноському повіті по всіх тих селах, що були ближче до Переяславщини.

²⁾ Хто такий Гребенко точно невідомо. Ходили чутки, що він сам з Таращанського повіту на Київщині, інтелігент, мав ранг „поручика“. Перші вісті про загін Гребенка поширились на Таращанщині в травні 1918 року. Звідси виходить, що організувався він у зв'язку з приходом на Україну німців та гайдамаків. Загін Гребенка був виключно з бідних селян Таращанського, Звенигородського, Сквирського та інших повітів Київщини.

повстання на Правобережжі. Усі незадоволені піднесли духом. Вони побачили, що гетьманщина з німецьким господарюванням не така вже сильна, й що, провадячи з нею боротьбу, сподіватися на успіх можна. Найголовне ж те, що партизанський загін Гребенка став центром, навколо якого почали збиратися підпільники.

Зачувши про Гребенка, який спинився відпочивати в с. Демках (на Пирятинщині), підпільники почали прибувати до нього. Частина застала загін, друга спізнившись повернулася додому в свої села. Справжнім центром повстанського руху загін Гребенка так і не зробився. Він подався далі до нейтральної зони.

Що глибше в осінь, то більше зростало незадоволення селян проти гетьманщини. Утворюється два табори підпільників — Пирятино - Переяславський та Золотоноський, навколо яких починають об'єднуватися всі незадоволені з гетьманщини, всі ті, кого загоняла вона в підпілля, кого пригнічувала й примушувала відповідати на це голосом „обріза“ чи „рушніці“.

Як Пирятино - Переяславський табір, так і Золотоноський висувають групи організаторів повстання, які потім становлять, так би мовити, комсклад майбутніх сотень цих таборів, потім уже об'єднаних. Перший — дав Куліша Петра, Самутіна Федора, Добровольського Бориса, Луценка Івана, Козуба Івана, Осауленка Федота, Домашенка Андрія, Куриленка Андрія, Сурупа, Одинця Макара, Рубана Олександра, Бицюру Т., Греся Н., Мечуду Сергія; другий — Гайдамаку Василя, Шандру Сергія, Лопаткіна та Богунського ¹⁾.

(¹⁾ а) *Куліш Петро* — з с. Плужників на Пирятинщині; син бідняка, за громадянської війни виступав проти гетьмана в партизанах, бувши за отамана; був за отамана в загоні проти Денікіна; тепер комуніст.

б) *Самутін Федір* — селянин с. Ташані на Переяславщині; вчився в Полтавській ремісничій школі, всі роки боротьби брав активну участь, бувши за червоних; тепер комуніст, працює в Одесі за інспектора народосвіти.

в) *Добровольський Борис* — син бідняка с. Капустинець на Пирятинщині. До революції скінчив сільсько - господарську школу. Був у партії с.-р., потім у компартії; з партії його виключено.

г) *Луценко Іван* — син бідняка теж с. Капустинець; вчився в Полтавській ремісничій школі; був боротьбистом; тепер комуніст.

ґ) *Козуб Іван* — син бідняка с. Капустинець; був боротьбистом, тепер комуніст.

д) *Осауленко Федот* — з с. Капустинець, син бідняка; весь час брав активну участь у громадянській війні; остання посада міліціонера, де він загинув від кулі бандита 1927 року.

е) *Домашенко Андрій* — син куркуля з с. Плужників, матрос, активний борець гетьманщини. Помер 1925 року.

У першому таборі за отамана був Юуліш, у другому — Богунський.

Головне гасло, що об'єднувало підпільників, майбутніх повстанців, це — боротьба з гетьманщиною й повалення її. Про те, що буде далі, говорили, що далі побачимо. Радянські гасла набували все більшої популярності й надалі ставали „програмою“ для певної частини повстанців. Вплив інших партій не досить позначався.

Серпень, вересень та жовтень 1918 року минули в підпільних зборах. За таких обставин і умов збори ці лише почасти давали напрямок для майбутньої боротьби.

Кінець підпілля наближався. Вже стало відомо, що незабаром буде призначено день виступу для всіх повстанців тодішньої Полтавщини. Але це повідомлення підпільники одержали запізно. Одвертий виступ зроблено 10 листопада, а 18 — лише надійшов наказ виступити. Сталося так, що виступ вибухнув цілком стихійно, навіть без ухвали повстанкомуні. А було це так.

Несподівано до села Плужники на Пирятинщині з с. Ташані Переяславського повіту приїхав один вартовий. Передавано, що цей вартовий, зайшовши до одного селянина, став вимагати в „дядька“ самогону. Якраз нагодилися сюди підпільники, викликали з хати вартового й тут же забили. Коли стало відомо про це в с. Ташані, звідти, щоб покарати винних, виїхало на місце вбивства п'ять вартових. Підпільники знову

є) *Суруп* — син куркуля з с. Черняхівки на Пирятинщині. Підчас перших сутичок з гайдамаками організував повстання проти радвлади й стояв за Петлюру.

ж) *Одинець Макар* — син бідного селянина с. Поліг - Вергунів на Переяславщині. Видатна особа в повстанському рухові. Загинув 1919 р. підчас бою за Переяслав.

а) *Бицюра Т.* — селянин с. Поліг - Вергунів; загинув підчас першого бою з німцями.

і) *Рубан Ол.* — селянин, бідняк теж з с. Поліг - Яненок. Скінчив гімназію. Підчас імперіялістичної війни мав ранг „прапорщика“. В бою з німцями був поранений і жив удома до приходу денікінців, які його мобілізували; втік од них до повстанців.

и) *Гресь Н.* — селянин 55 — 58 р. р. з с. Помокель на Переяславщині. 1917 року повернувся з заслання (з Сибіру); був „грозою“ для місцевої реакційної влади. 1919 р. підчас вступу денікінців до села куркулі забили його.

к) *Гайдамака* — селянин с. Вел. Бурімки на Золотонощині. Бідняк, старий матрос. Комуніст.

л) *Мечуда Сергій* — селянин с. Хоцюк, Переяславського повіту. Підчас імперіялістичної війни дістав офіцерського рангу. В повстанських загонах активно боровся проти гетьманщини, проти денікінщини. Живе й зараз у Хоцьках.

свавільно, зовсім без згоди повстанкому й їх обстріляли, і не пустили в село.

На другий день чоловіка з 20 повстанців, з заіржавілими рушницями та револьвером системи „Ліфаше“, вирушили з Капустинець на куркуляче с. Демки, щоб відібрати зброю в куркулів. Повстанком вагався, а далі й собі потяг за ними. Того ж дня повстанці почали вимагати негайного наступу й на варту, що була в селі Бирлівці (на Пирятинщині). Куліш, як отаман, радив почекати з наскоком, поки не буде остаточно виявлено сил варті, тому насок на цей раз не відбувся.

Варта, довідавшись про намір повстанців, теж не зважилася виступати, й, зібравши свої сили, втекла ближче до повітового міста. Коли нікого не залишилося, повстанці, лишившись господарями, почали перекидатись з одного села в друге, обеззброювати куркулів, набирати коней для потреб загону, скликати незадовільних.

Щось аж на третій день усі повстанці зібралися в с. Плужники й 15 листопада вирушили звідси до с. Ташані (на Переяславщині), щоб розташуватися й стати табором у маєткові князя Горчакова.

Незабаром до загону потягли представники з Помокень, Поліг, Хоцьок (на Переяславщині), з Золотонощини та Ковалівки й Бирлівки (на Пирятинщині). Як блискавка, розлетілася звістка навкруги про повстання і 70 чоловіка загону в устах обивателя перетворились у загін 700 чоловіка з гарматами та кулеметами.

Загін щодня зростав. До 20 листопада він мав щось з 170 чоловіка піших та 40 кінних повстанців. Піших побито на сотні, а кінних на чоти. У кожній сотні встановлено внутрішній розпорядок. Зорганізовано було канцелярію, надруковано списки сотень, писали накази про призначення команд складу та інші розпорядження.

Щоб випробувати сили та сміливість загону, однієї хмурної темної ночі зроблено штучну тривогу. Після неї виявилося, що більшість повстанців люди стійкі й непохитні.

Перебуваючи в „гостях“ у князя Горчакова, загін харчувався з маєтку та й селяни теж охоче допомагали.

Бракувало лише грошей, які потрібні були головно для розвідників. Щоб вийти з такого становища, вирішено було накладати на куркулів того чи іншого села контрибуцію, йдучи за прикладом німців, які, правда, стягали їх з бідноти. Такий випадок був у с. Нехайках та по інших селах.

Згодом загін вирушив на Золотонощину, де мала відбутися зустріч інших повстанських загонів, точніше з Золотоноським табором повстанців у с. Рецюківщині (в маєтку князя

Кочубея). По дорозі в с. Чопилках приєднався невеличкий загін душ у 40 повстанців з с. Ковалівки. Там же хотіли на отамана, замість Куліша, обрати Рубана, але Куліш дипломатично ухилився від перевиборів і керував далі.

У с. Ташані, як і в Чопилках, Безпальчевім та Рецюківщині, через які загін проїздив, знімалося питання про прапор, але загального інтересу ще це не набуло; в цьому питанні якоїсь певної думки не було, бо не було у повстанців певного політичного обличчя.

Мітингів не влаштовували, відозв до населення не писали ¹⁾. Але не зважаючи на це селяни нас розуміли й дуже радо вітали, допомагаючи всім, що мали. Підчас переходу до самої Рецюківщини загін мав хіба невеликі сутички з поодинокими вартовими та куркульськими організаціями, як це було в Шульжених хуторах коло с. Великого Хутора на Золотонощині. Щось на третій день до загону прилучився з 30 чоловіками отаман Корнієнко, дуже жвавий і гарячий хлопець.

* * *

Підчас перебування в Рецюківському маєткові, загоніві передано, що з с. Тополь до Безпальчева прибуло німецьке військо й стало постоем на ніч. Виникла думка зробити на них наскок, гадаючи піймати двох зайців: добути слави, а головне — зброї. Всі були за наскок, лише сам отаман Куліш — проти. Він усе доводив, що взагалі з нашими силами проти німців не слід виступати. Пологівці ²⁾ використали цей момент і висунули на отамана Рубана. Куліш же кинув загін і поїхав далі від місця сутички у с. Великий Хутір.

Ставши на чолі, Рубан готувався до наскоку всю ніч. Повстанці повинні були на світанку зробити напад з трьох кінців села. Наскок почато вже тоді, як німці прокидалися, тому, коли знялася стрілянина, вони захопили кулемети й почали строчити по повстанцях. Крім того, негайно ж з с. Жорноклів німцям прибула допомога, яка вдарила загоніві в спину. Було забито 28 повстанців, стільки ж селян і спалено 70 селянських хат ³⁾. Кількість німецьких салдатів, яких було з 400 чоловіка, та добра їхня дисципліна не могли не перемогти 180 повстанців. Тому й не диво, що всі розбіглися хто куди.

¹⁾ Лише в селі Безпальчевім Савченко й Куліш виступали перед селянами з промовами.

²⁾ Так звалися повстанці з Поліг на Переяславщині.

³⁾ Рубана теж знайшли „мертвого“, але він на диво ожив, хоч і мав чотири рани.

Вже надвечір до Рецюківщини повернулось їх щось з 80 чоловіка. Приїхав і Куліш, який був проти виступу. На другий день, поховавши забитих, відбулися збори повстанців, які засудили Рубанову гарячкуватість.

Так через добу до Рецюківщини з невеличким загonom прибули згадувані раніш, Богунський та Лопаткін. Їх теж зустрічали всім загonom. Загони дуже радо віталися й улаштували мітинг, де виступали Богунський, Лопаткін та Куліш. Пригадую, що в своїй промові Богунський додержувався, коли можна так висловитись, „українсько-більшовицької“ чинії.

По зустрічі й мітингові зараз же влаштовано нараду штабів, де було намічено нову структуру війська та ухвалено заснувати військово-адміністративну владу на території, що охопили повстанці. Всіх повстанців розподілено на 6 сотень, що поділились на чоти й призначено відповідних командирів. Об'єднаним повстанцям дано назву „Сотні Золотоноського повстанського загону“. Керування загonom покладено на Лопаткіна, на його заступника призначено Куліша. Богунський звав себе „головним отаманом лівобережних повстанських військ“. Керувати військово-адміністративним апаратом доручено Гайдамаці, якому в допомогу призначено було Козуба. В окрузі, охопленій повстанням, проголошено за орган влади так звану „окружну комендатуру“ з комендантом на чолі.

Округу поділено на районні комендатури з перебуванням головної, тобто окружної, комендатури в м. Гельмязові на Золотонощині. Районні комендатури були в с.с. Великому Хуторі, Драбові, Безпальчеві, Гельмязові, ст. Гребінці, Капустинцях. Села Переяславщини (Каленяки, Богдани, Пологийненки тощо) було об'єднано теж в окремих район, районний комендант якого перебував у Гельмязові, бо ті села межували із Золотонощиною.

На комендатури покладалося завдання стежити за політичним рухом (коли цей рух був би скерований проти повстання, наказано було винищувати його), набирати поповнення для сотень та збирати кошти на військові потреби.

Окружна комендатура мала комендантську сотню на чолі з командиром Н. Гресом, який був і за коменданта Переяславської сторони; районні коменданти мали при собі повстанські загони в 20 чоловіка кожний.

Ось такий апарат, за підтримкою бідного селянства, тримав територію двох повітів, запроваджував свої розпорядження всупереч гетьманським, а далі й петлюрівським, що їх надсилено з Переяслава та Пирятина.

До Гельмязова, як центру, надсилали контр - повстанських діячів, яких тут же карано, або з матеріялами (що частіше бувало) відпроваджувано до Золотоноської в'язниці.

Ото ж після організаційних постанов штабів, сотні й коменданти вирушили на місця свого призначення. Три перші сотні пішли на Драбове з Лопаткіним, три других — з Кулішем через Капустинці, одна на Яготинську станцію та дві — на Мосьовку. Таким чином, ставилося завдання оточити гетьманське військо з трьох боків і наступати на ст. Гребінку.

Без будь-яких сутичок першим на ст. Гребінку прибув з своїми сотнями Куліш. Відома річ, що творилося, за тих часів на таких вузлових станціях, як Гребінка. Сила війська в спеціальних потягах стояла, чекаючи на відправку для дальших дій. Панувало цілковите безладдя.

Прибувши на ст. Гребінку, повстанці зразу розташувалися в центрі біля самої станції. Невиразно комічне становище було, коли повстанці дізналися, що на Гребінці вони стоять разом з різним ворожим військом. Так, на Полтавській колії стояло у вагонах гетьманське військо, що ним керував Болбачан, на київській колії — німці, на пирятинській — петлюрівці.

Поки Куліш з своїми сотнями дійшов до ст. Гребінки, гетьманське військо остільки дезорганізувалося, що тільки назвою лишалося гетьманським. Справді ж реакційніше офіцерство лишало частини і частково тікало на Дін, частково переходило на бік Петлюри, Директорії. Навіть головний керівник гетьманського війська на колії Київ - Харків Болбачан перейшов на бік Петлюри. Вояки в більшій своїй частині починали розуміти, що їх обдурюють і відмовилися будь із ким битися.

Через деякий час Богунський („головний отаман“) надіслав ще корсунський загін з панцерником, який розташувався у вагонах на черкаській колії. Ось так ворожі війська стояли щось із два тижні. Ще чудніше було те, що за начальника залоги ст. Гребінка був гетьманець, а за коменданта — командир 5 - і сотні Куліша — Терщенко. На диво, треба сказати, що за весь час постою було лише одно непорозуміння. Сталося воно з такої причини: корсунці ¹⁾ відняли в німців вино, яке ці останні ящиками вантажили, щоб відправити, звичайно, до Німеччини. Проте, це вино захопили й почали пити наші повстанці. Коли німці з гетьманцями запроєстували проти такого вчинку повстанців, корсунці хотіли були розпочати бійку й дуже присунули ближче панцерника. Але

¹⁾ Повстанці корсунського загону.

комендант станції та начальник залоги, втручившись до цієї справи, замирили ворожі сторони й спинили „притушений вогонь“.

* * *

Далі стало видніше, хто й на кого орієнтується в боротьбі проти гетьманщини. Через відсутність певного, виразного політичного світогляду у всіх керівників повстанців, через те, що багато з них частково орієнтувалися то на Петлюру, то на більшовиків, почався розлад між командувачами. Командувач усіма загонами Богунський, або як він сам себе звав „головний отаман лівобережних військ“, знюхавшись з Грудницьким¹⁾, Зеленим та іншими „славнозвісними“ особами, на початку грудня (1918 р.), закликавши на нараду Лопаткіна, заявив остаточно, що він іде проти Директорії, проти петлюрівців. Куліш (помічник командувача усіх сотень) вже тоді був запідозрений у симпатіях до петлюрівців, але його покіль не займали.

Коли остаточно виявилось обличчя війська, що було розташовано на ст. Гребінка, Богунський, стоячи за виступ проти петлюрівщини, через Лопаткіна та Гайдамаку дав розпорядження знятися з станції і розташуватися в глибині округи на хуторі Миколаївці (в колишньому маєткові Голіцина). Повстанці проти цього теж не заперечували.

З Миколаївки Лопаткін закликав свого заступника Куліша в Драбове (де Лопаткін з сотнями лишався ввесь час) и, очевидно, повідомив його про виступ загону на петлюрівців. Але було вже пізно, бо Куліш, буди помічником Лопаткіна, використовуючи своє становище, потроху агітував за петлюрівщину й готувався до розриву з ним.

¹⁾ Не знаючи особисто Грудницького, можу зазначити, що Грудницький, як переказувалося в народі, був потім під прізвиськом „Струк“, далі „Ангел“, вже виступаючи проти радвлади на Чернігівщині та на північній Київщині.

За відомостями редакції Грудницький був у с. - д., потім незалежник. 1919 року брав участь у повстанні. (Справа Лопаткіна. Дивись у цьому № „Спогади“ Антонова - Овсієнка). Перейшов до боротьбистів. 1920 року редагував газету боротьбистів „Український Пролетар“. Потім взяв участь в повстанській роботі краюї ради і був розстріляний. Багато товаришів плутають Грудницького з Ангелом та Струком. Це невірно. Струк і Ангел це зовсім інші особи, що нічого спільного з Грудницьким не мають. Струк — це один з отаманів - петлюрівців, який оперував на Чернігівщині. Він протягом 3 років побував у 4 - х господарів (Петлюру змінив на Денікіна, Денікіна на Савенкова і Савенкова на поляків). Після він перебував в еміграції в Польщі.

Ангел — колишній царський офіцер, а потім петлюрівський — організував банди на Чернігівщині і робив наскоки навіть на Полтавщину.

В середині грудня з Гельмязова (місце перебування окружної комендатури) в Миколаївку приїздить Гайдамака, щоб виявити настрій командного складу й повстанців. В розмові з Гайдамакою в зв'язку з наступом на петлюрівців лише сам сотник 5 сотні Терещенко, який орієнтувався тоді на більшовиків, запевняв Гайдамаку, що він із своєю сотнею буде підтримувати виступ проти Петлюри.

Після цього, Гайдамака від імени Богунського дав розпорядження Терещенкові вирушити з своєю сотнею до Переяслава й вигнати звідти петлюрівців, які „працювали“ невеличкою купкою на чолі з комендантом міста Манжулою. Цією операцією хотілося випробувати сотню та поширити територію впливу. Без жодних сутичок Переяслав було зайнято. За коменданта все ж лишився Манжула, але всю петлюрівську варту було розпущено. Сотник Терещенко з своєю 5 сотнею за короткий час встиг запровадити порядок та завоювати симпатії більшовицької організації, що тільки за нього змогла вийти з підпілля.

Кінець - кінцем, в перших числах січня 1919 р. напрямом керівників, а за ними й повстанців, цілком визначився. Остаточно вирішено виступити проти петлюрівців. Перед виступом — 1, 2 й 3 сотні стояли в м. Дравові, 4 — в Золотоноші, 5 — в Переяславі й 6 — в с. Мосьовці (на Пирятинщині). Богунський дав наказ підтягти сили золотоноських сотень ближче до ст. Гребінки й захопити її. Щоб збільшити надійні сили в боротьбі проти петлюрівських загонів, 5 - ту сотню з Терещенком відкликано з Переяслава на Пирятинщину, в напрямку ст. Гребінки, а замість її до Переяслава послано 7 - му сотню ¹⁾, на чолі з Рудиком. Туди ж переїхав і Гайдамака з завгоспом окружної комендатури Капустянським.

Тут до речі треба зазначити, що Гайдамака, перебувши до Переяслава, контролював телефон. Лопаткін, здається, викликав Куліша і в категоричній формі наказував виступити проти петлюрівців, що стояли на залізничній лінії Київ — Полтава ²⁾.

Невідомо, що Куліш відповів, але ми знаємо, що він запропонував своїм повстанцям приєднатися до петлюрівців.

Щоб перетягти на свій бік ці три сотні, Куліш закликав в с. Мосьовку, де стояла тоді шоста сотня, й Терещенка з його

¹⁾ В кінці грудня з дозволу Богунського, Куліш у Шрамківській цукроварні організував з робітників та селян с. Каєвки та Стапанівки (на Пирятинщині) 7 - му сотню.

²⁾ Куліш мав почати наступ з ст. Кононівки (з боку Києва залізничею) і тиснути ворога на Гребінку, разом з Лопаткіним, який теж мав виступити в цьому напрямі, але Черкаською залізничною колією.

5 - ю сотнею, який в цей час посувався для виступу проти петлюрівців на Пирятинщину, виїхавши з Переяслава.

Туди ж були виїхали коменданти Домашенко (Капустинського району) та Козуб (Ковалівського району).

Як Куліш не намовляв перейти до нього, але повстанці остаточного слова не давали і разом з комскладом вагалися; Домашенко (комендант Капустинського району), довідавшись про намір приєднатися до петлюрівців, забрав свою охорону й зараз же повернув на Капустинці. Сотник Терещенко напояв на те, що треба умовитися з четвертою сотнею, яка стояла в с. Золотоношці недалеко від Драбова, куди Кулішеві вже було боязко їхати в зв'язку з невиконанням наказу Лопаткіна, який перебував у Драбові.

Але на другий день ранком всі потягнули з Золотоношки. Ризикуючи життям, прибув до Золотоношки й Куліш. Влаштували мітинга. На мітингу Куліш пропонував негайно пристати до петлюрівців. Терещенко стояв за очікування, Козуб (комендант Ковалівського району) за те, щоб їхати до петлюрівців і виявити хто вони; якщо наші, приєднатись, коли ні — битися.

Лопаткін, довідавшись про мітинг, почав надсилати пошланцем на адресу Куліша записки, переповнені сильною лайкою й наказував заарештувати його, як зрадника.

Згодом з боку залізничної колії стало чути кулеметну та гарматну стрілянину. То билися вже лопаткінці з петлюрівцями за Гребінку.

Де - далі становище набирало гостріших форм. Повстанці, поділившись на два табори: — більшовиків та петлюрівців — сперечалися. Кулішеві загрозувала небезпека. Бачачи таке, він, з невеликою купкою своїх щирих прихильників, хутко виїхав у напрямку с. Кантакузівки, а далі на Мосьовку.

Невеликими купками повстанці йшли двома напрямками: одні за Кулішем до петлюрівців, другі за Лопаткіним до більшовиків. Надвечір виявилось, що й Терещенко з своїми повстанцями пристав до Куліша, потягнувши на ст. Кононівку, де стояли петлюрівці й куди прибув ще раніше Куліш.

* * *

Добре пригадую, як Куліш, залишивши на майдані (на ст. Кононівці) повстанців, у супроводі Козуба (автора споми-нів, що теж тоді перейшов до Куліша), зайшов до штаб-вагону петлюрівської частини й розпочав розмову про приєднання. У вагоні було повно офіцерні; хоч це й були петлюрівці, але дехто з офіцерів мав царські погони та на диво всі розмов-

ляли чистою російською мовою. Така обстановка офіцерська не могла не вплинути на Козуба, який після цього взяв своїх хлопців і потягнув в с. Капустинці, куди взагалі збиралися скривджені повстанці. Сотник Терещенко після приєднання до петлюрівців, їхнього ж наказу, вивів свою п'яту сотню на працю й уночі наказав своїм воякам вивезти тихенько рушницю на Капустинці, а далі й самим розбігтися; сам же вранці захопив кулішевого коня й утік. Врешті, в Куліша лишилось всього 15 повстанців, які згодом всі розбіглися.

Того ж дня Лопаткін з однією зіпсованою гарматою та 52 - ма набоями, маючи доброго гарматчика, примусив петлюрівців кинути свого панцерника й тікати з ст. Гребінки до ст. Кононівки. На Гребінці захоплено також потяг з одежею, якої так бракувало повстанцям.

Кінець - кінцем, петлюрівці під натиском повстанців почали відходити до Києва. Одна з їхніх частин висіла на ст. Переяславі й пішла до м. Переяслава, напевно порозумівшись з Манжулою, який залишився там за коменданта.

Через с. Студеники теж на Переяслав пройшов петлюрівський чорноморський кіш. Це мабуть була інша петлюрівська частина, а не та, що зупинилася на ст. Переяслав. З наказу Гайдамаки; сотник Рудик з своєю сотнею мав відбивати цих петлюрівських „чорноморців“¹⁾. Безперечно, сотня проти коша не могла встояти й її було розбито²⁾.

„Чорноморці“ втратили отамана Чернищо³⁾ та двох вояків, і здобувши місто полонили мало чи не всіх повстанців 7 - і сотні. Всіх полонених повстанців потім відпустили додому, а Гайдамаку забрали³⁾.

Про ці події сповістили Богунського, який зараз вирядив з Золотоноші на Переяслав один загін добре озброєних повстанців з однією гарматою й наказав Лопаткіну теж від'їздити туди сотню.

В той час, коли все це діялося, повстанці колишніх кулішівських сотень зібрались в с. Ташані й вирішили знову приєднатися до загонів Богунського. За порадою Одинця, Терещенка й Домашенка повстанці з ними ж вирушили до Переяслава, де мали зустріти Гайдамаку.

Не знаючи, що в Переяславі петлюрівці, вони сміло поспішали туди. Надвечір зупинилися в с. Виповзках ночувати,

¹⁾ Туди ж нагодився й Мечуда, якому доручено було зформувати кінний полк. З невеликим ще загonom кінноти Мечуда підчас бою в Переяславі між 7 сотнею й петлюрівським кошем, захопив гроші Переяславської скарбниці й утік у Хоцьківський ліс.

²⁾ В цій бою забито Рудика й загоспа Капустянського.

³⁾ Дорогою він утік і прибув до Переяслава.

але кінна розвідка загону, дійшовши до хутора Воскресенського, побачила там частину Чорноморського коша. Розвідка не розгубилася і, вдаючи з себе теж петлюрівців („чорноморців“), довідалася, що Переяслав дійсно захопили петлюрівці.

Така звістка збентежила всіх. Загін негайно вирушив у с. Пологи - Яненки, де й став вичікувати. Саме в цей час ішли на Переяслав загоми повстанців, що їх послав Богунський. Один пройшов через с. Хоцьки, другий — степами понад с. Пологи - Яненки теж туди.

Терещенко ті загоми прийняв за „чорноморців“, бо ж лопаткінці були вже одягнені у військове. Скоро все з'ясувалося й збірна дружина вже в Переяславі приєдналася до богунців. З'єднані сили хотіли були захопити „чорноморців“, але спізналися, бо ті кинули через день Переяслав і подалися за Дніпро.

Ці події відбувалися на початку 1919 року; скоро петлюрівська армія під натиском Червоного війська та партизанських загонів розтала, як слища й тільки невеликі рештки втекли десь за Київ.

За допомогою місцевих повстанців і широких селянських мас, радянське військо займало всю Україну.

Скрізь утворювалися ревкоми, а далі — виконкоми. Колишні повстанці на початку будівництва радянської влади не завжди розуміли завдання радянської влади, тому траплялися випадки непорозуміння між ними й представниками влади.

Так, наприклад, повстанці, вже за радянської влади, на чолі з Лопаткіним з наказу Богунського вирушили до Переяслава й осіли на деякий час. Перебуваючи в Переяславі, сам Лопаткін намагався примусити ревком скоритися йому, але зустрів дружню відсіч з боку більшовицької організації, яка тепер мала великий вплив на військо з колишніх повстанців.

Ще в березні 1919 року на перевиборах Рад, Богунський, Грудницький, Лопаткін та Зелений намагалися відстоювати більшовицько - „незалежну“, безкомуністичну Україну, але, побачивши, що не мають підтримки селян, пересварилися між собою й частина з них скорилась радвладі, частина розпочала збройну боротьбу проти радвлади (Зелений, Грудницький).

Починалася боротьба за радвладу проти отаманщини. Повстанське військо, переформоване в регулярні частини Червоної армії послано було на Зеленого й Григор'єва.

III. МАТЕРІЯЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

ДИСКУСІЯ З ПРИВОДУ СХЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ М. ЯВОРСЬКОГО ¹⁾

Травень (1929 р.)

На цьому засіданні висловилися такі товариші: Свідзінський, Яворський, Городецька, Десняк, Сухино - Хоменко Фрід, Д., Редін, Шпунт, Карпенко, Рубач.

4 - е засідання 24 травня 1929 р.

(Продовження)

ПРОМОВА ТОВ. СВДІЗІНСЬКОГО ²⁾

Товариші! Яюсь так завелось, що всі товариші, виступаючи, мусять хоча декілька слів сказати про схему тов. Покровського й, звичайно, я від тої моди не хочу відступати й декілька слів спершу хочу сказати за схему тов. Покровського, остільки, оскільки головна основна схема товариша Покровського зв'язана зі схемою історії України. Перш за все, товариші, я вважаю, що сама назва така, яку дає своїм роботам тов. Покровський — Русская история, хоча в самому стислому нарисі, вона вже багато говорить за себе. Тут є вже певний зміст, вкладений в саму назву цих робіт. Я лише скажу, що схему сучасної Росії, процес розвитку капіталізму в Росії, цю марксистську схему дав не Покровський, а Ленін в своїх перших ро-

¹⁾ Продовження. Додаток див. „Л. Р.“ №№ 2, 3 — 4, 1930 р.

²⁾ Стенографований мій виступ на доповідь Яворського „Про схему історії України“, який був весною 1929 року, відбиває собою мое помилкове тоді ставлення до деяких питань у роботах Яворського, як і до всієї схеми історії України ним складеної. Засудження так цієї помилкової позиції, як і своїх власних помилок, зв'язаних з історичною концепцією Яворського, я подав пізніше в своїй статті „Методологія історичних робіт Яворського та яворщина“, що була надрукована в газеті „Комуніст“ з 14 квітня 1930 р. № 103. В деяких місцях моєї промови завдяки неточній стенограмі губиться логічний зв'язок між думками.

ботах розвитку капіталізму в Росії і в усіх роботах, які були після цієї роботи. Тепер я переходжу до загальної схеми Яворського.

Я вважаю, що у Яворського загальна схема українського історичного процесу від найдальших часів до 1905 року є вірною, з деякими неточними формулюваннями та помилками, про які я постараюся сказати. Але треба поставити питання щодо тої частини схеми історії України у Яворського, що торкається доби після революції 1905 р. Я вважаю, що з наукового й політичного боку, про цю частину історії України у Яворського треба поговорити. Яворський працював глибоко тільки над часткою історії України. Ми знаємо, що основної його роботи „Нариси з історії революційної боротьби на Україні“ вийшло тільки перший том і перша частина другого тому. Вони сягають лише до 70 років XIX сторіччя. А ті, так би мовити, ескізи історичні, які стосуються часів після 70 р. р. XIX сторіччя, початків XX сторіччя й особливо Жовтневої революції мають в собі помилки й тому ненадармо, якраз на цю частину робіт Яворського так гостро товариші реагують. Це найболючіше, найгостріше питання й тому слід найбільше на нього реагувати. Це основна схема. Щодо старих часів вона, очевидно, вірна, хоча б тому, що до тих часів з приводу робіт Яворського не було майже ніяких заперечень. Я вважаю за цілком вірну постановку, яку дає Яворський в своїй роботі.

Він вводить елементи класової боротьби, звичайно, з особливостями, що є на Україні, підходячи з українського погляду. Які елементи він вводить класової і іншої боротьби?

В чому ми бачимо, що Яворський вводить елементи класової боротьби? Це ми бачимо від першої постановки про татарів і кінчаючи на його двокуркульності. Я хочу тим сказати, що він касує дотеперішній принцип української історіографії відносно безбуржуазности української нації. [Почну з характеристики тої частини історичної схеми Яворського, де говориться про старі часи].

В старій історії Яворський касує принцип безбуржуазности, а тим самим і безкласовости української нації. Він вводив елементи буржуазности від часу, коли це можна було зробити, та особливо від татарщини. В самій татарщині він вказує на боротьбу поневолених класів проти українських феодалів. Далі, що вже під протекторатом татар починає розвиватися своєрідний український торговельний капіталізм (Яворський — Грушевський на татарщині мав теорію безбуржуазности нації).

В добу розвитку торговельного капіталізму, Яворський вводить елементи буржуазности, вказуючи на боротьбу всере-

дині самого українського суспільства, на боротьбу поміж селянством і українською торговельною буржуазією.

Такий же підхід ми помічаємо і в аналізі Яворським Кирило - Методіївського братства.

В XIX сторіччі, в добу промислового капіталізму починає зароджуватися нова буржуазія й тут тов. Карпенко дарма намагається сказати, що в добу розвиненого промислового капіталізму у тов. Яворського немає питання про промислову буржуазію, про Кирило - Методіївське братство. Якщо так, то ви взагалі не читаєте, а між тим вам слід було б почитати (з місця:— Я дуже уважно читав).

В зв'язку з виступом тов. Карпенка з приводу цього питання я й хочу на ньому зупинитися. Не досить сказати, що Кирило - Методіївське братство своїм соціяльним складом уявляло собою лише українську буржуазію. Це був конгломерат української дійсности, це було те, що хотіло об'єднати взагалі українську громадську думку. Тут були всі, починаючи з лівих і кінчаючи правими реакціонерами, тому що це була українська дійсність, це була організація, яка хотіла об'єднати буржуазну українську думку і тому тут мусили бути й елементи правого й лівого крила. Всі ці елементи хотіли об'єднатися в одну національну українську організацію. А до того Кирило - Методіївське братство існувало лише один рік. Коли б воно існувало довший час, то можна бути певним, що воно розклаталося б на свої складові частини. Не можна ні в якому разі змішувати того, що Кирило - Методіївське братство мусило висловлювати інтереси української буржуазії з тим, що в нього входили й інші соціяльні групи, а не тільки буржуазія. Про це, між іншим, і казав тов. Яворський.

Тепер я хочу зупинитися на одній помилці товариша Яворського. В своїй книжці „Історія України в стислому нарисі“, ДВУ, 1928 р. він характеризує драгоманівщину як синтезу марксизму й прудонізму в українській дійсності, як перехід від народництва до марксизму.

На стор. 201 він проводить думку, що — „основи вчення Драгоманова з 1870 років були за єдиний майже шлях, що ним можна було прийти до нового світогляду - марксизму“. Я, товариші, з цією думкою не погоджуюсь, я вважаю, що драгоманівщина це є саме те, про що говорить спочатку тов. Яворський, це є народництво плюс прудонізм. Ми знаєм, що ні народництво, ні прудонізм нічого спільного з марксизмом не мають. Я вважаю тому, що питання про драгоманівщину Яворському в усякому разі треба буде переглянути й виправити. Драгоманів намагався об'єднати українську суспільну думку тільки через українську інтелігенцію, об'єктивно захищаючи інтереси

української буржуазії, а тим самим він-не міг мати нічого спільного з марксизмом. Це був дрібний ліберал буржуа.

Далі я хочу зупинитися на основних питаннях, які викликали тут найбільше суперечок, це з приводу теорії двокуркульства та революції 1917 року.

(Проблема двокуркульности у нас уже дискусується вдруге — на нашій дискусії зараз, і на відділі; вона є дискусійна. Може бути, що буде такий час, який закінчить її зовсім, може якимсь способом, але цей другий у всякому разі треба наперед довести т. Гуревичу, а не просто кидати фрази, що це є історична неправда, а політично невірно. Щоб історично довести, що це неправда, треба дати інші історичні факти. Тов. Гуревич не дав жодного історичного факту, що проти двокуркульности, а за двокуркульность дає т. Яворський).

[Проблема двокуркульности у нас уже дискусується вдруге і дотепер ми не прийшли до якоїсь спільної думки в цьому питанні. Є ціла низка робіт, які вказують, що такі форми сільських господарств, що нагадують собі в свейсму зародку фармарські, у нас на півдні України були, а тому проблему двокуркульства, як проблему, можна і слід поставити].

Я зверну вашу увагу на роботу, яка друкувалася в „Літопису Революції“ в січні м - ці цього року, на роботу т. Когана „Крестьянское движение в Екатеринославском уезде“. Він подає матеріяли лише про один повіт, але якраз про ту частину України, де елементів зародження фармерського господарства було найбільше. Тов. Коган в своїй статті говорить про ту боротьбу, яка точилася за націоналізацію землі в Катеринославському повіті, особливо за зниження орендних цін і т. ін. і т. ін. Огже, найновіший матеріял стверджує, що боротьба за націоналізацію землі там йшла (т. Гуревич:— Я мсжу вірити старому). Я посилаюся на т. Когана, який вивчає еперше Катеринославську губерню тому, що там було найбільше елементів фармерського господарства. (Трактовка тов. Яворського вірна).

Тільки боротьбу за націоналізацію землі в революції 1905 року вів в першій мірі не куркуль, а вся середняцька бідняцька частина села. Звичайно, що з цієї боротьби користав найбільше куркуль, який зростав в економічну силу на українському селі. Вважаю, що не може бути політично невірною думка про те, що у нас після революції 1905 року зростав куркуль, який по суті й був українськю буржуазією, яка росла на селі плюс ця, яка росла в місті з дрібного ремісника й купця, це й була українська буржуазія дсби промислового капіталізму, особливо початку ХХ сторіччя.

Щождо революції 1917 року, то, на мою думку, Яворський цієї частини історії України не розробив. Він тільки приступив до цієї роботи й тому правдивий був закид, що там, де він говорить про робітничий рух, у нього замалі зв'язки з робітничим рухом в Росії (з місця:— Зовсім немає ніяких зв'язків). Я б не сказав, що немає ніяких зв'язків, але я вважаю, що слід було б йому це питання більше проробити. Я вважаю, товариші, що ці зв'язки б, ли розроблені там, де їх можна було більше проробити. Їх можна було проробити, починаючи з 90 - х років (з місця:— І з 70 - х років). З 70 - х років це Зібер і Подолінський, а Плеханов у 80 - х роках. Так що все таки ріжниця є й можна питання поставити так, а не так, як дивиться на це питання тов. Мебель. Думаю, що зародки марксизму могли бути, що Покровському доведеться шукати на Україні і в Зібері в 70 - х роках, а не в Плеханові в 80 - х роках. От тому я кажу, ті зв'язки, які треба обробити між робітничим рухом в Росії взагалі і на Україні, я вважаю, що Яворський очевидно проробить, починаючи переважно з 90 - х років), а особливо часи 90 - х років, бо в 90 - х роках оформлюється робітнича партія, яка веде за собою робітничий рух всієї російської імперії і підходить до цього питання з територіального принципу в межах України не можна. Я вважаю, що це Яворський зробить. Це мусить бути зроблено. (Щодо 17 року в цьому питанні найбільшу схему дав Рубач і якраз, найбільш яскраву, я вважаю її за найбільш невірну).

Щождо 1917 року, то я вважаю, що Яворський розглядав лише певну ділянку історії революції, він вивчав тільки Центральну Раду і тому дав такий заголовок своїй статті в „Червоному Шляху“ — „Проблема національно - демократичної революції“. Коли б він розглядав взагалі весь процес, який проходив на Україні, то сам заголовок був би невірний. Ми не можемо погодитися лише на таку формуловку „Проблема національно - демократичної революції“. Я вважаю, товариші, що вже тут у заголовку є помилка у Яворського. (У нього видна постановка в самому початку статті в другому номері „Червоного Шляху“, де він говорить, що 1917 р. стояло питання не лише однієї буржуазної революції, а й соціалістичної, і далі, розвиваючи цю думку, пише — перемога соціалізму над капіталізмом і т. д. Що я хочу тим сказати? Що тов. Яворський прекрасно розуміє, що 1917 р. стояло питання не тільки буржуазної революції, не тільки національно - демократичної революції лінією Центральної Ради, але стояло питання і соціалістичної революції уже в липневі дні. З другого боку я вважаю, що Яворський повинен був дати аналізу руйнівних сил революції, а він цього не зробив.

Він не виділив пролетаріату, як гегемона та селянства, як його помічника в Лютневій революції 1917 р., і збудував „трехвластие, а не „двоевластие“). (Рубач:—Три рушійні сили й тровладдя). Я сказав про дві рушійні сили. Думайте про те, що говориться. (Рубач:—Влада з неба не падає). Хіба буржуазія в Росії була рушійною силою, а влада була буржуазною в лютому 1917 р.? Чому ж на Україні мусила бути буржуазія рушійною силою революції? Це невірно. Я вважаю, що революцію в лютому 1917 р. робили дві рушійні сили — пролетаріат і селянство, але це не значить, що влада мусила перейти сразу до рук пролетаріату, як цього не було і в Росії.

(Але для того не треба брати загальної російської схеми, як бере Рубач і приміняти до українських умов. Чому не можна загальної схеми приміняти? Тому що на Україні було три влади — буржуазна влада, яка слухалася тимчасового російського уряду, це є продовження „Временного правительства“ на Україні „единой неделимой России на Украине“ це одна влада, друга — українська дрібна буржуазія — це Центральна Рада, і третя — це влада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, яка організується зараз же з першого дня революції).

Тільки, тов. Рубач, за Ради робітничих депутатів треба говорити зовсім не те, що ви кажете. Ленін казав, що Ради робітничих депутатів з початку революції 1917 р. не мали сил. Був період переростання буржуазної революції в соціалістичну. І далі, тов. Рубач, ви не берете в рахунок ще одного моменту, що взагалі Ради робітничих депутатів в той час були меншовицькі й особливо на Україні. Це ж загально відома річ, що Ради робітничих депутатів від лютого 1917 р. мали дуже мало сил і взагалі були меншовицькі. Перечити цьому не можна, а ви тут намагаєтеся довести, що Ради робітничих депутатів мали величезну колосальну силу. Був же певний період переростання революції і більшовизації Рад робітничих депутатів.

Я вважаю в цьому питанні помилку тов. Яворського і він тут повинен був дати більш чітку характеристику рушійних сил у цей час. Рушійними силами в Лютневій революції 1917 р. були пролетаріат і селянство, а соціальною базою Центральної Ради — щодо села був куркуль. А тому, що тов. Яворський не чітко поставив це питання, невдало розв'язав питання щодо соціальної бази Центральної Ради. (Деякі товариші хотять стверджувати, що тов. Яворський вважає за рухові сили буржуазію й куркуля обох татунків. Це неправильно, бо не було 3-х рушійних сил. Це невірно). Це дає товаришам право сказати, що у Яворського є націоналізм, правий ухил і т. ін. Це якраз його й губить.

Підчас свого виступу тов. Шпунт сказав, що 1925 р. в журналі „Прапор марксизму“ я писав, „що історія України—це є історія українського селянства“. Даю таку довідку: поперше, 1925 р. ніякого „Прапору марксизму“ не було, бо почав він виходити тільки 1927 р. Так що 1925 р. я нічого в ньому писати не міг. Очевидно тут якийсь непорозуміння. А, по-друге, 1925 р. я був аспірантом другого курсу й мені здається, що аспірант другого курсу може помилятися в деяких питаннях. І коли такі помилки були на семінарах, то не треба робити висновків, що це було на кафедрі. Я вважаю, що я так не міг характеризувати історії України і що тов. Шпунт тут неправильно висвітлив справу.

Наколи б однак був колинебудь мій такий виступ, як каже тов. Шпунт, то я вважаю, що він невірний. Зараз же я такого свого виступу не пам'ятаю.

ДОВІДКА ТОВ. ЯВОРСЬКОГО

Я хочу дати таку довідку, щоб не було перекручувань моєї статті, яка була написана в „Червоному Шляху“ з такого приводу: в інституті марксизму тов. Рубач робив доповідь про проблему Жовтня. Я виступив проти окремих тверджень і потім це і навів у своїй статті.

ПРОМОВА ТОВ. ГОРОДЕЦЬКОЇ

Товариші! Поперше, я хочу сказати, що приєднуюсь до тих зауважень попередніх промовців, що дискусія йде цілком на ґрунті марксистської схеми, при розгляді окремих проблем. За традицією, яка тут встановилася, йти не буду й говорити про тов. Покровського не збираюся. Щодо питання схеми в цілому, то я тільки й хочу зробити два коротеньких зауваження. Поперше, щодо думки, яку висловив тов. Рубач, а саме: щоб писати схему історії України треба раніше знати схему народів в СРСР, якої ми зараз не маємо.

Я вважаю, що перш ніж складати написану історію народів СРСР, то в усякому разі до цього треба було подати установку.

Щодо висновку т. Мебеля, то попередні товариші в приводу цього говорили, повертатися не буду до цього. Мені здається, що він все знищив до щенту й залишився без нічого,— не дав ніяких висновків щодо схеми історії України.

Перше питання, якого я хочу торкнутися, в зв'язку з виступом тов. Карпенка, це питання рушійних сил революції 1648 року. Тов. Карпенко, освітлюючи питання про рушійні

сили революції 1648 року, між іншим, зробив висновок щодо помилкової оцінки т. Яворським цих рушійних сил, власно, в питанні про дальшу еволюцію України після самої революції. Основну увагу він якраз зосередив на економічній еволюції. Мовляв, оскільки в революції 1648 року на чолі стояло козацтво, представник нової верстви поміщицтва — дворянства, то можна було сподіватися того, що якраз в дальшому аграрна еволюція повинна піти таким шляхом, що не буде в дальшому кріпацтва, що господарство буде збудовано на нових капіталістичних основах. На думку тов. Карпенка, якраз наявність в дальшому кріпацтва на терені України є наслідок російських впливів. Хочу сказати декілька слів з приводу цієї теорії тов. Карпенка. Я тільки нагадаю основні шляхи аграрної еволюції країн Європи й два типи господарства *Gutsherrschaft* та *Grundherrschaft*, безумовно всім відомих у зв'язку з самим характером розвитку сільсько-господарської продукції України в ту добу.

Gutsherrschaft — це тип господарства, що цілком визначає політику фільварка на терені України й до цього типа наближаються і тенденції аграрної еволюції козацького хутора. Безумовно, відривати Україну від впливів Росії після революції 1648 року ні в якому разі не доводиться, але саме головне — впливи на сільське господарство України, вимоги європейського ринку, спрямували шлях, який безумовно повинен був привести до розвитку кріпацького господарства за доби торговельного капіталу. Кріпацтво виникло з самого характеру еволюції цього господарства, виникло з основ його продукції. Так, і ні в якому разі не інакше, треба підходити до цього питання. Коли навіть розглядати основи сільського господарства України за попередню фєвдальну добу, ми спостерігаємо, що втікачі, які складалися з бідніших сімей і гуртувалися коло козацьких господарств, уже уявляли собою передумову до створення кріпацької праці.

Коли навіть простежити за своєрідним типом націоналізації землі на користь панівної верстви, як він проходив після революції 1648 року, можна зробити певний висновок, що зародки кріпацтва спостерігалися й до революції в кожному господарстві козацької старшини. Звідси, безумовно, можна прийти до того висновку, що впливи західного ринку, умови організації продукції в часи після революції 1648 року, самі по собі мусили повести українське сільське господарство шляхом створення кріпацької системи. І це, безумовно, був один з двох типів еволюції сільського господарства за доби торговельного капіталу. Ознаки спільности цього процесу з шляхами розвитку німецького господарства є, безумовно, і помітні для

кожного, хто знайомий з розвитком німецького господарства доби закріпачення селянства.

На цьому питанні якраз спинаюся. Хочу тільки зазначити, що тов. Карпенко досить погано розглянув питання про русійні сили революції 1648 року і в тов. Покровського і в тов. Яворського, коли зробив висновок, що цей розгляд у тов. Яворського є повторення попередніх думок тов. Покровського.

Тепер я хочу зробити зауваження щодо виступу т. Хоменка у зв'язку з його уявленням схеми історії України, хоч тут хліб забрали у мене попередні товариші. Я не маю книжки тов. Хоменка, останньої його роботи, яку я проглядала тепер і раніше ще в його лекції, але повинна зауважити, що, безумовно, національне питання так у роботі тов. Хоменка, як у його виступі тут на кафедрі носить характер питання, яке піднімається над усім і відривається від класової основи.

Розуміння націй виникає вже в XVI сторіччі за доби торговельного капіталу. Ролю його, нацруху, за доби революції міського торговельного капіталу також надто переоцінює тов. Хоменко. Й тут я не повертатимусь до тієї цитати, вона у мене є, яку тут наводив тов. Волін, і всетаки нагадаю лише про неї. Я хочу навести декілька цитат з Леніна, які характеризують, як треба підходити до цього питання, і чи можна вважати, що пролетаріят лише завершив ту роботу щодо самовизначення України, яку до цього часу вела буржуазія протягом кількох століть. „Борьба против всякого национального гнета, безусловно, да, борьба за всякое национальное развитие, за национальную культуру вообще...“ Так ставить питання Ленін щодо завдань пролетаріяту і які стають цілком одрізнено від тих, які висуває буржуазія. Це знайшло свій відбиток в боротьбі за визначення лінії зайнятої пролетаріятком. Коли ставити питання щодо завершення буржуазно - демократичної революції, як воно ставилося підчас революції 1917 року, тут, безумовно, доводиться зазначити, що між тими завданнями, які лягали на пролетаріят і які намагалася провести буржуазія — є колосальна різниця. До цього питання я перейду трохи далі і в зв'язку з цим питанням, безумовно, повернусь до тої думки, яку висунув тов. Хоменко (*т. Хоменко*:— Я прошу факти). З вашої роботи? (*тов. Хоменко*:— Ясно). Не треба мені цитат з вашої роботи, оскільки був тут ваш виступ, до якого можна безпосередньо звернутися. Я маю цитату, яку наводив тут тов. Волін.

Перше, ніж перейти до останніх двох проблем, на яких я хочу зупинитися, це — теорії двокуркульности і питанні русійних сил революції 1917 року, хочу зробити зауваження щодо

виступу т. Гехтмана. Я не погоджуюся, що питання про світогляд Подолінського, який не відігравав такої ролі, як Зібер і світогляд якого не може відбиватися на характері всього робітничого руху цієї доби, на мою думку, не складає собою певної частини схеми історії України й на такому питанні можна було й не зупинятися. Я обминаю питання про драгоманівщину, приєднуючися до товаришів, які не погодилися з установкою Яворського з приводу того, що драгоманівщина являла перехід від народництва до марксизму. Тепер я хочу зупинитися на теорії двокуркульности. (З місця:— Що таке драгоманівщина?). Тут можна повторити думку т. Попова, з яким я цілковито погоджуюсь і яка вам відома. Переходячи до теорії двокуркульности, хочу поновити цитату Яворського, яка всім відома: „вся попередня історія революції 17 року дає нам категоричну на це відповідь...“ (читає). Що уявляв собою цей куркуль український, якого Яворський називає фєвдалом-куркулем? Коли візьмемо взагалі природу українського куркуля зокрема та куркуля взагалі, ми повинні визначити, що це майбутній капіталіст, який, зростаючи, тягнеться до пруського шляху розвитку свого господарства. В цьому лише розумінні можна зв'язати питання про фєвдальну природу куркуля з питанням його економічних тенденцій. Шлях, який хотів визначити далше Яворський, це тип компромісів між лишками старого і тенденціями до розвитку капіталізму, оскільки можна називати українського куркуля куркулем фєвдального типу, а в цілому ці назви визнати не можна. Щодо матеріалізму, який полягав в другому шляху розвитку — це фєрмарський шлях розвитку, як сказав Яворський, і в основі є матеріал до майбутнього фєрмера. Ленін мав на увазі лише середнє селянство, про яке каже: „Россия сколько-нибудь состоятельного крестьянина, т.-е. такого, который действительно способен превратиться в свободного фермера“. Так визначав Ленін природу селянина, який при революційному шляху міг фєрмерським шляхом розвивати своє господарство. Ленін якраз тут і дає відповідь, чи можна ставити питання про два типи куркуля, чи треба ставити питання про селянина з більш міцною середняцькою верхівкою і про другий тип селянства, капіталіста, який намагається йти шляхом капіталістичним пруського розвитку. Для цього попередньо треба звернутися до характеристики американської революції щодо аграрного питання. У Яворського виходить нібито стежки й шляхи тут одні й ті ж. Але треба зробити висновки такі: що американська революція з її націоналізацією земель проходила в цілсму в інших умовах, ніж ті, що можна спостерігати на Україні за часи 17 - го року. Конкретний вираз цієї революції, поперше,

виявився в конфіскації земель у багатовласників і фермерські господарства поволі почали розвиватися на цих конфіскованих землях, з другого боку — базою для розвитку фермерського господарства були незаймані землі. Коли порівняти умови Америки за часи революції з умовами України, то ми повинні зробити висновки, що в умовах надто перенаселення України безумовно куркуль, який зв'язаний з капіталізмом, не міг намагатися вести господарство фермерським шляхом. Єдина верства селянства, яка твердо могла обстоювати фермерське господарство з його розвитком, було середнє селянство і до цього висновку безумовно приходиться прийти тільки в такому розумінні, в тому розумінні, що представником першої тенденції, як вірно буде сказано, до вродання капіталізму в феудалізм був куркуль, а представником фермерської тенденції, яка могла здійснюватися на ділі лише при революції і цим могло бути лише незаможне та середнє селянство. Тепер мені хочеться зв'язати питання про двокуркульність з виступом Яворського, який тут зазначив: „Я, власне кажучи, не писав про двокуркульність, а про дрібну буржуазію в революції 17 року та про рушенність революції 17 року, як ми спостерігаємо на Україні“. Перше і основне зауваження, яке я хочу зробити, це, що рухових сил на Україні було дві — пролетаріят і селянство і третю силу, як рухову силу революції, Яворський відносить до природи дрібної буржуазії. Треба установити, як проходила революція 17 року на Україні і в зв'язку з чим поставити питання про помилкове уявлення щодо цього з боку тов. Рубача. Попередньо я хочу поглядіти, яким чином визначав цю дрібну буржуазію Ленін. Тут попереднє зауваження якраз торкається деяких дискусій чи розмов поза межами цієї дискусії. Це відносно соціал - демократії і есерів, кого репрезентував, на думку Леніна, за часи революції 17 року. В своїй популярній статті чи брошурі „Політичні партії в Росії і завдання пролетаріату“ Ленін відповідає на питання так: „какої класу представляє эту партийную точку зрения“ і відповідає: „социал - демократия и есеры представители мелких хозяйчиков, мелких и средних крестьян, мелких буржуа, а также части, поддающиеся влиянию буржуазии рабочих“. Тепер якраз я хочу зупинитися, як визначає дрібний буржуазний погляд Ленін і в зв'язку з цим поставити інше питання, це питання про характер революції на Україні за часи 17 - го року, про її конкретні особливості. Ленін пише: „мелко - буржуазная точка зрения отличает буржуазію прямым оправданием войны и защиты отечества“ (читає).

І друге, де Ленін, характеризуючи роль селянства в перші часи революції 17 року, це якраз листи про тактику в

корінному питанні, пише: „возможно, что крестьянство возьмет всю землю и власть, но возможно и именно возможно, что крестьянин послушает советов... (читає— (14 том, 1 частина стор. 31).

До чого, власне, я хотіла привести цими цитатами. Для того, щоб встановити конкретну картину співвідношення тих сил, які змагалися в революцію на Україні за часи буржуазно - демократичної революції 1917 р. Я тут хотіла ще декілька слів сказати відносно терміну буржуазно - демократичної революції. Але тов. Каретнікова зробила зауваження наперед, тому не буду до нього повертатися. Хочу тільки зауважити, що, на мою думку, оскільки цей термін Ленін вживав у своїй промові на другому конгресі Комінтерну, і оскільки це має відношення до національно - рухових сил революції Індії й Китаю, то я вважаю, що цей термін при наявності національного руху на Україні цілком доцільно вживати. Ось щодо тої конкретної картини, яку приходилося спостерігати на Україні за часи буржуазно - демократичної революції. Я вважаю, що тов. Рубач цілком даремно відкидає дійсність наявності трьохкутника 3 - х влад. Цього відкинути ніяк не можна і не можна заперечувати, що влад було три, а що рушійних сил в революції було дві — пролетаріят і селянство. На мою думку, якщо ці три сили змагалися на Україні, то у всякому разі з цього не можна робити той висновок, що три сили повинні були бути рушійними силами революції. Цілком було б не логічно робити такий висновок і, сказавши так, тов. Рубач не подумав.

Ось щодо природи української національної буржуазії, дрібної й українського селянства. Часу у мене мало, а тому я коротенько зупинюся. При наявності двох рушійних сил буржуазно - демократичної революції на Україні, цебто пролетаріят і селянство, ми все таки на Україні мали три влади, які змагалися між собою. Ось те, що я маю на увазі і вважаю, що заперечити цього неможливо.

Тепер хочу зробити коротеньке зауваження щодо особливостей національного питання. На мою думку, національне питання за часи буржуазно - демократичної революції на Україні має характерні риси: поперше, позитивні й, подруге, негативні. В чому полягають позитивні риси цього національного питання? В тому, що, завдяки особливостям української буржуазії, завдяки тому, що українська буржуазія виступала в даному разі проти російської великої буржуазії, завдяки цьому якраз ці особливості національного руху, ці чинники сприяли розвитку революції,— як зазначав Ленін. От в чому полягають позитивні моменти національного питання за цей час. В чому ж полягають негативні риси національного питання

за цей час? На мою думку, негативні моменти полягають в тому, що національне питання затушковувало основні головні питання революції — аграрні питання підчас буржуазно-демократичної революції на Україні.

Тепер щодо дрібної буржуазії селянства на Україні й щодо його ролі в революції. Я не хочу знову звертатися до цитат Леніна й до тих цитат, які я тільки що наводила, бо цілком смішно відкидати той факт, що на Україні підчас цієї революції дрібна буржуазія разом з українською буржуазією виступала в національному таборі під прапором національної революції й з певними вимогами. Що я хочу цим сказати? Я хочу зробити попередні зауваження такого порядку: що, безумовно, треба мати на увазі, що в той час, при такому конкретному становищі на Україні приходилося вести боротьбу. Не дивлячись на це, ми можемо зробити твердий висновок про те, що самий характер продукційних сил і об'єктивні передумови революції 1917 р. мусили вести до переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну революцію. Але у всякому разі я не хочу наводити цитати Леніна, де він зазначає, що під зовнішньою картиною все таки була певна картина конкретних співвідношень цих класів. Я хочу зробити такий висновок, що заперечити цій конкретній картині співвідношень різних таборів на Україні ні в якому разі не можна. Дрібна буржуазія на певному етапі була в таборі національної буржуазії і це виявилось в цілій низці фактів, про які тут товариші говорили й які можна коротенько повторити. Сюди треба віднести молоду й більш революційну українську буржуазію, зародки середньої буржуазії, яка була в наявності на цей час. Сюди треба віднести й відрив пролетаріату від селянства на Україні, яке приводило до неухважного ставлення до національного питання. Про це я не буду говорити. Ціла низка причин викликала якраз таке становище, що в цьому процесі боротьба за дрібну буржуазію на Україні протяглася більш довгий час, ніж в Росії, і це привело до того, що дрібна буржуазія залишилась на більш довгий час під цими націоналістичними гаслами. Це є та конкретна картина, яку приходиться спостерігати на Україні на цей час. І безумовно те, що за контр-революційними тенденціями української буржуазії до певного часу йшло селянство, це ні в якому разі не заперечує того, що основними рушійними силами революції на Україні були пролетаріат і селянство. З цього можна зробити тільки той висновок щодо національного руху, що на Україні національний рух мав свій негативний контр-революційний характер, який полягав у тому, що затушковувалося питання соціального характеру, відривалось увагу селянства від тих

основних проблем, які треба було провадити в першу чергу.

Ще одне коротеньке зауваження я хочу зробити щодо проблеми ринків, яку зачепив тов. Рубач підчас свого виступу. Я не погоджуюся з думкою тов. Рубача, що відсутність прикордонного мита усувала всякі лишки фєвдалізму і пом'яксувала боротьбу між російською та українською буржуазією. З цією думкою я не можу погодитися (*тов. Рубач*:— Я не зазначав). Ви зазначили, що завдяки відсутності лишків фєвдалізму в економічній системі українська буржуазія відчуває... (*тов. Рубач*:— а в процесі — „а в процесі утворення самостійної держави єдиної? Це ви плутаєте дві речі — об'єднання Німеччини й об'єднання України). Я якраз з приводу цього хочу навести одну цитату якраз з Розі Люксембург, цитату, яка вводить до виявлення такої точки погляду, за якої відсутність коштів, відсутність метод складає умови для буржуазії, в яких буржуазія пригнічує націю, цілком незалежну, переростає в великодержавну буржуазію й відкидає всякі тенденції і змагання за самовизначення. Оскільки тов. Рубач відокремлюється від цих сил, я це питання знімаю якраз (*т. Рубач*:— Я не хотів відокремлюватися, цього я не казав). Я перепитала всіх своїх сусідів з приводу цього, чи вірно я почула, може, ми колективно помиляємося. Так ось, я закінчую й хочу зробити висновок: безсумнівно, основними рушійними силами революції на Україні був пролетаріят і селянство й казаї — три сили — є в корні невірно, але особливості національного питання на Україні привели до того, що селянство (певні частини селянства) знаходилося в націоналістичному полоні певні часи, цим самим були затушковані основні тенденції і гасла селянської революції, що привело до затягнення революції 17 року на Україні й до певних ускладнень в боротьбі пролетаріату за Жовтень.

ПРОМОВА ТОВ. ДЕСНЯКА

Тов. Мебель (а за ним іще дехто) уважає, що „взгляды М. Яворського очень вредные и борются с ними нужно самым решительным образом“, що М. Яворський по - рабському копіює т. М. Покровського, що поза цим копіюванням М. Яворський робить тільки помилки, що у нього схеми нема, що в нього „исключительно опасная теория революционной роли национальной буржуазии“, що він ізолює український історичний процес, відокремлює український робітничий рух від руського й тільки. Усі ці обвинувачення згадуя для того, щоб виходити з них, роблячи короткі критичні зауваження щодо схеми в працях М. Яворського,

І поскільки з цієї трибуни кидається такі дуже важливі обвинувачення й негативні оцінки, я хочу спочатку зупинитися на загальній оцінці схеми Яворського й його роботи. Я хочу сказати, як би не говорили критики, що схема М. Яворського й його праці історичні, що по них ми вчилися, вчимо інших, *загалом, в основному, в головніших своїх настановленнях* [школа низкою важливих помилок] є безперечно (послідовно) марксистські. Уже тому вони (ці настановлення) у нього ясні, що автор їх завжди формулює і в передмовах та вступах до своїх праць, зокрема і в популярному підручнику, де він (М. Яворський) зазначає, що метою його викладу є висвітлення історичного процесу, що веде до пролетарської соціалістичної революції (на стор. 13 й 14), що він розглядає цей процес не з погляду нації, як т. Карпенко тут намагався твердити, а з погляду класової боротьби (на стор. 14). (*Тов. Карпенко*:— Нам треба на всіх 120 - ти) (М. Яворський:— цікаво, що ти даєш — я дав!). І те, що М. Яворський спиняє свою увагу в своїй схемі на особливостях українського історичного процесу з погляду класової боротьби, це його великий плюс.

Я вважаю, що значення його схеми й його праць в нашій історіографії незвичайне й велике і ніхто не завдає собі праці, цю схему критикуючи, значення це оцінити. Зрештою ви самі добре знаєте, що до праць М. Яворського, до функціонування його схеми у нас на Україні було порожнє місце. Була в нас єдина схема марксистська т. М. Покровського, яка, як ви самі знаєте, зовсім не охоплювала українського історичного процесу, ігнорувала його, схема недостатня і в деяких моментах неправильна. А протиставлена їй була схема українська буржуазно - націоналістична (М. Грушевський), що фігурувала і по вищих і всюди, як єдина схема історії України, виконуючи ворожі функції.

М. Яворський серед нас перший якраз протиставив цій буржуазно - націоналістичній схемі, і яскраво протиставив низкою підручників і праць так, як ніхто з нас не зумів ще досі зробити, загалом марксистську схему українського історичного процесу. Це треба мати на увазі, в цьому полягав основний керунок його робіт. (*Тов. Карпенко*:— Ми не хвалимо, а виправляємо). Почекайте, я теж не хвалю, а тільки оцінюю, щоб справді критично підійти до розгляду.

Отже, коли ми, товариші, перейдемо й до конкретного розгляду схеми М. Яворського та його праць, ми мусимо визнати, що вони є загалом крок вперед у нашій марксистській історіографії тому, що він (М. Яворський) ліпше й конкретніше з погляду класової боротьби висвітлює не зачеплені марксистами важливі історичні явища й процеси, зокрема український

національний рух, боротьбу за українську буржуазну революцію в 19 році, за український Жовтень 1917 р. й т. інш. (*Тов. Карпенко*:— Це не заперечує критика). Коли ми подивимося на схему М. Яворського та на його роботи, як ця схема там виявилася й що дала, то ми побачимо, що всі ті важливі явища історичні, які М. Яворський висвітлює й ув'язує в своїй схемі, до нього взагалі були не висвітлені марксистами й навіть не поставлені в історичну схему. (*Голоси*:— це правильно). Так, це правильно. Більше того — я хочу зараз відповісти т. Мебелю,— він (М. Яворський) не ізолює процес, не відокремлює український історичний процес, як т. Мебель безпідставно твердить, а розглядає процеси територіяльно й не з національного, а з класового погляду їх висвітлює.

Коли ми візьмемо схему т. М. Покровського, про яку вже говорилося, то там у нього між декабризмом і революційним народництвом майже не помітимо розвитку визвольного руху, що довів до народництва, так ніби протягом десятків років у цьому рухові був якийсь „провал“. Майже так само й між народництвом і марксизмом.

М. Яворський у своїх працях звернув на це глибшу увагу й зробив процес визвольного руху безперервним у своєму освітленні. В наслідок цього ми маємо польське повстання 1830—31 р. р., ув'язане в його схемі історичного розвитку. Хіба ж це є відокремлення українського процесу — повстання було ніби теж польське?

Коли візьмемо Кирило-Методіївське братство, Київську Козаччину 1855 р., знову польське повстання 1863 р., особливості українського народництва тощо — хіба висвітлення всіх цих явищ свідчать про відокремлення процесу й „національний підхід“, як галасують деякі товариші. Це, безперечно, не має під собою поважних підстав. Розуміється, не останнє слово сказано в Яворського, нам ще багатьох треба опрацювати, щоб мати доскональну марксистську схему українського історичного процесу, ми зараз це тут і робимо. Але треба знати, як робити і не висовувати таких колосальних обвинувачень, що мають в собі явно суто політичні тенденції — смисл цих обвинувачень тільки такий.

Коли ми візьмемо революцію 1905 р., як її висвітлено в Яворського, то тут ми знайдемо у Яворського силу, силенну помилку. Я вважаю, поперше, що М. Яворський ролю української буржуазії й дрібної буржуазії неправильно схарактеризував і висвітлив. Ті ж закиди, що М. Яворський знижує зовсім ролю пролетаріату не мають під собою підстав, і легко довести, що нічого подібного в нього немає. Він каже виразно, що в революції 1905 р. головною рушійною силою був проле-

таріят і селянство, що гегемоном у революції був пролетаріят. Це значить, що він лише перебільшує силу української буржуазії. Це лишень значить, що він конкретно з класового погляду не дає правильну марксистську оцінку української буржуазії, що він затушовує її ролю. В редакції його формулювань не відзначено дуже важливої риси української буржуазії та її тактики,— а саме не виявлено послідовно іманентного цій класі опортунізму, консервативного й угодовського націоналізму, а відтак не підкреслено й контр-революційности її. Це треба було рішучіше й послідовніше виявити та підкреслити. Це питання потребує особливої уваги й тут можна було б знайти в Яворського ще кілька хиб, але основа концепції його безперечно правильна. Тов. Рубач і інші опоненти недооцінюють ролю української буржуазії й до деякої міри недооцінюють ролю селянства.

Переходячи до 1917 року, я хочу сказати, що на Україні 1927 р. було дійсно три влади, була й боротьба трьох влад спочатку. Гадаю, що це не значить, що були й три рушії сили революції — закидати такий погляд Яворському немає (ні-яких) підстав, ніде про це він не говорить, ні в яких писаннях його про це нічого немає ¹⁾.

ПРОМОВА ТОВ. СУХИНО - ХОМЕНКА

Товариші, мене тут дуже уважно „склоняли й спрягали“, на жаль маю можливість говорити лише 10 хвилин. Що вам сказати? У мене мало часу й я гадаю, що краще зачитати просто плян виступу. Перше, товариші, мене найбільше здивувало, що тут товариші (і не один), виступаючи, намагалися накинути мені думку про те, що основне положення Хоменка це — відкинути класовий момент за рахунок національного. Я міг би лише посміятися, коли б можна було б цим обмежитися, але, на жаль, таке трактування виступу може говорити тільки про те, що деякі товариші не могли вловити й не вловили особливого змісту мого виступу, або вловили не той момент, на який треба звернути увагу. Коли б у виступах було б у когось заміна класового — національним, можна було б просто сказати, що такому виступові серед марксистів не місце.

В схемі Покровського України, як Україні, а не „окраїні“ місця немає й коли вона там фігурує, то, на жаль, не як об'єкт зовнішньої політики Росії, а як об'єкт „воссоєдинення єдиної російської нації“, так само, як у схемі французької історії

¹⁾ Автор уже схарактеризував свій цей виступ у листі до ред. „Літопис Революції“ (№ 2, 1930 р.) як хибний.— В. Д.

фігурують Провансаль, Бретань, об'єкти „воссоединения единой французской нации“. Ог у чому одна з хиб цієї схеми й усе лихо в тому, що цю помилку Покровського є не мало охочих людей поглибити її аж до того, щоб зовсім відкинути потребу історії України, людей, що хочуть відкинути саму можливість мати якусь окрему історію України. Аджеж справді виступами деяких товаришів поставлено під знак запитання, як історії України взагалі, так навіть і особливості українського історичного процесу. Ці люди прикриваються солідними іменами для своїх теорій, вважають себе за учнів загально-визнаних марксистів, виступають з своїми теорійками з катедри і... не дістають відсіч. Виходить, треба поставити питання, чи є потреба в схемі української історії, чи може взагалі розглядати цієї справи не слід? Таке питання я ставлю, коли звертаю увагу на доповідь Яворського і тих, хто виступав. Виступ Карпенка був спрямований на те, щоб відгородити Покровського від всіх помилок, а тим фактично й відкинути абсолютно схему історії України. Далі, за Карпенком виступає Шпунт і розвиває погляди, які виставив Карпенко. Сказати просто — є єдина неділима — йому незручно і тому говориться, що треба вивчати лише історію „Східної Європи“. В цьому (в цих) виступах саме й весь скандал сьгоднішнього диспуту. Це нам сьгодні доводиться свідчити.

На сьгоднішній день мені неприємно втовкмачувати вам в голову, що ви приписали мені зовсім не те, що я казав і як я виступав. Але знов, виходить, треба зупинитися на старому питанні й звернути увагу на неприпустиме для диспуту питання — чи потрібно вивчати українську історію чи не потрібно? Після мене виступало багато товаришів — Рубач, Гуревич і т. д., але чомусь вони всю увагу звертали на те, що говорив Хоменко й зовсім не говорили про Шпунта, Карпенка, Мебеля. Я, між іншим, страшенно здивувався, коли почув перший виступ тов. Рубача. — Що ж це ти нічого про Шпунта не сказав? — питаю. Тільки сьгодні Рубач відповів Шпунтові, але до мого виступу на Шпунта ніхто не звертав увагу. Тому я й ставив питання про *передумови* дискусії, бо виступ Шпунта виніс на поверхню такі архаїзми (в кращому разі), що просто хоч кінчай зі всякою історією України.

Тепер, подруге, щодо мого виступу проти схеми тов. Покровського. Мушу завважати, що в зв'язку з тим, що ми провадили дискусію про схему історії України, ми мусили торкатися тільки тієї частини зі схеми історії Росії, які стосуються до України. Коли б ви мені дали доповідь про схему Покровського взагалі, то можна було б і дві години говорити, в чому ця схема є не марксистська, в чому Покровський правий

або неправий. Тепер, поскільки мені, довелось зупинитися тільки на одному боці схеми російської й української, я мушу лише пояснити, що таке є схема, якою вона мусить бути й що таке марксистська схема. Я говорив, що схема Покровського є схема не руської історії, а історії держави російської. Я показав, що коли Соловйов, Мілюков, Ключевський ставили проблему історії держави російської й розв'язували її, як формування єдиного національного організму за географічними умовами тощо, то Покровський робить таке ж настановлення і намагається доказати, чому зформувалася єдина російська нація навколо Москви.

В чому лихо Покровського? Покровський в цьому відношенні користується об'єктами досліду для марксизму в історії Росії неприступними. Він користується такими об'єктами, що ними користувалися Мілюков та Ключевський. Чому це сталося? Тільки тому (і я знову це підкреслюю, щоб товарищі не забули), що Покровський не був діалектик - марксист під час писання курсу, що Покровський був механіст - марксист. Я в минулий раз у своєму виступі звертав на це увагу, а товариші не звертали й постаралися цей „неприємний“ момент змазати і перейти далі... до питання про нації. Механістичність же зовсім не говорить, що її прихильник не марксист, механісти залишаються в лавах марксистів, як це вам відомо (Степанов, Бухарін і ін. т.т.). (З місця:— Остання конференція їх визнала діалектиками). Тов. Гехтман.— голосуванням ця справа не вирішується. І те, що стояло на конференції, це ні в якому разі не дає відповіді на розв'язання наших проблем. А взагалі питання знову - таки не голосуються. Оце, що я знаю. А може тут є філософи, вони може й краще знають цю справу, може й такі питання вони голосують!? А взагалі я знаю тільки те, що Покровський своєю філософією є механіст (в усякому разі був ним) типу Степанова і Бухаріна. В нього є стара брошура про „економічний матеріалізм“, від якої Покровський тепер відмахнувся. Це добре. Але зле те, що Покровський свій чотири-томник та й історію культури розробляв саме на підставі цього самого „економічного матеріалізму“. І ця метода проявляється у нього не тільки в схемі промислового й торговельного капіталізму, в історії взагалі (але, видно, впливала вона й на його політичне кредо), бо він у свій час не урахував багато таких питань, про які й ми з вами зараз говоримо. Я хочу нагадати, яким був Покровський, коли писав 4-хтомник. Покровський, Луначарський в той час, наскільки мені відомо, відходили від марксизму, були в опозиції до ленінізму й мали, крім інших хороб, дещо від люксембургіянства в національному питанні. І так само, як Луначарський і до сьогоднішнього дня робив

помилки, всім вам відомі, то колись в історії робив і Покровський і це залишилося у його (Покровського) старих працях і на сьогоднішній день. Тому, не зважаючи на великі заслуги Покровського, ми можемо й мусимо говорити про його помилки. На цьому мусимо загострити увагу, бо, товариші, на помилках, на жаль, вчать, а деякі учні договорюються до неприпустимого, а більш „дипломатичні“ просто це обходять, намагаються відсунути на бік.

Далі, я мушу дати довідку на те, що кажуть нібито я підмінив клясове національним.

Сталося це, в деякій уяві видно, завдяки саме тому, що товариші виявили очевидну ігноранцію національного питання в історії, а я на це звернув увагу, показав хибні так звані марксистської схеми руської історії т. Покровського (Тов. Карпенко:—так званої). Так званої тому, що я вважаю її за невтриману. Марксистська вона остільки, оскільки Покровський в старих працях механіст - марксист. В результаті, люди, що в історії дуже мало кумекають, користучи з того, що неправильно деякі товариші кваліфікували мою критику Покровського і старалися якнайршуче поглибити саме помилки старих праць Покровського, договорилися до дурниць. А дурниць буває багато тому, що частенько люди виступають без ніякого аргументування або останнє буває подібне до виступу Городецької. Вона, бачте, не погоджується зі мною в тім, в чому і Волін, що процитував одне місце з моєї книжки „Одміни українського націоналізму“. Мені дуже приємно, що т.т. Городецька й т. Волін погодилися на всі 190 сторінок моєї книжки й тільки з двома сторінками не погоджуються. Але мушу зауважити, що зате я ні з одним місцем критики Воліна не погоджуюсь, що він уважає, що клясове боротьба зовсім не має на меті боротьби за державність, а це є ляпсус. Для марксиста такий ляпсус — скандальний. Волін не згоден зі мною, бо „т. Хоменко зводить до філософії історії проблему державности“. Так, я вважаю, що проблемі державности місце у філософії історії, бо боротьба кляс відбувається не просто із - за чогонебудь маленького, або ізольовано економічного, а б'ються і за владу, за опанування державним апаратом (Гордс:— за засоби виробництва), за панування в певному суспільстві. Пролетаріят б'ється за те, щоб опанувати й державну машину, й, опанувавши, знищити остаточно й саму державу. Закидає мені Волін про українську державність у національній формі „Одміни...“ (169 стор.). Не треба висмоктувати. Пролетаріят б'ється за державу, але б'ється, як за орган клясового панування, але не за національне в ній. Захопивши владу, пролетаріят, зрозуміло, б'ється за те, щоб його державний

апарат був максимально готовий здійснювати його завдання, а тому і робить його по формі масовим, близьким масам не тільки клясово, а й національно.

Саме про масові форми державности у мене й іде мова. А зрозуміло — наймасовішим держапарат на Україні може бути лише пролетарський і український не лише змістом, а й своєю формою. Цілком зрозуміло тому, що в українських умовах державність пролетаріату має форму української державности, це є українська пролетарська державність, зрозуміло також, що українізованим може бути лише масовий, пролетарський формою апарат. Цей момент, товариші, я й навів у тому місці, що його читав Волін. І це аргументування було направлено проти українських націоналістів і великодержавних нігілістів. Нігілізм великодержавників полягає в тому, що вони говорять: українська державність — це „липа“, „для одвода глаз“; націоналісти говорять: українська державність — це дипломатія. У нас рік тому появилася стаття навіть в солідній газеті (*Тов. Десняк*:— в „Комуністі“), де провадилася думка — державність українська — є маневр та інше в такому дусі (*Голос*:— *цель или средство*). Тут не про „средство и цель“, а про те, що являє собою українізація, українська державність — чи вони складова частина процесу соціалістичного будівництва чи є маневром для замазування очей Західньої України й західніх українців для того, щоб притягти їх до нас, а потім на цю справу наплювати. Я й говорю тому, в книжці, що наплювательське діло не до лица нам, бо сама масова форма пролетарської державности, в якій беруть участь маси, що повністю мусять опанувати цією державою й тим, нарешті, її знищити, веде до націоналізації державности й тому наша державність — масова формою тільки й робить нашу державу українською, чого буржуазія не давала й дати не може. Тому я писав у цьому формулюванні в пику націоналістам всіх кольорів, що „українська державність“, коли й може існувати, то лише в її пролетарській (тобто масовій) формі“.

ПРОМОВА ТОВ. Д. ФРІДА

Я гадаю, що висновки нашої дискусії мають безумовно надзвичайно важливе значення. Ця дискусія повинна бути загально - директивною. Характерно, товариші, те, що дискусія з приводу тих чи інших тверджень Яворського відбувалася з певною закономірністю з дворічними перервами: 25, 27 та 29 року. Я не думаю, проте, що подальша буде 31 року.

В процесі дискусії постало питання про Покровського, про його схему, його роботу та про його значення. Це не дивно,

завдяки тій ролі, яку він відіграє взагалі в боротьбі за революційний марксизм в історичній науці; це не дивно тому, що при утворенні схеми історії України не можна пройти повз історію Росії, маючи на увазі їх взаємодію. Це природно постає в нашій дискусії і ухилитися від цього ні в якому разі не можна і не слід.

Виходячи з цього, я гадаю, що ми мусимо говорити і про помилки тов. Покровського. А серед цих помилок в даній дискусії нас найбільш стосується, безумовно, і найбільш цікавить його помилка в національному питанні. Бо в цьому питанні, в цій галузі значно, я не кажу лише в цьому, а в цьому значно відбивається погляд на історію України, погляд на схему історії України.

Розглядаючи це питання, ми повинні сказати, що у Покровського в ті часи, коли він свою схему складав, була недооцінка національного питання, було більше, як недооцінка національного питання, було люксембургіянство. Це була політична установка Покровського, як і багатьох інших товаришів досить видатних прекрасних пролетарських революціонерів, але з великою хибою в цьому питанні, що було пов'язано часто - густо й з великими хибами і в інших питаннях, наприклад, в селянському.

Тут виходили деякі товариші й казали: Фрід своєю цитатою довів, що у Покровського не було помилок в національному питанні, отже, Покровський розуміє, мовляв, Польщу, Фінляндію та ін. Але треба розуміти, що не на Польщі і не на Фінляндії виявляється розуміння чи нерозуміння національного питання. Найдіть таких, хто б не розумів самостійності історії Польщі, самостійності не з погляду, звичайно, цілковитої обмеженості, цілковитої незалежності від інших країн. Але Польщі не треба було доводити своє існування, а Україні треба було. Отже, не на Польщу і Фінляндію треба закидати, не це — „оселок“. У відношенні до України в схемі Покровського були відзначені неправильні моменти, була взята неправильна установка. Я наводив, як приклад, цитату з „Сжатога очерка“. Тов. Покровський пише про 1905 рік і анулює там всі особливості України.

Але у Покровського з 24 року ми маємо низку надзвичайно важливих заяв. В цих заявах тут я цитував їх, наприклад, з „Очерков истории культуры“, в цих заявах Покровський відходить від своїх попередніх позицій. І ні в якому разі не можна вважати ці заяви, а це було у т. Хоменка, як пусті декларації, як протиріччя, як пусті слова. Схема Покровського має хиби в національному питанні, але ці заяви мають для нас величезну вагу, ці заяви за Покровського, а не проти

Покровського, вони свідчать про певну зміну, про початок відходу від попередніх позицій і це треба підкреслити й недовір'ю, про яке ми тут чули, не може бути ніякого місця. Я не кажу про те, що ми знаємо Покровського, як молодого з молодих, як абсолютно не консервативного „незакостенелого“, який веде вперед, який сказав — „наука двигается вперед и я с нею“, який не боявся цього казати, який не відкидає сам свого досвіду, який вносить правки до своєї схеми, зокрема там, де говорить про Україну.

Його остання стаття „Восточный вопрос“, що надрукована в XIII томі Великої радянської енциклопедії, де мова йде про взаємини між Турцією, Росією й Польщею також свідчить про це: „Картина стала меняться, как только московский царь стал господином Украины. Географически Черное море является украинским морем по преимуществу — без выходов на него Украина оказывается в коммерческом тупике. Сюда тянулась украинская торговля не только во времена Киевской Руси, но в течение всех средних веков, до 16 — 17 столетий включительно. Кто бы ни был хозяином Украины, он должен был заботиться об охране этих выходов украинской торговли, если он не хотел иметь украинских купцов и помещиков против себя. Пока Украина была польской, ее интересы толкали, главным образом, Польшу против турок — из - за казаков Запорожья польские короли имели не меньше хлопот, чем московские короли из - за донцов... Этот урок московское государство должно было учесть: если оно не хотело испытать судьбу Польши, оно должно было более активно выступить на защиту черноморских интересов Украины“¹⁾.

Порівнюючи, товариші, цю концепцію з попередніми, ми повинні констатувати, що тут, безумовно, є здійснення заяв т. Покровського, є певний і великий прогрес у Покровського в цьому напрямку. Тут можна сказати, що він виправляє свої помилки.

Схема тов. Покровського хибувала на люксембургіянство, але це ні в якому разі не анулює класової суті цієї схеми, що для нас мусить бути головним. Ця схема Покровського залишається революційною, марксистською, залишається знаряддям пролетаріату в його боротьбі на ідеологічному фронті. Покровський пояснює Жовтнем всі свої праці. Неправильно кажуть товариші, і в тому числі т. Хоменко, коли кажуть, що він в старі міха влив нове вино та й то вино не хороше, а зіпсоване, що він, мовляв, бере метафізичну формулу класово невитриману, не марксистську. Це значить просто взяти національне питання

¹⁾ БСЭ. Том XIII, стор. 318. 1929 р.

механічно відірвати його від класового питання й поставити поперед нього.

І тому я гадаю, що одним із висновків нашої дискусії мусить бути підкреслення значення всієї хибності цієї тези про зіпсоване вино й про старі міхи, про формально - класовий метод Покровського.

Надзвичайно важливе питання щодо схеми т. Яворського, це питання про буржуазно - демократичну революцію. Тут тов. Каретнікова ставила питання так, що тут, моєлюб, вся справа в термінології. Але мені здається, що коли мова йде про рушійні сили, то тут справа полягає не лише в термінології Рушійні сили це надзвичайно тонкий, ніжний струмент у нашій революції. І *маленька* помилка в питанні про рушійні сили неминуче веде й до інших помилок. Саме це питання було одним із головних водорозділів між більшовиками й меншовиками. Тому до питання про рушійні сили ми мусимо ставитись зі всією певністю й точністю. Оцінка рушійних сил безпосередньо зв'язана й виникає зі всього світогляду, зі всіх стратегічних і тактичних завдань пролетаріату. І тут термінологія відіграє надзвичайну роль, термінологія тут не є чиста термінологія. Тут треба рішуче сказати тов. Яворському — „ізвольте“ виправити. Надавати українській буржуазії такого революційного значення, якого вона не мала, неприпустимо. Центральна Рада мала своєрідне революційне значення (маючи на певному етапі за собою, завдяки особливим причинам, широкі селянські маси) остільки, оскільки в національному питанні вона своєю по суті угодовською опозиційністю до певної міри все ж таки розкладала єдиний буржуазний фронт і єдину російську імперію. В цьому й було безсумнівно певне, обмежене революційне значення Центральної Ради. Це правильно, що 1917 р. було *три* центри, але треба зазначити, що були *дві* рушійні сили. Пролетаріат мав свої ради — один центр, але буржуазія мала два центри. Але знову повторюю, що рушійними силами все ж таки залишалися пролетаріат і селянство.

Ось чого не зрозумів Яворський, ось в чому одна з самих головних його хиб, його помилок, так би мовити, помилка помилок.

ПРОМОВА ТОВ. РЕДІНА

Я гадаю, що тов. Хоменкові не слід відповідати, бо найкраще, що можна йому відповісти — це вся його промова, яка записана отут — у стенограмі. Тепер по суті справи. Перш за все давайте чітко встановимо коріння нашої дискусії, бо це є дуже важлива проблема. Я стверджую, що основною причиною нашої дискусії зараз це є те, що наша історична наука, разом

зі всім нашим культурним будівництвом переходить в наступний етап. Я стверджую, що наша дискусія це є хвороба зросту, але хвороба зросту це є *теж хвороба* і цього не слід забувати. Криза зросту це теж є криза і цього не можна забувати й не слід на це заплющувати очі. І як всі кризи ця криза також болюча, поки ми її не переборемо у нашій дальшій роботі. Через що склалася ця криза? Ця криза склалася тому, що є цілковита невідповідність між новими завданнями й старими силами. Коли старі форми перестають відповідати новим завданням — тоді виникає криза; саме таке становище спостерігається у нас. І тому не можна протиставляти поняття кризи зросту поняття індивідуальних помилок. Індивідуальні помилки вони є ввесь час, але надто гостро, надто болюче впливають вони саме в момент переходу на новий етап.

Коли я виступав уперше, то я не торкався так званої теорії двокуркульности. Але той, хто гадає, що я в першому виступі нічого з цього приводу не сказав, той помиляється. Я вважаю, що теорія ця є однією з основних помилок тов. Яворського. Тов. Яворський не дав тут чіткої характеристики послідовних етапів суспільного розвитку—й на це я вказував у своєму першому виступі. Він не дав достатньо чіткої розробки перетворення однієї суспільної форми в другу. Теорія ж двокуркульности й є доказ того, що т. Яворський не досить чітко розуміє це чергування послідовних суспільних формацій. Якщо випадає, що ця сама теорія двокуркульности створена тов. Яворським, то ви помиляєтеся (*3 місця*: — Це є народництво). Не тов. Яворський створив цю теорію, а народництво, правильно. Я вам зараз зачитаю маленький уривочок з тов. Яворського, останню його формуловку теорії двокуркульности; „Здебільшого це не була вже ота буржуазія старої глитайської породи, отой *селянський наросток торговельного капіталу*... Ті, що стали в лави селянських заколотів — це були оцей новий зразок селянської буржуазії, щойно народженої буржуазії, чистої вже породи... Це був *дрібний сільський підприємець*, що тільки щойно виходив, як кажуть, „у люди“, що не мав за собою традицій багатія“ („Істор. Укр. в стислому нарисі“, стор. 264). Що це за протиставлення? Це є, по суті, протиставлення старого куркуля, що веде своє нагромадження шляхом капіталістичних лихварських операцій — це є протиставлення цього куркуля капіталістичному підприємцеві в сільському господарстві. Що говорив з цього приводу т. Ленін (*Тов. Яворський*:— Цікаво). От що він говорив. В другому томі він пише про перехід од кабальної оренди, од лихварства тощо до підприємництва: „Этот переход начал совершаться в пореформенной России, — это опять таки

беспорный факт. Факт этот показывает тенденцию той кабальной формы, которую народники рассматривают чисто метафизически,— вне связи с прошлым, вне стремления к развитию, факт этот показывает *дальнейшее* развитие капитализма, дальнейшее развитие той классовой противоположности, которая присуща нашему капиталистическому обществу и которая в предыдущую эпоху выражалась в отношении „кулака“ к крестьянину, а теперь выражается в отношении рационального хозяина к батраку и поденщику“ (т. II, стор. 146). (Тов. Яворський: — Це говорит за мене, а не за тебе), (Голос: — у третьому томі краще). За кого це говорить, за т. Яворського чи проти? Проти т. Яворського. Через що? Через те, поперше, що т. Яворський, слідом за народниками, *протиставляє* „кулака“, глитая — „раціональному“ підприємцеві, в той час, як це є *дві послідовні форми розвитку одного типу*. Це говорить проти т. Яворського, подруге, через те, що він вважає глитая — за контр - революціонера, а „підприємця“ — за революціонера, а в дійсності революційність селянства полягає саме в тому, що воно прагне від цієї первісної форми панування капіталу, від цієї торговельної форми капіталістичного нагромадження, воно прагне перейти до створення буржуазної форми виробництва в сільському господарстві. Саме в цьому є революційність селянства, саме, тому, т. Яворський, той „чистої води буржуа“ в сільському господарстві, який вже встиг осісти на землю за часів царату, він ставав контр - революційним *уже через те*, що він стає „чистісінької води буржуа“. Він лишається революційним лише доти, доки він не є „чистішої води буржуа“, саме тоді ж, коли він ним стає, він стає контр - революційним. Поки його зв'язують фєвдальні вузи, він революційний, бо намагається ці путі порвати. З того моменту, як пощастить йому на землі осісти, збудувати своє господарство капіталістичне, він стає буржуа і він стає контр - революційним, бо його революційність *вичерпано*, бо вона полягала в пристосуванні земельних відносин до потреб буржуазного способу виробництва.

От що пише з цього приводу т. Ленін за часів Столипінщини: „Успех Столыпина в деревне теперь и в ближайшие годы *по сути дела* будет больше разжигать борьбу внутри крестьянства, чем тушить ее, ибо иначе как долгим и очень долгим путем нельзя достигнуть „цели“, т.-е. окончательного и полного упрочения *чисто буржуазного* (чувств, тов. Яворський? *чисто - буржуазного*) *крестьянского хозяйства*“ (т. XI ч. 1, стор. 158). Столипінщина *намагається сама* створити цього „буржуа“ „чистої породи“, бо цей селянський „чистої породи буржуа“, що виріс за панування царату, що пристосувався до

поміщицького панування — він випадає з революційного фронту, він стає контр - революціонером.

Огже, товариство, основна помилка тов. Яворського в чому полягає? У тому, що він вважає так: — якщо є тут представник буржуазного способу виробництва — це революціонер. Якщо є тут анархічна форма панування капіталу в хліборобстві — це є контр - революціонер. В дійсності ж справа навпаки: — той селянин, що „осідає на землю“ своїм капіталом уже за царату стає контр - революціонером, бо він є той самий гроббауер, що відходить від єдиного селянського фронту.

ДОВІДКА ТОВ. ШПУНТА

Мое слово, которое я взял в виде справки, будет короткое. Выступающие товарищи пытались приписать мне мысль, что я отрицаю историю Украины. Этим наклеить на меня определенный ярлычек. Это неверно. (Тов. Хоменко з місця: — Это факт. Как ты отрицать это можешь). Это неверно. Если кто беспристрастно способен был выслушать то, что я говорил, если кто внимательно прочтет эту стенограмму, то, конечно, таких выводов не сделает, и в своих исторических работах, как в своем выступлении по докладу т. Яворского, исхожу из интернационализации исторического процесса, признаю единство исторического процесса вообще и ищу это единство исторического процесса в определенных территориальных комплексах, имея постоянно в виду историю нации, как таковую [Я не виноват, что кое-кто хочет подменить мое понимание, единства исторического развития единым историческим развитием. На точке зрения единого исторического процесса никогда не стоял. Я, как марксист, признаю единство, и в первую голову, как марксист, ищу это единство в истории развития отдельных народов. „Единство“ и „единый“ ничего общего не имеют. Кто подменивает последнее первым, тот делает это в определенных целях, чтобы облегчить продвинуть свою собственную точку зрения, характеристику которой я давал в своем выступлении]. Я в своих исторических работах исхожу не из великорусской, не из польской, не из украинской точки зрения, а из точки зрения интернационалиста. В своем выступлении я говорил, что мы обслуживаем пролетариат, т. - е. раньше всего мы должны быть интернационалистами. Это основная мысль, которую я положил в разработку положения, выдвинутого моим выступлением. (Десняк з місця: — Но это трудная задача, тов. Шпунт). Если только дело в трудности, то мы трудностей не признаем. Как мы переходим от единства вообще исторического процесса к истории данной нации? Я считаю, что

мы переходим через изучение, через увязку отдельных самостоятельных исторических схем, через диалектическую увязку в территориальные массы. Если вы прочтете тезисы Коминтерна по колониальному вопросу, вы увидите, что большевистская тактика строится по отношению к территориальным комплексам, в основе которых лежит единство исторического процесса. Вы знаете, что по Ленину большевистская тактика строится на изучении явлений и фактов в условиях классового анализа.

Я заявляю, что те товарищи, которые пытаются мне приписать, что, мол, я отрицаю историю Украины, борются со мной негодными средствами, [клеветой и вымыслом, средствами], недостойными большевиков.

ДОВІДКА ТОВ. КАРПЕНКА

Товариші, звертаю перш за все вашу увагу на те, хто в нас сьогодні доповідач. Тов. Яворському, як комуністові й керівникові катедри, зовсім не лічило б виступати так, як виступив він тут. Тов. Яворський захищає самостійність української історії і її схеми від ігнорування, нехтування її російською історіографією. Здавалося б цілком законне й правильне намагання. Але де він вбачає основного ворога й куди він скеровує вогонь боротьби? Захищаючи свою схему, він вогонь боротьби скеровує не проти буржуазних шкіл, їх історичних концепцій, що не визнають і нехтують історію України, а на боротьбу з тов. Покровським, приділяючи помилкам Покровського основну увагу в своєму виступі. Більше того, захоплений боротьбою з Покровським, Яворський доходить до того, що проголошує його великодержавником і ставить його в російській історіографії поруч Чичерина, Соловйова, Мілюкова. Захопившись так „розвінчанням“ Покровського, Яворський зовсім забув, що йому, як доповідачеві, про схему слід було б перш за все подати свою схему, а тоді вже братися до критики інших схем. Трапилося, проте, так, що ми почули критику Покровського, але не чули майже нічого про власну схему Яворського.

Виходячи з такого становища, я цілком був правий, кидаючи обвинувачення Яворському в нетовариському, тенденційному, некомуністичному підході його до помилок Покровського і в натянутості всіх аргументацій Яворського. Які я мав для того підстави? Ці підстави подав нам сам Яворський в своїй доповіді. Як він побудував свою доповідь? Тов. Яворський в основу своєї доповіді про схему історії країни поклав не доказ тих принципових положень, що на них він будує схему укр. історії, не пояснення цієї схеми, не показ того, чому ми мусимо

саме так, а не інакше розуміти історичний процес України; не скерував нашої уваги на боротьбу з ворожими нам буржуазними і псевдо - марксистськими течіями в історичній науці, в боротьбі за єдино вірну марксистську схему історії України, а повернув цей вогонь лінією боротьби з Покровським. Замість боротьби з ворожими нам школами й теоріями, комуніст т. Яворський скеровує нашу увагу не на боротьбу з цими теоріям, а на боротьбу з марксистською схемою Покровського. А, скерувавши сюди нашу увагу, на боротьбу всередині марксистського фронту, він цілком забув уже про ворожий нам буржуазно-й псевдо - марксистський фронт. Після такого виступу я мав право вийти сюди на трибуну й заявити, що тов. Яворський, коли він відстоює свою схему, нехай відстоює, але нехай знає все таки міру, й що виносити цю боротьбу ще на нашу всеукраїнську конференцію, робити з всеукраїнської конференції всеукраїнську склоку, я вважаю за зайве. Тому то я перший свій виступ цілком присвятив на те, щоби довести неприпустимість в наших лавах таких виступів, який ми мали в доповіді Яворського. Я наведу цілу низку цитат, з яких видно, що ті обвинувачування, які кидає т. Яворський тов. Покровському, ні на чому не основані, вони є притягнені за вуха Яворським, як і вся схема Покровського. У Покровського глави про Україну виступають дійсно як складові частини схеми історичного процесу Росії. Це дійсно є хибним в роботах Покровського. Але про це ми говоритимемо тоді, коли т. Покровський вийде у нас на конференції й буде говорити про схему історії народів СРСР, а не після доповіді товариша Яворського. Тоді буде в нас спроможність критикувати Покровського в тих дебатах, що будуть на доповідь. Зараз же ми мусимо скерувати свою увагу не на помилках Покровського, а на схему й помилки Яворського. Оце, тов., та установка, з якої я вижджу й чому я захищаю, як кажуть, Покровського. Я вважаю, що роблю правильно, коли виступаю за те, щоби не допускати національного загострення поміж комуністами, яке дійсно помітно було у виступі т. Яворського.

Тепер декілька зауважень з приводу того, що сказав Свідзінський. Тут треба коротко сказати, чи правильне те твердження, що ніхто не робив зауважень дотепер до схеми Яворського. Це не зовсім так. Як пам'ятає сам Свідзінський, я не раз робив зауваження з приводу схеми Яворського як до 19 сторіччя, так і до 1905 р. й інших періодів. Я вважаю, що схема Яворського щодо 1648 р. та сама, яку захищала тут Городецька, також є неправильна. Неправильна тому, що він розглядає хмельниччину, як дворянську революцію, що мала встановити на Україні кріпацтво, мов би його до того часу не було, а не

знищити, як підкреслює це Покровський для російської „смути“.

Також я казав, що Яворський робить помилку, коли починає українське відродження з Енеїди Котляревського. Його треба починати не з Котляревського, а з кирило-методіївців. Свідзінський закидав мені, що я не розумію кирило-методіївців, коли починаю від них добу національного відродження, я ж думаю, що він їх не розуміє тому, що в нього кирило-методіївці виступають не як молода українська буржуазія, а якийсь позаклясовий бльок вид поміщиків до дрібної буржуазії. Він стверджує, що кирило-методіївці — це конгльомерат, який об'єднував всі шари нації і більш нічого. Це показує, що тов. Свідзінський не розуміє клясової суті кирило-методіївців. Це перший виступ дійсно національної української буржуазії, що виступає уже на боротьбу за свої клясові й національні змагання.

Тепер, тов. тов., про особливості українського історичного процесу. Тут т. Свідзінський критикував націоналістичний погляд Грушевського, який кладе в основу свого розуміння історичного процесу України, розвиток української нації, що за його поглядом являє собою буржуазну, позаклясову категорію й тут же сам виступає й заявляє, що особливості українського історичного процесу полягають в тому, що українська нація не мала своєї буржуазії. Тільки що він заявляв, що помилка Грушевського полягає в тому, що він не визнає, що Україна мала свою буржуазію і сам тут же заявляє, що особливості української історії полягають в тому, що на Україні не було національної української буржуазії. (*Свідзінський*: — це брехня).

Городецька давала тут довідку про 1648 р., я також даю довідку про 1648 р. Я виступив проти схеми 1648 р. Яворського в тій частині, де він називає революцію 48 р. дворянською революцією. Це я вважаю за неправильне тому, що боротьба тоді йшла не за насадження кріпацтва, яке вже існувало, а за знищення фєвдалізму і повалення кріпацтва. Я говорив, що в цій боротьбі був подвійний фронт — з одного боку, лівією боротьби з фєвдалами, в якій брало участь як селянство, так і козацька старшина, й з другого — проти кріпацтва, проти якого виступало в основній масі селянство.

Наскільки рішуче буде підірвано фєвдалізм і кріпацтво залежало від того, які з цих двох клясових сил переможуть. В революції 1648 р. перемогло селянство, що опиралося на озброєну допомогу запорізької голоти і почасті міста, що й дало можливість не тільки рішуче підірвати кріпацтво, але конфіскувати й посісти селянству магнатські землі. Але в умовах 1648 р. селянство не могло довго триматися. Конфі-

скувавши землі, селянство, осіло на землю й козацька старшина втратила навіть ту вільно-найману працю, яку мала до революції. Хмельницький виходив із цього становища в той спосіб, що купував по 1 $\frac{1}{2}$ тисячі невільників, якими обсажував своє господарство. Далі старшина забезпечує себе робочою силою в той спосіб, що грабує селян і закріпачує їх собі. Тим самим знову повертає на Україну кріпацтво. Кріпацтво, отже, було реставровано, а не встановлено після Хмельниччини. Відновлення кріпацтва не могло бути завданням революції, а тому й саму революцію неможна розглядати як дворянську революцію.

ДОВІДКА ТОВ. РУБАЧА

Я, товариші, дам дві довідки. Перша довідка. Я вважаю, що основна небезпека для нашої дальшої роботи, в зв'язку з ростом нашої марксистської історіографії, є — визнання за марксистське, за більшовицьке того, що не є ні марксизм, ні більшовизм, *це основна небезпека для нашого дальшого виховання молодих кадрів*. Коли до цього часу ми до деякої міри могли крізь пальці дивитися на деякі помилки Яворського, то тепер, коли наші кадри зростають, коли марксистська історіографія має в своїх лавах десятки й сотні молодих аспірантів, молодих істориків марксистів - комуністів, дальше виховання цих молодих істориків - марксистів на хибній схемі неможливе. Це я категорично підкреслюю й заявляю. Не можна далі боротися з псевдо-марксизмом, доки товариш, який стоїть на чолі катедри історії України (і який повинен і надалі бути на чолі) має значні помилки принципового характеру. Тим більше, що тут були спроби виправдати, замазати ці помилки, ці помилки Яворського, ті значні хиби, які він має. Ми зараз на цій дискусії намагаємося виправити хиби Яворського. Як довго триватиме ця операція, залежить від самого Яворського. Всілякі спроби підмінювати більшовицьку теорію на іншу, ми, більшовики, рішуче відкидаємо. Визнати за більшовизм еклектику між більшовизмом та есерівством ми не можемо. (Яворський: не зачіпляй мене). Це лише дрібний буржуа, опортуніст може ставити так питання — не зачіпляй мене й я тебе не чіплятиму.

Я думаю, що сказати — тенденція, це буде дуже м'яко. Я гадаю, що це м'яко сказано, а коли ви хочете, щоб слова дійсно відповідали конкретній дійсності, то слово „тенденція“ треба відкинути й назвати речі своїм ім'ям: розгорнута права плятформа на історичному фронті. Я підкреслюю, що теоретичні спори ми політиканством ніколи не підмінемо й що

зараз ми переросли вже цей етап. Ми зараз уявляємо значний колектив істориків - марксистів України, які не дозволять підмінювати теоретичні спори політиканством. Це я заявляю цілком категорично. Той, хто вважає, що розвиток більшовицької, марксистської історіографії може йти в умовах замазування принципів помилок, той, хто вважає, що помилки тов. Покровського й Яворського однотипні, той нічого не розуміє в цих помилках. Помилки Покровського — принципові, важливі, але не вирішальні для його загальної схеми історії Росії. Помилки Яворського є помилки в основних стрижневих положеннях більшовицької схеми, в питанні про характер та рушійні сили революції. Хто, як, наприклад, Каретнікова, думає, що помилка про революційність буржуазії є термінологічна помилка, той не розуміє в чому в основному полягає більшовизм. Питання про революційність буржуазії, про гегемонію пролетаріату в буржуазно-демократичній революції є осілок, водорозділ, який відокремлює більшовиків від меншовиків та есерів. Треба ясно й чітко це зрозуміти, коли ви хочете бути більшовиками - марксистами. Цю позицію більшовики завоювали в довгих боях не тільки зброєю критики, але критикою зброї і ніхто її не відніме. Це треба всім добре зрозуміти. Я закінчую цю частину довідки й кажу, що операція виправлення цих помилок, її терміни та складність залежить від самого тов. Яворського. Коли він визнає помилки, на які тут було вказано й з приводу яких ми тут сперечалися, бо це основні принципові питання нашого єдиного фронту, тоді ми йдемо далі разом. Коли ж ці помилки не будуть виправлені, не будуть визнані, тоді єдиного фронту не може бути ¹⁾.

Тепер друга довідка. Про Ради робітничих депутатів. Я зазначав, що 1917 року Ради робітничих депутатів були основною силою й не зовсім вдало висловився в деяких місцях, сказавши „основною владою“. Коли у нас було двовладдя, то це трапилося не тому, що буржуазія мала велику силу після

¹⁾ Підчас дискусії в травні 1929 року М. І. Яворський та його прихильники розповсюджували чутки, що загострення дискусії пояснюється не принциповими розходженнями, а особистими, що, мовляв, хотят „сколупнути“ Яворського. Тому я навмисно підкреслював у прикінцевій довідці, що Яворський може залишатися головою катедри історії України при обов'язковій попередній умові цілковитого відмовлення від своєї хибної антибільшовицької системи поглядів.

„До розоблачення его прошлого, — писав т. Косіор про Яворського, — партия относилась к нему, как к человеку, который, хотя и делает серьезнейшие ошибки в основных вопросах истории, но которого возможно еще исправить“ (Лист т. Косіора. „Правда“ з 6 квітня 1930 р.) — М. Р.

лютневої революції, а тому, як зазначав Ленін, що пролетаріят був недостатньо організований, що керували Радами меншовики й тому буржуазія 1917 року була така сильна. Замазувати ролю Рад робітничих депутатів 1917 року не треба. Вони були фактичною силою, а іноді й владою. Тов. Ленін це прямо підкреслює: „В ряде местных центров, особенно рабочих, роль Советов оказалось особенно большой. Создалось единовластие; буржуазия разоружена полностью и сведена к полному подчинению“ (т. XX, стор. 235). З самого початку лютневої революції влада належала Радам, а тільки потім дрібно - буржуазний бльок меншовиків та есерів передав цю владу буржуазії. „Только на месте здесь мы уже узнали, что Совет рабочих и солдатских депутатов отдал власть Временному правительству“ (т. XX, стор. 107). А в іншому місці Ленін каже: „Особенностью русской революции является то, что Петроградский Совет солдатских и рабочих депутатов добровольно передает государственную власть буржуазии и ее Временному правительству, добровольно уступает ему первенство“ (т. XIV, стор. 40, ч. I). „Что касается этого своеобразного переплета двух властей, когда Временное правительство, не имея в своих руках власти, пушек, солдат, вооруженной массы людей, опирается на Советы“ (Там саме, стор. 243).

А ось іще Ленін каже про значення рад: „Нельзя забывать, что фактически в Питере власть в руках рабочих и солдат; насилия над ними новое правительство не производит и не может произвести, ибо ни полиции, ни особой от народа армии, ни стоящего всесильно над народом чиновничества нет. Это — факт. Это именно такой факт, который характерен для государства Парижской коммуны“ (Стор. 30)... „Не хотят подумать о том, что такое Совет рабочих и солдатских депутатов, не хотят видеть, очевидно, истины,— пишет в квітні 1917 року тов. Ленін про двовладдя,— что поскольку эти Советы существуют, постольку они власть, постольку в России существует государство типа Парижской коммуны“ (т. XIV, ч. 1, стор. 25). Правда ж, Ленін оцінював ради 1917 року трохи інакше, як... тов. Хоменко?

Третє питання про оцінку української буржуазії. Між українською та великоруською буржуазією принципової різниці у ставленні до пролетарської революції ніякої немає, й тому питання про переростання буржуазно - демократичної революції в соціалістичну, про те, що було основним в цьому загальному процесі, є однаково важливе й для Росії, й для України.

Ленін ще зазначав, що „переход государственной власти из рук одного класса в руки другого класса есть один из главных

и основных признаков революции, как в строго научном, так и в практически - политическом значении этого понятия, постольку буржуазная или буржуазно - демократическая революция закончена" (т. XIV, ч. 1, стор. 2). Ось вам друга цитата: „Государственная власть в России перешла в руки нового класса, а именно, в руки буржуазии и обуржуазившихся помещиков, поскольку буржуазно - демократическая революция в России закончилась“ (т. XIV, ч. 1, стор. 38). І далі починається в основному процес підготовки соціалістичної революції.

Отже, хто говорить, що нібито весною та влітку 1917 року на Україні відбувалася лише буржуазно - демократична революція, а не переростання в соціалістичну, той неправильно, не по більшовицькому оцінює це питання. Революція проходила і в місті й на селі. Не треба забувати того, що коли відбулася Жовтнева революція, то буржуазно - демократичні завдання, які вона повинна була теж виконати, в певній частині ще залишилися й після Жовтневої революції, але це треба розуміти не механічно, це не значить, що й після Жовтневої революції у нас в цілому проходила буржуазно - демократична революція. Революція відбувалася і в місті й на селі. Це був єдиний процес, але основне тло, характер революції 1917 року визначало не село, а місто. Україна не була великим селом, Україна була індустріялізованою країною, більш індустріялізованою, ніж велика кількість інших районів СРСР. Хто забуває, що основний процес революції 1917 року відбувався в місті й був, насамперед, пролетарський, той еклетично плутає ці дві складові частини *єдиного* процесу.

ДОВІДКА ТОВ. СУХИНО - ХОМЕНКА

Я б, товариші, не брав слова для довідки, коли б деяким моїм поглядам в історії не пришивалося „політичної шкідливості“. Тут Яворський заявив, що моя оцінка 1648 р. не тільки не вірна, а й політично шкідлива. Я настоюю на тому, що революція 1648 року не лише буржуазна, а й—національна, а не дворянська, не козацька революція. Називати велику антифеодальну, широчезну соціальну революцію на Україні дворянською революцією не можна тому, що дворянство це термін юридичний, так само, як не можна називати її козацькою революцією тому, що це термін сословний, а сословних революцій не буває. Може бути козацьке повстання, селянське повстання дворянський переворот, але не революція. Ці назви—помилка Рожкова. Ну, а ми його за авторитет у марксистській історії

не визнаємо, і я вважаю, що більше правий я, ніж мої опоненти. Я, товариші, беру цю довідку лише, щоб з'ясувати „політичні“ хиби своїх тверджень.

І далі товариші говорять, що моя характеристика революції 1648 року, як і національної, „сходиться“ з Грушевським. Справа в тому, що Грушевський говорить, що це була національна революція. Ну й що ж? Не можемо ж ми відкидати все те, що говорять буржуазні історики, коли це правда. А що революція 1648 року була не тільки буржуазною, а й національною — вірно. Чому? Тому, що нація формується не в добу промислового капіталізму, а в добу торгового капіталізму (в добу промислового капіталізму вона входить вже зформованою нацією). І тому революція 1648 р., оскільки вона була революцією торговельного капіталу, остільки вона могла бути й була національною, національно - визвольною. Українська народність виступала в цій революції як нація з протиставленням польському пануванню вимог національного визволення,

Далі. Дискусію нашу трохи лихорадить. Наша дискусія набирає й мала характер такий, що серед обвинувачень взаємних трудно уловить щось путнє, не говорячи про те, що частка товаришів „понімала“ й ухоплювала з дискусії більше „сенсації“, ніж факти. До цього часу мовчали—сьогодні ж дехто пусто звонить. Я пропоную, 2-хрічне мовчання „кивання пальцем в бучі“ покінчити. Дискусія сьогодні не кінчається й коли мається у кого якісь конкретні зауваження (крім того, що є в стенограмах), треба виступити з матеріялами й фактами. Але вести дискусію серйозно, обґрунтовано, без наклепів, з фактами в руках. Хто не базується на фактах, ви знаєте хто є? Я забігаю вперед, я тільки хотів попередити т. Мебеля (по асоціації згадав, що він учора говорив, нібито т. Покровський заперечував проти нових видань своїх книжок), що в моєму плані про виправлення Покровським своїх помилок було намічено; мені просто зрізали час і я мусив не торкатися цього питання. Я визнаю, що т. Покровський не тільки найбільш молодий (голос: — молодий?), енергійний, але й найбільш сміливий у визнанні огріхів, необхідности зрев'ювати помилкове своє твердження і в цьому якраз у нього є чудесна більшовицька риса: він на помилках не настоює, не робить бучі, вміє своєчасно їх попередити й виправити. І хай комусь трошки смішним здається, що Покровський „на рік тричі“ міняє погляд на одне й те ж питання. Можна на це сказати, що Покровський свої помилки може бачити краще, ніж хто інший з його критиків, й тому мені здається дивною сьогоднішня боротьба в захист старих робіт Покровського, смішно, що нам доводиться

говорити про роботи, які т. Покровський (як тут казав т. Мельбель) сам на сьогоднішній день не хоче перевидавати, відхрепчується від них (не тільки від 4 томника, а й нарисів революційного руху).

Уся біда в тому, що нам доводиться тут боротися з епігонством помилок Покровського, а не з людьми, які критично можуть, як слід, поставитися до робіт Покровського. В результаті епігонства помилок Покровського й маємо прямі виступи проти схеми історії України, проти необхідности історії України взагалі.

Тепер скажу, чому не виступав і не говорив безпосередньо про схему Яворського. У нас, між іншим, багато людей, що два - три роки лише муготять щось незрозуміле, „кивають пальцем в буці“, а не виступають одверто з критикою. Лише на цьому диспуті ми їх почули. Я інакше виступаю. І з цього приводу (питання схеми) виступав я, й виступив в 'другому виді; написав книжку. Там в ній видно, де я погоджуюся з Яворським, видно — в чому в нас розходження. По питанням історії Жовтневої революції я виступав теж: є написані й надуквані речі. З них теж видні мої погляди. От чому я гадав що в такій кваліфікованій аудиторії мені повторюватися нема чого.

ДОВІДКА ТОВАРИША ДЕСНЯКА

Товариші, в зв'язку з порядком, який довелося прийняти, з яким довелося погодитися, я не закінчив своєї промови.

Я вважаю за потрібне заявити, що недокінчену частину своєї промови я напишу й приєднаю до стенограми; там я маю відзначити, в чому я не погоджуюся з т. Яворським і в чому я не погоджуюся й з т. Рубачом та іншими товаришами, бо я про це не встиг сказати.

Подруге — я вважаю, що форма заяв, виявлена з боку т. Рубача є неприпустима в дискусії. Коли ставиться питання так, це ставиться не на дискусії, це треба ставити в іншому місці.

Я вважаю за потрібне заявити, що нам по всіх тих пунктах, які т. Рубач висуває, які суперечні у т. Яворського (по окремих пунктах і проблемах), треба перевести ще дискусію, бо ця дискусія взагалі ще не вичерпала всього матеріялу.

ПРОТОКОЛИ КОНФЕРЕНЦІЙ РСДРП(б) ГОРЛОВСЬКО-ЩЕРБИНІВСЬКОГО РАЙОНУ 24/II 1918 Р., 22—23/III 1918 Р.¹⁾

Додаток № 1

ПРОТОКОЛ КОНФЕРЕНЦІЇ РСДРП (БОЛЬШЕВИКІВ) ГОРЛОВСЬКО-ЩЕРБИНІВСЬКОГО РАЙОНА, 24-ГО ФЕВРАЛЯ 1918 Г.²⁾

Председательствовали т.т. Дорофеев и Хлыстов.

Секретари: 1) Головин, 2) Стожок.

Присутствовали на конференции: от Горловки шахты № 8, шахты № 5, Ртутного и Угольного рудников, хутора Щербиновки, Щербиновского рудника, Никитовского - северного, Байракского и Нелеповского рудников, села Корсунское. Делегаты Нелеповского рудника явились на конференцию без мандатов. После прений по этому вопросу, было решено дать товарищам делегатам от Нелеповского рудника право решающего голоса.

Конференцию открыл тов. Грузман.

Порядок дня: 1) отчет Горловско - Щербиновского комитета, 2) доклады с мест, 3) о текущем моменте, 4) о деятельности партии в районе, 5) наказ для членов районного СР и КД, 6) Всероссийский съезд и выборы, 7) выборы в комитет, 8) текущие дела.

По отчету Горловско - Щербиновского комитета — выступает тов. Грузман. Он указывает, что работа Горловско - Щербиновского комитета была не так плодотворна, как следовало ожидать, объясняя это тем, что с переворота 25 октября все члены комитета были завалены общественной работой, которая отрывала от партийной работы. Далее тов. Грузман читает финансовый отчет Горловско - Щербиновского комитета, при чем указывает на пассивное отношение многих рудников к партийному делу, например: от Горловки № 1 не было никаких отчислений в ГЩ к - т. Затем тов. Грузман делает отчет о полученных суммах в фонд выборов в Учредительное Собрание, при этом отмечает, что в этот фонд также не было отчислений от целого ряда рудников³⁾.

Вторым выступает тов. Хлыстов. Он указывает на создавшееся положение внутри партии⁴⁾ и объясняет все это тем, что

¹⁾ Додаток до статті тов. Острогорського. Подав т. Острогорський.

²⁾ І матеріялів Іспарту ЦК КП(б)У.

Всі надруковані тут додатки редакційно обробив та примітки додав М. Острогорський.

³⁾ Доповідь т. Грузмана була безсумнівно яскравіша й повніша. Краткість запису до протоколу пояснюється тим, що секретарі не були достатньо підготовлені як „стенографи“.

⁴⁾ Під словом „партия“ — тут і в усіх останніх місцях треба розуміти районні й місцеві організації більшовиків.

члены Гор.-Щер. к-та были заняты другими делами. Он предлагает впредь никакими другими делами не отвлекать членов комитета от партийной работы.

Тов. Ларченко предлагает перепечатать отчет о кассе и разослать всем коллективам.

Предложение принято единогласно.

Доклады с мест:

Тов. Головин (Щербиновск. район) указывает на разложение партии, на то, что (все) лица, которые удерживают партийную дисциплину, были заняты. С уходом в Красную гвардию лучших товарищей, партия еще больше стала разлагаться. Между оставшимися членами пошли раздоры, следствием чего явилась анархия. Профессионалы, назначенные для Горлов.-Щерб. района ничего не сделали.

Тов. Китиченко (Нелеповка) говорит, что продуктивность партийной работы подорвана еще тем, что многие члены занялись своими личными делами и это еще более разложило партию.

Докладчик от села Корсунское указывает на то, что партия только образовалась и там партийной работы нет, литературы также нет и митинги не проводятся.

Делегат от Горловского рудника № 8 говорит, что работа партии была непродуктивна и одной из причин этого является полное отсутствие литературы по тактическим вопросам партии. Второй товарищ, дополняя доклад, добавляет, что в первые дни создания партии работали многие товарищи, которые ушли в партию анархистов; после этого партия совсем распалась, при этом добавляет, что партия должна во многих местах за литературу.

От Ртутно - угольного рудника делает доклад тов. Дорофеев, который отмечает, что в районе Ртутно - угольного рудника дела далеко не блестящи, что там также упадок партийной работы.

Докладчик от шахты № 5 (Горловка) говорит, что со дня ухода Красной гвардии работа партии совсем упала; сейчас работа партии начала налаживаться с образованием нового коллектива.

Докладчик хутора Щербиновки отмечает, что партия только организуется и есть приток новых членов.

С докладом от областной конференции выступает тов. Киселев, который отмечает, что в области партийная работа также убита другими работами, носящими характер общегосударственного строительства; далее докладчик указывает, что на областной конференции по вопросу о войне и мире намечалось три течения: 1) немедленный мир, 2) священная война, 3) не заключать мир и не воевать.

ТЕКУЩИЙ МОМЕНТ

С докладом о текущем моменте выступает тов. Грузман. В своем докладе тов. Грузман указывает на то, что сейчас революция несомненно социалистическая, ибо вопросы решаются не словами, а действиями на улицах с оружием в руках и что победа в руках пролетариата; сейчас осуществляется в широком объеме диктатура пролетариата. Докладчик говорит, что сейчас большинство крестьянства на стороне пролетариата. Далее тов. Грузман отмечает, что разруха и голод в других странах должны неизбежно привести к революции всего мира... Если это не случится в других странах, то мы можем ждать гибели не только нашей российской революции, но и всей „мировой“ социальной революции. Затем докладчик отмечает, медлительность международного революционного движения, что в западно - европейских государствах пролетариат не так сильно находится под гнетом реакции, как у нас в России. Далее тов. докладчик переходит к международной политике и нашему отношению к ней. Разбираясь в вопросе о мирных переговорах, докладчик отмечает, что наша русская демократия вела мирные переговоры для того, чтобы через голову Гинденбургов раскрыть перед германским пролетариатом всю захватническую цель германских империалистов, при чем он отмечает последовательность политики тов. Троцкого. Затем тов. Грузман, разбираясь в вопросе о наступлении на русский фронт, сказал, что это наступление является открытой попыткой буржуазии всех стран вступить в борьбу с российским пролетариатом. Это является показательнейшим фактом того, насколько близка соц. революция, что буржуазия, чувствуя ее приближение, зовет пролетариат на священную борьбу. Что ж, нам остается только оставаться до конца верными принципам борьбы с контрреволюцией и с этой контрреволюцией повести решительную борьбу, как и со всякой другой, ибо подписание тех условий мира, которые пред'являются Германией явилось бы оттяжкой всемирной соц. революции.

Во время прений поступает предложение обсуждать текущий момент при закрытых дверях. Предложение принимается единогласно.

Тов. Стожок называет движущиеся на нас германские войска „бандитами“ и говорит, что с ними необходима революционная борьба.

Тов. Головин соглашается по всем вопросам с докладчиком и возражает только в том, что сейчас невозможно вести вооруженное сопротивление с германскими войсками, так как это может послужить поднятию патриотического духа у них,

что повлечет за собой продолжение империалистической войны; самое лучшее обождать. Всякое движение и борьбу против германских войск (прекратить) до тех пор, пока не усилится революционное движение в Германии. А если со стороны германского пролетариата такового не будет, то целесообразно современем заключить аннексионистический мир с Германией, мотивируя тем, что если германские контрреволюционеры соб'ют нас с позиции, то недалек тот час, когда западно - европейский пролетариат придет и поднимет нас, тогда мы уже со своими товарищами германцами пересмотрим этот мир и уничтожим границы, разделяющие нас с западно - европейским пролетариатом.

Тов. Острогорский, возражая тов. Головину, говорит, что если соглашались с тов. Грузманым и быть последовательным, нужно согласиться и с выводами, т. е. с продолжением войны. По существу, чем является это наступление? Оно является тем, что наша отечественная контрреволюция не нашла в себе силы задушить нашей революции и, естественно, что капиталисты других стран, до сего времени питавшие ее тайно, вынуждены были выступить открыто и Германия есть только исполнитель их воли, а аннексии, которые пред'являет Германия, есть определенное действие — проводник их вожделений. Мы вели беспощадную борьбу против контрреволюции Каледина, хотя она и резко била в глаза своей сущностью. Каледин был генералом, и масса вполне относилась приверженно и сочувственно к нашей борьбе с ним. Борьба же с Радой труднее, ибо мы имели дело с контрреволюцией почти социалистической, которая выставляла вполне демократические лозунги, но и здесь нашли мы силу вести эту борьбу и довели ее до конца. И в силу этого мы должны начать священную войну с империалистами всех стран, потому что рабочие массы отлично знают, что это за враги, они это сумели доказать своей борьбой против войны и за Октябрьскую революцию. Вызов брошен нам этими хищниками и если мы поведем борьбу с ними, (она) встретит должное сочувствие в рабочих массах и мы своей последовательностью и готовностью защищать нашу революцию от всех посяганий контрреволюции, откуда бы они не исходили, зажжем священный огонь борьбы пролетариата Германии и др. стран, а также дадим им полную физическую возможность борьбы со свими врагами. Вне этого нет выхода — так или иначе, хотя и несоглашаясь на подписание тех условий мира, которые пред'явлены Германией, мы возможно проиграем, но хуже будет, если мы без всякого сопротивления подпишем эти условия, ибо мы попадаем под такую экономическую зависимость, которая убьет политическое значение нашей страны.

Нужно быть последовательным политике Троцкого, когда он в ответ на заданный вопрос: — на что вам нужно вооружение рабочих, — сказал: когда наше предложение будет отвергнуто воюющими странами, то сами рабочие с оружием в руках пойдут добывать этот мир. Также, когда точка зрения Троцкого осуществилась и с нашей стороны было принято не воевать и не мириться, то, будучи последовательными этому, мы должны были воевать. Хотя у тов. Ленина горячая голова и холодное сердце, который не сегодня только говорит о таком мире (большим людям свойственно делать большие ошибки) и если он согласился с точкой зрения Троцкого, то, значит, признал несостоятельность своего взгляда, а когда он соглашался — никогда. Поэтому для нас один исход — начать эту священную гражданскую войну и довести ее до логического конца.

Тов. Головин указывает, что война это бойня, одинаково уничтожающая все человечество, как бы ее не называли священной войной. Далее он указывает, что у нас только усилятся разруха, которая приведет нас к гибели и что борьбу можно вести без всяких официальных об'явлений.

Тов. Кулинич, возражая Головину, указывает, что российское население пойдет с энтузиазмом на борьбу с Германией и останется победителем не только германских империалистов, но и над империалистами всех стран и всего мира.

Тов. Понамарев, возражая тов. Головину, говорит, что война эта, которую необходимо вести, совершенно отличается от той, которую вели. Она не требует тех приспособлений, хотя бы продовольствия, фуража и всех предметов снабжения армии и т. д. Война будет партизанской и она не потребует от нас больших усилий для снабжения наших отрядов, ибо они сами будут добывать себе все необходимое. Далее тов. Понамарев развивает необходимость гражданской войны, являющейся долгом для трудящихся масс.

Тов. Хлыстов призывает быть последовательными борцами за социализм.

Заключительное слово получает тов. Грузман, который говорит, что борьба будет не с германским народом, а с международными контрреволюционерами. Затем он указывает, что мы не об'являем войны Германии, а нападаем на них, что чем может. После своей речи тов. Грузман предлагает написанные им тезисы:

„Мы вступили в эпоху великих социальных бурь. Наступление Германии есть первая активная попытка международной контрреволюции объединиться и выступить против международной революции. Рамки старых национально-территориальных государств, ведущих войну, стерты, и вопрос стоит:

не война между одной коалицией и другой (Австро - Венгрия выступила из Центральной коалиции, Румыния - из Союзной коалиции), а война между всемирной революцией и всемирной контрреволюцией. Новая война не только по существу, но и фактически (германские солдаты отказались воевать, там — офицерство Германии, Украины, Польши, Эстляндии и др.) будет войной гражданской. Оставаясь верными принципам революционной борьбы, мы считаем, что подписание подобных условий Германии является отяжкой кровавой схватки.

Тов. Грузман предлагает разработать тезисы, избравши для этого редакционную комиссию, и резолюцию дать товарищу, избранному на Всероссийский съезд, в виде наказа. Далее прочитывается резолюция, предложенная тов. Стожком, который, после возражения со стороны некоторых товарищей, снимает свою резолюцию.

Тезисы тов. Грузмана предложено передать вновь избранному комитету для выработки по ним обстоятельной резолюции. Предложение принимается. Тезисы передаются комитету. Затем следует предложение сделать перерыв. Предложение принимается большинством голосов. Объявляется перерыв на час.

ПРОДОЛЖЕНИЕ ЗАСЕДАНИЯ КОНФЕРЕНЦИИ, НАЧАВШЕЕСЯ В 5 ЧАСОВ ВЕЧЕРА.

О деятельности партии в районе выступает тов. Острогорский, который указывает, что положение партии нашего района очень близко к своему первобытному состоянию¹⁾, ибо на некоторых рудниках, судя по докладам с мест, организация насчитывает у себя только десятки. Это явно ненормально. Но в настоящий момент вопрос о дезорганизации партии стоит не только что в нашем районе, а в общероссийском масштабе; только у нас в Донецком бассейне это ощущается ярче потому, что мы имеем дело совсем с некультурной массой. Причины этого те, что наше экономическое положение далеко не блестяще и это является злейшим противоядием революционности масс, а в Донецком бассейне особенно. Те, которые входили в нашу партию, стихийно охваченные настроением момента, отхлынули, оставив место наиболее сознательным элементам. Некультурность рабочих масс нашего района является не менее злейшим явлением, чем первое. Ни для кого не секрет, что вступали

¹⁾ Тут дуже невдало передано думку доповідача, який цим хотів сказати, що організація знов мала ту саму кількість, в якій вона легалізувалася 1917 року, що й потверджується останніми словами даної фрази. Щодо загальної оцінки цієї доповіді, то її вже дано в моїй статті, що друкується в цьому № „Л. Р.“.

в нашу партію і те, які хотіли отримати все земне і небесне, але, не отримавши ні того, ні іншого, знаючи, (що) це потрібно взяти самим, почали масовий неофіційний відтік з нашої партії, т. е., припиняючи платити членські внески. Відсутність роботи в стосунках (підняття) культури мас зробило своє діло — і це наш злий ворог. Але і к тому ж у нас немає взагалі робітників, хоча війна народить героїв, революція — робітників і ми тривалими процесами роботи створили ці бригади робітників, але ці робітники не ввели в свідомість того, що говорили наші вчителі: „якщо хочеш бути діячем, готуйся зустрічати образи і відраховувати їх.“ І достатньо було комусь — ніби тільки зіткнутися з актом невіжества маси, отримати образи або погрози, щоб залишити ряди робітників, піти з роботи. Але і сама система нашої організації непомітно зруйнувала партію. Згадайте перші дні революції, коли стояли черги у записувальних в партію членів. Тоді ми приймали членів без всякого поручення з боку когось або з членів вже вступивших в партію¹⁾, внаслідок чого часто бувало, що ці члени вели агітацію проти цієї ж партії. При цьому зараз спостерігається таке явище, що окремі члени партії, взявши на себе відповідальну роботу, перетворюють її в якийсь диктаторство і, не рахуючись з думкою організації, роблять такі акти, які знищують всяке значення організації в широкій сфері робітничої маси, як наприклад, деякі комісари, взявши контроль, віддають їх робітникам, знаходячись в більшій або меншій ступені. Це дає безумовно користь для цих робітників, з однієї сторони, з іншої ж відволікає їх увагу від їх організації і тим самим розкладає їх. Але це далеко не все. Але і такі факти є найбільш розвратом робітничої маси і багатим ґрунтом для анархії. Окремі члени нашого союзу занадто близько до цього диктаторства. Потрібно звернути серйозну увагу на Раду, бо наслідки диктатури цих членів дадуть себе швидко почувати, але буде пізно. З анархізмом же і анархією необхідно вести саму безпечну боротьбу, бо це є наслідок тих злих умов

¹⁾ Це грубо порушення партійного статуту, на жаль, мало місце в перший період лютневої революції. Підтвердження цього див. в збірникові „Боротьба за Октябр на Артемовщині“, стор. 132, де сказано, що на Нелепівській та Щербинівській копальнях „робітники постановили вступити в ряди більшовицької організації повністю. Пришлось роз'яснити, що всіх негайно прийняти в партію неможливо по чисельності причин“. Треба думати, що такі пояснення не допомогли, оскільки до організації записувалися, стоячи в черзі. Зрозуміло, що за таких умов важко було виконувати відповідний параграф партійного статуту.

переживаемых нами. Итак, только в борьбе со всеми этими явлениями, товарищи, мы можем выйти победителями из разрухи партии и пусть наша конференция поймет это и на местах примется за эту работу, которой не выполняли предшествующие конференции. Мы своими решениями, принятыми здесь, заложим прочный и твердый фундамент дисциплинированной работы партии в районе.

Тов. Стожок, соглашаясь с тов. Острогорским, отмечает, что распад партии усиливался теми явлениями, что многие члены напивались пьяными. Оратор призывает к самой решительной борьбе против этих явлений.

Тов. Киселев, соглашаясь с тов. Острогорским, обвиняет товарищей большевиков в том, что они в Совете стараются кинуть друг - другу упреки из - за личных счетов, и масса, видя это, отшатнулась. Далее тов. оратор касается действия тов. Антонова¹⁾. Он арестовал на свой риск 10 капиталистов, а потом спрашивал, что с ними делать. Оратор закончил тем, что нужно создать партийную дисциплину.

Тов. Герасимов указывает на то, что сами члены партии создавали между собою вражду из - за власти и даже кончали судом, и оратор не удивляется, что на Ртутном руднике появились анархисты. Все это произошло от того, то члены партии надели шапки, сделались комендантами и рады, что их выбирают.

Тов. Головин заявляет, что члены партии не считаются с задачами партии, следствием чего является анархия. Раз'ехавшись по местам, мы должны устроить митинги и собрания, на которых должны уяснить недопустимость развала. Тов. Ленин, как наш призванный вождь говорил, что анархизм есть ничто иное, как буржуазный коммунизм и потому с анархизмом надо бороться самым решительным образом. Нельзя допускать членам (партии) говорить „я делаю“, „я делал“. Если у нас не будет связывающего звена, то установить партийную дисциплину очень трудно²⁾.

Тов. Хальмов замечает, как обвинили тов. Острогорского в нерадении и напоминает членам, что если кого -нибудь надо было посылать, то всегда звали Острогорского. Оратор закончил предложением о выяснении невзноса членами процентных отчислений.

¹⁾ Мова ходить про відомий факт, коли т. Антонов - Овсієнко заарештував великих капіталістів, як заложників.

²⁾ Останні два речення треба розуміти так, що кожний член партії, виступаючи перед масами, повинен говорити не від свого імені, а від імені партії.

Тов. Маруев выражает свое несогласие по поводу обвинения партии и указывает, что на разные посты назначались передовики, как, например, тов. Грузман.

Тов. Хлыстов указывает на разруху не только у нас, но даже в наших высших инстанциях; далее он заявляет о своих наблюдениях за развитием анархизма, что в сильной степени подрывает работу партии. Затем тов. Хлыстов добавляет, что те товарищи, которые ушли работать в различные организации, совсем забыли о существовании партии, но мы должны напомнить им о ней. Надо побольше материала для работы в партии, чтобы масса не разочаровывалась в ней.

Тов. Дорофеев говорит следующее: если работает в партии один работник и ему является на помощь другой, то он только радуется, а у нас получилось наоборот: товарищи хотят быть на положении божков и всегда упрекают друг друга. Примером могут послужить т. Грузман и Лапин. С приездом тов. Грузмана из Питера, тов. Лапин прекратил деятельность ¹⁾ поэтому кто из товарищей старался, то у того руки отпадали от работы. Наше дело не говорить и не хлопать в ладоши, а работать.

Тов. Китиченко говорит, что очень часто товарищи, стоящие впереди партии, поступают очень плохо. На Северном руднике рабочие постановили уничтожить профессиональные союзы и рудничные комитеты и все виноваты в этом.

Тов. Кулинич говорит: виновата волнистая социальная революция. Везде происходит развал, причиной которого является экономическая разруха и невежество масс. Мы сами виноваты в этом: не надо указывать друг на друга, а надо работать.

Тов. Острогорский в своей заключительной речи указывает, что, по существу, этот вопрос не вызывал никаких принципиальных разногласий и практически их почти не имеет. Далее докладчик отмечает, что есть еще одна из причин развала партии ко всем вышеуказанным. Это последнее является стадией окончательного завершения картины разрушения партийной работы, заключающейся в том, что на местах и вообще на местах никто не руководствуется постановлениями своих комитетов. Сколько вынесено различных резолюций, но их не только не проводили в жизнь, а даже не принимали к сведению. Затем докладчик возражает и критикует некоторые взгляды товарищей и предлагает резолюцию следующего содержания:

„Признавая настоящее положение нашей партии, в Горлово - Щербиновском районе гибельным для дела революции, конференция постановляет:

¹⁾ Це твердження не зовсім правильне. Тов. Лапін своєї роботи не припиняв, а дуже часто в'їздив у партійних справах до інших місць, через що не завжди бував у районі,

1) Всех не плативших за последние 2-3-месяца немедленно исключить.

2) Установить, прием новых членов в партию только по рекомендации двух, известных местным комитетам товарищей.

3) Немедленно переизбрать местные комитеты с тем, чтобы туда вошли наиболее свободные от различных работ товарищи, с установлением 2-х месячного срока их работы и обязательной ежемесячной отчетности.

4) Обязательно два раза в месяц устраивать общие собрания и еженедельные заседания местных комитетов и два раза в месяц Горловско - Щерб. комитета, каждые два месяца созывать районную конференцию.

5) Для установления организованной работы и влияния нашей партии в совете и других организациях представителям нашей партии поручается немедленно организовать фракции, работающие под непосредственным руководством партийных комитетов.

6) Все члены нашей партии, входящие в различные организации, нарушившие это постановление, отзываются своими комитетами.

Только при установлении такой дисциплины, наша партия сумеет сохранить за собой то влияние, которое удерживает рабочие массы от ложного пути, на который влекут их анархисты“.

Вносится поправка тов. Грузманом следующего содержания: „партийному комитету поручается заняться разработкой вопросов экономической жизни и проводить их через партийные фракции всех организаций. Обязать партийный комитет иметь для района платного профессионала, который должен заниматься исключительно партийной работой“.

О Всероссийском съезде выступает тов. Грузман, который, касаясь съезда указал, что съезду надлежит переработать партийную программу и переменить название — „Пролетарско - коммунистической“. Далее оратор указывает, что с переименованием партии в коммунистическую будет намечаться слияние с левыми эсерами¹⁾. Мы должны быть решительными противниками этого объединения; а если они хотят объединиться, то пусть вступают в нашу партию.

Тов. Головин, присоединяясь к мнению тов. Грузмана, добавляет, что объединение с соц.-рев. невозможно по тем причинам, что объединившись с Марией Спиридоновой, а за

¹⁾ Тут зовсім заплутана передача сенсу слів доповідача. Це місце треба було розуміти так, що тов. Грузман, одночасно з питанням про переіменування партії, пропонував конференції обговорити також і питання про оставлення до спроби діво - есерів злитися збільшовиками,

ней потягнется Чернов, Руднев и другие, в том числе и Керенский, за которым потянутся все контрреволюционеры.

Тов. Острогорский, присоединяясь к мнению предыдущих ораторов, подтверждает, что об'единение невозможно и недопустимо по тем соображениям, что левые эсеры пошли работать не потому, что они этого хотели, а потому, что это было необходимо, ибо в противном случае (им) грозила позорнейшая безработица, в которой находятся сейчас правые социалисты, предпочитавшие для себя форму открытого саботажа. Левые же эсеры оказались хитрее их и, условно согласившись с нами, саботируют внутри советской власти. Пса́тсму такое об'единение даст только лишь скорейшую возможность окончательного разложения нашей партии¹⁾.

Что же касается перемены названия нашей партии, то она необходима потому, что мы совсем изжили старую программу нашей партии²⁾. Осуществлением ее заняты теперь правые социалисты, это нуждается в большой критике и в решительной борьбе с ними. И мы боремся, но мы формально по названию партии связаны с меньшевиками и это создает некоторую неясность положения. С переменной названия а также и программы нашей партии, предоставляется полная и широкая возможность борьбы с ними во всех отношениях.

Вопрос о переименовании партии и слиянии с левыми эсерами был поставлен на голосование. Решено единогласно — переменить название партии и не делать слияния с левыми соц.-революционерами:

Далее приступили к выборам делегата на Всероссийский партийный съезд. Закрытым голосованием избранным оказался тов. Дорофеев, кандидатом — Ларченко. Затем вносится предложение, что тов. Дорофеев, после приезда с конференции, должен об'ехать все рудники и районные³⁾ комитеты с докладом. Предложение принимается единогласно.

Об инструкции для советов и горно - заводских комитетов выступает тов. Киселев, который указывает, что членам необходимо исправно посещать свои должности. Выработка такой инструкции передается в избранный комитет.

¹⁾ В цьому реченні промовця знову відчулася його помилкова позиція в питаннях про Берестейський мир і про середпартійне становище в ГЩР.

²⁾ Промовець хотів цю думку викласти так, що старий програм РСДРП уже пережила Жовтнева революція, що перемогла. На позиціях цієї старої програми РСДРП залишалися лише меншовики, що не хотіли визнати перемоги диктатури пролетаріату, а тому й зробилися її ворогами. Тому більшовики не тільки по суті, але й формально, повинні розмежуватися навіть від спільної з меншовиками назви своєї партії

³⁾ Цебто партійні комітети копалень.

Собрание переходит к выборам членов комитета. Комитет решено избрать из 7 человек, которые избираются тайным голосованием. Избранными оказались:

1)	Тов. Дорофеев,	получивший	30	голосов
2)	„ Острогорский	„	27	„
3)	„ Бондаренко ¹⁾	„	16	„
4)	„ Стожок	„	23	„
5)	„ Маруев	„	24	„
6)	„ Русаков	„	20	„
7)	„ Киселев	„	19	„

Кандидаты:

1)	Тов. Бабенко,	получивший	15	голосов
2)	„ Ларченко	„	14	„
3)	„ Герасимов	„	8	„
4)	„ Кулинич	„	3	„
5)	„ Горбунов	„	3	„

Отчисление в Горловско - Щербиновский комитет состоит таким образом: с районных комитетов отчисляется 50%, от членских взносов, Горловско - Щербиновский комитет оплачивает работников; отчисляет 10% в ЦК и 15% в ОК. Горловско - Щербиновскому комитету поручается вести широкую организационную работу среди крестьянства как по партийной организационной работе, так и по созданию советов крестьянских депутатов среди крестьянства.

Затем переходят к вопросу по изысканию средств для тех работников и организаторов, которые будут ездить по деревням.

Тов. Головин заявляет, что этим товарищам уплачивает Горловско - Щербиновский комитет. Для этого изыскивает средства и местная организация, районные комитеты и сов. раб. деп.; организовываются землячества.

По поводу неприсутствия тов. от горловской шахты № 1 и артиллерийского завода, конференция выносит товарищам порицание и поручает Горловско - Щербиновскому комитету заявить им письменно протест от имени конференции.

Конференция заканчивается в 10 час. 40 мин. вечера пением революционных гимнов. Председатель Дорофеев, товарищ председателя Хлыстов, секретари: Головин и Стожок.

¹⁾ В збірникові „Борьба за Октябрь на Артемовщине“, стор. 320, с таке твердження: „Севастьян Бондаренко 1905 року був провокатор, що викрито тов. Севриковим та Р. Василенком 21 та 24 р. р. Це твердження ніякими іншими джерелами покищо не potwierdжені.

Додаток № 2

РЕЗОЛЮЦИЯ, РАЗРАБОТАННАЯ ГЩК ПО ПОРУЧЕНИЮ КОНФЕРЕНЦИИ РСДРП(б) ГОРЛОВСКО-ЩЕРБИНОВСКОГО РАЙОНА ¹⁾

Обсудив вопрос о политической ситуации, создавшейся вследствие наступления войск Вильгельма и пред'явленных условий империалистическим правительством Германии, находим:

1) что мы вступили в эпоху великих социальных бурь, когда изживающий себя капиталистический строй делает всякие попытки предупредить загорающийся мировой социальный пожар, пламя которого уже охватывает всю Европу.

2) Происходящее в настоящий момент наступление есть первая активная попытка международной контрреволюции об'единиться и открыто выступить против пролетариата России, как застрельщика мировой социальной революции с целью задушить его;

3) победоносная российская социальная революция героической борьбой пролетариата окончательно аннулировала значение империалистической войны и старые рамки национально-территориальных государств, ведущих войну, уже стерты и вопрос стоит не войны между одной империалистической коалицией и другой (Австро-Венгрия выступила из коалиции центральных держав, Румыния — из союзнической коалиции), а войны между всемирной революцией, с одной стороны, и контрреволюцией — с другой, — гражданской войны между пролетариатом и буржуазией всех стран;

4) новая война не только по существу, но и фактически будет являться гражданской войной, ибо громаднейшее большинство немецких солдат отказывается воевать — там офицерство Германии, Польши, Эстляндии, предательской Центральной Рады и всяких др. контрреволюционеров;

5) оставаясь верными принципам революционной борьбы с контрреволюцией Керенских, Калединых, Центр. Рады и прочих, — считаем, что подписание немецких условий является оттяжкой кровавой схватки между двумя борющимися мировыми силами и временным торжеством международной контрреволюции.

Исходя из этого, конференция и ГЩК - т РСДРП (большевик) отвергает всякие переговоры и подписание условий Германии и требует об'явления гражданской войны, доведение до конца которой является священным долгом социалистического пролетариата.

Да здравствует мировая социальная революция!

¹⁾ З матеріалів Іспарту ЦК КП(б)У. Протокол ГЩК № 1 з 28 лютого 1918 р. Резолюцію ухвалено більшістю 4 проти 3.

**ПРОТОКОЛ КОНФЕРЕНЦІЇ ГЩР ОРГАНІЗАЦІЇ РКП(б) ОТ
19 МАРТА 1918 ГОДА ¹⁾**

Присутствуют от организаций Щербиновского, Нелеповского, 2 - го Северно - Никитовского, Ртутно - Угольного, Горловки № 5, 8 Байракского рудников и артиллерийского завода — всего 25 человек, представляющих собою 1507 членов партии. Присутствуют от ГЩ комитета: Бондаренко, Русаков, Острогорский, Маруев и Стожок. Тов. Бондаренко от имени комитета, открывая конференцию, заявил что конференция созывается, главным образом для доклада о Всероссийском с'езде нашей партии и о положении дел в комитете. Тов. Бондаренко предлагает избрать председателя. Избираются: председатель тов. Китиченко, секретарь Острогорский. Единогласно утверждается следующий порядок дня: доклады о деятельности Совета, о Всероссийском с'езде партии и положении дел в комитете и текущие дела. Тов. Острогорский вносит предложение выработать регламент собрания.

Слово по докладу о Совете предоставляется т. Бондаренко. В связи с контрреволюционной оппозицией Каледина и Центр. Рады работа Совета значительно расширилась. Совет повел широкую работу по осуществлению декретов Совета народных комиссаров. Наряду с этим, Совет предпринял целый ряд реквизиций продуктов, которые распределялись между кооперативами; были секвестрированы все предприятия, имеющие государственное значение, но, в виду полной невозможности удержать ведение этого хозяйства, за отсутствием нужных работников, Совет должен был возвратить его прежним владельцам²⁾. Была оказана помощь всем рудникам в виде снабжения их лесом и проч. предметами, необходимыми для производства. Но всей начавшейся работе помешало то обстоятельство, что совет впал в крайность, выразившуюся в организации совета „семи“ и чрезмерном усердии по созданию Красной армии, но эта ошибка была признана³⁾ и Совет снова возвратился к своей прежней работе. Совет работает, но по пути своей работы он встречает массу препятствий и он ведет некоторую борьбу

¹⁾ З матеріалів Іспарту ЦК КП(б)У.

²⁾ Як вже зазначено було вище, повернено було не всі підприємства, а лише частина їх, при чому переважно дрібних та середніх. Причина повернення, що вказана Бондаренком, також невірна: справа не „в відсутності потрібних робітників“, а насамперед, грошей, харчування, а потім вже і решти.

³⁾ Цю одверто не більшовицьку оцінку Ради вже проаналізовано в статті, тому повторювати її знову не доводиться.

с теми, хто ставиться поперек його роботи, но Совет берет на себя за все это всякую ответственность.

Тов. Кулинич указывает на то, что все эти реквизиции повлекут за собой серьезные последствия. Этого делать нельзя, так как другие районы тоже могут начать такую реквизицию. Тов. Кулинич говорит: Совет избрал 7 лиц с диктаторскими полномочиями и вдруг резко изменился. В массах создается брожение, она негодует против этого диктаторства. Я задаю вопрос, почему Совет так быстро меняется?

Тов. Герасимов говорит, что Совету было на что опираться, когда он не делал реквизиций и контрибуций, ибо после этого страшно возросли цены на продукты и рабочие страшно волнуются.

Тов. Суйков говорит, что Совет работал слишком диктаторски и совершенно уходил от масс и, несмотря на большинство в нем нашей партии, совсем не проводил взглядов нашей партии, по целому ряду вопросов.

Тов. Маруев говорит, что раскол произошел в силу того, что мы не патентованные политики, и ошибки, происшедшие в Совете, объясняет тем, что большинство хотело последовать ЦИК совдепов и ЦК нашей партии.

Тов. Бабенко говорит, что в Совете диктаторство создано от того, что члены Совета слишком были заняты своими делами, а не советскими.

Тов. Бондаренко в своем заключительном слове говорит, что РИ (райисполком) реквизирует, потому что это требовалось для сохранения от расхищения этих продуктов разными штабами и т. д., арестовывались самочинные реквизиторы. Что касается других течений, то они представлены здесь одним человеком¹⁾.

Тов. Острогорский указывал на то, что Совет слишком уклонился от политической работы и не проводил взглядов партии. Да, действительно, наша партия единственный работник революции, но сама партия здесь фактически не ведет никакой работы. Необходимо поднять работу партии, а затем в Совете и если согласиться с тов. Острогорским и установить срок работы в Совете, то Совет фактически и существовать не будет²⁾.

¹⁾ Цебто самим Бондаренком, який більш за всіх чинив опір, доводячи, що не захищає бухарінських поглядів.

²⁾ Це твердження, очевидно абсурдно й навіть трохи дивно для голови ГЩК, яким був до цієї конференції Бондаренко. Така груба демагогія потрібна була Бондаренкові, щоб виправдати свою помилкову позицію з приводу низки питань. В цьому протоколі, на жаль, не зафіксовано виступ того, хто пише ці рядки. Але навіть, за словами Бондаренка, видно до чого я схилився. Я, зокрема, ліквідував свої

Все разногласия, возникшие в Совете, есть следствие вообще раскола по этому вопросу в нашей партии ¹⁾.

Додаток № 4.

ПРОТОКОЛ КОНФЕРЕНЦИИ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ВСЕХ РУДНИЧНЫХ И ЗАВОДСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ ГОРЛОВСКО-ЩЕРБИНСКОГО РАЙОНА. 22 — 23 марта 1918 Г.²⁾

Представительствуют от нижеследующих организаций: от горно - заводских комитетов, профессиональных союзов, кооперативов, управлений рудников и других организаций Горл.-Щерб. района — 23 представителя с решающим голосом.

Порядок дня:

1) Доклад представителя от Сов. раб. и крестьян. депутатов в Горл.-Щерб. районе об организации Сов. нар. хозяйства.

2) Доклад о Юзовской конференции по организации Сов. нар. хозяйства.

3) Текущие дела.

Собрание открывает член Районного сов. раб., солд. и крест. деп. Горловско - Щербин. района тов. Острогорский и просит избрать президиум для настоящей конференции. Избран открытым голосованием тов. Острогорский — председателем, тов. Беломестный³⁾ — товарищем председателя и секретарем тов. Чеченов⁴⁾.

Докладчик тов. Острогорский в своем докладе поясняет сущность заданий Совета нар. хоз., делая вывод, что только

помилки в низці питань, дав докладний розгляд лінії Бондаренка й, щоб впорядкувати роботу Ради, пропонував строго додержувати постанов конференції про регулярну звітність членів Ради перед своїми виборцями та переобрання Ради в назначені терміни. Як видно із слів Бондаренка, він заперечував навіть і проти цього основного принципу демократизму. Ця безпринципна лінія Бондаренка, яку проводив він в Раді й в самому ГЩК і була основним стрижнем третього питання конференції про становище в комітеті. Постанови конференції на це питання не збереглося, але Бондаренко після цього перестав бути головою ГЩК й залишився тільки головою райвиконкому.

¹⁾ Під назвою „раскола“ Бондаренко мав на увазі суперечки в партії з приводу Берестейського миру. Далі протокол обривається й в ньому без всякого зазначення зафіксовано такі прізвиська: Киселев, Гофе (Крымський), Вінгер, Урицький, Стучка, Петровський, Ломов (Опоков), Шляпніков, Крестинський, Артем, Владімірський, Стасова, Ленін, Свердлов, Зінов'єв, Сталін, Сокольников, Шмідт, Смілґа, Бухарін, Держинський, Троцький та Лашевич.

²⁾ З матеріалів Іспарту ЦК РКП(б)У.

³⁾ Був есер.

⁴⁾ Був непартійний службовець.

при дружной и рациональной работе возможно поднять производительность нашего района и тем спасти от краха промышленность нашего района. Для этого требуется организация, об'единившая бы в себе все отрасли хозяйственно - производительной и потребительно - распределительной жизни района. Только такая организация, как Сов. нар. хоз., может воплотить и провести в жизнь эту трудную задачу, как поднятие промышленной производительности и хозяйственной жизни в районе. Докладчик, подробно развив мысль о задании сов. нар. хоз., предлагает немедленно приступить к организации район. сов. нар. хозяйства.

После доклада открываются прения:

Слово предоставляется тов. Акишину, который, делая краткий доклад о юзовской конференции, в заключение указывает, что он поставлен в недоумение созывом настоящей конференции лишь потому, что сепаратное выступление отдельных мелких групп распыляет силы, не принося этим ничего существенного. На юзовском совещании выделена группа из 7 человек, которые приезжают и знакомятся с сущностью построения сов. нар. хоз. по всему Бахмутскому уезду и устанавливают границу района, какой бы можно было об'единить в эту организацию, как организацию, которая в большом об'еме могла бы об'единить промышленный район Бахмутского уезда, а потому и предлагает воздержаться от организации сов. нар. хоз. в Горл.-Щерб. районе до созыва Бахмутской конференции, которая должна состояться в недалеком будущем.

Тов. Перевязанов, являясь членом Южн. обл. сов. нар. хоз. заявляет, что ему перед от'ездом из Харькова было поручено заняться организацией сов. нар. хоз. в этом районе, но за неимением времени, он вынужден был отказаться, взяв на себя передать только анкеты по организации районных и подрайонных сов. нар. хоз. и совершенно случайно попал на эту конференцию, приветствует идею организации сов. нар. хоз. и просит дать ему право присутствия с совещательным голосом.

Собрание просьбу удовлетворяет.

Тов. Вишневыский¹⁾ просит докладчика познакомить совещание с проектом построения сов. нар. хозяйства.

Тов. Острогорский вносит предложение: „во избежание многословий на этой конференции необходимо, об'явить перерыв, во время которого все представители могли бы разбиться на секции и выставить своих официальных ораторов“.

Предложение тов. Вишневыского и Острогорского ставится

¹⁾ Непартийный инженер.

на голосование и большинством принимается предложение тов. Вишневого.

Тов. Острогорский, читая проект, знакомит собрание с основным положением организации сов. нар. хоз., после чего снова открываются прения.

Слово предоставляется тов. Алексееву, который присоединяется и поддерживает тов. Акишина.

Тов. Вишневский в своей пространной и объективной оценке настоящего хозяйственного положения нашего района настаивает на немедленном проведении в жизнь такого органа, как сов. нар. хоз. в нашем районе, принимая в соображение, что каждый район имеет свои положительные и отрицательные стороны, а потому, независимо от организации большого размера такого органа, можно принести существенную пользу, связывая отдельные органы в одно целое.

Тов. Беломестный поддерживает проведение организации сов. нар. хоз. в нашем районе.

Тов. Грушин присоединяется к тов. Беломестному.

Тов. Акишин, настаивая на том, чтобы сов. нар. хоз. конструировался сверху поддерживает свое первое предложение.

Тов. Острогорский, как докладчик, в своем заключительном слове отвечает по существу тов. Акишину, что все приведенные им аргументы воздержания от организации Сов. нар. хоз. до созыва Бахмутской конференции, не выдерживают никакой критики и не имеют за собой никаких положительных сторон, с которыми можно было бы считаться, по одному тому, что из слов представителя ЮОСНХ ясно, что им принимаются все меры к тому, чтобы, по возможности, скорее создать районные и подрайонные сов. нар. хоз., показателем чего является выпущенная им анкета. Далее докладчик настаивает на немедленной организации сов. нар. хоз. Горл.-Щерб. района и предлагает вопрос поставить на голосование: принципиально признать желательным организацию сов. нар. хоз.

Большинством 30-ти голосов, при 4-х воздержавшихся, предложение тов. Острогорского принято.

После чего тов. Острогорский читает проект построения сов. нар. хоз., останавливаясь в отдельности на параграфах и пунктах, которые всесторонне рассматриваются и после некоторых дебатов принимаются в следующем порядке: параграфы от 1-го до 6-го, включительно, принимаются с некоторыми поправками.

Вносится предложение, ввиду утомленности делегатов, объявить перерыв и заседание перенести на следующий день. Предложение принимается единогласно. Предлагается следующее заседание открыть в помещении сов. раб. и крест.

деп. ГЩР на ст. Никитовка в 12 час. дня, в субботу 23 - го марта с.-г.

Заседание закрывается в 12 час. ночи.

Заседание 23 марта открывается в час дня. Представительствуют в момент открытия заседания 27 представителей; впоследствии добавилось еще 3 представителя с решающим голосом и 1 с совещательным. Тов. Острогорский, оглашая результаты проверки мандатов, предлагает избрать президиум для настоящего собрания. Вносится и единогласно принимается — просить остаться президиум в составе, избранном 22 - го марта.

Тов. Острогорский читает для обсуждения проект, начинающийся с параграфа 7. После разбора в отдельности каждого параграфа и пунктов, в которые вносит некоторые поправки, весь проект целиком с поправками ставится на голосование и единогласно принимается.

Тов. Острогорский предлагает создать организационное бюро из 5-ти лиц, которому поручить всю работу по организации РСНХ Г.-Щ. района.

Тов. Вишневский предлагает дать наказ организационному бюро, чтобы оно занялось подготовкой созыва с'ездов каждой организации в отдельности, которые причастны к сов. нар. хоз. и которые выделили бы своих представителей в СНХ. После чего оргбюро должно созвать всех избранных в СНХ для его окончательного конструирования.

Тов. Беломестный поддерживает предложение тов. Вишневского и добавляет, что организационное бюро должно объехать район для широкого ознакомления крестьянской массы с задачами сов. нар. хоз. Горл.-Щерб. района.

Тов. Острогорский подчеркивая и, развивая мысль тождественную с тов. Беломестным и Вишневским, считает, что организационная работа бюро очень сложна; помимо этого, ему придется выполнить и всю техническую работу по подготовке этих с'ездов, которая выразится в отпечатании протокола настоящей конференции, принятого проекта, в письменном оповещении всех организаций и т. д. Это бюро должно работать в теснейшем контакте с представителями СР и КД. Затем тов. Острогорский предлагает увеличить состав бюро до 7 лиц, сверх того, включая двух представителей от совета раб. и солд. депутатов.

Тов. Вишневский предлагает не делать громоздким оргбюро, но разделить работу так: оргбюро вменяется в обязанность чисто техническо - организационная работа; что же касается агитационной работы, то поручить ее всему с'езду и вменить в обязанность делегатам провести митинги на местах и тем самым выяснить перед массами цели и задачи совнархоза

Предложение о создании оргбюро из 9-ти лиц принято без возражений. Вносится предложение, чтобы в оргбюро вошли представители всех участков Горл-Щерб. района, для чего объявляется перерыв на 10 минут, по истечении которого заседание возобновляется и предлагаются кандидаты; от Горловки — тов. Чеченов и Кузьменко; от Щербиновки — тов. Герасимов и Грушин, от рутного рудника — тов. Кубаевский, от Железнянской степи — Чечнов и Овчаренко, которые собранием утверждаются.

Тов. Острогорский предлагает избранным в оргбюро принять к сведению, чтобы они незамедлительно сообщили во все организации о состоявшейся конференции и ее работе и собрались для заседания 25 марта к 10 часам утра.

Председатель конференции вносит предложение: ввиду отсутствия докладчика по второму вопросу порядка дня, который он уже частично делал, снять с очереди. Предложение принимается без возражений.

В текущих делах тов. Острогорский оглашает протокол совещания рудничных организаций, состоявшегося 10 марта на рутном руднике. Далее оглашается протокол юзовского совещательного с'езда, состоявшегося в Бахмуте и заявление продовольственного отдела СРиКД ГЩР о продуктах, предназначенных для потребления рудников. Все оглашенное принимается к сведению.

Затем тов. Острогорский, по имеющимся сведениям у врачебно-санитарного отдела Сов. раб. и крест. деп. ГЩР, информирует что с юга к нам надвигаются эпидемии, в виде чумы, черной оспы и т. д. В Бахмуте были уже заболевания сыпным тифом, и из всех заболевших половина умерла. Врач.-сан. отд. принимает решительные меры к борьбе с этой новой контрреволюцией, от которой необходимо оградить наш район. Но вся тяжесть проведения в жизнь всех мероприятий врач.-сан. отдела, ложится на местные организации. И вы, товарищи, являясь представителями этих организаций, должны понять, что это за опасность и на местах принять самые решительные меры для того, чтобы оградить себя от нее. Это заявление принимается к сведению.

После чего тов. Вишневский предлагает собранию выразить благодарность президиуму и в частности председателю товарищу Острогорскому за понесенные труды по организации настоящей конференции и проведению ее в образцовом порядке.

Собрание выражает благодарность рукоплесканием.

Тов. Острогорский благодарит собрание за образцовое и внимательное отношение делегатов к настоящей конференции и отмечает, что ему очень редко в последнее время приходится встречать такое внимательное и спокойное собрание.

ПОЛОЖЕНИЕ О СОВЕТЕ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА ГОРЛОВСКО-ЩЕРБИНОВСКОГО РАЙОНА ¹⁾

1. В целях урегулирования организации всей хозяйственно-экономической жизни района, в соответствии с общими и местными государственными интересами в Горловско-Щербиновском районе создается районный Совет народного хозяйства.

2. Сфера влияния районного Совета народного хозяйства распространяется на район, включающий в себя:

Рудники: Байрацкий, Горловка №№ 1, 5, 8, Узловой, Ругно - угольный, Нелеповский, Северно - Никитовский, Щербиновский, шахты мелкой горной промышленности: Железнянской, Корсунской и Щербиновско - Никитовской степей; заводы: Ньюйоркский, Артиллерийский, Доломитный, Химический.

Станции ж. д.: Майорская, Никитовка, Магдалиновка, Дышеевка, Железная, Горловка, Трудовая, Байрак.

Волости: Зайцевская, Корсунская, Железнянская, Байрацкая.

3. Районный Совет народного хозяйства состоит из представителей:

- а) Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов;
- б) рудничных, фабричных и железно - дорожных комитетов;
- в) профессиональных союзов; г) кооперативов; д) техническо - административного персонала.

Примечание: Представители выбираются согласно нормы на конференциях вышеуказанных организаций.

4. Нормы представительства организаций, объединенных в районном масштабе (должны быть с таким расчетом, чтобы рабочих организаций участвовало не менее 2-3 всего состава), примерно следующие:

а)	конференция Сов. раб., солд. и крест. депутатов . . .	4
б)	„ фабрично - заводских комитетов	2
в)	„ рудничных комитетов	2
г)	„ кооперативов	6
д)	„ профессиональных союзов раб.	4
е)	„ „ „ „ „ служ.	2
ж)	„ „ „ „ „ „ администрат. персон.	6

¹⁾ З матеріалів Іспарту ЦК КП(б) У.

- з) конференция управлений предприятиями—
- и) государств. банков и учрежд. мелкого кредита . . . 2
- к) других организаций, которые имеются в районе . . .—

5. Горловско - Щербиновский район. Совет народного хозяйства, как местное учреждение по организации и регулированию производства работает в тесной связи с Южным областным советом народного хозяйства и руководствуется его общими планами и инструкциями, выработанными ЮОСНХ.

6. Горловско - Щербиновский районный Совет народного хозяйства разбивается на отделы по отраслям хозяйственной жизни: 1) производства, разбивающийся на отделы по добыче и производству ископаемого, 2) сельского хозяйства, 3) финансовый, 4) транспортный, 5) продовольственный, 6) техническо - статистический, 7) демобилизационный, 8) труда, 9) юридический, 10) санитарный, 11) отдел по надзору за управлением предприятий, перешедших в собственность республики, 12) общий отдел, включающий различные отрасли хозяйства, не вошедшие ни в один из перечисленных выше отделов.

Каждый отдел, ведающий какой либо отраслью производства имеет четыре главных отдела: 1) организация: а) управление, б) финансирование, в) техническая организация предприятий; 2) снабжение и распределение; 3) труд и 4) статистика.

Однородные отделы секций своим совместным заседанием образуют совещания: I) по организации, II) по снабжению и распределению, III) по вопросам труда и IV) статистике.

Примечание: Каждая секция вырабатывает для себя инструкцию, которая утверждается пленумом районного Совета нар. хозяйства.

7. Районный Совет народного хозяйства состоит из: а) президиума, б) исполнительного комитета, в) общего совещания отделов. Все отделы выделяют председателей, которые, совместно с президиумом район. сов. нар. хоз. образуют исполнительный комитет.

8. Исполнительный комитет собирается не реже одного раза в неделю.

Примечание: 1) На должность председателя и заместителей могут быть избраны лица, не входящие в состав районного Сов. нар хоз. Такие лица, тем самым получают все права членов район. СНХ.

Примечание: 2) Члены президиума выбираются сроком на один год. По заявлению $\frac{1}{3}$ всего состава может быть возбужден вопрос о перевыборе президиума.

9. К предметам ведения район. сов. нар. хоз. относится:

а) выяснение всех потребностей района (населения, промышленности, транспорта и проч.) в топливе, материалах, орудиях производства, рабочем персонале, перевозках продовольствия и предметов первой необходимости;

б) учет в районе сырья, полуфабрикатов и изделий, рабочей силы, орудий и пр. средств производства;

в) принятие мер по обеспечению хозяйственных нужд населения, сельского хозяйства, промышленности и торговли;

г) установление планов распределения заказов между предприятиями, установление какими предприятиями, какие заказы и в каком количестве могут быть исполнены;

д) принятие мер к наиболее полному использованию производительных сил района, как в промышленности, так и в сельском хозяйстве;

ж) установление оснований распределения материалов, топлива, орудий производства и широкого потребления между населением, отраслями промышленности и торговли и отдельными предприятиями районов в соответствии с общегосударственным и областным планом снабжения;

з) разработка вопросов и проведение мероприятий по переходу промышленности, работающей на оборону, на мирную деятельность;

и) согласование плана перевозок в пределах района в соответствии с общегосударственным и областным планом;

к) объединение и согласование деятельности специальных районных органов, регулирующих хозяйственную жизнь района с разграничением между ними функций;

л) объединение района и направление систематических работ и технических обследований специальных органов, регулирующих хозяйственную жизнь;

м) контроль над деятельностью специальных районных органов в соответствии с общегосударственным, областным и местным планом снабжения;

н) учреждение новых специальных органов и реорганизация существующих по соглашению в подлежащих случаях с соответствующими центральными учреждениями;

п) объединение и отправление действий нисших органов рабочего контроля данной местности, регулирование их взаимоотношений, составление и разработка для них детальных инструкций по отдельным статьям контроля, обсуждение и разрешение вопросов принципиальных и общих всей местности;

р) руководство под контролем ЮСНХ правлениями частных предприятий, перешедших в собственность республики;

с) разбор конфликтов, не разрешенных на месте;

т) принятие мер к улучшению санитарно - гигиенических условий труда;

у) все постановления районного СНХ имеют характер принудительный и подлежат исполнению всеми учреждениями, в том числе и управлениями предприятий;

ф) постановления ВСНХ могут быть приостановлены и отменены ЮОСНХ в тех случаях, если таковое противоречит общегосударственным и областным интересам.

10. Сверх того, на районный Совет народного хозяйства возлагается:

а) согласование мероприятий по проведению на местах государственных монополий, трестирования, синдицирования и национализации предприятий, под руководством Южн. ОСНХ;

б) наблюдение за торговлей материалами и изделиями;

в) наблюдение и содействие выполнению планов перевозок по железным дорогам и гужевым путям;

г) сообщение обл. сов. нар. хоз. и доверяющим учреждениям заключений по предстоящим выдачам и распределению заказов;

д) наблюдение на местах за выполнением обязательных постановлений высшего и областного советов народного хозяйства.

11. Совет созывается по постановлению Исполнительного комитета не менее 2 - х раз в месяц или же по письменному заявлению о том не менее четверти состава Совета и считается состоявшимся при наличии не менее трети постоянного состава Совета. Совет избирает из своей среды президиум на каждую сессию.

12. Компетенции Совета подлежат:

а) избрание президиума, б) утверждение Исполнительного комитета, а) рассмотрение и расширение вопросов, вносимых по постановлению Исполнительного комитета, г) рассмотрение и утверждение отчетов о деятельности РСНХ, д) избрание из состава членов Совета ревизионных комиссий для проверки денежной отчетности.

13. Во исполнение возложенных на РСНХ задач, последнему предоставляются все права, принадлежащие специальным органам, регулирующим хозяйственную жизнь, а также:

а) производить обследование деятельности предприятий;

б) производить фактическую проверку наличности потребностей промышленных и торговых предприятий в топливе, материалах и орудиях производства, рабочем персонале и перевозках;

в) производить обследование предприятий в финансовом отношении, как по месту нахождения предприятий, так и их

правлений, с каковой целью знакомиться с документами и книгами в частных, общественных, государственных и кредитных учреждениях, относящихся к деятельности обследуемых учреждений;

г) распределять с ведома ЮОСНХ между отдельными предприятиями заказы полностью по основным операциям или по деталям, перемещать орудия производства, инструменты, материалы, технический персонал, рабочих и проч. с одних предприятий в другие;

д) устанавливать контроль за ходом исполнения заказов, принятых предприятиями и за целесообразным, согласно назначению, использованием материалов и технических средств;

е) изменять характер и объем производства отдельных предприятий и разрешать учреждение новых предприятий с согласия ЮОСНХ;

ж) ограничивать и прекращать строительство в связи с недостатком материалов и условиями транспорта;

з) назначать в отдельные предприятия за их счет отдельных уполномоченных или комиссаров с определением каждый раз порядка их деятельности и компетенции;

и) принимать необходимые меры по охране заводов, фабрик, складов, запасов и посевов путем издания обязательных постановлений;

к) производить в пределах района учет сырья, полупродуктов, готовых изделий, предметов продовольствия и широкого потребления в предприятиях, складах и среди населения, так и потребности в них населения; устанавливать нормы предметов широкого потребления в соответствии с общеобластным планом;

л) вести в пределах района, а по поручению ЮСНХ и между районами, распределение означенных материалов и предметов и контроль за его выполнением;

м) требовать от казенных, общественных и частных кредитных учреждений, промышленных и торговых предприятий, от их владельцев, правлений и управляющих сообщения всех необходимых сведений и данных, касающихся деятельности этих учреждений;

н) производить осмотр торговых и промышленных предприятий, складов и требовать от них, а также от кредитных учреждений предъявления торговых книг и документов, а также снимать с упомянутых книг и документов копии и извлекать из них необходимые сведения;

о) требовать от промышленных и торговых предприятий, принадлежащих отдельным лицам, частным обществам, товариществам и общественным установлениям принятия и испол-

нения передаваемых им согласно ЮО и РСНХ плана заказов, заданий и поставок;

п) делать постановления: о наложении ареста на принадлежащие частным лицам и предприятиям материалы, орудия и средства производства; производство частных реквизиций с правом оценки реквизируемого имущества и принудительного временного занятия недвижимого имущества, с правом пользования им;

р) налагать секвестр и выработать заключения о необходимости конфискации различных предприятий и представлять на утверждение Южн. общ. ССНХ;

с) привлекать к законной ответственности всех виновных в неисполнении постановлений РСНХ.

14. Районный Совет народного хозяйства выделяет из себя президиум из 5 лиц: председателя, товарищей председателя и секретаря.

15. Все регулирующие учреждения данного района переходят в ведение РСНХ.

16. Заседание РСНХ выделяет из состава членов и распределяет их по отделам для руководства работой.

17. В целях организации и регулирования промышленности в районе, Южный Совет народного хозяйства содействует учреждению филиальных отделений и контрольных комиссий рабочего контроля.

18. Президиум руководит деятельностью РСНХ и действуют на основании инструкций, выработанных РСНХ;

19. Как выборы, так и все дела во всех органах решаются простым большинством голосов.

20. Постановления заседаний вносятся в протокол и подписываются председателем, секретарем и остальными членами президиума.

21. Председатель, его товарищи и члены РСНХ за преступления и проступки по должности подлежат ответственности в общем порядке.

22. РСНХ отвечает за свои действия перед Сов. раб. солд. и кр. депутатов, отдельные члены РСНХ ответственны перед теми организациями, которые их послали и могут быть заменены в любое время.

23. Все средства, необходимые РСНХ на расходы, связанные с его деятельностью поступают в Государственный банк на его текущий счет и расходуются по постановлению его президиума.

IV. КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

КРИТИЧНІ СТАТТІ

МАНІЛОВ В.

З ПРИВОДУ АНТИЛЕНІНСЬКИХ КОНЦЕПЦІЙ ІСТОРІЇ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ¹⁾

Товариші! Я не ставлю завданням й вважаю зараз за недоцільне в своєму виступі зупинитися на аналізі й критиці цілої низки моментів у доповіді т. Карпенка, з якою я не у всіх твердженнях погоджуюсь. Щодо історичної концепції т. Сухино - Хоменка, яка є предметом нашої дискусії, то я не ставлю своїм завданням зупинитись на розборі й критиці всіх її частин. Маю за свою мету лише зупинитися на деяких моментах цієї концепції в частині, що стосується проблем історії пролетарської революції на Україні, навіть, ще обмеженіше, — з цих проблем маю висвітлити антиленінську спробу „радянзації“ Української Центральної Ради за т. Сухино - Хоменком. Лише цього одного прикладу буде досить, щоб на його підставі зробити висновки про антиленінський націоналістичний характер історичних концепцій т. Сухино - Хоменка. А таких прикладів в його роботах, на жаль, дуже багато. Передусім повинен зазначити, що в усіх наших історичних дискусіях є одна дуже важлива хиба. Вона полягає в тому, що наші дискусії „крутяться“ головне навколо деяких схематичних положень і мало або іноді майже зовсім не спіраються на той численний фактичний матеріал, який для нас істориків повинен стати, за певними методологічними марксистсько - ленінськими настановами, ґрунтом для побудовання нашої схеми. Ось чому я в своєму виступі маю подати для потвердження деяких своїх міркувань, а разом з тим для

¹⁾ Ця стаття уявляє собою оброблену стенограму виступу 31/У ц/р. на дискусії (цілковите заперечення будьякого революційного значення Центральної Ради в дожовтневий період революції 1917 року), в переробленій стенограмі своєї промови, що друкується, значно змінив, але недостатньо.

Від редакції. Редакція відзначає, що тов. Манілов свій погляд на значення Центральної Ради в революції 1917 р., який він висловив підчас дискусії (цілковите заперечення будьякого революційного значення Центральної Ради в дожовтневий період революції 1917 року), в переробленій стенограмі своєї промови, що друкується, значно змінив, але недостатньо.

Редакція не погоджується з низкою окремих авторових тверджень в оцінці ролі й значення Центральної Ради та української націоналістичної дрібної буржуазії для дожовтневого періоду революції 1917 року на Україні, що, крім іншого, затушковують різницю між українською буржуазією та дрібною буржуазією. Ці помилкові авторові твердження по суті становлять фактичну суперечність з тою оцінкою, яку дав цьому питанню (для дожовтневого періоду) червневий пленум Центрального Комітету КП(б)У 1926 року.

критики хибної і неправдивої теорії Сухино - Хоменка, цілу низку фактичних почасти навіть нових (в тому розумінні, що вони не фігурували в наших дискусіях і наукових розвідках) матеріалів.

В історичних розвідках т. Хоменка, особливо в тій статті ¹⁾, частину якої я маю розібрати, ми стикаємось з яскравою спробою ревізії основних засад, основних положень лєнінної науки про соціалістичну революцію, про її переростання з буржуазно - демократичної революції, про ролі Рад в процесі цього переростання, фактичне заперечення гегемонії пролетаріату, намагання шляхом певної ідеалізації та переоцінки революційності висунути на ролі гегемона в пролетарській революції на Україні — дрібну буржуазію і т. інш. На жаль, цим хибують не лише теорії одного т. Хоменка. Лєнінове навчання про переростання буржуазно - демократичної революції на соціалістичну щодо України не розуміє також, крім т. Хоменка, низка товаришів, які з ним споріднені, головним чином, в частині націоналістичної методології. Я маю це далі проілюструвати деякими матеріалами.

У своїй статті „З приводу особливостей пролетарської революції на Україні“, що її надруковано в № 4 „Літопис Революції“ за 1928 р.— т. Хоменко каже: „На такий страшенно заплутаний клясовий та національний ґрунт мусила поширитися Жовтнева революція з Росії на Україну“. Не можна, зрозуміло, заперечувати того, що дійсно на Україні ми мали 1917 р. страшенну заплутаність клясових і національних відносин, як каже т. Хоменко, але ще гірше, коли автор підходячи до аналізу цієї заплутаності, не подає ясної і чіткої марксистсько-лєнінської аналізи, а навпаки, своїми невірними небільшовицькими тлумаченням ще більше її заплує. За висловленням т. Хоменка виходить, що пролетарська революція на Україні не була частиною загального процесу переростання буржуазно - демократичної революції на соціалістичну, що відбувався на терені колишньої Російської імперії, хоча, зрозуміло, цей процес на терені України відбувався з певними і досить яскравими особливостями. Виходить, що на Україні за його виразом не було певного ґрунту, не було соціально - економічних передумов для цього переростання й пролетарська революція на Україну була нібито „привнесена“ зовні з Росії, як щось чуже, штучне, що закономірно та неминуче не впливало з умов історичного розвитку України. Як не приховує т. С.-Хоменко що тзю, яка є суттю не що інше, як скат до славозвісної „окупантської“ теорії, але ця теза кінєць-кінєцем проходить червоною ниткою у всіх його міркуваннях, „з приводу особливостей“ пролетарської революції на Україні. Для ілюстрації цього наведу ще декілька фактів. Ось як товариш Сухино - Хоменко малює співвідношення клясових сил на Україні у згаданій статті в „Літопису Революції“. На сторінці 82 ми читаємо: „Цей потвійний ґніт промислового капіталізму плюс руського конкурента найгостріше відчував український дрібний буржуа. *Відціля підвищена революційна та й національна активність дрібної буржуазії на Україні, в цілому, на її українському секторі, особливо“.*

Далі на стор. 87 наш автор пише: „Ці цифри (мають на увазі цифри соціального складу міського населення) показують... на гегемоніяльно - дрібнобуржуазний склад міст більшості губерній України... Навіть у таких губерніях, як Харківська й Катеринославська робітничє населення не складає гегемоніяльно кількосного прошарку

¹⁾ Маю на увазі ст. „З приводу особливостей пролетар. революції на Україні“, що її було вміщено в № 4 „Л. Р.“ за 1928 р. в дискусійному порядку та відповідь т. Хоменка опонентам в № 2 „Л. Р.“ за 1929 р. (у відділі „Трибуна“).

Й віддає своє місце службовцю й дрібному буржуа. Ви бачите до чого веде тут т. Сухино - Хоменко. За його методологією не вистачає лиш сказати, що оскільки взагалі в колишній Російській імперії пролетаріат кількісно складав невеликий прошарок серед всього населення... остільки пролетарська революція в такій країні є нічим непоясниме „чудо“. Коли це порівняти з наведеним вище уривком про підвищену „революційну активність“ дрібної буржуазії на Україні, — легко побачити кого вільно чи невільно висуває т. Хоменко за гегемона в революції 1917 р. на Україні. Щоб ствердити, що це не випадкові уривки, а система поглядів, хоч досить старано приховані революційною фразеологією, додаю ще уривок: „Як бачим міський загіг пролетаріату слабій: „напередодні революції ми маємо „частковий занепад революційної активності пролетаріату як класи...“ в той час як „дрібна буржуазія, пролетаризуючись та павперизуючись, революціонізується й живить опозиційність до царату, до війни“ (ст. 88, 89). Щодо української інтелігенції, то т. Сухино - Хоменко, ідучи „протореною дорожкою“, висовує її як чинник, що відігравав у революції якусь окремішню понатклясову ролю, що виступав „найскравішим представником українських національних змагань“ (стор. 90). Це та сама українська інтелігенція, яка в особі кадетів українського офарблення й „кадетообразних уесдеків“, виступала найскравішим об'єктивним виразником інтересів української буржуазії. Ось до яких „перлів“ приводить т. Сухино - Хоменка його аналіз класових співвідносин на Україні, які дійсно мають свої „особливості“, але вони полягають в тому, що в усякому разі з марксистсько-ленінською аналізою справжніх особливостей пролетарської революції на Україні нічого спільного не мають.

Не буду вже згадувати цитати на стор. 94 - й, де т. Сухино - Хоменко, характеризуючи українського куркуля до деякої міри скочується до хибної антиленінської теорії „двокуркульності“, що є однією з головних теоретичних засад яворщини.

Коли ми зважимо цю „клясову“ аналізу т. Сухино - Хоменка, то побачимо фантичне заперечення т. Сухино - Хоменком гегемоніальної ролі пролетаріату, який в його розумінні майже зливається з угодівськими радами.

„Проти соціалістичного жовтня, — пише на стор. 104 т. Сухино - Хоменко, — стали й органи Тимчасового Уряду й більшість Рад і Центрального Рада... єдина сила, що мусила за таких умов провести й керувати революцією, — були більшовицькі організації, до того ж, ще у верхах не цілком витримані“.

Словом, проти Жовтня всі, в тому числі й пролетаріат, залишається єдина сила — більшовицькі організації, але й їх в інших місцях своїй статті т. Сухино - Хоменко майже наскрізь опортуністичними. Т. Хоменко, як бачите, почуває незручність свого стану. „Розмалю завши“ відповідно пролетаріат, висунувши на першорядне місце фактичного гегемона революції дрібну буржуазію, він тут же намагається „замести следи“ свого опортуністичного „гріхопадіння“ тим, що, як єдину силу, що провела революцію, висуває більшовицькі організації. Але цією невдалою „маскировкою“ т. Сухино - Хоменко лише поглиблює свої помилки. Безперечно, що роля партії в підготовці організації та переведенні Жовтневої революції була величезна. Але вона визначалася не тим, що більшовики були „єдиною“ силою, а тим, що вони стояли на чолі організації величезного руху революційних мас і насамперед гегемона революції пролетаріата, авангардною, невід'ємною частиною якого вони були. Сила партії визначалася тим, що на протязі вісьми місяців революції вона своєю правильною

тактикою зуміла завоювати на свій бік ці маси, відвойовуючи їх з-під впливу угодівських партій, створила численну мільйонну політичну армію, на чолі якої вона й пішла на штурм твердинь буржуазного ладу. Ось в чому була сила партії, ось чому малювати події так, що на Україні більшовики були „єдиною“ силою, що провела революцію, — це значить опортуністично перекирчувати їх справжню роль, малювати Жовтневу революцію на Україні на „манер“ „бланкістського заговору“. Як бачимо, одна опортуністична помилка тягне за собою другу: заперечення гегемонії пролетаріату тягне за собою опортуністичне (хоча з-зовні—нібито „радикально - ліве“) перекирчування справжньої ролі партії. Так виглядають за т. Сухино - Хоменком „особливості“ пролетарської революції на Україні.

* * *

Я зазначав вище, що, на жаль, т. Сухино - Хоменко не одинокий у своєму антиленінському розумінні історії пролетарської революції на Україні. Щоб ствердити це, я хочу зупинитися на розборі деяких тверджень книжки, яку, на жаль, до цього часу ще не розбирали ні на наших дискусіях, ні в пресі.

Я маю на увазі брошурку тов. Річицького „Центральна рада“¹⁾. Коли я довідався, що ця книжка вийшла другим виданням, я сподівався, що цей факт позбавить мене необхідності говорити про антиленінські концепції тов. Річицького, я думав, що навпаки, мені доведеться з приємністю констатувати, що тов. Річицький хибність і глибоку помилковість своєї концепції пролетарської революції на Україні визнав цілком і виправив без жодних застережень. Ознайомившись з другим, „виправленим“, виданням його брошури, я переконався, що, на жаль, цього не сталося. Правда, тов. Річицький в своїй передмові до другого видання намагається зробити певний крок вперед і нібито визнає хибність формулювань першого видання. Він пише: „Переглядаючи свою брошуру через три роки після того як її написано, перед тим, як відати до друку друге видання, авторові довелося зауважити низку тверджень, де критику частковостей української революції необережно (І В. М.) і хибно сформульовано, як висновок ніби загального характеру щодо ролі пролетаріату в українській революції на її буржуазно - демократичному етапі“. Не можна зрозуміло таку „делікатну“ критику т. Річицьким своєї невірної в цілому концепції визнати за достатню. Далі т. Річицький з своїй передмові зазначає: „В цій кінцевій частині брошури її кардинально (!!) виправлено з метою усунути всякі хибні й сумнівні формулювання щодо гегемонії пролетаріату в буржуазно - демократичній революції на Україні“.

Дійсно, в другому виданні своєї брошури т. Річицький в питанні про рушійні сили революції зробив значні зміни (хоча й недостатні). Майже без зміни залишилося питання про характер революції.

Доводиться дякувати тов. Річицькому, що нарешті 1930 року він виправив свої хибні формулювання і очевидно на цей раз без застереження визнав гегемонію пролетаріату хоча б у буржуазно - демократичній революції на Україні. Він пише: „Переглядаючи свою брошуру через три роки після того, як її написано, перед тим як відати до друку друге видання, авторові довелося зауважити низку тверджень, де критику частковостей української революції необережно (!?) і хибно сформульовано, як висновок ніби загального характеру щодо ролі пролетаріату в українській революції на її буржуазно - демократич-

¹⁾ Анд. Річицький „Центральна Рада“. ДЗУ, 1928 рік; 1930 року друге виправлене видання.

ному етапі". Не можна, зрозуміло, таку „делікатну“ критику т. Річицьким своєї невірної в цілому концепції визнати за достатньою. Далі т. Річицький в своїй передмові зазначає: „В цій кінцевій частині брошури її кардинально (!?) виправлено з метою усунути всякі хибні і сумнівні формулювання щодо гегемонії пролетаріату в буржуазно-демократичній революції на Україні...“ Як відомо, ця істина була „альфою і омегою“ більшовизма, принаймні, „четверть века тому“ щодо революції 1905 року.

Але справа не тільки в цьому. Наведена цитата і дальший текст другого „виправленого“ видання не лишає жодного сумніву в тім, що і в квітні 1930 року справжній характер революції 1917 року для тов. Річицького залишився незрозумілим. (Проте, не можна не відмітити, що тов. Річицький в другому виданні своєї книжки зробив певний крок вперед і визнав деякі хибні формулювання, але він виправив їх лише частково). Основна його концепція революції 1917 року, її рушійних сил залишається майже в тому самому вигляді. Я навожу цей приклад з книжки тов. Річицького, щоб позначити, що ті помилки, що ми маємо у тов. Сухина - Хоменка, не випадкові, що вони становлять собою певну течію, певний напрямок на марксистсько-історичному українському фронті.

Оскільки я зупинився на книжці тов. Річицького дозвольте мені навести конкретну ілюстрацію з його брошури „Центральна Рада“.

В першому виданні книжки „Центральна Рада“, маючи особливості революції 1917 року на Україні в порівнанні з Росією, т. Річицький пише: „В усій цій ході української революції від Лютого до Жовтня характерну особливість становить ніби непомітність в ній самостійної клясової сили — пролетаріату, відсутність його гегемонії в цій буржуазно-демократичній революції...“ правда, з огляду розташування соціальних сил вся країна ніби йшла за революційним Петроградом. „Все це є і на Україні, але ця подібність тільки формальна...“. Коли пролетаріат у Петрограді „справді веде революцію, то на Україні цього часу ми не почуваємо такої ясности й такої сили. Тут основну лінію революції веде дрібна буржуазія (підкреслення моє, В. М.), спираючись на масовий рух цілого ще селянства, що виявляє буржуазно-демократичний етап національної революції...“

Дозвольте мені не розбирати всі хибні твердження цього абзацу і зазначити, що тут в декількох рядках ми маємо стільки величезних помилок, що для докладного розбору їх треба більше часу, ніж я маю в своїй розпорядженні. Але треба зауважити що тут, в першому виданні ми маємо вирішальне твердження, що на Україні протягом революції 17 - го року основну лінію революції веде дрібна буржуазія. *Це є не що інше, як явне та недвозначне заперечення гегемонії пролетаріату в рев. 1917 р. на Україні, висунення замість цього як гегемона дрібної буржуазії.* Далі в брошурі зазначено, що ми маємо на Україні в цей час буржуазно-демократичний етап національної революції. Ви бачите, яка тут плутанина. З цього твердження випливає, що ніби - то революція 1917 р. на Україні, була за термінологією т. Річицького, національною революцією, що мала окремий буржуазно-демократичний та окремий соціалістичний етап. Отже, за тов. Річицьким, революції 1917 року на Україні була національною буржуазно-демократичною революцією. В другому виданні ця думка залишилася лише з додатком „національно-аграрна, буржуазно-демократична революція“. Це визначення характеру революції 1917 року майже збігається з пресловутою теорією національ-демократичної революції.

Розберемо це твердження. Поперше, з нього виходить, що вісью, становим стрижнем революції 1917 року на Україні було національне

питання, воно визначало собою основний характер революції. Немає чого казати, що це твердження невірне, не відповідає дійсності. Безперечно, що завдання ліквідації національного пригноблення, розв'язання національного питання відіграло в революції 1917 року значне місце. Але воно було не основним, а підлеглим питанням. Ось, наприклад, що писав в своїй статті 1912 р. „Марксизм і національний вопрос“ т. Сталін, маючи тоді ще на увазі завдання буржуазно - демократичної революції в Росії: „Осью политической жизни России является не национальный вопрос, а аграрный. Поэтому судьбы русского вопроса, а значит и „освобождения“ наций связываются в России с решением аграрного вопроса, т. е. с уничтожением крепостнических остатков, т. е. с демократизацией страны. Этим и объясняется, что в России национальный вопрос выступает не как самостоятельный и решающий, а как часть общего и более важного вопроса раскрепощения страны“. Й далі в другому місці: „В России национальный вопрос стоит в совершенно другой плоскости (чем в Австрии), не национальный, а аграрный вопрос решает судьбы прогресса в России, национальный вопрос подчиненный“¹⁾. Оскільки процес розвитку країни призвів до того, що вона до 1917 року стояла вже напередодні пролетарської революції і в той же час аграрне питання, здебільшого селянської буржуазно - демократичної революції, завдяки поразці революції 1905 року, залишалось нерозв'язаним, остільки ці завдання могли бути розв'язані лише пролетарською революцією, як „попутний“, „побочний“ продукт її основної соціалістичної роботи. Так само було і з національним питанням, яке виступало, „не как самостоятельный и решающий, а как часть общего и более важного вопроса раскрепощения страны“ (Сталін).

Але з цих наших міркувань, зрозуміло, не можна робити висновків про те, що розв'язання національного питання в революції 1917 року не відіграло величезної ролі. Про це ми маємо яскраве свідчення у Леніна: „После аграрного вопроса,— писав Вл. Ильич в своей статье „Кризис назрел“,— в общегосударственной жизни России особенно большое значение имеет, особенно для мелкобуржуазных масс населения, национальный вопрос...“²⁾.

Наведені цитати не лишають сумніву про помилковість і термінологію і основної думки, яка за нею прихована, про те, що в революції 1917 року на Україні (яка була часткою загального революційного процесу що відбувався на терені колишньої Російської імперії) національне питання відіграло основне вирішальне місце, що ним визначався характер революції.

Ми можемо ствердити свою думку ще посиланням на низку місць з програми Комінтерну та тез VI конгресу Комінтерну „О революционном движении в колониальных странах“. Ми лишаємо в стороні, на жаль, ще до цього часу не розроблену, проблему колоніальності України, нагадуємо лише відоме ленінське твердження, суть якого полягає в тому, що Україна за царату не була колонією „чистейшого“ типу. Так або інакше, з тими або іншими варіаціями та відхиленнями, які з цього можуть випливати, характеристики документів Комінтерну про характер революції в колоніальних і залежних країнах можна застосувати і до України 1917 р. Ці характеристики та твердження, які є з цього приводу в програмі та інших документах Комінтерну не можуть в усякому разі не бути теоретичними настановленнями з по-

¹⁾ Й. Сталін „Марксизм и национальный вопрос“, ГИЗ, 1920 р. стор. 29 - 30.

²⁾ В. Ленін, т. XIV, ч. II, видання I, стор. 264.

гляду яких ми повинні критично переглянути цілу низку помилкових, невірних тверджень, які є в літературі щодо характеру та рушійних сил революції 1917 року на Україні. Це тим більш важливо, що багато товаришів, в тому числі і тов. Річицький, свої помилкові думки виводять з твердження про колоніальність України, яку вони очевидно, не досить правильно розуміють. Тов. Річицький пише: „Грунт для такого розташування сил у буржуазно - демократичній революції утворено колоніальним характером попереднього історичного розвитку, національно - пригнобленої країни“.

Отже, звернімося до програми Комінтерну, де в 8 - му розділі характеризується питання про основні типи революції. Визначаючи тип революції щодо країн із „середнім рівнем“ розвитку капіталізму, програма зазначає: „В одних из этих стран возможен процесс более или менее быстрого перерождения буржуазно - демократической революции в революцию социалистическую, в *других* — типы пролетарских революций, но с большим объемом задач буржуазно - демократического характера“.

Щодо колоніальних та напівколоніальних (Китай, Індія і т. інш.) та залежних країн (Аргентина, Бразилія і ін.) „с известными зачатками, а иногда и со значительным развитием индустрии... с преобладанием феодально - средневековых отношений или отношений „азиатского способа производства“... програма Комінтерну зазначає, що „центральное значение имеет здесь борьба с феодализмом, докапиталистическими формами эксплуатации и последовательно проводимая аграрная революция крестьянства — с одной стороны, борьба с иностранным империализмом за национальную независимость — с другой“. І, нарешті, третій можливий тип революції характеризується так:

„В еще более отсталых странах, например, в некоторых частях Африки, где почти нет или вовсе нет наемных рабочих, где большинство населения живет в условиях племенного быта и где сохранились еще остатки первобытно - родовых форм, где почти отсутствует национальная буржуазия и где иностранный капитализм играет в первую очередь роль военного оккупанта, отнимающего землю, — *центральное значение имеет борьба за национальное освобождение*“ (курсив наш, В. М.).

Як бачимо, лише щодо останньої групи найбільш відсталих країн програма Комінтерну зазначає, що для них *центральне* значення має боротьба за національне визволення. Навряд чи хто - небудь відважиться віднести Україну 1917 року до такої категорії країн. Ми бачимо також що програма Комінтерну навіть не вживає (і, зрозуміло, не випадково) такого визначення характеру революції, який ми маємо у т. Річицького. В цьому ж розділі програми ми знаходимо таку характеристику різних типів революції:

„Международная революция пролетариата“ — читаємо ми там, — „складывается из разновременных и разнородных процессов: чисто пролетарских революций, революций буржуазно - демократического типа, переростающих в революции пролетариата; освободительных национальных войн; колониальных революций“. Але, скажуть нам аматори порівнень нашої революції з великою китайською революцією 1925 — 27 р.р., що до останньої документи Комінтерну вживають термін національна революція. Це так. Але, як вони трактують справжній характер та особливості цієї національної революції? Ось що ми читаємо в резолюції VII пленуму ВККІ „По вопросу о положении в Китае“: „Национальная революция в Китае развивается в столь своеобразных условиях, что она существенным образом отличается как

от классических буржуазных революций западно - европейских стран прошлого столетия, так и от революции 1905 года в России“.

За формулюванням т. Сталіна перша особливість китайської революції полягає в тому, що, „будучи революцією буржуазно-демократической, китайская революция является вместе с тем национально - освободительной революцией, направленной своим острием против господства чужеземного империализма в Китае“.

Отже, термін „національна революція“ живиться в документах Комінтерну щодо китайської революції, як революції *буржуазно - демократичної* (хоча і дуже своєрідної б.- д. революції).

Для чого ми наводимо ці порівняння?

Ми наводим їх для того, щоб показати, що термінологія тов. Річицького, крім того, що вона неправильна, висуває в революції 1917 р. на Україні, як центральну її проблему, національне питання (визначення революції, як національної), показує неправильне, неленінське розуміння характеру революції 1917 року, як виключно *буржуазно - демократичної* революції. Ось чому, зрозуміло, з такою концепцією щільно ув'язано і визначення ролі дрібної буржуазії, яка, за виразом т. Річицького, „веде основну лінію революції“. І, на жаль, ця основна хибна думка, яка показує повне нерозуміння справжнього характеру революції 1917 року, нерозуміння її своєрідностей, нерозуміння історичних особливостей, які спричинилися до того, що 1917 року процес завершення і процес переростання буржуазно - демократичної революції на соціалістичну злились в єдиний революційний процес, — залишилось і в другому виданні брошури. Нема чого доводити, що така характеристика революції 1917 року цілковито протирічить ленінській схемі, ленінському розумінню її справжнього характеру.

В другому виданні брошури ці моменти залишаються. Тов. Річицький на стор. 57 пише: „це не значить, що українська буржуазно - демократична революція рухалась за гегемонією української національної буржуазії“. Навпаки, той факт, що українська дрібна буржуазія неспроможна була відважитись на жодний революційний крок супроти Тимчасового уряду, весь час стояла на позиції угоди за всяку ціну з російською буржуазією, на позиції стримування революційно - національного руху, свідчить за гегемонію пролетаріату так у загально - російській, як і в українській революції. Хоча тут нібито і визнається гегемонія пролетаріату в революції 1917 року, але така її формулювання свідчить про нерозуміння її справжнього характеру і „словесний“ характер визнання її т. Річицьким. Справді, хіба ми, визнаючи гегемонію пролетаріату виходимо при цьому з революційної неспроможності буржуазії або дрібної буржуазії? Ні. Ми насамперед виходимо з аналізу ступня підготовки, ступня революційної зрілості, ступня підготовки до ролі гегемону самого пролетаріату, як класу, наявності у нього революційного авангарду — партії і т. інш. І зовсім не на тій підставі, що скажемо, революція 1905 року була буржуазно - демократичною революцією без революційної буржуазії, ми говоримо про гегемонію пролетаріату в цій революції. Навпаки, ми говоримо, що бурхливий економічний зріст країни, який відбувався в своєрідних історичних умовах запізнення буржуазно - демократичної революції, призвів до того, що оформилася, виросла, набула певної класової свідомості та організованості класа пролетаріату, яка вже тоді виступила, як єдина до кінця послідовна революційна сила, як гегемон революції. І саме тому, що це так сталося, буржуазія, яка виступає поруч з підготовленим до своєї ролі гегемона пролетаріатом, перестає відігравати гегемоніальну - революційну роль в своїй *власній* революції. А т. Річицький робить якраз навпаки: гегемоніальну роль пролета-

рія́ту в революції 1917 року він виводить з революційної неспроможності дрібно́ї буржуазі́ї. Друге видання брошури так само свідчить про нерозуміння т. Річицьким справжнього змісту гегемоні́ї пролетаріяту. Але таке її розв'язання не випадкове. Про що свідчить характер виправлення того місця, де в першому виданні брошури т. Річицького „основну лінію революції веде дрібна буржуазія“? Він свідчить, що, хоч т. Річицький зробив певний крок від своєї хибної позиції заперечення ролі пролетаріяту, як гегемону в революції 1917 року на Україні, але це крок явно недостатній, який поруч з розібраним вище твердженням свідчить, що по суті і в другому виданні гегемонія пролетаріяту в революції 1917 року на Україні залишилася для т. Річицького незрозумілою. Справді, в *виправленому місці* він каже, що „коли в Петрограді кожна значна полія не обходитьс'я без великого натиску пролетаріяту... коли він справді веде революцію, то на Україні цього часу ми не чуємо такої ясності й такої сили. Тут дрібна буржуазія, спираючись на масовий рух селянства.... намагається ствердити свою „національну владу...“¹⁾. Доводиться поставити питання, чи є кардинальна різниця між цим „виправленим“ формулюванням та його першим „виданням“. На це можемо дати лише негативну відповідь. Тим більш, що далі на стор. 54 другого видання т. Річицький пише: „Цю роллю міста розділив частини і кваліфікований індустріальний пролетарят, не бувши підготовлений до своєї ролі в тій національній революції...“ Де тут визнання й розуміння справжньої гегемоні́ї пролетаріяту в революції 1917 року. Його нема. Хибна антиленінська концепція революції 1917 року залишилася у тов. Річицького майже в такому вигляді, як в першому виданні брошури. Я не буду вже говорити про ту аналізу класових сил, яку подає в цій брошурі т. Річицький. Взагалі, коли придивитись до тих класів, що, за його висвітленням революції, діють на історичній арені, то ми побачимо лише пролетарят, селянство та дрібну буржуазію. Причому поняття дрібно́ї буржуазі́ї покриває у т. Річицького інтелігенція, і українську інтелігенцію, яка в значній своїй частині була об'єктивним представником українського куркульства та української буржуазі́ї. Але ні української буржуазі́ї, ні куркуля, який, як відомо, на Україні відігравав значну роллю, в цій заключній частині брошури т. Річицького, яка подає, так би мовити, всю „філософію“ революції 1917 року на Україні, ми не побачимо,— вони десь зникають.

Далі ще один момент, який я тут хочу зазначити, це те, що перехід від буржуазно - демократичної революції до пролетарської т. Річицький розуміє не за Ленініним, а за Каменєвим. Знімаючи питання (на стор. 59 — 60) про те, якою повинна була б бути 1917 р. справжня пролетарська марксистська лінія щодо національного руху та Центральної Ради. т. Річицький пише: „Ми за національну революцію, але ми за гегемонію в ній пролетаріяту, який веде буржуазно - демократичну революцію до кінця, щоб перевести її на вищий шабель революції пролетарської, соціалістичної“. Виходить, за цією думкою, що раніш кінчається буржуазно - демократична революція, потім починається новий етап, етап пролетарської соціалістичної революції. Це та сама каменєвщина, проти якої боровся Ленін, який, аналізуючи своєрідність революції 1917 року казав, що буржуазна революція — „не отъелена китайской стеной от пролетарской, одна перерастает в другую. вторая (социалистическая революция мимоходом, как побочный продукт своей основной социалистической работы, решает задачи первой“.

¹⁾ Стор. 58 другого. виправленого видання.

Ця ленінська наука переростання буржуазно - демократичної революції на соціалістичну (яка, зрозуміло, цілковито, хоч і з певними відмінностями стосується й України), розуміння того, що завдання буржуазно - демократичної революції (в тому числі й розв'язання національного питання) могли бути розв'язані лише пролетарською революцією, справжній характер революції 1917 року та дійсна роль в ній пролетаріату залишилась для т. Річицького незрозумілою.

Наслідком цього, навіть в 2-му „виправленому“ виданні його брошури, ми маємо концепцію пролетарської революції на Україні, яка з ленінізмом має мало спільного. Я навів цю ілюстрацію з книжки т. Річицького, не розбираючи детально всього її змісту і всіх помилок, щоб показати що незрозуміння ленінового навчання про переростання буржуазно - демократичної революції на соціалістичну має місце не лише у т. Хоменка, а досить розповсюджено і серед інших товаришів.

Я не ставлю завдання в цій статті розгорнути позитивні сторони схеми історії пролетарської революції на Україні. Це дуже складне завдання, воно потребує глибокого вивчення її величезної уваги, але я гадаю, що дальша розробка цієї схеми повинна йти не за націоналістичною методологією, що властива не лише т. Сухино - Хоменкові, а за тими методологічними настановами, які так характеризує т. Покровський: „История революции в ее схеме удана в произведениях Ленина. Историк Октябрьской революции не приходится выступать в роли верховного судьи, кто был прав, кто не прав, в своих попытках руководить массами. Но если с историка снимается эта трудная, хотя и весьма почетная обязанность, то зато на него ложится другая, не менее трудная — провести марксистский анализ в схеме, заложенный в самых общих чертах, во все детали конкретного исторического процесса“.

Цього завдання ми, історики - марксисты України, ще не виконали, але на шляху до виконання цього завдання ми повинні вичент теоретично розбити та викрити всі антиленінські націоналістичні концепції пролетарської революції на Україні, в тому числі й концепцію т. Сухино - Хоменка.

* * *

Тепер я переходжу до спроби „радянзації“ української Центральної Ради, оскільки саме на цьому питанні я мав на увазі головне зупинитись. Перш за все невелика цитата: „Мы же считаем, что Центральная Рада по своему составу является советом рабочих, крестьянских и солдатских депутатов, которые были выбраны на с'ездах крестьян, рабочих и солдат“. Можна подумати, що це цитата з статті т. Хоменка. Дозвольте мені „розчарувати“ цих тт. Авторство цього уривка належить українському соціал - демократу Поршу і сказано це було в грудні 1917 року. Отже, виходить, що в своїй спробі ототожнити або наблизити Центральну Раду до рад робітничих депутатів т. Сухино - Хоменко не „одкриває Америки“, бо ця теорія має досить „солідний“ тринадцятирічний стаж. Ось ще дальший уривок із цієї самої розмови Порша: — „... Мнение о недемократичности Центральной Рады противоречит фактической стороне дела и политике Центральной Рады, выдержанной с первых дней ее возникновения во всех политических и социально - экономических вопросах. В составе Центральной Рады не имеется классовых элементов(!), ибо кадеты из нее давно ушли; в нее входят, начиная с трудовиков, все социалистические партии края. В ее составе имеется свыше 200 крестьянских депутатов, свыше 150 депутатов от солдат и около 70 представителей всех социалистических

партий края...“ Справді, чим це не справжня рада робітничих та селянських депутатів?

Я навів ці уривки, щоб показати, що націоналістична методологія тов. Сухино - Хоменка призводить до того, що його спроба „радянзації“ Центральної Ради збігається з думкою, яку висловив ще 1917 року один із лідерів української соціально - демократії. Коли переглянути пресу українських дрібнобуржуазних партій другої половини 1917 року, можна знайти численні спроби обґрунтовувати ту думку, що Центральна Рада своїм соціалістичним складом та завданням, власно кажучи, й є справжня Рада робітничих депутатів (як відомо, українські „соціалісти“ спекулювали навіть на назві Центральної Ради, що по - російському значить „совет“; це маскування так само, як „соціалістична“ „прозодежда“ українського буржуа та куркуля було конче потрібне 1917 року, бо інакше до нас важко було підійти) тільки українська своєю національністю. Характерно, що в недавній спробі обґрунтувати свою хибну теорію т. Сухино - Хоменко навіть користується тими самими матеріалами (між іншим, некритично приймаючи їх „на ввіру“), що мали своїм завданням обґрунтовувати „советский“ характер (своїм соціальним складом) Центральної Ради. Таблиця, що її наводить на стор. 252 своєї статті („Літопис Революції“, № 2, за 1929 р.) взята якраз з листівки, що її видала Ц. Рада, щоб показати свій нібито робітничо - селянський „советский“ характер. Особливо обстоюється ця думка про „советский характер“ Ц. Ради в той час (листопад - грудень 1917 р.), коли київські більшовики висунули гасло скликання першого всеукраїнського з'їзду рад і переобрання на ньому Центральної Ради. Зрозуміло, що оскільки ради і ідея передачі нам влади, яку висували 1917 року більшовики, були дуже популярні та поширені в мільйонних масах, українські, так звані, соціалістичні партії, які складала більшість Ц. Ради, для того, щоб краще пангелічити селян та салдат, які в основній масі до певного етапу йшли за Ц. Радою, намагалися викласти перед ними теорію, що нібито Центральна Рада це і є справжня рада робітничих, селянських та салдатських депутатів, лише українська своєю національністю. Ось історичні та політичні коріння теорії „радянзації“ Центральної Ради. Цей приклад показує до яких хибних, антиленінських положень можна дійти, коли виходити з невірних методологічних настановлень. Так ось тов. Сухино - Хоменко малює таку теорію, що нібито ради робітничих, селянських та салдатських депутатів розкололися на Україні за національною ознакою. З одного боку ми мали ради робітничих, селянських та салдатських депутатів — російські національністю, з другого — українську Центральну Раду, яка своїм соціальним станом та партійним складом (в ній теж були „соціалісти“) була майже тим самим, що ради робітничих та селянських депутатів.

Для ілюстрації цього можна навести кілька цитат зі статті т. Сухино - Хоменка. На стор. 252 (№ 2, „Літопис Революції“ за 1929 р.) він пише, аналізуючи склад Ц. Ради: „Ми бачимо, що в Ц. Раді головну силу становить представництво селянських організацій (і армії), далі йде робітництво й різні „соціалістичні“ партії... Значить, головна сила Ц. Ради — дрібна буржуазія, як і в радах“... і далі на стор. 253: „...Саме через те, що дожовтневі ради й Ц. Рада були близькі класово, а поділені головню по національ - вертикалях, і що в них панувала дрібна буржуазія — це було причиною саме національного антагонізму між ними. Тому я й писав, що орган демократичної диктатури — урядовські ради Росії — на Україні поколює за національним принципом. А тому що орган демократичної диктатури становить орган національної революції, то й сталося, що Ц. Рада стала за орган націо-

наль - демократичної революції, а ради плентались у хвості Тимчасового уряду". Ось ці уривки не лишають майже сумніву, що за т. Сухино - Хоменко Ц. Рада дорівнюється ралам робітничих депутатів й становить орган демократичної диктатури пролетаріату та селянства, який міг, очевидно, в умовах України перерости на орган диктатури пролетаріату. В цьому своєму твердженні т. Хоменко робить найменше такі величезні історичні й політичні помилки: 1) він виявляє непозуміння справжньої природи й ролі рад у революції 1917 року, дійсної їх суті; 2) намагаючись ототожити Ц. Раду з ралами, він фактично її ідеалізує; 3) ревізуючи справжню роллю рад в революції, він не розуміє, чому вони з органів „проститутованих“ меншовиками змогли перетворитися на органи повстання, на органи диктатури пролетаріату, а Ц. Рада, яку він малює майже революційно - демократичною диктатурою пролетаріату та селянства, перетворилась на контр-революційну організацію.

Довелеться на розборі цих питань зупинитися. Я навелу цілу низку прикладів того, як Ленін характеризував і розумів роллю рад в революції 1917 року. Ленін неодноразово підкреслював необхідність розуміння *класового складу, класового значіння* рад у революції та ролі їх, як *нового типу державної влади*.

Як визначав Ленін класове значіння рад? Ось ціла низка відповідних цитат: „Классовый источник этого двоевластия и классовое значение его состоит в том, что русская революция марта 1917 года, не только смела всю царскую монархию, не только передала власть буржуазии, но и *дошла вплотную* до рев. демократич. диктатуры пролетариата и крестьянства. *Именно такой диктатурой (т. е. властью, опирающейся не на закон, а на непосредственную силу вооруженных масс населения)* и именно *указанных классов* является петроградский и другие местные советы рабочих и солдатских депутатов (т. XIV, стор. 40);

В другому місці: „Совет не имеет в своих руках государственной власти, но опирается непосредственно „на заведомо безусловное большинство народа, на вооруженных рабочих и солдат“. (Там саме).

Говорячи про двовладдя, зазначаючи, що Тимчасовий уряд — уряд капіталістів, Ленін писав: „Советы рабочих и солдатских депутатов представляют *другие классы*. Большинство рабочих и солдат, входящих в совет, не хотят грабительской войны...“ (т. XVI, стор. 36). „Для нас советы важны не как форма“, — писав Ленін — „а нам важно, какие *классы* эти советы представляют“. І на це в другому місці дано знов таки недвозначну, чітку відповідь: „Советы по своему классовому составу были органами движения рабочих и крестьян, готовой формой их диктатуры... нельзя ни на минуту упускать из виду, что только эта теснейшая и свободно растущая вишьрь и вглубь связь советских партий с массами могла бы помочь мирно изжить иллюзии мелкобуржуазного соглашения с буржуазией...“

В другому місці: „Советы представляли из себя делегации от масс свободных, т. е. никакому насилью извне не подвергавшихся, и вооруженных рабочих и солдат. Оружие в руках народа, отсутствие насилия извне над народом — вот в чем была суть дела. Вот что открывало и обеспечивало мирный путь развития вперед всей революции...“ (стаття „К лозунгам“ т. XXI, стор. 33).

Про можливість цього мирного шляху розвитку революції вперед за умовами, коли б ради взяли до своїх рук всю владу, як відомо, говорив весь час Ленін до липневих подій.

І, нарешті, остання цитата, що ми її з приводу цього питання на

одимо:

...„Советы выбирались вполне свободно. Советы были настоящими организациями масс народа, рабочих и крестьян. Советы были настоящими организациями большинства народа...“ (т. XX, стор. 70, 2-с).

Ці цитати з різних статей Леніна 1917 року не лишают жодного сумніву в тому, що класове значіння рад Ленін бачив в тому, що вони були організаціями диктатури „большинства народа“ — т. - е. р'бочих и крестьян, або, як каже Ленін в іншому місці: „осуществленной самой жизнью революционно - демократической диктатурой пролетариата и крестьянства“ („осуществленной“ в своєрідних умовах, коли ця диктатура переплеталась з диктатурою буржуазії і добровільно передавала їй державну владу).

Так стоїть справа за Леніним з першою ознакою рад їх класовим змістом і класовим значенням. Чи урахував Ленін факт, що з початку революції в радах мали більшість дрібнобуржуазні партії меншовиків та есерів? Навіть чудно ставити це питання. Чи змінював Ленін в зв'язку з цим характеристику класового значення рад, як органів революційної диктатури пролетаріату та селянства? Ні. Він пояснював чому так сталося з початку революції в умовах її розвитку в найбільш дрібнобуржуазній країні, якою була колишня Росія, чому сталося так, що більшість в цих органах диктатури пролетаріату та селянства набули меншовики та есери, які створили угоду, бльок з буржуазією. Про це ми скажемо далі. Який стратегічний висновок з цього робив більшовизм? Як каже т. Сталін: „Подготовка Октября проходила... под руководством одной партии — партии большевиков. Но как велось партией это руководство, по какой линии оно проходило? Руководство это проходило по линии изоляции *соглашательских* партий, как наиболее опытных группировок в период развязки революции, по линии изоляции эсеров и меньшевиков...“ і далі: „В этот период, наиболее опасной социальной опорой империализма являлись мелкобуржуазные демократические партии, партии эсеров и меньшевиков. Почему? Потому что эти партии были тогда партиями соглашательскими, партиями *соглашения* между империализмом и трудящимися массами. Естественно, что главные удары большевиков направлялись тогда против этих партий, ибо без изоляции этих партий нельзя было рассчитывать на разрыв трудящихся масс с империализмом, без обеспечения этого разрыва — нельзя было рассчитывать на победу *советской* революции“¹⁾. І далі, зазначаючи третю особливність тактики партії в підготовці Жовтня т. Сталін пише:

„Но как осуществлялась партией эта изоляция конкретно в какой форме, под каким лозунгом? Она осуществлялась в форме революционного движения масс за власть советов, под лозунгом „вся власть советам“, путем борьбы за превращение советов из органов мобилизации масс в органы восстания, в органы власти, в аппарат новой пролетарской государственности“²⁾.

Ось в чому полягала тактична лінія більшовизму в підготовці Жовтня. Т. Хоменко з властивою йому механістичною методологією бачить лише один бік справи, бачить в рядах 1917 року до певного часу меншовиків та есерів, але не бачить того, що як раз боротьба з ними, ізоляція їх від мас провадилася лише під гаслом „вся влада радам“, яке (гасло) пройшло протягом 1917 року „с точки зрения его внутреннего развития две стадии: первую — до июльского поражения большевиков (во время двоевластия) и вторую — после поражения корниловского восстания“ (Сталін).

¹⁾ Сталін „Вопросы ленинизма“, стор. 176 - 177.

²⁾ Там саме, стор. 178.

Чому це можливо було, чому „большевики ухватились именно за советы, как за основной организационный рычаг, могущий облегчить дело изоляции меньшевиков и эсеров, способный двинуть вперед дело пролетарской революции и призванным подвести миллионные массы трудящихся к победе диктатуры пролетариата“ (Сталин). Відповідь на це дає лише Ленінова характеристика специфічного характеру та ролі рад і хто цього не розуміє, хто в радах 1917 року бачить лише один бік справи, — наявність в них більшості меншовиків та есерів, а не бачить справжнього характеру рад, той нічого не зрозумів в особливостях тактики більшовізму в період підготовки Жовтня.

Щож саме, крім клясового значення рад, було для Леніна вирішальним, що давало їм такі великі переваги, порівнюючи з іншими організаціями, що робило їх, за виразом тов. Сталіна, „основним организационным рычагом, способным двинуть вперед дело пролетарской революции“. Це той вирішальний факт, що ради були не чим іншим, як новим типом державної влади, незрівняно вищим, ніж сама найдемократичніша, парламентарна, буржуазна республіка.

„Советы РС и КД тем и ценны особенно, — писал тов. Ленин, — что они представляют из себя новый неизмеримо более высокий, несравненно более демократический тип государственного аппарата, по своему типу, по своему социально - политическому характеру, советы тождественны с государством - коммуны“. Цю свою думку Ленін неодноразово зі всією силою підкреслює. Ось, нарешті, цитата з Леніна, де він дає розгорнену характеристику справжньої суті рад:

„Советы суть новый государственный аппарат, дающий, во-первых, вооруженную силу рабочих и крестьян, причем эта сила не оторвана от народа, как сила старой постоянной армии, а теснейшим образом с ним связана. В военном отношении эта сила несравненно более могучая, чем прежняя. В революционном отношении она незаменима никем другим. Во - вторых, этот аппарат дает связь с массами, с большинством народа настолько тесную, неразрывную, легко приводимую и возобновляемую, что ничего подобного в прежнем государственном аппарате нет и в помине. В третьих, этот аппарат в силу выборности и сменяемости его состава по воле народа, без бюрократических формальностей, является более демократическим, чем прежние аппараты. В четвертых, он дает крепкую связь с самыми различными профессиями, облегчая тем различнейшие реформы самого глубокого характера без бюрократии. В пятых, он дает форму организации авангарда, т. е. самой сознательной, самой энергичной передовой части *угнетенных* классов, рабочих и крестьян, являясь, таким образом, аппаратом, посредством которого авангард угнетенных классов может поднимать, воспитать, обучать и вести за собою всю *гигантскую* массу этих классов, до сих пор стоявшую совершенно вне политической жизни, вне истории. В шестых, он дает возможность соединить выгоды парламентаризма с выгодами непосредственной и прямой демократии, т. е. соединять в лице выборных представителей народа и законодательную функцию и *исполнение законов*. По сравнению с буржуазным парламентаризмом, это такой шаг вперед в развитии демократии, который имеет всемирно - историческое значение... Если бы народное творчество революционных классов не создало советов, то пролетарская революция была бы в России делом безнадежным, ибо со старым аппаратом пролетариат, несомненно, удержать власти не мог - бы, а нового аппарата сразу создать нельзя“¹⁾.

¹⁾ Ленин, т. XIV, ч. II, стор. 228 - 230.

Ось розгорнута ленінська характеристика значення рад, як цього нового державного апарату, нового типу державної влади, який істотно, кардинально відрізнявся від самих ідеальних „найдемократичніших“ форм буржуазного парламентаризму, без наявності якого „пролетарська революція в Росії була би безнадійною справою“ і наявність якого робила ради тим основним „организационным рычагом“ за який ухопились більшовики під час підготовки й боротьби за перемогу диктатури пролетаріату.

Але в цих радах протягом 1917 року до певного часу мали більшість дрібнобуржуазні угодовські партії меншовиків та есерів. Липневі події показали, що політика угодовства з буржуазією, яку весь час провадили ці партії, кінець-кінцем привела до того, що вони „протитуировали“, за виразом Леніна, ці ради, перетворили їх з органів революційної мобілізації мас на жалюгідні „говорильні“. Але обмежиться тільки констатацією цього факту недостатньо для розуміння тактики більшовиків щодо рад та справжньої їх ролі.

Перш за все, чи випадковий був факт панування в радах до певного часу дрібнобуржуазних партій меншовиків та есерів? Зрозуміло, ні. Ленін це неодноразово пояснював. Він зазначав, що революція втягнула до активного партійного життя „миллионы и десятки миллионов, политически спавших десятки лет... А кто такие эти миллионы и десятки миллионов? Большею частью мелкие хозяйчики, мелкие буржуа, люди, стоящие посредине между капиталистами и наемными рабочими. Россия наиболее мелкобуржуазная страна из всех европейских стран. Гигантская мелкобуржуазная волна захлестнула все, подавила сознательный пролетариат не только своей численностью, но и идейно, т. е. заразила, захватила очень широкие круги рабочих мелкобуржуазными взглядами на политику... Доверчиво - бессознательное отношение к капиталистам, худшим врагам мира и социализма, вот что характеризует современную политику масс в России, вот что *выросло* с революционной быстротой на социально - экономической почве наиболее мелкобуржуазной из всех европейских стран. Вот *классовая* основа „соглашения“ между Временным правительством и советом рабочих и солдатских депутатов...“¹⁾.

Ось чому Ленін формулює завдання партії в цей перший період революції так: „...Работа критики, раз'яснение ошибок мелкобуржуазных партий с. - р. и с. - д., подготовка и сплочение элементов *сознательно* - пролетарской, коммунистической партии, *высвобождение* пролетариата из „общего“ мелкобуржуазного угара“²⁾.

В другому місці, ставлячи питання чому ради — ця революційно - демократична диктатура — добровільно передали владу буржуазії, Ленін писав: „Потому ли, что Чхеидзе, Церетели, Стеклов и к-о делают „ошибку“. Пустяки. Так может думать обыватель, но не марксист. Причина — недостаточная сознательность и организованность пролетариата и крестьян. „Ошибка“ названных вождей в их мелкобуржуазной позиции в том, что они затемняют сознание рабочих, а не проясняют его, внушают мелкобуржуазные понятия, а не опровергают их, укрепляют влияние буржуазии на массы, а не высвобождают массы из под этого влияния... (т. XX, стор. 95).

Між іншим, Ленін, майже весь час говорячи про угодовську політику, підкреслює найбільш велику й активну роллю в цьому верхівки рад. Отже, за Леніном, це тимчасове панування меншовиків та есерів в радах пояснювалось не якимись випадковими моментами, а мало свої

1) Ленін, т. XIV, стор. 41-42.

2) Ленін, т. XIV, стор. 42.

пояснення, свої класові коріння в тій „гигантской мелкобуржуазной волне“, которая „заразила очень широкие круги рабочих мелкобуржуазными взглядами на политику“. Але, не зважаючи на все це, Ленін ніколи до липневих подій (коли тимчасово гасло „вся влада радам“ було знято) не змінював досі характеристики рал, як нового типу державної влади, як органів що своїм класовим значенням є не що інше, як революційно-демократична диктатура *пролетаріату та селянства*.

В своїй відомій статті „К лозунгам“, т. Ленін писав: „Советы по своему классовому составу были органами движения рабочих и крестьян готовой формой их диктатуры. Будь у них полнота власти, главный недостаток мелкобуржуазных слоев, главный грех, их доверчивость к капиталистам изжился бы на практике, критиковался бы опытом их собственных мероприятий. Смена классов и партий, имеющих власть, могла бы внутри советов, на nive их единовластия и всевластия идти мирно; связь всех советских партий с массами могла бы оставаться прочной и неослабленной. Нельзя ни на минуту упускать из виду, что только эта теснейшая и свободнорастущая шишь и в глубь связь советских партий с массами могла бы помочь мирно изжить иллюзии мелкобуржуазного соглашения с буржуазией“ (т. XXI, стор. 34). Так ставив питання Ленін, пояснюючи, чому до липневих подій гасло „вся влада радам“ було гаслом мирного розвитку революції вперед, який в той час був ще можливий. Він писав наприкінці червня: „За переход всей власти в руки такого органа мы стояли и стоим принципиально, несмотря на то, что сейчас они находятся в руках оборонческих и враждебно относящихся к партии пролетариата партий меньшевиков и эсеров“ (т. XX, стор. 529).

Отже, уперта повсякденна робота пролетарської партії, яка ще в той час була в меншості, за умови переходу влади до рал, прискорила б „визволення“ мас з під дрібнобуржуазних впливів і це могло; статися в радах саме завдяки їх специфічному характеру, як „органов движения рабочих и крестьян“, як органів, що мають найщільніший зв'язок з цими класами, як органів, які за своєю організацією побудовані в такий спосіб, що можуть швидко відбивати ті зміни, які в цих класах можуть статися.

Але що зробили меншовики та есери з цими радами? Що сталося з самими меншовиками та есерами в липневі дні 1917 року?

„... Развитие партий на почве соглашения мелкобуржуазных партий эсеров и меньшевиков с контрреволюционными калетами привело к тому, что обе эти мелкобуржуазные партии оказались фактическими участниками и пособниками контрреволюционного палачества. Несознательная доверчивость мелких буржуа к капиталистам довела первых ходом развития партийной борьбы до сознательной поддержки ими контрреволюционеров...“ (34 — 35). І в другому місці після липневих подій Ленін пише: „... Наши советы в 1905 году были только так сказать, утробным зародышем, ибо просуществовали всего несколько недель. Ясное дело, что не могло быть и речи при тогдашних условиях о всестороннем развитии их. И в революции 1917 года об этом не может быть и речи, ибо срок в несколько месяцев крайне мал, а главное: эсеровские и меньшевистские вожди *протитупировали* советы, сволоди их на роль говорильни, на роль придатка к соглашательской политике вождей. Советы гнили и разлагались заживо под руководством Либеров, Данов, Церетели, Черновых. Развиваться настоящим образом, развернуть полностью свои златки и способности советы могут, только взяв всю государственную власть, ибо иначе им *нечего делать*, иначе они либо простые зародыши (а слишком долго зароды-

шами быть нельзя), либо игрушки. Двоевластие есть паралич советов“ (т. XXI, стор. 258).

Однією з липневих подій, Ленін пише: „С этого момента советы, т. е. господствующие в них меньшевики и эсеры фактически передают власть контрреволюции, представляемой кадетами и поддерживаемой эсерами и меньшевиками“ (т. XXI, стор. 45).

Ленін не випадково пише: „Советы, т. е. господствующие в них меньшевики и эсеры“... Він і тут провадить чітку різницю між радами взагалі (як органами руху робітників та селян, як новим апаратом державної влади) і меншовиками та есерами, які „проституїрували“ дані конкретні ради. Крім того, він неодноразово підкреслює *особливо* „почесну“ роллю в цій „проституїрованні“ рад її керівників меншовицько-есерівської верхівки. І тут хто бачить лише цей один бік справи, той нічого не зрозумів ні в фактичному ході подій, ні в тому, як більшовики підводили маси до своїх політичних гасел, намагаючись щоб ці маси на *своєму власному політичному освіді* позбавилися б своїх дрібнобуржуазних ілюзій і підійшли о до гасел більшовизму. Ось чому Ленін і пише: „Печальная история церетелевски - черновского просагигуирования советов — история „коалиции“ есть *вместе с тем историей избавления советов от мелкобуржуазных иллюзий* (Курсив мій — В. М.). Пізніше, 1918 року, Ленін, повертаючись до цієї думки дає їй більш розгорнуту характеристику, зазначаючи, що навіть за панування меншовиків ради розходились з буржуазними установами: „... Каутский скрыл от немецких читателей тот общеизвестный факт (который теперь скрывает лишь злостные меньшевики), что советы и при господстве меньшевиков, т. е. с конца февраля до октября 1917 года расходились с „общегосударственными (т. е. буржуазными) учреждениями... Если было возможно помирить буржуазию с пролетариатом, почему же при меньшевиках примирение не удалось, буржуазия держалась в стороне от советов, советы назывались (*меньшевиками*) „революционной демократией“, а буржуазия „цензовыми элементами“... Только благодаря сокрытию этого факта у историка Каутского вышло так, что расхождение советов с буржуазией не имеет своей истории, что оно явилось сразу, внезапно, безпричинно, в силу дурного поведения большевиков. А на деле, как раз более *чем полугодовой* (для революции это громадный срок) опыт меньшевистского соглашательства попыток примирения пролетариата с буржуазией и убедил народ в бесплодности этих попыток и оттолкнул пролетариат от меньшевиков“ (т. XV, стор. 482).

Дальші події показали цілковиту правдивість ленінової думки, процес відходу мас від дрібнобуржуазних партій, які після липня перетворились на свідомих „пособників“ та прихильників одвертої контрреволюції, розгорнувся наймовірніше швидким темпом, що його прискорювала правильна тактична лінія та активніша робота більшовицьких організацій.

Як зазначено вище, після липневих подій, більшовики тимчасово зняли гасло „вся влада радам“. Чому так сталось? Той, хто бачить лише один бік справи, той, для кого ради до самого Жовтня це виключно „угодовські ради“ (а так визначає ради т. Сухино - Хоменко), той може подумати, що це сталось саме тому, що ради взагалі як новий тип державного апарату, як органи диктатури робітництва та селянства „провалялись“, „потерпели крах“. Але це протирічить Леніновому розумінню цього етапу історичного розвитку гасла „вся влада радам“ 1917 року В своїй чудовій статті „К лозунгам“, де Ленін обґрунтовує необхідність тимчасово зняти гасло „вся влада радам“, якраз тому, що „этот лозунг объективно был бы обманом народа, внушением ему иллюзий,

будто советам и *теперь* достаточно пожелать взять власть или постановить это для получения власти, будто в совете находятся еще партии, не запятнавшие себя пособничеством палачам, будто можно бывшее сделать небывшим“ (том. XXI, стор. 35). Мирный шлях розвитку став неможливий,— ось одна із центральних думок цієї статті: „Пролетаріат, после опыта июля 1917 года должен самостоятельно взять в свои руки власть“, а взяти її можна лише не мирним шляхом, а шляхом повстання.

Як же буде, за думкою Леніна, зняти справа з радами в цій новій революції? Чи провалились ради взагалі? І ось яку відповідь дає на це питання Ленін: „Советы могут и должны будут появиться в этой новой революции, но не теперешние советы, не органы соглашательства с буржуазией, а органы революционной борьбы с ней. Что мы и тогда будем за построение всего государства по типу советов, это так. Это не вопрос о советах вообще, а вопрос о борьбе с *данной* контрреволюцией и с предательством *данных* советов. Данные советы провалились, потерпели полный крах из-за господства в них партий эсеров и меньшевиков... Советы *теперь* бессильны и бесполезны перед победившей и побежденной контрреволюцией“ (т. XXI, стор. 38). Здається, недвозначно. Це не питання про ради *взагалі*, це питання про *дані конкретні ради*, які провалилися *через панування в них меншовиків та есерів*.

Прошло небагато часу і в настроях мас відбулися величезні зміни. Вплив угодовських партій зменшувався, маси швидким темпом становились під прапор більшовизму. І саме завдяки тим специфічним особливостям, які мали ради, вони швидким темпом відбивали ті зміни, які відбувалися в масах. Це зазначав Ленін: „Эсеры и меньшевики сделали все возможное и все невозможное, чтобы превратить советы (особенно Питерский и общерусский, т. е. ЦИК) в пустые говорильни, под видом „контроля“, занимающиеся вынесением бессильных революций и пожеланий, которые правительство с самой вежливой и любезной улыбкой клало под сукно; но достаточно было „свежего ветерка“ корниловщины, обещавшего хорошую бурю, чтобы все затхло в совете отлетело на время прочь и инициатива революционных масс начала проявлять себя, как нечто величественное, могучее, непреодолимое...“ (т. XXI, стор. 145). І це могло статися саме тому, як пояснював пізніше Ленін в своїй брошурі „Пролетарська революція та ренегат Каутський“, що: „Советы — орган борьбы угнетенных масс, естественно, отражали и выражали настроения и перемену взглядов этих неизмерно быстрее полнее, вернее, чем какие бы то ни было другие учреждения (в этом, между прочим, один из источников того, почему советская демократия есть высший тип демократии)“ (т. XV, стор. 482). І це могло статися головню завдяки тій класовій суті рад, як органів руху величезних мільйонних мас робітників та селянства, завдяки їх ролі як нового типу державного апарату, який так чітко та яскраво визначив Ленін в наведеному вище розгорнутій характеристиці рад. Гасло „вся влада радам“ знов висунула партія, але на цьому етапі воно набуло вже іншого змісту, і це було гасло збройного повстання мас, гасло встановлення диктатури пролетаріату.

Ось в чому полягає за Леніновою характеристикою дійсна суть та роль рад в революції 1917 року, яку не зрозумів та перекутував, порівнюючи ради з Центральною Радою, т. Сушино - Хоменко. Але, коли рівняти за Хоменком ради з Центральною Радою, то не слід забувати, крім зазначеного вище, тієї „дурниці“, що поруч того, що в радах з перших днів революції поруч з меншовиками й есерами були й більшовики (правда, спочатку в меншості), які весь час вели вперту з меншо-

виками та есерами боротьбу за маси, за те, щоб відірвати їх з-під впливу угодовських партій. Кінець-кінцем більшовики, відвоювали з-під „дрібнобуржуазного угару“ пролетаріат, завоювали більшість і в самих радах.

Той, хто не розуміє суті процесу переростання буржуазно - демократичної революції на соціалістичну, той, для кого до самого Жовтня існують угодовські ради, той фактично зводить на нівець, недооцінює роллю більшовицької партії як величезного „действенного“ чинника цього процесу переростання, а також її дійсної ролі в більшовизації рад, через які цей процес переростання відбувається. І це якраз властиво т. Сухино - Хоменкові. Коли він намагається наблизити Центральну Раду до рад, він знов таки забуває „дрібницю“, що в ній не було більшовиків і не могло їх бути тому, що *пролетаріат, як класа* (поодинокі представники це не класа) в ній ніколи не був представлений. А в радах, хоча з початку революції в них переважали угодівські партії, разом з ними були більшовики — ця справжньо пролетарська партія, яка не підпадала під впливи дрібної буржуазії, які відігравали величезну роллю в боротьбі за вплив на маси в середині рад.

Тепер перейду до питання про те, що же собою уявляла в дійсності Центральна Рада. Нагадаю коротенько етапи її організації. Українська Центральна Рада утворилася 4 - го березня 1917 року з таких організацій: „Українське Наукове Товариство“, Українське технічно - агрономічне товариство“, „Українське педагогічне товариство“, „Центральна українська спілка“, кооперативних та інших організацій. Як бачите, не тільки пролетаріату, але навіть селянства в ній ще немає. Буржуа, куркуль та його ідеолог — український інтелігент — ось хто були організаторами Центральної Української Ради. 9 - го березня Центральна Рада ухвалила включити до свого складу представників „православного“ духовництва. 8 - го квітня Центральну Раду було „переобрано“ на українському національному з'їзді за такою нормою представництва: 3 — 4 чол. від губернії, по 1 - му від великих міст України, по 2 — від Москви та Петербурга, 5 автон. - федер.; 4 укр. с. - д.; 3 у - р. - д. 3 укр. с. - р., 3 самостійника. До цього основного складу вже протягом дальших місяців додавалось представництво з'їздів селянського, військового, яке мало за мету надати „демократичне“ обличчя цій, в основному буржуазно - куркульській, організації. Нарешті, Центральну Раду поповнили представники національних меншостей (російські м - ки, с. - р., єврейські, польські націоналістичні партії), серед яких мала своє представництво російська (кадети), європейська та польська буржуазія.

Недарма Винниченко в своїй промові на всеукраїнському селянському з'їзді, характеризуючи Центральну Раду, говорив: „... В этом парламенте представлены все классы, все интересы украинского народа и поэтому нельзя бросать упрека в том, что в Центральной Раде сидят буржуи. Правда, в Центральной Раде есть и представители помещиков, представители украинского панства, но они не имеют еще силы, и нам их нечего бояться. С украинским панством придется бороться, но это будет еще не скоро...“ (Хроника 1917 года на Киевщине, стор. 97). Ця влучна характеристика Центральної Ради, яку дав один з її лідерів не потрібує, здається, додаткових „коментарів“. Але можуть сказати, що в Центральної Раді була досить велика кількість української інтелігенції. Це вірно. Але невірно характеризувати її роллю, так, „позаклясово“, як це робив т. Хоменко. Він каже: „... гостріше її активніше виявила себе українська інтелігенція, що весь час була найактивнішим представником українських національних змагань. Її активність мала досить прозаїчний ґрунт (навіть ще більш проза-

їчний, ніж гадає т. Сухино - Хоменко, представництво інтересів української буржуазії - В.М.) боротьби з засиллям російського інтелігента на Україні...¹⁾). Дозвольте зазначити тов. Хоменкові, що така характеристика ролі української інтелігенції є хибна і неправильна. Можна посплатись на тези VI конгресу Комінтерну про революційний рух в колоніальних країнах, де написано: „*Мелкобуржуазная интеллигенция, студенчество и пр. весьма часто являются самыми решительными представителями не только специфических интересов мелкой буржуазии, но и общих объективных интересов всей национальной буржуазии; в первый период национального движения они часто выступают, как выразители национальных стремлений...*“ Ось за характеристикою VI конгресу Комінтерну справжня роль дрібнобуржуазної інтелігенції в умовах колоніальних країн. Коли, на думку Сухино - Хоменка Україна — колоніальна країна, він повинен був, виходячи з цих тез VI конгресу Комінтерну пристосувати їх також до характеристики справжньої буржуазно - класової ролі певної частини української інтелігенції, а не малювати її, як якусь надкласову силу. Отже, наявність в Центральній Раді значної кількості української інтелігенції, всупереч твердженням т. Сухино - Хоменка, ніскільки не протирічить тому факту, що певна її частина (й досить значна) була об'єктивним представником інтересів української національної буржуазії, хоч вона (інтелігенція) часто густо перебувала „в соціалістах“. Але, дозвольте, — скаже нам т. Сухино - Хоменко, — треба ж не забувати того факту, що Центральна Рада мала своє „демократичне тіло“, що відбувався військовий з'їзд, який представляв мільйонну масу українського салдатства, цебто селянства, відбувався селянській навіть „робітничий“ з'їзд і всі ці з'їзди виділяли певне представництво до Центральної Ради. Зовні це нібито так, але коли проаналізувати справжню суть цих з'їздів картина виглядає трохи інакше.

Наведу декілька фактів, які покажуть хто справді керував цими військовими, селянськими та робітничими з'їздами, представництво яких, проходячи десятки фільтрів, нарешті попадало в українську Центральну Раду. Ось перша ілюстрація. На першому військовому з'їзді був обраний керівний орган Українського Військового Комітету за таким складом: Петлюра, „персона“, очевидно, загалом відома, Луценко — військовий лікар, Павленко — підполковник, Пількевич — підполковник, Іванов — генерал - майор, Горелін - Крупчинський — військовий урядовець, Чорнявський — підпоручник, Ровінський — салдат і Певний — прапорщик, Кагалін — підполковник, Поплаво — підполковник і т. д. Досить цих осіб, щоб з'ясувати який справжній „демократичний букет“ уявляв собою керівний орган, обраний на першому Всеукраїнському військовому з'їзді. Я не маю змоги аналізувати дальшої долі тих осіб, яких обирали на всіх цих з'їздах і які нарешті потрапляли до Центральної Ради. Але можна з певністю сказати, що лише незначну частину цих людей можна згодом знайти в таборі пролетарської революції, переважну кількість можна знайти або в церколягах „Тризуба“, або з тих, що є в живих, — на смітнику жовто - блакитної української еміграції.

Як формувався перший Всеукраїнський селянський з'їзд? Представництво було таке — по одному представнику від волостних селянських спілок, по 2 представники від повітових. Ось як характеризує у своїх спогадах тов. Затонський цих, так званих, представників селянства: „За представників селянських спілок на з'їзді були здебільшого

¹⁾ Цитована стаття. „Літопис Революції“, № 4.

сільські інтелігенти, а надто [поповичи] та трохи сільських куркулів¹⁾).

Про, так зване, робітничє представництво т. Хоменко у своїх твердженнях зазначив, що в Центральній Раді нібито були представники робітничої класи. Проти цього доволить ся категорично заперечувати. Поодинокі робітники можливо й були (з відсталих верств залізничників тощо), але як класи робітництва в Центральній Раді не було. Ось ілюстрація другого, так званого, „робітничого з'їзду“, яку подає т. Затонський: „Другий з'їзд робітничий уже іншим духом дихав. Від самого початку була лише бутафорія, на з'їзді були представлені українські гуртки з тих чи інших заводських підприємств, а мали вони себе за представників усіх робітників того заводу. Як на заводі була тисяча робітників і поміж них п'ятеро „свідомих“ українців, то цих п'ятеро обрано й репрезентовано за всю тисячу“. Ось як формувалося представництво, так званого, „робітничого з'їзду“, зі складу якого можна собі уявити, яка частина обиралась до Центральної Ради. Ось дещо з фактів, які „змушують“ т. Сухино - Хоменка заявити, що Ц. Рада була „у всякому разі дуже близькою до Рад“. Я гадаю, що до цих „фактів“, які говорять проти хибної теорії т. Сухино - Хоменка мало що прийдеться додати.

Але суть полягає не тільки в соціальному складі Центральної Ради. Як зазначено вище, Ленін урахував не лише класове значіння рад, а й їх суть як нового типу державної влади. Зрозуміло, що Центральна Рада за її соціальним складом не можна порівнювати з радами, так само вона ніколи не була й не могла стати цим новим типом державної влади, якими були ради.

Щоб ці твердження щодо Центральної Ради не лишали жодного сумніву, я наведу деякі цитати з Леніна, де він характеризує її справжню суть. Ці цитати конче потрібно навести ще тому, що тов. Сухино - Хоменко в своїй статті намагається Леніновим авторитетом „пілпери“ свою хибну антиленінську спробу „радянзації“ Центральної Ради. Ось що писав Ленін 26 грудня 1917 року: „Последние события на Украине (отчасти также в Финляндии и в Белоруссии, равно и на Кавказе) указывают равным образом на новую группировку классовых сил, илущую в процессе борьбы между буржуазным национализмом Украинской Рады, Финляндского сейма, с одной стороны, и советской властью пролетарско - крестьянской революции каждой из этих национальных республик — с другой“. (Т. XV, вид. I, стор. 52). (Підкреслення моє — В. М.).

Отже, різка межа між буржуазним націоналізмом Центральної Ради і між радянською владою і пролетарсько - селянською революцією, яка веде боротьбу проти Ц. Р. Друга цитата з доповіді про діяльність Раднаркому 11/І — 1918 р.: „Мы пережили попытки наступления Керенского против советской власти и полнейший крах этой попытки; мы пережили организацию власти украинских Керенских, там борьба еще не кончилась, но для всякого, кто ее наблюдает, кто слышал хоть несколько правдивых докладов от представителей советской власти, ясно, что буржуазные элементы украинской Рады доживают последние дни... В победе советской власти... над украинской буржуазной Радой нет никакой возможности сомневаться. (Курсив увесь мій — В. М.).

І, нарешті, остання цитата з маніфесту до українського народу, що його написав Ленін 19 - го грудня 1917 року: „Мы обвиняем Раду

¹⁾ „Літопис Революції“, № 4 за 1929 р. „Спогади про українську революцію“.

в том, що, прикриваясь національними фразами она веде двусмысленную *буржуазную* политику, которая давно уже выражается в непризнании Радой советов и советской власти на Украине (между прочим, Рада отказалась созвать по требованию советов Украины краевой с'езд советов немедленно" (т. XXII, стор. 122). Ці цитати (а інших ніхто не знає, бо їх нема), не лишають жодного сумніву в тому, як Ленін оцінював Центральну Раду. Інакше, як про буржуазно - націоналістичну організацію він про неї не говорив.

Тов. Хоменко, який бачить лише зовнішній бік справи й оцінює явища лише з їх кількісного значіння, вважає, що представництво буржуазних елементів незначне й „не вони фізично руководять Ц. Радою“. Це якась плутана метафізика. Невідомо, чому ж тоді Ленін визначав Центральну Раду як буржуазну організацію, чому він протиставляв її радянській владі та пролетарській революції. Це все потрібно тов. Хоменкові для того, щоб замазати справжню її буржуазну суть, яка не змінювалась від того, що зовні її політикою нібито керували українські соціальні - демократи. І як не крутився т. Хоменко, підчас дискусії зазначаючи, що він не ототожнював, а лише наближав Ц. Раду до рад, але це не відповідає справжньому змісту його статті. „Значить, головна сила Ц. Ради — дрібна буржуазія як і в радах“ — пише т. Хоменко у своїй відповіді опонентам (№ 2, „Л. Р.“ за 1929, стор. 252). Тов. Хоменко доходить в своєму осліпленні до таких „геркулесових столбов“, що навіть той факт, що в Центральній Раді не була репрезентована робітнича кляса для нього важить ще мало. „Правда, в Ц. Р. — пише він — зовсім мале представництво робітництва, але в зв'язку з тим, що й у радах робітників меншість, цей момент важить на цей час ще мало“¹⁾. Доводити всю абсурдність такого твердження після всього того, що вище було сказано про ради, навряд чи є потреба. Для т. Хоменка „мало важить“ питання про те, чи була представлена в Ц. Раді робітнича кляса чи ні. Для нього й тут знак рівності між радами й Ц. Радою. Для чого це потрібно? Це потрібно „для того, щоб довести, що Ц. Рада не тільки „близька“ до рад, але що вона є не що інше, як революційно - демократична диктатура пролетаріату та селянства, яка могла перерости на соціалістичну диктатуру. Хай читач не дивується, але це так. Інакше розуміти Хоменка й не можна. Ось що він пише: „З рад мусив вирости підчас відходу пролетаріату з - під впливу дрібної буржуазії, а останньої від буржуазії — орган диктатури пролетаріату; в Ц. Раді на таке переростання *шансів* було менше, хоч київські більшовики та й Ленін, Сталін і намагались Ц. Раду зірвати зсередини, переробити на орган радянської влади, що теж не було виключено“.

Отже, хоч „шансів було менше“ ніж в радах, але вони, виходить, були й т. Хоменко уявляє собі встаети цілковиту можливість переростання *буржуазної* Ц. Ради (а вона була не що інше, як орган бльоку буржуазії та куркульства) на соціалістичну диктатуру. Це дійсно „сапоги в смятку“. І т. Сухино - Хоменко набрався такої сміливості, що намагається таку дурницю, таку нісенітницю підперти Леніновим авторитетом. Ця влада „українських Керенських“, за виразом Леніна, могла перетворитися на соціалістичну диктатуру пролетаріату? Чи „буржуазний націоналізм“ Ц. Ради за його ж впливом міг перетерпіти таку чудову метаморфозу? Припускати навіть можливість такої метаморфози, є не що інше, як цілковитий розрив з ленінізмом. Інакше такі речі кваліфікувати не можна. І нічого спільного з дійсністю не має твердження Сухино - Хоменка, що Ленін, Сталін та київські

¹⁾ „Л. Р.“. № 2 за 1929 р., стор. 252.

більшовики мали на увазі можливість такого переростання та перетворення Ц. Ради на орган радянської влади, що на думку т. Сухино - Хоменка „не було виключено“. Це просто тенденційна вигадка з початку й до кінця, коли не сказати більше.

Чи була, як думає Сухино - Хоменко, Центральна Рада революційно - демократичною диктатурою пролетаріату та селянства? Перш за все, треба нагадати загальновідомі ази лєнінізму. Ось декілька цитат, з яких видно, як визначав Лєнін ще 1905 року революційно - демократичну диктатуру пролетаріату та селянства:

„Победоносная революция“ — революционно - демократическая диктатура пролетариата и крестьянства (т. V, стор. 445)... Недостаточно даже „вместе добить“ самодержавие, т. е. совершенно свергнуть самодержавное правительство. Необходимо еще „вместе отбить“ неизбежно предстоящие отчаянные попытки восстановить свергнутое самодержавие. Это „вместе отбить“, примененное к революционной эпохе, есть не что иное, как революционная демократическая диктатура пролетариата и крестьянства, есть участие пролетариата в революционном правительстве...“ (т. VII, ст. 315).

В другому місці: „Успешный переворот не может не быть демократической диктатурой пролетариата и крестьянства“ (т. VII, ст. 268).

„А что такое это давление пролетариата плюс крестьянства на верхи общества“ — питає Лєнін в другому місці — „что такое это движение пролетариата вместе с народом вперед вопреки верхам общества? Это и есть... революционно - демократическая диктатура пролетариата и крестьянства...“ (т. VII, ст. 189).

Як відомо, ще 1905 р. Лєнін говорив про минуле та майбутнє рев. - дем. диктатури: „... Ее будущее — борьба против частной собственности, борьба наемного рабочего с хозяином, борьба за социализм“, цєбто він передбачав її переростання на соціалістичну диктатуру пролетаріату. Можна було б навести ще багато цитат, де Лєнін характеризує значення та зміст революційно - демократичної диктатури, і в кожній з них перед нами постають *різні сторони* цієї багатогранної стратегічної формули. Чому це так? Тому що ця формула ховає в собі *цілу низку* проблем своєрідності буржуазно - демократичної революції в Росії. Вона намічає:

1) *Її класи (пролетаріат та селянство), які в рушійними силами буржуазно - демократичної революції: пролетаріат, як гегемон цієї революції, як єдина сила, яка спроможна довести цю революцію до кінця, оскільки він ставить своїм завданням боротьбу за соціалізм. Для 1905 року це ще майбутнє революційно - демократичної диктатури, для 1917 — сучасне; все селянство, як його спільник в демократичній революції.*

2) *Форму революційної влади, яка утворюється в наслідок переможної революції. Лєнін не вітриває революційної влади, як форми здійснення революційно - демократичної диктатури від її класового змісту від співвідношення класових сил (пролетаріат, як гегемон — селянство, як його спільник в б.-д. революції), як ця формула передбачає. Таке протиставлення (а його якраз робить т. Сухино - Хоменко), Лєнін ще 1905 р. називав „мертвенной схоластикой“. Ось цитата зі статті Лєніна, що написана ще 1905 р., яка про це свідчить: „Возьмите, например, написаную попытку „Искры“ провести различие между временным революционным правительством и революционной демократической диктатурой пролетариата и крестьянства. Разве это не образец мертвенной схоластики. Отношение между указанными понятиями на самом деле приблизительно, таково, как отношения между юридической формой и классовым содержанием. Кто говорит „временно*

революционное правительство“, тот подчеркивает государственно - правовую сторону дела... Но какова бы ни была форма, каково бы ни было происхождение, каковы бы ни были условия, ясно, во всяком случае, что временное революционное, правительство не может не опираться на известные классы. Достаточно вспомнить эту азбучную вещь, чтобы видеть, что временное революционное правительство не может быть ничем иным, как революционной диктатурой пролетариата и крестьянства...“ (т. VII, ст. 20).

Розумієте, т. Хоменко, „отношения между юридической формой и классовым содержанием“?

3) Революційно - демократична диктатура передбачає форму завершення буржуазно - демократичної революції.

4) Неминучий етап на шляху дальшого розгортання революції.

5) Неминуність переходу від буржуазно - демократичної революції до соціалістичної й т. інш.

Ось ціла низка моментів (далеко не всіх), які впливають (для 1905 року) з лєнінового розуміння формули революційно - демократичної диктатури пролетаріату та селянства.

Як же сталося року 1917? „Вышло так, как мы говорили,— писал Ленин,— ход революции подтвердил правильность нашего рассуждения“. Революційно - демократична диктатура пролетаріату та селянства здійснилась, але в *своєрідній формі двовладдя*. „Совет Р. и С. Депутатов — назначав Ленин,— вот уже осуществленная жизнью революционно - демократическая диктатура пролетариата и селянства“ (т. XIV, ч. I, ст. 29). Ленин не протиставляє, не відриває класового змісту рад і значення їх, як форми здійснення диктатури пролетаріату та селянства. Т. Хоменко просто не зрозумів Леніна. А проти цього протиставлення, як сказано вище, товариш Ленин застерегав ще 1905 року. Справді: „Каков *классовый* характер этого другого правительства? *Пролетариат и крестьянство* (одетые в солдатские мундиры). Каков политический характер этого правительства? Это — *революционная диктатура*, т. е. власть, опирающаяся прямо на революционный захват, на непосредственный почин народных масс снизу, не на закон, изданный централизованной государственной властью...“ (т. XX, ст. 94). (Підкреслення моє — В. М.). Здається, ясно і недовважно. Але очевидно не для Сухино - Хоменка. Як же Ленин розумів 1917 р. цей процес переростання революційно - демократичної диктатури пролетаріату та селянства на соціалістичну диктатуру пролетаріату, буржуазно - демократичної революції на соціалістичну. В „Письмах о тактике“ Ленин писав: „Неизвестно может ли теперь быть еще в России *особая*, рев. - демократ. диктатура пролетариата и крестьянства, *оторванная* от буржуазного правительства. На неизвестном базировать марксистскую тактику нельзя (т. XIV, ст. 34). Ленин допускал возможность, але не обов'язкову, здійснення цієї „чистої, оторванної от буржуазного правительства“ революційно - демократичної диктатури пролетаріату та селянства. І тактика більшовицької партії будувалась, ураховуючи ці дві *можливості*.

Ленин писав: „Кто отделяет сейчас же, немедленно и бесповоротно пролетарские элементы советов (т. е. пролетарскую коммунистическую партию) от мелкобуржуазных, тот правильно выражает интерес движения на *оба возможные случая*“ (т. XV, ч. I, ст. 34). Але у тому, і в другому випадку Ленин вважав за *неминучий* перехід революції „ко второму этапу, который должен дать власть в руки пролетариата и беднейших слоев крестьянства“ (т. XIV, ч. I, ст. 18), цебто — до соціалістичної диктатури пролетаріату, яка тільки й могла, як „мимоходом“ закінчити буржуазно - демократичну революцію. Але проти

цього якраз заперечував Каменєв, який вважав, стоячи на позиціях 1905 року, що буржуазно - демократичну революцію закінчує лише „революційно - демократична диктатура пролетаріату та селянства“¹. Що на це відповідав Ленін: „Здесь мы слышим шум возражателей, охотно называющих себя „старыми большевиками“: разве не говорили мы всегда, что буржуазно - демократическую революцию заканчивает лишь „революционно-демократическая диктатура пролетариата и селянства“... Отвечаю: большевистские лозунги и идеи в *общем* вполне подтверждены историей, но *конкретно* дела сложились *иначе* чем мог (и кто бы то ни был) ожидать, оригинальнее, своеобразнее, пестрее... По старому выходит: за господством буржуазии может и должно последовать господство пролетариата и крестьянства, их диктатура. А в живой жизни *уже* вышло *иначе*, получилось чрезвычайно оригинальное, новое, невиданное переплетение *того и другого*“ (т. XIV, ст. 28, 29, 30).

Отже, для Леніна 1917 р. „чистая оторванная“ от буржуазного уряду влада не є *обов'язковий* етап, через який повинно пройти переростання буржуазно - демократичної революції на соціалістичному. Справді, коли Ленін пояснював, що гасло „вся влада радам“ до липневих подій мало на меті (і така можливість була) можливість мирного шляху розвитку революції вперед й коли б ради, які-мали повну змогу це зробити, взяла б всю владу й „смена классов, имеющих власть могла бы внутри советов, на почве их единовластия и всевластия итти мирно...“²) — тоді б це було здійснення „чистой“, „оторванной от буржуазного правительства“ революційно - демократичної диктатури пролетаріату й селянства. Але цей *можливий* до липня шлях розвитку революції не став *реальним* її шляхом. В цитованій вже статті „К лозунгам“ Ленін зазначав: „Мирный путь развития сделан невозможным“. Ось чому „свержение буржуазной контрреволюции не может дать ничего, никакая сила, кроме революционного пролетариата. Именно революционный пролетариат после опыта июля 1917 года и должен самостоятельно взять в свои руки государственную власть — вне этого победы революции быть не может“³). Це був лозунг вже встановлення соціалістичної диктатури пролетаріату й по цьому шляху йшов за керівництвом більшовицької партії розвиток революції.

Складності всієї цієї проблеми переростання не зрозумів т. Хомєнко, не зрозумів, що ця можливість (яку, ще раз повторюємо, Ленін ще на початку революції не вважав за обов'язкову) здійснення „чистої“ революц. - демократичної диктатури пролетаріату й селянства, не стала *реальністю*. Ось чому, не зрозумівши Леніна, він пише: „А розірвавши селян з буржуазією й підпорядкувавши їх своєму впливові, — пролетаріат і далі поведе їх *від нового етапу* буржуазно - демократичної революції до соціалістичної...“³) Якраз цього *нового етапу* (цебто „чистої“ реві. демократичної диктатури) в реальному житті й не було й питання про *можливість* його (яку й раніш Ленін вважав за *необов'язкову*), було ним знято після липневих подій 1917 року.

Як же Ленін, в цитованій вже брошурі „Пролетарська революція та ренегат Каутський“ на підставі досвіду 1917 року розуміє процес переростання буржуазно - демократичної революції на соціалістичну?

„Пытаться поставить искусственную китайскую стену между той и другой (цебто між буржуазно - демократич. та соціаліст. - революціями — В. М.); отделить их друг от друга чем - либо иным, *кроме*

¹) Ленін, т. XXI, стор. 34.

²) Там саме стор. 38.

³) „Л. Р.“, № 2, 1929 р., стор. 251.

степени подготовки пролетариата и степени об'единения его с деревенской беднотой, есть величайшее извращение марксизма, опощление его, замена либерализмом¹⁾. І далі безпосередньо після цих самих слів Ленін на двох сторінках розгортає аналіз того, як саме й чому саме через ради відбувався цей процес „підготовки пролетаріату“ і „об'єднання его с деревенской беднотой“, про який вище згадано. Він пише: „Советы, между прочим, потому именно представляют из себя неизмеримо более высокую форму и тип демократизма, что об'єдиняя и втягивая в политику массу рабочих и крестьян (підкреслення Ленінове), они дают самый близкий к „народу“ (в том смысле, в котором Маркс говорил в 1871 г. о действительно народной революции), самый чуткий барометр развития и роста политической классовой зрелости масс“²⁾.

Далі на тій самій сторінці Ленін пише: „Сначала советы об'єдиняли крестьянство в целом. Незрелость, отсталость, темнота именно беднейших крестьян отдавали руководство в руки кулаков, богатеньких, капиталистов, мелкобуржуазных интеллигентов. Это была пора господства мелкой буржуазии, меньшевиков и социалистов-революционеров (считать и тех и других социалистами могут только глупцы или ренегаты, вроде Каутского). Мелкая буржуазия неминуемо, неизбежно колебалась между диктатурой буржуазии (Керенский, Корнилов, Савинков) и диктатурой пролетариата, ибо ни на что самостоятельное мелкая буржуазия не способна по коренным свойствам ее экономического положения... Колебание мелкой буржуазии, меньшевиков и эсеров просветили массы и оттолкнули громадное большинство их, все „низы“, всех пролетариев и полупролетариев от таких „вождей“. В советах получили преобладание (в Питере и Москве к октябрю 1917 года) большевики, среди эсеров и меньшевиков усилился раскол. Победившая большевистская революция означала конец колебаний...“³⁾ Як бачимо, Ленін, аналізуючи весь цей процес ні на хвилину не відриває його від рад, саме тому, що він в радах й через ради відбувався. А він міг в них відбуватися; схарактерізовані вище особливості показують це, та тому що вони були органами руху пролетаріату та селянства, були формою „організації“ „авангарда“, т. е. „самой сознательной, самой энергичной передовой части угнетенных классов рабочих и крестьян“ (Ленін). Що було - б, коли б не було рад робітничих депутатів, як організації робітничої кляси, через які відбувся той процес „підготовки“ пролетаріату до своєї ролі в соціалістичній революції, про „ступень“ якого говорив Ленін. Про це Ленін говорив прямо: „Если бы народное творчество революционных классов не создало советов, то пролетарская революция была бы в России делом безнадежным“⁴⁾.

Отже, коли т. Сухино - Хоменко ставить питання про наявність „шансів“ на переростання Ц. Ради на соціалістичну диктатуру пролетаріату, очевидно, він вважає:

1) *Що вирішальну класову ролю в Ц. Раді відіграв пролетаріат, хоч і перебував він до певного часу під впливом дрібної буржуазії. Оскільки лише пролетаріат був гегемоном і в буржуазно - демократичній революції і творцем своєї власної соціалістичної революції, остільки, очевидно, перетворитися на соціалістичну диктатуру міг лише той орган, в якому пролетаріат був організований й де він відігравав вирішальну роллю.*

¹⁾ Ленін, т. XV, стор. 508 - 509.

²⁾ Там саме стор. 509.

³⁾ Там саме стор. 509 - 510.

⁴⁾ Ленін, т. XIV, ч. II, стор. 230.

2) Що Центральна Рада була орган революційно - демократичної диктатури пролетаріату та селянства, яке переростає на диктатуру пролетаріату.

3) Що Центральна Рада була органом спроможним не тільки довести до кінця буржуазно - демократичну революцію (цебто розв'язати аграрне й національне питання), але розв'язати завдання соціалістичної революції.

4) Що Центральна Рада була новий тип державної влади, цебто зразок пролетарської демократії.

5) Що саме в Центральній Раді відбувався той процес підготовки пролетаріату та об'єднання його з селянською біднотою, який, за Леніним, був передумовою до соціалістичної революції.

6) Що саме в Центральній Раді повинні були більшовицькі організації України об'єднувати „подлинно интернационалистские и пролетарские элементы“ й що вони відогравали в ній керівну ролю.

7) Що все те, що писав Ленін по відношенню до революції 1917 р. та ролі в ній рад робітничих депутатів, не стосується України.

8) Що лише історичним „непорозумінням“ був той факт, що перемогу пролетарської революції на Україні було остаточно здійснено лише в наслідок збройної боротьби пролетаріату, так проти сил російської контрреволюції, як і проти Центральної Ради та української націоналістичної контрреволюції. дуже спорідненою з цією „без п'яти минут“ „соціалістичною диктатурою“.

9) Що керівна роля в Центральній Раді належала не українській буржуазії та куркульству.

10) Що так само лише „історичним непорозумінням“ є факт, що Центральна Рада, замість перерости на диктатуру пролетаріату (?..), перетворилась на центр буржуазної націоналістичної української контрреволюції і т. д. і т. інш.

Цебто, коли вважали (а це „законні“ висновки з „тези“ т. Сухино - Хоменка) за факт все те, чого ніколи не було й не могло бути, доведеться зробити висновок, що Центральна Рада не Центральна Рада, а тов. Сухино - Хоменко не марксист. Коли на всі ці головні питання, що я їх поставив, дати якраз протилежну відповідь, ми матимемо відповідь на те, чому в дійсності неможливе було таке „переростання“ Центральної Ради та чим вона справді була...

Чому ж припускає всетаки т. Сухино - Хоменко таку нісенітницю? Чи випадково це? Зрозуміло, ні. Це логічний висновок з його націоналістичної методології, намагання ідеалізувати Ц. Раду, перетворити її на революційно - демократичну диктатуру, це — висновок з заперечення тов. Хоменком гегемонії пролетаріату в революції 1917 р. на Україні, висунення замість неї гегемонії дрібної буржуазії. З Леніновим розумінням характеру революції 1917 року це нічого спільного не має.

Отже, спроба „радянзації“ Ц. Ради т. Сухино - Хоменком є не тільки ідеалізація Ц. Ради, цебто української буржуазії, — це така опортуністична ревізія Ленінового навчання про революційно - демократичну диктатуру пролетаріату та селянства та її переростання на соціалістичну диктатуру пролетаріату, Ленінової теорії пролетарської революції та ролі в ній рад, — яка розриває з ленінізмом в найголовніших вирішальних його пунктах.

* * *

Я не ставлю за мету в цій статті зупинитися на всіх питаннях, що зв'язані з Центральною Радою, та її ролю протягом всього 1917 р. Почасти я це зробив в своїй статті про Центральну Раду та Тимча-

совий уряд, що її було надруковано на сторінках „Літопису Революції“ за 1927 р. Не випадково проблема Центральної Ради та її ролі в революції 1917 року була та й є для багатьох істориків (та, само як в свій час для деякого з політиків) „кам'єм преткнення“, проблемою з якою часто - густо зв'язані помилки якраз в національному питанні.

Національна проблема та завдання її розв'язання — відігравали в історії пролетарської революції на Україні значну роль, ускладняли її хід, вносили певні, підчас значні, відміни в проце її переможного розвитку. Робили багато помилок ті товариші, що не зважували в свій час значіння цієї проблеми, намагались „отделатися“ „отмахнуться“ від неї й тим самим котилися на шлях недооцінки національного питання, недооцінки значіння національно - революційного руху дрібнобуржуазних, головним чином, селянських українських мас.

Не ухиляючись так в політиці, як і в історії (яка є найбільш „політичною“ наукою) ні в бік недооцінки, ні в бік переоцінки значіння в революції національного моменту, ми завжди повинні йти Леніновим шляхом, находячи й аналізуючи *класовий, соціальний* зміст цього моменту, ті або інші *класові сили, соціальні прошарки* та їх справжні *класові інтереси, переводячи в них „без остатку“* ті або інші національні гасла, національні вимоги тощо, виходячи, зрозуміло, весь час з даної конкретно - історичної ситуації.

Вище неодноразово ми зазначали справжній *класовий* характер Центральної Ради. Але, поруч зазначеного, не можна не зважати, що за цією організацією на певному етапі, до певного часу йшли досить численні маси, головним чином, селянські (салдатські в тому числі). Перемога пролетарської революції на Україні не була б заезначена, коли б ці маси не пощастило б відірвати з - під впливу та керівництва української буржуазії та куркуля на бік та під керівництво пролетаріату. А це погрібувало від більшовицьких організацій України умілої тактики, правильного розуміння національної політики більшовизму та й пристосовування до конкретних умов України. З цим питанням, як відомо, 1917 р. не все було у певних тт. гаразд. Крім хибних настановлень так у бік недооцінки, як і в бік переоцінки значіння національного питання в революції 1917 р. на Україні, знайти справжнє місце та визначити роль Центральної Ради в революції 1917 року на Україні, заважає елементарна нерозробленість конкретно-історичного матеріялу. Ось чому, виходячи або з хибних методологічних настановлень, або з незнайомства з фактичним матеріялом, або з того й другого, ціла низка тт. схилилась в бік ілюзії нібито Центральна Рада вела справжню революційну боротьбу з Тимчасовим урядом в царині національного питання, в питанні самовизначення (в буржуазному розумінні цього слова) України. В згаданій своїй статті я показав ілюзорність та необґрунтованість такої думки. Проти того численного фактичного матеріялу, який я в свій час подав, до цього часу я ніде не бачив жодних заперчень, а тим більш нових фактів, які могли б в більш „приємному“ світлі виставити справжню роль Ц. Ради. Вона, вірніше її провідна частина (тому що Ц. Рада теж не була однородною, і в складі її в меншості були певні елементи більш послідовно - революційні в буржуазно - демократичному розумінні, але не вони визначали основний напрямок її політики), стояла в певній опозиції (по національній лінії, бо *класово* вона, в основному, належала до того самого табору) до Тимчасового уряду, до російської буржуазії. Але навіть ця непослідовна опозиційність в певні моменти, *головним чином, через те, що за Ц. Радою стояли до певного часу значні селянські*

маси, які були далеко радикальніше за неї настроєні, виключно в аспекті певного послаблення позицій російської імперіялістичної буржуазії, об'єктивно набувала революційного значення. Але навіть ця опозиційність була дуже короткотерміною, обмеженою, бо насмілившись під натиском мас на певний революційний крок, яким безсумнівно був перший Універсал, Ц. Рада ливитко скочується в обійми російської імперіялістичної буржуазії, стає її співником, змовляється, щоб допомогти в крові потопити повстання пролетарських мас та кинути тисячні салдатські маси (якраз на південно-західному фронті) в наступ во ім'я інтересів російського імперіялізму та його співників.

Але між Ц. Радою та масами, що за нею до певного часу йшли, треба провести певну межу. Політично шкідливо зливати в одне, отожднювати Ц. Раду з тим масовим (головним чином, селянським) рухом, на чолі якого йї з цілої низки причин до певного часу довелось бути. Й зрвати його во ім'я бльоку з російською буржуазією. Аналізуючи це питання, ми повинні виходити з настановлень Леніна, який чулово перелбачав ще до революції 1917 року справжню роллю буржуазії пригноблених націй. Він писав:

„Всякий национальный гнет вызывает отпор в широких массах народа, тенденция всякого отпора национально - угнетенного населения есть национальное восстание. Если мы наблюдаем нередко (особенно в Австрии и России), что буржуазия угнетенных наций только болтает о национальном восстании, а на деле вступает в реакционные сделки с буржуазией угнетающей нации за спиной и против своего народа (підкреслення моє), то в таких случаях критика марксистов должна направляться не против национального движения, а против измельчения, опощения его. Кстати сказать, очень многие австрийские и российские с.-д. забывают это и свою законную ненависть к пошлой мизерной национальной грызне... превращают в отрицание поддержки национальной борьбы... Мы осмеиваем и должны осмеивать национальную грызню и национальное торгашество наций в России и Австрии, но отсюда не вытекает, чтобы позволительно было отказываться в поддержке национального движения или всякой серьезной общенародной борьбе против национального гнета...“¹⁾. Цих Ленінових настановлень не треба забувати тим, хто стає на шлях безапеляційного, необмеженого, незалежного від часу та обставин визначення революційної ролі Центральної Ради.

В нашої аналізі ролі Ц. Ради ми не можемо також пройти повз ті теоретичні настановлення, які дав VI конгрес на підставі досвіду революцій в різних країнах. Правда, ці настановлення не можна цілком без певних застережень застосувати до України, оскільки в тезах мова йде про чисто колоніальні та напівколоніальні країни, де стоять завдання буржуазно-демократичної революції. Але все-таки, хоч з певними застереженнями й відмінами, основний напрямок цієї аналізи може бути керівним в аналізі цілої низки моментів, що стосуються національного руху на Україні, різних його напрямків та полі таких органів, як Центральна Рада. Зрозуміло, це окрема проблема, яка потребує спеціального дослідження (розбір та порівняння національного руху на Україні 1917 р. з іншими підлеглими колоніальними, пригнобленими країнами); ми торкаємося цього лише для ілюстрації.

Перш за все, як характеризують тези ролі тубільної буржуазії: „Остальная же часть туземной буржуазии, в особенности, часть,

1) Ленін, т. XIII, стор. 371.]

отражавшая интересы туземной промышленности, стоит на почве национального движения и представляет при этом особое колеблющееся, склонное к компромиссам течение, которое можно назвать *национал-реформизмом* или, по терминологии тезисов II конгресса, „буржуазно-демократическим“ направлением... Туземная буржуазия, как более слабая сторона, снова и снова идет на капитуляцию перед империализмом. Но ее капитуляция является не окончательной, пока опасность классовой революции со стороны масс, не становится непосредственно реальной, острой, угрожающей. Чтобы, с одной стороны, избегнуть этой опасности, а с другой стороны — усилить свою позицию по отношению к империализму, буржуазный национализм в этих колониях добивается поддержки мелкой буржуазии, крестьянства и отчасти рабочего класса“¹⁾. Пригадаймо, яку термінологію вживає Ленін по відношенню до Центральної Ради в наведеній вище цитаті. Він каже про „буржуазний націоналізм“ Ц. Ради. Про нього якраз іде мова в тезах. Очевидно, в такому разі цю характеристику VI конгресу про національ-реформістську течію можна застосувати, наприклад, також до Ц. Ради, до тієї більшості, яка визначає її основну політику.

Далі тези зазначають можливість двох типів помилок й застерігають:

1. Проти „непонимания различия между национально-реформистским и национально-революционным направлением“, що може повести „к хвостистской политике по отношению к буржуазии, к недостаточно четкому политическому и организационному отмежеванию пролетариата от буржуазии...“

2. Проти недооцінки „того специального значения, которое имеет буржуазный национал-реформизм в отличие от феодально-империалистического лагеря благодаря своему массовому влиянию в рядах мелкой буржуазии и крестьянства...“²⁾ Отже, на мою думку, ми можемо й повинні застосувати це до оцінки національного руху на Україні 1917 р., зокрема, до Центральної Ради. В національному русі 1917 р. на Україні треба розрізнати „націонал-реформістське і національне-революційне направлення“. Це не значить зовсім відкидати (і це було б помилково) те спеціальне значення, який перший має „благодаря своему массовому влиянию“, але це далеко від безапеляційного безостережного визнання революційної ролі націонал-реформістської течії. Коли застосувати цю термінологію VI конгресу до Центральної Ради, — до якої течії ми її віднесемо? Зрозуміло, до національ-реформістської. *Центральна Рада була органом блоку національ-реформістської української буржуазії та куркульства*. Ось на мою думку, характеристика, яку можна дати, виходячи з термінології (і тієї суті, яку вони мають на увазі) тез VI конгресу К. І. Хоча й національно-революційна течія мала в ній хоч певний дуже кволий відбиток, але не відогравала в ній скількинебудь помітної окремішньої ролі й не визначала собою основний напрямок політики Ц. Ради. Оскільки Україна 1917 р. стояла вже напередодні пролетарської революції й завдання буржуазно-демократичної революції тільки нею могли бути розв'язані, остільки ця національ-реформістська течія та її керівний орган ще в більшій мірі схилились до згод з імперіалізмом, ще меншою була її опозиційність, ще скорше вона переросла в одверту націоналістичну контрреволюцію, яка розпочинала ска-

¹⁾ „Тезисы VI конгресса КИ о революционном движении в колониальных и полуколониальных странах. „Стеногр. отчет VI конгресса“, выпуск 6, ГИЗ, стор. 136 - 137.

²⁾ Там саме, стор. 138.

жену боротьбу проти пролетарської соціалістичної революції. Пригадаймо еволюції Центральної Ради протягом кількох місяців 1917 року (до липня) й ми скажемо, що інакше бути й не могло.

Наведу ще одне останнє місце з тез К. І. для ствердження виставлених мною положень: „Национальная буржуазия не имеет значения силы, борющейся против империализма. Но эта буржуазно - реформистская оппозиция имеет свое реальное, специальное значение — и притом, как отрицательное, так и положительное — для развития революционного движения, поскольку она вообще обладает массовым влиянием. Главным является то, что она оказывает задерживающее влияние на развитие революционного движения, поскольку ей удаётся вести за собой трудящиеся массы и удерживать их от революционной борьбы...“¹⁾. (Підкреслення моє).

Ця остання цитата, я гадаю, не потребує коментарів. Повторю ще раз, я в жодній мірі не маю на меті порівнювати Україну 1917 р. з тими колоніальними країнами, про які йде мова, в тезах К. І. Рівень її економічного розвитку, соціально - класова структура, ролі пролетаріату, той факт, що вона стояла напередодні пролетарської революції й ціла низка інших моментів не *припускає таких порівнень*. Але, коли тези К. І. таким чином характеризують ролі національ - реформістської течії в чисто колоніальних країнах, які *стоять напередодні буржуазно - демократ. революції*, ми з певними поправками, (поправками на характер революції, який ще більш обмежує розмах та термін її опозиційності) можемо застосувати ці характеристики й до України 1917 р., зокрема до Центральної Ради, як керівного органу бльоку національ - реформістської української буржуазії та куркульства²⁾. Ось, на мою думку, в цьому напрямку й повинна йти дальша розробка цієї проблеми. Але, хто, не зрозумівши різниці між національ - реформістською та національ - революційною течією, став би на підставі цього на шлях заперечення до певного часу певного революційного значення національного руху дрібнобуржуазних мас, той, зрозуміло, зробив би неправильно. Цілком вірно, наприклад, тези червненого пленуму ЦК КП(б)У 1926 р. „про підсумки українізації“ зазначають: „...Освобождение Украины от тисков национального гнета последовало в результате победоносной Октябрьской революции. Длительная гражданская война, происходившая на территории Украины, велась не только против господства помещиков и буржуазии... Эту борьбу рабочему классу Украины, под руководством партии большевиков пришлось проводить не только против единой - неделимой российской контрреволюции, но и против украинской националистической мелкой буржуазии. Если до Октябрьской революции движение последней имело несомненно революционное значение и сыграло свою роль в падении сначала царской, а затем буржуазно - империалистической власти, то, начиная с Октябрьской революции, украинская националистическая мелкая буржуазия, возглавляемая партиями УСД и УПСР выступает перед нами, как сила контрреволюционная...“

¹⁾ Там саме, стор. 141.

²⁾ Визнаючи, таким чином, суть й характер Центральної Ради, не треба, зрозуміло, відкидати наявність в ній окремих одиниць, груп, які поступово переходили на національно - революційні позиції. Але ці елементи протягом всього існування Ц. Ради не відгравали в ній *вирішальної* ролі й не вони визначали її суть й напрямок її діяльності як органа. — В. М.

Я обминаю зараз цілу низку проблем, що я їх висвітлював у своєму виступі на дискусії, який покладено в основу цієї статті. Ці спірні моменти стосуються, головне, питання про ставлення Леніна та ЦК більшовиків до Центральної Ради в період листопад - грудень 1917 року, їх я розберу в наступній статті. Але ті вислови Леніна, що їх я навів в тексті статті не лишають жодного сумніву про штучність та безпідставність спроб тов. Сухино - Хоменка підперти свою „теорію“ „радянізації“ Центральної Ради Леніновим авторитетом, вказівками, що нібито він уявляв собі можливість „переробити“ Центральну Раду на орган радянської влади.

Зроблю деякі підсумки про справжній зміст історичних робіт тов. Сухино - Хоменка в тій лише їх частині, яку ми в цій статті розібрали.

Дискусія та майже однодушні виступи в ній багатьох тт. ствердили ті оцінки, що їх дали історичній концепції т. Сухино - Хоменка, як такій, яка, не зважаючи на „ліві“ в деяких частинах вислови, позначена безперечним впливом яворщини в деяких питаннях (хоча іноді з іншого боку) з нею збігається, споріднена з нею своєю націоналістичною методологією, в цілій низці кардинальних і вирішальних для більшовиків питань (фактичне висунення гегемоном революції 1917 року замість пролетаріату — дрібної буржуазії, опортуністична ревізія Ленінової науки про переростання буржуазно - демократичної революції на соціалістичну, Ленінової теорії пролетарської революції та ролі в неї рад, ідеалізація Ц. Ради — органу національ - реформістської української буржуазії та куркульства, висунення теорії про можливість її переростання на соціалістичну диктатуру пролетаріату і т. інш.) розриває з марксизмом, ленінізмом й як така повинна бути зі всією більшовицькою рішучістю та непримиренністю викрита й теоретично розгромлена¹⁾.

¹⁾ Через деякий час після дискусії т. Сухино - Хоменко подав заяву, в якій визнав лише *деякі* зі своїх помилок. Не ставлячи своїм завданням її аналізувати, мусимо лише зазначити, що цей факт ні в якому разі не знімає питання про дальше викриття суті історичних концепцій Сухино - Хоменка.

АПОЛОГЕТИ ДРІБНОБУРЖУАЗНОГО РЕВОЛЮЦІОНІЗМУ

(З дискусійної літератури про „Народную Волю“¹⁾).

„Всякий, кто хоть чему -нибудь научился из истории или из марксистского учения, должен будет признать, что во главу угла политического анализа надо поставить вопрос о классах“ (Ленин).
„Крестьянская демократия вот единственное реальное содержание и общественное значение народничества“. (Ленин).

Останній рік був для марксистської історіографії роком деструктивним: за цей час відбулося декілька дискусій, підчас яких марксистська історична наука прагнула до консолідації своїх сил в боротьбі з різного ґатунку дрібнобуржуазними, механістичними, великодержавними й національ-демократичними настроями. Проте, слід з самого початку зауважити, що виконання цього „негативного“ завдання мало величезне позитивне значення насамперед в тому сенсі, що примусило поставити на всю широчінь цілу низку проблем загально-методологічного значення.

В тому що питання загальної методології, зокрема, методології історичної, висунулися за останній час на перший план, не має, звичайно, нічого випадкового. Цей факт цілковито впливає із завдань марксистської історичної науки за доби соціалістичної реконструкції і є свідчення того, що марксистська наука піднеслася на вищий ступінь свого розвитку. З дискусій, що відбулися останнім роком, на особливу увагу заслуговує, безперечно, дискусія про „Народную Волю“. Дискусія ця, що її почав статтею в „Каторге и Ссылке“ тов. Теодорович, дуже швидко переросла рамки первісної суперечки про загальне значення „Народной Воли“ в історії революційної боротьби й перетворилися на спір про те, чим було народництво взагалі, яка його соціально-клясова суть, які соціальні коріння й теоретичні джерела народницького соціалізму в Росії. Інакше кажучи, дискусія ця, не зважаючи навіть на те, що вона проходила в не зовсім відповідних формах, перетворилася на спір навколо одного з центральних питань марксистської історичної методології — саме питання про ставлення пролетаріату до дрібної буржуазії, її програм, її рухів у минулому.

Перед нами лежать два літературних документи минулої дискусії, що відбивають повнотою дискусію про „Народную Волю“ з усіма її добрими прикметами й вадами. Перший з цих документів — книга тов. Теодоровича „Историческое значение партии „Народная Воля“. В ній зібрані, крім знаменитої статті із „Каторги и Ссылки“, ціла

¹⁾ И. А. Теодорович — „Историческое значение партии „Народная Воля“. М., 1930, стор. 279.

„Дискусия о „Народной Воле“. Вид. Комкадемії, М., 1930, стор. 205.

низка статтів і виступів, що присвячені характеристиці історичної спадщини „Народної Воли“, а також усі полемічні виступи тов. Теодоровича проти т. т. Малаховського, Татарова та інш. В книжці тов. Теодоровича находимо також доповідь т. Теодовича на дискусії в товаристві „Історик - Марксист“, та промову тов. Теодоровича на Всесоюзній нараді істориків партії і Комінтерну, яка своїм вістрям спрямована проти тов. М. М. Покровського. Як бачимо, в книзі тов. Теодоровича з вичерпною повнотою зібрано весь матеріал, що характеризує позицію автора у минулій дискусії. Про цю повноту в нас наврайд чи є будь-які підстави жалкувати, бо вона дає можливість об'єктивно оцінити, як ті правильні, окремі твердження що є в виступах тов. Теодоровича, так і помилковість і шкідливість всієї його концепції, взятої в цілому.

Другий літературний документ дискусії являє собою видану Комакадемією повну стенограму промов і доповідей, що зроблені були на дискусії в товаристві „Історик - Марксист“. Цей документ надто цінний через те, що в ньому з цілковитою ясністю викристалізувалися три головні концепції, що мають місце в таборі істориків - марксистів в питанні про оцінку народництва взагалі й зокрема „Народної Воли“. Наш критичний огляд і буде присвячено розгляду основних позицій в дискусії, так, як вони виявилися в обох зазначених літературних документах.

Проте, раніше, ніж перейти до розгляду принципів позицій минулої дискусії по суті, зробимо два попередніх зауваження. Перше зауваження стосується питання про форму, в якій відбувалася дискусія про „Народную Волю“. Цю форму ніяк не можна визнати за задовільну, оскільки мова йде про розходження між істориками - марксистами. В дискусію було внесено, безперечно, багато зайвого, наносного, неприпустимого, що впливає значною мірою із суб'єктивних якостей і властивостей окремих її учасників. Досить буде вказати хоч би на епізод з „дем'яновой ухой“. Ці полемічні „заскоки“, що мали місце, проте, також в певній мірі і з боку тов. Теодоровича (особливо в заключному слові на дискусії т - ва „Історик - Марксист“) безперечно утруднили нормальний перебіг дискусії.

Друге зауваження стосується питання про ступінь підготовленості учасників дискусії до спорів навколо соціальної характеристики народности. Дискусія значною мірою виявила відсутність у низки товаришів глибокого знання питання й, насамперед, недостатнє ознайомлення з оригінальними думками Маркса, Енгельса й Леніна про народництво взагалі й „Народную Волю“ — зокрема.

* * *

Перейдемо тепер до розгляду згаданих документів дискусії по суті. В центрі дискусії, як уже було зазначено, стояла стаття тов. Теодоровича, що її надруковано в журналі „Каторга і Ссылка“. Тов. Теодорович з властивою йому сміливістю в цій статті взявся до марксистської аналізи революційної спадщини „Народної Воли“. Поставивши перед собою цілком вдячне й потрібне завдання, Теодорович, проте, збився з правильного шляху на шлях ідеалізації дрібно-буржуазного народництва, на шлях стирання меж між утопічним соціалізмом дрібно-буржуазії і науковим соціалізмом пролетаріату.

Було б, проте, надто неправильно й необ'єктивно робити на цій підставі той висновок, ніби робота тов. Теодоровича не має жодних позитивних моментів. Ці позитивні моменти роботи тов. Теодоровича, на нашу думку, зводяться до таких трьох пунктів: 1) факт появи сиң-

тетичної роботи, присвяченої оцінці народовольства сам собою явище надто цінне; 2) заслуга тов. Теодоровича полягає також у тому, що він спромігся в своїй статті зібрати оригінальні думки про „Народную Волю“ Маркса, Енгельса й частково Леніна, хоч, як побачимо далі, тлумачить тов. Теодорович ці думки в неправильний спосіб; 3) нарешті, ніяк не можна зменшити ролі й значення роботи тов. Теодоровича щодо боротьби з буржуазно-ліберальною й меншовицькою концепціями народництва.

Останній момент має особливо велике значення. Більшовизму в оцінці народництва доводилося вести боротьбу на два фронти, не тільки проти реакційних „по суті, не революційних“, як казав Ленін, теорій селянського соціалізму й спроб ототожнювати дрібнобуржуазний соціалізм народництва з пролетарським науковим соціалізмом, але й проти ліберально-меншовицької концепції народництва, в основі якої лежало заперечення революційної ролі селянства. Основоположниками ліберально-буржуазної концепції народництва є В. Богучарський¹⁾ та Н. Морозов²⁾, що намагалися змальовувати революційне народництво попередником кадетсько-освободженського руху в Росії. Викриття ліберально-буржуазної концепції народництва має для сьогодення тим більше значення, що низка товаришів намагається й зараз в тій чи іншій формі воскресити меншовицько-ліберальну характеристику народницького соціалізму. Ось що, наприклад, писав В. Левицький (Цедербаум) 1928 р.:

„Народолюбивая интеллигенция стремилась к слиянию с народом, хотела служить ему. Но народ значило для нее крестьянство. А крестьянство в остальных странах меньше всего интересуется политикой, меньше других классов способно к политической борьбе и непосредственно мало заинтересовано в той или другой форме государственного строя. В своем стремлении раствориться в „сермяжном крестьянском море“ интеллигенция невольно воспринимала черты крестьянской антигосударственной психологии“³⁾.

Слід зазначити, що подібні нотки недооцінки революційної ролі селянства, а звідки й ігнорування об'єктивної революційної суті народництва прозвучали й у минулій дискусії про „Народную Волю“. Найповніше ці тенденції знайшли собі вираз у доповіді В. І. Невського, що спробував поставити знак рівності між народництвом і ліберально-буржуазним рухом. Уся доповідь тов. Невського побудована так, щоб довести головну думку, що її тов. Невський формулював ще декілька років тому⁴⁾ про те, що „відбувалася еволюція від селянського соціалізму на право, до лібералів“⁵⁾. Щоправда, тов. Невський визнає еволюцію й наліво, у бік соціал-демократії, але для нього це є не характерний, не істотний момент. Малюючи народництво, як попередника кадетського руху, тов. Невський робить величезну помилку, скочуючись по суті на старий шлях меншовицько-ліберальної оцінки народницького соціалізму.

Не варто помітити, що між позицією тов. Теодоровича й Невського, не зважаючи на те, що по суті вони діаметрально протилежні,

¹⁾ Див. його роботи „Из истории политической борьбы“. М., 1912. та „Активное народничество 70-х гг.“ М., 1912.

²⁾ Див. „Историко-революционный альманах“, т. II, 1907 г. стаття Морозова.

³⁾ В. Левицький (Цедербаум) „Партия Народн. Воля“, стор. 13—14.

⁴⁾ Див. його статтю „Группа Освобождения Труда“ в „Историко-революционном сборнике“, т. II, стор. 24—25.

⁵⁾ Дискусия о „Народной Воле“. Вид. Комкадемії, стор. 13.

є велика методологічна спільність, на яку, на жаль, підчас дискусії ніхто не звернув уваги. Тов. Невський, почавши з заперечення Теодоровичу, зрештою ам скотився на ґрунт його ж методології, оскільки він, як і Теодорович, випирає на перший план момент суто - суб'єктивний — настрої тих чи тих флянтів народницького соціалізму ¹⁾, ігноруючи при цьому об'єктивне революційно - демократичне значення народництва, що оформляло боротьбу селянських мас проти кріпацтва за „американський“ шлях розвитку капіталізму в сільському господарстві.

Проте, як зв'язати таку „стрижку“ революційного народництва від визволення з тою боротьбою, що її Ленін вів проти меншовиків з їхньою недооцінкою революційної суті народництва (селянства)? Тов. Невський і сам очевидно відчуває незручність свого становища й тому висуває для potwierдження своєї позиції ще одну тезу не менш неправильну, аніж його перша теза. Теза ця полягає в тім, що на думку тов. Невського ленінська й плеханівська характеристика народництва цілком збігаються між собою. „Існує думка, — каже тов. Невський, — що є два погляди на природу, суть і теоретичне значення „Народної Воли“. Один погляд, згідно цієї думки, нібито належить Плеханову, другий — Леніну“ ²⁾. Тов. Невський з цією думкою рішуче не погоджується. Він вважає, що „немає двох поглядів на народництво, цебто, один, що належить Плеханову, другий — Леніну“ ³⁾. В головному питанні про те, що ж собою являє соціально - економічна основа, з якої виростало народництво, на думку тов. Невського ніяких розходжень між Леніним та Плехановим не було. Розвиваючи цю тезу, т. Невський вирає з головою своє глибоке незрозуміння питання. Справді, він підкреслює, що Плеханов і Ленін розходились між собою лише „у визначенні того, що таке селянство й яка його роль в революції“ не помічаючи того, що питання про оцінку народництва — це й є питання про відношення пролетаріату до селянства, до селянської буржуазної демократії. Щоб спростувати неправильну думку тов. Невського про збіг оцінок народництва у Леніна й Плеханова, найліпше буде закликати у свідки самого В. І. Леніна. Ось що писав Ленін у своєму віломоу листі до Степанова - Скворцова.

„Особливість російського опортунізму в марксизмі, цебто, меншовизму в наш час полягає в тім, що він зв'язаний з доктринерським спрошенням, перекручуванням букви марксизму, зрадою духа його... Воюючи з народництвом, як з невірною доктриною *соціалізму*, меншовики доктринські прогавили реальний і прогресивний історичний *зміст* народництва, як теорії *масової дрібнобуржуазної* боротьби капіталізму демократичного, проти капіталізму ліберально - поміщицького, капіталізму американського проти капіталізму пруського. Звіси їхня дика, ідіотська, ренегатська ідея..., що селянський *рух* реакційний, що кадет прогресивніший за трудовика, що „диктатура пролетаріату й селянства *суперечить* усьому перебігові господарчого розвитку“ ⁴⁾.

Думка Леніна полягає в тім, що народництво, що є в теорії не революційне, а реакційне, на практиці відіграло велику революційну роль, як словесне оформлення селянської боротьби за буржуазну революцію в Росії, чого ніколи не розуміли меншовики, зокрема, Плеханов. І якщо меншовики так часто обвинувачували більшовизм у „народовольстві“, то в основі цього лежало не що інше, як нерозу-

¹⁾ „Дискусія о „Народной Воле“, стор. 14 — 15.

²⁾ Там само, стор. 4.

³⁾ Там само, стор. 9.

⁴⁾ Ленін. т. XX, стор. 315.

міння меншовиками селянської буржуазної революції, їхнє побоювання перед цією революцією, що впливало зі всієї їхньої концепції революції.

Отже, погляд тов. Невського, будучи фактично неправильним, здатний принести чималу політичну шкоду тим, що він віддає данину ліберально - буржуазному, меншовицькому розумінню народництва. Спрабам відродити ліберально - меншовицьку концепцію народництва марксистська історична думка повинна оголосити нещадну боротьбу. На жаль, тези тов. Невського не зустріли досить різкого опору з боку низки товаришів, учасників дискусії, які обрушилися зі всією силою своєї аргументації (іноді, проте, недосить обґрунтованої) на тов. Теодоровича й водночас збилися тою чи іншою мірою на шлях, що ним ішов оов. Невський. Це стосується особливо виступу тов. Е. Газганова, що стверджував, ніби народницький соціалізм „зливався на певному флянкові з ліберальною буржуазією“¹⁾.

Підчас дискусії жодний товариш, за винятком одного тов. Ярославського, зовсім не підкреслив заслуги тов. Теодоровича, щодо викривання ліберально - буржуазної і меншовицької концепції народництва. Кепсько проте те, що тов. Теодорович без усяких підстав спробував віднести до цієї буржуазно - ліберальної школи й М. М. Покровського. Теодорович цитує окремі місця з „Очерков по истории революционного движения“ и „Сжатога очерка“ — саме ті місця, де Покровський говорить про змовницьку тактику народовольства й відсутність у них серйозної орієнтації на маси й на цій підставі робить висновок, ніби Покровський стоїть „на точке зрения Морозова - Богучарского“²⁾. Чи слід говорити, що тов. Теодорович в даному разі змішує два питання — питання про соціальну характеристику народництва з питанням про оцінку народницької тактики. Навіть в тому разі, як би М. М. Покрвський помилявся, вважаючи, що в народовольства не було орієнтації на широкі маси, — ми нижче побачимо, що в цім питанні помиляється не Покровський, а Теодорович, — навіть в цьому разі Теодорович не мав би ніяких підстав говорити, ніби в зовсім другому й при тому центральному питанні про загальну оцінку народництва М. Покровський „примыкает к Морозову и Богучарскому“³⁾.

Теодорович цитує оцінку Покровського народницької тактики, а робить звідси якось незрозуміло висновок про те, ніби Покровський створив концепцію, яка „абсолютно протилежна концепції Леніна“, оскільки він ніби розглядає народовольців як „лібералів із бомбою“. Слід з самого початку зазначити, що М. М. Покровський не має власної концепції народництва, що він у основному питанні — в оцінці клясової суті народництва — має той самий погляд, що й В. І. Ленін.

Проте, говорячи про концепцію Покровського, тов. Теодорович явно не пов'язує кінців з кінцями. Жорстоко нападаючи на М. Покровського на його ніби ліберальну оцінку народництва, Теодорович, зустрінувшись з кинутим на його адресу обвинуваченням в модернізаторстві, круто повертає й починає обвинувачувати Покровського в протилежному гріхові, в... ідеалізації народництва, в оцінці народництва як попередника більшовизму. Цьому присвячено всю прекрасну формою промову т. Теодоровича на Всесоюзній нараді викладачів історії ВКП, ленінізму й Комінтерну.⁴⁾ В цій промові тов. Теодорович

¹⁾ Дискусія в „Народной Воле“, стор. 77.

²⁾ И. Теодорович — „Историческое значение партии „Народная Воля“, стор. 43.

³⁾ Там само, стор. 46.

⁴⁾ Теодорович — „Историческое значение“. Стр. 185 — 192.

процитував низку безперечно помилкових тверджень Покровського, але невдало намагався з цих цитат зробити щит, щоб прикрити свою власну абсолютно - неправильну, в основному справді протилежну лєнінській, концепцію народництва.

* * *

Яка ж суть позиції тов. Теодоровича у оцінці народництва взагалі й „Народной Воли“ зокрема? Передусім зазначимо, що тов. Теодорович протягом всієї дискусії неодноразово намагався переносити спір у площину зовсім недискусійну — саме в площину вияснення питання про те, чи має будь-яке значення для більшовизму революційна спадщина „Народной Воли“. Звичайно, що питання про загальне значення героїчної боротьби революційного народництва, зокрема, народовольства в історії російського революційного руху має величезне значення. Проте, суть дискусії полягає зовсім не в тім, щоб примусити усіх повірити у відомі слова народовольського поета П. Я. (Якубовича), що їм любить цитувати тов. Теодорович:

...Верь в свет иной, иным мечом борись,
Но кто стезей страданья и печали
Шел до тебя — пред теми преклонись.

Суть дискусії, головне вирішальне дискусійне питання, що в ньому тов. Теодорович посідає, безумовно, неправильну позицію, полягає в соціально - класовій характеристиці народницького соціалізму. Головна помилка Теодоровича й при цьому помилка методологічного характеру полягає в тому, що він не зумів за зовнішньою „подібністю“ програми народництва й більшовизму розглянути їхню принципову різницю, що випливає з неоднакової соціально - класової бази. Тов. Теодорович переніс центр ваги в оцінці народництва на суб'єктивний момент, залишивши осторонь питання про об'єктивно - буржуазний, про революційний зміст народництва, а це й привело його, можливо проти власного бажання, до стирання кордонів поміж утопічним та науковим соціалізмом, до ідеалізації дрібнобуржуазного народництва.

Слід сказати, що на цьому шляхові тов. Теодорович виступає вже не перший. 1928 року підчас ювілею Чернишевського, Ю. Стеклов пробував оголосити Чернишевського, цього, за виразом Леніна, „великого селянського демократа“, попередником більшовизму, що спромігся в основному стати на ґрунт наукового комунізму. Ще раніше 1925 р. тов. С. Міцкевич давав аналогічну поставу питання, що й Теодорович 1930 р.

„Звідки виникли в Росії соціалістичні ідеї (60 — 80 - х р. р.) — запитував тов. Міцкевич і давав таку відповідь: — „вплив європейського соціалістичного руху, розвиток великої російської промисловості й відсутність (?!) — І. Г.) міцної дрібнобуржуазної селянської власності — ось ґрунт для появи в нас соціалістичних ідей... А які умови створили більшовицьку ідеологію ХХ століття?.. Всі вище зазначені умови залишилися в силі. Зріс тільки значною мірою з 90 - х років російський капіталізм, а разом з ним і робітничий клас, що все ж не загубила свого зв'язку з селянством“¹⁾. Як бачимо, тов. Теодорович виступає як представник тієї ж лінії ідеалізації дрібнобуржуазії та її програм, як Міцкевич і Стеклов, щось подібне до того,

¹⁾ Див. „Каторга и ссылка“ № 3 за 1925 р., стор. 96 — 97.

як у нас на Україні така ідеалізація української дрібної буржуазії проявилася, наприклад, в історичних працях тов. В. Сухино - Хоменка ¹⁾.

Вирішальним питанням марксистської оцінки народництва є безперечно, питання про соціальну базу народницького руху. Жодний дослідник народництва не може пройти повз це питання, не проходить повз нього й тов. Теодорович. Навпаки, Теодорович приділяє цьому питанню дуже великої уваги, але те розв'язання що його дає цьому питанню тов. Теодорович, ніяк не можна визнати за правильне. Тов. Теодорович вважає за соціальну базу народовольства дрібного виробника або, як він уточнює в другому місці, дрібного товаропродучента, цебто селянина, що встиг перетворитися на дрібного буржуа. Проте, поруч цього, тов. Теодорович бачить соціальну базу народовольства також у пролетаріаті періода народження капіталізму в Росії — в „пролетарии - отце“ за термінологією Теодоровича.

„Партія „Народной Воли“ — пише тов. Теодорович, — спиралася на розорюваних капіталізмом дрібних товаропродучентів і більшою мірою на „пролетарів - батьків“ ²⁾.

„Бабуїзм і народовольство (тов. Теодорович „ничтоже сумняшеся“ ставить між цими двома явищами абсолютний знак тотожності. не зважаючи на величезну різницю історичної обстановки) були справжньою ідеологією не пролетаря - сина, а пролетаря - батька й розореного, обезкровленого дрібного товаропродучента, що бажали негайно зломити хребець народжуваному капіталізму“ ³⁾.

Але що далі розвиває тов. Теодорович цю думку, тим все більше й більше відходить на задній план дрібний товаропродучент і виступає на перше місце пролетар - батько.

„Народная Воля“, не ігноруючи й цього прошарку (дрібних товаропродучентів), все більше й більше пересувала центр своєї уваги на другу, близьку цій, групу, а саме на групу пролетаря - батька“ ⁴⁾. Що „Народная Воля“ висунула низку тверджень, що так чи інакше передбачали більшовизм, як стверджує тов. Теодорович, — цей факт тов. Теодорович з'ясовує саме цим пересуванням у бік групи пролетаря - батька, яка „рядом переходів наближалася до групи пролетаря - сина“ ⁵⁾. Так розв'язує тов. Теодорович питання про соціальну базу народовольства.

Передусім слід зазначити, що тов. Теодорович цілком ігнорує реальний громадсько - економічний зміст народництва, що полягає у боротьбі не проти капіталізму, як думає тов. Теодорович, а за капіталізм, за один з можливих шляхів розвитку капіталізму, саме „американський“, фармарський шлях розвитку капіталізму в сільському господарстві. Коріння народництва полягали в тому, що селянські маси, які терпіли в Росії „не менш (якщо не більш)... від докапіталістичних установ і стосунків... від пережитків кріпацтва“ ⁶⁾, боролись проти поміщиків за революційну „чистку“ цього кріпацтва. Саме через це Ленін свій час підкреслював той факт, що в „старому російському соціалізмі... немає ні грана соціалізму“.

¹⁾ Див. його дискусійні статті в „Літопису Революції“ № 4 за 1928 р. та № 2 за 1929., а також книжку „Олміни й банкрутство укр. націоналізму“.

²⁾ Теодорович — „Историческое значение“, стор. 73.

³⁾ Там само, стор. 74.

⁴⁾ Там само, стор. 85.

⁵⁾ Там само, стор. 88.

⁶⁾ Ленін, т. I, стор. 387.

Селянський соціалізм був лише певною оболонкою, що приховувала буржуазний зміст — саме боротьбу селянської демократії проти диктатури кріпосників. Як соціалісти, народники були бесперечними реакціонерами, тому що обстоювали ідеї утопійного дрібнобуржуазного соціалізму, як революціонери ж (і при тому справжні революціонери, а не ті „революціонери“, якими вони виглядають у Морозова, Богучарського та в меншовиків) вони нічого спільного не мали з соціалізмом, а були селянськими демократами, що боролися за вільний розвиток капіталістичного фермерського сільського господарства на базі знищення поміщицького землеволодіння.

Проте, чи правильно було б вважати, що народництво було *лише* боротьбою селянства проти диктатури кріпосників і ігнорувати при цьому другий бік справи — елементи протесту проти капіталістичної експлуатації? В одному із своїх творів Ленін розвиває й обґрунтовує фактичними даними думку про те, що російське селянство, в тій мірі, в якій воно звільнялося з під влади кріпацтва, зразу ж підпало під владу капіталістичних взаємин. Тому було б надто помилково ігнорувати цей другий бік справи, як це робить, наприклад, тов. Гаганов¹⁾. Цей другий бік справи ґрунтується на ленінському вченні про двоїсту природу селянства, звідки Ленін виводить наявність двох типів класових протиріч, двох „соціальних воєн“ в російському селі. Ось чому Ленін підкреслює, що суть народництва полягає „в протесті проти кріпацтва й буржуазности в Росії з погляду селянина, дрібного виробника“²⁾.

Отже, тов. Теодорович цілком слушно підкреслює елемент протесту проти капіталізму, проти буржуазности, але перебільшує значення цього моменту до таких розмірів, що забуває чітко Ленінове настановлення про те, що навіть на початку ХХ століття (а тим більше 70 - х р. ХІХ століття) із двох наявних типів класових протиріч, із двох „соціальних воєн“ на селі головне значення мала перша суперечність, перша „соціальна війна“ — боротьба всього селянства проти феодално - кріпацьких взаємин, за вільний, фермерський шлях розвитку капіталізму. Тов. Теодорович просто ігнорує цей основний бік справи, оголошуючи народництво ідеологією „истекающего кровью товаро-производителя“, що збирається зламати хребець народжуваному капіталізму. Чи слід ще доводити, що така постава питання нічого спільного не має з Леніновою характеристикою соціальної суті народництва.

Так само неправильно робить тов. Теодорович, висувуючи пролетаря - батька, як ледве не головну соціальну базу народництва. Адже група пролетаря - батька або, за термінологією Маркса в „Злиднях філософії“, „старого пролетаріату феодалної доби“ є група переходова, що виникла як відбиток наявного процесу пролетарізації маси дрібних виробників. В тій мірі, в якій пролетар - батько йшов за гаслами утопічного соціалізму, він не переставав бути тисячами ниток ав'язаний з масою дрібних товаропроцентів, фактично не встиг ще відділитися від цієї маси дрібних виробників. В тій же мірі, в якій пролетар - батько відділився від цієї маси, він становився на нові політичні позиції не завдяки народництву, а всупереч йому (з цього погляду особливо характерні наші перші робітничі організації 70 - х р.р. в Росії, а надто на Україні). Крім цього, тов. Теодорович явно ігнорує той факт, що дрібний виробник виділяв із себе не лише пролетарів - батьків, але й буржуа - батьків, цебто, що з маси селянських дрібних виробників виділявся міцний прошарок сільської бур-

¹⁾ Дискуссія о „Народной Воле“, стор. 76.

²⁾ Ленін, т. II, стор. 93.

жуазії. Отже, тов. Теодорович зовсім неправильно розв'язує основне питання про соціальні коріння народництва, оскільки він прогледів селянську, цебто, буржуазну демократію, як „єдиний — за виразом Леніна — реальний зміст і громадське значення народництва“.

До яких висновків можна дійти, виходячи з концепції тов. Теодоровича, свідчить виступ одного з його прибічників А. Риндіча. А. Риндіч іде значно далі від Теодоровича, запевняючи „що в революційному народництві відбито також і ідеологію пролетаріату“¹⁾. Ще ясніше висловлює ту саму думку А. Риндіч в статті про класову природу революційного народництва в журналі „Пролетарська Революція“. З цієї статті ми дізнаємося, що в народницькому соціалізмі „відбивається прагнення пролетаріату... Не так селянству, як пролетаріату... Тільки робітничий рух широким інтенсивним характером... Тільки робітничий і міг до кінця(?) підтримати народницько-народовольську програму“²⁾.

Цілком відповідне до такого тлумачення соціальної бази народництва є й друге твердження тов. Риндіча. Якщо Теодорович не спростовує утопічного характеру селянського соціалізму, принаймні, формально, то тов. Риндіч в цьому відношенні куди оригінальніший і... послідовніший. Він просто стверджує, ніби народницький соціалізм зовсім не є утопічний соціалізм.

„Помилкова думка ніби народницький соціалізм був цілком утопічний, ніби в народницькому соціалізмі зовсім немає елементів наукового соціалізму, елементів марксизму“³⁾ категорично запевняє тов. Риндіч, примушуючи читача ламати собі голову над тим, чому ж марксизму довелося витримати таку уперту боротьбу з народництвом, й чому Ленін говорив, що „вся історія російської революційної думки за останню чверть століття (чверть століття! — І. Г.) є історія боротьби марксизму з дрібнобуржуазним народницьким соціалізмом“. Як бачимо, тов. Риндіч, виходячи з тих же позицій, що й тов. Теодорович, але будучи трохи послідовніший від нього, довів концепцію Теодоровича до явного абсурду.

Проте, тов. Теодорович для потвердження своєї хибної концепції соціальної суті народництва наводить ще один аргумент, що його треба розібрати хоч би стисло. Він зазначає на те розмежування, що його робив Ленін поміж „селянським соціалізмом“ 70 - х р.р. та „міщанським соціалізмом“ 90 - х р.р. Цитуючи відоме місце з „Друзей народа“, де Ленін каже про те, що він відрізняє „старе й сучасне народництво“⁴⁾, тов. Теодорович робить висновок, що до цих двох відмін народництва неможливий один підхід, що революційне народництво 70 - х років, на відміну від соціалізму епігонів, являє собою ідеологію пролетаріату періода народжуваного капіталізму, коли пролетарій - батько, разом з розорюваним дрібним виробником намагалися зломити хребець капіталізму. Щоби в цьому ще більше запевнити читача, тов. Теодорович цитує те місце з „Друзей народа“, де Ленін говорить про те, що реформаторська програма епігонів вилетіла „з політичної програми, розрахованої на підняття селянства на соціалістичну революцію проти основ сучасного суспільства“⁵⁾.

Насамперед треба заперечувати проти того, що на дискусії тов. В. Малаховський намагався тлумачити це місце в такий спосіб, ніби

¹⁾ Дискусія о „Народной Воле“, стор. 87.

²⁾ „Пролетарская Революция“. № 5 (100), 1930 р., стор. 176 — 207.

³⁾ Дискусія о „Народной Воле“, стор. 91.

⁴⁾ Ленін, т. I, стор. 61.

⁵⁾ Ленін, т. I, стор. 179.

під „сучасним суспільством“ Ленін мав на увазі російське кріпацтво¹⁾. Безперечно, Ленін тут має на увазі капіталістичне суспільство, як це справедливо підкреслює тов. Теодорович. Але, навіть якщо справу розуміти в такий спосіб, стає ясным, що ця цитата говорить не за, а проти концепції тов. Теодоровича, бо в ній Ленін, поперше, підкреслює момент суб'єктивної віри народників у можливість селянської соціалістичної революції проти капіталізму всупереч якій (вірі) стояв об'єктивний зміст народництва, як боротьби селянської демократії за програму буржуазної революції в Росії. Розуміючи наведене місце в об'єктивному, а не суб'єктивному сенсі²⁾, тов. Теодорович неминуче повинен прийти до явно абсурдного висновку про те, що Ленін не лише визнавав суб'єктивну віру народників в антикапіталістичну революцію селянства, але й сам вірив у можливість здійснення селянської соціалістичної революції.

Але наведена цитата б'є по концепції тов. Теодоровича і з другого боку: вона вказує на закономірність виродження селянського соціалізму 70 - х р. р. на соціалізм епігонів, на буржуазне реформаторство пізнішого часу. І тут знову виявляється головний методологічний гріх тов. Теодоровича — він знову змішує момент об'єктивний і суб'єктивний, не бажаючи ніяк зрозуміти, що якщо в суб'єктивному сенсі між революційним народництвом і соціалізмом епігонів можна й треба робити різницю, то в суб'єктивному сенсі між ними ніякої різниці нема. Саме цю думку докладно обґрунтував Ленін у тих саме „Друзях народа“, що їх цитує тов. Теодорович. Відмітивши той факт, що „старые идеи“ виходили, опустили до жалюгідного еклетизму, до звичайнісінької опортуністичної програми, Ленін далі каже: ●

„Можуть сказати, що це — вина не старих ідей соціалізму взагалі, а лише даних добродіїв, яких ніхто й не зараховує до соціалістів; та подібне заперечення, здається мені, цілком безпідставне. Я всюди намагався показати доконечність такого виродження старих теорій, всюди намагався приділити найменше місця критиці цих добродіїв зокрема й найбільше — загальним і основним тезам старого руського соціалізму“³⁾.

Як бачимо, Ленін не робить різниці між теоріями революційних народників і теоріями епігонів. Як теорія — це для нього одна теорія, саме теорія реакційна, що мусила неодмінно виродитися в опортуністичне реформаторство епігонів, що, звичайно, зовсім не зменшує того величезного, прогресивного революційного змісту, що прихований був за цією формальною оболонкою селянського соціалізму.

Переходимо тепер до питання про тактику народництва в інтерпретації тов. Теодоровича. Тут головне полягає в тому, щоб в'яснити чи була в народників „тактика мас“, чи „тактика змови“. Ми вже бачили, як енергійно напався Теодорович на М. М. Покровського саме в питанні про оцінку мас від народників.

„Треба лише звернутися до першого - ліпшого з основних документів народовольства, щоб навести скільки завгодно посилки, які свідчать про цілком чітке розуміння значення боротьби народніх мас“⁴⁾ — пише тов. Теодорович, цитуючи при цьому з декількох до-

¹⁾ Дискуссия о „Народной Воле“, стор. 62.

²⁾ Дискуссия о „Народной Воле“, стор. 28 — 32.

³⁾ Ленін, т. I, стор. 199.

⁴⁾ Теодорович. — „Историческое значение партии „Народной Воли““, стор. 43,

кументів „Народной Воли“ *все*, що може в тій чи іншій мірі потвердити його погляд. Проте, цитує тов. Теодорович або ті місця, де народовольці змушені підкреслювати значення мас у відповідь на кинуте їм чорно-передільцями (зокрема, „Русским гостем“ — П. Б. Аксельродом) обвинувачення в ігноруванні мас, або ті місця, в яких народня революція розглядається, як щось допоміжне щодо змови. Але, дозвольте запитати, чому ж тов. Теодорович цілком ігнорує ті місця з документів „Народной Воли“, де чітко й ясно сформульовано тактику змови?

Ми візьмемо на себе доповнити картину тими цитатами, що їх тов. Теодорович не навів і читач сам буде мати змогу побачити наскільки близько тов. Теодорович стоїть до істини. Ось що читаємо ми наприклад в передовій статті № 4 „Народной Воли“: „Партія повинна взяти на себе почин політичного перевороту, не чекаючи стихійного масового руху й не розраховуючи виключно на рух ізнизу“¹⁾. Так само й „Программа Исполнительного Комитета“ підкреслює, що „у відношенні до перевороту надто важлива адміністрація війська. Не менш серйозну увагу партія повинна звернути на нарід. Головне завдання партії в народі — підготовити його сприяння перевороту й можливість успішної боротьби на виборах після перевороту“²⁾.

Тов. Теодорович намагається запевнити читача в тому, що цитована нами „Программа Исполнительного Комитета“ свідчить про чітке розуміння народниками значення мас у здійсненні перевороту. Проте, самі народовольці тлумачили „Программу Исполнительного Комитета“ в зовсім інакший спосіб, як видно, з передової № 8 — 9 „Народной Воли“, „здійснення перевороту шляхом змови — ось мета партії, що її визначено „Программою Исполнительного Комитета“³⁾. Пошлемося, нарешті, на такого авторитетного свідка, як Вера Миколаївна Фігнер, яка в своєму „Запечатленном труде“ говорить про те, що знищення самодержавства „повинно було відбутися через державний переворот, підготовлений змовою“⁴⁾. Отже, в питанні про тактику „Народной Воли“ істина не на стороні тов. Теодоровича. Звичайно, було б неправильно стверджувати, ніби народовольці цілковито ігнорували маси. Але головну ставку робили вони не на маси, а на змову, що їй повинні сприяти при підходящих обставинах народні маси. Ось чому Ленін мав у свій час всі підстави казати, що „для народовольця поняття політичної боротьби *тотожне* з поняттям політичної змови“⁵⁾.

Переходимо до останнього важливого питання — саме до питання про оцінку історичної спадщини „Народной Воли“. Слід зазначити, що якщо на дискусії в деяких товаришів цей момент трохи відсунувся на задній плян, то це є значною мірою реакція (хоч вона, звичайно, не може мати найменшого виправдання) на неправильну інтерпретацію цього питання від тов. Теодоровича.

„Для соціалістичної революції, здійсненої робітником під керівництвом більшовиків в Жовтні 1917 р., — пише тов. Теодорович, — характерним є таке настановлення. Треба, узявши владу, поперше, розбити стару державну машину; подруге, на руїнах буржуазної форми державности утворити новий її тип — державу Рад; потретьє,

1) „Литература партии „Народ. Воля“, вид. Русск. Истор. Библиотеки за ред. Богучарского, вип. I, стор. 176 — дальші цитати всі за цим виданням.

2) Там само, вип. I, стор. 109.

3) Там само, вип. II, стор. 23.

4) В. Н. „Фігнер. Собрание сочинений“, т. I, стор. 172.

5) Ленін, т. I, стор. 354.

скористатися з нового типу держави для того, щоб почати вирощувати елементи соціалістичної економіки і, нарешті, почетверте, встановити, що цей процес вирощування потребує існування більш-менш довгого перехідного часу... уважне вивчення народовольських документів приводить до висновку, що в наслідок свого багато політичного досвіду, ідеологи дрібного товаровиробника вже намацували в одних випадках більш, в других менш ясно — всі вищезазначені чотири моменти¹⁾.

Отже, народовольці не більше й не менше, як передбачали усі головні тези марксизму - лєнінізму, та ще в наслідок власного політичного досвіду. Проте, уважне вивчення документів свідчить, наскільки неправильно тов. Теодорович тлумачить питання про історичну спадщину „Народної Воли“. Візьмемо для прикладу питання про зруйнування буржуазної державної машини. Досить тільки поставити питання про те, на чому в Маркса, Енгельса й Леніна ґрунтується вчення про зруйнування буржуазної держави, щоб стало цілком зрозуміло, що народники не могли в цьому питанні стати на погляд марксизма, а тим більше передбачити його в наслідок власного політичного досвіду. Марксистське вчення про потребу зруйнувати буржуазну державу ґрунтується на чіткому розумінні класової суті держави. Народники могли б зробити те, що їм приписує тов. Теодорович, якби вони чітко розуміли класову суть російської держави. Та в тім то й справа, що народники цього якраз не розуміли, що вони намагалися знищити самодержавну владу, виходячи з явно-ідеалістичної концепції історичного процесу, за якого російська держава утворила класи суспільства й як якийсь нарост паразитує на живому тілі суспільства.

„Наша держава — читаємо ми вже в першому нумері „Народної Воли“ — *зовсім не те*, що держава європейська. Наш уряд — не комісія уповноважених від панівних класів, як у Європі, а є самостійна, рати себе самої існуюча організація, ієрархічна, дисциплінована асоціація, що тримала б народ в економічному й політичному пригніченні навіть в тому разі, якби в нас не існувало ніяких експлуаторських класів“²⁾.

Ще ясніше цю думку висловлено в пакті „Б“ „Программы Исполнительного Комитета“ — „над закованим у кайдани народом ми бачимо прошарки експлуаторів, що їх утворила держава, яка їх і охороняє. Ми бачимо, що ця держава становить величезну в країні капіталістичну силу, що вона ж становить єдиного політичного притискувача народа, що дякуючи їй тільки й можуть існувати дрібні хижки. Ми бачимо, що цей державницько - буржуазний нарост тримається виключно насильством, своєю військовою, поліційною й урядницькою організацією так само, як трималися у нас монголи Чингіс-Хана“³⁾.

Ось звідки випливала в народників думка про потребу зруйнувати державну машину. Як бачить читач від такої постави питання до марксового вчення про зруйнування буржуазної держави як апарата класового насильства, справді... „дистанція огромного размера“. Доводиться тільки дивуватися з винахідницьких злібностей тов. Теодоровича, який, цигуючи передову статтю з № 2 „Народной Воли“, де провадиться чітко думку про те, що буржуазія в нас створила держава⁴⁾, робить висновок такий, ніби в народовольців „виявляється деяке ро-

1) Теодорович. — „Историческое значение“, стор. 77 — 87.

2) „Литература партии „Нар. Воля“, вип. I, стор. 5.

3) Там само, вип. I, стор. 107.

4) Там само, вип. I, стор. 52 — 57.

зуміння того, звідки росте буржуазія¹⁾, в той час, як в дійсності саме в цій передовій народовольці найясніше виявляють своє цілковите нерозуміння основних клас капіталістичного суспільства.

Проте, якщо в питанні про зруйнування держави в тов. Теодоровича є хоч щось, „подібне“ до аргументації, то в питанні про нову державну форму, саме державу рад, тов. Теодорович просто декларує свій погляд на підставі однієї, не до кінця наведеної цитати. Цитату цю взяв тов. Теодорович з „Программ Исполнительного Комитета“ й мовиться в ній таке: „Ми вважаємо, що народна воля була б досить гарно висловлена й проведена через Установчі Збори, вільно обрані загальною подачою голосів... це, звичайно, геть не ідеальна форма прояву „народної волі“. Останню фразу навіть тов. Теодорович курсивом. Це, звичайно, його право, але дозволю собі запитати, чому тов. Теодорович після наведеної цитати поставив крапку в той час, як в тексті стоїть кома? А це трапилось тому, що після коми йдуть слова, які не лише не потверджують, але навпаки — спростовують догадку тов. Теодоровича. Прочитуємо все речення: „це, звичайно, геть не ідеальна форма прояву народної волі, але єдина в даний момент можлива на практиці й ми вважаємо за потрібне спинитися саме на ній“²⁾. Отже, і тут тов. Теодорович робить велику натяжку, як і в цілій низці інших питань.

Щождо вирошування соціалістичної економіки й потрібного для цього переходового часу, то тов. Теодорович і тут виявляє свій головний методологічний гріх — змішування об'єктивного й суб'єктивного. Якби тов. Теодорович з самого початку зрозумів, слідом за Ленінін, що „справді нічого соціалістичного тут немає“ та що „розібрані дрібнобуржуазні теорії є безперечно реакційні, оскільки вони виступають як соціалістичні теорії“³⁾, він би не міг дійти абсурдного висновку про те, що народовольці передбачили ідею переходового часу й навіть ідею НЕП'у, як запевняє Теодорович⁴⁾. Наскільки мають підстави догадки тов. Теодоровича про те, що в народовольців була вже в зародковій ідеї переходового часу й навіть ідеї НЕП'у, видно з авторитетного свідчення Вери Фігнер, яка в „Запечатленном труде“ пише, що народовольці вважали „втілення соціалістичних ідеалів в життя за справу більш - менш віддаленого майбутнього“⁵⁾. Як могли народовольці передбачити ідею НЕП'у, що виросла, як відомо, з практичних потреб соціалістичного будівництва, цього не з'ясує й не зможе з'ясувати нам тов. Теодорович.

* * *

Ми розглянули основні твердження тов. Теодоровича й маємо всі підстави сказати, що будучи правильною лише в окремих своїх тезах, концепція тов. Теодоровича, якщо її взяти в цілому, є концепція неправильна й шкідлива й рішуче розходиться з Ленінініним поглядом на народництво взагалі, та, Народную Волю зокрема.

Тов. Теодорович фактично збивається на шлях ідеалізації дрібнобуржуазії та її програм.

Основного в народництві, саме його демократичної суті, тов. Теодорович не зрозумів. Не зрозуміли як слід цього й тов. Невський низка інших товаришів, що брали участь у дискусії.

¹⁾ Теодорович.— „Историческое значение“, стор. 29.

²⁾ Литература партии „Народная Воля“, вип. I, стор. 108.

³⁾ Ленін, т. I стор. 199.

⁴⁾ Теодорович.— „Историческое значение“, стор. 84 — 85.

⁵⁾ В. Н. Фігнер.— „Собрание сочинений, т. I, стор. 172.

„Ложний в формально - економічному сенсі,— каже Ленін,— народницький *демократизм* є істина в *історичному* сенсі“¹⁾). Тов. Теодорович і його прихильники (Риндіч, Міцкевіч та інш.) не зрозуміли ложности народницьких соціалістичних теорій, що відогравали ролю оболонки для буржуазно - демократичного змісту. Тов. Невський, почасти тов. Газганов та інші збилися на шлях ліберально - меншовицької оцінки народництва, проглядавши в цьому якраз його прогресивний революційний, буржуазно - демократичний зміст.

Одним із важливіших висновків дискусій має бути те, що марксистська історична наука повинна посилити боротьбу на два фронти як проти недооцінки в історичних працях селянства і його революційної ролі, так і проти відродження народницьких мотивів у науці, ідеалізації дрібної буржуазії, її програм і рухів, проти спроб знищувати межі між пролетарським науковим соціалізмом і утопічним соціалізмом дрібної буржуазії.

Минула дискусія, що її документами є розібрані нами книжки, добре прислужиться марксистській історіографії в тому розумінні, що вона притягне увагу до низки докорінних методологічних проблем і що вона наносить досить рішучого вдару спробам ідеалізації дрібної буржуазії та її програм. В цьому й полягає її велике науково - політичне значіння.

¹⁾ Ленін, т. XX, Ч. I. стор., 357. Підкреслив Ленін.

РОХКІН Г.

Архів К. Маркса і Ф. Енгельса. Под ред. Д. Рязанова. Книга пятая. ГИЗ. Москва - Ленинград. 1930.

П'ята книжка Архіву, що її рецензуємо, своїм багатим та цікавим змістом не поступається четвертій книзі (див. „Літопис Революції“ № 2).

В першому розділі „Статьи и исследования“ ми маємо низку статей, з яких кожна знайомить читача з якимось новим питанням.

Стаття К. Шмюкле „Учение Томаса Гоббса о государстве“ уявляє собою ґрунтовний дослід з марксистського погляду. Автор з'ясовує місце державної теорії Гоббса в історії політичної думки, зазначає на її внутрішні суперечності через механістичний підхід Гоббса до проблеми держави й ставить Гоббсову філософію в зв'язок з англійською революцією XVII століття, вбачаючи в особі Гоббса ідеолога англійської буржуазії на тому ступені її розвитку, коли абсолютизм примушений був піти на компроміс з елементами нового суспільства, щоб утворити стійкий громадський лад.

Стаття І. Рубіна „Учение Маркса о производстве и потреблении“ уявляє цікаву спробу дати систематичний виклад марксової теорії виробництва та споживання, виходячи з висловлювань Маркса та Енгельса, починаючи з перших їхніх економічних праць. І. Рубін переконливо доводить необґрунтованість того погляду буржуазних економістів, за яким Маркс ніби і ігнорує процес споживання продуктів і забуває про існування споживницької вартості. Всупереч цьому поглядові І. Рубін, на підставі пильної аналізи всіх місць з різних праць Маркса та Енгельса, що стосуються до цього питання, з'ясовує дійсне місце споживчої вартості в економічній марксовій системі, за якою процес споживання є один з моментів виробничого процесу в цілому.

Є. Преображенський в статті „О двух спорных вопросах марксовой теории денег“ ставить перед собою завдання з'ясувати на підставі аналізу марксової теорії грошей, що уявляє собою категорія грошей на різних ступенях розвитку народного господарства. Як відомо, економісти, й особливо історики господарства, подеколи не бачать різниці, між ролю грошей, скажемо, в античному світі й їхньою ролю в капіталістичному світі. Є. Преображенський доводить, що на різних ступенях господарського розвитку гроші відігравали різну ролю, що хоч вже з самого свого виникнення гроші мають всі притаманні їм функції, але не всі функції грошей одночасно виявляються. На кожній ступені економічного розвитку якась одна функція грошей домінує.

Стаття Ф. Шіллера „Георг Веерт как поэт „Новой рейнской газеты“ знайомить читача з маловідомим поетом Веертом приятелем та товаришем Маркса та Енгельса, членом спілки комуністів та головним фейлетоністом „Новой рейнской газеты“. Разом з Фрейлігратом, Гайне та Гервегом—Веерт оспівував у віршованих фейлетонах революцію

й висміював її ворогів. Уступаючи першим гръом в художньому таланті, він проте був більше зв'язаний усією своєю істотою з пролетарською течією революції. Ще Енгельс, а потім Меріні в свій час відзначили видатне значення Веерта як першого пролетарського поета Німеччини. Стаття Ф. Шіллера, яка уявляє собою главу з великої роботи про Веерта, що її він готує, є перший великий дослід про Веерта на тлі громадського та літературного руху Німеччини до її підчас революції. Автор наводить численні уривки з Веєртових віршів, які малюють його як поета - сатирика — переважно.

Стаття Ф. Потьомкіна „К социальной истории французской фабрики“ викладає маловідоме в нашій літературі питання про становище робітників - підлітків в епоху промислового перевороту та про перший закон про охорону дитячої праці. Автор притяг для висвітлення цього питання зовсім недосліжений архівний матеріал і багато зробив поправок до існуючої думки в цьому питанні. Ця стаття Ф. Потьомкіна належить до серії його статтів, уміщених раніше в різних журналах, які становлять своїм завданням, як треба думати, вивчення промислового перевороту у Франції з усіма, що його супроводили феноменами та наслідками.

У другому розділі „Из литературного наследства К. Маркса и Ф. Энгельса“ напруковано *вперше* дві *невідомі* праці Маркса та Енгельса, що їх знайшов Д. Рязанов. „Великие люди эмиграции“ із вступною статтею Ернста Цобеля та „Критические заметки о книге Адольфа Вагнера“ з переломовою Д. Рязанова.

„Великие люди эмиграции“ уявляє собою памфлет, що його написали спільно Маркс та Енгельс, спрямований проти німецької буржуазії та дрібнобуржуазної демократії в особі таких її представників як Готфрід Кінкель, Арнольд Руге, Густав Струве та інш. Дотепністю та нещасним сарказмом це одна з крашчих праць Маркса та Енгельса-Портрети „героїв“ дрібнобуржуазної демократії намальовано майстерно. Особливо вдало схарактеризовано Арнольда Руге, з яким Маркс вилавав „Німецько - французькі літописи“. Крім своїх великих літературних якостей, цей памфлет цікавий і як історичний документ, який дає вірну картину німецької еміграції після поразки революції 1848 р. Памфлет цей написано в той час, коли Марксові та Енгельсу довелося розірвати з групами Вілліха - Шаппера через питання про дальшу тактику спілки комуністів. На жаль, цей прекрасний памфлет не був тоді опублікований з причин, про які читає довідується з ґрунтовної вступної статті Ернста Цобеля, в якій він знайомить читача з обстановкою, в якій Марксові та Енгельсові довелося писати цей памфлет. Крім майстерних портретів ми знаходимо там цікаві екскурси в історію та політику, налзвичайно цікаві думки про партизанщину та про роль партизан в революційній війні.

Марксові „Критические замечания“ про книгу Адольфа Вагнера уявляють собою конспект вагнеровського „руководства политической экономии“ з критичними зауваженнями Маркса. Конспект цей написав Маркс взимку 1880 - 81 р. р. і отже він є останній марксов екскурс у теорію вартости. Маркс зупиняється, головне, на теорії вартости, мимохідь критикуючи Ролбертуса за його протиставлення логічних та історичних категорій в народньому господарстві. Маркс також критикує господарсько - правовий погляд Вагнера, в якому останній виступав як Штаммлерів попередник.

У розділі „Материалы и сообщения“ є дві замітки М. Беєра та одна Дживелегова. В першій замітці М. Беєр наводить витяги з денника Вільяма Оуена, сина Роберта Оуена, з яких ми довідуємося про подоріж Роберта Оуена до Америки 1824 року, щоб організувати там

комуністичну громаду. Друга замітка Беєра „Из биографии Джона Френсиса Брея“ подає деякі відомості про маловідомого Брея, соціаліста - утопіста оуеністської школи. У „злидних філософії“ Маркс дуже хвально про нього пише.

Замітка А. Дживелегова „Восстание помпы и гумманисты“ знайомить читача із ставленням гуманістів до цього повстання демократичних низів Флоренції. Гуманісти матеріально залежали від буржуазії і зрозуміло, були її ідеологами та оборонцями її привілейованого становища щодо народу. Повстання помпи це довело наочно.

Розділ „Критика и рецензии“ має низку цікавих статтів та заміток, завжди ґрунтовних та продуманих.

В статті М. Косвена „Теория сакрального происхождения власти“ зачеплено питання майже нерозроблене в марксистській літературі. Автор дає цінний історично - літературний огляд теорії, які висувують сакральний момент як один із основних в утворенні влади. Огляд цей спирається на пильне та критичне вивчення всієї історично - етнологічної літератури, що стосується цього питання. Аналіза цієї літератури приводить М. Косвена до того висновку, що хоч сакральний момент певну роль відігравав підчас виникнення персональної влади, проте пояснювати це явище виключно сакральним моментом не можна. Ця сакральна теорія по суті є ідеалістична, бо вона виходить із індивідуальних та психологічних моментів. Не дивлячись на прогрес в галузі емпіричного вивчення фактів, буржуазна етнологічна наука блукає досі в пітьмі. Ця проблема чекає на марксистське вирішення.

Стаття А. Бергера „Демократическая революция в византии XIV века“ уявляє собою виклад двох праць, присвячених фесалонікській революції середини XIV століття. Перша праця належить відомому французькому візантологу Шарлю Ділю. Друга — належить грецькому вченому Кердату, який своїми поглядами близький до марксизму.

Ці дві праці вперше знайомлять нас з дуже цікавим рухом напів-пролетарських та пролетарських елементів — рух зелотів з радикальною соціально - політичною програмою. Ця революція цікава не тільки сама собою, вона по - новому освітлює революційно - демократичний рух в італійських торговельно - промислових містах в XIV столітті.

В. Максимовський докладно рецензує кілька нових праць про Макіявелі, що вийшли за останній час за кордоном.

Ф. Шілдер у статті „Новые данные о Вейтлинге“ викладає нову працю про Вейтлінга, яка належить Барніколю — християнському соціалістові.

Кілька рецензій належить Г. Лукачу, В. Пон, М. Домманже та А. Аренському.

М. В-ВА.

Государственное совещание. Архив Октябрьской революции. 1917 год в документах и материалах под редакцией М. Н. Покровского и Я. А. Яковлева. Гиз. 1930 р.

Ця книжка, як і показує назва, є одне з чергових видань архіву Жовтневої революції, присвячене історії 1917 року. В основу її покладено стенографічний звіт, що переховується в АЖР (АОР'е). Готувати його до друку почали майже зразу ж після закриття наради, але тоді його не видали.

В книжці наведено всі виступи, що були на державній нараді.

В кінці опубліковано список осіб, що брали участь у нараді. Проте, список цей далеко неповний. Має він всього близько 1500 чоловіка, а проте, кількість членів наради, за даними комісії, що організувалася 9 серпня, під головуванням есера Каварського, дорівнювала 2414. В передмові зазначено, що встановити поіменно всіх не пощастило.

Передмова Я. А. Яковлева в стислій формі змальовує політичні обставини в країні напередодні скликання державної наради, а також ту атмосферу, в якій відбувалася сама нарада.

Додатком до звіту є невелика кількість додатків. Насамперед — це документи, що змальовують ставлення більшовицьких організацій до наради й далі, офіційні постанови, телеграми та інструкції Тимчасового уряду та ЦВК Рад робітничих та салдатських депутатів.

Чим цікаве й цінне для історика це нове видання АЖР'а?

Як відомо, будь-яких особливо великих і помітних слідів в історії нашої революції нарада не лишила, ніяк не вплинула вона на розгортання революції, ні на наступ контрреволюції. Корнілівська авантюра, що давно готувалася, як ми це тепер вже добре знаємо із записок Денікіна, оформлювалася зовсім незалежно від ходу та наслідків наради. Ніяк не змінилося, в зв'язку з нарадою, й співвідношення класових сил у країні.

Протоколи наради насамперед цінні тим, що надзвичайно яскраво показують те, в що перетворюються лідери дрібнобуржуазної демократії в умовах громадянської війни, що розгортається між робітничою класою та буржуазією. Ілюструвати цілковитий розклад цих лідерів, цілковитий перехід їх на бік буржуазії можна десятками прикладів з їхніх виступів на нараді.

Скликано було державну нараду в Москві 12 — 15 серпня, як говорить постановою Тимчасового уряду „в целях единения государственной власти со всеми организованными силами страны“.

Хто ж були ці „организованные силы страны?“

Яскраву відповідь дає опублікований список учасників. Першими щодо кількості йдуть представники губерніяльних земств та міських самоврядувань, далі представники різних промислових, банкових та торговельних організацій, як, наприклад, рада з'їздів представників промисловости та торгівлі, рада з'їздів гірнопромисловців півдня Росії, рада приватних залізниць, військово-промисловий комітет, рада з'їздів представників акційних земельних банків і т. інш. Окремо стоїть група всеросійських земельних власників, окремо — представників вищих навчальних закладів, вчених установ та товариств.

Звичайно, притягнуто було й ради, але більшість складали представники Виконавчого комітету Всеросійської ради селянських депутатів та Центрального виконавчого комітету Ради робітничих та салдатських депутатів. Представники з місць — в дуже незначній кількості. Також в незначній кількості й представники професійних об'єднань і то насамперед йдуть такі спілки, як торговельно-промислова та поштово-телеграфних службовців. Всього по декілька чоловіка від металістів та залізничників. Слід ще окремо відзначити представників національних груп та навіть релігійних товариств.

Армія в масі була представлена. Окремо йшли представники козацтва, окремо армії й фльоти. Переважав командний склад ба навіть більше, вищий командний склад і представники військового міністерства.

Групу персонально запрошених складали Засуліч, Крапоткін, Лопатін, Морозов, Новоруський, Панкратов, Плеханов та Віра Фігнер.

Вже самий цей короткий перелік виявляє точне обличчя класового складу державної наради. Велика буржуазія, капіталізоване

поміщицтво, „торговельно - промислова кляса“, як вони себе називали в своїх виступах, ось ті „живі сили країни“, до яких визнав за потрібне насамперед звернутися Тимчасовий уряд.

Досить великий шар дрібної буржуазії, головне за списками професійних спілок та Центральних виконавчих комітетів — ось друга група.

Партійного складу ні за стенограмою, ні за матеріалами мандатної комісії, очевидно, встановити не пощастило, тому що про це ніде немає жодного слова. Але уявити собі його неважно, виходячи з класового складу.

Нарада почалася доповіддю голови уряду Керенського. Далі йшли доповіді міністра внутрішніх справ Авксентьєва (есер), міністра харчування Прокоповича (н. - с.), міністра фінансів Некрасова. Все це пройшло в перший день, а решта днів цілком вже були присвячені виступам представників різних груп та організацій. Ніяких практичних пропозицій, резолюцій нарада не приймала.

Якщо за стенограмою уважно прослідкувати за всіма виступами, легко можна накреслити основні питання, на яких зосереджували увагу присутні.

Одним з перших в низці таких було питання про війну та мир. „Війна до переможнього кінця“, „почесний мир“ — гасла буржуазії з перших днів лютневої революції — яскраво й настирливо звучали майже у всіх виступах. Член державної думи Набоков (к. - д.) в перший же день відкриття заявив „мы хотим почетного мира, но почетным миром не может быть „германский мир“, „германский мир“ может быть результатом только германской победы, а почетный мир должен быть только результатом победы России и ее союзников“.

Слідом за Набоковим в різних варіаціях цю думку повторювала й решта.

У щільному зв'язку з війною „до переможнього кінця“ стоїть питання про армію і йому приділялося, звичайно, дуже багато часу й місця в промовах різних ораторів. Це й зрозуміло, бо без армії воювати не можна. А армія, як відомо, прагнула влітку 1917 року зовсім іншого, як її керівники. „Мир та земля“ були її гасла. Затримати армію на позиціях, послати її в наступ — намагалася вся буржуазія, почувавши смертельний жах за свою долю. Цим і пояснюється увага наради до армії та її стану.

Виступи Корнілова, Каледіна, а особливо Алексеєва, зустрічали бурхливими оплесками. Правда, зрідка ліва частина кидає якісь репліки й намагається протестувати, але несміливо, нерішуче й протест цей потопас в бурі захопленнь перед генералами, в особі яких буржуазія бачить своє спасіння.

З усіх цих трьох промов — найхарактерніша промова Алексеєва. Він ставить всі точки над і й доверто договориє те, що замовчують інші. Він намагається дати аналіз стану армії й намічає програму для її „оздоровлення“. За його словами „армия прочная и твердая оказалась, как будто и опасной для завоевания революции“. „В твердое тело армии“ було пущено отруту. Отрута ця — наказ № 1, комітети, „німецькі шпигуни та німецькі агенти“, література, яка йшла „під назвою різних „Правд“ і в темні маси несла стільки неправди“ і, нарешті, „армия полностью прикоснулась к политике“. „И в этих митингах умерла или заснула здоровая большая душа русского солдата“.

„Был порядок, была сильная дисциплина — и не стало порядка и не стало сильной дисциплины“ — з великим жалем констатує Алексеєв. Йому підспівують і інші. І в цих словах, в цьому жалі яскраво звучить жаль й біль за минулими днями, за своєю владою й одночасно глибока

ненависть до того нового, що просякло в армію, завдяки чому салдат перестав бути несвідомою „сірою скотинкою“, „нижним чином“, „пущечним мясом“. Глибоке співчуття та жаль висловлювали офіцерам, які „приняли на себя мученический подвиг“. Як висновок: „Прочного целого, связанного одним цементом — любовью к родине, сознанием своего долга перед отечеством и сознанием необходимости довести войну до победного конца“ — нема. І все ж таки після цього питання, „неужели признать себя побежденным и склонить свою голову перед гордым настойчивым врагом?“ „Безусловно нет“. Після цих слів бурхлива овація, яка яскрава показала настрої всієї наради.

Друга група питань, що не менше цікавила, а може й більше, нараду — це питання, зв'язані з господарчим життям країни.

Економічну руїну констатували всі доповідачі. „Занепад продукційних сил країни прогресує з кожним місяцем“ — примушений був підсумувати свою доповідь Прокопович. Але що характерно: констатуючи руїну, ніхто з цих „революційних демократів“ не дав аналізу, в чому її причина, де коріння, де виходи з тупика. І це теж цілком арозуміло.

Щоб дійсно вийти з тупика потрібні були рішучі заходи, на які не міг піти Тимчасовий уряд, що складався з представників дрібно-буржуазних „соціалістичних“ партій, але боявся великої буржуазії і йшов в неї на повідку.

Тому й практичні пропозиції — лише самі заклики до порядку та жертв. Цілком виявили своє обличчя в цих доповідях „міністри - соціалісти“.

У виступах з приводу господарських питань, звичайно, тісно зв'язаних з усією урядовою політикою, переважають два моменти. З одного боку — це все теж побоювання за своє існування, побоювання втратити остаточно те, що так неміцно тримали в руках — і звідси незадоволення з політики Тимчасового уряду; з другого — безсила злоба проти робітників за те, що вони насмілилися переступити межі тієї революції, яка потрібна була буржуазії.

Але, як не одверті були розмови й протягом трьох днів державної наради, одверто висловити жаль за минулим наважались не всі. Приховано — про це говорили всі. Один за одним, під сводами великого театру, виголошувалися заклики припинити клясову боротьбу, припинити „неведомые эксперименты“, жертвувати все на „алтарь отечества“. Звичайно, насамперед повинні відмовитися від своїх здохнутих робітників, вони повинні погодитися на зменшення заробітної платні, бо висока заробітна платня підрізає можливість існування промисловости, зменшує капітал, а це значить „уничтожить воду, которая вращает колесо промышленной жизни“. Далі — робітники повинні відмовитися й від 8 - мигодинного робітного дня.

Щождо селянства, то тут „коалиционное Временное правительство должно вполне ясно и властно заявить о недопустимости в интересах сохранения производительности сельского хозяйства земельных захватов“.

Взагалі буржуазія до серпня щільно згуртувалася, зібрала свої сили й одверто почуваючи небезпеку, що їй загрожувала, заявила свої вимоги.

Коаліційне міністерство, „соціалістичні міністри“ очевидно її не задовольняли. Їй потрібна була „сильна міцна влада“. Від того й розмови про владу щільно перепліталися з обговоренням господарського питання. Через те Корнілова, Каледіна, Куропаткіна, Алессева зустрічали з таким гарячим піднесенням. Буржуазія й поміщани знали чого хотіли, чого прагнули.

Як же виявили себе поруч з так яскраво виявленими вимогами буржуазії „соціалістичні“ партії,— меншовики та есери насамперед?

Безсторонньо об'єктивні сторінки стенограми подають цілком промови Керенського, Чхенкелі, Церетеллі, Чхеїдзе та інші. Як і саме скликання державної наради меншовиками та есерами було їхньою допомогою буржуазії для організації нею своїх сил, так і до цього ж вели їхні виступи на самій нараді. Жодного слова на захист революції, нічого про її дальший розвиток, нічого про класову боротьбу, про цілі й завдання пролетаріату в революції. Ті ж заклики до єднання, до жертв, до охорони, до порядку. Теж бажання „сильної влади“, щоб захиститися від наступу революції.

Доповіді й промови представників „соціалістичних партій“ заслуговують на пильніше вивчення у всій стенограмі, бо вони є яскравий зразок демонстрації, остаточного переходу лідерів дрібної буржуазії на бік контрреволюції.

Церетеллі й Бубликов потиснули один одному руку після промови останнього під овацію цілої зали. Символічно закріпили спілку великої та дрібної буржуазії, закріпили допомогу „соціалістичних партій“ контрреволюції в її боротьбі з революцією.

Заслуговують на те, щоб про них окремо сказати, виступи, як їх назвав голова наради, „групи от русской истории“, а саме — Брешко - Брешковської, Крапоткіна та Плеханова.

Відомо, що ці люди в історії революційної боротьби в Росії колись відігравали велику, видатну роль. Як і всі вони з радістю вітали Лютій, але далі, переростання революції на вищий ступінь — вони не сприйняли, засудили більшовиків і Леніна й, логікою класової боротьби, опинилися в одному таборі з тими, проти кого боролися все життя.

Брешко - Брешковська не знайшла нічого іншого сказати, як те, „что родина у нас есть и что эта родина достойна того, чтобы мы ее всеми силами защищали“.

Крапоткін з самого початку приєднав свій голос „к тем голосам, которые звали весь русский народ раз навсегда порвать с циммервальдизмом и стать всей дружной семьей на защиту нашей родины и нашей революции“. Закінчив він закликом: „пообещаемте ж, наконец, друг другу, что мы не будем больше делиться на левую часть этого театра и на — правую. Ведь у нас одна родина и за нее мы должны стоять и лечь, если нужно, все мы и правые и левые“.

Але найбільш яскраве все ж такі падіння Плеханова. З самого початку він заявив: „мы обязаны выдвигать на первый план не то, что нас раз'единяет, а то, что нас объединяет“. Далі — „мы отвергаем сепаратный мир потому, что мы не хотим изменить нашим союзникам. Мы не хотим изменить им, и мы с гордостью говорим, что они идут во главе цивилизации“.

Хіба це гірше звучить, як подібні ж заяви Гучкова, Рябушінського, Мілюкова, Астрова, Руднева та інші?

І, нарешті, у ворожому стані одвертий виступ проти більшовиків та Леніна, — „Товарищи, вспомните, когда печальной памяти Ленин на второй или третий день по приезде своем в Петроград выступил в Совете Р. и С. Д. и доказывал, что рабочий класс, вместе с батрацкими и крестьянскими депутатами должен немедленно захватить политическую власть в свои руки — что вы ответили ему тогда?“ И далі йде гостра критика всієї більшовицької політики. Промова закінчувалася трафаретним для наради закликом: „признайте же, что вам необходимо столкнуться с представителями торгового - промышленного класса“.

Ці три останні виступи, ще наочніше як всі попередні, показують куди ведуть проміжні позиції, куди веде ухил від витриманої більшовицької пролетарської лінії класової боротьби. Простий шлях у таких випадках — у ворожий табір, у контрреволюційний табір.

Як пролетаріят та більшовицька партія поставилися до державної наради — з стенограми не видно, бо більшовицьких виступів на нараді не було. Але відповідь на це дають досить вдало підібрані додатки у кінці книги. Тут є резолюція ЦК РСДРП, резолюція московської загально-міської конференції більшовиків з 10 серпня, відозва ЦК РСДРП про державну нараду й, нарешті, „декларация большевиков членов делегации на московское совещание“. В цій декларації певно заявлено: „Мы, члены революционной партии пролетариата, явились сюда не для того, чтобы вступать в переговоры с врагами революции, а для того, чтобы протестовать от имени рабочих и беднейших крестьян против созыва контрреволюционного сброда, чтобы разоблачить пред всей страной истинный его характер“. Підписали її більшовики — делегати від міського самоврядування, від професійних спілок, від робітничих кооперативів, від комітету громадських організацій, від спілки міських службовців, від армійського та флотського комітетів. І, нарешті підпис — „большевики — члены делегации ЦИК Советов, недопущенные на совещание“.

Як відомо, більшовицьку частину ЦВК Рад на нараду не допустили, бо вони відмовилися у всьому коритися більшості ЦВК і залишили за собою свободу дій.

На жаль, складачі книги не дають ніде жодних вказівок щодо кількості більшовиків, які підписали декларацію. Це — безсумнівно мінус, хоч, повторюємо, що це можливо пояснюється відсутністю даних в тих матеріалах, що збереглися.

Деякі слів про примітки. Поділяються вони на дві основні групи — подійні та біографічного характеру. Щодо перших, то їх розроблено досить дбайливо й вони дають додаткову можливість читачеві докладніше ознайомитися з тим, про що мимохідь і поверхово говорили промовці на нараді.

Щодо біографічних, то тут не зовсім зрозуміло, що автори приміток поклали в основу. Про деякі найбільш відомі імена, як наприклад, Мілюков, Церетеллі — пояснення дають, про другі ж, значно менш відомі, — жодного слова. Нам здається, що слід було б зробити навпаки — дати політичну фізіономію тих, хто мало відомий. Це допомогло б правильніше сприймати та оцінювати їхні виступи, а без 4-5 рядків, присвячених таким загально-відомим постатям, як Мілюков та Церетеллі можна було б обійтися.

Підсумовуючи, треба сказати, що цей останній випуск із серії видань АЖР (АОР) безсумнівно цінний і цікавий для історика - дослідника, що поглиблено вивчає революцію 1917 року.

ГРОМІЦЬКИЙ А.

В. Ежов (С. Цедербаум). — Петр Анисимович Моисеенко. Научно-популярная библиотека. Из-во политкаторжан. Москва. Тираж 7.000, стор. 134, ц. 65 к.

Книжка В. Ежова — це одна з серії науково-популярної бібліотеки. Мета книжки ознайомити широкі пролетарські читацькі маси з 50-тилітньою революційною діяльністю Петра Анисимовича Моисеенка.

Г. В. Плеханов писав у свій час: „Наше отношение к рабочим всегда было двойственное и совершенно непоследовательное. Проник-

нутые наротическими предрассудками, все мы видели тогда в торжестве капитализма и развитии пролетариата величайшее зло России... В своих программах мы не отводили пролетариату никакой самостоятельной политической роли и возлагали свои упования исключительно на крестьянские бунты. Слушая нас рабочий мог проникнуться ненавистью к правительству, „бунтарским“ духом, мог научиться сочувствовать „серому“ мужику и желать ему всего лучшего, но он ни в коем случае не мог понять в чем заключается его собственная задача, социально-политическая задача пролетариата. До этого ему приходилось додумываться собственным умом“.

Одним з таких робітників, що „додумався“, й був молодий Моїсеєнко. Кращим його учителем був його власний досвід. „Стихийное движение,— як каже автор,— начавшееся в рабочих массах, те столкновения, какие им приходилось иметь с фабрикантами, с полицией, с представителями правительства“— все це відкривало в значній мірі очі Петра Анисимовича на завдання робітничої класи. Не пробувши в Петербурзі й двох років, куди він приїхав із села Обиденного, Петро Анисимович вже намагається організувати своїх товаришів на фабриці, втягти їх у боротьбу за поліпшення умов праці.

Ще до знайомства з Пехановим року 1875 Моїсеєнко, разом з іншими робітниками, організував страйк на фабриці Шау, який закінчився задоволенням всіх вимог робітників. 1878 року, коли утворилося „общество „Земля и воля“ було виділено спеціальну групу для пропаганди серед робітників, Моїсеєнко брав в ній найдіяльнішу участь. Ця група, за безпосередньої участі Петра Анисимовича, організувала робітничу демонстрацію 6 грудня 1876 року, яка, хоч і закінчилася арештом 36 чоловіка, але справила величезне враження.

Після першого арешту Моїсеєнко вислали на батьківщину. Свою першу мандрівку етапами та засланнями під вартою Моїсеєнко пізніше описує так: „Спустя 40 с лишним лет я пишу эти строки и меня мороз по коже подирает, до того все это было противно. Лишь молодость и вера в святое дело все превозмогли“.

І дійсно. Через деякий час Моїсеєнко знову з'являється в Петербурзі, на цей раз вже нелегально. Бере найактивнішу участь у революційній роботі. Підчас страйків на петербурзьких фабриках 1879 р. в тому числі й на новій бумагопрядильні, через зрачництво провокатора Потехіна, Петра Анисимовича знову заарештували й посадили до в'язниці. Після 16 місяців ув'язнення його відправили на заслання у східній Сибір в с. Яншир Канського повіту. В засланні довелось перенести злидні та нестачі. Пробивши на засланні до кінця строку, Моїсеєнко, разом із своїм товаришем Лукою Абраменковим повернувся в Росію й місцем своєї роботи обрав Орехово - Зуєво.

Викатаючи бурхливу революційну діяльність одного з найактивніших робітників - революціонерів 70 - х років, автор разом з тим знайомить читача з економічним та політичним становищем робітничої класи на зорі її революційної боротьби.

В ці умови потрапив Моїсеєнко, коли повернувся з заслання. Вступивши на фабрику Сави Морозова в Орехово - Зуєві невтомний П. А. негайно почав пропаганду серед робітників. Скоро стався відомий морозовський страйк.

Не дивлячись на те, що всіх, кого притягали до права в справі морозовського страйку суд виправдав, незабаром вийшло „высочайшее повеление“ про адміністративне заслання Моїсеєнка до Архангельської, а Волкєва — до Вологодської губернії. З того часу для Петра Анисимовича почалося життя в засланні й мандрівках.

Після повернення із заслання П. А. вступив на роботу на Щербинівську копальню. Там разом з Г. І. Петровським, теперішнім головою ВУЦВК та іншими членами партії невтомний Петро Анисимович почав активну пропагандистську роботу.

Поліція почала полювати на П. А. Довелося переїхати до іншого міста. Там знову пропагандистська робота.

Підчас імперіалістичної війни, коли навіть частина робітників отруєна була патріотичним чапом, П. А. скрізь виступав проти війни. Коли група молодих робітників, що від'їжджала на війну, прийшла прощатися з старим, один з робітників виголосив патріотичну промову. Моїсенко зло посміхнувся й сказав:

„Барани, вы даже не сознаете, кто вас гонит на войну, кто и за что продает ваше мясо. Вы даже не понимаете кого будете убивать, а вы будете убивать и протыкать штыками немецких рабочих и таких же немецких мужиков, как вы сами“.

Лютнева та Жовтнева революції застали 65 - тилітнього Моїсенка на Кавказі, спершу в Баку, а потім в Тифлісі.

Не обминула П. А. й громадянська війна. Старий революціонер на сьомому десятилітті вступає до Червоної армії, щоб з гвинтівкою захищати здобутки Жовтня від поміщиків та капіталістів.

1922 року Г. І. Петровський знайшов П. А. на стекольному заводі біля ст. Мінеральні води, де Моїсенко працював, як інструктор Наросвіти й перевів його до Харкова. Тут П. А. почав працювати в Істпарті. Незабаром спілка текстильників запросила П. А. об'їхати текстильні центри. Скрізь на мітингах робітничі маси тепло зустрічали П. А. Вже зовсім хворий виконував Моїсенко цю роботу. 30 листопада 1923 року невтомний борець, який протягом 50 літ не сходить з революційного поста, помер. Книжка не дає нічого нового, але має не абияке виховавче значення, особливо для молодого покоління робітників.

О. М.

В. И. Дмитриева. Так было (Путь моей жизни). З серії „Революционное движение России в мемуарах современников“. Под ред. В. Невского и П. Анатольева. Предисловие П. И. Анатольева. Издание „Молодая Гвардия“. М.—Л., 1930, стор. 488. Тираж 5000. Ц. 2 крб. 50 коп.

Автор книжки В. І. Дмитрієва в свій час була відома як популярна письменниця, „страдавшая народным горем и художественно отображавшая типы из народа и его борьбу за лучшую долю, чем и звала его на бой“. Дочка кріпака батька, вона належала до різночинців - інтелігентів.

Співчуваючи переважно тим політичним течіям, які стояли на чолі революційного руху, В. І. Дмитрієва зв'язана була з найбільшими представниками російських революціонерів, письменниками та громадськими діячами радикально - ліберального напрямку 70 — 80 — 90 та 900 — 906 р.р. Згадуючи багато людей з іменами, характерними для пережитої епохи, вона дає живі образи їх, підмічаючи цілу низку іноді цікавих фактів.

Книжка В. І. Дмитрієвої це не мемуари про її революційну діяльність, а документ, що відбиває психологію та настрої одної відміни російської інтелігенції, що ввійшла в історію під ім'ям „співчуваючих“ революціонерів,

У В. І. Дмитрієвої, очевидно, не знайшлося ані вміння зрозуміти характер революції, що зростала, її рушійні сили, причини її поразки, ані сили самій політично визначитися через активну участь хоч би в революції 1905 року.

Проте, її мемуари, що написані живою й яскравою мовою, є жива, політична зарисовка багатьох моментів з пережитої доби.

Була „лише“ одна (за визнанням автора передмови) помилка у В. І. Дмитрієвої. Коли 1919 року шкуровці взяли Вороніж і почали ширити провокаційні чутки „про тисячі замордованих, розстріляних в підвалах Чрезвычайки невинних громадян“, Дмитрієва, що жила в цьому місті, написала „громову статтю проти насильників - більшовиків“.

Цей факт найкраще характеризує недосконалість та політичну короткозорість людей, що „співчують“ революції, які протягом усього свого життя „ворчали“ на реакцію, але самі в бійку не лізли й лише в процесі самої справжньої бійки показали своє дійсне обличчя. „Вегетаріянська“ природа „співчуючих“ не дозволила їм і в минулому посісти належного місця в кривавій боротьбі з царатом. Якщо „вегетаріянці“ виправдували в свій час діяльність терористів, то лише тому, що ті помщалися, вбиваючи насильників. Коли ж „вегетаріянцям“ довелося побачити кров близьких їм людей, але тих, що стали справжніми ворогами пролетарської диктатури, ці чулі радикали повернулися спиною до нашої революції. Така „доля“ багатьох безпринципних спостерігачів та „надклясових“ критиків по суті ліберальних буржуа й дрібнобуржуазних демократів „вегетаріянського“ ґатунку“. Але шкуровська „демократія“ навіть „вегетаріянців“ швидко примусила зрозуміти потребу червоного терору й наш автор, бажаючи виправити свою помилку, пішов практично працювати, разом з радянською владою.

До мемуарів додано коротку біографію В. І. Дмитрієвої, а також примітки та показник імен, що зустрічаються у книжці.

Р. Г.

„Летописи Марксизма“. II (XII) ГИЗ. 1930.

За першу половину цього року ми маємо вже третю книжку „Летописей Марксизма“. Вміщений у цій книжці матеріял має значний інтерес.

В зв'язку з роковинами Паризької комуні вміщено дві статті тт. Рязанова та Г. Бакалова.

Стаття Д. Б. Рязанова „Новые данные о „героине парижской коммуны“ Елизавете Дмитриевой“ остаточно розв'язує спірне питання про особу цієї жінки, що була знайома з Марксом та належала до російської секції першого інтернаціоналу, на чолі якої стояли Утін та Трусов. Справжнє прізвище її Кушелева Д. Б.

Рязанов навів у своїй статті два листи до Маркса від Лизавети Дмитрієвої та Миколая Утіна, цікаві з погляду взаємин Маркса та російських соціалістів початку 70 - х років.

Стаття Г. Бакалова „Как парижская коммуна была встречена у болгар“ знайомить читача з тим, як перші болгарські соціалісти та революціонери зустріли комуну. Як і по інших країнах комуні розмежувала послідовних революціонерів з дрібнобуржуазними демократами і в Болгарії.

В той час, як ватажок дрібнобуржуазної демократії Каравелов займав щодо пролетарського повстання в Парижі хистку позицію, Христо Ботев та напівпролетарські революційні елементи, як у самій Болгарії, так і в румунській еміграції ставилися до комуні як до своєї власної справи, бачачи в ній повстання во ім'я пригнічених всього світу.

Центральне місце в цій книжці „Летописей Марксизма“, безсумнівно належить „переписке К. Маркса с Николаем - оном“, до цього листування додано цінну передмову Д. Б. Рязанова.

Як відомо, листи Маркса та Енгельса до Николая - она (Даніельсона) першого перекладача „Капітала“ російською мовою, були опубліковані двічі в перекладі Германа Лопатіна. Вперше в журналі „Минувшие годы“ за 1908 р. 1 - II, вдруге „письма“ вийшли окремим виданням 1908 р. Вони викликали величезний інтерес серед марксистів і не лише серед них, бо вони дали можливість ознайомитися з тим, як Маркс та Енгельс ставилися до відомої суперечки між марксистами та народниками „о судьбах капитализма в России“.

В книжці, що її рецензуємо, Д. Б. Рязанов опублікував не тільки листи Маркса до Николая - она, які були відомі й раніше, він опублікував *вперше* й листи Николая - она до Маркса й читач, отже, має листування між Марксом та Николаєм - оном. Це *вперше* опубліковане листування уявляє надзвичайний інтерес. Як правильно говорить Д. Б. Рязанов у своїй передмові до цього „листування“— „ці листи дають багато даних для історії боротьби Маркса з Бакуніним у першому Інтернаціоналі, вони освітлюють історію видання „Капітала“ російською мовою, вони вводять нас у науково - дослідну марксову

лабораторію й знайомлять з його прийомами роботи; ми знаходимо в них найцінніші екскурси в галузь теоретичної економії. Вони також показують, як ґрунтовно вивчав Маркс соціально - економічне становище Росії“.

Вперше ж надруковані листи Николая - она до Маркса дають, поперше, можливість вияснити „в якій степені Маркс был *дающей* или *получающей* стороной“ і, подруге, листи Николая - она самі собою уявляють великий інтерес для вивчення історії російського марксизму, особливо тієї групи марксистів, яка відома під назвою „чистых“.

З цього листування ми, нарешті, довідуємося, що відома стаття Николая - она „Очерк нашего пореформенного общественного хозяйства“, що була надрукована в жовтневій книжці журналу „Слово“ за 1880 р., була написана під безпосереднім Марксовим впливом та керівництвом та при його співробітництві.

Николай - он, що постачав Маркса книжками та матеріалами з соціально - економічної історії Росії, пропонував спершу Марксові написати цю статтю. Але коли Маркс, через хворобу та перевантаження роботою, примушений був відмовитися, Николай - он сам узявся до праці, широко використовувши Марксові зауваження, цитуючи його листи. Маркс вважав цю статтю „за оригінальну в кращому розумінні цього слова“. Ця стаття Николая - она за цілком слушною думкою Д. Б. Рязанова, є перша, заснована на ґлибокому й пильному вивченні фактів, спроба прикласти марксистську аналізу до явищ російської економічної дійсності.

Плеханов високо цинив цю першу роботу Николая - она й в „Наших разногласиях“ просто спирався на її висновки, протиставляючи їх висновкам В. В. та Л. Тихомірова.

Замітка Д. Б. Рязанова „Маркс, Герцен, Чупров и венская печать“ знайомить читача з тим, як буржуазна преса, шукаючи сенсації, вигадувала різні небиліці про Маркса, приписуючи йому виступи, яких він ніколи не робив, пускаючи за його підписом листи, яких він ніколи не писав. У венській газеті „Пресса“, якийсь В. показав Маркса на вечорі у Герцена, який ніби виголошував недоречні промови. Марксові довелося, листом до редакції іншої венської газети, спростувати цю вигадку. Мало того. Пустили лист, в якому Маркс виступає мирним реформістом, що відкидає примус в історії. Цей „передсмертний“ Марксов лист, сфальсифікований спочатку й до кінця, використав відомий економіст Чупров у своєму некрологові Марксу, бажаючи, так врятувати для буржуазної науки „здорове зерно“ в Марксовому вченні.

Стаття П. Виноградської „Поездка Энгельса на европейский континент в 1893 г.“ знайомить читача з тим, як Енгельс подорожував по Європі 1893 р. і як його зустрічали робітничі маси.

Енгельсові виступи на різних зборах, в тому числі й на міжнародньому конгресі в Цюриху, мали офіційний характер і тому не можуть бути дійсним висловом Енгельсових думок про становище міжнароднього робітничого руху, в якому вже тоді елементи опортунізму були досить сильні. Дійсні Енгельсові погляди треба шукати в його листах до різних осіб, в яких він „не дивлячись на особи“ давав волю своєму обуренню проти опортунізму, що зростав і поведінки деяких „ватажків“.

З повідомлення Г. Бакалова ми довідуємося про третій Енгельсов лист до болгар (перші два листи надруковані в першій книжці „Летописей Марксизма“). На прохання одного болгарського соціаліста написати статтю про перше травня для болгар, Енгельс, на жаль, примушений був відмовитися через переобтяження роботою, пообіцявши

іншим разом написати „спеціально для болгар, як для наймолодших послідовників соціалізму“ якусь статтю. Лист, за всіма даними, адресований був до Х. Г. Раковського, який тоді вивчав медицину в Нансі й підтримував зв'язки з міжнародним соціалістичним рухом.

Лист Лаврова до Германа Юнга, відомого діяча першого інтернаціоналу, уявляє інтерес як для характеристики діяльності самого П. Л. Лаврова в цей період, так і для історії першого інтернаціоналу в останній період його існування. В боротьбі між марксистами та бакуністами, що роздирала тоді інтернаціонал, Лавров та Юнг посіли примиренську позицію, не стаючи ні на той, ні на інший бік. Це їх зблизило. Юнг відійшов від руху, а взаємини Лаврова з Марксом та Енгельсом зіпсувалися. До листів додано передмову Б. Николаєвського, яка дає потрібний коментар для розуміння цього листування.

„Озор статей о диалектическом материализме в германской журнальной литературе за 1925 — 1928 г.г.“ В. Поповой уявляє собою критичний реферат низки статтів з основних питань марксизму. Всі ці статті, в яких інколи трапляються ті чи ті слушні думки, нічого спільного не мають, звичайно, з правильним розумінням діалектичного матеріалізму. Критика цими авторами тих чи тих марксистських положень іде старим битим шляхом всіх буржуазних „критиків“ і нічого нового, оригінального не дає.

Віддл „рецензии“, як і завжди, різноманітний і ґрунтовний. Тут ми маємо критичні оцінки низки книжок російською і чужоземними мовами.

ШЕВЧЕНКО В.

„Юнацький рух“, № 1 (6) Д В У. 1930.

„Никогда еще история, которая пишется, не отставала так от истории, которая делается“.

(М. Покровский).

Після довгої перерви вийшов у світ 3 - місячник Істомолу ЦК ЛІКСМУ „Юнацький Рух“. До речі, цю справу не можна виправдати ніякими об'єктивними причинами; ми вважаємо, що лише брак потрібної уваги й розуміння усієї ролі такого збірника призвели до *таких* темнів у виданні оригінальних матеріалів з історії комуністичної спілки молоді України.

А роля „Юнацького Руху“ велика й почесна — ознайомити широкі комсомольські маси з розвитком комуністичної спілки молоді в період громадянської війни, НЕП'у, відбудови господарства тощо; передати ім бойові традиції історичного минулого, щоб легше можна було пізнавати сьгоднішні процеси розгорнутого будівництва соціалізму, щоб на величезному досвіді боротьби комсомолу з опортунізмом всіх ґатунків — підвищувати ідейний рівень комсомольських мас в боротьбі за невідступне проведення генеральної лінії партії і, в час реалізації гасла трудящих — „п'ятирічку за чотири роки“, щоб широко обізнати комсомольські маси з попередньою історією боротьби партії, спілки за здійснення ленінської національної політики, щоб прищепити молоді любов до науки Маркса - Леніна та до всього революційного досвіду комуністичної партії.

Ось основне настановлення „Юнацького Руху“, що має висвітлювати усі ці питання не одірвано від сьгоднішньої боротьби мас за соціалістичне будівництво, а історично поєднуючи те, про що

пишемо й що робимо — в цьому саме й полягає революційна озброєність „Юнацького Руху“.

Журнал вііграє величезну ролю ще й тому, що до спілки прийшли тисячі й тисячі тих юнаків та дівчат, які не пам'ятають дн в насичених героїкою „трипільських трагедій“ та блискучими перемогами над „многоголовим“ ворогом — міжнародним капіталом. Передати цій молоді славне героїчне минуле, щоб загантувати їх на менш героїчне сучасне, є одне з перших завтань „Юнацького Руху“.

Уже зараз виключно виросла потреба науково - дослідницької роботи над матеріялами, що характеризують розвиток спілки (та й не лише комсомолу, а юнацького руху в цілому) так в дореволюційні, як і післяреволюційні роки.

Показником такої роботи й мусить стати журнал Істомолу ЦК ЛКСМУ „Юнацький Рух“.

В освітленні того чи іншого періоду з історії комсомолу України, треба бути озброєним чіткою методологією, мати міцну вісь, навколо якої відбуваються події і накінець, бути історично послідовним, не тупцювати на місці та уміти в голос історичного минулого властиві бойові слова, що кликали б молодь на активну сьогоднішню боротьбу за виконання постанов XVI Всесоюзного та XI Всеукраїнського з'їзтів партії. Що така небезпека може бути, про це свідчать попередні п'ять номерів „Юнацького Руху“. Недалеко від них відстає й журнал, по його ми рецензуємо.

Сьогодні журнал уже більш „дисциплінований“ навколо своєї вісі. Своім змістом він в основному схарактеризовує період 20 - 21 року (2 - й з'їзд комсомолу, громадянська війна). Але й тут до деякої міри ми вітзначаємо тупцювання на місці. І лихо, звичайно, не в тому, що освітлюється саме цей період. Минає 10 років після 2 - го з'їзду і згадки цей період доцільно. Але погано, що участь комсомолу в громадянській війні схарактеризовується часто - густо поверховими, неглибокими, іночі, затьсять, випадковими „мемуарами“. Треба посуватися далі й голівне, як ми казали про це вище, уміти в'язати з сучасною добою нашого розвитку.

В своїй передовій редакція цілком слушно зазначає, що „головну увагу тепер треба зосередити на друкуванні праць та матеріялів науково - дослідницького характеру“. А між тим, в цьому саме журналі майже жодної праці науково - дослідницького характеру немає. Тут масно більше матеріялів, уривків з фактів для дослідницьких праць.

Звичайно, ми прекрасно знаємо, що це не вина редакції журналу, бо тут справді є об'єктивні причини для яких, за вимогою А. Безименського ми знаємо „имя, отчество и фамилию“.

Це передусім те, що цей журнал після довгої перерви виходить вперше. Науково - дослідницькою роботою з юнацького руху не займається ані один із поважних інститутів. Безліч оригінального матеріялу переховується в „сімейних“ архівах старих комсомольців. В музеях та архівах революції зовсім недостатньо упор'ядковані матеріяли, що характеризують юнацький рух. Найслабішою ліянкою роботи на місцях — була робота Істомолу при комітетах ЛКСМУ. Ось повторюємо. „имя, отчество и фамилия“ тих умов, що відбиваються насамперед на історичних збірниках. І лише тоді, коли усунуть ці причини, тоді безперечно й поліпнішає зміст істомольських збірників. А це значить, що активн ЛКСМУ треба засукати рукава для праці й на істомольській ліянці, пам'ятаючи, що вона є велике знаряддя для ілейно - виховавчої роботи серед мас молоді. Ми мусимо твердо вимагати від, комсомолу — кадру людей для безпосередньої роботи на цій ліянці для глибокого висвітлення історії революційного руху молоді. Ми

мусимо закликати старих комсомольців, „вчорашних“ учасників знаменитих дискусій, тих, що на своїх плечах виносили періоди організації комсомолу, а сьогоднішніх інженерів, агрономів, педагогів, партробітників — віддати частку своїх сил на відображення історії ЛКСМУ.

Старі комсомольці мусять увесь оригінальний історичний матеріал передати до Істмолу для використання й наукового дослідження. Ми мусимо закликати й молодшу генерацію комсомольців до масового збирання історичного досвіду ЛКСМ й тоді, безперечно, зброя „Юнацького Руху“ буде більш загостреною й актуальною.

Оцінюючи конкретно зміст окремих статтів, спогадів журналу, що ми його рецензуємо, треба звернути увагу на статтю т. С. Білокриницького „До десятиріччя другого з'їзду комсомолу“. Цей з'їзд саме характерний тим, що він відбувся „під гаслом боротьби за диктатуру пролетаріату, під гаслом мобілізації робітничої й селянської молоді на оборону України від петлюрівської контрреволюції, ім'ям якої діяли польські поміщики й власники цукроварень, що несли поневолення трудящим масам“. Цей період насичений справжньою героїчною комсомолу, бо він тоді пліч - о - пліч зі своїми батьками робітниками, під керівництвом партії через тисячі жертв здобував себе місце в перемогах соціалістичної революції. Цей важливий час характерний збиранням комсомольських сил, організаційним формуванням комсомолу України. Знайомлючись з матеріалами 2 - го з'їзду, кожен комсомолец побачить як, починаючи з Всеукраїнського з'їзду і кінчаючи осеретками — комсомол виряджав найкращих своїх синів на бойові революційні fronti.

І зараз, коли комсомол проводить різні мобілізації на фронт п'ятирічки, коли по всій країні лунає бойовий клич — за вугіль, за метал, — славні бойові традиції періоду громадянської війни мусять обернутися в героїчні показники комсомолу на фронті боротьби за виконання п'ятирічки за 4 роки.

Звичайно, що ця стаття не вичерпує усіх питань періоду 2 - го з'їзду комсомолу, вона є ніби конспект до широкого історичного освітлення тих умов, серед яких відбувався 10 років тому 2 - й Всеукраїнський з'їзд ЛКСМУ.

Другою цікавою статтею є „Комсомол у боротьбі з націоналістичними супротивниками“ (Ів. Ісаєв). Цю тему далеко ще не вивчено й не освітлено, а між тим потреба це зробити — величезна.

Як слушно зазначає тов. Ісаєв: „Партія діставала перемог в царині національної політики шляхом запеклої боротьби з різнобарвними загонами контрреволюції, що фарбувалися в різний колір. Разом із партією й під її безпосереднім керівництвом, комсомол брав найактивнішу участь у розгромі контрреволюційних загонів, що, мов сарана з усіх боків насадили на країну повсталого пролетаріату, у перемогах над різноманітними буржуазно - націоналістичними загонами, партіями, спілками молоді, угрупованнями тощо. „Завдання кожного комсомольця бути глибоко обізнаним з історією клясової боротьби, з ленінською національною політикою. Стаття тов. Ісаєва допоможе комсомольцям розібратися в змісті боїв за клясове й національне визволення трудящих, хоч на великий жаль що дуже серйозну тему освітлив тов. Ісаєв схематично й неповно. Сподіватимемося дальшої й глибшої її розробки.“

Звернемо увагу на деякі вади. Говорячи про склад дрібнобуржуазної націоналістичної організації молоді КЮС, тов. Ісаєв пише: „Але безперечним є те, що КЮС'и мали значний вплив на певні прошарки селянської молоді“ і далі: — „В той же час на селі розгулював бандитизм, просякала петлюрівщина (не зрозуміло, адже той самий

бандитизм був по суті петлюрівщиною, або невідомо в якій час тощо) значна частина молоді *здебільша куркульської і дрібнобуржуазно-інтелігентської* була захоплена дрібнобуржуазною націоналістичною романтикою“ (стор. 18).

А тов. Білокриницький (стор. 13) пише: „Трохи більше довелося вжитися з КЮС'ом. КЮС був організацією української учневої молоді, охопленої націоналістичними настроями, молоді, що мала зв'язок із селом, *головним чином, з середняцькою, а подекуди й глитайською частиною його, бо члени КЮС'а здебільша були селяни, що прийшли до міста вчитися*“. (Підкреслення наше — В. Ш.).

Безперечно в основному правий тов. Ісаєв, бо не „подекуди“, а дійсно здебільша куркульська молодь була в організації КЮС'а. І доцільно в наступних статтях ширше, на підставі фактичного матеріалу з'ясувати соціальну фізіономію націоналістичних об'єднань молоді.

Цікава стаття тов. І. Нейфаха „Комсомол і організація перемог“, яка ув'язує героїку комсомолу в громадянській війні з героїкою Червоної армії (з нагоди 10-річчя Червоної армії). Останні статті (Перельмана, Лейкіна) присвячено також громадянській війні та участі в ній комсомолу. Тов. Колос Б. в своїй статті „В царському заплілі“ — розповідає про передреволюційні роки й роботу Краснокутського революційного гуртка молоді. Гурток цей складався в основному з інтелігентської молоді, яку, звичайно, не обійшла „хвиля українського націонал-патріотизму і сам організатор Микола Зінченко по вуха захопився українським просвітянським культурництвом, хоч пізніше з цього гуртка, як розповідає автор, вишло декілька відданих революціонерів. Ми не назвали б це оповідання статтею, бо автор писав її за методом спогадів. Завдання журналу є систематично освітлювати ще абсолютно майже нерозроблений матеріал, що характеризує передреволюційний рух молоді на Україні.

В останніх 3 розділах журналу вміщено спогади, документи та критика й бібліографія.

Основним мотивом спогадів є громадянська війна й участь в ній окремих організацій (Запоріжжя, Бердичів, Київ, комсомольська Шулявка, Старобільщина). Ці спогади як уривки з загально-революційних подій, що відбувалися в той час, подають невмиручі факти з великої героїки комсомолу в збройній боротьбі за владу Рад. Деякі автори (наприклад, про Запорізький комсомол) досить вже поверхово подають ці спогади.

Майже єдина стаття Аржанова „Від обріза до Маркса“ розповідає про перехід від збройної боротьби до відбудовного періоду.

Багато документів надруковано вперше, всі вони є живі свідки того місяця, яке комсомол здобув в історії революції.

Крім критики окремих історичних праць у журналі вміщено цінну працю з бібліографії, яка знайомить читача з придбаною за цей час літературою, що висвітлює революційний юнацький рух. До всього треба сказати, що весь матеріал журналу подано легкою мовою. Треба, щоб „старі“ комсомольці тісно згуртувалися навколо свого журналу. Ціна окремого номера 60 коп. занадто дорога.

ОСТРОГОРСЬКИЙ М.

„Каторга и ссылка“ Историко-Революционный Вестник. Под общей редакцией И. А. Теодоровича. Книжки 1(61)—4 (65). 1930 г. Изд. Всесоюзного общества политических каторжан и ссыльно-поселенцев. Москва.

Не так, як минулого року „Каторга и Ссылка“¹⁾ в книжці першій присвячує В. І. Леніну порівняно велику статтю І. С. Зільберштейна — „Некоторые вопросы биографии молодого Ленина“. Стаття на основі дослідницьких передбачань намагається встановити хронологію та об'єкти змісту листування молодого В. І. Леніна з „піонером революційного марксизму в Росії“ Н. Є. Федосєєвим.

З жалем доводиться зазначити, що з цього листування, яке „могло бы быть несомненно, поставлено... на одно из самых первых мест по своей исключительной ценности и насыщенности содержанием среди погибших памятников литературного наследия Ленина... ни один из документов... до сих пор не найден“.

Праця І. Зільберштейна уявляє досить цікаву спробу подати додатковий матеріал до розробки наукової біографії В. І.

В логічній та хронологічній послідовності тут же відмітимо невеличку статтю С. Міцкевича — „О Павле Николаевиче Скворцове“ (№ 4). Автор, на основі низки спогадів (в тому числі й своїх) polemізує з рецензентом на статтю тов. Бешкіна²⁾ та почасти з цим останнім та тов. Лядовим³⁾ про неправильну в їхніх працях характеристику П. Н. Скворцова — цього (на думку С. Міцкевича) „одного из первых русских марксистов“, якого в період 1890 - х років „Ленин высоко ставил“, а 1893—94 р.р. навіть бував у нього в Нижньому Новгороді, не дивлячись на теоретичні суперечки між ними.

Цікаві „Отклики 9 января 1905 года во Франции“ (№ 1). Під такою назвою „КиС“ публікує знайдені Г. Бакаловим сім повідомлень російських консулів у Гаврі, Марселі, Бордо, Ніцці, Шербурзі та Тулоні на ім'я царського посла в Парижі А. І. Нелідова, якого вони сповіщають про ставлення французької провінційної суспільності (головне робітників та почасти російських політемігрантів) до кривавих подій 9 січня. Поруч з цими повідомленнями опубліковано також дві відозви „Всеобщей конфедерации труда“, щодо тих самих подій.

Про події першої російської революції пише у великій статті „Революционное движение во Владивостоке и на возвращающихся с дальнего востока судах (1905 — 06 г.г.)“ А. Дрезен.

Хібною цієї статті є дуже недостатня аналіза роботи партійних угруповань серед військових революційних мас та цілковита відсутність аналізу причин поразки цього руху.

Історії с.-д. організації присвячено переважно спогади. Так М. Ветюшкін в „Страшичках революционного прошлого“ (№№ 2 та 3), які охоплюють 1904 — 05 р.р. розповідає про підпільну с.-д. діяльність в Іркутську, де автор брав участь в організації вдалої втечі „романовців“; в Красноярську — як керівник місцевого партійного комітету та підпільної техніки; в Томську — в момент підготовки там меншовиком Гутовським (делегат 3 з'їзду РСДРП, кличка „Газ“) розколу сибірської спілки РСДРП, видатнішим лідером якого, крім більшовика Н. Н. Баранського був і Гутовський.

Ще яскравіше написано спогади П. Мурашова „Столица Урала в 1905 — 08 г.г.“ (№ 4). З властивою авторові, як журналістові, яскравістю спогади передають низку цікавих епізодів з більшовицької

¹⁾ Далі скорочено — „КиС“.

²⁾ Рецензію вміщено в № 12 „КиС“ за 1929 р. за підписом К-ин, а статтю вміщено в „Нижегородском Краеведческом сборнике“, т. II, 1929 р.

³⁾ Статтю вміщено в „Нижегородских материалах по истории революционного движения“.

роботи в Катеринбурзі й образно характеризують небіжчика тов. Андрія — Я. М. Свердлова та деяких інших партійних робітників та тих, що їм співчували. Але досить вульгарно та легковажно виклалає Мурашов суть суперечок між більшовиками та есерами. Останні, говорить автор, — „имели „выигрышные козыри“ по аграрному вопросу: в программе с.- д. значилось наделение крестьян землей из казенных земель, а из помещичьих земель — отрезками, тогда как эсеры предлагали передачу всей земли народу (чего впоследствии так сами испугались)“¹..

Далі спогади І. Є. Пластунова „О партийной работе в Москве в 1906 - 07 г.г.“ (№ 2) — коротко передають історію організації, діяльності та провала підпільних друкарень московського комітету та московської окружної організації РСДРП в цей період.

Нарешті, два спогади — перший М. Саф'янова „Минусинская группа РСДРП“ (№ 2) 1906 - 07 р.р. та другий І. Бузуваєва — „Большевики в Минусинске в 1915 - 16 г.г.“ (№ 4) подають матеріял про с.- д. підпільну роботу, вносячи до історії партії додаткові риси.

Дискусія про історичне значення партії „Народная Воля“, що почалася статтею І. А. Теодоровича (ще в № 8 - 9 за 1929 р.) знаходить і далі своє відображення на сторінках „КиС“.

Так, полемічні статті І. А. Теодоровича — перша „Тартарен на Альпах ленинизма“ (№ 1) є різка відповідь опонентові І. Татарову на його дві замітки, вміщені в „Известиях“; друга — „К спорам о „Народной Воле““ (№ 2). Перша частина цієї статті є відповідь тов. Ярославському на дві його статті в „Правде“, а друга частина — промова тов. Теодоровича на Всесоюзній нараді викладачів історії партії та ленинізму 11 лютого 1930 р., скерована проти концепції М. Н. Покровського про „Народну Волю“ та, нарешті, „О „Народной Воле““ (№ 3) — співповідь та прикинцево слово І. А. Теодоровича на дискусії в т - ві істориків - марксистів 16 січня та 4 лютого 1930 року. Ці статті та промови тов. Теодоровича, крім гострої полеміки з його опонентами, уточнюють та деталізують загальні твердження, розвинуті в його основній статті.

Всьому матеріялові, публікованому т. Теодоровичем в „КиС“ протистоїть покищо одна лише стаття В. Малаховського „Правда - ли, что народолюбчество предвосхитило ленинизм?“ (№ 3).

Проте, ми не будемо зупинятися тут на оцінці названого дискусійного матеріялу та на дискусійних проблемах про суті, оскільки розгляд її є предмет самостійної та спеціальної теми²).

Звернемося до матеріялу, надрукованому в „КиС“, не зв'язаному безпосередньо з дискусією.

В статті „Народная Воля и рабочий класс“ (№ 4) В. Левіцький оцінює вже відому діяльність „Н. В.“ серед робітників і з цього погляду не вносить нічого нового. Автор закінчує свою статтю в цілому з правильним висновком про те, що „Н. В.“ „не удалось осуществить той грандиозной задачи, которую она написала на своем знамени: низвержение самодержавия. Она нечто надела сил своего противника и переоценила силы заговорщической организации, в которую вынуждена была замкнуться в силу своей террористической тактики“.

З решти матеріялу, зв'язаного з діяльністю „Н. В.“, спогади Чернавско - Бохановской „Из истории борьбы русского самодержавия с „Народной Волей“ за границей“ (№ 4) подають деякі деталі про дезорганізацію царськими агентами видавничої діяльності „Н. В.“

¹) Від ред. Див. в цьому номері „Л. Р.“ статтю тов. Гехтмана „Апологети дрібнобуржуазного революціонізму“

в Женеві 1886 — 87 р.р.; В. Н. Фігнер з копій „писем учасників процесу 16 - ти“ (№ 3), що збереглися у неї, подає характерні дані про настрої А. Зунделевича, С. Ширяєва, А. Преснякова, А. Квятковського, С. А. Іванової та Є. Фігнер, засуджених на цьому процесі.

Цікава також довідка Б. Н - ского „Где был напечатан номер первый журнала „Зерно“ (1880 г.)?“, яка висловлює пильно перевірену думку про видання цього чорнопредільчеського органа в Женеві, в друкарні „Работник“.

Про діяльність рештків народовольчеських груп написано в спогадах А. І. Яроцького „К ликвидации остатков от приготовления к покушению на Александра III в 1897 г.“ (№ 1), які подають новий варіант про знищення так званої „інфузорної землі“ (яка, на авторову думку, була чистий динаміт), що її перевіз А. І. Ульянов з дому до Петербургу для виготовлення бомб з метою замаху на царя, що не відбувся.

Матеріал про „Народню Волю“ закінчується полемікою між А. Капгер та П. Анатольєвим (№ 4), що викликана була статтею останнього — „Из террористической практики народолюбцев второго призыва“ („КиС“ № 12, 1929 р.). А. Капгер обурюється з у цілому правильної політичної оцінки т. Анатольєва діяльності молодих народолюбців, які бажали повернути революційний рух з нового руслу на старий, вже зруйнований шлях. П. Анатольєв у своїй відповіді ще переконливіше доводить правильність оцінки народолюбчеської молоді, яку він дав: молодь, не дивлячись ні на що, все ж „сумела преодолеть народническое настроение и перейти к учению пролетариата“.

Значну біографічну цінність уявляє собою повідомлення Я. Корнілової „М. А. Бакунин в письмах его родных и друзей (1857 — 1875 г.г.)“. Листи охоплюють період від звільнення М. А. Бакуніна з Шліссельбурзької фортеці, заслання його на Сибір, втечі звідти за кордон та життя М. А. за кордоном до 1870 р.

В цьому ж № 2 „КиС“ вміщено цікаву замітку Г. Новополіна „Петрашевцы и их время в воспоминаниях Н. П. Балина“, що уявляє собою уривки з рукопису останнього „50 лет моей жизни“ (який переходується в Всеукраїнському центральному кооперативному інституті). Н. П. Балін все своє життя носив ідеї „сумбурного характеру и с такими же сумбурными попытками воплотить их в жизнь посредством кооперации“.

Невеликий лист (з передмовою Б. Козьміна) петрашевця М. А. Спешнева до свого батька (№ 1) подає деякі автобіографічні риси до досить неясних громадсько - політичних поглядів та психічного вигляду особи Спешнева, що був цілковитою протилежністю Петрашевському, мирним реформам якого він протиставляв „пугачовский путь“. Проте, лист Спешнева та його зізнання, викладені генерал - аудитором, в справі петрашевців, все ж зовсім недостатній матеріал для характеристики цього „соціаліста, атеїста й терориста“.

Про петрашевців нарешті написано й в статті Г. Чулкова „Рафаил Черноsvитов“ (№ 3), в якій наведено досить переконливі дані про зовсім випадкове притягнення до петрашевців цього оригінального для свого часу типа ліберального дрібно - масткового дворянина. На нашу думку, в особі Черноsvитова переважали одверто авантюристичні тенденції, які автор чомусь називає „чертами легкомыслия и хвастливости... в стиле гоголевского капитана Копейкина“. Проте, написаний своєрідним стилем денник „петрашевця“ Черноsvитова

дійсно „живописует тогдашнюю Россию с немалой выразительностью.. весьма характерной для эпохи“¹⁾).

Треба відмітити тут велику статтю М. Нечкіної „О Пушкине, декабристах и их общих друзьях“ (№ 4). М. Нечкіна, що працювала „над разнообразным архивным материалом о декабристах, изучая историю их восстания, собрала ряд отдельных черточек, свидетельств, характеристик, связанных с Пушкиным, декабристами и их общими друзьями“. Автор, власне нового вніс мало, про що й попередив читачів, але дрібниці, що їх він зібрав, „большей частью из неопубликованных материалов и меньшей частью из опубликованных, но не исследованных“ уявляє все ж цікаву спробу зібрати докупи дані про Пушкіна, як агітатора за „вольность“, про його ставлення до повстання 14 грудня 1825 року, про ставлення до декабристів в момент їхнього перебування в Сибіру та про цілу низку інших моментів, зв'язаних із значними подіями поетового життя та творчості — за спогадами Пушкінових друзів. Праця, безсумнівно, корисна, але наскільки автор смілий у своїх передбаченнях про так званого „неизвестного знакомого Пушкина“ (Д. Е. Остен - Сакен), настільки він нерішучий у висновках про дійсне ставлення Пушкіна до повстання 14 грудня „представляя судить специалистам - пушкиноведам“ про правдоподібність спроби самовільного поетового від'їзду до Петербургу із с. Михайловського майже перед самим грудневим повстанням. Декабристам присвячено також статтю М. Азадовського „К вопросу о сочинениях Лунина“ (№ 1); праці останнього очевидно видані були в Парижі та Англії чи Америці, але яких до цього часу ще не знайшли.

У розділі „Тюрьма, каторга, ссылка и эмиграция“ надруковано низку спогадів, з яких найбільш яскравими є вже згадувані нами спогади М. Ветюшина (№ 2) про його ув'язнення в Іркутській в'язниці, де він, під керівництвом с.- д., що там сиділи, швидко виликувався від „махаївської плутанини“, автор дав одну з кращих характеристик режиму в'язниць в цій серії №№ „Кис“. Решта спогадів П. Васильєва „Новогроицкие золотые промыслы“ (№ 2), Ф. Радзиловської „Мальцевская вольная команда“ (№ 2), Г. Крамарова „Неудавшееся убийство на эгаче“ (№ 3), І. Зільберблат „Виленская каторга 1910 — 14 г.г.“ та Л. Берман „К истории протеста 22 марта 1889 г. в Якутске“ (№ 4) — хоч і з неминучими повтореннями, але продовжують і далі відкривати чорну завісу царських застінків та освітлювати віддану боротьбу революціонерів, що не припинялася і в неволі.

Революційній роботі в еміграції²⁾ присвячено спогади тов. Рябченка „Из жизни политической эмиграции в Америке“ (№ 1) з 1907 до 1917 р., яка подає окремі епізоди з роботи російських соціалістичних партій (головне с.- д.) в Америці та їхній вплив на американський робітничий рух. Не дивлячись на дещо плутаний та сумбурний виклад низки загально - відомих фактів (за часів імперіалістичної війни), спогади тов. Рябченка все ж заповнюють в окремих деталях прогалини в цьому виді історії російського соціалістичного руху закордоном.

Не можна не відмітити двох повідомлень: перше — Н. А. Алексєєва про „свидание с Н. Г. Чернышевским в Кадае в 1865 году“ (№ 1) якогось невідомого француза, який надрукував в одній з французь-

¹⁾ Ми обминаємо тут цікаву статтю. А. Сабурова „Дело о возмутительных листках в 1830 г.“ № 4 тому, що вона ще не закінчена.

²⁾ На що ж тему написано великий нарис Г. Бакалова „Русская революционная эмиграция среди болгар“ (№№ 2, 3, 4), закінчення якого передбачається в № 5. Оцінку цього цікавого нарису ми дамо в дальшому № - рі „Л. Р.“.

зких газет свою кореспонденцію про цю зустріч під псевдонімом „Ничего“. Кореспонденція показує велику популярність Н. Г. Чернишевського та увагу до його становища в засланні навіть з боку закордонної громадської думки; друге — М.— „Из материалов о Мышкине“ (№ 2), де передруковано два документи міністерства юстиції, які малюють цього видатного революціонера в боротьбі з свавіллям у в'язниці.

Наприкінці згадаємо й коментарі Б. Козьміна до „письма Д. И. Писарева к князю А. А. Суворову“ (№ 2). Б. Козьмін аналізує дуже тонкий лист Писарева із в'язниці, який намагався дипломатичним улаштуванням схилити недалекого Суворова, щоб він приборкав царську цензуру, яка буквально нівечила статті Д. І. Писарева.

У розділі „Лици отошедших“¹⁾ пам'яті А. А. Богданова, О. Н. Фігнер - Флеровської, Р. Я. Страж - Фрідман, С. Н. Бейліна, С. С. Айзнафта, Г. В. Плеханова, В. І. Ваховської - Бонч - Осмоловської, Метельшина - Красносельського, Є. Г. Бартењева, М. Л. Бердичевської, Ф. А. Чмутова, І. Ф. Волошенка, Ст. Ширяєва, Гобста - Гобета, Кулакова, Л. Гартмана, С. А. Сладкова та А. М. Ермосова („монах“) — присвячено статті, спогади, замітки та некрологи. Найбільш яскравими з них є спогади І. Хардочанської про Г. В. Плеханова, мінусом яких є, між іншим, надмірна авторова сентиментальність. Заслужовують також на увагу й спогади С. Я. Пудова про А. А. Богданова.

У бібліографічному розділі вміщено 20 рецензій, з яких на особливу увагу заслуговує стаття Є. Ковальської „Об ошибках академика Яворского“ (№ 1). Є. Ковальська, не маючи наміру говорити по суті „Нарисів з історії України“ Яворського, більше з пам'яті та робіт інших авторів викриває цілу низку грубих помилок та перекручувань у питанні про робітничий революційний рух на Україні 1870 — 80 р.р.

В № 4 „Кис“ почато друком працю Р. М. Кантор „Именной и систематический указатель к историко - революционному вестнику „Кис“ за 1926 — 28 г.г.“.

о — ий

„Красная Летопись“ №№ 5 (32), 6 (33) за 1929 р. та №№ 1 (34) та 2 (35) за 1930 р. Ленинградский Истпарт Изд. „Красная газета“.

Найбільш актуальним матеріалом, опублікованим в цій серії №№ „Красной Летописи“ є статті, спогади та документи, пристосовані до десятирічного ювілею оборони червоного Петрограду 1919 року. Цьому присвячено майже цілком, за винятком двох статтів, № 5 журналу, дві статті в № 6 та одну — в № 1, а разом 15 статтів. В цьому матеріалі центральне місце належить статті А. А. Геронімуса „Рабочий Петроград и Юденич“ (№ 5), яка аналізує значення Петрограда як політичного та воєнно - стратегічного центру як для революційного пролетаріату, так і для контрреволюції. Автор цілком правий, коли доводить, що в цій боротьбі „Петроград стал узловой точкой приложениия плана похода 14 государств“. Проте, не зовсім слухні його твердження „если Колчак и Деникин поднялись (но не исключительно!)

¹⁾ В №№ 1 та 2 опубліковано добре виконані портрети М. А. Спешневна, А. А. Богданова, О. Н. Фігнер - Флеровської, Р. Я. Страж - Фрідман, В. І. Ваховської, М. Л. Бердичевської, Ф. А. Чмутова та А. Г. Метельшина - Красносельського.

на помічах союзників, то движение Юденича питалось прежде всего, и главным образом, соками иностранного вмешательства". Між іншим М. Н. Покровський, на підставі розроблених ним матеріалів, стверджує зовсім протилежне: „Колчак был главнокомандующим интервенционной армии, посланной „великими державами“ Антанты для разгрома большевиков“¹⁾.

Та й сам автор на стор. 11 зазначає, що Колчак ще в серпні - вересні 1919 року вже переводив у Лондонський банк на ім'я Юденича значні суми грошей, які дозволили північно - західньому білому урядові випустити навіть свою валюту „крилатки“. Це відбувалося вже після того, як в червні 1919 року Колчак призначив Юденича на командувача північно - західньої білої армії. Отже, із визначення М. Н. Покровського та викладеного тут видно, що Колчак ще більшою мірою як Юденич був створенням цих самих союзників, на гроші яких він утримував північно - західню контрреволюцію.

Логічним додатком до цієї статті є робота В. Д. Кайсарова „Оборона Петрограда в 1919 году“, яка дає суто військову стратегічну аналізу підготовки оборони в маштабі тільки Петрограда у вирішальні для нього жовтневі дні 1919 року. Автор статті, даючи надзвичайно цікаву, але стислу, картину перебігу підготовки охорони висвітлює також величезну роль профспілок в цій справі.

Роль петроградського пролетаріату в справі оборони Петрограда висвітлено докладніше в статті Є. В. Михайлової та Т. П. Шатилової „Петроградские профессиональные союзы в деле обороны Петрограда в 1919 году“ (№ 5). В статті цілком слушно зазначено, що „Совет профсоюзов и отдельные профсоюзы являлись в дни наступления Юденича организующими центрами, вовлекавшими в дело обороны весь трудовой Петроград. Они были в это время своего рода рабочими штабами обороны“ (стор. 57).

На цю ж тему вміщено й спогади М. Л. Ліскієра „Профсоюзы Петрограда в обороне города в 1919 году“ (№ 6). Спогади доповнюють вже цитовану статтю, головне в частині масових трусів в Петрограді вночі проти 15 жовтня 1919 року, в яких брало участь понад 10.000 робітників та робітниць та 6.000 червоноармійців та матросів, про що згадує також і А. А. Геронімус.

Далі йдуть два спогади, обидва під однаковою назвою. Перший (№ 5) С. Н. Качкіна та другий (№ 6) А. Г. Кімма „Моряки на обороне Петрограда в 1919 году“. С. Н. Качкін цікаво розповідає про окремі бойові епізоди ескадреного міноносця „Гавриил“, який разом з іншими радянськими кораблями кілька разів стикався з англійською флотом у Балтицькому морі весною та влітку 1919 року. Особливо яскраво викладено момент загибелі в жовтні 1919 року „Гавриила“, „Свободы“, „Азарда“, що вирушили в похід, щоб зміцнити оборону Петрограду з моря й наскочили на мінні. Другий автор А. Г. Кімм розповідає про удачу участь в боях проти Юденича лінійного корабля „Севастополь“.

З решти матеріалу, присвяченого обороні Петрограду вкажемо на спогади І. Н. Хропова „На подступах к красному Петрограду в 1918 - 19 г.г.“, дві доповіді: перша — К. В. Гея — „Как был сдан Псков“ (травень 1919 р.) та друга — Я. Ф. Фабриціуса — „Причины падения Пскова в 1919 г.“ (червень 1919 р.) та спогади М. Ладанова — „В плену у изменников“ (всі чотири в № 5),— освітлюють окремі епізоди боротьби з білими біля Олонця та Петрозаводську, біля Нарви

¹⁾ Див. газету „Правда“ з 30 червня 1930 р. № 178, стаття „Кто был Колчак?“

та Пскова, біля Петрограда та на Корельському фронті. Останньому присвячено також статтю М. А. Рябкова — „Наступление бело - финнов на Лодейное Поле в 1919 г.“ (№ 5), в якій викладено хронологію цього руху. Про контрреволюційну авантюру — наскок біло - фіннів на радянську територію згадано в спогадах Н. А. Угланова „В огне борьбы“ (№ 1), де автор, розповідаючи про окремі спроби фінів тероризувати прикордонну смугу РСФРР, стверджує, що: „буржуазное правительство Финляндии, дорожа своею независимостью, ни на какие увещания Юденича и Колчака не пошло (курсив наш — М. О.) и не двинуло своей регулярной армии даже в самый острый период, когда Юденич находился у Колпина, Пулюкова и Лигова (Урицк). Командующий финляндской армией К. К. Маннергейм побоялся двинуть свою армию против Петрограда еще и потому, что Финляндию пугала возможность нового под'ема революционной борьбы финского пролетариата“.

Фінляндія дійсно боялася відновлення старої „єдиної“ Росії. Не хотіла цього й Англія, якій більше подобалася Росія розпоршена (див., наприклад, статтю т. Мінца в „Істор.- Маркс - ті“).

Матеріал про оборону підсумовано добрим конспектом доповіді на тему „Борьба за Петроград в 1919 году“, який розповідає про формування у Пскові білої армії в кінці 1918 року, наступ білих в період травня — серпня 1919 року, наступ та ліквідацію Юденича в жовтні - листопаді 1919 року і, нарешті, причини поразки північно - західної контрреволюції. Хто автор цього конспекту Істпарт чи Агітпроп — невідомо¹⁾.

Історії Червоної армії, в зв'язку з черговою її річницею, присвячено низку статтів виключно дослідницького характеру. Так, великий нарис Г. С. Пухова „Строительство Красной армии в Петрограде и округе“ (№№ 6 та 1) на підставі документів військових архівів дає надзвичайно цікавий огляд роботи партійних та радянських організацій щодо будівництва Червоної армії.

На серйозну увагу заслуговує велика робота А. К. Дрезена „Борьба за советизацию балтийского флота“ (№ 6), що є по суті продовження нарису того ж автора „Балтийский флот от июля к октябрю 1917 года“ (нарис опубліковано в розділі „Из истории революционного движения в 1917 году“ в № 5). Розглядати ці статті незалежно одну від другої не можна, оскільки вони висвітлюють в цілому ту саму масу й той самий діапазон дії. Автор в світлі документів малює картину вистигання революційних настроїв серед моряків балтфльоти, які в окремих своїх частинах пройшли через цілу низку ілюзій, що їх принесли з собою у матроську масу дрібнобуржуазні впливи меншовиків та есерів, які господарювали на Ревельській ділянці фльоти. Цьому впливові протиставляється певний і вирішальний, кінець - кінцем, більшовицький вплив на Гельсинфорській ділянці фльоти, що вели за собою більшість матроської маси. Одночасно автор розбирає й діяльність ЦК балтфльоти „Центробалта“, який після липневих днів до корнілівського повстання був у руках оборонців. Проте, гово-

¹⁾ На увагу заслуговує також великий бібліографічний огляд Н. А. Корнатовського „Литература по истории гражданской войны на северо - западе России в 1919 г.“. Обзор ґрунтовно розбирає, як радянську дослідницьку, мемуарну та популярну літературу (всього цього дуже мало, головне немає праць загальної характеру), так і білогвардійську, головне, мемуарну літературу, що присвячена контр - революційному рухові на північному заході, тимчасовим успіхам та причинам поразки Юденича на цьому фронті.

рячи про настрої матросів напередодні липневих днів, автор дуже мало приділив уваги відомому „отложенню“ Кронштадта.

Не дивлячись на низку добрих прикмет в статті А. К. Дрезена в ній все ж не відчуваємо впливу тих політичних організацій, які боролися в складі матроських мас. Зокрема, не чуємо також і більшовицької організації; в статті зустрічаються лише певні особи, при чому, коли автор наводить прізвища, то ніколи не зазначає їхньої партійності. Характеризуючи негативну оцінку діяльності Ценробалта перед Жовтневими днями, автор замість кваліфікувати це керівництво як меншовицько-есерівське, називає його „некаторими групуваннями“. Ця якась дивна обережність, що кутами вилизає з багатьох місць дрезенової статті набагато зменшує значимість його праці.

Друга не менш багата на матеріяли стаття Дрезена освітлює довгий процес боротьби більшовиків за радянізацію балтійської флотії. Стаття в цілому досить яскраво викриває настрої матросів та офіцера, але в останньому хибує на вказані вище огріхи.

Щоб не повертатися більше до військових питань, відмітимо тут ще цікаву статтю С. Є. Рабіновича¹⁾ „Комиссары Петроградского Совета до и после 1917 года“ (№ 6), де автор з'являє роль та значення військових комісарів Петроградської Ради Р. Д. в епоху Тимчасового уряду, в представників якого ці комісари швидко перетворилися цілком, та комісарів першого періоду радянської влади.

Революційному рухові 1917 року присвячено три статті; перша М. Г. Гайзіньського „Чрезвычайный и второй Всероссийские съезды Советов крестьянских депутатов“ (№ 5), що є закінченням статті, вміщеної в №№ 3 (30) та 4 (31) за 1929 рік.

Друга стаття А. П. Чулошнікова „Аграрная революция и земельные собственности в 1917 году“ (№ 6) наводить цікаві дані про те, як поміщики „Северного сельско-хозяйственного общества“ (об'єднання земельних власників Петроградської, Новгородської, Ісковської, Тверської та Витебської губерній) збиралися організовано зрвати куцу аграрну реформу Тимчасового уряду, яка здавалася цим зубрам капіталістичного хліборобства справжнім походом на принцип їхньої „священної“ власності.

Третя стаття В. В. Рейхардта „Русская буржуазия в борьбе за сохранение экономического господства“ (№ 1) розглядає тактику великої буржуазії в період лютневої революції та боротьбу капіталістів з робітничою клясою. На підставі аналізу низки документів автор доводить, що навіть помірковану політику Тимчасового та коаліційного уряду щодо врегулювання народного господарства, російська буржуазія уявляла як програму, що далеко виходить за межі бажаного для капіталістів. Особливої уваги автор приділив боротьбі донбасівського пролетаріату з донбасівськими підприємцями. На перший погляд дивним здається, чому лєнінградський журнал цікавиться донбасівськими питаннями, проте, оскільки вирішальні моменти цієї боротьби розв'язувалися саме в Петрограді, як центрі політичного та промислового життя, де зосереджувалися найголовніші пролетарські та буржуазні об'єднання, то це „вторжение“ в „чужий“ район досить арозуміло.

¹⁾ Цьому авторові належить також історично-бібліографічна довідка „Бюллетени бюро военных комиссаров“ (№ 6), що доповнює його роботу про радянських комісарів, Всеросійське бюро яких видавало свої „бюллетени“, що вийшли 1917-18 р.р. в кількості 8. №№.

Епоху імперіялістичної війни висвітлює стаття М. І. Ахуна та В. А. Петрова „Социал - демократия латышского края 1914 — 16 г.г.“ (№ 1), в якій на підставі окремих друкованих листовок (метеликів), відозв латиських с.- д. організацій та документів охрального відділу дано аналіз роботи головне ризької організації та ЦК СДЛК; в період імперіялістичної війни. Судячи з витягів з видань, цитованих у статті, ці організації посідали революційно - інтернаціоналістські позиції щодо війни. Проте, у питанні про так званий петиційний рух робітників, січнева конференція IV району ризької організації не узвалила ніякої принципової постанови в той час, як їй запропоновано було дві досить певні резолюції: одна, яка відкрила петиційний рух, а друга — дозволяла його з низкою певних обмежень. Ця нерішучість дозволяла думати про недостатню принципову стійкість окремих ланок партійних організацій СДЛК. А тому до висновку М. І. Ахуна, що СДЛК підчас війни виконувала партійну роботу „в общем в большевистском духе“ треба внести певні застереження.

До цього ж періоду належить коментарі М. У. до документів Департаменту поліції, що опубліковані під назвою „О том, как Ленин с нетерпением ждал прихода русских войск в Краков“ (№ 6). Наведені тут два документи Департаменту поліції належать до періоду арешта Володимира Ільїча восени 1914 р. в Галичині. „Всезнающая“ охранка цю справу висвітлила так, ніби В. І. Ленін, не знайшовши потрібної суми грошей, не може звільнитися з - під арешту, а тому він „с К^о заключенных (человек 12) ждут с нетерпением прихода русских войск в Краков, надеясь только таким путем получить свободу“. Це „ожидание“ було, звичайно, вигадкою охранки й В. І., не чекаючи приходу російського війська, було звільнено, як відомо, кількома товаришами на чолі з Я. С. Ганецьким.

В. І. Ленінові ж присвячено спогади Є. Д. Стасової „Ленин о партийной работе и партийных товарищах“ (№ 6), в яких подано низку цікавих рис, які малюють многогранний облік та характер Ільїча.

Близько стосуються епохи піднесення робітничого руху коментарі К. П. „Дело о Ленском расстреле 1912 года в Совете министров“ (№ 2).

Щільно зв'язана з цим періодом стаття В. Г. Кікояна „Звезда“ та „Правда“ (№ 2), яка належить до історії робітничої преси. Стаття яскраво викладає епізоди боротьби царського уряду з робітничою пресою в Петербурзі в період 1912 — 14 р.р. Цікавий додаток до цієї статті являє собою робота А. Н. Закової „Синодик „Правды“, в якому зібрано всі репресії проти „Правды“ та розшифровка Г. Шидловським „некоторых псевдонимов авторов статей в газете „Правда“... упоминаемых в сообщении А. Н. Заковой“ (№ 2). Праці Кікояна та Закової, безсумнівно, є цінний внесок до літератури з історії робітничої преси та її боротьби з царатом.

В зв'язку з питанням про робітничу пресу не можна не сказати про статтю М. Л. Раппопорта „Правительственная газета „Русский рабочий““ (№ 2). Під такою назвою в грудні 1915 року вийшла газетка охрального відділу, яка мала на меті штовхати робітників з революційних шляхів класової боротьби. Основною установкою цієї охральної газетки була погромна агітація проти соціально - демократів та їхнього вчення — марксизму, за війну „до победного конца“ й, звичайно за „веру, царя и отечество“.

Цілкован зрозуміло, що ця охрання газетка мала деяке розповсюдження серед найвідсталіших в класовому відношенні робітників і ніякого впливу серед свідомих робітників не мала. Цікаво, що виступ меншовицької групи Воєнно - промислового комітету проти орга-

нізації страйків в умовах війни схвалила охранный газетка, яка кваліфікувала цих зрадників як „высокосознательных, чутких и даровитых элементов государственной и промышленной жизни страны... Только немецкое порабощение социал-демократами парализовало его (цього „чуткого и даровитого элемента“ — М. О.) душу, ум, сознание и совесть и держало многих из наших товарищей - рабочих в вечном угаре вредных идей марксизма“. Автор статті з цього приводу цілком слушно зазначає, що „Этот поцелуй тайной полиции, меньшевики, в лице своей „военно - промышленной группы“, целиком и полностью заслужили“.

Революційному рухові 1905 року присвячено цікаві сторінки про 9 січня та січневий страйк.

Особливий інтерес мають листи робітників до журналіста С. Я. Стечкина (М. Стросв), які наведено в коментарях „О рабочей депутатции к царю 9 января 1905 года“ (№ 2). Листи робітників та замітки Стросва освітлюють фактичний бік цієї охранный витівки.

Історії революційного руху на ленинградських заводах присвячено великий (ще незакінчений) нарис Н. П. Паяліна — „Завод бывший Семяникова“ (в № 1 початок, а в № 2 — продовження). Автор розповідає про виникнення цього заводу, його розвиток, перші „бунти“ робітників в 1875 та 1879 р. р., між іншим, в агітації за страйк 1879 року брав участь і Г. В. Плеханов, який перебував тоді в революційних гуртках землевольчеського напрямку; про утворення на заводі народовольчеських гуртків, про перших робітників народовольців та робітників соціально-демократів. Серед семяниківців 1891 р. — 1896 р. працювала в так званих „смоленских классах“ або „корниловской школе“ за невською заставою Н. К. Крупська — спогади якої про роботу в цих класах цитує у нарисі Паялін. В цій школі тоді досить часто бував і В. І. Ленін.

Історії самої Пітерської більшовицької організації присвячено статтю Н. Л. Сергієвського — „К вопросу о возрасте ленинградской организации ВКП(б)“ (№ 2), в якій автор, на підставі розгляду низки даних про діяльність одиночек - інтелігентів (Г. Н. Лавров та інші) та деяких гуртків с. - д. напрямку (наприклад, гурток Точиського), що почали працювати ще до виникнення брусневської та благосвської груп, або працювали рівнобіжно з ними, приходить до висновку, що „начало ленинградской организации ВКП(б) вовсе не следует искать в брусневской группе, или в другом ближайшем по времени революционном социал-демократическом объединении, ее начало уходит в селую старину 70 - х годов, когда складывалась классово - самостоятельная организация — Северно - русского рабочего союза“.

Значний інтерес уявляють „протоколы Петербургского Комитета от 16/19 и 10/23 марта 1905 года“ (№ 2). Перший протокол має характер організаційного розподілу функцій між членами П. К. та бюрою комітетів більшості, що перебував і працював тоді в Петербурзі; 3 члени якого входили до П. К.

Другий протокол уявляє найбільший інтерес; він фіксує обговорення питання „о соглашении с меньшинством“ (з меншовиками). В наслідок надзвичайно витриманих в більшовицькому душі суперечок, які викривали лицемірність меншовицької „об'єдинительной“ тактики, П. К. вікцину потребу злиття з меншовиками й висловився лише за організацію „взаимно - информационной комиссии“. Оpubліковані протоколи „вносят определенность в некоторые вопросы, бывшие до того времени не вполне ясными“ — говорить П. К. — автор коментарів до цих протоколів.

Спогади П. А. Залуцького — „В последние дни подпольного Петроградского комитета большевиков в 1917 году“ (№ 2) подають деякі

подробиці про роботу П. К. в цей період, але більш за все про зрадницьку роботу Яна Озоль - Осиса (партійна кличка „Черномор“), який був провокатором, що й виявилось в перші дні лютневої революції.

Окремо стоїть велика критична стаття Л. І. Сиркіна з історії розвитку громадської думки в Росії — „Махаєвщина“ (№№ 6 та 1), яка має завданням ознайомити молоде покоління з цією своєрідною, але незначною течією в деяких шарах пролетаріату. Автор в оригінальному яскравому викладі викриває це одверто дрібнобуржуазне, анархо - люмпенпролетарське „наказание за оппортунизм“ як цілком слушно схарактеризував його В. І. Ленін.

Нарешті треба згадати добре поставлений розділ бібліографії, який в чотирьох №№ „К. Л.“ вмістив 23 рецензії, з яких п'ять є різні бібліографічні огляди.

НОВІ КНИЖКИ

І. ІСТОРІЯ ВКП(б) ТА ЛЕНІНІЗМ

Вайнштейн И. Я. — Гегель, Маркс, Ленин. Изд. 2 - е, дополн. М. — Л. ГИЗ, стр. 350, ц. 2 р. 50 к.

Гришин М. И. — Марксизми ленинизм. Изд. 2 - е, вновь пересмотр. (М.) ГИЗ, стр. 191, ц. 45 к.

Бубнов А. С. — ВКП(б). М. акц. О - во „Советская энциклопедия“. стр. 544 (б. ц.).

Гірчак Є. — Політичний заповіт Леніна та платформа правого опортунізму. ДВУ, стор. 50, ц. 20 к.

Заочный коммунистический Университет им. Я. М. Свердлова. Москва. История ВКП(б). Курс ведут: Г. Баклаев, Н. Рубинштейн, Арк. Сидоров, В. Юдовский. Вып. 1, курс II. (М.), стор. 32 (б. ц.).

История ВКП(б). Под общей ред. Є. Ярославского, т. II. Составили: И. Крамольников, И. Минц, Н. Никитин, О. Римский, А. Роос, Н. Этьвов, Ем. Ярославский. М. — Л. ГИЗ, стр. 772, ц. 2 р. 75 к.

Керженцев П. М. — Памятка большевика. Пособие для вновь вступивших в партию и для самообразования. М. — Л. ГИЗ, стр. 253, ц. 40 к.

Ленін Н. (В. Ульянов). Твори. Переклад з 2 вил. Ін - ту Леніна при ЦК КП(б)У за ред. М. Скрипника. Комісія ЦК КП(б)У в справі редагування укр. перекладу творів Леніна, т. III. Розвиток капіталізму в Росії. Переклав Є. Касяненко. Х. ДВУ, стор. 604, ц. 1 карб. 80 к.

Ленин В. И. — Сочинения. Изд. 2 - е, исправ. и дополн. Под ред. Н. И. Бухарина, В. М. Молотова, М. А. Савельева. М. — Л., т. XVII, стор. 822 (9).

Ленин В. И. — Сочинения. Изд. 3 - е, перепечат. без измен. со 2 - го исправл. и дополн. изд. Под ред. Н. И. Бухарина, В. М. Молотова, И. И. Скворцова - Степанова. М. — Л. ГИЗ, т. V, стр. VIII. 447 (7).

Ленин В. И. — Сочинения. Изд. 3, перепечат. без измен. со 2 - го исправл. и дополн. изд. Под. ред. Н. И. Бухарина, В. М. Молотова, М. А. Савельева. М. — Л. ГИЗ, т. XV, стр. VIII, 736.

Міронер Х. — Таганрозька нарада. 19 - 20 квітня 1918 р. Х. Вид. „Пролетарий“, стор. 70, ц. 25 к.

Равіч - Черкаський М. — Махаївщина в світлі ленінізму. До питання про ролі інтелігенції в робітничому русі. Х. ДВУ, стор. 132, ц. 60 к.

Сталін Й. — Питання ленінізму. Переклад. з 6 рос. вид. Х. ДВУ, стор. 544, ц. 75 к.

Шуь О. — Українське національне питання на історичному зламі. Х. ДВУ, стор. 94, ц. 40 к.

Ленин В. И. — Что делать. М. — Л. ГИЗ, стр. 253, ц. 40 к.

II. РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ НА УКРАЇНІ Й У РОСІЇ

Белокопский И. П. — В годы безправия. Дань времени. (Воспоминания). ч. П. М. изд. политкаторжан, стр. 160, ц. 1 р. 70 к.

- Гехтман І.* — Перша масова робітнича організація на Україні. („Южно - русский союз рабочих“). Х. Вид. „Пролетарий“, стор. 80. ц. 50 к.
- Галкин В. А.* — Октябрьская революция в Ростовском уезде. Ростов. Ярославский, стр. 83, ц. 30 к.
- Дзержинский Ф. Э.* — Из дневника (Варшавская цитадель 1908 г.). (М.) Изд. „Молодая Гвардия“, стр. 48, ц. 10 к.
- Дискуссия о „Народной Воле“.* Общество историков - марксистов. Стенограммы докладов В. И. Невского, И. А. Теодоровича, И. Л. Татарова и прений по докладом с приложением тезисов культпропа ЦК ВКП(б) о пятидесятилетия „Н. В.“. М. Изд. Комакадемии, стр. 205 (11), ц. 1 р. 30 к.,
- Жига И. Ф.* — Начало. Повесть о великих днях (Октябрь 1917 г.). М. Изд. „Недра“, стр. 202, ц. 1 р. 55 к.
- История пролетариата СССР.* Под ред. П. О. Горина, Е. П. Кривошеиной, В. В. Макасова, А. М. Панкратовой (ответ. ред.). Сборник т. I, М. Изд. комакадемии, стр. 296, ц. 3 р.
- Зачный коммунистический Университет им. Я. М. Свердлова.* Москва. История России. Курс ведут Н. Рубинштейн. Арк. Сидоров, А. Шестаков, № 1. М., стр. 64 (6. ц.).
- Колосов Е. Е.* — Государева тюрьма Шлиссельбурга. По официальным данным. 2 - е дополн. изд. М. Изд. политкаторжан, стр. 328. ц. 2 р. 75 к.
- Кордес В.* — Товарищ Иннокентий. Биография И. Ф. Дуброванского. М. Изд. политкаторжан, стр. 78, ц. 25 к.
- Латвия.* Памятка латышского стрелка. (Очерк революционной борьбы латышского пролетариата). М., стр. 16 (6. ц.).
- Левин Г.* — На путях революции (Воспоминания 1897 — 1919 г. г.) Л. Изд. „Прибой“, стр. 213, ц. 1 р. 50 к.
- Лейкин С.* — Донецкая молодежь в пролетарской революции. Документированные очерки истории комсомола. Х. ГИЗ, стр. 368. ц. 2 р. 80 к.
- Максимов В. А.* — Первичный союз рабочих и крестьян Удмуртии. Ижевск. „Удкнига“, стр. 44, ц. 35 к.
- Пестун Е. Г.* — Красная Галка. 1905 — 1920 г. г. Ивано - Вознесенск. ГИЗ, стр. 16, ц. 10 к.
- Перазич В.* — Н. Д. Мельников (На заре социал - демократического движения Украины) Х. Изд. „Пролетарий“, стр. 242, ц. 1 р. 30 к.
- Ростов Н.* — У бойовой організації. Х. Вид. „Шляхи революції“ Всеукр. Ради т - ва політкаторжан, стор. 64, ц. 40 к.
- Ростов Н.* — По донських острогах. Х. Вид. „Шляхи революції“ Всеукр. Ради т - ва політкаторжан, стор. 80, ц. 45 к.
- Теряева М. П.* — Первая русская революция 1905 — 07 г. г. Научно - популярный очерк. М. Изд. „Работник просвещения“, стор. 214, ц. 1 р. 25 к.
- Тихомиров Б.* — Разинщина (Исторический очерк). М. — Л. ГИЗ, стр. 144, ц. 1 р. 10 к.
- Челкунов О.* — В'язниця. Х. Вид. „Шляхи революції“ Всеукраїнської Ради т - ва політкаторжан, стор. 62, ц. 40 к.
- Шпунт Р.* — Як поміщики відібрали землю в селян? (1918 р. на Україні) Х. Вид. „Пролетарий“, стор. 72, ц. 25 к.
- Шурубенко К.* — Етапами. Х. вид. „Шляхи революції“ Всеукр. Ради т - ва політкаторжан, стор. 30, ц. 10 к.

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО СКЛИКАННЯ 1-го ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ ІСТОРИКІВ - МАРКСИСТІВ

ДО ІСТОРИКІВ - МАРКСИСТІВ УКРАЇНИ

Розгорнуте соціалістичне будівництво останніх років, посилені наступ на капіталістичні елементи, неминуче викликали загострення класової боротьби в країні з боку куркульсько - капіталістичних елементів, що яскраво відбилася на ідеологічному фронті, насамперед на одній з найбільш політичних його ділянок в історичній науці. Це виявилось в пожвавленій активізації буржуазної й дрібнобуржуазної історіографії, що часто - густо тісно перепліталися з безпосередньою контрреволюційною діяльністю (виступи Платонова, Петрушевського, Гарле — в РСФРР, виступи Єфремова, Гермайзе, Слабченка — на Україні).

Для боротьби з ворожими пролетаріатові течіями в історичній науці на Україні та для розробки марксистської української історії організувалося в кінці 1928 року Українське товариство істориків - марксистів. Через яворщину товариство пережило в перший період свого існування значну кризу. В боротьбі з буржуазною історіографією, поборюючи яворщину та всілякі ухили на марксистському історичному фронті й консолідуючи свої сили істориків - марксистів України товариство підходить до свого 1 - го з'їзду.

Перед товариством стоять величезні завдання: організувати істориків - марксистів України для рішучої розгорнутої боротьби проти всіх відтінків буржуазної історіографії, для творчої розробки марксистської історії України та історії Західньої України; для активної участі в загальній роботі істориків - марксистів всього Радянського Союзу коло вивчення історії народів СРСР, історії країн заходу та сходу, особливо епохи імперіялізму та пролетарських революцій.

Історики - марксистів України повинні скерувати увагу на розгорнуту боротьбу проти великодержавних теорій, російської та польської історіографії, які, між іншим, проявляються в запереченні самостійності історії України, в кривдливому підході до неї, у відкиненні й нерозумінні колоніального становища України в минулому, проти історичного обґрунтування контрреволюційних прагнень російської та польської буржуазії, скерованих на реставрацію єдиної неділимий Росії, або Великої Польщі „од можа до можа“.

Перед марксистським історичним фронтом України стоїть невідкладне завдання величезної ваги — розгорнути рішучий наступ проти українських буржуазно - націоналістичних історичних шкіл, позиції яких підсилюються наявністю за межами УСРР значних кадрів буржуазних істориків зі своїми спеціальними історичними інститутами (Львів, Берлін, Прага), проти історичного обґрунтування контрреволюційної ідеології й прагнень українських буржуазних і куркульських дрібнобуржуазних верств до знищення УСРР та утворення

залежної від західно - європейського капіталу буржуазно - поміщицької України, що так яскраво виявилось в справі СБУ, звернувши особливу увагу на нещадну боротьбу з ідеологічним шкідництвом, прихованим під псевдо - марксистською зовнішністю (Гермайзе, Слабченко), що по суті є історичне обґрунтування на терені УСРР українського націонал - фашизму в його теперішньому вигляді.

Одночасно треба звернути увагу на тих істориків, що, розриваючи з буржуазно - націоналістичними школами, намагаються йти до марксизму, але яким ще властиві методи економічного матеріалізму й певні риси націоналізму. Історики - марксисты повинні рішучою критикою викривати ці елементи буржуазної ідеології, що лишаються у цих істориків, допомагаючи їм стати на позиції марксизму й звертаючи особливу увагу на кращі сили наукової молоді, що перебувають під їх впливом.

Перед нами стоїть завдання дальшої рішучої критики та розгорнутої боротьби проти яворщини, цієї ворожої лєнінізму націоналістичної бур.-курк. системи поглядів, одної з відмін псевдо - марксизму в історичній науці на Україні, що *замазує* та ігнорує історичну підготовку диктатури пролетаріату, з чого неминуче випливає заперечення історичної закономірності пролетарської революції на Україні. Остаточне подолання всіх впливів яворщини та інших ухилів і проявів в бік місцевого націоналізму серед істориків - марксистів України — це одно з найважливіших наших завдань.

Водночас потрібна розгорнута рішуча боротьба проти великодержавних ухилів і тенденцій в лавах істориків - марксистів, як головної небезпеки, проти недооцінки національного питання в галузі історії, що виявляється серед істориків - марксистів чи в одвертій, чи в прихованій формі чи також у відмовленні від фактичної боротьби проти впливів та проявів великодержавности. Боротьбу на два фронти в цьому питанні треба провадити на базі справжнього інтернаціоналізму.

Найважливішою умовою успішної боротьби зі всіма зазначеними течіями, в тому числі в марксистському таборі є непримирима боротьба зі всіляким примиренським ставленням до них, в чому б це примиренство не виявлялося.

Потрібна умова успішної критики й боротьби зі всіма цими течіями за марксизм - лєнінізм в історії є: ідейна консолідація й правильна організація сил істориків - марксистів України на ґрунті рішучої боротьби проти впливів буржуазної ідеології, проти ухилів від марксизму - лєнінізму в лавах істориків - марксистів, за піднесення теоретичного рівня марксо - лєнінського історичного досліджування, проти його вульґаризації, проти підміни діалектичного методу механістичною методологією, проти особливо шкідливих спроб ревізії лєнінської теорії пролетарської революції; за виховання всієї історично - марксистської молоді в дусі справжнього інтернаціоналізму; за забезпечення максимального розгортання наукової критики та самокритики серед істориків - марксистів. Все це призведе до виправлення виховання та до зміцнення марксистських сил на історичному фронті.

Молоді сили істориків - марксистів України повинні до кінця ідейно розгромити буржуазну історіографію й стати дійсним гегемоном в українській історичній науці.

Для виконання всіх цих завдань перед марксо - лєнінським воєвничим товариством істориків - марксистів України, як перед одною з фаланг загального фронту істориків - марксистів СРСР постає найпекучіє завдання дійсної організації сил істориків - марксистів у всеукраїнському масштабі, шляхом зміцнення українського товариства

істориків - марксистів, як централізованої організації, утворення найтіснішого контакту з товариствами істориків - марксистів РСФРР та всіх інших республік СРСР та активна участь в утворенні всесоюзної асоціації товариств істориків - марксистів.

Головні завдання першого всеукраїнського з'їзду істориків - марксистів України, що відбудеться у Харкові 25 грудня 1930 року, є:

1) Оцінка загального становища на марксистському історичному фронті України й СРСР.

2) Накреслення головних ліній дальшої боротьби, рішучого наступу проти буржуазної історіографії, проти великодержавно - націоналістичних теорій щодо історії України, продовження боротьби проти яворщини, як ідеології націонал - демократизму та проти всіх націоналістичних ухилів як і примиренського ставлення до них на марксистсько - історичному фронті.

3) Проробка основних найбільш актуальних проблем української історії.

4) Зміцнення та організація сил істориків - марксистів України й встановлення тіснішого контакту з істориками - марксистами всіх республік СРСР.

Рада товариства запрошує на з'їзд членів та кореспондентів українського товариства, представників т - в істориків - марксистів інших союзних республік та представників марксистсько - наукових історичних установ УСРР.

На з'їзді намічено заслухати доповіді українського т - ва, товариства при Комакадемії, Інституту історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У, Центрального Архівного Управління УСРР та такі основні наукові доповіді:

1) *М. Н. Покровський*. — „Схема історії народів СРСР“.

2) *М. Рубач*. — „Особливості соціально - економічного розвитку України та проблема її колоніальності“ (основні проблеми схеми української історії).

3) *Г. Карпенко*. — „М. С. Грушевський та його школа“.

4) *З. Гуревич*. — „Псевдо - марксизм в українській історіографії“.

5) *Мірза - Авак'янци*. — „Рушійні сили та характер української революції 1648 року“.

6) *Томсінський*. — „Разинщина та Пугачовщина“ („Основні проблеми вивчення історії селянських рухів XVII — XVIII сторіч“).

7) *Кравченко*. — „Польське повстання 1831 року“ (характер та рушійні сили).

8) *В. И. Невський*. — „Початки робітничого руху на Україні“.

9) *М. Свідзінський*. — „Історія України в світлі великодержавної польської історіографії“.

10) *М. Редін*. — „Роля пролетаріату в історії України“.

11) *Н. Панкратова*. — „Методологія вивчення історії робітничої класи“.

12) *Д. Фрід*. — „Основні проблеми революції 1905 р. на Україні“.

13) *М. Волін*. — „Основні проблеми та схема історії КП(б)У“.

14) *Мінц*. — „Інтервенція в історії пролетарської революції“.

15) *О. Камішан*. — „Військові загони харчування доби яacobинської диктатури“.

16) *С. І. Вітик*. — „Основні проблеми історії західної України“.

17) *В. Фрідлянд*. — „Буржуазна історіографія західної Європи після світової війни“.

18) *І. Кулик*. — „Типовий історичний шлях розвитку тубільного капіталізму (на матеріалі історії Канади)“.

Про інші доповіді, що будуть заслухані на пленумі та секціях 1 - го Всеукраїнського з'їзду істориків - марксистів України буде повідомлено додатково.

Рада українського товариства істориків - марксистів.

РЕЗОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ТОВ - ВА ІСТОР. - МАРК - ТІВ З ПРИВОДУ КОНЦЕПЦІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ Т. В. СУХИНО - ХОМЕНКА

I. Останніми роками, під впливом клясово - ворожої пролетаріативної буржуазної ідеології, в українській марксистській історіографії з'явилась низка історичних теорій і схем українського історичного процесу, в основі чи завершення яких, всупереч історичній дійсності, є антиленінська теза про гегемонію української буржуазії в національно - визвольній революційній боротьбі трудящих мас України та гегемонію дрібної буржуазії в революції 1917 р. й щільно й органічно зв'язане з цією тезою заперечення провідної ролі пролетаріату, єдиної до кінця послідовно - революційної кляси, в революційному русі й революціях 1905 і 1917 р.р., зокрема в розв'язанні національної проблеми на Україні.

II. В сучасних умовах соціалістичної перебудови мільйонів селянських господарств, в умовах ліквідації куркуля як кляси та загострення клясової боротьби, коли треба особливо чітко й ясно показати історичне її підготовлення в історії України й керівну роль пролетаріату, що єдино правильно розв'язує всі основні проблеми революції на Україні, зокрема національну, ці антимарксистські теорії набувають особливої небезпеки, що й вимагає від всіх істориків - марксистів рішучої і послідовної критики й боротьби з ними.

III. Прояв цих теорій ми знаходимо в історичних працях т. Сухино - Хоменка.

Основні помилки т. Сухино - Хоменка є:

1) Помилкова оцінка Хмельниччини, як „великої буржуазної революції“ та ототожнення її з дійсно великою буржуазною революцією XVII ст. в Англії, що є наслідок неправильного тлумачення з боку тов. Сухино - Хоменка соціально - економічного розвитку тодішньої України. Звідси випливає помилкова оцінка т. Хоменком рушійних сил української революції 1648 року, нерозуміння ним, що основною рушійною силою цієї революції було селянство, а не буржуазія (до складу якої він помилково зараховує все міщанство), яку він оцінює як гегемона революції 1648 р.; виставлення боротьби поміж українським і польським торговельним капіталом, як основної причини революції 1648 р., що призводить до помилкової оцінки Хмельниччини в основному як національної революції.

2) Оцінка для XIX стол. української національної буржуазії, як кляси „що на протязі всього сторіччя бере на себе гегемонію в національно - визвольній революційній боротьбі на Україні“ (стор. 95), через що відсувається дійсно революційна сила, що найбільш активно боролася проти феодалізму та кріпацтва — селянство та пролетаріат для кінця XIX віку, що виступає гегемоном буржуазно - демократичної селянської революції.

3) Недооцінка ролі й значення пролетаріату України як гегемона революції 1905 р., 1917 р. Помилкове зведення його до соціально - політичного рівня пролетаріату Хіни, Індії, Єгипту, нехтування великою різницею у соц. - економічному розвитку цих країн, порівню-

ючи з Україною, де пролетаріят разом з пролетаріятотом Росії мав уже свою окрему революційну партію, виступаючи керівником, дійсним гегемоном революції 1905 та 1917 років.

4) Висунення дрібної буржуазії гегемоном бурж.- демократичного етапу революції 1917 р., що найбільш яскраво відбилося в тезі тов. Хоменка, що „завдяки розгубленості й реакційності буржуазії гегемонія в буржуазних революціях, національно - визвольних рухах переходить до рук дрібної буржуазії та її ідеологів, що беруться за здійснення програми буржуазної революції“. Це твердження, яке в різних варіаціях повторюється декілька разів (див. 159 — 163 стор). фактично відсовує пролетаріят від гегемонії в буржуазно - демократичній революції взагалі, та в національному рухові — зокрема, що суперечить основній тезі ленінізму про рушійні сили буржуазно - демократичної революції в Росії і на Україні та фактично ігнорує процес переростання 1917 року буржуазно - демократичної революції в соціалістичну.

5) З невірного розуміння характеру та рушійних сил революції 1917 року безпосередньо впливає ідеалізація Центральної Ради, соціально - класове наближення її до Рад робітничих та солдатських депутатів, перетворення Центральної Ради в демократичну диктатуру пролетаріята та селянства.

6) Одночасно з висуненням гегемонії дрібної буржуазії і ідеалізацією Центральної Ради в революції 1917 року тов. Сушино - Хоменко неправильно оцінює вагу й справжню роллю Рад робітничих та солдатських депутатів, невірно перебільшує наявність та розповсюдження опортуністичних ухилів серед більшовицьких організацій України, що приводить до фактичної недооцінки й зменшення провідної ролі більшовицьких організацій та нашої партії в цілому в революції 1917 року на Україні.

IV. Методологічні коріння помилок т. Сушино - Хоменка є механістичне розуміння історичного процесу, ідеалістичний відрив в окремих питаннях соціально - класових процесів від їх економічного ґрунту, націоналістичні риси в трактуванні окремих проблем, зокрема, основних проблем революції 1917 р., і значні впливи державно - юридичних історичних теорій.

Не зважаючи на те, що тов. Хоменко провадив, хоча й не послідовно, боротьбу з яворщиною, але окремі його помилки фактично збігаються з відповідними помилками Яворського.

Характерна властивість для т. Сушино - Хоменка є прикриття ним низки своїх помилок, що мають по суті право - опортуністичний характер „лівою“ фразою „революційного“ радикалізму.

V. Тов. Хоменко в заяві до Ради українського т - ва істориків - марксистів лише після розгорнутої дискусії з приводу його історичних робіт і рішучої та гострої критики його помилок відмовився від 2 - х своїх основних помилок. Тов. Хоменко в своїй заяві пише: „Визнаю за помилкове твердження про те, що „гегемонія в буржуазних революціях, в національно - визвольних рухах переходить до рук дрібної буржуазії“. „Визнаю за помилкову характеристику Ц. Ради за орган демократичної диктатури. Ц. Рада обмеженою (як я писав) демократичною диктатурою не була й не могла бути 1917 року. Це друга величезна помилка сталася у мене завдяки прояву тої ж механістичності.

Отож прояв механізму призвів мене до цих двох помилок. Цілком можливо та й є певно в моїх роботах ще помилки, але про них не будемо згадувати тут, бо вони більш ніж другорядні“ (з заяви до Ради тов. Сушино - Хоменка від 11 липня 1930 р.). Тов. Хоменко невірно оцінює

свої інші помилки, значна частина яких має принципову вагу, як „більш ніж другорядні“. Він помилково вважає основою своїх помилок тільки механістичність, не розуміючи інші, не менш важливі коріння своїх помилок, що зазначені в резолюції, відмічаючи в своїй заяві, що начебто його помилкові „формулювання знаходяться в повному протиріччі зі всім настановленням і викладом цілої книжки“ в той час, коли ці помилки не випадкові, а тісно зв'язані з його концепцією.

Рада т - ва вважає, що чітке та цілковите відмовлення від основних принципових помилок є для тов. Сухино - Хоменка єдиний правильний шлях позбавитись від них та успішно працювати, як марксисту - лєнінцю в українській історіографії.

VI. Рада констатує, що під час дискусії, в якій було зачеплено низку основних проблем історії України та розвитку українського національного руху в окремих товаришів, виявилися прояви люксембургіянського розуміння українського національного питання та примиренське ставлення до боротьби з великодержавним націоналістичним ухилом. Рада констатує також наявність спроб у окремих т.т. трактувати всяку боротьбу проти великодержавницького ухилу, як примиренство до українського націоналістичного ухилу.

Рада відзначає, що під час дискусії окремі т.т., які в минулому обстоювали теоретичні позиції Яворського, ухилилися від участі в дискусії й не виявили свого ставлення до неї. Рада засуджує „мовчазну тактику“ цих т.т. і вимагає від них ясно й чітко визначити свої позиції й узяти активну участь у боротьбі за марксистську історію України.

Рада відкидає спроби розглядати критику проявів люксембургіянства й активізацію боротьби проти великодержавницького ухилу в історії, як примиренство до яворщини й засуджує цю тактику, як неправильні й шкідливі намагання обстоювати помилкові позиції люксембургіянства та великодержавництва.

Рада вважає, що всім націоналістичним проявам та примиренським ставленням до боротьби з ними треба дати рішучу відсіч, проводячи непримиренну більшовицьку боротьбу на два фронти, як з українським націоналізмом в історичній науці, так і з великодержавним русотяпським ухилом, що є основна небезпека в національному питанні в історіографії та примиренським ставленням до обох ухилів.

КРИМСЬКА К.

ПРО РОБОТУ БІБЛІОТЕКИ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КП(б)У

Роботу бібліотеки в основному було скеровано на збирання партійних, істпартівських та істомолівських видань і в цій галузі ми маємо значні досягнення, оскільки зазначені видання бібліотека скомплектувала майже повністю — і до XI з'їзду КП(б)У вже мала можливість зорганізувати виставку істпартівських видань 1917 — 1930 р.р. Поруч із цим, бібліотека склала й незабаром піде до друку бібліографічний покажчик усіх істпартівських, істомолівських та істпрофівських видань на Україні.

Треба зазначити, що збирання партійних видань проходить досить мляво, не всі окружкомі поставились уважно до цього питання. В більшості окружкомів немає відокремлених архівів партійних видань, що значно гальмує, а іноді навіть і зовсім унеможливує прибирання тих або інших партійних видань.

З метою цілковитого поповнення книгосховища бібліотеки Інституту історії партії, Інститут надіслав обіжника до округових комітетів партії про надіслання партійних видань і відряджує своїх співробітників для безпосереднього збирання матеріалів на місцях. В зв'язку з новим районуванням питання комплектування стає особливо гострим, оскільки тут є загроза розпорошення партійних видань. Лише дескі кол. округками (Артемівський, Полтавський) зібрали й надіслали до Харкова значну кількість своїх видань, тимчасом, як такі великі організації, як Київська, Одеська обмежилися лише надісланням матеріалів останніх партійних конференцій.

Наступним важливим завданням, з погляду якого провадилося роботу бібліотеки протягом останнього часу, — було збирання, добір та підготування матеріалів до 25 - річного ювілею революції 1905 року. Насамперед вжили заходів щодо придбання літератури про 1905 р. і видань 1905 року. В цій роботі бібліотека зустріла великі труднощі через відсутність значної частини цієї літератури на ринковій. Проте, бібліотеці пощастило знайти й придбати низку журналів політично - сатиричного напрямку 1905 року, альбомів, брошур та інш.

Літературу про революцію 1905 року на Україні пророблено в предметовому каталозі бібліотеки, а короткий бібліографічний покажчик з цього ж питання цими днями буде видруковано на ротаторі. Отже т.т., які працюють над історією революції 1905 р. на Україні, матимуть можливість користуватись з цього покажчика. До нього увійшли статті таких головних історично - революційних журналів, як „Літопис Революції“, „Каторга и Ссылка“, „Пути Революции“, „Пролетарская Революция“ та інш.

Бібліографічний відділ бібліотеки намічає дальшу розробку й поповнення бібліографії 1905 р. на Україні й видання повного покажчика з цього питання.

Поточною великою роботою бібліотеки є комплектування старої історично - революційної та історичної літератури, періодичної й неперіодичної. Останнім часом придбано за кілька років журнали „Киевская Старина“, „Исторический Вестник“, „Русское богатство“, „Русская Старина“ тощо. З низки місцевих бібліотек України — бібліотек Києва, Дніпропетровського, Вінниці, Полтави, Кремінчуку, Зінов'ївського — провадиться вилучення історично - революційної літератури, згідно відповідного обіжника Наркомосвіти.

Крім цього — йде систематичне поповнення бібліотеки історичною літературою, що видається закордоном російською та українською мовою, так новою, як і тою, що видрукована до 1930 року.

В зв'язку з утворенням при Інституті секції Західньої України, бібліотека приступила до всебічного поповнення цього відділу літературою з революційного руху в Західній Україні, і придбала картотеку з цього питання в кількості 3500 карток, що вона охоплює літературу, видану з 1917 до 1930 року.

РЕЗОЛЮЦІЯ РАДИ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ІСТОРИКІВ - МАРКСИСТІВ З 30 ЖОВТНЯ 1930 РОКУ

(Затвердив пленум ради 5 листопада)

1. Рада Українського Товариства істориків - марксистів, обізнавшись з статтею т. Скубицького „Классовая борьба в украинской исторической литературе“, що її вміщено в органі товариства істориків - марксистів при комакадемії, „Историк - марксист“ № 17, 1930 г., констатує, що в цій статті є низка фактичних і теоретичних помилок, а також політично - помилкових тверджень щодо боротьби, яку велось на Україні проти яворщини, проти волобуєвщини. Ці твердження в суті сходять на те, щон іби були партійні установи та органи, які підтримували яворщину та волобуєвщину.

2. У статті зазначено, що погляди соціально - фашиста Слабченка, які згідно з викладом Скубицького сходять на те, що „дальнейшее самостоятельное экономическое развитие Украины возможно только тогда, когда она выйдет из СССР и соединится с капиталистическими странами Германии и Франции“ були „развиты и перенесены на СССР Волобуевим на страницах „Більшовика України“, тим самим орган ЦК КП(б)У фактично обвинувачується в пропаганді волобуєвщини.

Рада відзначає, що це не відповідає дійсності, бо статтю Волобуєва вміщено в дискусійнім порядку нарочито, для наочного викриття та розгрому волобуєвщини, при чому в цьому ж числі „Більшовика України“ дано розгорнуту критику її.

3. Усі ці твердження по суті є натяк, що КП(б)У нібито підтримувала яворщину та волобуєвщину. Рада з обуренням відкидає ці закиди на КП(б)У, яка під лєнінським проводом свого ЦК до шенту розгромила волобуєвщину, як одну з різновидностей шумськізму, завдала відсічі і нанесла рішучого вдару яворщині як націоналістично - куркульській системі поглядів, що буда завуальована під псевдо - марксистською зовнішністю.

4. Рада відзначає, що в статті т. Скубицького заперечується колоніальне становище України за часів царату й що це твердження є одна з основних тез великодержавництва в російській історіографії щодо історії України.

5. Рада констатує, що редакція журналу „Историк - марксист“ вмістивши статтю т. Скубицького без жодних приміток тим самим солідаризувалася з помилковими твердженнями цієї статті. Рада вважає, що ця політична помилка редакції журналу має певний зв'язок з невірним настановленням резолюції колегії інституту історії комакадемії від 3. III — 1930 р., проти чого цілком вірно виступив тов. Косіор у листі від 5 квітня ц. р. („Правда“, 6. IV — 30 р.).

6. У зв'язку з усім цим Рада Українського Товариства істориків - марксистів ставить перед редакцією „Историк - Марксист“ та Радою Товариства при комакадемії, органом якого є цей журнал, питання про чітке й недвозначне визнання й відмовлення від цих помилок редакції журналу.

7. Рада бере до уваги заяву тов. Скубицького, що він допустив цих помилок, завдяки недостатній ознайомленості з тією боротьбою, яку КП(б)У провадила проти українського націоналістичного ухиля та національдемократизму і з задоволенням констатує, що т. Скубицький в своїй заяві цілком визнав і до кінця відмовився від всіх вищезазначених помилок своєї статті.

Рада вважає за потрібне, щоб т. Скубицький дав розгорнуту критику своїх помилок, припущених у цій статті.

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

Шановний тов. редакторе!

Прошу вмістити мого листа такого змісту:

У журналі „Историк - марксист“ № 17 вміщено мою статтю „Классовая боротьба в украинской исторической литературе“.

Перебуваючи в Москві, я не був достатньо ознайомлений з боротьбою КП(б)У проти українського націоналізму та національдемократизму. Це привело до того, що в статті є низка фактично невірних тверджень, що деякі партійні установи та органи не вели боротьби з яворщиною та волобуєвщиною¹⁾ і цим фактично підтримували їх. Ці невірні твердження в статті об'єктивно приводять до висновку нібито КП(б)У підтримувала волобуєвщину та яворщину.

Ознайомившись тепер на Україні з фактичним матеріалом, заявляю, що я допустив велику помилку. КП(б)У під ленінським керівництвом свого ЦК завдала яворщині рішучого вдару, поставивши її поза марксистським фронтом. Цілковито визнаю й рішуче засуджую цю свою політичну помилку.

В статті, крім того, помилково висловлено думку, яка сходить до суті до заперечення колоніального стану України щодо Росії за часів царату. Тимчасом, це є одна з головних тез великодержавництва щодо історії України, з якими потрібна найрішучіша боротьба.

Т. Скубицький

¹⁾ Я помилково не відзначив, що статті Волобуєва друкувалося дискусійним порядком і вони зазнали рішучої відсічі від „Більшовика України“ і КП(б)У.

ДОДАТКИ Й ПОПРАВКИ

В № 2 „Л. Р.“ за 1930 рік на стор. 264 трапилася помилка: в 4 абзаці слово „вже“ вставлено помилково.

На стор. 315 в промові тов. Рубача на дискусії в приводу схеми історії України М. І. Яворського в 4 - му рядку зверху написано „теорію єдиної історії всього Союзу“. Треба читати „теорію єдиної історії в народів усього Союзу“.

Слово „народів“ також пропущено в 15 - му рядку зверху та 10 - му рядку знизу на 314 сторінці.

В матеріялах дискусії з приводу схеми історії України М. Яворського на 323 стор. 2 абзац, 5 рядок — слова „окремі частини роботи у“ — вставлені при авторській правці стенограми.

В № 3 — 4 на стор. 151, 2 абзац, 4 рядок надруковано: „... у відміну од Рад“, треба читати „у відміну од Ради“. Стор. 157, 2 рядок знизу надруковано: „толе якщо“, треба читати „Але якщо“; на тій саме стор. 1 рядок знизу надруковано: „А ж воно“, треба — „то ж воно“; на стор. 163, кінець 4 абзацу надруковано: „убогої... уваги“ треба читати: „убогої... уваги“; на стор. 164 у примітці, 3 рядок знизу, надруковано: „з травня 1927 р.“ треба читати „... 1917 р.“; на стор. 174, 2 абзац, 4 рядок згори, надруковано: „посилити Ради Р. Д.“, треба читати: „посилити Рад Р. Д.“

В № 3 — 4 в статті т. Рубача „Треба дійсно виправити“ на стор. 266 в 5 абзаці згори трапилася помилка: надруковано: „вся влада Радам тільки „демократична диктатура робітників та селян“, треба читати: „Вся влада радам — диктатура робітників та біднішого селянства“.

В № 5 стор. 5 в 1 рядку статті надруковано: „...Лютнева революція, буржуазно-демократична...“ після слів Лютнева революція повинна стояти риска.

На стор. 119, 3 рядок згори надруковано: „Частина нестійких...“ треба читати: „Незначна частина...“

На стор. 5 після третього абзацу треба читати:

„Диалектика історичи такова — писав Ленін, — що война необчайпо ускорила превращенне монополістического капитализма в государствоно - монополістический капитализм, тем самым необчайпо приблизила человечество к социализму.

Ідти вперед в Росии ХХ века, завоевавшей республику и демократична революционным путем, не лья и не идя к социализму, не делаю шагов к нему...

А социализм теперь смотрит на нас через все окна современного капитализма, социализм вырывается непосредственно практически, из каждой крупной меры, составляющей шаг вперед на базе этого новейшего капитализма“ (Ленін, т. ХХІ, стор. 187 — 188).

В примітці до стор. 32 після першого абзацу пропущено таку цитату з Леніна: „Ми не зупинимося на половині дороги. В сучасній Росії не дві сили, що борються, заповняють зміст революції, а дві відмінні та різнорідні соціальні війни: одна в надрах сучасного самодержавно - кріпацького ладу, друга — в надрах майбутнього, що вже народжується на наших очах, буржуазно - демократичного ладу. Одна всенародня боротьба за свободу буржуазного суспільства, за демократію... друга — класова боротьба пролетаріату за свободу буржуазного суспільства, за соціалістичну перебудову суспільства“ (Ленін, том VII).

„Революція буде буржуазною. Так, вона не буде соціалістичною; вона не зможе арау знищити капітал, приватну власність на апаратів виробництва. Але революція може бути й повинна бути демократичною. Вона повинна йти до кінця, але кінець, вища межа буржуазної революції є в той самий час початок революції соціалістичної“.

На стор. 46, 5 абзац знизу „Ради — це коаліції робітників та селян...“ треба читати: „Ради того часу — це коаліції робітників та селян“.

В примітці до довідки т. Рубача на стор. 320 на дискусії з приводу схеми історії України М. Яворського треба додати таке закінчення:

Між іншим, після появи 5 вересня незадовільної статті М. І. Яворського „про помилки в концепції історії України“, в якій він половинчато визнає тільки частину своїх помилок, я поставив питання про потребу зняти Яворського з керівництва товариством істориків - марксистів. Я ультимативно поставив це питання на засіданні фракції Ради 17 жовтня 1929 року, де й виснесо було відповідну постанову про усунення Яворського від головування в т-ві, яка була мотивована так: „В ав'язку з тим, що проти голови т - в висунуто низку принципово - політичних обвинувачень в перекручуванні марксисту й ленінізму в схемі історії України з огляду на потребу надалі мати витримане марксистське керівництво товариством істориків - марксистів“ (Протокол № 13, з 17 жовтня).

В. Манілов
Редакційна колегія: М. Рубач
Д. Фрід

Є В ПРОДАЖУ ЖУРНАЛ ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ

№ 3-4

ЗМІСТ:

ДО СОРОКОВОЇ РІЧНИЦІ НАУКОВО - ГРОМАДСЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ Д. Б. РЯЗАНОВА

I. СТАТТІ

Шлосберг Д.—Перший Всеукраїнський з'їзд профспілок.
Альошин А. П.—Останні дні гетьманщини на Миколаївщині.
Перельман М.—Катеринославська с.-д. організація в демонстраціях 1901 — 1902 рр.

II. СПОГАДИ

Антонов-Овсієнко.— В боротьбі проти Директорії.
Бредіс Є.—Партійне підпілля в Одесі за денікінщини.
Мионов Є.—З підпілля за Центральної Ради й гетьманщини.

III. ТРИБУНА

Марк А.— Під маскою „більшовизму“.

IV. МАТЕРІЯЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

Дискусія з приводу схеми історії України М. Яворського (промови т. т. Гехтмана, Мебеля, Фріда Д., Редіна, Карпенка, Каретнікової та Воїна).

V. КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

КРИТИЧНІ СТАТТІ. Фрід Д. — Про деякі питання з історії КП(б)У та Жовтневої революції (з приводу освітлення цих питань в історичних працях тов. Сухино - Хоменка).

РЕЦЕНЗІЇ. Рубач М. А.— Треба дійсно виправити (про брошуру А. Річицького — „Центральна Рада“). Терезанська Г.— Боротьба за Октябр на Артемовщині. Сборник воспоминаний и статей. Іргізо в А.— 1917 год в деревне. Сборник воспоминаний крестьян. Кофф — Русанов. В эмиграции. К. Г.— Орловский каторжный централ. Збірник спогадів колишніх орловських політкаторжан (1908 — 1917 г. г.)

ПО ЖУРНАЛАХ. Рохкін Г.— „Летописи Марксизма“, № 1 (XI).
НОВІ КНИЖКИ.

VI. ХРОНІКА

Пахомов А.

Пам'яті старого більшовика В. А. Валявка.

Обіжник ЦК КП(б)У про аспірантуру Інституту історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У.

До всіх окружних комісій для проведення святкування 25-тирічного ювілею 1905 року.

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ. Лист Свідзінського М. Відповідь редакції.

